De Vlaamsche Gids. Jaargang 3

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 3. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen 1907

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001190701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

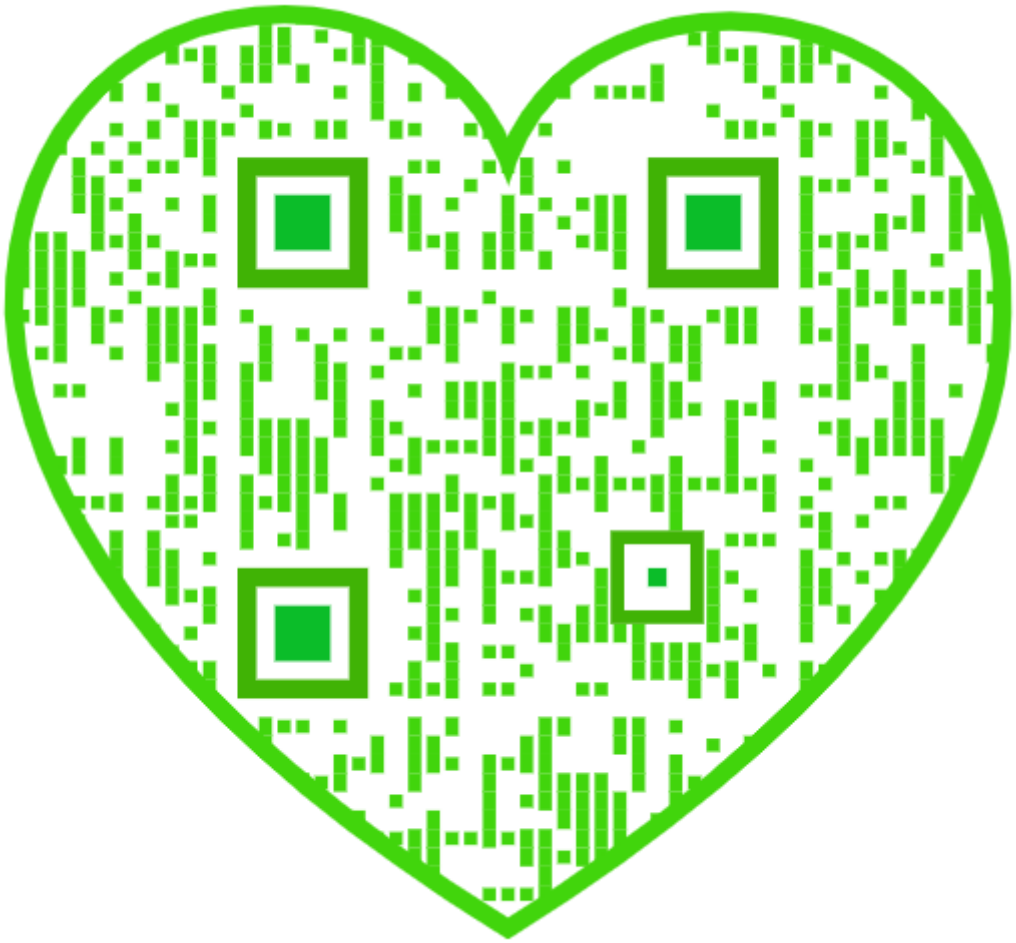

Burgemeester Jan van Rijswijck.

Weinige maanden geleden was de stad Antwerpen in diepen rouw om het afsterven van Jan van Rijswijck, haren eersten magistraat, dien zij voor haren grootsten burger aanzag. Zijn lof werd toen gesproken en geschreven hier en elders door allen, die hem van nabij of van verre gekend hebben. Het was als een algemeene kreet van hoogachting voor zijn karakter, van bewondering voor zijn gaven, van verslagenheid om zijn verlies, die onder zijne medeburgers opging. Antwerpen heeft in de laatste jaren wel meer mannen luide gevierd en hoog in eere gehouden: kunstenaars, letterkundigen, politieke leiders; geen is er geweest, wiens populariteit met de zijne kon vergeleken worden. Zij, wier denkbeelden hij voorstond, vereerden hem als hun leider en zij, wier meeningen hij bestreed, achtten hem, al bekampten zij hem. Het kunstlievend Antwerpen was opgetogen over zijn talent als redenaar; de handelstad wist, dat hare belangen aan geen man met helderder geest en degelijker kennissen konden worden toevertrouwd. Dit alles is herdacht en gezegd in de dagen als de harten beklemd waren door den rouw en als de eischen van het oogenblik dwongen een leven in een bladzij samen te vatten. Nu de stemming kalmer en de uren niet meer zoo karig geteld zijn, is het mogelijk en achten wij het plicht van dichterbij na te gaan wie de heengegane was en waaraan hij zijn ongeëvenaarde volksgunst te danken had.

I.

Jan van Rijswijck droeg geen onbekenden naam en, zoo zijne ouders hem geen geldelijk vermogen nalieten, dan erfde hij toch van hen den eigenaardigen geest van zijn geslacht en den glans, waarmede hun naam omstraald was. De van Rijswijck's waren geen alledaagsche menschen en waren ook niet allen van een zelfden deeg gekneed. De

grootvader van onzen burgemeester was een kleine burger, haast een werkman, die een tintje van kunsten en letteren bezat en een vaardigheid in rijmen en penseelen had, zooals die waarmede in vorige eeuwen onze eerzame gildebroeders zich zei ven en elkander den tijd kortten. Hij schreef versjes voor Jan, en voor alleman, en teetende en kleurde prentjes voor hem en voor ieder, die ze hem bestelde. Hij moest daarbij iemand van meer dan gewone verdienste zijn, want van werkman bracht hij het tot bestuurder van het stedelijk weeshuis - vader van het knechtjeshuis was zijn titel - en de goede naam, dien hij zich verwierf in dit ambt, is nog niet verloren gegaan. Ik kan niet denken aan hem zonder mij zijn zeer voornaam uitzicht te herinneren en die ongemeen fijne regelmatige trekken, die zijn kleinzoon van hem erfde.

De zonen van grootvader deden meer van zich spreken; zij waren plaatselijke beroemdheden in Antwerpen. Theodoor, de kwistig begaafde en de even kwistig verspillende, was al jong ontbrand in lichtlaaie vlam voor moedertaal en poëzie. Hij werd onze oudste volkszanger, de arme liereman, die tot zingen werd geboren en geen ander ambacht kon, zooals hij zelf getuigde, of die ten minste zich op geen ander toelegde.

Vader Jan van Rijswijck: de dagbladschrijver tintelend van leven, van humor, van strijdlust, de nu eens ingetogen, dan luimige, maar altijd gemoedelijke dichter, de volkspreker vol gloed en kleur, die enkele jaren gedragen werd op de handen der Antwerpenaars en daarna onderging in een onverdiende ramp. Lambert, de deftige, burgerlijke goudsmid, een kunstenaar in zijn vak, die buitentijds ook al aan verzen deed en groot aanzien in zijne partij, de katholieke, genoot.

Van de beide geslachten was ‘onze Jan’, om hem zijn gewonen naam te geven, de samenvatting; van dien stam en van die takken was hij de vrucht, veredeld door de zelfvolmaking der natuur en door welverzorgden aankweek. Hij had van allen iets behouden, maar het goede was gelouterd, het waardelooze was bezonken.

Jan-Cornelis van Rijswijck, zoo werd hij genaamd met de voornamen van grootvader en vader, werd geboren te Antwerpen den 14^{n} Februari 1853 van Jan Baptist en van Isabella-Dymfna Tielemans.

Zijn moeder stierf den 10^{n} October 1866, zijn vader den 5^{n} Juli 1869. Al vroeg werd hij naar de kostschool der Jozefieten te Melle gezonden, die toen een besten naam bezat en waar een oom van hem, van moeders zijde, leeraar was. Hij deed daar van 1864 tot 1868 zijne vier eerste jaren der humaniora uit, van de zesde tot de derde. Dan vertrok nonkel de Josefiet, die veel van hem hield, naar het college zijner orde te Leuven en nam Jan mede. In het college der H. Drievuldigheid voleindigde hij daar zijne Latijnsche klassen. Den 17^{n} September 1870 bekwam hij den titel van *gradué en lettres*, die toen recht gaf de leergangen der Universiteit te volgen. Hij begon zijne Rechtstudiën te Leuven, waar hij in 1871 zijn examen van kandidaat in de Filosofie aflegde en den 18^{n} Juli 1872 den graad van kandidaat in de Rechten bekwam. In 1875 legde hij zijn examen van het eerste doctoraat te Brussel af en den 20^{n} April 1876 werd hij in dezelfde stad tot doctor in de Rechten uitgeroepen.

Zijne humaniora waren schitterend geweest; aan de Universiteit doorleefde hij een crisis: na het bekomen van zijn tweede diploma trokken de verleidingen van het studentenleven hem te sterk aan. Hij woonde toen in het Pausencollege en had voor studiemakker M. Victor Jacobs, die van uit dit tijdperk nog brieven van hem bezit, waaruit weergalmen uit dien buiigen studentikozen tijd weerklinken. Ziehier hoe de latere burgemeester van zijn jong leven aan de Universiteit verhaalt aan de studenten van het Hooger Handelsgesticht te Antwerpen, die ook eenige pekelzonden op hun geweten hadden, toen hij in 1898 hun nieuw lokaal plechtig opende. De wending is guitig genoeg, maar er klinkt toch weemoed en berouw uit die openbare biecht: ‘Gij zult, zegt hij, u moeten toeleggen op de studie veel beter dan wij, uwe ouderen, het deden. O! konden wij herbeginnen! konden wij ons nog eens neerzetten op de banken en de lessen uwer leeraren aanhooren, hoe gretig zouden wij hunne woorden drinken! In uwe uitspanningen als in uwe studiën zult gij anders en beter moeten doen dan wij. In mijn jeugd heerschte er onder de studenten het vooroordeel dat een student iets van een rabouw moest hebben, dat de policie afranselen, zooals de jonkers uit den ouden tijd het deden, een geoorloofd tijdverdrijf was, dat de winkeliers, en meer bepaaldelijk de drankverkoopers, lastig vallen niet ondeftig stond.

Zoo verwarde men - ik spreek van mijn tijd - de ruwe vermaken met de echte. Hoe zeer vergiste men zich - in mijnen tijd! Hoe verkeerd, en hol, en van slecht allooi was heel dit romantieke leventje! O! de lichaamsoefeningen, de roes gedronken aan open lucht, de eeredienst van de kunsten en van het vaderland, hoe veel beter ware het geweest ons daaraan te wijden. Want wij hebben er flarden van ons lichaam en van onze ziel aan gelaten - in mijnen tijd. O! konden wij herbeginnen!'

Hij gevoelde bij tijds dat hij zich op een gevaarlijken weg begeven had en in September 1873 verliet hij Leuven om zich te Brussel te vestigen en daar op ernstige wijze zijne studiën voort te zetten. Ondertusschen waren zijne geldmiddelen uitgeput en om in zijn onderhoud te voorzien was hij verplicht een broodwinning te zoeken. Hij vond die in het Instituut Rachez, waar hij als leeraar aangenomen werd tegen 600 frs in het jaar met kost en inwoning, zooals hij aan zijn vriend Victor Jacobs schreef. Lang bleef hij echter in de kostschool niet: uit een lateren brief blijkt, dat hij al spoedig in de stad kamers betrok en gedeeltelijk in zijn onderhoud voorzag door het geven van particuliere lessen. Ook in een andere kostschool, die van den heer van der Stock, werd hij als leeraar aangenomen. Hij bezocht vlijtig de lessen der Hoogeschool en, zooals wij zagen, legde hij zijne examens regelmatig af: hij was pas 23 jaar oud toen hij het diploma van doctor in de Rechten veroverde en zich te Antwerpen kwam vestigen, waar hij als stagiaire in het kantoor van Mr Florent van Olffen trad. De jonge en de oudere advocaat knoopten eene vriendschap aan, die duurde tot den dood van den patroon, welke korts vôôr het overlijden van Jan van Rijswijck voorviel.

Een jaar vóór hij zijn humaniora eindigde had Jan vijn vader verloren. Dezes laatste dagen waren fel bewogen, zijn uiteinde tragisch. Hij was jaren de oppermachtige woordvoerder geweest van de Meeting, de partij die zich gevormd had ten gevolge van het verzet der Antwerpsche bevolking tegen de krijgsdienstbaarheden ontstaan uit het bouwen der nieuwe vestingen. Hij scheidde zich van die partij af, wanneer de samenwerking aller gezindheden had opgehouden. In den strijd, dien hij daarna voerde tegen de Meeting in het dagblad *de Koophandel*, viel hij een der toenmalige volksvertegenwoordigers,

Jan De Laet, hevig aan en beschuldigde hem voor zijne tusschenkomst in het overnemen der gronden van de oude vestingen van wege de maatschappij, die den koop met de stad gesloten had, eenen aanzienlijken ‘wijnpot’ ontvangen te hebben. Jan De Laet deed hem een proces aan en den 28^{n} Mei 1867 werd de dagbladschrijver veroordeeld tot eene schadevergoeding van 5000 frs. Hij weigerde te betalen, en den 23^{n} Augustus 1867 liet De Laet hem kerkeren.

Toen brachten zijne vrienden het noodige geld bijeen en den 19^{n} September daaropvolgende werd hij in vrijheid gesteld. In Mei 1868 maakte een Brusselsch blad bekend dat Jan De Laet wel degelijk op de boeken der maatschappij Ybry, die de krijgsgronden had overgenomen, voor eene som van honderd duizend frank gecrediteerd was. Een Antwerpsch dagblad, *l'Opinion*, nam die aantijging over en daagde Jan De Laet uit hem een proces aan te doen. De vervolger van Jan van Rijswijck riep nu zijnen nieuwen beschuldiger voor de rechtbank, maar deze sprak *l'Opinion* vrij, verklarende dat de maatschappij Ybry De Laet wezenlijk honderd duizend frank had toegekend om zijne tegenwerking te doen ophouden, dat deze wel is waar de som niet ontvangen, maar dat hij ze ook niet geweigerd had, toen die toekenning hem beteekend werd. Het hof van beroep bekrachtigde dit vonnis den 31^{n} Mei 1869. De in zijne eer herstelde dagbladschrijver stierf reeds den 5^{n} Juli daaropvolgend. Zijne vrienden, met Julius De Geyter aan het hoofd, spanden nu een proces in tegen Jan De Laet en bij uitspraak van 7 Maart 1870 werd de veroordeeling van 28 Mei 1867 verbroken en De Laet veroordeeld tot wedergeving der aan hem betaalde schadevergoeding. Den 20^{n} April daaropvolgende werd hij daarenboven veroordeeld om eene som van 5000 frank aan de weezen van Jan van Rijswijck te betalen. Tot hun voogd werd aangesteld de heer Diddaert, kunstschilder, den man van hun moeders zuster, bij wien zij gingen inwonen en die met zijne vrouw zorgde voor hen als voor zijne kinderen.

Toen in 1876 Jan zich als advocaat te Antwerpen kwam vestigen werd hij door de partijgenooten zijns vaders en voornamelijk de Vlaamschgezinde liberalen, met ongemeene sympathie onthaald. Korts vóór zijnen dood had de gebroken man geschreven: ‘De tijd zal mij wreken. Er leeft iemand, die na mij moet optreden. En kan ik hem

geen fortuin nalaten, dan toch zal hij niet behoeven te blozen voor den naam, dien hij draagt.' Wie die iemand was weten wij; de wegstervende had waarheid gesproken, zijn naam werd eene aanbeveling voor zijn zoon, hij werd door zijne medeburgers vereerd als 'den zoon van den martelaar' en toen in 1895 de burgerij een bronzen gedenkteeken op de stedelijke begraafplaats aan vader Jan van Rijswijck oprichtte, was het zijn zoon, burgemeester van Antwerpen, die het in name der stad aanvaardde.

In den loop zijner studiën had de jonge man zich al vroeg aan letterkunde gewaagd. Te Leuven was hij lid geworden van het Vlaamsch studentengenootschap 'Met Tijd en Vlijt.' Zijne medeleden hadden hem het baantje van boekbewaarder opgedragen, waaraan dat van secretaris der redactie van *de Lettervruchten* verbonden was. In het deel dier *Lettervruchten*, verschenen in 1874, leverde hij zelf een paar stukken. Het eene is een verhaal, *de Zinnelooze*, gedagteekend van 1871, het andere een voordracht *over Oorspronkelijkheid in de Letterkunde*, die in 1873 geschreven werd. Hij dichtte ook enkele verzenstukken in zijn studentenjaren en in de eerste na zijn terugkeer te Antwerpen; eenige van grappigen studentikozen aard, een droomerijtje, een minnerijmpje en een paar van ernstigen aard.

Geen van de twee bijdragen in de *Lettervruchten* heeft veel te beduiden. Wat treft in het verhaaltje is dat het zoo baldadig romantiek is als er ooit een door onze novellenschrijvers uit de jaren veertig werd opgetimmerd. Zijn voordracht daarentegen is van de meest schoolsche deftigheid, om niet te zeggen nuchterheid, die toen en vroeger in de mode was bij de leveranciers van bijdragen in de Hollandsche tijdschriften. Wie voor den trant van den Jan van Rijswijck van later een paar tegenvoeters wilde zoeken, zou er geen passender kunnen vinden dan deze jeugdige pennevruchten.

Hij achtte blijkbaar aan zijn naam verschuldigd te zijn zich aan te sluiten bij de letterlievende jeugd en iets voor almanakken en tijdschriften te leveren en al dadelijk was hij aan het spelen met woorden en aan het knutselen met rijmen gegaan. Hij hadde het waarschijnlijk even goed gedaan als vader en oom en enkele staaltjes uit later jaren, die ons bewaard bleven, bewijzen dat hij in staat was een mooi, bij

voorkeur een geestig en snedig vers, te schrijven. Maar al vroeg werd hij gewaar dat er in zijn gemoed een grond van ernst lag, die hem rijker vruchten van eigen gewin zou brengen dan de kunstjes anderen nagedaan. Hij voelde zich meer geroepen om zijn volk te leiden naar het ware en naar het hoogere dan om het te vermaken door verzinsel en woordenpraal. De kwinkslagen zouden niet geweerd worden uit zijn proza en ernst niet gaan zonder luim, maar de rede zou den boventoon houden; hij zou een kunstenaar blijven, maar al heel spoedig en meer en meer een redeneerend en, indien het woord gedoogd wordt, een redevoerend kunstenaar worden.

Hij was daarbij een geboren prozaïst; hij bezat in hooge mate de gave van helderheid der gedachte, van volkomen heerschappij over de taal en die gulden middelmaat, die alle overdaad vermijdt, die klaar weet te zijn zonder in nuchterheid te vervallen en kleurig zonder in schettering te ontaarden.

Hij hield wel van een goed vers. Hij getuigt dat hij in zijne jongelingsjaren even dapper als welke snoeshaan Walter Scott en Lord Byron, en Heine en Schiller en Lamartine en Alfred de Musset en Victor Hugo gelezen had, maar hij deed zelf wat hij later aan anderen ried. ‘Ik zou, zegt hij, der Vlaamschlezende jeugd, vooral den toekomstigen doctoren in allerlei op het hart willen binden: laat nu en dan uwe geliefkoosde zangers rusten, de vertellers ook, en maakt kennis met den rijken schat van het Nederlandsch proza[1].’ De bewondering uit zijne vroegste jaren voor onze Nederlandsche dichters is later bij het lezen der meesterwerken van de wereldkunst merkelijk verkoeld; hij verbergt het niet: ‘Van die bergtoppen, zegt hij, zijn wij afgedaald naar de bescheiden maar vruchtbare valleien, achterlatende, het meerendeel onzer, de liefde voor de moedertaal, boven in de wolken. Wat de mijne gered heeft is het Nederlandsch proza met zijn schat van woorden van het zuiverste water, ons proza zoo veerkrachtig en zoo gesmijdig, zoo kleurenvol en zoo doorschijnend, een goed instrument om, tegen de beste op, de gedachte te

(1) Redevoering uitgesproken op de jubelfeesten van de Vlaamsche Conferencie der balie van Antwerpen, 25 Januari 1896.

belichamen, een machtig orgel met alle mogelijke klavieren en registers[1].'

Zoo beoordeelde hij het Nederlandsch proza, zoo leerde hij het kennen en hoogschatten en wij mogen er bijvoegen, zoo schiep hij het voor eigen gebruik. Het heeft zeker al de eigenschappen, die hij er in bewonderde, maar niet velen wisten er mede te woekeren als hij. Prozaschrijven is een kunst als een ander en in alle kunsten is oorspronkelijkheid eene eerste voorwaarde van het meesterschap. Hij heeft zijn leven lang zich geoefend om het machtige orgel, waarvan hij spreekt, met kunst te bespelen en groeiende in jaren groeide hij ook in volmaaktheid. Zijne bijdragen in de Leuvensche 'Lettervruchten' stonden niet boven schooljongenswerk; zijne eerste dagbladartikels en zijn eerste voordracht munten niet uit door ongemeene aantrekkelijkheid of eigenaardigheid, slechts stapsgewijze en na ernstige studie veroverde hij de onberispelijkheid, de onweerstaanbare bekoorlijkheid, die zijn stijl in later jaren onderscheidde. Zijn redeneering wordt lichter van gang, losser van zwier, rijker van geest, er wassen vleugels aan zijn proza.

Niet zoohaast was hij aangekomen te Antwerpen of hij was ingelijfd bij de bestaande Vlaamschgezinde maatschappijen. Zij waren drie in getal: de Olijftak, het Willems-Fonds, de Liberale Vlaamsche Bond. In 1875 had de Olijftak zijn machtigste blijk van levenskracht gegeven door het inrichten van een grooten historischen stoet, den voorlooper van de glansende optochten van het jubelfeest der Oudheidskundige Academie (het Landjuweel) en van de van Dijckfeesten. Die uiterste inspanning had de levensappen der kamer uitgeput en het eerste bedrijf der Vlaamsche Beweging, dat onze jonge advocaat te Antwerpen bijwoonde, was de strijd om het meesterschap tusschen de twee voorzitters van het handvol rederijkers, de heeren Rosseels en Altenrath: de daaropvolgende operatie om de maatschappij in een anderen vorm te hergieten kostte haar het leven. Het consult, dat gehouden werd onder de redders, had plaats in Mei 1877, op het kantoor van Jan van Rijswijck, die toen bij de familie van Frans

(1) Redevoering uitgesproken op de jubelfeesten van de Vlaamsche Conferencie der Balie van Antwerpen, 25 Januari 1896.

Gittens op de Groenplaats woonde. Ik was juist terzelfder tijd als hij, in het najaar van 1876, in Antwerpen teruggekeerd; een der eerste dagen na onze aankomst zaten wij naast elkander aan een feestmaal van Vlaamschgezinden. Wij maakten er kennis en knoopten er de vriendschappelijke betrekkingen aan, die volle dertig jaren duurden, en zonder een enkelen nevel als een wijde zonnige plek in mijn leven liggen. Hij was veertien jaar jonger dan ik, ik heb het nooit gevoeld en hij, de doorgoede edele ziel, heeft mij nooit laten gewaar worden dat hij tegen mij in jaren zooveel ten achter en in al het overige zooveel vooruit was.

De tweede maatschappij, waarin Jan optrad, was het Willems-Fonds, die toen haar bloeiendst tijdstip beleefde; de onvergetelijke August Michiels, de man van zeggen en doen, stond aan het hoofd; de onvermoeibare Flor. van der Ven was secretaris; wekelijks werden volksvoordrachten gehouden, die den ruimsten bijval genoten. In deze volksvoordrachten trad Jan van Rijswijck voor het eerst als volkspreker op. Den 11^{n} November 1877 hield hij eene voordracht over Abraham Lincoln in de concertzaal van den Nederlandschen schouwburg; den 4^{n} November 1878, eene over Washington in den Franschen schouwburg; den 22^{n} November 1879, eene over Cavour in den Nederlandschen schouwburg. De eerste der drie is een tamelijk nuchter overzicht van het leven van den grooten slavenbevrijder; in zijn *Washington* is merkelijke vooruitgang te bemerken; het onderwerp is behandeld met een welbehagen, met een warmte van toon en sierlijkheid van vorm, die het stuk oprecht aantrekkelijk maken; in zijn *Cavour* ontplooit hij eene breedheid van politieke opvatting en eene levendigheid van gang, die maken dat de voordracht met alle eer zijn naam draagt.

Hij hield zich dus al vroeg met de wijde wereldpolitiek bezig en nam de gewoonte aan voor groote volksvergaderingen gewichtige onderwerpen te behandelen. Later kwamen er onder zijne redevoeringen tot de menigte weinige van didactischen of academischen aard voor, spoedig en meer uitsluitend zou hij over de politiek van den dag in stad en land spreken. In zijne nagelaten papieren vond ik echter het min of meer afgewerkt handschrift van eenige groote historische voordrachten, vier namelijk over de geschiedenis van jong en

oud Antwerpen en eene over Marnix van Sint Aldegonde. Ik weet niet waar hij de vier eerste heeft uitgesproken; de laatste, die hij geheel schreef, hield hij den 18^{n} December 1898 in de vrijmetselaarsloge Marnix van Sint Aldegonde, te Antwerpen, bij gelegenheid der driehonderdste verjaring van Marnix' overlijden.

De derde kring, waarin Jan van Rijswijck opgenomen werd bij zijn aankomen, is er een waarin hij zijn leven lang is gebleven en waarin hij een gewichtige rol vervuld heeft: de Liberale Vlaamsche Bond. In 1876 ging het daar niet bijzonder schitterend; de inrichting was weinig stevig, de werkdadigheid gering, de doordrijvendheid aarzelend. Oneenigheid brak uit tusschen de flauwhartigen en de vastberadenen; de eersten bleven in den Bond, wien de leiding der kiespolitiek werd gelaten, de tweeden zonder er uit te treden, stichtten daarnevens ‘de Vlaamsche Vrijzinnige Vereeniging’, die propaganda zou maken en de beginselen met woord en schrift verdedigen. August Michiels was voorzitter, Jan van Rijswijck ondervoorzitter. Die splitsing kan een drietal jaren, van 1880 tot 1883, geduurd hebben; toen werd alles weer in een zelfden kring samengebracht, maar de radicalere elementen namen de leiding in handen, de inrichting werd steviger, de ijver grooter en de beginselen krachtdadiger doorgedreven.

Toen de Vlaamsche Vrijzinnige Vereeniging gesticht was zag zij naar een tolk uit en koos het weekblad *de Kleine Gazet* tot haar orgaan.

Een liberaal Vlaamschgezind halfstuiversdagblad van dien naam was gesticht in het begin van 1874; het hield op te verschijnen op 22 Juli 1877. Bij het staken deelde het mede dat het zou voortgezet worden als weekblad; maar niet dadelijk werd die belofte vervuld. Niet vóór 19 September 1879 kwam het eerste nummer van het aangekondigde weekblad uit. Het droeg toen voor titel ‘De Kleine Gazet, weekblad voor Antwerpen, Borgerhout en omstreken’ en had voor redacteur den heer Theofiel van Haesendonck. Van in 1880 werkte Jan van Rijswijck min of meer regelmatig mede aan het weekblad. Het nummer van 7 Februari 1883 verschijnt met een nieuwen titel, niets anders vermeldende dan den naam: *de Kleine Gazet*. Met Flor. van der Ven en schrijver dezes nam Jan van Rijswijck er het bestuur en de uitgave van op zich. Het weekblad was Vlaamschgezind en radi-

kaal liberaal; het verklaarde de tolk der Vlaamsche Vrijzinnige Vereeniging te zijn en inderdaad, indien het niet onmiddellijk uitging van dien kring, dan werd het toch opgesteld door zijne leiders en verdedigde zijne beginselen.

Medewerkers waren er verscheidene: Edmond Campers, Rik van den Bosch, Arthur Cornette, Jan van Beers, August Michiels, later Pol De Mont en meer anderen. Maar Jan van Rijswijck was de leider, de hoofdopsteller en leverde verreweg het meest van ons allen. Gewoonlijk was het hoofdartikel van zijne hand, soms kwamen er één of twee artikels van hem bij. Hij nam de goede gewoonte aan op zijn exemplaar de stukken door hem geschreven aan te teekenen; van Januari 1883 af teekende hij zelfs de bijdragen aan van de verschillende medewerkers, zoodat wij met zekerheid weten welke artikels door hem geschreven zijn. Het blad hield op te verschijnen den 2^{n} October 1888; in de laatste weken werden Jan's artikels gelijktijdig gedrukt in *de Kleine Gazet* en in het dagblad *de Koophandel* en in zijn laatste nummer verklaarde de redacteur van het weekblad, dat is Jan van Rijswijck, dat hij zou voortgaan bijdragen te leveren in den *Koophandel*. Dit gebeurde inderdaad, maar het duurde niet lang. Gedurende drie maanden was de medewerking nog al ijverig, toen verslapte zij en in het begin van Maart 1889 hield zij geheel op.

In 1897 leverde Jan van Rijswijck aan het dagblad *de Koophandel* nog eenige artikels die hij naar ouder gewoonte met Y teekende, maar regelmatig werkte hij na 1888 aan geen courant meer mede.

Om deze levensschets te schrijven ben ik verplicht geweest de jaargangen van *de Kleine Gazet* te lezen en ik heb ze weer voor mijn geest zien voorbijtrekken, die menschen en die dingen van lang verleden dagen; hoe waren zij beneveld in ons geheugen en hoevele waren er weggedampt en vergeten, die ons eens zoo levendig hadden bekommerd en waarover wij het zoo druk hadden gehad. En hoe helder daagden bij het omslagen dier povere blaadjes de dagen van weleer weer op, de vriendengezichten en de tronies der vijanden, het gejubel rond een gevierden aanvoerder en het aftakelen van een gehaten tegenstander, de aanvallen of afweringen samen overlegd, de overwinningen gevierd, de nederlagen geleden! Er is heel wat verwezenlijkt

van wat wij toen ontwierpen, misschien meer nog onbereikt gebleven, waar wij hoopvol de hand naar uitstaken en toch, het is onze overtuiging en onze troost; die strijd met zijn eindeloos herbeginnen en zijn droeve teleurstellingen was nog het beste gebruik, dat wij van onzen tijd konden maken en dit leven voor waarheid en recht nog het waardigst geleefd te worden.

Het waren de zeven journalistenjaren van Jan van Rijswijck, de tijden waarop hij ruim gelegenheid had zijne overtuiging voor zich zelven vast te zetten en voor anderen uiteen te zetten; en hij deed dit laatste in zijn blaadje, onverschrokken en onverdroten, met immer opgewekten geest, klaar en vrijpostig, met goede redenen en grondige kennissen, met een bloempje hier en een kwinkslag daar, op den gemoedelijken en vranken toon gewenscht voor het volksblad. Ernstig kon hij wel zijn, zijne overtuiging was er diep genoeg voor; een scherpen knap kon hij wel toedienen, aan bedeesdheid ging hij nooit mank; hij spotte toen wel zonder eerbied en zonder genade met wat hij in later jaren, wanneer hij zelf een hooge gezagvoerder was geworden, zou ontzien en doen ontzien hebben, maar hij ware geen Jan van Rijswijck en geen kunstenaar geweest hadde hij zoo angstig zijn woorden gewogen en zijn lach ingetoomd.

Vlaamschgezind was hij door en door. Het geloof aan het goede recht van zijn volk op zijn taal had hij meegebracht uit zijn vaders huis, dit geloof bleef hem heilig; het besef van den plicht voor die taal te moeten opkomen overal en op alle wijzen, in het bijzonder en in het openbaar leven, als schrijver en als spreker, ontwikkelde zich bij hem in den verderen loop des levens; eerbied af te dwingen voor de miskende taal door de volmaaktheid waarmede hij ze hanteerde en door de wetten en de verordeningen te harer bescherming gemaakt was de taak die hij aanzag als de eerste en de natuurlijkste, die hij te vervullen had. En wat aan weinigen gelukte, ook de andere menschen, de onverschillige, de vijandelijke, vonden het natuurlijk dat hij zoo handelde: men hadde hem niet anders begrepen, het hem niet vergeven anders te zijn.

Hij was liberaal en vooruitstrevend; hij deinsde niet terug voor eenige hervorming hoe stout en hoe nieuw zij mocht zijn. Hij was een der eerste voorstanders van de herziening der Grondwet, en van de

uitbreiding van het stemrecht, zooals hij een der eerste en meest overtuigde verdedigers was van de evenredige vertegenwoordiging. In Februari 1882 pleitte hij reeds voor de groote hervorming in de *Kleine Gazet* en in Juli daaropvolgende sprak hij ervoor in eene meeting van den Nationalen Bond voor kieshervorming te Leuven. Maar hij wilde niet met den eersten stap tot het uiterste gaan en schrikte af van het algemeen stemrecht onvoorwaardelijk toegestaan. Hij was voorstander van het verlicht algemeen stemrecht. In het liberaal progressistisch Congres in Mei 1887 te Brussel gehouden stond hij het stelsel voor dat eerst het verplicht onderwijs zou ingevoerd worden en dat vijftien jaar nadien het algemeen stemrecht in werking zou treden. Toen de groote meerderheid der liberalen dien eisch te beperkend achtten poogde hij in den Liberalen Vlaamschen Bond te Antwerpen de toekenning van het algemeen stemrecht te doen samengaan met de invoering van de evenredige vertegenwoordiging, eene voorwaarde die daar evenals alle andere verworpen werd.

Hij was van eerst af en tot het laatst voorstander van den persoonlijken dienstplicht, zoo ruim mogelijk toegepast. Hij wilde een volk bewust van de noodzakelijkheid zich zelf te verdedigen en in staat dit te doen. Hij steunde hierin bij elke gelegenheid als dagbladschrijver, als spreker, als politiek man, de zienswijze des konings, alhoewel hij verder niet meer koningsgezind was dan de Grondwet het vereischt, eerder iets minder, of liever eenigszins anders. Eigenaardig toch was zijne opvatting van de rechten en de plichten van den vorst. Hij kende hem bijzonder veel macht en invloed toe. Een zijner geliefkoosde, alhoewel gewaagde stellingen, was dat de koning niet alleen moest tronen maar ook regeeren en besturen; dat, waar het heil der natie het blijkbaar eischte, hij moest tusschenkomen en aan het roer van state de richting geven, die naar recht en vooruitgang leidde. De vorst moest zich boven de partijen stellen en zich enkel laten leiden door hooger beweegreden en algemeen nut. Dit was de theorie zijner jongere jaren; in later tijden, toen de koning met Antwerpen plannen voor had, die de burgemeester de eerste was om te bestrijden, kwam deze wel tot de overtuiging dat er altijd iets zeer gewaagd in ligt aan de Grondwet te loteren, waar zij de waarborgen onzer vrijheden vaststelt.

Een onvermoeide voorstander van het verplicht onderwijs was

hij. Het onderwijs in allen vorm aan menschen van alle klas en ouderdom gegeven, was voor hem de grondslag van allen vooruitgang, van alle recht. ‘Het schoolonderwijs is het voornaamste, niet het eenigste. Daar waar dit middel ons ontschiet blijven nog de drukpers, de voordracht, het vlugschrift, het boek[1].’ Het volksboek heet hij de groote Remedie. ‘Waar blijft het boek, het volksboek! Een koninkrijk voor een liberalen Conscience[2]’. Hij wilde een dagblad voor algemeene Vlaamsche liberale politiek, hij komt er gedurig op terug. En hoe ernstig hij het wilde is gebleken toen later, wanneer de dagen waren beter geworden, hij zelf de hand aan het werk sloeg en een der ijverigste en doordrijvendste oprichters werd van *de Nieuwe Gazet.*

Zoo verdedigde hij van in 1887 de drie grondslagen die in onze dagen de vereenigde liberalen tot hun credo maakten: Verplicht onderwijs, algemeen kiesrecht, persoonlijke dienstplicht, die hij de drie onafscheidbare factoren der nationale ontwikkeling noemde. ‘Wil onze vorst een volksleger hebben, meende hij, - wij zeggen een volksleger, dus iets meer dan uniformen, vaderlandsche harten er onder - dan zal hij de volksschool en de volksstembus voor lief moeten hebben. En zij zullen er alle drie komen, de democratische trilogie zal ontstaan, het moge hem dan lief of leed wezen[3]’

Een klein deel slechts van wat hij vroeg heeft hij en hebben wij tot nu toe verkregen; Zijne hoop en zijne overtuiging is onveranderd en onverzwakt gebleven tot op zijn laatsten dag. Halsstarrigheid lag anders niet in zijn karakter en wrokken kende hij niet; moest hij toegeven zooals dit het geval is geweest met het algemeen stemrecht, dan legde hij zich neer bij het onvermijdelijke, geen oneer achtende overwonnen te zijn na volbrachten plicht. Maar geen afschrik had hij van eenige nieuwe leer en bestreed hij ze, dan liet hij zich leiden door vrees noch wrok, maar door kalme en ernstige redeneering. Hij voorziet groote omwentelingen in onze wereld en in onze politiek; sprekende over het socialism, zegt hij:

(1) De *Kleine Gazet*, 29 November 1885.
(2) Ibid.
(3) De *Kleine Gazet*, 24 Juli 1887.

‘Sedert een halve eeuw worden wij heen en weer geschommeld tusschen katholiek en liberaal. In den vollen zin des woords ondergaan wij eene politieke toutering. En wij zullen die blijven ondergaan zonder einde, ten zij iets tusschen beide kome. Dat iets is het maatschappelijk problema’. Dit problema zal opgelost worden dank aan de verspreiding van beter onderwijs. ‘Ziedaar de onverzettelijke macht, voor dewelke alles zal moeten zwichten. De toorn van den onwetende is machteloos, de verontwaardiging van denkende menschen is onweerstaanbaar[1].’

Hij was een dagbladschrijver van eerste waarde, die klaar zag en klaar sprak, die jok en ernst met passende mate wist te mengen. Nu nog is het lezen van zijn artikels, sprekende over zaken en menschen van twintig jaar geleden, een waar genot, zoo jeugdig en fleurig is alles gebleven, zoo eerlijk en zoo waar, zoo doortrokken van den geest van zijn volk en zoo levendig uitgesproken in het proza dat hem zoo lief was en dat hij samensmolt uit het zuiverste Nederlandsch, het eigenaardigste Vlaamsch en het kleurrijkste Antwerpsch. In dit uiterlijke van gemoedelijkheid en lustigheid kleedde hij een inhoud getuigende van rijpe gedachten en veelzijdige kennissen. Hoe veel hij wist en hoe goed hij het wist verbaasde u gedurig en na jaren omgang met hem, telkens weer opnieuw. Zijn geheugen was fabelachtig en zijn weetlust onbegrensd. Hij was een onvermoeibaar lezer, tot laat in den nacht was hij gewoon op te zitten en na gedanen arbeid zich te verdiepen in werken van letterkunde of wetenschappen. Hij las alles en onthield alles wat hij gelezen had. Heele dichtstukken kon hij opzeggen na ze eens gelezen te hebben en jaren nadien kende hij ze nog.

Ik wist niet dat hij zich ooit met plantenkunde had bezig gehouden. Op zekeren dag wandelde ik met hem door de boomkweekerij van den heer van Geert te Calmpthout, bij wien wij beiden logeerden en tot mijn verwondering noemde hij mij één voor één de drie honderd boomsoorten, die het arboretum van den eigenaar uitmaakten. Ik was getroffen, alhoewel ik ontwend was geworden mij over zulke verrassingen te verwonderen. Ik vernam later de uitlegging. De heer van Geert was den vorigen dag met hem door de kweekerij gewandeld en, gelukkig van een zoo aandachtigen gezel gevonden te

(1) De *Kleine Gazet*, 14 Maart 1886.

hebben, had hij hem al de boomen genoemd waar zij voorbijgingen en er uitleg over gegeven. En de leerling had zoo goed onthouden wat hij van den meester geleerd had, dat hij den volgenden dag gansch de lange reeks op zijne beurt kon noemen. Tot in de uiterste dagen van zijn leven bleef dit verbazend geheugen hem trouw. De laatste maal dat ik te Testelt met hem door de velden wandelde en toen de ziekte zijn lichaam reeds erg verzwakt had, duidde hij mij achtervolgens, bij hun wetenschappelijken en hun volksnaam, een honderdtal der kruidjes aan, die langs den weg groeien. En zoo was het met allerlei kennissen, vooral natuurlijk met die waarin hij eenige bijzondere liefhebberij vond; hij had eene verzameling van medailles, van mineraliën en kreukels aangelegd en van deze had hij eene bijzondere studie gemaakt; veel hield hij nog van sterrekunde. Maar ook buiten deze wetenschappen verraste hij gedurig de vakmannen die met hem over hun specialiteit spraken. Zoo herinner ik mij nog hoe leden eener Aardrijkskundige maatschappij, die hem ondersteuning voor het inrichten eener Tentoonstelling kwamen vragen, de gevraagde hulp kregen en op den koop toe nog een voordracht over het stelsel van kaartenteekening van Mercator vergeleken bij dat van Ptolomxus, zooals zij er nooit eene gehoord hadden.

Hij had allerlei talen geleerd, de zijne in de eerste plaats, en kende ze goed. Te Melle, nog een kind, was hij reeds bekend om die gave en wanneer een Duitscher of een Engelschman in de kostschool kwam met een zoontje, dat geen Fransch kende, moest hij voor taalman dienen. Fransch, Engelsch en Duitsch sprak hij even sierlijk en vloeiend. Wanneer men den toast leest, dien hij aan de tafel van den Lord Mayor in Mansion House te Londen op de gezondheid der Lady Mayoress uitsprak, vraagt men zich of wel een der aangezetenen een dronk fijner van wending, opgevroolijkt door gezonderen humor zou geslagen hebben dan hij het deed, en wanneer men zijne redevoering tot de Duitsche Burgemeesters op het stadhuis hoorde, moest men wel twijfelen of een zijner collega's van over den Rijn beter Hoogduitsch sprak dan de Vlaming, aan de Scheldeboorden gewonnen en opgegroeid. Hij verzuimde geene gelegenheid om zich te oefenen in vreemde talen. In de familie Gittens, waar men Zweedsch sprak, legde hij zich toe op het Scandinaafsch; met een mijner schoonbroe-

ders, die lang in Zuid-Amerika had geleefd sprak hij gaarne Spaansch; op zijn kantoor heb ik jaren lang een stagiaire gekend, met wien hij placht Engelsch te spreken.

Ook met dialekten hield hij zich veel bezig; hij sprak de voornaamste uit Vlaamsch België zoo goed men die spreken kan als men niet van de streek is. Hij hield zich ook veel bezig met vreemde gewestspraken en gaf er meer dan eene voordracht over. De heer Kriegsmann, zijn gewone fotograaf, een platduitscher van geboorte, deelde mij mede dat hij altijd met hem de taal van Fritz Reuter, een zijner lievelingschrijvers, sprak. Hoe fijn zijn gehoor was en hoe gemakkelijk hij de eigenaardigheden van een dialekt vatte ondervond ik eens. Wij waren samen op reis en kwamen 's avonds te Neuremberg aan; het was er jaarmarkt en in het hotel, waar wij ons heen begaven, waren geen kamers meer beschikbaar. De waard ried ons in een naburig huis, een aanhangsel van zijn gasthof, te gaan logeeren. Wij deden het en werden daar ontvangen door een oude vrouw. Deze was praatziek en bezigde den eigenaardig luidenden tongval van het volk harer stad. Zij wilde weten van waar wij kwamen en toen wij Antwerpen genoemd hadden, steeg hare belangstelling en hare praatzucht. Zij had een zoon die zich had ingescheept in onze haven en wilde weten of wij haar soms geen nieuws van zijn schip konden geven. Jan liet de sukkel babbelen en toen hij haar antwoordde had hij haren tongval zorgvuldig afgeluisterd en bootste hem zoo goed na dat de oude vol verwondering uitriep: ‘Maar, mijnheer, gij zegt dat gij van Antwerpen zijt en gij spreekt net zoo goed Neurembergsch als wij.’ Ja, luidde het antwoord ‘Wij zijn wel van Antwerpen maar komen hier zooveel dat wij ook uwe taal geleerd hebben’.

Niet alleen met levende talen hield hij zich bezig, ook de doode had hij niet vergeten. In zijne laatste jaren was Erasmus zijn lievelingslectuur. Eens was hij op mijn werkkamer in het Museum Plantijn; als naar gewoonte doorbladerde hij al koutende een boek dat op mijn tafel lag: het waren de lierzangen van Pindarus, zoowat de moeilijkste dichter om lezen uit heel de Grieksche literatuur. Hij had waarschijnlijk in geen twintig jaar nog een Grieksch boek geopend en begon dan ook wat schoorvoetend woordje voor woordje los te maken uit den tekst, het te vertalen, het in verband te brengen met het nevenstaande;

zoo ontcijferde hij den zin van het eerste vers en dan één voor één zette hij de volgende over en ja wel, hij ontspon een heele strofe en een tweede daarna. Ik vroeg mij af hoeveel doctoren in de letteren het hem zouden nagedaan hebben.

II.

Niet alleen met de *Kleine Gazet* nam hij een werkzaam aandeel in de Antwerpsche politiek, ook als voordrachtgever en als spreker in politieke vergaderingen. In 1877, 1878, 1879, wij zagen het, trad hij op in het Willems-Fonds, terzelfder tijd en later sprak hij in meetings bij het naderen der kiezingen; hij gaf daarbij voordrachten en hield politieke redevoeringen binnen en buiten de stad. Zijn naam als redenaar was al spoedig gemaakt en van heinde en verre stroomden de uitnoodigingen toe, om als politieke spreker op te treden. Hij aanvaardde gewillig; hij werd dus al jong volop in de beweging gewikkeld en te recht gehouden voor den besten Vlaamschen spreker.

Even goed begreep men te Antwerpen, dat een man met die gaven en met die toewijding aan het algemeen belang een kostelijke aanwinst zou zijn voor het algemeen bestuur. In 1878 werd hij gekozen, in 1879 herkozen in den provincialen raad; toen en later bij elk mandaat waar hij naar dong en dat hem werd toevertrouwd werd hij kandidaat gesteld door den Liberalen Vlaamschen Bond. Op 25 October 1881 werd hij gekozen in den Antwerpschen gemeenteraad, en na den dood van den heer Allewaert werd hij, den 28^{n} October 1889, tot schepen van onderwijs benoemd.

Geen was er natuurlijker dan hij voor dit ambt aangeduid; geen was er dieper doordrongen van het hooge belang van het onderwijs, geen die het zoo gestadig had uitgeroepen als het machtigste redmiddel van de twee dingen, die hem het duurbaarst waren, zijn moedertaal en de ontwikkeling van zijn volk. Hij was zelf een tijd in het onderwijs geweest; op 9 Juli 1879 was hij benoemd tot leeraar in het Grondwettelijk Recht aan de normaalschool te Lier, later ging hij over in hetzelfde ambt te Antwerpen. Hij werd afgedankt in den tijd der verwoesting van het Staatsonderwijs en beroemd is de brief gebleven, dien hij den 3^{n} October 1884 zond aan minister Victor Jacobs om hem ontvangst te melden van zijn ontslag. Hij liet dit schrijven

aanplakken in de straten van Antwerpen, het werd door de liberale bladen van het land gedrukt en later dikwijls herdrukt. Het is een der beste bladzijden die hij schreef en zij is ook in verband met de tijdsomstandigheden zoo belangrijk dat wij denken ze nog eens te mogen opnemen. Zij luidt aldus:

> Heer Minister,
>
> Ik heb de eer U de ontvangst te melden uwer aanschrijving van den 30^{n} der vorige maand, waardoor mij mijne bediening als leeraar bij de normale afdeeling voor onderwijzers te Antwerpen opgezegd wordt.
> Toen ik dit factum ontving waren wij in huiselijken kring vergaderd. Ik opende en las vluchtig:
> *Ik heb de eer... ontslagen... van uwe bediening... bedankt voor uwe diensten... hoogachting*, en daaronder uw geautografieerd handteeken.
>
> Het zou te vermoeiend zijn inderdaad, indien gij alle stukken van dien aard, die uit uwe bureelen komen, eigenhandig moest teekenen.
> Een geautografieerd handteeken wordt, meen ik, in 't Fransch *griffe* genoemd, *klauw*.
> Zou dat soms het zinnebeeld zijn van uw ministerschap?
> Och, Heer Minister, er zijn bij ons *noch tranen noch tandengeknars* geweest(1). Ik ben advocaat, ik heb eene broodwinning.
> Doch bij de ontvangst van uwen brief, bekroop mij een gevoel van innig medelijden met hen die niet hetzelfde kunnen zeggen.
> Ik verbeeldde mij dien brief binnenvallende bij een bescheiden onderwijzer, er als een bom losbarstende, gansch het gezin met tranen overstelpende, de wanhoop, het lijden aanbrengende.
> Want de treurige werkelijkheid lag daar duidelijk vóór mijn oog opengespreid. Ik hield tusschen de vingers een dier ongeluksboden, die gij over het heele land heenzendt.
> - 't Is dus waar, zei mijne vrouw, wat de gazetten schrijven?
> - Natuurlijk!

(1) Zinspeling op de uitdrukking door den Minister in de Kamer gebezigd: Il y aura des pleurs et des grincements de dents.

- En zij die geen ander bestaan hebben?
- Moeten er een zoeken.
- En als zij niet vinden?
- Dan is het de ellende.
- Maar dat is verschrikkelijk! Afschuwelijk!
- Ten volle.

Terwijl had het kind, tusschen ons beiden ingezeten, *schippekensveeren* gemaakt van uwen brief.

Het begreep niet. Trouwens het is een der gelukkigen; zijne wangjes zullen niet invallen, het zal zijne moeder niet zien weenen, zijn vader niet zien knarsetanden door uwe schuld.

Ik hield er aan, Heer Minister, u te zeggen welk onthaal uwen brief ten onzent te beurt viel.

Indien allen, over wie uwe *klauw* zich uitstrekt, u even vrijpostig schrijven, zult gij een aardig dossier kunnen meebrengen naar uwe advocatenstudie, als gij er zult gaan uitrusten van de vermoeienissen des bewinds.

En zoo het u eenmaal onder de hand valt, in later tijd wanneer gij, afgemat van politiek en jaren, in uw geweten als mensch de daden van uw ministerschap zult herdenken, dan zult gij het verbranden, dat dossier, opdat uwe kinderen het later niet vinden zouden.

Maar ik vergis mij: dat dossier zal niet bijeengebracht worden. De anderen zullen u niet durven schrijven. Zij hebben vrouw en kinderen, zij moeten zich vastklampen aan hun wachtgeld, zij moeten stilzwijgend de met gal en edik doorweekte spons uitzuigen, die gij hun nog gedurende eenigen tijd toesteekt.

En gij rekent op dit stilzwijgen. Door eene zonderlinge tegenstelling, maar die u eigen is, paait gij uw geweten met den nood zelven dien gij sticht.

Mijn geval is verschillig en ik maak er gebruik van.

Ik maak dezen brief openbaar waarin ik de gevoelens blootleg die mij jegens u bezielen.

Mijne gevoelens - het ware weinig, maar ik durf bevestigen dat alle edelmoedige harten er in deelen.

Aanvaard er nogmaals, Heer Minister, de trouwe uitdrukking van.

JAN VAN RIJSWIJCK.

Herhaaldelijk ook had hij in den gemeenteraad de schoolkwestie besproken met ongemeene bevoegdheid en met warme bezorgdheid[1].

Lang bekleedde hij het ambt van schepen van onderwijs niet. In November 1892 werd hij tot Burgemeester van Antwerpen benoemd. Niet met dezelfde eenparige instemming als bij zijn optreden in het schepencollege werd zijn aanstelling als burgemeester te gemoet gezien, wanneer er voor het eerst over gesproken werd. Hij was niet aan de beurt door rang van ouderdom; hij was de jongste van al zijne collegas in den gemeenteraad, en twee waren er ouder in hun ambt van schepenen dan hij: de heeren van den Nest en Gits. Hij zelf verklaarde uitdrukkelijk dat hij niet zou aanvaarden zoolang er eenige hoop bestond dat een dezer beiden zich zou laten overhalen om het Burgemeesterschap te aanvaarden. De heer Gits had al dadelijk verklaard dat zijn besluit onwederroepelijk was. De heer van den Nest wilde evenmin aanvaarden, maar dezen poogden zijne vrienden te overhalen opdat hij zou toegeven en Jan van Rijswijck had zich bij hen geschaard om er hem te doen toe besluiten; doch hij bleef weigeren. Toen die weigering wel gekend was en de minst Vlaamschgezinde groep onder de liberalen niettemin bleef aandringen, mocht Jan van Rijswijck dit wel aanzien en aanzag hij het ook als eene werking tegen zijne Vlaamschgezinde kandidatuur. Het deed hem pijnlijk aan achteruit geschoven te worden om wat hij als heiligst en eerbiedwaardigst aanzag in zijne overtuiging en ofschoon hij nooit in het openbaar een blijk van wrevel gaf, wisten zijne vrienden wel dat hij besloten was die verongelijking niet lijdzaam te dulden. De toestand was een oogenblik gespannen, de Vlaamschgezinden verdedigden warm zijne kandidatuur; niet openlijk werd zij tegengewerkt en het kwam dan ook tot geen oneenigheid onder de liberalen. Zij die in gesloten kring hun wantrouwen tegen den Vlaamschen burgemeester en zijn aanhang uitspraken, ondervonden dat het groote publiek met

(1) Zitting van 31 December 1885: Over de tusschenkomst van het Bureel van Weldadigheid in het betalen der schoolgelden; Zitting van 20 Oktober 1886: Over de Fransche avondscholen; Zitting van 21 Januari 1889: Over den Godsdienst in de schoolboeken; Zitting van 17 Oktober 1889, 9 April 1890, 23 Juli 1891: tegen het aannemen der vrije scholen door het Staatsbestuur.

hem was; zij legden het hoofd in den schoot en wij mogen er bijvoegen dat zij den man, dien zij noode zagen optreden, trouw ter zijde stonden eens dat hij benoemd was. Zij vonden in hem den hechtsten steun van het liberalismus in Antwerpen en zagen hem noode aftreden wanneer verzwakking van krachten hem daartoe dwong.

Leopold de Wael was gestorven den 18^{n} Augustus 1892, eerst den 3^{n} November werd zijn opvolger benoemd. Veertien jaar lang heeft hij aan het hoofd der gemeente gestaan en van dag tot dag en van jaar tot jaar wonnen zijne hooge gaven, zijn minzaam beleid hem meer en meer de harten zijner medeburgers.

Alles dan ook nam in bij hem. Vooreerst zijne rijzige gestalte met hoog gewelfde borst, zijn schoone mannelijke trekken, regelmatig en fijn, zooals van Dyck ze aan zijn jonkers en kunstenaars leende. Hij had iets los en iets voornaams in heel zijn uitzicht: zijn lichtblauwe oogen zagen u zoo zacht aan en drongen u zoo dwars door het lijf, dat hij u al dadelijk overmeesterde en in zijn macht hield. Er lag niets aanmatigends in zijn woord noch in zijn gebaar; hij was de bescheidenheid zelve, ofschoon hij volkomen bewust was van zijn waarde. Hij was geheel zachtheid en verdraagzaamheid en, had hij een zwak, dan was het zijn meegaandheid, zijn onwil om ‘neen’ te zeggen. Niet dat hij opzag tegen het leveren van een slag: zijn tegenpartij in den gemeenteraad heeft het genoeg ondervonden; maar zijn heldere en scherpe geest deed hem dadelijk en terzelfder tijd zien wat er vóór en wat er tegen de bewering van zijn tegenspreker aan te voeren was. Een soort van scepticismus ontstond hieruit dat hem niet alles voor slecht of verkeerd liet houden wat anderen tegen zijn meening aanvoerden. Het was alsof de Evangelische roepstem hem gedurig aan de ooren klonk: ‘Wie nooit gezondigd heeft werpe haar den eersten steen’. Hij was voorkomend en dienstvaardig van aard, hij was geen vleier, maar hij wist iemand iets zoo liefs en zoo verrassend aangenaams te zeggen, dat de toegesprokene zich allicht liet overhalen om te gelooven dat al wat hem zoo liefelijk in de ooren klonk verdiende lof was.

Zijn groote aantrekkingskracht en zijne macht lag in zijne welsprekendheid. Hij sprak een taal zooals er hier nooit een zachter en fijner weerklonken had: de taal van zijn volk, de miskende en de te

weinig gekende. Hen die haar verloochenden en verwaarloosden dwong hij schuld te bekennen en vergoelijkend hun ongelijk te verbloemen: ‘Ja, indien iedereen Vlaamsch sprak zooals gij!’ Hij zocht nochtans die taal niet in boeken noch in voorname kringen; hij leerde ze in zijn ouders huis, uit den mond van zijn volk, hij wist ze te louteren van wanklanken en ruwheden, hij wist te woekeren met de eigenaardige wendingen en met de kleurige zegswijzen der groote gemeente.

Hij was een spreker van zeer uiteenloopende gaven, de mannen van de balie loven in hem den pleiter, die den rechter niet zocht te overtuigen door lange drogredenen of grootspraak, maar door kalm en doordachte beredeneering in den zuiversten letterkundigen vorm gegoten en in treffende taal voorgedragen(1). Zijn redevoeringen in den gemeenteraad waren zaakrijk en ernstig, maar opgewekt, helder en nu en dan met een luimigen zet opgevroolijkt. In gezelligen kring of bij feestelijke gelegenheden wist hij een toast te slaan, die al dadelijk van het alledaagsche, het reeds gehoorde, oversprong naar het geestige, het nieuwe; hij wist dan de menschen over wie hij sprak met een scherpen trek af te teekenen, dieper door te dringen in hun geestesleven en hun iets te zeggen zoo kiesch en toch zoo waar dat zij, noch geen van wie het hoorden, het ooit vergaten. Het was altijd een feestje hem die frissche juiste dingen zoo keurig te hooren uitbrengen. Zijn behagelijk spelemeiende volzinnen, stoeiend nu, gevoelvol dan, leken wel die grillige en altoos sierlijke gebeeldhouwde motieven der renaissance, over een paneel of langs een pijler zich kronkelend en omhoog rankende, hier uitbottend in een bloem, daar uitglurend in een jolig figuurtje, maar altijd licht en behagelijk van zwaai en prettig van slingering.

Vooral met zijne groote redevoeringen in wijden kring, in de politieke meetings bij het naderen der kiezingen, in de jaarlijksche algemeene vergaderingen van de werklieden-maatschappij Help u Zelve, die hem tot eere-voorzitter had gekozen, leerde hij zich kennen door zijn volk in al zijn macht en veroverde hij het hart der menigte. Het hooggetijde van het woord vierde hij in de groote volksvergaderingen die bij uitzonderlijke gelegenheden plaats hadden in de

(1) Lijkrede van Mr Ryckmans.

Beurs. Het was een schouwspel nooit ten onzent gezien en nooit te vergeten door wie het zag. In de onmetelijke halle verdrongen zich duizenden en duizenden, begeerig den democratischen burgemeester te hooren, die over de hoogste stads- en staatsbelangen zijn medeburgers kwam voorlichten.

Wanneer hij optrad borst een donder van toejuichingen los: 'Vivat onze Jan!' was de geijkte kreet, die hem onthaalde en die gemeenzaam den man van vertrouwen, den hooggeachten, den innig geliefden vriend begroette. Dan een gespannen aandacht, een stilte zelfs niet onderbroken om toe te juichen, een uur, anderhalf uur lang, en eindelijk een instemming zich uitende in eindeloos gejuich en gejubel. En gedurende dien langen tijd had hij gesproken over een of andere belangrijke vraag van den dag: den vrijhandel bijvoorbeeld, getoond hoe die een levensvoorwaarde voor Antwerpen was, met feiten en cijfers en goede redenen en treffende voorbeelden bewezen, dat hij noodig was voor den bloei onzer haven, voor het welzijn van heel het menschdom. Hij had zijne gedachte klaar en eenvoudig uiteengezet, bedaard zonder veel gerucht, ernstig zonder beroep op den hartstocht, zooals een minister in een parlement zou gedaan hebben. Hij verzuimde wel niet hier en daar een bloempje te plukken dat langs den weg opschoot, maar hij maakte geen jacht op bewondering noch verwondering; hij wilde licht ontsteken en vermeidde zich in het strooien van waarheden onder zijn volk.

Hij was een Antwerpsche jongen; hij kende zijne medeburgers zoo goed, en zij herkenden zich in hem, voelden zich verheven door zijn verheffing. Hij sprak zaakrijk over zaken; hij was fijngevoelig en vond voor de teerste gewaarwording even gemakkelijk het passende woord als voor de meest alledaagsche dingen. Er was veel meer letterkunde, veel meer kunst in dit alles dan de burgerlijke aanhoorder het wel kon vermoeden, maar zij die de klanken der werkelijkheid en de tonen van de redeneerende kunst uit elkander onderscheidden bewonderden warm met hoeveel gemak en gratie die twee bronnen van welsprekendheid bij hem tot een enkel harmonischen stroom samenvloeiden.

In 1890 had de stad Antwerpen de gewoonte ingevoerd jaarlijks op 21^{n} Juli een feest te vieren, waarin zou gezongen en gesproken

worden over het vaderland, tot de jeugd der scholen vooreerst, tot de burgerij terzelfder tijd. Geen geschikter spreker dan Jan van Rijswijck kan men zich natuurlijk denken bij die gelegenheid. Het waren geschreven redevoeringen die hij alsdan las, minder los en eigenaardig dan zijne voor de vuist uitgesproken, ook minder tot hun recht komende onder dit gemengd publiek. Maar uit de beperkte keus van de mogelijke onderwerpen wist hij toch zoo juist te putten en in den deftigen voorgeschreven academischen trant wist hij toch een zoo gemoedelijken toon te leggen dat hij deze feestredenen tot ware meesterstukjes maakte. De meeste zijn beroemd geworden, die vooral welke hij uitsprak in 1899 over het vaderland, die over de moedertaal, en die echt bekoorlijke, zijn zwanenzang helaas! waarin hij de kinderen leerde hoe zij de vogelen en de bloemen moeten liefhebben en in eere houden. Hoor den aanhef van de eerste dier toespraken, die over het vaderland. ‘Van waar de duinen de Noordzee schutten, wanneer zij hol staat op het Vlaamsche strand; langs den Brabantschen akker, waar alom in dit jaargetijde de landman zijn garven bindt, tot voorbij de Maas, de rotsbezoomde, waar het woud de heuvelen kroont - daar is ons Vaderland. *Daar* is ons Vaderland heeft onze jeugd zooeven gezongen; niet *dat* is ons Vaderland. Heeft zij wel begrepen waarom? Heilig, ja, is de geboortegrond, heilig en aandoenlijk de plek waar onze wieg heeft gestaan, het ouderlijke huis dat de balling, wanneer hij zijne oogen sluit terugziet in zijn hart. Maar het Vaderland is meer dan de geboortegrond, het is het volk met zijn aard en zeden, met zijn verleden, met zijne overleveringen, zijne deugden en gaven’. Zoo sprak een Vlaamsche burgemeester in het laatste jaar der negentiende eeuw. O Breydel en de Coninck haddet gij het ooit kunnen gelooven! Waar is het dat het gebeurde, in de stad van Rubens en van Dijck en dat de spreker, hoe legersgezind ook, toch nog meer kunstenaar was.

Hij had het zooeven aangehaald motief overgenomen uit het lied dat een oogenblik te voren gezongen was, en in de overweging van het studeervertrek had hij het gekozen. Gaarne ook ontleende hij in zijne voor de vuist gesproken redevoeringen een thema tot ontwikkeling aan het een of ander toeval dat zich voordeed; een woord door zijn tegenpartij gesproken wist hij handig en geestig op te vangen om er ballekenpak mee te spelen. Zoo hoorden wij hem eens in een

politieke kiesmeeting, die plaats had in het Keizershof in de Offerandestraat. De zaal, waarin de vergadering plaats had, was een groote danszaal, waar een mekaniek orgel een der muren geheel inneemt. Op dit orgel waren toen als sieraden aangebracht een rei automaten, die velerlei muziektuigen bespeelden en aangevoerd werden door een postuur dat de maat sloeg. Jan van Rijswijck was aan het uiteenzetten hoe de katholieke partij zich door de geestelijkheid laat leiden; daar valt zijn oog op de rei automaten met hun opgesmukten houten bestuurder. ‘Ziedaar, zegt hij, daar staan ze, de mannen met de fluit, met den triangel, de trommel en trompet; het zijn zoovele mekanieken, die beweegloos zijn en alleen verroeren zullen wanneer monseigneur hun aanvoerder hun met zijn maatstok het teeken zal geven.’ Of die verduidelijking zijner bewering door die poesjenellen die daar stonden moesjes te maken met hun beteuterde gezichtjes bijval had!

Met de kandidaten die hij in dagen van kiezing te bestrijden had, kon hij ook een eindje wegloopen. Ik haal een paar zijner luimige zetten aan uit de *Kleine Gazet:*

Een kandidaat-senator, de heer Emile van Put, had gezegd: ‘Ik ben bovenal, uit hart en ziel, antimilitarist. De soldaterij, daar moet ik niets van hebben. Ik mag zeggen dat ik sedert mijn kindsheid daartegen geweest ben. Ik ben om zoo te zeggen met die gedachten geboren.’ En daarop Jan van Rijswijck: ‘Dat heet ik de principepen zijner jeugd aankleven. Van kindsbeen af had hij een hekel aan de soldaten. Als de kindermeid hem ophief voor 't venster en zei: “zie Milleken, daar zijn soldaatjes!” dan begon hij te schreien lijk een penneverken. Nooit heeft men hem houten sabels of blikken geweren gekend; hij speelde liever outer. En singelen als hi kon, en lof spelen, dat vader van Put het niet meer kon houden van de zenuwen[1].’

Vader De Beucker had zich het roekelooze woord laten ontvallen: ‘Ieder van ons wordt als souverein kind ter wereld gebracht’. Daarop laat Jan de opmerking volgen: ‘En zat zeker met een souvereinen klater en een souvereinen valhoed in een souvereinen kakstoel[2].’ Een kwinkslag, echt van Rijswijcksch, wanneer de spotzucht hun te sterk werd.

(1) De *Kleine Gazet*, 21 December 1884.
(2) De *Kleine Gazet*, 23 November 1884.

Zoo borstelde hij er niet meer door wanneer hij den burgemeesterszetel had ingenomen, dan ging het deftiger; hij leidde meesterlijk de beraadslagingen, op de hoogte van alles, immer bereid toe te lichten of van antwoord te dienen, waar hem uitleg werd gevraagd of zijn bestuur werd aangevallen, de gewichtigste vraagpunten van den meest uiteenloopenden aard met kracht van redenen en klem van woorden uiteenzettende. Zoo behandelde hij uitvoerig de stadsverlichting door Gaz en Electriciteit(1), de ontploffing van Corvilain(2), de wanordelijkheden bij de werkstakingen(3), den grooten doorsteek(4). Het laatste was het gewichtigste vraagpunt, dat hij wilde oplossen. Hij was overtuigd dat door het gouvernementeel plan, de verlegging der Schelde, een groot gevaar de stad bedreigde en stelde zich pal tegen het Ministerie, dat werd gesteund door den koning, door de minderheid in den gemeenteraad en een deel van de Handelskamer. Hij wilde in geen roekelooze daad de toekomst der haven op het spel laten zetten en, eens dat hij na rijp onderzoek zich hieromtrent een overtuiging had gevormd, verdedigde hij deze onvermoeid en onversaagd in den gemeenteraad en daar buiten. De eenige redevoering die hij in de Kamer uitsprak gold ook deze levensvraag. Hij was de groote aanvoerder in dien strijd en vóór hij stierf genoot hij de voldoening den zege te behalen. Wij spraken van zijn soms luimige wijze van redeneeren; in een der zittingen van den gemeenteraad, die van 20^{n} December 1897, waar er spraak was van den grooten doorsteek, gaf hij er een staaltje van. De aanvoerder der minderheid, de heer Coremans, had in de redevoering die hij kwam uit te spreken gezegd dat de rechte Schelde beter was dan de kromme, omdat onbetwistbaar een recht mensch meer waard was dan een gebochelde. Op die woorden sloeg het antwoord van den burgemeester: ‘Ofschoon onjuist is ze toch schilderachtig, die vergelijking van de Schelde met een gebochelde die het moede is zijn bochel te dragen en die wel zou willen een rechte en slanke mijnheer worden. Ik neem ze van u over en zet ze een weinig voort.

(1) 25 Februari 1892, 7 Augustus 1899.
(2) 18 September 1889.
(3) 24 April 1893.
(4) 22 Februari 1894, 20 December 1897, 15 Mei 1905.

Er zijn zieke en gezonde gebochelden. De geneeskunst bezit thans ook het middel om bochels recht te maken.

Ik veronderstel nu dat een doctor aan een springlevenden bultenaar voorstelt hem recht te maken. Dan zal de bochel hem natuurlijk vragen: blijft gij borg voor den uitslag? Gelukt dat altijd?

En indien nu de geneesheer bekennen moet: het gelukt eenmaal op drie, of eenmaal op vier, de andere malen sterft de patient aan de operatie, zoo zou de bultenaar waarschijnlijk voor de operatie bedanken en den doctor antwoorden: zeer gevoelig voor uwe genegenheid, maar liever een levende bult dan een doode Adonis! Kom eens terug als ik met de gewijde kaars in handen zal liggen.

Ziedaar wat de bultenaar zou antwoorden en de heeren Coremans en Nuyens weten dat bultenaren gewoonlijk een vlug verstand hebben'.

Als verdediger van de moedertaal liet hij niet alleen in de plechtige zittingen van Vlaamschgezinden zijn woord klinken, zooals in de taalkundige Congressen te Antwerpen in 1896 en te Dordrecht in 1897, waar hij als academisch spreker optrad en in de politieke vergaderingen zooals in het liberaal vooruitstrevend Congres te Brussel in 1887 en te Doornik in Februari 1888, waar hij propagande voor zijn lievelings denkbeeld in het Fransch ging maken, maar ook in het bestuur zijner stad, in de beraadslagingen van den Antwerpschen gemeenteraad. In een der zittingen van dezen, die van 25 Januari 1897, waar er gehandeld werd over het inrichten van Fransche avondscholen, een voorstel dat hij bestreed, sprak hij deze woorden uit, die meer dan eens herdacht zijn en hem uit den grond van het hart welden: 'Ons Vlaamsch staat tegenover het Fransch als eene eerzame burgervrouw tegenover eene trotsche adellijke dame. De adellijke dame is veel trotscher, ja, en machtiger en maakt meer indruk dan de eerzame burgervrouw. Maar wanneer die burgervrouw mijne moeder is, dan stel ik haar in mijn hart en zelfs in mijne bewondering hooger, ja veel hooger dan de andere'.

Was hij een geduchte tegenstander in debatten van politieken of bestuurlijken aard, zoo was hij ook de meest gevatte en aanminnigste redenaar in feestelijke omstandigheden. Bij elk schoolfeest had hij een woord van warme genegenheid voor het onderwijs, voor hen

die het gaven, en voor hen die het genoten. Waar hij feestvierenden te ontvangen had ten stadhuize was altijd de groote aantrekkelijkheid voor de vereerden en gevierden hem te hooren spreken, zoo fijn gevoeld, zoo juist getroffen wist hij hulde te brengen. Hij vond het woord van pas, hij putte uit het feit en uit het leven van den man, die gevierd werd de treffende zinspeling, de verrassende aanhaling. Men zou ten stadhuize de kunstenaars onthalen die de hoogste onderscheiding in de wereldtentoonstelling van 1900 te Parijs behaalden. Hij was over het algemeen karig in het theoriseeren over kunsten en letteren, maar nu hij de drie vereerde kunstenaars Julien Dillens, Jef Lambeaux en Alexander Struys daar vóór zich zag staan ging zijn gemoed open en het Antwerpsche stadhuis hoorde toen woorden over ons verleden in de kunst en over de kunst in het algemeen zooals er nooit warmer en verhevener klonken in de zaal eeniger Academie. Hij kon ongemeen en gelukkig verrassend zijn in die grepen uit het leven en in die zinspelingen uit het verleden. Wie herinnert zich niet de brok uit den toast, dien hij bracht aan prins Albrecht en zijne jonge vrouw, toen deze den 23^{n} December 1900 voor het eerst Antwerpen bezochten en nevens hem aanzaten aan het feestmaal in het Kunstverbond: ‘Het waren twee koningskinderen, zij hadden elkander zoo lief’, zoo ving het laatste alinea van zijn redevoering aan. Kon het treffender en stouter en toch gepaster. Ik ken er vele van dien aard, nog eene slechts haal ik aan. Wij vierden den geheimschrijver van een onzer politieke korpsen en boden hem een geschenk aan, Jan van Rijswijck zou de toespraak houden. Daar trof het hem dat de man wiens verdiensten hij ging verkonden zoo bijzonder klein van stal was en hij voelde behoefte het te doen uitkomen, hoe in een zoo teer lichaam een zoo groote werkkracht stak. Hoe dit aan boord gelegd? Heel eenvoudig: hij begon te verhalen van kleinen David die grooten Goliath ter neer velde en de knoop was los.

De vreemdelingen die hij ten stadhuize ontving, de officieren van de verschillende oorlogschepen, die hier in de laatste jaren aanlegden, waren opgetogen in hem een man te vinden, die niet enkel hunne taal sprak maar vertrouwd was met hun land en met hunne geschiedenis.

Onder zijn burgemeesterschap beleefde Antwerpen een tijdperk van ongemeenen bloei. Er zijn in die veertien jaren geen geweldige

sprongen gedaan, het uitzicht der stad is niet omgekeerd, maar regelmatig stap voor stap, dag voor dag, is zij vooruitgegaan. ‘Men vraagt wat wij doen en gedaan hebben’, zei hij wel eens, en staande bij zijn huis op den kruisweg gevormd door de de Keyserlei en de Kunstlei antwoordde hij op de vraag: ‘Zie die verbreede straten, die weelderige gebouwen, die schitterende verlichting, dit opgewekte leven hier ten allen kante, denk aan de geweldige uitbreiding van de bevolking, van de haven, van den handel, vergelijk dan het Antwerpen van voor vijf-en-twintig jaren met het tegenwoordige en zeg of dit niet het beste en meeste is wat er kon gedaan worden’. En zoo is het ook. Hij deed natuurlijk dit alles niet zelf, maar hij vertegenwoordigde zijne stad bij elke gelegenheid met glans en verdedigde hare belangen met ijver en kennis; hij was de groote Vlaamsche burgemeester van de groote Vlaamsche stad, doende zijn volk en zijn taal eerbiedigen: hij verspreidde verlichtend onderwijs, beschavenden kunstzin; kalmte, rechtschapenheid, menschlievendheid, de grondtrekken van zijn karakter, deed hij heerschen rondom zich.

Hij bleef zijn taak vervullen met dezelfde opgewektheid en werkkracht tot in 1902. Hij en iedereen had ongelukkig te veel van die kracht geëischt. Hij was met zijn ambt van burgemeester ook zijn beroep van advocaat blijven vervullen. Het was te veel voor één man, vooral daar hij met zijn veelzijdige bevoegdheid aangesproken werd om overal tusschen te komen en men zonder zijn raad geen zaak van bestuurlijken noch staatkundigen aard wilde beslissen. Hij voelde het wel en wist dat hij overladen werd en zich overwerkte; hij kon van zich noch van de anderen verkrijgen dat men hem zou ontlasten.

Toen kwam de noodlottige crisis. In het voorjaar van 1902 waren zijne zenuwen al te zeer overspannen, hij moest rust nemen, hij onttrok zich eenigen tijd aan de afmatting en hervatte dan weer zijn al te zware taak; de kwaal keerde terug erger, dreigender; vier jaren lang heeft hij er tegen geworsteld, zij was hem te machtig. Het was een droeviger schouwspel dan iemand, die het niet van dichtbij gezien heeft, zich verbeelden kan. Geheugen en verstand bleven ongedeerd, hij schreef nog menigeen der boeiendste bladzijden die wij van hem bezitten; maar hij moest ze schrijven en lezen, spreken voor de vuist kon hij niet meer. Hij, de ongeëvenaarde redenaar en impro-

visator was in die sombere dagen als een ongeoefend en ongeletterd burgerman, die niet in staat zou zijn twee volzinnen in een vergadering uit te spreken. In een bijzonder gesprek merkte men weinig of niets van den slag die hem had getroffen, maar eens dat hij rechtstond in pleitzaal of raadkamer verloor hij de spraak. Hij gaf zich niet gewonnen en worstelde, te vergeefs; schrijven en lezen ging nog altijd, met spreken was het uit, de schitterendste redenaar dien wij gekend hadden was gebroken, de vindingrijkste spreker tot zwijgen veroordeeld. Dit is wel de bitterste lijdensgeschiedenis die ik heb bijgewoond. De lichamelijke verzwakking nam met ongelijke stappen toe, hij stierf den 23^{n} September 1906 te Testelt op het buitengoed van zijn vriend Jos. De Pooter, omringd door drie goede engelen, zijne vrouw en zijne twee dochters.

Het is een weldoende en een hartverheffend schouwspel zoo een heelen levensloop, gewijd aan het goede en het ware, zich voor de oogen van den geest te zien ontrollen en geleidelijk en ordelijk te zien ontwikkelen. Hij die hem aflegde was en bleef zich zelve en toch onderging hij den invloed van de wereld rondom hem, van de ervaring, van de rijping van het leven. De jonge advocaat die met stoute en verleidelijke droombeelden in het hoofd optrad was niet anders dan de hooggeachte burgemeester, die werkte aan de verwezenlijking der idealen zijner jeugd; alleen was het woord waarmede hij ze verdedigde ernstiger en de daad waarmede hij ze wilde bereiken beter berekend geworden. Hij offerde nooit aan eigenbelang en als het natuurlijkste der wereld wijdde hij zich zelven, zijn leven en zijn geest aan het nut van 't algemeen. Hij steeg van trap tot trap en tot op den hoogsten zonder ooit een voet buiten den rechten weg te zetten. In een zijner allereerste voordrachten sprak hij de treffende woorden: ‘De gunst des volks is lijk het vocht in een boordevolle schaal en het is aan niemand gegeven met die schaal in de hand het hobbelig spoor van plicht en eer te bewandelen zonder onderwegen veel van het vocht uit te storten[(1)].’ Hij heeft zijn eigen woorden een klinkende logenstraffing gegeven

(1) *Washington.* Voordracht gehouden in den koninklijken schouwburg te Antwerpen den 4 November 1878, ingericht door de Antwerpsche afdeeling van het Willems-Fonds, bladz. 21.

en dit zij zijn hoogste lofspraak. Hij heeft de gunst des volks in de hoogste mate en jarenlang genoten, hij heeft de baan van plicht en eer zijn leven lang bewandeld zonder een druppel te verliezen van de achting en de liefde, die zijn medeburgers hem toedroegen.

MAX ROOSES.

Het Vizioen van Vrederick.

I.

Het was al bijna nacht in de Dom te Meydenborch, en de zware, eikenhouten deuren waren reeds lang door de koster gesloten, wanneer, op de wit schemerende marmertreden van het outer, noch altijd een man geknield lag en bad.

Een grijze, geheimzinnige schemer hing, als een doorzichtig waas, in de hoge, ronde koorkoepel en de wijdgespannen beuken; zweefde, somberder en dichter even, tussen de zware kapitelen van de hoge kolommen; wikkelde, meer en meer verdikkend naarmate hij lager zakte, de ganse benedenkerk in een ondoordringbaar duister, doch helderde van lieverlede op, als doortrild van een zachte, tegelijk vrome en lieflike klaarte, in de richting van het hoge koor, waar de nauw zichtbaar heen en weer schommelende hanglampen, als donzige gouden ballen, met wechdeinende lichtranden, in het middenschip en bij het outer de zwaarzwarte sleepschaduwen van de buitenste zuilenrijen noch scherper aftekenden.

De Meydenborger Domkerk, - in de vierde eeuw gesticht ter eer van de H. Mauritius en zijn gezellen, en, na de brand in het jaar 1207, door Aartshertog Albrecht II op dezelfde plaats, doch volgens de bouwkundige begrippen van zijn tijd herbouwd, was, alhoewel in het buitengemeen slanke koor en de pijlers van de bovenomgangen reeds gotiese invloeden vertonend, noch voor een goed deel romaans. Vooral beneden in het middenschip, waar de korte gedrongen zuilen, recht, glad en zwaar, de brede kapitelen droegen met de dooreengeslingerde engelenvleugelen en de kleine naïeve monstertjes en draken, die elkaar aangrijnsden en poogden te achterhalen in de geheimzinnige schemerduisternis, vertoonde het in zijn halve barbaarsheid toch reeds indrukwekkende, bijna klassiek-schone gebouw, noch àl de kenmerken van deze vroegste kristelike architektoniek.

Maar boven, hoog boven de tweede omgang, waar 's avonds vóór de vesperdienst geheimzinnige gestalten van monniken wechgleden in hun langslepende, nauw hoorbaar ruisende zwarte pijen, daar verslankten de zuilen als de stengels van bloemen, - reiner en ranker naarmate ze dichter groeien bij de kroon; - daar droegen ze het statig omhoogstijgende gewelf, lichtblauw geschilderd, met gouden vijfstralige sterren, zoals de stille groene dennen in het bos schragen heel hoog, op het wiegend vlechtwerk van heel tere takjes, het doorschijnend azuren dak van een wolkloze lucht.

De schitterende schilderijen en mozaïeken, diep, glanzend blauw, rood, gloeiend purper en goud, - een warme gloed van goud in het donker, - glinsterden als kleursprookjes tegen het warme, blanke grijs van de zuilen, en gloeiden, met een gloed van juwelen, in de vijf radiante kapellen in poligoonvorm, die als de vijf stralen van een halve ster, als de bladeren van een schitterend gele bloem, het duistere hoogaltaar omgaven, waar men één lichtje brandde vóór de grote, zonnebloemvormige monstrans en het beeld van de Allerheiligste Maagd en Moeder Gods, Maria.

Boven, rond het hoge koor, met de wonderschone slanke zuilen, stonden vijf grote marmerbeelden, - vijf stille blanke heiligen, als witte geesten in de flauwe schemer van licht.

Geheel in het midden troonde, in een kleed van goudbrokaat, de Moeder Gods met het Kindje op de armen, en met haar kroon van Hemelkoningin, zwaar van goud en van edelgesteenten, op het ovaalronde hoofd. Rechts van haar stond Jozef, met de grote achtbloemige lelietwijg in de handen, - links het statige krijgsmansbeeld van de heilige Mauritius, de schutpatroon van de kerk.

En aan de zijden, naast de ridder en Jozef, en iets kleiner dan de overigen, stonden twee vreemde figuren, zoals de sprookjesverbeelding van die tijd ze zo gaarne droomde: - van onderen een mensenlijf in een langvlottende tabbaard, van boven de kop van een beest, bij de één van een arend, bij de ander van een stier.

Het outer, waarvóôr, in de stilte van het reusachtig grote gebouw, de biddende man knielde, en waar alleen het licht van de zware gouden hanglamp lichtbloempjes borduurde op het blanke fijne linnen, vertoonde de allereenvoudigste vorm van de vroeg

Romaanse tijd..... Een glanzend zwart marmerblad loste, overspreid met een wit geborduurd linnen kleed, schel af tegen een hemelsblauw gordijn met gouden arabesken, die men ook weervond op het gordijn.

Vier brede armluchters van verguld zilver lagen op een voetstuk, getorst door drie gevleugelde griffioenen of draken. Glinsterende gloriën, door parelen gevormd, omringden drie voorstellingen van de Heiland der wereld: de gedoopte Christus, de verheerlikte Christus, en de Christus met de kruisnimbus om het hoofd. De stengel en de vier armen waren versierd met loofwerk van vierbladerige klaveren en met gaatjes doorboorde kruisen.

De kelk zelf was in de vorm van een lelie, door drie gevleugelde draken in gedreven goud omhoog geheven. De ogen van de draken waren in kostbaar ametiest.....

Een vreemde kerk, - als uit een sprookje. - Alles was er somber, en toch fonkelde alles er in lichtlaaie glans. Zij schitterde, in het geheimzinnige, schier onaardse duister, als een juweel achter een floers van zwarte kant.

De wanden waren als overdekt met schelgekleurde mozaïeken en met zeldzame, noch geheel Bizantijnse schilderingen, - herkomstig noch uit de vroegere kerk, glad en glimmend, bijna gedamaskineerd als een kling van staal, en door het langzaam inknagen van de tijdtand beschreven en doorprent met duizenden barstjes, als heel kleine geheimzinnige lettertekens en hiërogliefen.

Buiten mistte het zwaar; - de nevel sleepte in doorschijnende wolken langs de hoogste bovengewelven, en het grote gouden kruis vóôr het hoogaltaar pinkelde er heel vaag doorheen als een ster.

De oude halfvergane vlaggen, met de wapens van Sassens oudste en edelste geslachten: - één- en tweehoofdige adelaren met uitgespreide vleugelen; eenhorens, klaverend, de voorste pooten rechtop; everzwijnkoppen met dreigende slag- en kromtanden, en vaker noch, het steigerende, wilde manen schuddende Sassenros; - hingen bewegingloos boven het hoofd van de knielende, die langzaam, één voor één, de kralen van het bidsnoer liet wechglijden tussen de fijne en lange vingeren van zijn edelgevormde, doorschijnend witte handen.

Het was een kanunnik van het bisschoppelike Kapittel van Meydenborch.

In vol ornaat, al was het zo laat in de avond, lag hij daar, schemerwit, met zijn slepende auba van wit linnen en een kazuifel van purperfluweel met gouden kraag. - Op het hoofd droeg hij de zwarte kap, aan beide zijden tot ver over de borst neerhangend en van binnen gevoerd met witgrijs bont.

De vrome Vrederick was de jongste kanunnik van het kapittel, en zou eerlang worden benoemd tot domproost van de Meydenborgse kerk. *Eerbaer, duegende ende God ontsiende*, woonde hij dageliks het geheim bij van des Heren altaar, *ende alle daegen met groter innicheyt, mit claghender herten badt hi screyende tot Godt om salicheyt ende eer der heiligher Kercken van Meydenborch*, die onder het wanbestuur van de tegenwoordige bisschop, Udo, haar oude roem van reinheid en kuise heiligheid niet alleen geheel dreigde te verliezen, maar reeds gedeeltelik verloren had.

Bisschop Udo was in zijn jeugd een *arm clercksken* geweest *van dommen sinnen*, een simpel kind uit het laaggeboren volk, die zich altijd *scaemde, dat hi nyet soe wel en leerde als een ander.* En dageliks bad hij tot God en de Heilige Maagd Maria, dat hij *sinlicheyt ende verstandenisse crygen mocht*, om wijsheid te leren en de kunsten en wetenschappen van de mensen te verstaan.

En eens, in een schone maneschijnnacht in de Lente, toen hij weder in zijn gebed lag in de oude, grauwe kerk, - *soe wart hi slaepende*, en in een vizioen zag hij de koningin van de hemel in een blinkend wit gewaad, - ijl, doorzichtig als de nachtwolkjes, als ze heendrijven vôôr de maan; en op het hoge, reine voorhoofd droeg zij een kroon van kleine, levende flonkersterren. En in de tere, slanke armen hield zij het Kindje met de kroon.

En de moeder van God sprak tot Udo in die droom:

'*Udo, ick heb dyn gebet gehoort ende die weemoet dyns herten aengesien; du en selste nyet alleen const hebben ende abelheyt, mer naer dode des biscops die nu is, selstu oick besetten dese heilige kercke myns martelaers Sinte Mauricius. Ist dattu dan di wel ende rechtveerdelick regeerste, soe selstu verdienen die eeuwige blyscap; doetstu anders, du zelste sterven den eewygen doot.*'....

Toen zweefde de verschijning wech, hoog wech langs de wolken, die haar droegen.... En hij werd wakker, - en zie, het was een

droom! Maar hij geloofde de woorden, die de maagd tot hem gesproken had in zijn slaap, *ende hi ginck ter scolen ende wart alsoe subtyl ende constenryck, dat hy alle syne gesellen te boven ginck ende wart die vroomste doctoer van den lande, soe dat alle meesters ende clercken hen verwonderden ende al te sere vervreemdden*...

En aan het eind van twee jaren, toen stierf de bisschop van de oude Sassiese stad, en Udo werd in zijn plaats tot hoofd van het bisdom gekozen. En in het begin regeerde hij zijn kapittel met wijsheid en onderscheid van oordeel. Hij drenkte de dorstigen, gaf spijze aan de hongerigen, en geen arme, die smeekte om kleeding en brood, ging ongetroost heen van de poort van zijn paleis.

'*Maer*,' zoo luidt het in de oude kronijke, '*die staet verwandelt die zeeden ende manieren*.' En allengskens begon hij *onser lieven vrouwen raet* te vergeten, en hij werd trots en hoovaardig, en roofde het goed van kerken en armen, en geen vrouw, hoe rein ook, hoe schoon en jong, was voor zijn zonderling imperieuze passie veilig, - zelfs niet in de biecht.

Maar hij stond te hoog, de schone, wellustige bisschop, en zijn macht als eerste Dienaar van de Kerk was te verheven en groot, en geen van de lagere geesteliken, de deken zelfs niet, zou het hebben gewaagd, om hem aan te klagen bij het kapittel of bij de Paus.

En daarom, waar alle menselike hulp faalde, daarom lag hij vóór het altaar op de knieën, de jonge, vrome kanunnik Vrederick. En hij bad.... Met al de vurigheid van een die weet, dat alleen degene, tot wie hij spreekt, kan helpen, doch dat hij 't alleen dán doen zal, wanneer het hem wordt gevraagd met geheel het hart, met geheel de ziel, zó bad hij, biddend met geheel zijn wezen, luid en vol deemoed in de schemering van de Kerk.

En in de dromende stilte van de nacht vielen de zilveren kralen neer, één voor één, met een rinkelend klikje van metaal tussen ieder gebed:

'*Heylighe Gods moeder, o alderheylichste en en aldersoetste Maghet, du suyvere liefde minre sielen, du rode rose van kuusheit ende reynheyt, vereynight mit die coren van alle die machten des hemels, - dy dancke ick, ende Godt den Vaeder ende Godt den Sone ende Godt den Heylighen Geeste, veur die hemelsche glorie, welcke si dy*

gegheven hebben, met dy te maecken die schatbewaerster, die uytdeelster ende die onuytputbaere bronne aller Genaeden, welcke God den mensen gegheven hevet. Saligh is die Sone, die van dy ons geboren wart ende regneert boven alle die hemelen. Ick dancke dy veur dine moederscap ende veur dat innigh wyflicke kunnen dat dy weerdigh maekte, in dinen suyveren schoot, dien te ontfangen alle die Werlt niet begrypen en mochte... Gedencke nu, soe biddic dy, dat woert an dinen knecht, dat du gesproken hebbes, segghende: "Gheen man en sal voer minren aengesichte bestaen, die hoererye ende onkuysheit hevet bedreven." Verlos nu met der hulpe dinres allerheyligslen Ridders, Sinte Mauricius, deze Kercke ende dinre goede Stede Meydenborgh van den afvallighen ende onghetrouwen, die ene schande is ende ene onteringhe voer den heylighen bisscoppelyken setele, ofte bekeer hem genadichliken tot dinre suvere wegen! Ende sie neer in erbermen groet op dinen getrouwen sone, die aen dine voeten knielt ende wiens herte bloedt om diner kercken willen, amen.'

Toen boog hij drie malen vôôr het outer neer en bleef geknield liggen met het hoofd in de handen.

II.

Het was buiten heel stil, van dat bewegingloze, windstille weder, vroeg in het Najaar, in het midden van September, als de nachten al langer beginnen te worden dan de dagen, en de aarde, tot laat in de morgen en ook al vroeg weer in de nacht, moet uitrusten van de zomerhitte tussen de fijne, witte nevellakens, die de dauw over haar spreidt.

De maan scheen door het venster, schemerde en speelde door de kleine gekleurde rozetten van de fassade, spinnend en wevend door het duister lange lichtdraden, aan het uiteinde waarvan wonderbare edelstenen heen en weer wiegelden, op en neer zweefden straks, in zonderlinge deining, rood en groen, purper en blauw, geel en oker, over de reine, linnen alba, die heen en weer golfde, golfde met geheimzinnig geschuivel over de grauwe zerken, met iedere beweging van de geknielde man.

Deze echter hoorde noch zag. Hij lag, zo lang hij was, als een

dode, op het kille outertreden, alle zielskracht, alle leven te samendringend in zijn gebed.

Eindelik hief hij zich van de knieën omhoog en ging zitten in een van de gebeeldhouwde kanunnikzetels van het koor, waarvan de gladde, slanke zuilen in een grote bloem van bogen eindigden, en dat, hoog, hoog boven de *confessio* opgebouwd, uitzicht gaf op de enige ingang in het Westelik front van de kerk, recht over het Hoogaltaar.

De zware eikenhouten deuren, die toegang gaven tot het lage voorportaal, waren gesloten. Vrederick had *gezien*, dat ze, toen de overige priesters waren heengegaan, zorgvuldig door de koster *gesloten waren*... - En toch was het hem, op *dit* ogenblik, alsof hij die deuren zag bewegen en alsof de stilte begon te trillen.....

En langzaam, wonderbaar, gebeurde het nu..... Een lichte wind, die in de kerk zelf scheen te zijn, *niet* daarbuiten, hief eerst voorzichtig de slippen op van het *antipendium*, streek toen, als een koelje, langs zijn bleke wangen, en zweefde wech langs de zware, geborduurde gordijnen, los neerhangend in brede plooien, vôôr de deur van de sakristie.

Hij zag naar boven, naar de kleine vensterrozetten, waarvan men één meestal open liet in de nacht, en vôôr één van de ramen, op de eerste omgang, hingen de blâren van de hoge olmen, duidelik zichtbaar, onbeweeglik in het licht van de maan, die heendreef, langzaam, door de bovenste takjes, als een hostie van bleek goud, heel groot.

Buiten was er dus geen wind, en al de vensters, behalve die ene kleine rozet, waren gesloten... Zijn adem was het toch niet, die de lucht had bewogen?... En de wind werd heviger; hij woei aan met gedruis; hij suisde door de kapellen; hij deed de vaandels tegen elkaar klepperen als zeilen op de zee, en - eindelik - voer hij, hoog zich heffend, langs de zacht wiegelende hanglampen heen, en doofde, één voor één, de mooie wiek van de gouden, vlindervormige vlammen.

En 't was of de schaduwen, die nederwolkten tussen de bogen, zich verdikten nu; of ze vorm aannamen en kleur, - de vorm van menselike gedaanten, lichte nevelgestalten met tedere regenboogkleuren in de misterieuze, fluweelzwarte nacht....

Zijn hele Zijn konsentreerde zich in zijn ogen, en al zijn zenuwen trilden bij dit vreemde gezicht, als werden ze getrokken langs gloeiende draden van metaal.... Hij *wilde* schreeuwen, de kerkedienaar roepen, die in een klein huisje woonde naast de kerk..... maar de angst sloot zijn lippen; - hij kón noch nauwliks ademhalen.

Toen *zag* hij, *wakend*, zag *met eigen ogen*, dat het noch donkerder werd in de kerk, noch donkerder, met al het donkere zwart van de nacht; want zelfs het licht van de maanhostie, die hoog was wechgedreven, uitgestegen boven de slapende bomen en huizen, was nu onzichtbaar door de dikke nevel, waarin allengskens de schemering was overgegaan.... En hij zag zwevende, duistere nevelmassa's, die over en langs elkaar schoven, - zoals de wolken doen, als zij in lagen boven elkaar uitrafelen bij regendagen, - en hij sloot de ogen, hij *moest* ze sluiten, in zijn vreeslike, bijna dronkenmakende angst, die al zijn zenuwen ontspande.

Maar toch zag hij, door de gesloten oogleden heen, een rode schemer van flikkerende vlammen, zwevende schemeringen van licht, die in allerlei grillige vormen, nu geel, dan blauw, dan violet of rood-oranje, meestal in de vorm van een bloem, de omtrek van vlammen reflekteerde op de gezichtszenuwen, door de gesloten leden heen.

En hij *hoorde* zachte stemmen fluisteren en door de stille, hoge jonge mannestemmen met diepe melodieuze altgeluiden. Even deed hij de ogen open, maar onmiddellik, ontsteld, sloot hij ze opnieuw.

De kerk was niet meer leêg.....

Maar ook de duisternis was weer verdwenen.

Nu opende hij de ogen geheel, en hij zag hoge, tengere gestalten, die de vorm van mensen hadden, maar geheel doorschijnend waren, als wolken die heenglijden langs de maan. Ze droegen transparante, witte gewaden, die telkens voller golfden en breder om de heerlike blanke leden, die rozig schemerden door het tedere weefsel heen.

Schone, slanke, subtiele wezens, man noch vrouw, maar verenigend in zich de schoonheid-essens van beiden, glijdend, zonder de bodem te raken op de blanke, blote voeten, zweefden met brandende toortsen in de handen langs de zuilen heen en weer. Glanzende, heel grote lichtwieken, vol vederen als van pauwen en duiven, en zo

groot, dat ze ze nooit geheel ontplooiden hier in de tóch noch enge ruimte van de reusachtig grote kerk, droegen hen half en hieven hen op bij het gaan.....

En hij *zag* de vormen duidelik; het waren de vormen van mensen, en toch zag hij *er door heen*. Door de glinsterende vederen zag hij, in het nu weer geheel verlichte middenschip, de kleine lezenaar, drukkend op de rug van een koperen arend, waar, op de rustdag, morgen en avond de evangeliën werden gelezen; de preêkstoel, in de vorm van een tulp; het glinsterend goud en blauw van de geschilderde tapijten op de zuilen, en de mozaïeken en fresko's in de radiante kapellen.

En ook *hen* zag hij en bleef hij zien, die wondere wezens, zwevend af en aan, - van het outer naar de sakristie, van de sakristie naar het outer, - en hij zag hoe zich de vleugelen toesloten met zacht geruis heel vast tegen het lichaam aan, zodat de glanzende, blauwgroene en witte vederen de slanke leden bijna geheel omhulden; en hij zag, hoe ze zich bogen naar de grond, en heerlike goudglazende tapijten uitspreidden, - rijk geborduurd met fieguren en met bloemen heel vreemd. En wéér zweefden ze wech en kwamen weder, tot ze eindelik twee gouden tronen neerzetten, midden op het outer.

De ene troon, die rechts stond, aan de kant van de sakristie, rustte op twee reusachtige arenden met saamgewouwen vleugelen, en had een leuning van kleine, rechte zuilen, waartussen een rijk geborduurde doek hing, in schitterende kleuren, rood, goud en groen, met heiligenbeelden bestikt. De andere was een schemel, zonder leuning, geheel van goud, en gedragen door twee grote slapende leeuwen.

Wéér zag hij de engelen langs zich heenglijden, de hoofden badend in een nimbus van licht, en hij wist niet, of hij ze werkelik zag dan wel of hij sliep en droomde, en hij wist niet of de hemel tot hem op de aarde was neergedaald dan wel of hij was opgestegen naar de hemel.....

III.

Toen verscheen er een man, alleen, *gewapent in ridderlycker wyse*.

Een hemelsschone verschijning, met vlammen van vuur in zijn gouden ogen.

Hij streek neer in de kerk, en sloeg de brede vleugelen samen, en de kanunnik, die in zijn angst gevlucht was dicht achter het hoge outer, zag dat het forse lichaam, dat eerst doorschijnend geweest was als dat van de overigen, langzaam, heel langzaam nu minder subtiel werd en vastere vorm en kleur aannam, ook al glansde de kerk in haar licht noch altijd door de vederen heen.

En de gevleugelde ridder ging staan in het midden van het schip, en riep met luide stem, die dreunde als een bazuin door de hooggewelfde banken: '*Staet op, alle heiligen, die haer gebeente hier hebben in deeser kercken, ende comt totter vierschare Godts.*'

De kanunnik kon de ogen nu niet meer sluiten; hij moest zien, zien wat er gebeurde, met wijdgeopende, starende ogen.

De ridder stond noch steeds in het midden van de kerk. In de donzig witte nevelen, die noch altijd, doorschijnend en blank, blanker noch door het steeds glanzender licht, tussen de gewelven hingen, glom en blonk zijn harnas, geheel van geslagen platen van goud, met vurige vlammen in het licht van de toortsen, die de engelen hoog hielden met de vlammen naar omlaag.

Van zijn zwarte helm, met een geknielde seraf tot helmteken en twee uitgespreide engelenvleugelen, was het puntvizier teruggeslagen en men zag het hemelse, blinkende aangezicht met een zeldzame, schitterende gloed in de oogappels. Zijn lange, gitzwarte lokken vielen op de gouden helmkraag neer, en zijn volle wangen, zonder baard, waren zachtrood als die van een vrouw.

Zijn harnas van eng aanliggende platen was over borst en schouders bedekt met de vierkant gesneden wapenrok van een herold, geheel vrijlatend de armen en de zijden.

Het wapenteken, in goud geborduurd op het azuurblauw fluweel, was een vlammend zwaard, gekwartierd met een weegschaal van zilver. Op de rug was dezelfde seraf van de helm gestikt, met wijduitgespreide gouden vleugelen. In de handen hield hij, in de linke een weegschaal van zilver, in de rechte een geweldig slagzwaard met gouden gevest, waar vlammen, kleine, blauwe, lekkende vlammen, op en neer kronkelden langs het flikkerend lemmet.

Zijn gehele gestalte stond in licht, in een sirkel van licht, blauw en paars en groen, die langzaam vorm aannam en zich verdikte tot een ringnet van vlammen, dat het gehele lichaam omsloot.

Hij bleef rustig staan, en wachtte in het midden van de kerk.

Met zacht geklep van vleugelen schaarden zich nu de engelen om het outer heen, links van de troon met de gouden leeuwen, en het licht kwam aandrijven, telkens breder, telkens lichter en voller, in overvloediger stromen, en omwuifde zelfs de beelden boven het koor.

En weer ruiste de wind langs de vanen heen, en zweefde langs de vlammen van de toortsen, - maar zonder ze te doven nu.

En zie! Nu verschenen twaalf ridders van achter de zuilen.

Hun overste en aanvoerder, Sint Mauritius, de bevelhebber van het Thebaïese Legioen en de patroon van de Domkerk, nam zijn standplaats in op de eerste treden van het outer, in het licht van de luchters, door de engelen ontstoken.

Hij was gekleed als een Romeins soldaat, met engaansluitend harnas van kleine, gouden maliën, die de vormen van het schone, forse bovenlijf geheel duidelik aftekenden. Op de borst vijf kleine, gouden munten. Een korte tuniek van purperfluweel bedekte halverwege de mooie, gespierde dijen, en de benen waren met vergulde, geslagen beenplaten bedekt. Op het hoofd, op de vizierloze helm van verguld koper, wapperden de glinsterend-zwarte adelaarspluimen. In de rechte hand hield hij twaalf vergulde pijlen.

Zijn twaalf gezellen schaarden zich achter hem, langs de treden. Allen droegen hetzelfde gouden borstharnas van kleine gouden schakels, alleen het teken op de helmen en de mantels was bij allen verschillend.

De eerste verscheen in de gedaante van de heilige Alexander van Antiochië, met de vredepalm in de hand.

Naast hem knielden de heilige Constantinus, geheel in donkerblauw fluweel, met vaandel en zwaard, en de heilige Victor van Massiliën, als krijgsman, met schild en lans. Sint Gereon, geheel in vergulde maliën met het gouden zwaard; Longinus, de hoofdman over honderd, die zich tot Jezus bekeerde aan de voet van het bloedig kruis op Galgatha, met een lans en een kelk in de vorm van een lelie, waarin hij het bloed van de Heiland droeg.

Vrederick, die bij de nadering van de geharnaste ridders was achteruit geweken, als vreesde hij de aanraking met die subtiel-bovenaardse wezens in hun gouden gloriën van licht, stond nu naast de laatste van de twaalf krijgshaftige heiligen, Julianus van Ancyra, die een riddermantel droeg van bronsgroen fluweel en een blinkend gouden helm op het schoone, blonde hoofd, dat hij vermoeid liet rusten tegen de brede, gedraaide zuil achter het altaar. De flikkerende vlammen van zijn stralende helm verlichtten het gelaat van de wachtende engelen.

En Vrederick wendde het hoofd omhoog, en zijn angstige ogen zagen, hoe het schip van de kerk zich omhoog hief en hoe het blauwe gewelf zich los scheen te maken van de kerk, en hoger steeg, al hoger, totdat de schitterende, slanke zuilen het dak van de hemel schenen te dragen, waar de sterren in glansden als groote, reine parelen op een kleed van blauw fluweel. En de engelen hieven de toortsen omhoog boven hun hoofden en bedekten met de brede lichtwieken hun gelaat.

En het loflied van de negen hemelse koren, eerst zacht en suizel-lispend als een ver van de andere zij van het lentebos aanwiekende voorjaarswind, dan naderkomend, zich uitzettend, opborrelend en aanzwellend tot een jubelzang, tot een orkaan van klanken, bovenaards, ruiste en bruiste nu machtig langs de bogen:

‘*Heyligh, heyligh, heyligh is de Here, die Godt der Heirscharen, die ganse Hemel ende die Eerde sind sinrer heerlickheyt volle.*’

IV.

De vorm van het schip waasde wech in de lichte wolken, helgeel door de grote goude en rode vlammen, die schittergloeiden door de ijle nevelen heen.

In de wachtende stilte sidderde de herold, en een huivering voer door de reien der engelen.

Voorafgegaan door de dienende geesten, Uriël, Zakdiël, Beliël en Malthiël, die eeuwig omringen de troon van de allerhoogste, - dragend in de slanke blanke handen gouden en zilveren luiten, mandora's, citers en citolen, verscheen Hij, die gezeten is aan de rechterhand van de eeuwig-jonge Kracht Gods, en in Wien, door Wien en tot Wien alle dingen op aarde zijn.

Zijn hoge gestalte, vol majesteit en oneindige grasie tevens, was bekleed met een blinkend, keizerlik gewaad. Een sirkel van licht omgaf hem van het hoofd tot de voeten en vormde tegen zijn achterhoofd een dichtere kring van stralen, in de vorm van een kruis. Zijn fijne, wijnkleurige haren waren langs het tederbleke, geheel rimpelloze voorhoofd gescheiden en gladgestreken langs de fijne oren, waar ze zich omheen krulden in glinsterende lokken, die tot halverwege de rug neerhingen in een brede haarmantel van vloeiend blond, van af de schouders weer gescheiden in de vorm, eigen aan de Nazareners.

De blauwfluwelen mantel, met parelen en zilveren arabesken bestikt, was afgezet met boordsels van goudbrokaat, rijk bestrooid met diamanten van zilveren loveren. Lichtgele zijden banden waren over de borst dichtgeslagen en geborduurd met zwarte parelen en grote, vurigrode robijnen.

Het onderkleed, laag neerhangend op de blote, doorboorde voeten, was van licht duifkleurig violet fluweel; in de ene gehandschoende hand hield hij een kleine twijg met zilverblonde wilgeblâren; in de andere de blauwe wereldkloot met het zegevierend kruis.

Lichtpurperen ondermouwen van de fijnste zijde, met stijve omslagen van lichtblauw fluweel, omgaven de lange tengere handen. Op het hoofd droeg hij de zeshoekige keizerlike kroon, met kruis en gouden boog over de muts van purperfluweel en het beeld van de Heilige Maagd op blauw-geëmailleerde grond in een krans van smaragden.

En zijn gelaat was schoon als dat van de Zoon des Mensen. Weemoedig staarden zijn grote, blauwe ogen ver vôôr zich uit, in de verte, - in het licht. Zijn wijde neusvleugels ademden begerig de geuren van de wierook in, die de engelen zachtkens heen en weer zwaaiden in vaten van gedreven goud. Om de kleine, rode mond lag een pijnlik lachje van smart, en de wangen waren bleek, als witte, dode petunia's.

Even bleef hij staan, als zochten zijn ogen noch iets in de verte.

Toen groette hij met een buiging van het schone hoofd de ridders en de engelen en liet zich neder op de schemel met de gouden leeuwen.

Als hij gezeten was, verschenen achter hem, plechtig zwijgend,

de brede rei van zijn twaalf Jongeren in hun lange, vlottende mantels van rechters, met de getogen zwaarden in de hand.

Een gloed trilde over al die hoofden heen, in flonkerende ringen, in sirkels van licht, maar alleen bij Petrus, Paulus en Johannes baadde de gehele gestalte in lichtgolven als bij de herold, die wachtend stond met hooggeheven hoofd in het nu weer langzaam zichtbaar wordende middenschip van de kerk.

Zwijgend schaarden zich allen, met strenge bleke gezichten, om de troon van hun Heer.....

En al die ogen staarden onafgewend naar dat éne punt, waar het licht altijd lichter werd, tot verblindens toe, en waar nu een schaar van de schoonste vrouwen aanzweefde als een wondere nevel van rozeblaân en sneeuw.

En het waren wuivende goude en golvende rosblonde haren om gezichtjes van het zuiverst ovaal, rank-blanke halzen, licht gebogen als zwanehalzen onder zilverkronen en doorzichtige sluiers van kant.

Vôôr haar uit gingen de beide overige aartsengelen, Rafaël met de lelie en de leliestaf, Gabriël met de gouden kroon. De lichtgolven omgaven hen geheel. Hen volgde een stoet van vrouwelike heiligen als een krans van sterren in zomernachten om de klare maan.

En in haar midden droegen zij de schoonste van alle - de Moeder van God....

Half zweefde zij, half werd zij gedragen door de engelen en heiligen, die haar omringden, en door een kleine, melkwitte eenhoorn, die zich, toen ze zich neerzette naast haar zoon, zachtjes aan haar voeten vlijdde.

Haar mantel, van hemelsblauw, was met kleine, gouden sterren bestrooid en plooide zich ruim neer over het slepend witte onderkleed. Op de fijne, doorzichtige sluier droeg zij een diadeem van grote sterdiamanten, en de glorie, die haar omgaf, was bijna zo schitterend als die van haar zoon.

Het gelaat was heel bleek tussen de zware, golvende blonde haren, met warme tinten in de schaduwen van rosgoud, die haar als een mantel omhulden, de donzende lokken als vederen wuivend, en zacht haar nazwevend over de grond, met zacht geruis, in tedere

ondulasies, als rijpros koren dat meewuift met de wind. Haar ogen, donker, van het tederste, vochtdiepe bruin, met glanslichtjes in de diepten, lagen half verborgen onder de volle blanke leden en de lange pinkers, die zweefschaduwen deden spelen langs de wangen.

Geen mens, van mensen geboren, kon het wagen in die ogen te zien!

In haar fijne handen droeg ze een paar sneeuwwitte duiven, die ze zachtjes drukte tegen haar borst, en vôôr haar uit vloog een schaar van kleine blonde tortels, die neerstreken, met teder geroekedoe, op de zuilen, tussen de kapitelen, op het altaar zelf en op de hoofden van de stille, witte marmerheiligen.

Toen zij gezeten was, versmolt haar glorie in die van haar zoon, en vormde met de zijne te samen één oreool van gloed.

V.

Alles was nu geheel stil. Men hoorde alleen buiten het ruisen van de bomen. De wind was wechgezweefd en de laatste tonen, waarmee de engelen het binnenkomen van de geesten hadden begeleid, trilden zacht klagend langs de zuilen uit.

Toen daalde de herold Gods, Sint Mauritius, een trede lager vôôr het outer, hief het hoofd omhoog en sprak:

'*O alrerechtveerdigste rechter, geef recht vonnisse!*'

En hij knielde neer met al zijn gezellen, en verbeidde het antwoord van de opperste Rechter.

En Jezus zweeg.... Maar Maria dacht na, teer strelend de duiven in haar schoot, en sprak tot de dienende geesten: '*Brencht ons den biscop Udo hier ten oirdeel!*'

De engelen daalden neer van het outer, en met zachte, geluidloze voetstappen zweefglijdend naar de sakristie, leidden zij in hun midden de onzalige priester tot vóór de vierschaar van de zoon van God.

Toen namen zij hun plaatsen op het outer weer in, en Udo bleef staan, alleen, midden in de kerk.

Een schone bleke man, met het onbeschrijflik-aantrekkelike en vreemd-roerende mooi van Satan, toen hij viel. Het statig trotse hoofd met de heerlike vlamrode lokken, stak hoog uit, heel hoog, boven al de hoofden van de ridders en de engelen. Zijn ogen, met een vreemde gloed in de diepe schaduwen, waren donker als in het Najaar het fluweel van purperzwarte rozen. Zijn voorhoofd, in het midden iets lager dan aan de zijden, had een brede, blanke welving boven de grote, trotse ogen.

Zijn gehele gelaat en zijn gestalte vertoonden een trek van hoogmoed, herkenbaar ook in het fier achteroverwerpen van het machtige hoofd en het zwellen van de volle fijne lippen onder de zachte, zwarte baard. Zijn neus was buitengewoon schoon gevormd, al was hij iets te fors en te groot voor het fijne ondergezicht, met een nerveuze verwijding van de voluptueuze vleugels.

En terwijl in zijn bleke gezwollen kuslippen een diepe vouw van pijnlike verachting verried een overgenieten, jaren en jaren lang, tot zat wordens toe, van al de wellusten van het vlees, lag toch, - zonderlinge tegenstelling - in zijn mooie liefdeögen, lag daar en kwijnde al de weemoed, al het heimwee van de onvoldane begeerte, vuriger en groter dan de vurigste en grootste passie, dorstend en hongerend, te midden van de alhoogste volgeneucht en de subtielste zinnenekstaze, van een dorst en honger, die nooit één enkele vrouw had kunnen stillen.

En fier zag hij al de ridders aan en de engelen; - alleen vóór Jezus' stille verwijtende ogen wendde hij onrustig de zijne af.

Maar hij sloeg ze niet neer! Zelfs vôôr de ogen van Jezus sloeg hij de ogen niet neer!

Zijn engelbewaarder, die achter hem stond, had hem de witfluwelen mijter afgenomen met de gouden banden en de groene zijden koorden, en het licht van de reusachtige armluchter met de schitterende kaarsen viel neer om de zachte, gloeiend rode haren, met een licht van goud in de golvende schaduwen.

En ook deze droeg de alba van ragfijn linnen, met de bandelier van gescheurde, linnen lompen.

Een blauw opper- en onderdalmatiek, met gouden borduursels en zwaar van parelen, en de witte amikt van de hoogste dienaren van de Kerk waren hem los om de schone hals geslagen.

Zô, onvermand en overmoedig het hoofd geheven, heel hoog in de gloed van de kaarsen, de zachte kuslippen bleek tot aan de binnenranden, zô stond hij vôôr de troon van zijn godlike Meester, zijn Heiland eens, zijn Rechter en Verdoemer nu.

Toen zag hem Sint Mauritius aan met een strenge blik en zeide:

‘*Here, doe recht over desen man; hi en is geen bisscop, maer een wolf; hi en is geen herder, maer een rover; hi is een eter ende verderver dinre scapen; een nederwerper der heiliger kercken ende een bedryver ende sterker alre quaetheden ende alre vuyle sonden, die hi om vermaninge ende waerscouwinge diner lieve moeder nyet gelaten en heeft, mer altoes vermeert, ende getreeden van der eenre vuilnisse in die ander, daer hi die eeuwyge dooi aen verdient heeft, nae vorwaerden, die dinre weerde moeder mit hem maecte, doe si hem myn kercke toeseyden.*’

Jezus zag eerst de bisschop aan en toen zijn moeder..... Zijn ogen zweefden wachtend, vragend, biddend en verlangend van de een naar de ander, langs de rijen van de apostelen heen, met een onbeschrijflike wanhoop in de grote, droeve pupil.

En de apostelen stonden achter hem, streng en zwijgend, met de ogen neergeslagen naar de grond...

En Maria zag neer op de duiven in haar schoot, ‘*ende si gaf hem antwoerde egheen.*’

Toen hief de Heer het hoofd omhoog naar het blauwe gewelf, waar de gouden sterren als bloemen fonkelden, - en de gedachten trokken heen, statig, verheven, langs zijn ogen en het blanke, hoge voorhoofd, waar het schijnsel van de maan op viel.

Zo stond hij lang, tussen al die heerlike blinkende gestalten van heiligen en apostels, in het parelende nevellicht van de flambouwen.

De mist was buiten opgetrokken en door het kleine boogvenster, langs de eerste omgang tussen de zuilen, zag hij de maan, die geheel achterover lag tussen de wit-donzige wolken, welke haar lieflik gelaat soms geheel toedekten als met een sluier.

Maar in de kerk zelf hing noch de mist, in tedere, doorzichtige

schaduwen, waartussen de flambouwen schitterden als diamanten op een kleed van moesselien....

En de Stille, Verhevene, met de tedere ogen, stond noch altijd vôôr zijn troon en zag op naar het licht.

'*Ende hevet hi nemmer*,' vroeg hij eindelik aan de engelbewaarder, die achter Udo stond in zijn blinkend kleed van witte zijde; '*ende hevet hi nemmer sake ghedaen, dattem can redden ende verlossen van den eeuwigen viere?*'

'*Nemmer, Here*,' zei de engel en wendde het hoofd af.

'*Ende hevet hi nemmer die naekten ghecledet, die hongerighen gespiset, die gevangenen gevisenteerd in der ghevankenisse?*'

'*Nemmer, Here!*'

'*Ende hevet hi nemmer ofte nemmer in den heylighen stonden, dat hi minen lichaem smaeckte, sinre siele upgheheven tot minre siele, ende hem een gevoelt met mi ende metten Vaeder, die in den hemel es?*'

'*Nemmer, Here!*'

'*Ende hevet hi nemmer dankbaerhede gevoelt in sinen herte voer die velen weldaeden van onsere weerde moeder?*'

'*Nemmer*,' herhaalde de engel.

'*Maer gewisseliken hevet hi toch sine priesterghelofte reyn ende suverliken bewaerd, ende hielt hi hem vri van allen onreynen ende eerdschen banden?*

Maar het antwoord luidde:

'*Hi hadde vrouwe ende kynde, die hi wegdede ende verstiet, toen si hem te vele waren ende tot last ghewerden, ende dat bloet van die velen doden, die hi vermoorden dede in name Uwer heylighen kercken, schreide reeds langhe om wrake tot God.*'

Noch éénmaal wendde de Heer zich naar zijn moeder om, maar de lange zweefwimpers bleven liggen op de zachte wangen en zij antwoordde met geen enkel woord.

'*Reus est mortis*,' sprak de gewapende ridder met zijn melodieus diepe stem: '*Hi is den doot sculdigh!*'

En het dreunde langs de zuilen, - het suisde langs de gewelven, - herhaald en gedragen door de ridders en de engelen: '*Reus est mortis; hi es den doot sculdigh!*'

Toen zweeg de Zoon des Mensen pijnlik een lange poos en liet zijn wonderzoete blik rusten, vol van een uitdrukking van het innigste medelijden, op de schone, noch altijd schone, noch altijd trotse mensengedaante in het bisschoppelik gewaad.

Doch in het gelaat van Udo bewoog geen trek; geen zenuw trilde er; geen wimperhaartje sidderde, berouw verradend of vertedering.....

En met een stem, die klonk als de stem van een moeder, die vraagt aan het zieke klein of het noch lijdt:

'*Ende*,'

aarzelend, vrezend klonk het, als was hij voor 't antwoord beducht;

'*ende, en hebbes du self gheen woort tot dinre ontschuldiginghe?*'

vroeg Jezus zacht.

Maar de bisschop stond vôôr hem, met de schone vlamogen omhooggeheven, starend naar het gewelf, als ging de vraag hem niet aan.

Toen wendde Jezus het hoofd af, en weende...

En lang en pijnlik weende hij...

En de heldere droppelen vielen één voor één op het fluweel van zijn keizerskleed en stolden tot parelen op het brokaat, en dauwden neder als een zachte regen op de zerken van het koor.

Toen trad Petrus, de oudste en ijverigste van de apostelen, met zijn lange sneeuwwitte lokken onder de pauzelike driekroon, vastberaden vooruit en sprak:

'*Here, indien du hier gien recht en doen wils, waer blift dan dinre rechtveerdigheyt? De sonden van desen mensche syn als torenen van ongerechtigheyt op sinen hoofde... Wie selste straffen, als 't waer datste hem lietes gaen?*

Maar Jezus zweeg - en weende.

Toen nam de heilige Mauritius het woord.... In de geluidloze stilte hoorde men het zachte suizen van de wind door de vaandels, toen hij vroeg aan de engelen, de ridders en de heiligen '*wat doot men doen soude aen desen mensche.*' Maar allen wendden zwijgend het hoofd om naar hun Heer, die zwijgend weende, - de liefelike Zone Gods.

Alstoen Petrus, de wijsvinger met de drie grote, pauzelike zegelringen, onbeweeglik naar hem uitgestrekt, verwees hem tot de zwaarddood.

Even verbleekten de zachte ingevallen wangen van Udo, en de gloed in zijn vreemde ogen werd, één ondeelbaar ogenblik, als donker van angst. Maar hij bewoog zich niet. Alleen nu voor het eerst had hij de blik van Maria ontmoet en sloeg zijn ogen neer. Maar hij stond stil, heel stil, als ging het een ander, maar hém niet aan, en zwijgend wachtte hij zijn vonnis af.

En reeds hief de aartsengel het zwaard omhoog, waar de lichtvonken langs dropen, als dauwdroppels in de zon, toen Petrus riep: '*Hout, laet eerst die reliquien van hem trecken.*'

En een van de dienende engelen nam de kelk van het outer, gedreven in massief zilver in de vorm van een lotosbloem, op barbaarse wijze versierd met grote, halfgeslepen robijnen en ruwe diamanten, en hij ging er mee vôôr de bisschop staan.

Weer - één ogenblik slechts, - schoot er een trilling van vrees, van wanhoopsvrees langs de schone ogen en de bleke wangen - en hij hief de handen omhoog, zijn beide tengere, gebonden handen, waarmee hij de halskraag van de kazuifel verschoof.

Toen sloeg de herold hem één, twee drie maal, met een hevige slag, met de vuist in de nek, en bij elke slag kwam er een hostie besmet uit zijn keel, die ontvangen werd in de kelk.....

VI.

Het toneel in de kerk was nu weer veranderd.

De ene gulden zetel was ledig, en Jezus was opgestaan.

Een tedere aromatiese geur van welriekende kruiden en wilde rozen vulde het gebouw. Onze lieve Vrouw streelde met haar slanke handen de witte vederen van haar duiven, en Jezus had de ene hand op de schouder van bisschop Udo gelegd, en scheen ernstig, dringend, smekend bijna, iets te vragen aan zijn diesiepelen.

Johannes hield het tedere gelaat omhoog geheven en het licht zweefde spelend over zijn wijde mantel van scharlaken en zijn lange

zachte haren. Jezus zag hém aan, en hij zag Jezus aan.... Toen lei ook hij de handen op de schouder van de bisschop en smekend, bezwerend staarde hij hem in de ogen. Maar Petrus was de treden van het outer geheel afgedaald en stond nu, in zijn blinkend witte alba, midden in het schip van de kerk naast de aartsengel met de getogen kling.

De overige apostelen zagen toe, zwijgend, leunend op hun zwaarden. De ridders en de engelen stonden in een wijde kring om de heiligen heen; en zacht, als ze de hoofden bewogen, om beter te zien, klepten de brede vleugelen.

Met wijde, schitterende ogen van toorn zagen Petrus en Michaël op Udo neer, die noch altijd geknield lag aan de voeten van Jezus.

Even raakte de hand van de Heer, eer hij ze terugtrok voor immer, de glinsterend blonde vlamlokken aan. Als zegenend lei hij de hand, zonder dat de bisschop zelf het voelde, teder als de streling van een vogelwiek op het schone trotse hoofd.

Toen liet ook hij hem los.

Udo wilde zich omhoog heffen, maar Petrus en Michaël drongen hem op de kniën terug.

'*Reus est mortis*,' dreunde het langs de gewelven, en de opgeheven zwaarden vielen kletterend neer op de grond.

Nu, op een wenk van Petrus, trad de grote Jacobus op hem toe in zijn wijd-slepende grauwe pelgrimsmantel met de witte mosselschelpen, en beroofde hem één voor één van stola, kazuifel en gouden bisschopsring. En hij bleef daar staan nu, rechtop in zijn witte kleed, dat als zilver blonk in het licht. Toen stak Michaël het zwaard op en zwaaide het, hoog boven zijn hoofd, in de lucht.

Driemaal beschreef het een schitterende boog, - een wijde, glinsterende kring met een regen van goudvonken om de prachtige, vlamschitterende haren. Toen daalde het neer, flikkerflitsend, met een zigzagstraal van vuur.

Met één slag viel het schone hoofd van de machtige romp, en een brede stroom van bloed golfde borrelend, in dikke gulpen, langs de treden van het outer op de bloemen van het bonte tapijt. Eén lange, gedragen zucht beefde langs de reien....

En de engelbewaarder van Udo vloog wech door het geopend venster.

De herold hief het hoofd omhoog... De stervende ogen zagen Jezus aan. Eén ogenblik ontmoetten die ogen elkaar, - de zachte, droeve ogen in het gelaat van de Heiland, en de donkere wanhoopsogen in het reeds vege gelaat van de onthalsde.

Toen vielen de zware leden neer voor goed en een grauw vlies schoof over de brekende pupillen.

De engel bracht de outerkelk met de hostiën bij de herold, en langzaam, één voor één, liet deze de brede, rode vlokken droppelen op het gewijde brood. En de engel ontving ze in een bekken met gewijd water, en de hostiën waren weer klaar en blank en schitterden licht in het zilver van de kom. En de Moeder Gods zelve lei ze weer voorzichtig in de kelk en zette die vôôr de monstrans neer op het outer.

En met een zwevende, onnavolgbaar bevallige beweging, waarbij de lange, blonde haren om haar heen vielen als een mantel van gesponnen goud, neeg de Maagd het hoofd vôôr de juwelen-zware kelk met het lichaam van haar Zoon, en haar jonkvrouwen bogen de gloriën neer, zoals de morgenvochtige korenaren het hoofd buigen vôôr de rijzende zon....

Toen trilde weer langs de zuilen de zachte, gedragen muziek van de negen hemelse koren: '*Heyligh, Heyligh, Heyligh is de Here, de Godt der Heirschaere, ende die Eerde es sinre Heerlickheijt volle*.'

En met een geritsel van vele vleugelen ruisten de heiligen wech en de engelen en losten zich in de nevelen op.

VII.

Vrederick was alleen....

De kerk lag weer geheel in duister, en alleen de stille, witte heiligen bleven neerzien op de doode vôôr het outer.

En, alsof hij zo even uit een nare, maar wondere droom ontwaakt was, zo gevoelde hij zich nu...., zonderling verlicht, schrikkend noch over het aanschouwde, en toch wonderbaar tevreden dat het zó was geschied, dat het zó geschied had *kunnen* zijn.

Alleen de maan scheen op het witte kleed van de gehalsrechte en borduurde lichtbloemen op de rode lokken en het bleke hoofd.

Slechts één lamp was blijven branden onder het koor '*in der crofte*.' Die nam Vrederick na lang aarzelen in de hand en al de overige lampen stak hij er meê aan.

Het lange vasten en het vele waken hadden hem zo moe gemaakt.

Hij had zeker gedroomd.... Hij moest gedroomd hebben.... Hij kon niet geloven aan zijn eigen vizioenen....

Met de kleine, zilveren lamp, helbrandend, in de hand, knielde hij neer op de witglanzende treden van het altaar. En toen zag hij het hoofd liggen, - het arme, afgeslagen, bloedige hoofd!

Uit de mond, langs de zachte volle lippen, die door zoveel vrouwenlippen waren gekust, droppelde een kleine, bruine straal van bloed. En de droppelen vielen één voor één, - de grote, dikke golpen bloed uit het afgehouwen hoofd - als vlokken rode sneeuw op het marmer neer, en kleurden met arabesken de treden van het outer.

En een rat liep weg uit de bleke mond.

Wat verder, beneden op de zerken, lag de romp, in het schitterende blanke gewaad, dat nu geheel met bloed was bemorst; noch verder op de zerken in het schip lagen de prachtige juweelglanzende kazuifel en de mijter van wit fluweel....

Akelig, - witgroen, - lijkwit, - zwol het vlees op om de wijde opgelopen kring van de hals, die geen vlees meer was, maar een wonde, één brede, wijde, gapende wonde.

En de zwarte rat liep rond, snuffelend en zoekend, draaiend en kerend als een razende overal..., van de outerkast wech naar de predikstoel, van de predikstoel naar de biechtstoel, vandaar naar de grote deur, van de hoofddeur naar de ingang van de sakristie, als zocht ze nu een uitweg, die ze niet vinden kon.

De kanunnik bleef heel 't verdere van die nacht in de kerk... Hij was te vermoeid en ontsteld, om met een mens te spreken, en hij sliep in naast de dode op het outer, en de bleke, stille marmerheiligen hielden over beiden de wacht.

En 's morgens, toen de zon opging over de huizen en het gehele outer baadde in gloed, toen ontsloot hij het gebouw, en al het volk, dat voor de vroegmetten de kerk instroomde, '*ontzettede sich seer over dat kennelick oirdeel Gods*.'

'*Ende*,' zo voegt de weinig bekende kroniekschrijver er bij, wie ik deze geschiedenis navertelde: '*Ende omdat hy immer anxt ende groten twijfel in sinre herten hadde van deser geschiedenisse, soe ginck hy, Vrederick, op die steede des gerechts, ende gaff alle der cleresie ende den luden te kennen, dat oirdeel dat Got mit sinen heilighen aldaer gedaen hadde. Ende si deden dat ongehuyr lichaem werpen buten der stadt in eene cule slycke, daer boese giesten soe veel feesten mede dreven, dat die luden, daeronitrent wonende, groet lyden ende anxte daerof hadden*....

'*Ende hoe het paviment seer gemaculeerd was ghewest van den blode, dat men nog hudens daechs claerlijcken bekennen mach*.'

En, tot vôôr weinige jaren, toen men in het koor van de Heilige St. Mauritiuskerk te Meydenborch de oude versleten en gebroken vloerstenen vernieuwde, kon men, op een viertal van deze de brandvlekken waarnemen, daarin gebrand door de hete tranen, door Jezus geweend over de grote bisschoppelike zondaar, die geen vermurwing kende noch berouw.

November 1897.

POL DE MONT.

[Verzen]

Herrijzenis.

Nu voel 'k mijn hart weer in den boezem kloppen,
Mijn Vreugde is eindlik van den dood verrezen;
Nu tintelt zoet geneugt door heel mijn wezen,
Voor mij ontluiken nieuwe bloesemknoppen.

Gij leerdet mij weer hopen, niet meer vreezen,
Gij streeldet mijne ziel met zachte vingertoppen,
Gij laafdet mijne smart met zoete liefdedroppen
En deed alzoo mijn breede wond genezen.

Laat mij, o Lief, om Uwe blonde haren,
Een krans van zelfgekweekte bloemen winden,
Van mijne bloemen eens gedrenkt met tranen.

'k Zing U mijn lied bij 't blijde spel van snaren...
O mocht het lang bij U nog weerklank vinden,
Dan zou 'k ze zeker Groot-Herrezen wanen!

KAREL CASTEELS.

Herfstschemering.

Zacht zinkt de zon in purper wolkenglimmen,
In 't geel gebladert zeurt de wind uit 't Noorden:
Waar zijn de zangen die wij vroeger hoorden?...
Het donker zijgt, de najaarsnevels klimmen.

In woud en weide droomen droeve akkoorden,
Uit matten mist verrijzen bleeke schimmen,
Mijn klaaglied klinkt tot aan de westerkimmen,
In trage trilling van gewijde woorden.

Ik zie de menschen lachend naar den dood toe gaan!
Maar weet dan geen dier armen dat het sterven is!
Luid klaagt de wind als priesters bij 'n begrafenis.

Ik dool door 't Leven met mijn hooge Droefenis
En hul mijn groote Ziel in donkre rouwgewaân:
Misschien heb ik alleen die doodenklacht verstaan!

KAREL CASTEELS.

Lied.

't Was op een lentedag
Dat ik te droomen lag,
  Gevlijd in 't mos.
Daar zong een vogellijn,
Daar speelde een windekijn
  Heel zacht door 't bosch.

Het woud in groen satijn,
Dronk gouden zonneschijn
  Als weeldewijn;
In 't loover ruischte vrêe,
Mij was 't een zang van wee,
  Hoe kon dat zijn?

Ik hoorde 't lieve lied,
Maar ik begreep het niet,
  't Was niet voor mij,
Mijn zang en vroolijkheid,
Mijn liefde en lentetijd
  Zijn lang voorbij!

Wel komt de lieve Mei
In jent gespelemei
  Naar de aarde toe.
Ik wou dat 'k onder 't gras
Heel diep begraven was,
  Ik ben zoo moe!

KAREL CASTEELS.

Een Noord- en Zuidnederlandsch Verbond.

Hoe vreemd een stuivertje rollen kan! Deze oudnederlandsche spreuk kwam ons onwillekeurig op de lippen, toen in het vijf-en-zeventigste jaar der Belgische onafhankelijkheid, terwijl de stichting van het koninkrijk met kunst- en vlagvertoon werd herdacht, met grooter nadruk dan ooit de meening werd verkondigd, dat toenadering tot Nederland een waarborg is van zelfbehoud, vervreemding van onzen Noordelijken nabuur gelijk staat met eene afneming van nationale kracht. Want, hoeveel men ook op rekening stelle der veranderde tijdsomstandigheden, de beginselen van 1830 geraken hierbij deerlijk in het nauw, en de lessen der geschiedenis, waarvan de roep gaat dat ze meestal te laat komen, ontleenen aan de ironie der feiten eene onmiskenbare duidelijkheid. Men bedenke evenwel, dat daden kunnen bedreven worden onder den drang van geheel bijzondere toestanden en tijdelijke omstandigheden; dat theorieën en stelsels, daarentegen, bij voorkeur opgebouwd worden op een breedere basis, zich soms uitstrekkende over een schier onafzienbaar verleden en eene nog niet aanlichtende toekomst.

Het leven van volkeren en individuën wordt niet beheerscht door de strenge wetten der logica. Al wie eenig besef heeft van het spel der menschelijke hartstochten verwacht dit ook niet, omdat voor logisch denken de geschikte tijd kan worden afgewacht, terwijl de onlogische daad alvast haar beslag heeft gekregen.

Eene verheerlijking van den Belgischen opstand zal in onzen tijd niemand meer ondernemen, en ons land vierde zijn vijf-en-zeventigjarige onafhankelijkheid, niet omdat het begin zoo schitterend, maar omdat de uitkomst zoo bevredigend is. Aan de bedrijvigheid van ons volk op velerlei gebied is door het buitenland zoo dikwijls hulde gebracht, de tijdsomstandigheden waren ons sedert 1830 zoo herhaaldelijk gunstig, dat de feestelijke stemming ons in 1905 niet geheel

misstond. Naar de nieuwste wetenschappelijke opvatting onzer geschiedenis zien wij trouwens in het hedendaagsche België niet uitsluitend het product van 1830, maar van een zeer groot aantal factoren, van eene reeks feiten, sommige ouder, andere jonger dan dat jaartal. Onze vaderlandsliefde laat zich, ten aanzien van geene enkele dier gebeurtenissen, eene vooropgezette meening opdringen: het tijdvak der gemeenten, het Bourgondisch bestuur, den strijd tegen Spanje, het Oostenrijksche, het Fransche bewind beschouwen en beoordeelen wij met volkomen vrijmoedigheid: even vrij wenschen wij, zonder op te houden goede vaderlanders te heeten, te staan tegenover de beweging van 1830.

Waarom zou het dan, waar handel en nijverheid, stoffelijke welvaart en economische vooruitgang hoogtij vierden, misplaatst zijn ook eens acht te slaan op zooveel dat ons ontbreekt, en dat in de toekomst eene oorzaak zou kunnen blijven van onvermogen en minderheid? Veeleer wordt, tot groote schade onzer zelfkennis, daaraan te geringe aandacht geschonken; één punt evenwel kreeg ditmaal zijn vollen eisch: de richting, waarin onze nationale ontwikkeling zich behoort te bewegen, werd bepleit in aansluiting met ons eigen, onloochenbaar Nederlandsch verleden.

Al is het Nederlandsch element uit onze geschiedenis nooit weggecijferd kunnen worden, ook niet door hen die het vurigst ingenomen waren met onze eeuwenlange geestelijke ondergeschiktheid aan Frankrijk, als leiddraad voor de toekomst werd er alle waarde aan ontzegd; Frankrijk heette onze natuurlijke beschermer, zijne staatsinstellingen het aangewezen model, zijne taal het geknipte middel om ons in de buitenwereld te doen gelden; en mocht ooit, ten gevolge van Europeesche verwikkelingen, ons volksbestaan opnieuw worden bedreigd, dan was het in veler oog onze onmisbare verschansing.

Vragen wij evenwel naar de bewijzen dier laatste fraaie voorspiegeling, dan blijft men ons het antwoord schuldig. Langzaam maar zeker wint de overtuiging veld, dat Frankrijk zijne positie als toongevende mogendheid in Europa niet langer kan handhaven, en dat het, zoowel in vredes- als in oorlogstijd, zich tot eigen behoud genoopt zal zien zeer ernstig rekening te houden met de beperktheid zijner middelen.

Wanneer wij daarover gaan nadenken, dan bekruipt ons een gevoel van afzondering. Hoe langer hoe meer aangewezen op onze eigen krachten, en verplicht zelf de oplossing te zoeken van de problemen die het voortbestaan van ons land ons stelt, vragen wij ons af hoe die krachten te schoren, te vermeerderen, te ontwikkelen.

En, niet uit vooringenomenheid des harten, maar in koelheid des verstands, vragen wij ons af: wat kan Nederland voor ons zijn?

Is, ook in vredestijd, Nederland niet veeleer dan Frankrijk onze natuurlijke bondgenoot?

***

De vreedzame, althans onbloedige strijd der economische belangen wordt aldoor levendiger, scherper en onmeedoogender. Zal onze uitvoerhandel, tot nog toe in voldoende mate gevoed door onze nijverheid, en die voor onze dicht opeengepakte bevolking eene levensvoorwaarde is, zich kunnen blijven ontwikkelen in evenredigheid met onze behoeften? Wij zijn er in geslaagd, in de laatste dertig jaren ons afzetgebied ontzettend te vergrooten; op welke wijze zullen wij het behouden en desnoods nog uitbreiden? Zullen de omstandigheden ons blijven dienen? Ons succes op de wereldmarkt is vooral te danken aan twee oorzaken: onze goedkoope productie en ons geduld worden door mogendheden, in militair opzicht machtiger, doch economisch minder vruchtbaar dan wij zelf. Want meestal drijven wij onze nering op vreemd gebied, onder bescherming eener vreemde vlag. Zullen niet te eeniger tijd die anderen de plaats opeischen, die zij ons lieten innemen, zoolang zij, hetzij als zeevaarders, hetzij als makelaars, althans iets aan ons verdienden? De Congo-Staat moge onzen handel op den duur van eenige waardevolle artikelen voorzien; zoolang wij niet beschikken over de noodige vervoermiddelen ter zee, wordt onze internationale positie daar niet door versterkt.

Nederland voert zelf zijne koloniale producten op de wereldmarkt aan en biedt de concurrentie het hoofd voornamelijk door zich, bij afzonderlijke handelstractaten, in vreemde landen de behandeling te verzekeren ‘op den voet der meestbegunstigde natie’, waardoor het in zeer vele Staten voor zich zelf de voordeelen bedingt, die door bestaande of nog te sluiten overeenkomsten aan anderen zijn of wor-

den toegestaan. Dit wil dus zeggen dat aan de concurrentie vrij spel gelaten wordt, en aan den invoer der Nederlandsche producten, hetzij deze rechtstreeks uit de koloniën afkomstig zijn, hetzij ze door het moederland zijn verwerkt, geene bijzondere beletselen in den weg kunnen gelegd worden. In vergoeding daarvoor volgt het in zijn koloniaal gebied de politiek van de open deur, zoodat elke natie er met dezelfde vrijheid handel of industrie kan uitoefenen, alsof het hare eigen koloniën waren. Door hetzelfde juiste nationaal inzicht geleid, brengt het, zooveel mogelijk, het beginsel der vrijhandelspolitiek in praktijk. Daar staat tegenover, dat het zich, ten gevolge daarvan, verplicht ziet betrekkelijk zware belastingen te heffen van zijne eigen ingezetenen en van de bevolking zijner overzeesche bezittingen, wat hunne economische welvaart niet ten goede komt. Voornamelijk door de vloot en het koloniale leger, zijn er de uitgaven voor de verdedigingsmiddelen, per inwoner berekend, ten minste zoo hoog als in Duitschland, en deze kunnen niet in dezelfde mate als in een protectionistischen Staat, uit de opbrengt der indirecte belastingen bestreden worden. Kon de grootindustrie zich, meer dan tot dusver, binnen zijn gebied ontwikkelen, dan zou daardoor de belastingdruk wellicht kunnen verminderen; maar het ontbreken der grondstoffen, voornamelijk steenkool, is daarvoor een beletsel: alleen voor enkele vakken, zooals bijvoorbeeld den scheepsbouw, wordt deze ongunstige omstandigheid door andere opgewogen. Misschien zullen in de toekomst de Limburgsche kolenmijnen, indien hare opbrengst aan de verwachting beantwoordt, in deze leemte voorzien, doch daarvoor zullen vooreerst zeer groote kapitalen benoodigd zijn.

Hoelang zal nu Nederland, op zijne beurt, zijne plaats op de wereldmarkt kunnen handhaven? De groote en zeer kapitaalkrachtige landen vertoonen een neiging om hoe langer hoe meer onder elkander bondgenootschappen aan te gaan van overwegend economisch karakter. Engeland en Japan, Engeland en Frankrijk, Duitschland en de Vereenigde Staten van Amerika schijnen elkander, door den nood gedrongen, wederkeerige voordeelen te willen waarborgen; het is hun daarbij hoofdzakelijk te doen zich met één slag een uitgebreid afzetgebied te verzekeren; en, zijn ze eenmaal in 't bezit van die voordeelen, dan zal 't er hun betrekkelijk weinig aan gelegen zijn of

ze met kleine landen als Nederland en België in drukke handelsrelatie blijven. Daar deze laatste van hun kant niet straffeloos de groote afnemers hunner producten kunnen verwaarloozen, zullen ze zich verplicht zien de voorwaarden, die hun worden opgelegd, te aanvaarden, zonder voldoend gewicht in de schaal te kunnen leggen om ze te verzachten.

En dit ‘op genade overgeleverd zijn’ zal in nog meerdere mate gelden van den doorvoerhandel, voor Nederland een onmisbaren factor van zijn bestaan. Zoodra Duitschland er economisch geen voordeel meer bij heeft, zich te bedienen van den Rijn, en bijgevolg van Rotterdam, om zijne handelsbetrekkingen over zee te onderhouden, verliest de groote Nederlandsche havenstad het aanzienlijkst gedeelte van haar achterland en verdwijnt zij uit de rij der groote handelssteden, tot onafzienbare schade der Nederlandsche welvaart. Nederland is dus verplicht zijne voorwaarden zoo te regelen, dat de Duitsche overzeesche handel, voor een belangrijk gedeelte, zijn natuurlijken weg over zijne kust vindt. Tot dusver is het daarin geslaagd. Komen er evenwel vroeg of laat combinaties tot stand, waardoor de verhouding wordt omgekeerd, dan is aan Nederland een levensader afgesneden.

Nu is het opmerkelijk dat, indien door wederzijdsche toenadering, de Nederlandsche handelsvloot zich ten dienste zou stellen van de Belgische nijverheid, en deze laatste, door hare voordeelige productie, aan den Nederlandschen handel een nieuwen toevoer kwam schenken, beide landen, te zamen optredend, in onvergelijkelijk sterker positie zouden komen waar het geldt hunne voorwaarden te stellen op de wereldmarkt. Te zamen zijn ze, met eene koopkrachtige bevolking van nagenoeg dertien millioen inwoners, geene *quantité négligeable* voor de groote staten, en dus ook daardoor minder van het buitenland afhankelijk. Er moet met hen gerekend worden. En niet alleen tegenover het buitenland zouden ze sterker zijn, ook binnen hunne grenzen zouden ze voordeel trekken uit hun bondgenootschap. Ze behoefden elkander niet langer de voordeelen af te vangen. Met de doldriftige concurrentie tusschen Antwerpen en Rotterdam kon het voorloopig uit zijn. Het handelsverkeer is thans levendig genoeg om beide havens te doen bloeien. Antwerpen heeft op Rotterdam voor, dat het dieper in het binnenland ligt, en daardoor op korter

afstand van een zeer aanzienlijk deel van het achterland (geheel België, Elzas-Lotharingen, het Noordelijk en Noordoostelijk gedeelte van Frankrijk). Voor deze streken is, bij keuze van Antwerpen, het vervoer per spoor dus het kortst, dat per zeeboot het langst; deze beide omstandigheden zijn gunstig. Rotterdam kan daar tegenoverstellen, dat een belangrijk gedeelte van het achterland (de geheele Rijnvallei tot Zwitserland toe) langs waterwegen te bereiken is. In de tegenwoordige omstandigheden is, op het vasteland, de riviervaart, inzonderheid voor zware goederen, en zulke waarbij geene groote snelheid vereischt wordt, nog altijd merkelijk goedkooper dan het vervoer per spoor. Voor een aanzienlijk gedeelte van het Duitsche rijk is Rotterdam dus de aangewezen zeehaven, want de grootere afstand wordt meer dan opgewogen door de goedkoopere vracht, en het nadeel der ligging naderbij de kust is van minder beteekenis wanneer, in plaats van uit spoorwagens, uit rivierschepen in zeeschepen wordt overgeladen.

De concurrentie tusschen beide havens zal dus hierin bestaan, dat men door voordeeliger tarieven (havengelden, spoorweg- en scheepsvrachten), betere inrichtingen voor laden, lossen, overladen; grooter veiligheid, ruimere kans op geschikte lading en op geregelden afzet door bemiddeling van makelaars of kantoren, de schaal, die tengevolge van de werking der bovenvermelde oorzaken in evenwicht hangt, eenigszins naar de eene of de andere zijde tracht te doen overslaan. Een dergelijke wedijver kan heilzame gevolgen hebben, door aan beide zijden den ondernemingsgeest te prikkelen en te dwingen tot het treffen van maatregelen, het uitvoeren van werken die het verkeer ten goede komen; wordt hij evenwel op de spits gedreven, met het doel de natuurlijke verhoudingen geheel te verstoren, dan is hij voor beide partijen heilloos en dan plukt alleen het buitenland er de vruchten van.

Worden Nederland en België eene economische eenheid, dan kan de concurrentie veel van hare scherpte verliezen; evenals thans de handel zich tusschen Amsterdam en Rotterdam verdeelt naar de natuurlijke werking der economische oorzaken, zou het alsdan tusschen Rotterdam en Antwerpen zijn. Opgeheven wordt de concurrentie daardoor niet, veeleer zal zij door de geleidelijke ontwikkeling

der techniek voortdurend in 't leven worden gehouden. De thans bestaande verhouding tusschen de vervoerprijzen per schip of per spoor, die, naar hierboven is aangetoond, voor een groot gedeelte de onderlinge beteekenis der havens van Rotterdam en Antwerpen bepaalt, is niet onveranderlijk. Stijgt het verkeer tot een zekeren omvang, en houdt, waaromtrent geen redelijke twijfel mogelijk is, de ontwikkeling der techniek daarmede gelijken tred, dan zullen inrichtingen tot stand komen die de vracht per spoor zullen doen dalen tot beneden de tegenwoordige scheepsvrachten. Doch ook de organisatie van het verkeer te water kan een nieuw stadium intreden: door samenwerking der ondernemingen van vervoer, door verbeterde techniek, door het tot stand komen van nieuwe waterwegen niet het minst, kan de scheepvaart den spoorweg opnieuw overvleugelen.

Dat de beteekenis der binnenvaart in de toekomst nog zal toenemen, kan men opmaken uit het ontwerp van een kanaal voor groote schepen tot Bazel, waardoor de zwaarste Rijnschepen niet slechts tot Mannheim, maar tot Zwitserland toe met ongebroken lading zouden opstoomen. Dringt de nood, dan kunnen ook de verbindingen per spoorweg met Rotterdam worden verbeterd. Het terrein der concurrentie tusschen Rotterdam en Antwerpen blijft, ook waar zij niet door economisch strijdige belangen buitenmate wordt geprikkeld, onafzienbaar.

* * *

Bij het ingewikkelde samenstel van belangen, van de wederzijdsche politiek van Nederland en België afhankelijk, stelden wij die der twee grootste zeehavens, als een voorbeeld uit vele, eenigszins uitvoerig in 't licht, en stonden met opzet bij deze kwestie stil. Het komt ons voor dat de onderlinge verhouding, hiervoren geschetst, kan dienen als type, en dat onze beschouwing, zich voor 't oogenblik binnen deze grenzen houdende, aan duidelijkheid wint. Men gaat zich zoo licht verbeelden, dat de beletselen tegen een economisch verbond, en met name tegen eene tolunie tusschen Noord en Zuid, in het verleden en in het heden liggen. Er wordt in den breede betoogd, vooreerst, dat de gelijkmaking der douanerechten en der accijnzen zeer groote bezwaren zal ondervinden. De eisch, dat de douanerechten

gelijkgemaakt moeten worden, is voor iedereen duidelijk; slechts op die voorwaarde kan de tolgrens tusschen beide landen vervallen; eene verdeeling der gemeenschappelijke opbrengst, volgens eene te treffen regeling, komt er voor in de plaats. Daaruit volgt nu, zooniet de onverbiddelijke noodzakelijkheid, dan toch de groote wenschelijkheid van de gelijkmaking der accijnzen; deze toch zijn belastingen op de productie van waren waarvan de invoer wordt bemoeilijkt, en geven dus het middel aan de hand, om de onrechtmatige groote voordeelen, die de producenten, tot schade van 't algemeen, uit de douaneregeling zouden trekken, in de Staatskas terug te doen vloeien. Worden nu de douanerechten in beide landen gelijkgemaakt, en de accijnzen niet, dan betaalt de natie, die de hoogste accijnzen heft, en met name de producenten, de kosten dier gelijkmaking, hetgeen onbillijk is.

Van eene andere zijde wordt betoogd, dat de gelijkmaking der inkomende rechten en accijnzen wel zou te verwezenlijken zijn, zonder het evenwicht in de begrootingen der beide landen in gevaar te brengen. Ongetwijfeld zijn er, bij het tot stand komen van groote Statenbonden of het ineensmelten van verschillende landjes tot éene enkele natie - men denke aan Duitschland en Italië - grooter moeilijkheden overwonnen dan deze! Worden de volkeren door economische belangen, gemeenschappelijke neigingen, gevoelens van zelfbehoud of geestelijke verwantschap naar elkander toegedreven, dan zijn douanerechten noch accijnzen, wetten noch begrootingen, beschermings- noch vrijhandelsbegrippen in staat ze van elkander gescheiden te houden. Evenwel, een nieuw bondgenootschap legt nieuwe verplichtingen op; elke bond is een band, en een band kan sterken, maar ook knellen.

Zal nu de Antwerpsche handel, zal de Belgische nijverheid er op den duur vrede mee hebben, als sommige middelen van concurrentie, zekere vrijheid van doen en laten hun ontzegd worden? Buiten verstandhouding met den bondgenoot, valt aan het aangenomen stelsel van belastingen, behalve sommige directe of plaatselijke, niet te tornen. En zal het cement van het bondgenootschap stevig genoeg blijken om bestand te zijn tegen de inwendige spanning, te weeg gebracht door aantrekking of drang in verschillende richting? Zal het niet gemakkelijk vallen te betoogen, dat sommige belangen door de wederzijds aangegane overeenkomsten kwalijk worden gediend, en zullen niet

juist deze belangen, doordat men voorgeven zal dat ze worden opgeofferd, op den voorgrond treden?

De voorrang van Rotterdam of Antwerpen is niet de eenige kwestie. Er zijn vele aanrakingspunten op 't gebied van handel, nijverheid en landbouw, waarop pijnlijke wrijving kan ontstaan. Door een tolverbond wordt België eens voor al in de onmogelijkheid gebracht, protectionistische maatregelen te treffen tegen den invoer van het Nederlandsch vee, zooals het in de laatse jaren heeft gedaan. De bewering, dat die maatregelen werden ingegeven door bezorgdheid voor de gezondheid van den inlandschen veestapel, is sedert lang tot zwijgen gebracht. Het mond- en klauwzeer is in Nederland geweken en heeft er trouwens nooit zulk een omvang gehad, dat de bedoelde maatregelen er door werden gerechtvaardigd. Evenwel is, volgens de heeren Léon Hennebicq en Pierre Olivier in *L'entente hollando-belge,* onze veeteelt in de laatste jaren sterk vooruitgegaan. ‘Dank zij eene oordeelkundige teeltkeus’ leest men op bladzijde 200 van het aangehaalde werk, ‘is de waarde van het Belgische vee, vooral in Vlaanderen, aan het toenemen; de Belgische veestapel begint zich thans, zoozeer wat het aantal koppen als wat het gehalte betreft, te verheffen tot op dezelfde hoogte als de Nederlandsche’. En dat, in het oog van vele landhuishoudkundigen, de inkomende rechten op het vee aan dezen uitslag niet vreemd zijn, bewijst de volgende plaats uit hetzelfde werk, bladz. 245: ‘De gezaghebbende Belgische voorstanders eener agrarische staatkunde, die op de Katholieke Regeeringspartij invloed kunnen oefenen, zullen zich ongetwijfeld tegen elke verlaging der invoerrechten op deze producten in België verzetten’. Doch de voorstanders van de gelijkmaking der douanerechten laten hier onmiddellijk op volgen: ‘Eene schikking is evenwel niet onmogelijk. De Belgische veeteelt heeft zulke vorderingen gemaakt, en hare kans van slagen bij elke buitenlandsche concurrentie staat thans zoo gunstig, dat, naar wij vast vertrouwen, het Belgische vee geenszins lijden zal onder elke regeling die zou getroffen worden om tot een vergelijk te komen. Wij gelooven dat het zelfs de mededinging bij vrijen invoer zegevierend zou doorstaan. Eene aandachtige studie van dit vraagstuk zal, naar wij vermoeden, volstaan om alle vrees te verbannen’.

Inderdaad kan men, indien men op deze gegevens bouwen

mag, de gevolgtrekking maken dat protectiemiddelen voortaan overbodig zijn. Maar doet in de toekomst opnieuw een soortgelijk geval zich voor, als met onze kwijnende veeteelt van ettelijke jaren geleden, dan staan dergelijke middelen tot opbeuring van een bedrijf - men moge er vertrouwen in stellen of niet - ons niet langer ten dienste.

Binnen de palen van een zelfde land komen, in onze moderne Staten met hunne locale en provinciale kwesties ondanks hunne centraliseerende wetten, ook dergelijke toestanden voor, waarbij strijdige belangen te behartigen vallen. Amsterdam en Rotterdam zijn - men denke aan de spoorwegwet van 1861 - in velerlei opzicht concurrente handelssteden. Vlaamsch- en Waalsch-België hebben soms geheel tegenovergestelde verlangens, waarvan de eene niet mogen toegestaan worden zonder ook aan de andere aandacht te schenken. Maar bij éénheid van bestuur kunnen de conflicten altijd worden opgelost: alle Staatsburgers hebben recht op gelijke behandeling, en, wil de Staat eene kwijnende industrie voor ondergang behoeden, dan kan hij dikwijls zijn doel bereiken zonder de rechten van anderen te miskennen, omdat hij den toestand in het geheele land beheerscht. Zijn er twee verschillende, van elkander onafhankelijke Regeeringen, dan is de oplossing veel moeilijker, en dan kan de scherpte van het conflict het bondgenootschap zelf in gevaar brengen. Wie denkt hierbij niet aan Zweden en Noorwegen, Oostenrijk en Hongarije?

Twee economisch aaneengesloten, en daarbenevens zelfstandige Staten verkeeren dus in zoodanigen toestand, dat, waar hunne belangen samenvallen, deze uitstekend kunnen worden bevorderd; waar ze echter uiteengaan, de Regeeringen niet volkomen vrij zijn in de keuze der middelen om tijdelijk het zwakke deel te steunen, met het doel den ondernemingsgeest te prikkelen, en een kwijnend bedrijf tot bloei te brengen.

Een gebied zij klein of uitgestrekt, tegenstrijdige belangen komen altijd voor; de behoefte aan eene ingrijpende hand, bij machte ze met elkander te verzoenen, wordt dus altijd gevoeld. Dit geldt voor eene provinciestad, het geldt ook voor een rijk, zoo uitgestrekt als Duitschland of de Noord-Amerikaansche Unie. Op gevaar af van uiteen te vallen, moet het verbond waarnaar men streeft zijne uitdrukking vinden in een concreten vorm, in een orgaan van den Staten-

bond, dat die onmisbare functie vervult. Slechts als dit voorhanden is, kan men aan een economisch Zuid- en Noordnederlandsch verbond een meer dan kortstondig leven voorspellen[1].

* * *

Welke is nu de stuwende, scheppende kracht, die voor de Nederlanden zal tot stand brengen, wat Bismarck's politiek verwezenlijkte voor de Duitsche éenheid? Zal de dringende Nood, door den Heer Baie onder de gestalte eener onverbiddelijke godin opgeroepen[2], ons niet, evenals in vroeger eeuwen, doof vinden voor haar stem, zoo al niet ongevoelig voor haar greep?

Het kan immers niet ontkend worden, dat de richting, waarin zich sedert 1830 het Belgische nationaal leven heeft bewogen, geen waarborg schenkt voor een blijvend samengaan met Nederland. Wel is, door een groot gedeelte der Vlaamschgezinde partij, en zelfs door enkele vertegenwoordigers eener tegenovergestelde richting, de debetzijde der scheuring van 1830 sedert jaren opgemaakt; wel wordt in den laatsten tijd het overwegend belang eener toenadering welsprekend bepleit en gaan de oogen van velen er voor open, maar bij het Belgische volk *in zijn geheel genomen* ontbreekt vooralsnog de geestelijke, de intellectuëele, de innerlijke strooming, die, bij de veelheid en de veranderlijkheid der economische beweegkrachten, welke, als zoovele winden uit allerlei luchtstreek, elkander nu eens opvolgen, dan weder tegenwerken en bestrijden, een vasten koers zou kunnen geven aan zijn nationaal denken en streven.

Wij vragen nog eens hoe die strooming te wekken, dien drang te doen ontstaan? Ten gevolge van ons gebrek aan nationaal inzicht blijven de welsprekendste pleidooien, die de belangstelling van ons volk vragen voor meer dan onmiddelijke stoffelijke voordeelen of vermaken, tot nog toe bijna zonder weerklank - althans zonder

(1) Ons staat iets voor den geest als een Bondsraad, waarvan de bevoegdheid bij onderling verdrag zou beschreven worden in de beide grondwetten, met de bepaling dat zij, gedurende een zekeren termijn, bij voorbeeld vijftig jaren, slechts met toestemming van beide landen, door gelijktijdige wijziging der grondwetten, kan worden gewijzigd.

(2) ‘La déesse inexorable qui se jette toujours parmi les hommes à l'heure du péril: La Nécessité’ (Eug. Baie in *L'entente Hollando-Belge*, bladz. 46).

vrucht. Juist wegens die apathie echter is het noodig, de beweging ten gunste van eene toenadering tot Nederland niet los te maken van hare geestelijke basis, en de voorstanders ervan zullen, willen zij hunne pogingen niet zien uitloopen op eene jammerlijke mislukking, het Vlaamschgezinde program in zijn geheel hebben te onderschrijven[1].

Want wij behooren ons rekenschap te geven van den toestand: zou een economisch bondgenootschap tot stand komen, en na eenige jaren weer uiteenspatten, de schade ware onberekenbaar. Voor zeer langen tijd, voor eeuwen wellicht, zou de verbindingsdraad zijn doorgeknipt.

Wat Nederland betreft, ongetwijfeld is het zich hiervan bewust. Zijn belang bij het handhaven van een eenmaal gesloten verbond is zelfs nog grooter dan het onze. Immers wordt door een dergelijk verbond België's internationale positie, ofschoon verbeterd, in den grond niet veranderd. Met alle hem ten dienste staande middelen zoekt België thans uitwegen voor zijne nationale producten; het verbond met Nederland zou slechts een middel te meer zijn tot bereiking van hetzelfde doel, terwijl door de verlaging der douanerechten geene enkele andere mogendheid zou benadeeld worden. Voor Nederland laat de zaak zich geheel anders aanzien: door zich economisch bij België aan te sluiten, wijzigt het zijne internationale houding: begrensd door twee industriestaten, met een derden industriestaat aan de overzijde der Noordzee, die het tot dusver alle heeft behandeld op gelijken voet, en, overeenkomstig het beginsel van vrijen handel, in den zin van begunstiging, zooveel mogelijk, van handelsrelaties, zou het voortaan aan België, door het opheffen der tolgrens, veel gunstiger voorwaarden verleenen, en aldus een duidelijke voorkeur laten blijken voor één zijner afnemers en leveranciers. Het is onvermijdelijk, dat de relaties met zijne andere buren er den invloed van zouden ondervinden. Zou Duitschland, dat met Nederland een veel drukker handelsverkeer heeft dan België, niet met eenig recht represaille-maat-

(1) Gaarne wordt erkend, dat de propaganda, zooals zij onder de leiding van den Heer Baie werd gevoerd. in dit opzicht blijk gaf van groote ruimte van blik. Men leze wat de Heer Baie zelf schrijft in *L'Entente Hollando-Belge*, bladz. 66 en 67.

regelen toepassen, tenzij het door Nederland op denzelfden voet behandeld worde als België, althans wat den doorvoerhandel betreft? En zou, na Duitschland, ook Engeland, en vervolgens ook andere Staten niet denzelfden eisch kunnen stellen? Nu acht ik het niet onmogelijk, dat de diplomatie, die wel voor ingewikkelder kwesties gestaan heeft, deze moeilijkheden oplosse; ik wil ook veronderstellen dat het verbond een offer waard zou zijn, en dat Nederland, daar het in het Zuiden vergoeding zou vinden voor wat het in het Oosten zou moeten prijsgeven, tegenover Duitschland onafhankelijker zou staan. Maar in welke positie zou het komen, indien het verbond met België geen stand hield? Wellicht is dan de stroom gekeerd en niet meer in de oude richting terug te voeren, het verledene niet meer te herstellen.

En welken waarborg zou Nederland bezitten, dat de unie niet zou worden ontbonden?

* * *

Verliest men dit alles niet uit het oog, en bedenkt men dat Nederlands tegenwoordige handelspolitiek, berekend op het vergemakkelijken der relaties met alle natiën, en juist daardoor, met afhankelijkheid van geene enkele in 't bijzonder vereenigbaar, de eenige veilige, de eenige redelijke, ja de eenige mogelijke is voor een overwegend zeevarend en handeldrijvend volk, dan zal men ook dienen te herkennen, dat, binnen die grenzen, de stemming ten gunste eener toenadering tot de Zuidelijke Nederlanden uitstekend is; men kan er bij voegen: altijd uitstekend is geweest. Nederland weet beter dan België wat het aan zijne historie verplicht is: stoffelijk als geestelijk, tegenover zich zelf als tegenover het buitenland, is het veel inniger aan zijn verleden verbonden gebleven; het nationale leven is er, zoo niet altijd intenser, dan toch volledíger, in dien zin dat alle maatschappelijke verhoudingen, alle economische en geestelijke stroomingen er door de nationale traditie worden beheerscht.

Wellicht zal het gepast schijnen, als ik de vele uitingen der laatstverloopen maanden voorbijga, en tot bewijs van het aangevoerde de voorkeur geef aan een citaat uit een artikel van Busken Huet over

Nederlandsche Politiek, gedagteekend uit Batavia, 1875[1]. Niet omdat deze schrijver, waar hij het gebied der letterkundige critiek verlaat en zich op het gladde ijs der politieke beschouwingen waagt, als een gezaghebbend leidsman geldt, maar omdat hij onder zijne landgenooten een dergenen is, die voor het karakter der Belgische natie zooals het zich sedert 1830 openbaarde, tot in zijn franschgezinde neigingen toe, de meeste sympathie heeft getoond, en hij dus geenszins voor een stelselmatig afbreker van 1830 moet doorgaan:

'De scheuring van 1830 blijft voor Noord-Nederland eene niet genoeg te betreuren ramp, en nimmer zullen wij weder een machtig volk worden, tenzij het schoone en vruchtbare denkbeeld van 1815, het denkbeeld van het Weener congres en van de Engelsche staatslieden, van Koning Willem I en van Falck, weder worde opgevat. Streven naar hereeniging met België: eene andere buitenlandsche staatkunde heeft Nederland niet te volgen. Onze betrekking tot Duitschland, tot Frankrijk, tot Engeland, tot Italië, - dit alles komt terecht van het oogenblik af, dat wij onze aandacht en onze krachten wijden aan dat éene, alles overwegend belang: onze aandacht, in zoo ver het uitbreken van een Europeeschen oorlog het sein der samensmelting geven kan; onze krachten, omdat ons leger en onze vloot de aangewezen hulpmiddelen zijn om die samensmelting te voltooien. Geene waardiger roeping voor den Oranjevorst, dien wij ons denken, dan zich aan het hoofd te stellen der beweging, die tegelijk de nationale grootheid moet bevorderen en den smaad uitwisschen, zijn huis in 1831 door de Londensche conferentie aangedaan. Onwil of tegenstand van den kant der Belgische dynastie is nauwlijks te verwachten. Koning Leopold II of Leopold III zal slechts de traditie van Koning Leopold I voortzetten, indien hij vrijwillig wijkt voor den nationalen wensch, en dat de openbaring van dezen niet lang zou uitblijven, dit waarborgt ons het sterk verlangen, waarmede sedert meer dan veertig jaren Vlaanderen naar losmaking van de Waalsche banden uitziet. Een koningschap als het Belgische, kunstmatig in het aanzijn geroepen door uitheemsche enting en even kunstmatig in het leven gehouden door uitheemsche onzijdigheidsverklaringen, kan op

(1) (1) Herdrukt in de *Nationale Vertoogen*, 1e deel.

eervolle wijze gaan gelijk het op eerlijke wijze gekomen is; en de wereldgeschiedenis zal geene reden van klagen hebben, indien de schepping van Sylvain van de Weyer blijkt, slechts voor eene halve eeuw levenskracht te hebben bezeten: grooter staatslieden hebben zich met minder moeten tevreden stellen. Doch wil Noord-Nederland met Zuid-Nederland vereenigd worden, dan moet het, naar het voorschrift der humaniteit, zijne antipapistische neigingen onderdrukken en den Katholieken niet misgunnen wat het zich beroemt, en beroemen mag, het eerst onder de volken van Europa voor de Israëlieten te hebben overgehad. Heeft het antipapisme van koning Willem I hem België gekost - het schoone en beminnelijke België, dat, na gedurende twee eeuwen Europa tot slagveld te hebben gediend, door de Voorzienigheid scheen voorbestemd om door zijne verbintenis met den zusterstaat rust te vinden en het onvoltooid gebleven ideaal der vereenigde Nederlanden te helpen verwezenlijken, - afzwering alleen van die booze antipathieën kon zijn doorluchten naneef in het bezit van het verlorene herstellen. Het rijk der vrijheid, door hartstochtelijke vaderen met de stichting eener anti-roomsche staatskerk verward, door kortzichtige zonen met de zegepraal van Fransche modebegrippen vereenzelvigd, zal in geen ander land van Europa zoo nadrukkelijk eene werkelijkheid zijn, als in de herboren vereenigde Nederlanden, wanneer de volksschool, ontheven van den druk van het gouvernements-dilettantisme in zake van paedagogiek en catechisatie, bloeien zal onder den blooten hemel, gelijk het hart der ouders dit verlangt en het heil der kinderen dit eischt; de volksvertegenwoordiging, door de toepassing van het algemeen stemrecht, in Zuid en Noord voor alle nationale aspiratiën de gelegenheid zal hebben opengesteld om tot haar recht te komen; de volkstaal wederzijds door leenen en ontleenen zal zijn verrijkt met nieuwe vormen, de Hollandsche met Vlaamsche, de Vlaamsche met Hollandsche; de vaart op Indië, door de hulpbronnen van den Zuid-nederlandschen bodem en de Zuidnederlandsche industrie, eene nieuwe vlucht zal hebben genomen, onafhankelijkheid brengend door welvaart, en nationale kracht door nationalen rijkdom; de zonen van één Nederlandschen volksstam in Indië en Europa strijden zullen onder één Nederlandsche vlag; de geleerdheid van het Noorden zich zal laten bezielen door den kunstzin van het Zuiden, en de hartelijkheid

van het Zuiden met de degelijkheid van het Noorden ineen zal smelten; dezelfde Oranjevorst waken zal voor de eerbiediging van ieders rechten en de ontwikkeling van ieders aanleg, voor orde binnen 's lands en aanzien naar buiten; als de bekwaamste mannen uit beide deelen van het rijk hem zullen ter zijde staan, en, nevens de Kamer van Gedeputeerden, waarin de vrije volksstem wordt vernomen, eene Kamer van Oudsten zetelen zal, waarin zoowel het hooger onderwijs als het leger en de vloot hunne vertegenwoordigers tellen, de oudvaderlandsche geslachten het gewicht hunner historische namen in de schaal werpen, de Roomsche prelaat den afgevaardigde der Hervormde Synode de hand reikt, en in die keurbende der vereenigde natie eene vaste burcht staat opgericht tegen despotisme, inquisitie, guillotine en petroleum. Naar eene andere buitenlandsche staatkunde, wij herhalen het, heeft Nederland niet te streven. Zij is de eenige schrandere, de eenige manlijke, de eenige nationale. Reeds meer dan tweehonderd jaren geleden is de Fransche éenheid tot stand gekomen; daarna, bij gedeelten, de Engelsche. In onze dagen volgden met eene korte tusschenpoos, de Duitsche en de Italiaansche. Thans zij de beurt aan de Nederlandsche eenheid. Wanneer hare ure aanbreken zal, dit kan niemand berekenen of van te voren bepalen. Uit de 6lotgevallen der Italiaansche hebben wij gezien, dat groote gebeurtenissen van dien aard haar beslag kunnen erlangen zonder om zoo te zeggen een schot kruit. Maar in elk geval moeten wij op alles voorbereid wezen; opdat het oogenblik, wanneer het daar is, niet verzuimd worde. Weldra zullen vijftig jaren voorbijgegaan zijn, sedert wij ons België lieten ontnemen; en eene halve eeuw nationale winstderving was geene te zware straf voor zoovele onbekwaamheid, zwakheid en kortzichtigheid. Maar indien niet te veel, het is genoeg. Voor het tot hiertoe gevolgd stelsel van onderwerping en berusting trede een van waakzaamheid in de plaats’.

Natuurlijk draagt deze bladzijde den stempel, niet alleen van de persoonlijkheid van den schrijver, maar van den tijd waarin zij ontstond. Het waren, blijkens de petroleum die met de guillotine in éen adem wordt genoemd, de dagen, toen de Parijssche commune nog versch in 't geheugen lag.

Zij, die geen onderscheid weten te maken tusschen een historisch document en een actueel geschrift, zullen wellicht gewenscht

hebben dat hier of daar eene uitdrukking ware geschrapt; doch om der waarheid wille plaatsen wij het citaat onverkort. Onverdraagzaamheid en antipapisme? In dit opzicht ducht het protestantsche Nederland de vergelijking met geen enkelen anderen Staat, en kan het zijne houding in 't verleden en in het heden, tegenover de geschiedenis en de beschaving verdedigen. Dat onze tegenwoordige of toekomstige koning ten gevolge van de toenadering tusschen Noord en Zuid uit de rij der regeerende vorsten zou moeten treden, dit denkbeeld is te ongerijmd om er lang bij stil te staan. Niet met het aftreden, maar met het voortbestaan der dynastie zijn in beide landen de edelste verwachtingen verbonden. Zweden en Noorwegen, Oostenrijk en Hongarije zijn daarenboven sprekende bewijzen, dat leven onder één vorstenhuis waarborg noch voorwaarde is voor een duurzaam bondgenootschap der natiën; doch slechts degenen, die niets weten van de stoutigheden, waarmede de schrijver der ‘Fantasieën’ de gestelde machten in Nederland plag te lijf te gaan, zullen zijne nagedachtenis hierom verguizen. Opdat niemand aanstoot neme, onderga dit program de wijziging die dertig jaren brengen in alle programs; de afstand late sommige zaken in de schaduw treden, andere des te meer de aandacht trekken. Laat de schil vallen en behoudt de kern; en gij kunt geen welsprekender pleidooi verlangen ten gunste dier echt vaderlandsche geestesstrooming, die ons voeren kan tot eene krachtig gevoelde, helder gedachte en kloek verwezenlijkte nationaliteit.

E.P. VAN DEN BERGHE.

Professor H. Pirenne over onze middelnederlandsche Letterkunde.[1]

I.

Ter gelegenheid van het 25ste Nederlandsch taal- en letterkundig Congres, in 1899 te Gent gehouden, heeft prof. Paul Fredericq de aandacht van zijne landgenooten op de toen pas verschenen *Geschichte Belgiens*[2] van prof. Henri Pirenne gevestigd.

Ziehier, beknopt weergegeven, hoe hij dit standaardwerk beoordeelde:[3]

'Het boek schijnt mij zoo belangrijk, omdat ik meen dat het geheel nieuwe wegen baant en nieuwe gezichteinders voor ons opent - dat het eene fonkelnieuwe opvatting geeft van onze vaderlandsche geschiedenis in de middeleeuwen...'

'Het is een werk met nieuwe gedachten, die misschien niet terstond ingang zullen vinden, waarvan sommige wellicht zullen blijken niet volkomen steekhoudend te zijn, doch het boek is zeer nieuw en ik geloof ook zeer goed en het bevat zeer vele dingen die blijven zullen...'

'Ik wensch nu enkele punten aan te halen, die volgens mij, de nieuwheid van het boek uitmaken.'

'In de eerste plaats heeft prof. Pirenne de geschiedenis der Zuidelijke Nederlanden van een geheel nieuw standpunt beschouwd, als hij op den voorgrond stelt deze waarheid, die zoo gemakkelijk was te ontdekken, maar die tot nu toe haren Columbus nog niet gevonden had: *dat er geene geschiedenis der Nederlanden is tot omstreeks de*

(1) Voordracht gehouden in de *Taal is gansch het Volk* te Gent, 23 November 1905.
(2) Het boek is eerst in 1899 in 't Duitsch verschenen en daarna, in 1901, in 't Fransch.
(3) *Handelingen van het XXVe Nederl. taal- en letterkundig Congres te Gent*, 1900, bladz. 396 en volgend.

dertiende eeuw. Dit hadden onze vroegere historieschrijvers ook wel eenigszins begrepen, toen zij ons daarvoor in de plaats gaven eene geschiedenis van het graafschap Vlaanderen, van het hertogdom Brabant, van het graafschap Henegouwen, van het bisdom van Luik, enz...'

'Er is in de middeleeuwen geene geschiedenis van Vlaanderen of Brabant of Henegouwen, zooals wij dachten; geene geschiedenis van het graafschap Holland, van de bisdommen Luik en Utrecht, doch er is *eene geschiedenis van het Duitsche rijk*, en er is *eene geschiedenis van het koninkrijk Frankrijk;* en in de geschiedenissen van de twee groote staten heeft men *als onderdeden* de gebeurtenissen die hebben plaats gehad op den linker en rechter oever van de Schelde (die toen de grens tusschen de twee staten was)...'

'Dit is een geheel nieuw standpunt - en die beschouwingswijze werpt een geheel nieuw licht op onze geschiedenis...'

'Dan heeft prof. Pirenne, naar ik meen, ook zeer goed aangetoond, dat juist door dien toestand, in de vroegere middeleeuwen onze zuidelijke Nederlandsche gewesten als het ware *de brug* vormden tusschen de Fransche beschaving en de Duitsche. Den beoefenaar van de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde is het genoeg bekend dat die brug, wat de letterkunde betreft, om zoo te zeggen verpersoonlijkt is in Hendrik van Veldeke. Welnu dit is een algemeen verschijnsel. De geheele stroom der Fransche beschaving, die in de dertiende eeuw, in Europa overwegend is, is door de Nederlanden heen overgegaan naar Duitschland. De feodaliteit, het ridderswezen, de groote godsdienstige beweging, die men noemt de hervorming der adbij Cluny, die van zoo ingrijpenden invloed geweest is op het gemoedsleven onzer voorouders, de letterkundige smaak der *trouvères* en der *troubadours;* tot op zekere hoogte ook de gotische kunst - ze zijn door onze gewesten heen overgegaan naar de Rijnlanden en hebben zich vandaar verbreid over geheel Duitschland, zoodat Duitschland langzamerhand door dien internationalen verkeersweg, transitoriaal, om zoo te zeggen door onze voorouders in de vroegere middeleeuwen onder den invloed der Fransche beschaving is gekomen...'

'Een ander belangrijk punt dat in het boek van prof. Pirenne ook op zeer oorspronkelijke en nieuwe wijze wordt behandeld, is een lievelingsonderwerp van hem, nl. het zeer ingewikkelde *vraagstuk*

van den oorsprong der steden en *der stedelijke instellingen*, van de gilden, de neringen, enz. Prof. Pirenne heeft dit onderwerp sedert vele jaren bestudeerd... hij heeft op dit vraagstuk een geheel nieuw licht geworpen, althans wat de Nederlandsche geschiedenis betreft, want voor Duitschland en Engeland was de zaak reeds zeer goed onderzocht, terwijl over onze gewesten nog altijd een nevel bleef hangen....'

'Welnu, dit deel van het werk is weer hoogst interessant. Door zijne studiën is prof. Pirenne er toe gekomen zeer veel gewicht te hechten aan hetgeen de steden groot gemaakt heeft, nl. *den handel* en de *nijverheid*, de economische factoren der geschiedenis. Men mag zeggen dat hij in dit opzicht behoort tot de school van prof. Lamprecht, uit Leipzig.... Hij toont aan dat zeer vele onzer kleine feodale oorlogen, waarvan wij bijna niets begrijpen, die wij beschouwen als familieveeten, in den grond *economische* oorlogen zijn tot het verkrijgen van een handelsweg over land of te water, zoo als bijv. de oorlog te Woeringen, door Jan Van Heelu in zijn "Slag van Woeronc" bezongen. Die oorlog was in den grond - ik geloof dat prof. Pirenne dit duidelijk heeft bewezen - een *economische oorlog* gevoerd door Brabant, om meester te worden van den handelsweg naar Keulen, die betwist werd door eene andere groep feodale vorsten en die op dat oogenblik voor Brabant onontbeerlijk was geworden, omdat de economische ontwikkeling van dit hertogdom het noodzakelijk maakte dat het in het onbelemmerd bezit kwam van den handelsweg naar Keulen en van dien naar de kust aan de andere zijde.'

'Niet alleen handel en nijverheid worden in het werk van prof. Pirenne, op meesterlijke wijze voor ons aanschouwelijk gemaakt, ook worden er in nagegaan de *economische toestanden van den landbouw* in de middeleeuwen, vóórdat de ontwikkeling van handel en nijverheid onze gewesten in een nieuw industrieel tijdvak gebracht had. Hij toont zeer juist aan dat men veel te veel den invloed bv. der abdijen uitsluitend op godsdienstig en wetenschappelijk gebied heeft bestudeerd en dat onze abdijen uit de tiende, elfde en twaalfde eeuw eerst en vooral sociaal economischen invloed hebben geoefend. Dit is weer iets geheel nieuws...'

'Hij toont aan dat onze geschiedenis in de middeleeuwen om

zoo te zeggen economisch kan verdeeld worden in twee tijdvakken: *dat van de groote abdijen* en dat *van de groote steden.*'

'Wat het tweede, het *industrieele* tijdvak, dat van handel en nijverheid betreft, heeft hij ons van de toestanden der dertiende eeuw een tafereel opgehangen dat wel geschikt is om aan veler verkeerde opvatting van de toenmalige verhoudingen een einde te maken.'

'Gewoonlijk beschouwen wij de industrieele toestanden der middeleeuwen als een soort ideaal: de werklieden vereenigd in machtige neringen, bezittende met zijne medearbeiders een paleis, het huis der gilden, waar familiefeesten plaats hebben, waar de menschelijke eigenwaarde, de solidariteit geheel in eere wordt gehouden; met een ziekenbeurs voor hem die wegens ziekte zijn loon niet meer kan verdienen; met eene weezenbeurs voor weduwen en weezen; met eene vlag; met een heel museum van prachtige bekers en schotels, enz...'

'Stelt men zich dat zoo voor, dan is dit een zeer vleiend, zeer schoon en aangenaam tafereel dat men zich van de werkmanstoestanden kan ophangen, voornamelijk in de 14^{e} eeuw, toen de werkman had gezegepraald... Maar wat men vergeet, is, dat het proletariaat in de twaalfde en dertiende eeuw, eerst eene vreeselijke crisis heeft moeten doormaken, voordat het in het bezit kwam van zulke machtige syndicaten en neringen en zulk eene groote plaats in de Staatkunde en in de maatschappij innam.'

'Welnu van die ellende der loonarbeiders bij het opkomen van de nijverheid in de dertiende eeuw vooral, van die ellende, nog veel grooter, maar volkomen gelijk - wat betreft de afzondering, het gemis aan solidariteit - aan de toestanden van onze arbeiders der grootindustrie, kan men zich geen denkbeeld vormen.'

'Dat is weer eene van die meest aangrijpende ontdekkingen, als ik het zoo zeggen mag, van prof. Pirenne. Hij toont ons aan, dat in de dertiende eeuw de wever, de fabriekwerker geheel en al de *loonslaaf* was, zoo als onze socialistische bladen thans zouden zeggen; dat er geene waarborgen voor hem bestonden; dat de minste crisis hem beroofde van zijn brood; dat hij, weggezonden door zijn patroon, door niemand weer werd aangenomen, en zelfs buiten zijne woonplaats geen werk meer kon vinden, omdat de steden, die om zoo te zeggen in handen waren van de groote nijverheidsbazen, verbonden

gesloten hadden om geen van de weggezonden arbeiders in dienst te nemen: een ontslagen werkman uit Ieperen b.v., zou in Brugge of in Gent geen werk hebben kunnen vinden.'

'Dit zijn eenige punten die maken dat het boek zoo nieuw is... het is vol gedachten, vol lichtstralen, en, zonder te mogen heeten een schilderachtig werk - want het is in stemmigen, wetenschappelijken trant geschreven - is het een boek dat buitengewoon aangrijpend is voor een vakgeleerde, die zich met deze zaken bezig houdt.'

'Dit alles zegt genoeg hoeveel gewicht ik hecht aan het verschijnen van dit boek. Ik herhaal wat ik in het begin mijner rede zeide: misschien zal ieder wetenschappelijk lezer niet alles kunnen aannemen wat prof. Pirenne in dit boek heeft verkondigd: maar ik herinner mij niet in de laatste jaren over onze Nederlandsche geschiedenis een werk gelezen te hebben, dat zoo oorspronkelijk, zoo nieuw, en men mag zeggen zoo suggestief is; dat zoo degelijk is, en ons zoo veel doet nadenken.'

Tot dusver prof. Fredericq.

Ik ben zeer gelukkig deze bladzijden zoo maar te mogen afschrijven omdat zij zoo wel aantoonen hoe nieuw en hoe schoon het werk van prof. Pirenne is: Daarmee wordt mij de moeite bespaard op een andere wijze (en wellicht min bevattelijk) al het goede te zeggen dat ik van deze *Histoire de Belgique* denk. Overigens werd de gunstige denkwijze die hier te lande heerschte, door het buitenland beaamd: Duitsche en Fransche geleerden onder anderen hebben met den eigensten lof het boek beoordeeld.

Aan het oordeel van prof. Fredericq wil ik slechts eene beschouwing toevoegen. Niet alleen wordt de politieke en economische geschiedenis van ons land op eene nieuwe wijze onderzocht, maar ook de *cultuurgeschiedenis* - dit is de wetenschappelijke, intellectuëele, letterkundige en artistieke ontwikkeling van België - beslaat in deze *Histoire* eene ruime plaats, welke haar nooit in andere werken van dien aard werd toebedeeld[1]. De Vlaamsche letterkunde wordt breedvoerig besproken... en dit is reeds een halve zegepraal, wanneer

(1) *Le Siècle des Artevelde* van prof. Van der Kindere, maakt hierop natuurlijk eene uitzondering, maar behandelt slechts een kort tijdvak van onze geschiedenis en dan nog voor niet meer dan twee streken, Vlaanderen en Brabant.

wij bedenken dat wij niet stelselmatig worden *doodgezwegen*, hetgeen bijna altijd gebeurt, wanneer een Waal aan het woord is. Wij moeten prof. Pirenne dus dankbaar zijn dat hij, die te Verviers geboren is, van zuivere Waalsche afkomst - maar nochtans onze taal heeft willen aanleeren - niet in het gewone gebrek van zijne landgenooten is vervallen.

Mogen wij het nu daarbij laten? ik meen van neen!

Prof. Fredericq sloot zijne voordracht met den zin: 'Dat werk moet voor ons allen het uitgangspunt zijn van *nieuwe* overwegingen en *nieuwe* opsporingen!'.

Prof. Pirenne zal het mij dus, hoop ik, niet kwalijk nemen, indien ik zijne uitspraken over de cultuurgeschiedenis van ons volk opnieuw onderzoek. Zijn stelsel over de sociale en politieke beteekenis van onze taal in de middeleeuwen is mij, na herhaaldelijk onderzoek, volkomen valsch en onhoudbaar gebleken. Zijne uitspraken over onze middeleeuwsche letterkunde wekten bij mij, van den beginne af, de grootste verbazing op. En ik meen aan de nationale geschiedenis (en aan prof. Pirenne zelven) geen ondienst te bewijzen met eens breedvoerig aan te duiden, *wat* mij in zijn boek zeer verdacht voorkomt en *waarom* het mij zoo verdacht voorkomt.

De lezer wete dat prof. Pirenne, zelfs wat Nederlandsche letterkunde betreft, meer dan eens met zijne voorgangers heeft afgebroken - met allerlei nieuws voor den dag is gekomen, dat soms rechtstreeks in tegenspraak is met hetgeen wij reeds met Jonckbloet, Te Winkel, J. Fr. Willems en zoo vele anderen wisten - of meenden te weten.

Stout en gewaagd was het buiten kijf van zijnentwegen, wanneer men bedenkt dat de Gentsche hoogleeraar - wiens kennissen op het gebied der oudheidkunde, der historische critiek, der economische toestanden door niemand worden betwijfeld - eigenlijk geen germanist is, en dat hij zich dus op het gebied der germaansche philologie en lettergeschiedenis, op een voor hem eenigszins vreemd veld heeft begeven.

Hoe hij er toe gekomen is?

Wel, heel geleidelijk en natuurlijk, naar ik vermeen. Volgens zijn stelsel is de *nation Belge* geene uitvinding van het jaar 30. Zij is in de vroegere middeleeuwen reeds opgekomen.... zelfs met de zelfde

kenteekenen. Ons hedendaagsch België - voortzetting van het Burgondisch rijk - *kon* niet anders zijn dan het is; 't is vroeger zóó geweest - en zal steeds zóó moeten blijven. De Vlaamsche taal (nu zijn wij er) speelt tegenwoordig op *politiek* en *sociaal gebied* een zeer ondergeschikte rol. De Vlaamsche letterkundige is voor het grootste deel van zijn eigen volk *mijnheer niemand.* Ja, zoo is het! Maar 't is heel natuurlijk: het is ten onzent altijd zóó geweest... van de vroegste middeleeuwen af. En, doe wat gij wilt, het zal toch zóó blijven!

Een ding is zeker: Indien het stelsel van prof. Pirenne waar is, dan is ons, Vlamingen, in het koningrijk België een treurig lot beschoren... En zeggen dat er zelfs aan geene verbetering te denken valt! Andere volkeren mogen het recht hebben behandeld te worden als *zelfstandige* naties. God heeft de Vlamingen eenvoudig geschapen, eens toen *spleen* hem kwelde, om te toonen wat een *halfslachtig* ras is, hoe het eeuwen lang voort kan sukkelen, hijgen naar gelijkheid.... er van droomen..... maar er nooit toe geraken, want er is **une** *centralisation* noodig, **une** *administration* - en gij kunt er de Walen toch niet buitensluiten, zelfs waar zij maar ééne taal, de hunne, kennen.

Treurig voorwaar! Maar steunt het stelsel op vasten grond?

Die vraag zullen wij thans onderzoeken in eene verhandeling over de *politieke* en *sociale* beteekenis van ons taal in de middeleeuwen, en vooreerst in eene verhandeling over de sociale beteekenis van onze letterkunde in dit zelfde tijdvak.

II.

Heden ten dage is de Belgische adel om zoo te zeggen heelemaal verfranscht. Aangezien prof. Pirenne van de grondstelling uitgaat dat de taaltoestand in Vlaamsch-België altijd was, wat hij nu is, *moet* onze 13e eeuwsche adel ook reeds verfranscht zijn geweest:

‘A la différence de Veldeke (qui était chevalier) les auteurs [flamands] n'appartiennent pas à la chevalerie: écrivant pour la bourgeoisie, c'est dans les rangs de la bourgeoisie qu'ils se recrutent. La plupart d'entre eux semblent faire partie de ce groupe de clercs d'échevinage que leurs fonctions mêmes obligeaient, comme nous l'avons vu, de savoir le français. Tel était certainement Diederik van

Assenede, le traducteur de *Floris en Blancefloer;* tels étaient probablement aussi Seger Dengotgaf et Loy Latewaert, dont les noms n'indiquent pas une origine aristocratique. *Ces scribes obscars....* n'en exercèrent pas moins une influence considérable sur la littérature Néerlandaise du moyen-âge.'

Zoo dus, in tegenstelling met de Fransche letterkunde, waar een *Sire de Coucy* of een *Sire de Joinville*, en anderen nog, den Franschen adel vertegenwoordigen tegenover eenen Brisebarre, een Jean Bodel, een Rutebeuf, welke door hunne namen hunne burgerlijke afkomst verraden, is de Vlaamsche letterkunde uitsluitend *door* '*roturiers*' geschreven, en *voor* '*roturiers*'.

Nevens Calfstaf en Noydekin (bewerkers van den *Esopet*), Penninc en Vostaert (schrijvers van den *Walewein*), Seger Diengotgaf (schrijver van het *Priëel van Troyen*), Melis Stoke en anderen, neemt de Vlaamsche en Brabantsche adel geen deel aan de letterkundige geschiedenis van Vlaamsch-België.

Is dat wel waar?

Ik meen het niet: en wensch aan prof. Pirenne eenige patriciërs voor te stellen die het niet beneden hunne waardigheid hebben geacht onze volkstaal te gebruiken:

1. Hendrik van Veldeke, schrijver van de *Sint-Servatius-legende* en de *Eneïd* is hem reeds bekend.

2. De heilige Beatrijs van Nazareth is eene van onze eerste mystieke *proza*schrijfsters. Hare Vlaamsche werken zijn verloren, maar wij bezitten er nog eene latijnsche bewerking van, door Willem van Mechelen, prior van Afflighem. Henricus Gandavensis gewaagt reeds van die vertaling in zijne biographie van Willem, waar hij zegt: 'Dictavit etiam latine quemdam materiam satis eleganter de quadam moniali cisterciensis ordinis, quae *teutonice* multa satis mirabilia scripserat de se ipsa.'

Beatrijs was van adellijk geslacht; haar vader was een Brabantsche ridder, met name Bartholomeus. Die Beatrijs heeft een grooten invloed op joncfrouw Hadewygh uitgeoefend - hetgeen ik een andermaal uitvoerig zal trachten te betoogen.

3. Het is heden zoo goed als bewezen dat de Bloemaerdinne, welke door Jan van Ruysbroec van ketterij werd beschuldigd, insgelijks

tot den adel of ten minste tot het patriciaat behoorde. K. Stallaert heeft in het archief der Brusselsche godshuizen oorkonden ontdekt die bewijzen dat ‘zij eene Brusselsche patriciërs-dochter was.... zij sproot voort uit de aanzienlijke familie Bloemaert, die tot het ser Roelofgeslacht behoorde’. Herhaaldelijk komt zij in de schepenenbrieven voor als ‘*domicella Heilwigis dicta Bloemaert*’. Ch. Ruelens heeft de gissing geopperd dat zij dezelve persoon is als onze dichteres Hadewijgh, wier werken door Ledeganck en prof. Vercoullie werden uitgegeven. Deze onderstelling heeft wel is waar heden de groote meerderheid der geleerden tegen zich, maar zij wordt voorgestaan door prof. P. Fredericq, en ik blijf nog bij de meening dat mijn oud leermeester ‘tient le bon bout’.

4. Die zelfde Willem van Mechelen, welke de werken der heilige Beatrijs van Nazareth heeft vertaald, heeft een *Leven van Sinte Lutgardis* in verzen geschreven. Langen tijd heeft men gemeend dat het gedicht verloren was; maar enkele jaren geleden heeft prof. Van Veerdeghem, uit Luik, er het tweede en derde boek van teruggevonden in de Bibliotheek te Kopenhagen(1).

Die Willem van Mechelen behoort ook volgens middeleeuwsche begrippen, tot den adel: hij was zoon van den graaf van Loon, maar een bastaardkind. Hij had dus het recht een wapen te dragen, doch met den bastaardstok voorzien.

5. Het heeft allen schijn dat Lodewijk van Velthem insgelijks tot den adel behoorde. Ziehier hoe hij over zichzelf spreekt:

> Nu wil ic *heer* Lodewyc, sijt seker des
> van Velthem, dit voort uutgeven.
> Blv. 90. Vervolg op den *Merlijn* van Maerlant.
> Waer oec, Here, dat selc persone
> alse die *her* Lodewyc is geheten
> van Velthem...
> Vervolg op den *Spieghel Historlael.*

Het Haagsch hs. van den *Lancelot* eindigt met dit onderschrift: ‘*Hier indet* (= eindigt) *dboec van Lancelote dat* Heren *Lodewycs* es van Velthem’. van Velthem noemt zichzelf dus overal *here;* en

(1) Het werd sinds dien door de zorgen der *Maatschappij van Leiden* uitgegeven: *Leven van Sint Lutgart*, naar het Kopenhaagsch hs., uitgegeven door F. van Veerdeghem. Leiden 1899.

zoo als men weet, was het in de middeleeuwen aan eenvoudige burgers niet toegelaten dit predicaat bij hunnen naam te voegen; slechts adellijke personen of priesters mochten het doen. Aangezien nu juist van Velthem priester was, kan er een twijfel bestaan of bij hem *here* slaat op zijn priesterschap of op eene edele afkomst(1). Hetgeen wij echter weten over het leven van onzen dichter, zijn verblijf te Gent in het gevolg van den hertog van Brabant, zijne benoeming tot pastoor van het dorp Velthem, doet mij eerder aannemen dat hij tot den adel behoorde.

6. Willem van Utenhove bevindt zich in het zelfde geval als van Velthem. Wij weten niet of het *her* dat voor zijnen naam verschijnt, hem toekomt omdat hij tot het Gentsche patriciërsgeslacht der Utenhoven behoorde, ofwel omdat hij priester was. Wij hebben over hem zeer weinig inlichtingen. Van Maerlant meldt alleen dat hij een *Bestiaris* heeft geschreven:

> Nochtans weet ic wel dat waer is
> dat *her* Willem Uten Hove,
> een priester van goeden love
> Van Aerdenborgh, hevet eenen (Bestiaris) ghemaect.
> (*Natuere Bloemen*).

Terloops zij hier aangemerkt dat J^{r} Napoleon De Pauw onzen dichter zeer gelukkig geidentificeerd heeft met een zekeren *Wilhelmus, presbyter de Rodenburch*, welke genoemd wordt in de kroniek van Sint Andries te Brugge (Aardenburg heette voortijds Rodenburg). Aangezien hij in die bron wordt vermeld als zijnde gestorven in 1246, is hij zeker een van de oudste Nederlandsche dichters, waarover wij inlichtingen bezitten(2).

7. Ik zou ook hier kunnen opnemen Jan I, hertog van Brabant, die eene reeks liederen heet geschreven te hebben. Doch moet ik erbij voegen dat ik er niets van geloof. De liederen die onder den naam van Jan I gaan, zijn voor mij uit de 14^{e}, niet uit de 13^{e} eeuw. Terloops zij

(1) Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 1889. t. II, bl. 106, is van meening dat Van Velthem niet tot den adel behoorde. ‘Men heeft gegist’ zegt hij ‘dat hij tot de adellijke familie van Velthem behoorde... *doch dit is niet waarschijnlijk*.’

(2) Jhr Nap. de Pauw, *Het leven en de werken van Diederic van Assenede en van Willem Uten Hove* in de *Verslagen en Mededeelingen der Vlaamsche Academie*, 1901.

hier aangemerkt dat prof. Pirenne die liederen op den naam van Jan III stelt, zonder ons bekend te maken met de reden waarom hij het doet en zonder ons zelfs te verwittigen dat hij het oog heeft op de liederen die toegeschreven zijn aan Jan I.[1]

Ten slotte wil ik deze lijst sluiten met een edelman die niet tot de 13de of het begin der 14de eeuw behoort, maar tot de 15de; ik bedoel

8. Jonker Jan van Hulst. Onder diens naam staan in het zoogenaamd Gruuthuuse-hs., uitgegeven door Carton onder den titel *Oude Vlaemsche liederen en gedichten*, een heele reeks werken. Th. Arnold heeft zelfs bewezen (*Dietsche Warande*, nieuwe reeks, t. I, 542-560) dat een van die gedichten eene bewerking is van het *Salve Regina,* hetgeen aan Carton was ontsnapt. In dit hs. komen ook een allegorische droom en enkele liederen van hem voor. Wij vernemen hieruit dat Jonker Jan zeer bevriend was met den heer van Gruuthuuse, een Bruggeling (alweer een adellijk geslacht).

Neemt men dan nog in aanmerking dat ongeveer de drie vierden onzer middelnederlandsche gedichten anoniem zijn (zooals b.v. de *Moriaen, Karel en Elegast*, de *Bere Wisselauwe*, de *Beatrijs* en de meeste bewerkingen der Karel- en Arthussagen) - dat wij daarbij over enkele dichters, zooals Martijn van Thourout en anderen, zeer slecht ingelicht zijn, dan zal men mij toegeven dat er nog zeker onder die categorie van werken, meer dan een gedicht door een edelman vervaardigd zal zijn[2].

Overigens mag men uit het oog niet verliezen dat in alle letterkunden van de wereld, de edellieden, die zich eenen naam in de letteren maakten, een groote uitzondering zijn[3]. Indien dus Vlaamsch-België bij de overige landen moest afsteken, dan kan het alleen zijn door de *totale* afwezigheid van dichters en prozaïsten uit den adelstand. En, zoo ik het zei, in de 13de eeuw blijkt van iets dergelijks heelemaal niets.

(1) t. II, 421: ‘Si dans la première moitié du 14 s., le duc Jean III (1312-1355) témoigne encore d'un vif intérêt à la poésie flamande, *qu'il a cultivée avec succès...*’

(2) Onder de dichters die ons slechts door een bijnaam bekend zijn, noemt Jonckbloet II, 211, een zekeren *Jonker Van der Minne*, die stellig ook tot den adel schijnt te behooren.

(3) Gaston Paris, *Manuel*, bl. 226. ‘A la fin du XIIIe siècle, un brave *chevalier* picard... Jean de Journi, a composé un poême moral... *dont le principal intérêt est précisément d'être l'oeuvre d'un chevalier, non d'un clerc.*’

Wat er ook van zij, hoe onvolledig mijn lijstje van edellieden nog moge wezen, toch is het voldoende om te bewijzen dat de toestand van Vlaamsch-België in de 13de eeuw, niet ‘tout à fait analogue’ is met dien van onze 20ste eeuw, ondanks prof. Pirenne's bewering Want ik zie waarachtig niet hoe het in onze dagen mogelijk zou zijn eene lijst op te stellen van Vlaamsche letterkundigen die tot den adel behooren.

Ik acht het dus bewezen dat de toestand niet gelijk stond met de onze, en dat wij geenszins in de 13de eeuw in Vlaamsch-België eene ‘littérature pour la noblesse’ in het Fransch, en eene ‘littérature pour la valetaille’ in het Vlaamsch bezaten, zooals de Gentsche hoogleeraar het ons zou willen wijs maken.

Zouden nu die hooger genoemde adellijke letterkundigen afgebroken hebben met hunnen stand? Was onze adel in de 13de eeuw verfranscht en zouden degenen, die zich van onze moedertaal in hunne verzen bedienen, zich soms ‘geëncanaljeerd’ hebben? Die gissing lijkt mij alweer onaannemelijk. De heilige Beatrijs behoorde tot een zeer rijk geslacht, en zij stichtte met hare penningen het klooster Nazareth bij Lier: haar vader en haar broeder hadden overigens dezelfde vrijgevigheid betoond tegenover de geestelijke orden en hun uitgestrekte landgoederen afgestaan.

Hadewijgh stichtte te Brussel een godshuis dat eeuwenlang onder den naam van *Hadewijgh's huus* bekend stond.

Ziedaar wat rijkdom betreft.

Wat nu den *toon* aangaat, welke aangeslagen wordt in de werken die ons van den middeleewschen adel overgebleven zijn, hij steekt dikwijls gunstig af tegen de gewone middeleeuwsche grofheid, en toont vaak iets aristocratischs aan. Prof. Kalff heeft in zijne voordracht over Hadewijgh (van 9 November 1892 *in de maatschappij van Leiden*) er met nadruk op gewezen dat de taal der dichteres, van uitdrukkingen krielt die aan het ridderwezen zijn ontleend:

> Het zal de tijt ons naken sciere
> Dat ons de somer *sine baniere*
> *Set op* met bloemen meneghertiere
> Soe noopti mi met nuwen trooste,
> Soe *ridic minen hoghen telt...*

Om er slechts een paar van aan te halen.

Terloops zij hier aangemerkt dat het voorkomen van al die *Vlaamsche* ridderlijke uitdrukkingen, wel degelijk bewijst dat de Brabantsche ridderwereld zich van het Vlaamsch bediende... en voor al de gewoonten en gebruiken, die haar eigen waren, in tegenstelling met de burgerij, een passende terminologie had gevormd... iets wat aan prof. Pirenne onbekend schijnt te zijn gebleven.(1)

Het zij mij nog toegelaten eene strophe af te schrijven uit een lied van Jonker Jan van Hulst als bewijs dat de Vlaamsche aristocratie niet alleen edel gevoelde, maar zich ook edel wist uit te drukken. De dichter heeft het over den dood van zekeren zanger Egidius aan wien hij blijkbaar zeer gehecht was:

> Egidius, waer bistu bleven?
> Mi lanct na di, gheselle mijn.
> Du coors die doot, du liets mi dleven
> Dat was geselscap goet ende fijn!
> Het scheen teen moest gestorven sijn...

Jan I moge ja dan neen de auteur zijn van de liederen die hem worden toegeschreven, een ding is zeker: zij zijn het werk van iemand die aristocraat met den geest was, zoo niet met den bloede:

> Eens meien morghen vroegh
> Was ic opghestaen
> In een scoon bogaerkijn soudic spelen gaen
> Daer vond ie drie *joncfrouwen* staen
> Die een sanc voor, die ander sanc na
> ‘Harba lori fa’.

Daar de zanger in den boomgaard *joncfrouwen* ontmoet, zullen wij er misschien uit mogen afleiden dat die ‘scribe obscur’ toch in een fatsoenlijk gezelschap verkeerde...

Laat mij nog toe het oordeel af te schrijven van prof. J.W. Muller over Willem, die den *Reinaert* maakte; het past immer zoo goed in mijn betoog: ‘Hij is een *aristocraat*, maar een aristocraat naar den geest, wien 't onverschillig is of zijne hoorders arm of rijk zijn, wanneer zij maar in zijn geest zijn werk opvatten’(2).

Ik heb op al die punten tamelijk uitvoerig aangedrongen, omdat

(1) ‘Comme au 12e et au 13e s. la littérature française conserve dans les Pays-Bas le *privilège* de fournir les lectures de l'aristocratie’ t. II bl. 421.

(2) *Taal en Letteren*, 1904.

het mij te doen is om te bewijzen dat er, *nevens* de ‘scribes obscurs’, van prof. Pirenne, nog iets anders is dan dat in onze letterkunde. Wanneer men alleen over die van onze schrijvers spreekt, welke in in eene grove taal, grove gevoelens weten te vertolken, dan laat men ter zijde het beste deel van onzen letterschat... en dat mag niet zijn. Men geeft onwillekeurig aan den lezer den indruk dat de middelvlaamsche letterkunde iets is dat door niets beteekenende ‘scribes’ samengeflikt is als zondagslectuur voor ‘bourgeois’, winkeliers en hand werklieden.

Ik weet zeer wel dat het gedeeltelijk met opzet is dat prof. Pirenne dien indruk op den lezer maakt: hij tracht ons te bewijzen dat onze adel in de middeleeuwen *verfranscht* was. Na betoogd te hebben dat het grafelijk huis van Vlaanderen door en door Fransch was, (Pour Jeanne et Marguerite... il n'est pas sûr *qu'elles aient jamais appris le flamand*, dont elles ne durent guère avoir qu'une *connaissance rudimentaire* et qu'elles considéraient sans doute comme un *patois indigne de la cour.* Il en fut de même, à plus forte raison, de Gui de Dampierre et de toute sa familie...) roept hij uit ‘*dat de adel niet min verfranscht* was dan de vorst’ (la noblesse n'est guère moins francisée que les princes): zoo dus, volgens den Gentschen hoogleeraar heeft hij alleen van het Vlaamsch ‘une connaissance rudimentaire’ en beschouwt die taal als een ‘patois indigne de la cour.’ En om de zaken nog duidelijker te maken, voegt er prof. Pirenne bij: ‘Depuis qu'elle (la noblesse) a perdu son caractère rural pour s'adonner au métier des armes et à la vie chevaleresque, *elle emprunte à la Trance* ses moeurs, son costume, *et son langage*’. (bl. 306).

Wat er van dit alles waar is, wil ik hier niet onderzoeken: ik heb het reeds gezeid dat op dit opstel een ander zal volgen, waarin ik onze middeleeuwsche taaltoestanden uitvoerig zal bespreken. Voorloopig zal ik mij dus beperken tot de verklaring dat ik het met mijn geleerden oudleermeester niet eens ben.

Maar om verder ditmaal eenvoudig bij de letterkundige vraagstukken te blijven, zal ik hier nog bijvoegen dat zoo het stelsel van prof. Pirenne - volgens 't welk de adel in de middeleeuwen aan onze literatuur vreemd zou gebleven zijn - niet waar schijnt voor de

13de en het begin van de 14de eeuw, er dan toch later een ommekeer heeft plaats gegrepen: op het einde der 14de en in de 15de eeuw ken ik, buiten Jonker Jan van Hulst, in Vlaamsch-België geen enkelen schrijver die adellijk is. In de 14de eeuw is dit waarschijnlijk te wijten aan de burgeroorlogen, aan den strijd tegen de opkomende democratie. In de 15de ligt het grootendeels aan den verfranschenden invloed van het Huis van Burgondië. In de eerste helft der 16de eeuw blijft de zelfde toestand voortduren. Maar opeens tegelijkertijd met den opstand tegen Spanje nemen de adel en de patriciërs weer deel aan ons letterkundig leven. Willem van Zuylen van Nyevelt, die de *psouterliedekens* (1540) schreef, mag hier als Noord-Nederlander buiten bespreking blijven. Als Zuid-Nederlanders halen wij aan, te Brussel, Marnix heere van Sint Aldegonde, schrijver van den *Bijenkorf* (1569); in dezelfde stad J.B. Houwaert, patriciër, die in zijn tijd doorging als de prins der rederijkers; te Antwerpen Jonker Jan Van der Noot, de eerste lyricus der 16de eeuw; te Gent Jan van Utenhove, patriciër, schrijver van *psalmen* (1566)[(1)]; Marcus van Vaernewijc, schrijver van een dagboek over de *Beroerlycke tijden*, patriciër[(2)]; te Brugge Jonker Nicolas Despars, burgemeester te Brugge, en vertaler van de *Annales* van Meyerus.

Men ziet het dus: het is een verschijnsel dat zich voordoet in alle vlaamsche steden: En het feit zelf dat wij in de adellijke families zoo opeens dichters, geschiedschrijvers, pamflettisten enz. zien opkomen, bewijst stellig dat bij vele dier adellijke families het Fransch in het voorgaande tijdvak slechts een oppervlakkig vernis was geweest, en dat die geslachten slechts ondergaan hadden hetgeen ik zou willen noemen eene '*teinture de fransquillonnisme*'.

Maar, eilaas, die opflikkering van Vlaamsch leven mocht niet blijven duren. Het geestelijk leven werd in Vlaamsch-België vernield door de overwinning van Alexander Farnese met zijne Spanjaards. In de 17de eeuw, bestaat er ten onzent nauwelijks nog een letterkundige beweging. In de 18de eeuw krijgen wij hier de Oostenrijkers; hun bestuur is een van de meest verfranschte, die wij ooit hebben beleefd.

(1) *Leven van J. van Uten Hove*, door prof. Fr. Pijper, 1888.
(2) Voor Vaernewyck staat het vast dat hij met eens fransch kende.

Onze inpalming door Frankrijk heeft daarop nog de kroon gesteld en de beschaafde kringen waren oprecht verfranscht in merg en been, toen de Hollanders het opperbestuur ten onzent in handen kregen. Vijftien jaar vereeniging met Noord-Nederland bleken niet voldoende om de verfransching van onze hoogere kringen te keer te gaan. En toen, na onze scheiding met Holland, de Vlaamsche Beweging ontstond, hebben wij onzen strijd alleen gestreden zonder noemenswaardige hulp van wege den adel en de rijke burgerij...

En zoo strijden wij nog voort...

Intusschen, zoo iemand er nog aan twijfelt of de toestand dien wij heden beleven, soms dezelfde zou kunnen zijn als degene die ten onzent in de 13de en 14de en zelfs in de 15de eeuw bestond, dan wil ik nog eene laatste aanmerking maken van letterkundigen aard, die nogal duidelijk het verschil in het licht doet komen dat tusschen ons en onze voorouders bestaat.

Volgens berekeningen van prof. W. De Vreese(1) zouden er zoowat ongeveer zeven duizend middel-nederlandsche handschriften nog bestaan, die over geheel Europa verspreid liggen. Spanje, Zwitserland, Zweden hebben er elk een tiental; Italië 20; Denemarken 46; Oostenrijk ongeveer 50; Frankrijk 170; Engeland, over de 200; Duitschland, reeds beschreven 724; Holland 1542, België 1900 ongeveer.

Elkeen weet dat handschriften in de middeleeuwen luxusartikelen waren, slechts in het bereik van begoede personen.

Wanneer men nu in aanmerking neemt dat er nog duizenden en duizenden hs. vernietigd werden(2); dat een groot getal hss. een *ex libris* dragen van adellijke personen; dat de miniatuurversieringen dikwijls het bewijs leveren dat zij voor aanzienlijke lieden bestemd

(1) *De gedenkstukken onzer Middeleeuwsche Letterkunde* in de *Verslagen en Mededeelingen der Vlaamsche Academie*, 1905.

(2) Het feit kan wetenschappelijk bewezen worden doordien wij nooit een autograaf handschrift der middeln. schrijvers bezitten: de slordige kopij die in den regel tot ons komen is, is in de meeste gevallen op zijn minst berekend door 3 kopijën van het origineel verwijderd. Bovendien hadden de 16e eeuwsche drukkers de gewoonte niet, zoo als wij, de hs. Af te schrijven die zij uitgaven. De druk werd gemaakt op het hs. Zelf. Zoo dat het hs. Dat tot grondslag heeft gediend van den 16e eeuwschen druk, telkenmale vernield werd.

waren, zoo zullen wij daaruit toch mogen afleiden dat vroeger door rijke lieden *veel* Nederlandsch gelezen werd.

Is dat nu nog zoo? En is de toestand '*tout à fait analogue*'?

De h^{r} Pirenne getrooste zich de moeite enkele bibliotheken te doorsnuffelen van edellieden, millionairs, groote industrieelen en handelaars om te zien hoevele Nederlandsche boeken daar voorhanden zijn en op korten tijd, ik mag het hem verzekeren, '*il sera complètement édifié*'... het onhoudbare van zijn stelsel zal hem dadelijk in het oog springen.

'Maar', zal men mij misschien tegenwerpen, 'het antwoord op uwe bemerking is in het boek zelf van prof. Pirenne te vinden; er staat daar immers te lezen (t. II, bl. 414) 'les textes nous apprennent que de *simples artisans* possédaient des manuscrits de la *Rijmbijbel* ou du *Leekenspieghel*'.

Indien dat bewezen moest zijn (dat in de middeleeuwen eenvoudige handwerklieden handschriften bezaten), dan zou België stellig het eenige land van Europa zijn, waar iets dergelijks is voorgevallen.

Doch '*les textes*' leeren ons daar ongelukkiglijk niets van.

Er staat in de *Histoire de Belgique* eene verwijzing naar eene bijdrage van den h^{r} Nap. De Pauw, verschenen in het *Nederlandsch Museum* (1879, 2de deel, bl. 140 en vlg). Op de aangewezen plaats leeren wij dat op de *40 duizend* staten van goederen (inventarissen eener nalatenschap) welke op het Gentsch stadsarchief berusten, er *slechts vijf* - zegge *vijf* - zijn, waarin er een *inventaris van handschriften* voorkomt. Dit cijfer alleen (5, op veertig duizend) duidt ons reeds aan hoe weinige personen in de middeleeuwen *bibliotheken* bezaten. Wel is waar voegt hier de h^{r} Nap. De Pauw bij dat die vijf poorters van Gent stellig niet de eenige zijn geweest die handschriften hebben bezeten; de staten van goederen repertorieeren slechts die goederen die onverdeeld zijn, of die waarover er eene betwisting bestaat. Doch zelfs wanneer men dit in aanmerking neemt, blijft dit getal van vijf nog buitengewoon gering.

Wie zijn nu de vijf poorters die handelsschriften hebben bezeten? het is de *predikheer* Jan van Coudenhove, gestorven in 1349; de *handschoenmaker* Lodewijk De Beerre, in 1353; de poorter *ridder* heer Willem van de Pitte, in 1365; de chirurgyn meester Symoen Elyas in 1375; en de poorter Jan Wasselins in 1388.

De '*simple artisan*' van den h^{r} Pirenne kan onmogelijk slaan op den *ridder* W. van de Pitte die tegelijkertijd *lakensnijder*[1] was; noch op den chirurgijn S. Elyas; noch op den predikheer Coudenhove; en evenmin op J. Wasselins.

Het kan dus alleen op den *handschoenmaker* Lodewijk De Beerre van pas zijn. Een *op veertig duizend* beteekent al niet veel: maar indien wij de nalatenschap van den handschoenmaker ter hand nemen, dan vernemen wij dat hij niet alleen handschriften nalaat, maar dat hij daarbij nog *eigenaar van een huis* is. Een '*simple artisan*' is hij dus blijkbaar niet, eerder een kleine baas die met een of twee werklieden handschoenen maakte.

De lezer heeft hiermede nu alle stukken van het dossier onder zijne oogen. Hij kan dus zien hoe het eigenlijk gesteld is met de legende van den '*simple artisan*' der middeleeuwen, die er *Rijmbijbels* en *Leeckenspiegels* op nahoudt.

Andere bewijzen, die evenzeer laten zien welk groot verschil er op taalgebied tusschen Vaamsch-België van heden en dat van weleer, bestaat, neem ik hier liever niet op, omdat zij meer van politieken en socialen aard zijn, en bijgevolg in een tweede opstel beter te pas zullen komen.

III.

Volgens prof. Pirenne is niet alleen de Vlaamsche Letterkunde der 13de eeuw grootendeels het werk van '*scribes obscurs*', die voor het gemeene volk schreven, zij heeft nog eene tweede karakteristiek, namelijk deze: *zij bezit geene de minste waarde*.

'Durant tout le 13me s. chaque geste qui acquit en France quelque popularité fut immédiatement mise en flamand. Aucune *de ces traductions ne se distingue d'ailleurs par le moindre mérite*. Elles font songer involontairement *aux modernes spéculations de librairie. Il n'y faut chercher aucun art, aucun souci de la forme*' (bl. 322). En dan wat verder: De la *foule incolore des traducteurs* 'se détache une figure bien vivante, celle de Willem, l'auteur du Reinaert.'

(1) *Lakensnider* beteekent in het middelnederl. iemand die een *lakenwinkel* houdt - die laken *per stuk* inkoopt, om het uit *te snijden* en '*en détail*' aan zijne kalanten aan den man te brengen.

Zoo dus, Willem die den *Madoc* maakte, en daarna... *punctum!*

Dat is, zoo als men zegt, een *gepeperd* vonnis! Ongetwijfeld wisten we reeds allen dat er veel kaf onder onzen middelnederlandschen letterschat lag, maar dat er dan toch zoo bitter weinig koren in voorkwam, is weer iets nieuws.

Men zou verwacht hebben dat onder de gedichten die tot de *Karelsaga* behooren, eene uitzondering gemaakt werd voor den *Karel en Elegast*, ongetwijfeld geen meesterstuk, maar dan toch zoo heelemaal van verdienste niet ontbloot. Geschreven in de eerste helft der 13de eeuw is dit gedicht de heele middeleeuwen door ten onzent populair gebleven. Omstreeks 1488 bij Van der Meer te Delft voor de eerste maal gedrukt, werd het herdrukt in 1496 bij Govert Bac te Antwerpen; kort daarna nog eene derde maal bij den zelfden Govert Bac; in de 16de eeuw bij Henric Eckert van Hombergh te Antwerpen en later nog bij Jan van Ghelen, ook te Antwerpen. Zoo dus, *vijf* drukken, zonder de drukken te rekenen waarvan er geen enkel exemplaar overgebleven is(1). Dit epos werd tot 3 maal toe in onze eeuw herdrukt: in 1836 door Hoffmann von Fallersleben, in 1859 door Jonckbloet, in 1891 door E.T. Kuiper. In de 14de eeuw werd het in het Nederduitsch vertaald, welke vertaling opgenomen werd in de compilatie, door Ad. von Keller in 1859 onder den titel *Karl Meinet* uitgegeven. Een middeloberduitsche vrije navolging uit de 15de eeuw berust in handschrift op het kapitelarchiv te Zeitz(2). In Neder-Duitschland is het verhaal ook populair geworden; zoo is het waarschijnlijk uit te leggen dat in de Deensche *Keiser Karl Magnus* kronike (uit de 15de eeuw, gedrukt in het begin der 16de) welke naar de Noordsche *Karlamagnus Saga* (13de eeuw) gemaakt werd, in het verhaal van den nachtelijken diefstal den naam *Basin*, welke de oorspronkelijke is, vervangen werd door *Elegast*, de Nederlandsche benaming.

Een bewerking in nieuw Nederl. verzen werd geleverd door den dichter C. Honigh.

(1) Van ieder der vijf genoemde drukken werd er slechts *een* exemplaar gered. Doch Dr Kuiper (inleid. 44) bewijst dat er reeds op het einde der 15de eeuw 'een *negental* drukken mogen aangenomen worden.'

(2) Uittreksels uitgegeven in *Germania* IX, 320 vlg, door F. Bech - cf insgelijks Koberstein-Bartsch, *Geschichte der D. Nationalliteratur*, I 5, 302.

Ten slotte - het gedicht werd in het Fransch vertaald: *Charles et Elegast*, traduction française par J. de St Génois (Gent, 1836).

Men ziet het: wij hebben hier te doen met een '*traducteur incolore*', die tamelijk veel succes met zijn werk heeft mogen behalen!

Wat de gedichten betreft die tot den *Arthus*kring behooren, hier had men b.v. den *Moriaen* kunnen uitzonderen.

Prof. J. Franck (*Tijdschrift van Nederl. Letterk.*, t. XIX, bl. 45) gewaagt van den '*sehr hochstehnden Form dièses gedichtes*'.

Gaston Paris (*Les romans de la Table Ronde*, p. 251) zegt: 'Tel est ce roman (de *Moriaen*) bien composé et surtout bien exécuté, qui n'est pas surchargé, comme tant d'autres, d'épisodes enfilés bout à bout et racontés avec une hâte qui leur enlève l'intérêt, qu'ils pourraient avoir. Le caractère de Walewein y éclate avec toute sa beauté. Mais on a reproché avec raison au personnage principal de manquer de relief et de n'accomplir aucune action d'éclat. *Malgré cela Moriaen est une des oeuvres sinon les plus originales, du moins des plus intéressantes parmi les romans bretons de pure invention et de formation récente*'.

Met opzet deel ik hier enkel het gevoelen mede van twee vreemdelingen, die het middelnederlandsch lezen, en '*en connaissance de cause*' spreken: het oordeel van Vlamingen en Hollanders laat ik onvermeld, want de h^{r} Pirenne mocht mij antwoorden: '*ces messieurs prêchent pour leur chapelle*'.

De lezer zal dus thans te kiezen hebben tusschen het oordeel van Gaston Paris en Johannes Franck eenerzijds, en dat van prof. Pirenne anderzijds.

Ik zou hier nog enkele andere werken kunnen noemen - maar genoeg: *de gustibus non disputandum*, zegt het spreekwoord en prof. Pirenne heeft natuurlijk het recht te verklaren dat hij in zijne zienswijze volhardt: questie van smaak.

'*Il ne faut y chercher aucun art, aucun souci de la forme*' zal hij herhalen.

En hier alweer, zal ik hem kunnen tegenwerpen dat een 13de eeuwsche professor aan de Sorbonne te Parijs, Henricus Gandavensis, in zijn werkje *de scriptoribus illustribus*, reeds hooger aangehaald, onder de doorluchtige schrijvers een Vlaming noemt: Willem

van Mechelen, prior van Afflighem en later van St Truiden, schrijver van een *leven van de heilige Lutgardis*. Dit gedicht is eenvoudig uit het Latijn van Thomas Cantimpratanus vertaald: het heeft dus niets oorspronkelijks. Maar Willem van Mechelen heeft in den hoogsten graad '*le souci de la forme*'; zijne taal is onberispelijk, zijne metriek zeer streng. En te recht heeft de kroniek van St Truiden hem herdacht als '*bonus metricus*'.

Ziehier dus alweer een '*traducteur incolore*' die door een Parijschen Professor, zijnen tijdgenoot, onder de *scriptoribus illustribus* gerekend wordt.

Doch *n'insistons pas!*

Uit een zuiver historisch oogpunt vraag ik mij af of prof. Pirenne, in plaats van zich te vergenoegen met ons zijne *persoonlijke* meening aangaande onze letterkunde mede te deelen, niet beter gedaan had zijne lezers te gelijker tijd te helpen zich een *eigen* oordeel te vormen - en te dien einde, de *Latijnsche* en *Fransche* vertalingen had opgesomd, die sommige onzer middelnederl. gewrochten voor personen, die onze taal niet kennen, toegankelijk hebben gemaakt.

De *Latijnsche* vertalingen, die ik bedoel, zijn:

1. Een *Kroniek van Bouchard d'Avesnes* die ik hier slechts volledigheidshalve opneem: zij werd vertaald op verzoek van Jacques de Guise, die ze in zijne *Annales Hannonioe* (t. XIV, p. 12) heeft ingelascht: '*Cujus gesta* (van Bouchard d'Avesnes) *in quodam libello* in idiomate flandrico *reperi, quod in gallico transferi feci, cujus tenor talis est*...' Die oorspronkelijke kroniek is thans verloren, maar zij is een van de oudste proza-gedenkstukken waarvan melding gemaakt wordt[(1)]: geen enkel schrijver over de *Geschiedenis onzer middeln. letterkunde* heeft er, naar ik vermeen, van gewaagd.

2. De *visiones* van de heilige Beatrijs, waarover ik reeds gesproken heb (bl. 78); de Vlaamsche tekst is insgelijks verloren. De latijnsche vertaling van Willem van Mechelen hebben wij nog (hs. Kon. Bibl. te Brussel).

(1) Duvivier, *La querelle des d'Avesnes et des Dampierres*, t. I, p. 9: 'C'était évidemment un écrit répandu en Flandre dans un intérêt politique par les partisans des d'Avesnes, au plus fort de la querelle, entre les années 1245 et 1260.'

3. Onder den titel *Reinardus Vulpes* werd in 1272-73 onze *Reinaert* in Latijnsche verzen vertaald door zekeren Balduinus Juvenis.

4. De *Wapen Martijn* van Jacob van Maerlant werd vertaald door zekeren Johannes Bukelare. Voor hem was er reeds eene andere Latijnsche vertaling geweest, die nu verloren is.

5. De *Grimbergsche Oorlog* (uit het einde der 13de of begin 14de eeuw) werd vertaald onder den titel *proelium Grimberganum*.

6. Al de werken van Ruysbroec werden vertaald, naarmate zij verschenen. Het is met behulp dier middeleeuwsche vertalingen dat Surius zijne bewerking heeft vervaardigd. Van de *Gheestelycke brulocht*, het hoofdwerk van Ruysbroec, werden zelfs twee vertalingen gemaakt, waarvan de eene het werk is van den beroemden Geert Groote.

7. De *Elckerlyck*, moralisatiespel van Dorlandus, werd in 1536 door Corn. Ischyrius vertaald en uitgegeven onder den titel *Homulus* (opnieuw uitgegeven door prof. A. Roersch, 1903).

Als *Fransche* vertalingen vermeld ik:

1. De 15de eeuwsche vertaling van den *Wapen Martijn*, betiteld *Haro Martin*, uitgegeven door Filips Brito te Brugge (opnieuw uitgegeven door prof. P. Fredericq, *tijdsch. Maatsch. van Leiden*, t. IV, 1884, bl. 275 en *ibid*. t. XVII, 1898, bl. 33(1).)

2. Onze *Reinaert* werd reeds drie maal in het Fransch vertaald: in 1837 verscheen *Le Roman du Renard*, vertaling van Octave Delepierre; in 1847, tweede prozavertaling: *Le Roman de Reinaert*, 1re partie, in de *Chronique contemporaine et rétrospective* (Gent, t. I, bl. 91(2); in 1861 vertaling in verzen door Ch. Potvin. Van dit laatste werk verscheen eene 2de uitgave, Parijs, 1891.

3. *Charles et Elegast* - vertaling reeds vermeld, door Jul. de St Genois; 1836.

4. *Esmoreit* werd in 1835 vertaald: *Le jeu d'Esmorée, fils du roi de Suède*, drame flamand du XIIIe siècle, trad. p. C.P. Serrure, in den *Messager des Sciences historiques*, t. III, bl. 12-40.

5. *Beatrijs*, vertaling van Lucien de Busscher in de *Revue*

(1) Over die vertaling cf. Gedeon Huet *Romania*, t. 19.
(2) Niet vermeld in de middelned- *Bibliogr*. van Petit.

Blanche, 1897-98; een tweede vertaling door Henri Desmares, uitgegeven door Buschmann, met platen van Doudelet.

6. *Les Noces spirituelles* de J. Ruysbroec, vertaling van Maeterlinck, den beroemden dramaturg(1).

7. *Marieken van Nymegen*, volksboek uit het einde der 15de eeuw, werd vertaald door Herman van Duyse, zoon van dichter Prudens van Duyse (hs. in de nagelaten papieren van H. van Duyse, Gentsche Universiteitsbibl.). 'Marieken van Nymegen', zei mij eens de vertaler, 'est un véritable petit chef-d'oeuvre de livre populaire'. En de man had gelijk.

Maar gesteld dat die vertalers hunnen tijd hebben verloren - dat dit alles boter aan de galg is - *dan nog* valt het een en ander aan te merken op de wijze waarop prof. Pirenne zijn vonnis over onze 13de eeuwsche letterkunde heeft meenen te moeten vellen.

Een historicus heeft zich niet te bepalen tot de vraag: *hoe* zijn de feiten gebeurd? Men verwacht van hem dat hij ook onderzoeke *waarom* de feiten zoo zijn gebeurd. Zijne rol is niet alleen de feiten vast te stellen, maar ook die *uit te leggen*, er de oorzaak van op te zoeken.

En wat dit betreft, indien de 13de eeuwsche Vlaamsche literatuur, mits uitzonderingen, in den regel zoo onbeduidend is, dan valt het toch licht er de oorzaken van aan te wijzen.

Gedurende de eerste eeuwen der middeleeuwen is er in Europa geene eigenlijke *literaire beweging* geweest. Ongetwijfeld is er af en toe een kunstenaar opgekomen, die het eene of andere werk van belang vervaardigde. Fortunatus in de 6de eeuw, Hrotsvitha in de 10de, de schrijver van de *Ecbasis Captivi* en van het *Walthariuslied*, van den *Beowulf* en andere bewerkingen van het germaansch volksepos. Doch van eene eigenlijke literaire beweging is er in dien tijd om zoo te zeggen weinig te bespeuren. De werken staan zoowat op zichzelf en de dichter blijft in den regel zoo onpersoonlijk als het maar zijn kan; hij slaagt er niet in eene *school* te stichten; hij wordt niet omringd van eene schaar navolgers die hem als hunnen meester erkennen.

Omtrent het midden der 11de eeuw komt hierin verandering.

(1) Hello, *pages choisies de Ruysbroec*, laat ik buiten bespreking omdat de vertaling gemaakt is naar den **lat.** tekst van Surius.

En tegelijkertijd met de opkomst der steden en den wederopbloei van den handel, onstaat in Frankrijk het feodale *Karelepos*. De *Pélerinage Charlemagne* is van ± 1060; de *Chanson de Roland* ± 1080. Hierop volgen de eene na de andere de verschillende gedichten, waarin de *Karelsaga* wordt behandeld.

In 1099 breekt de eerste kruistocht uit. De Westerlingen komen in aanraking met de Byzantijnen en de Arabieren. Nieuwe handelsbetrekkingen worden aangeknoopt. De welvaart neemt in het westen op verrassende wijze toe; en de beschaving gaat met rasse schreden vooruit. Het brutale en heroïsche *Karel*gedicht voldoet thans niet meer aan de nieuwe eischen in zake van kunst.

Toevallig zijn nu juist, sedert 1066, de Normandiërs na den slag bij Hastings meester geworden van Engeland. Zij komen aldus in aanraking met de Keltische bevolking van dit land en met hare dichters. Deze laatsten hebben sedert eeuwen gezongen van eenen koning Arthus die ergens slaapt, maar eens wakker zal worden om een einde te stellen aan de heerschappij van den gehaten Sakser. De Normandische baronnen worden door de Kelten als verlossers onthaald. De kelten zingen hun hunne *lais* voor, vertellen hunne nationale legenden: de baronnen luisteren toe..... en zoo dringen de gedichten van den Arthuskring tot eene *Fransch*-sprekende bevolking door. In de eerste helft der 12de eeuw verspreiden zich die verhalen op het vasteland en binnen korten tijd worden zij er algemeen bekend. De dichter van den *Ysengrinus* die omstreeks 1150 schrijft, zegt reeds *affirmant Brittones* om te zeggen: *'t is eene legende*.

In de eerste helft der 12de eeuw komt ook in het Zuiden van Frankrijk de *Provençaalsche lyriek* op, tegelijker tijd met den opbloei van den handel en de zeevaart op de middellandsche zee. Weldra vindt die lyriek haren weg naar het Noorden, en zoo geraken de Fransche *trouvères* onder den invloed der *troubadours*.

In het midden der 12de eeuw wordt ook de *dierensage* te boek gesteld. De *Ysengrinus* van 1150 verwijst naar *Fransche branches*, zooals ik het reeds een andermaal heb betoond[(1)]. Gaston Paris heeft

(1) L. Willems, *Etude sur l'Ysengrimes*, 1895, bl. 34, vlg.: les sources de l'*Ysengrinus*.

overigens bewezen dat Pierre de St Cloud, die zich beroemd heeft gemaakt door eene bewerking van den *Roman de Renart*, omstreeks 1150 heeft geleefd.

Er is dus van ± 1060 tot omtrent ± 1160 in Frankrijk eene *intense literaire beweging* ontstaan, die niet alleen op Frankrijk, maar op geheel westelijk Europa een beslissenden invloed heeft uitgeoefend.

Maar met het laatste derde der 12de eeuw komt reeds het verval.

Onder den invloed der ingewikkelde provençaalsche lyriek heeft men geen smaak meer voor het *assoneerend* rijm van het *Karel*gedicht: het ruwe brutale epos der voorvaders vindt geene genade meer bij de nieuwe generatie en zoo komt reeds in de 12de eeuw eene reeks rijmelaars op, die nieuwe bewerkingen maken van oude dichten - *remaniements* welke ten zeerste herinneren aan de '*spculations de librairie*' van onzen tijd.

Onder den invloed van Chrétiens de Troyes is het *Arthus*-gedicht ook eer verslecht dan verbeterd[(1)]. Allerlei elementen uit den '*Code de l'amour courtois*' werden er in opgenomen, welke daar oorspronkelijk niet bij behooren.

De dichters der nieuwe school keken nu met minachting op hunne stroeve voorgangers neer: zij zouden hun toonen wat zij konden! Een zekere Benoît de St More, uit Touraine, wil de les lezen aan den zangerigen Virgilius: hij kiest enkele episodes uit de *Enéïs*, en vervaardigt zijn *Roman d'Eneas*. Gaston Paris getuigt van dit gedicht: 'C'est l'Eneïde *travestie* à la mode du moyen âge!'. Ik daag overigens elkeen uit die eene klassieke opvoeding heeft genoten, en dit werk eenmaal heeft doorloopen, het eene tweede maal in de hand te nemen zonder hierbij uit te roepen:

> Infandum, regina, jubes renovare dolorem.

Diezelfde middeleeuwsche ploert heeft er ook niet tegen opgezien als mededinger op te treden tegenover Homerus. Omtrent 1160

(1) Gaston Paris, *Manuel* bl. 95: 'Chrétien a eu souvent de mauvais origi naux; il n'a connu les récits que défigurés par des lacunes, des altérations, de[s] incohérences, *dont il ne s'est pas beaucoup soucié:* il semble au contraire avoir pris un certain plaisir à ces obscurités *qu'il a parfois même augmentées*... Quant au style, il a souvent les défauts habituels au moyen âge, la banalité, la monotonie, la minutie, l'absence de souffle, d'éclat et d'ampleur...'

schrijft hij zijnen *Roman de Troyes* - geen vertaling van de *Ilias*, neen - iets beter dan dat zou het in zijne handen wel worden!

Welnu de Vlaamsche letterkunde begint juist op het einde der 12de eeuw, *met het verval der Fransche literatuur*, en onder den invloed dier vallende literatuur: Haar eerste werk (de *Sinte Servatius*legende daargelaten) is juist van Veldeke's vertaling van de dichterlijke miskraam van Benoît de St More, de *Roman d'Eneas*. Zeger Diengodgaf vertaalt wat later eenige episodes uit de andere miskraam, onder den titel *het prieel van Troyen*, en van Maerlant vertaalt er nadien nog de rest van.

En hetgeen zoo netjes begonnen is, gaat gedurende de heele 13de eeuw voort: geen kreupeldicht maakt te Parijs eenigen opgang, of het wordt aanstonds met gretigheid overgenomen door het Vlaamsche rijmersgilde en dadelijk overgezet. Merk ook op dat wanneer de Vlamingen aan het vertalen der dichten van den Karel- of Arthuskring gaan, zij er nooit aan denken de 11de of 12de eeuwsche bewerkingen te gebruiken, die ons door haar kunstelooze naïveteit, haar ruwe, brutale zeggingskracht nog kunnen bekoren(1). Neen, *zij zijn mannen van hunnen tijd:* zij geven steeds de voorkeur aan de verwaterde, opgewarmde 13de eeuwsche verknoeiing. Zoo dat wij bijna altijd voor ieder in 't *Nederlandsch* vertaald epos, eene *betere, zuiverdere branche* in het Fransch kunnen aanwijzen.(2)

Er bestond een *Moniage I Guillaume*, waarvan er nog een fragment werd gered (uitgegeven door C. Hoffmann, *Ueber ein fragment des Guillaume d'Orenge*, Abhandl. der Baier. Academie, Iste cl., BI. VI, afd. III, bl. 606 vlg.). In de 13de eeuw werd daarnaar een

(1) *'Nous les aimons*', zegt de doorkneede classicus F. Brunetière, de beroemde directeur der *Revue des Deux Mondes*, 'nous les aimons ces primitifs, d'être si *délicieusement maladroits*'.

(2) De lezer gelieve op te merken hoe zeer de historische kennis van onze middel. letterkunde vooruit is gegaan. J.Fr. Willems en Bormans zijn beide gestorven met de overtuiging dat de Fransche *chanson de Roland* en andere Karelgedichten naar ons *Roelandslied* zijn vervaardigd. G. Paris heeft tegen hen gepolemiseerd, bewerende dat het tegendeel waar is. Een nieuw onderzoek van het vraagstuk heeft mij overtuigd dat de Vlaamsche gedichten niet alleen *vertaald* zijn, maar zelfs op slechte Fransche bewerkingen teruggaan.

Moniage II Guillaume gemaakt. De *Willem van Oringen*[1] is vertaald niet naar den *Moniage I*, maar naar den *Moniage II*[2].

Wat het *Roelandslied betreft*, heeft Kalff trachten te bewijzen (*Epische Fragmenten*, inl. op *Roelandslied*) dat de Nederlandsche tekst niet gemaakt is op het Oxford hs., welk de bewerking van 1080 bevat, maar naar eene latere *remaniement*, dat aan den *Roland de Venise* lijkt. Ik ben overtuigd dat dit nog veel meer zou uitkomen, indien wij den Nederlandschen tekst volledig bezaten, in plaats van de verzen die wij er nu van hebben.

Zelfde geval met onzen *Madelghijs* (die men later *Malagijs* is gaan noemen). De *Maugis d'Aigremont* is ouder dan de tekst welken de vertaler onder de oogen heeft gehad (cf. G. Huet, *Romania*, 1897, t. XXVI, p. 495, *La rédaction neerlandaise de Maugis d'Aigremont*).

Zelfde geval met onze *Lorreinen* (cf. G. Huet, *Romania*, 1892, t. XXI, p. 361, *Les fragments de la traduction néerlandaise des Lorrains*).

Wat den *Karel en Elegast* betreft, hoop ik binnen kort met eene verhandeling voor den dag te komen, waarin ik zal trachten te bewijzen dat dit gedicht niet gemaakt is naar de oude *branche*, welke schier letterlijk vertaald werd in cap. I van de Noorsche *Karlamagnus Saga*, maar dat het eene *vrije* bewerking is naar eene latere *Chanson de Basin*.

Voor den *Renout van Montalbaen* is er eene polemiek geweest tusschen Matthes en Jonckbloet eenerzijds, die beweerden dat het Nederlandsch gedicht eene *oudere* bewerking opleverde dan de fransche *chanson*, en Gaston Paris, die het voor eene *latere* hield: Ik schaar mij hier alweer bij de zienswijze van den Franschen geleerde.

En hetgeen wij hier opmerken voor de *Karelsage*, is insgelijks het geval met de legenden van den *Arthuskring*. De *Merlijn* van Maerlant b.v., is niet gemaakt op eene 12de eeuwsche bron, maar op eene *proza*compilatie van Robert de Boron. Hetzelfde geldt overigens voor

(1) Slechts een fragment is ervan gered, uitgegeven Kalff, *Epische Fragmenten*.

(2) Dit blijkt al dadelijk bij eene eerste lezing. Het wordt uitvoerig betoogd door W. Cloetta, *Archiv für neuere Sprache*, CXII, 404 en door Ph. Aug. Bekker, *Die altfranzösische Wilhelmsage*, bl. 73.

andere bretoensche gedichten; onnoodig hier alweer eene lijst op te stellen zooals wij het deden voor de Karelsage.

Men ziet het dus: als het ware gehypnotiseerd door hetgeen Ledeganck zoo typisch noemde ‘de wufte grilligheden’, die uit het ‘lauwe Zuiden’ opkwamen, hebben onze 13de eeuwsche Vlamingen de eene misselijke flauwiteit na de andere, die hun uit Parijs toekwam, aan hunne landgenooten opgedischt. En hunne onberedeneerde bewondering voor al wat Fransch klonk, was zelfs zoo groot dat zij soms tot *twee* vertalingen toe van een fransch gewrocht hebben gemaakt. Ik kan hier als voorbeeld aanhalen den *roman de la rose*, een onhebbelijk allegorisatiestuk dat in de 13de eeuw in Frankrijk (en elders ook) een kolossalen bijval heeft genoten. Ons kan dit stuk niet meer bekoren, en terecht heeft Gaston Paris van de kunst van den dichter gezeid: ‘Tout eet art ingénieux et subtil est d'ailleurs *faux et dangereux: il dispense d'observation réelle et de sentiment vrai*’.

De 13de eeuwers dachten er anders over, en er werden *twee vertalingen* van in het Nederlandsch opgemaakt.

‘*Traducteurs incolores*’ waren bijna al die vertalers - ik geef het prof. Pirenne volgaarne toe -, maar hetgeen zij te vertalen hadden, was even ‘*incolore*’ als hunne overzettingen.

‘*Spéculations de librairie*’, hetgeen onze 13de eeuwsche rijmelaars voortbrachten? - Ik heb er niets tegen! Maar hetgeen hun onder de oogen lag, en wat zij in hunne taal wilden weergeven, was ook meestendeels ‘*spéculation de librairie*’.

Wie het eene zegt, mag het andere niet verzwijgen!

Dit laatste echter is wat prof. Pirenne doet.

En ik laat het aan den lezer thans over te beslissen of het rechtvaardige en gezonde literaire critiek mag heeten, *à bras raccourcis* neer te komen op onschuldige vertalers, en zorgvuldig te verbergen wat er al af te dingen valt over de origineele werken die onze rijmelaars tot model hebben gediend.

IV.

Niet alleen heeft de Vlaamsche 13de eeuwsche letterkunde geene waarde, maar zij mist ook oorspronkelijkheid:

‘L'activité littéraire d'expression française fut, on le voit, très féconde en Flandre, en Hainaut, en Brabant jusqu'à la fin du 13e siècle. *Elle le fut tellement qu'elle retarda dans les régions germaniques voisines l'éclosion d'un littérature originale et indépendante*. Pendant longtemps les écrivains flamands se contentèrent du rôle modeste de traducteurs et de remanieurs. Jusque vers la fin du 13e siècle, *la littérature romane alimenta seule* les Pays-Bas de langue thioise’ (bl. 321).

‘*Alimenta seule*’ in de 13de eeuw? is het wel zeker?

Wij bezitten twee fragmenten van eene vertaling der *Nibelungen* - vertaling die niets deugt, maar dan toch bewijst dat er te dien tijde betrekkingen met Duitschland bestonden. Jonckbloet (*Geschiedenis Ned. lett*. I4, 165) zegt erover ‘dat zij dagteekent uit eenen tijd dat er nog weinig in onze taal werd geschreven... Niets verzet er zich tegen aan te nemen dat zij reeds *in de allereerste jaren van de 13de eeuw* is tot stand gekomen en zeker geruimen tijd vóór den *Reinaert*’.

Buiten het *Nevelingenlied* hebben wij nog andere teksten die bewijzen dat de Nederlanden zich in de 13de eeuw nog niet heelemaal van Duitschland hadden vervreemd.

Het gedicht *van den bere Wisselauwe*(1) is, naar mijn oordeel, oorspronkelijk werk; desnoods zou het uit het Duitsch vertaald kunnen zijn, maar stellig niet uit het Fransch. In dit epos ontmoeten wij Gemout = Gernoot der *Nibelungen;* den bere Wisselauw en koning Espriâen = den beer Wisleo en den reus Aspiliân van de *Thidreksaga;* (koning Aspriân komt ook voor in den *Ruother*). Het zijn dus helden uit het Duitsche volksepos, die niet ontleend zijn aan de ‘*littérature romane’*.

Enkele andere gedichten zouden hier nog kunnen aangehaald worden.

Het is daarenboven algemeen bekend dat de middeleeuwsche mystiek in Vlaamsch-België steeds in nauw verband heeft gestaan met de Nederduitsche mystiek. Reeds in de 13de eeuw zijn hier bewijzen van voorhanden.

Lodewijk van Velthem verhaalt ons van een zekeren broeder Ysewyn die omstreeks 1240 predikte en schreef (boek I, cap. 31):

(1) Het eenig overgebleven fragment berust op het Britisch Museum te Londen. De laatste uitgave is die van Ernst Martin, 1889.

In desen tiden was becant
In Almaengen *ende oec in Brabant*
Een die hiet broeder Ysewijn:
Goet clerc mochti wel sijn.

Die broeder Ysewyn heeft de vasten willen verplaatsen, maar de geestelijkheid wilde daar niet van hooren. Hij moet zich vijanden gemaakt hebben, want van Velthem zegt:

Dat hi in(1) Aelmaengen was
Verdreven. Doen quam hi na das
Te Triecht; daer seidi die waerheit mede.
Daer was hi verdreven uter stede;
Te Lovene quam hi oec daer naer;
Maer dat was wel XV jaer,
Na dat hi dit irste begonde;
Daer was hi oec onlange stonde,
Want hi ward daer oec onmare;
Doe ginc hi Oestwaerd daer naer.

Het gebeurde met dien pater, die uit Maastricht wordt verbannen, en dan te Leuven komt prediken, bewijst dat Nederduitsche geestelijken zich in ons land nog thuis gevoelden en propaganda voor hunne gedachten kwamen maken.

Op het einde der 13de eeuw valt er van *Franschen* invloed niets te bespeuren in de gedichten van Joncfrouw Hadewygh.

In de volgende eeuw heeft de beroemde Ruysbroec in betrekking gestaan met Tauler; Suso was in ons land door en door bekend. Dit alles is toch geene ontleening aan de ‘littérature Romane’.

Liedergemeenschap heeft ook in de 13de eeuw bestaan tusschen ons land en Duitschland. De bewijzen hiervan zijn verdwenen; maar het feit zelve kan niet betwijfeld worden. Voor de 15de eeuw hebben wij liederhandschriften (zooals het hs. uitgegeven door Carton in de *Vlaamsche Bibliophilen*) waaruit die toestand duidelijk kan opgemaakt worden:(2) Soortgelijke handschriften bestaan voor de 13de eeuw niet; maar het is heel zeker dat die liedergemeenschap niet opeens in

(1) Lees waarschijnlijk *uyt*.
(2) De heer Flor. Van Duyse zegt *(Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch lied* 1896, bl. 162):
‘Intusschen staat het vast dat in de 15e en 16c eeuw, tusschen Duitschland en de Nederlanden “*liedergemeinschaft*” bestond.’

de 15e eeuw is ontstaan. Het was stellig eene overlevering uit vroegere eeuwen.

Uit dit alles vloeit voort dat wij het '*alimenta seul*', gerust voor rekening van prof. Pirenne mogen laten.

Thans kom ik tot de bespreking van een ander vraagstuk.

Zou het waar zijn dat 'de bloei der *Fransche* letteren in Brabant, in Henegouwen en in Vlaanderen, het ontstaan van eene echt nationale letterkunde in Vlaamsch-België heeft belemmerd (... *retarda l'éclosion d'une littérature originale et indépendante*).

Ik betwijfel dit ook ten zeerste.

Vooreerst, is zoo iets slechts aannemelijk indien inderdaad de *Waalsche* letterkunde een *hooge vlucht* had genomen, hetgeen naar mijn oordeel, het geval niet was, doch over de eigenlijke *waarde* dier letterkunde handel ik eerst later in een volgend hoofdstuk.

Ten tweede, heeft de Vlaamsche letterkunde nooit (en in de 13de allerminst) onder den invloed der *Waalsche* letterkunde gestaan... en dit om een heel eenvoudige reden: de Vlaamsche letterkunde stond in de 13de eeuw geheel en al onder *Franschen* invloed. Onze Nederlandsche schrijvers uit die eeuw zijn zoo heelemaal doordrongen van *Fransche* kunst, dat zij aan Frankrijk zijne epische '*formules*' en '*clichés*' ontleenen. - Hunne geheele verhaaltrant is Fransch - hunne lyriek ontwikkelt zich onder den zelfden invloed. De taal welke onze dichters gebruiken moge Nederlandsch heeten, niettemin behandelen zij hunne onderwerpen heelemaal op zijn Fransch. Zij zoeken niet eens eene *nationale* kunst te scheppen, en houden zich tevreden met het nabootsen van Fransche modellen, welke in hunne oogen voor het ideaal in kunstzaken gold. Wanneer toevallig een Fransch origineel verdwenen is, dat de vergelijking gemakkelijk zou gemaakt hebben, dan is het schier onmogelijk te bepalen of een Vlaamsch gedicht eene slaafsche vertaling, of eene vrije navolging, of oorspronkelijk werk is.

Indien de 1ste *branche (Le plaid)* van den *roman de Renart* niet bewaard was gebleven, zouden wij onmogelijk kunnen weten dat de dichter van onzen *Reinaert* na vers 1765 ongeveer, zijnen eigen weg is ingeslagen en ophoudt te vertalen.

De fransche origineelen van den *Moriaen* en van den *Carel en Elegast* ontbreken. Het gevolg hiervan is dat sommige geleerden die

gedichten voor bloote *vertalingen* houden, andere voor oorspronkelijk werk, andere nog voor vrije navolgingen. En uit de wijze waarop onze dichters de stof hebben behandeld, kunnen wij niet opmaken wie gelijk heeft. Onze dichters gaan zoo heelemaal op in het Fransch kunstideaal dat zij hunne stof niet anders *willen* behandelen dan Fransche *trouvères* het in hunne plaats zouden gedaan hebben.

Men kan dus gerust dit eerste tijdvak van onze letterkunde, de *Fransche periode* noemen.

Zijn nu de *Walen* daar voor iets in?

Geenszins, want het is alleen die groote literaire beweging van ± 1060 tot ± 1160, welke wij hier hooger geschetst hebben, die daar schuld aan heeft. Deze beweging is niet alleen voor ons Vlamingen, maar voor *geheel Europa* eene veropenbaring geweest. En van dit oogenblik af en geheel de 13de eeuw door, zien wij *overal* in Europa de Fransche gedichten tot model dienen. Het is zoo in Duitschland, waar Gottfried von Strassburg, Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach *Fransche* gedichten vertalen, evenals Heinrich der Glichezaere, dien den *Reinhart* schreef. Het is zoo in Italië, waar het Fransche epos in een zoogenaamd *Franco-Venitien* behandeld wordt door Nicolas van Padua en anderen. De *romans royaux de France* worden vertaald onder den naam *Reali di Francia*. (In de 16e eeuw is er nog een naklank van die gedichten in den *razenden Roeland* van Ariosto); *Renardo e Lesingrino* is insgelijks eene vertaling.

Zelfde toestand voor Engeland, voor Spanje, enz.

Wat zullen wij hieruit afleiden? Dat wie het boek van prof. Pirenne leest, zich zal inbeelden dat in de 13de eeuw de Nederlandsche letterkunde *alleen* zich onder romaanschen invloed bevond, terwijl in waarheid geheel westelijk Europa in den zelfden toestand verkeerde.

Maar wij zullen er ook uit afleiden dat het niet de '*activité littéraire de la Flandre, du Hainaut et du Brabant*' is, waaraan die toestand te danken is, want die uitlegging is desnoods aannemelijk voor Vlaamsch-België, maar stellig niet voor Italië, Engeland, enz.

Laat mij toe hierbij nog aan te merken dat het niet alleen op het gebied der fraaie letteren is, dat Frankrijk in de 13de eeuw die voorname rol speelt. Bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst, in een woord *al wat kunst* is, blijft te dien tijde van Frankrijk afhanke-

lijk. Dit werd reeds meer dan eens gezegd. ‘Au XIIe S. la France avait tenu d'une manière incontestée le sceptre de l'art de ce côté-ci des Alpes; les Pays-Bas, l'Allemagne occidentale étaient ses tributaires. Le XIIIe S. fut par excellence *le grand siècle français*’[1].

Nu ik meen bewezen te hebben dat er in de 13de eeuw geen sprake kan zijn van *oorspronkelijkheid* in ons land, doet zich de vraag op: wanneer is er dan eene *oorspronkelijke Nederlandsche* letterkunde tot stand gekomen?

Slechts bij sommige onzer dichters dagteekenen de eerste zwakke sporen van *nationale* oorspronkelijkheid, naar mij voorkomt, uit de 14de eeuw. En het opkomen van eene nationale letterkunde ten onzent werd in de hand gewerkt door den ommekeer in den smaak, welke te bespeuren valt in de Fransche 14de eeuwsche letterwereld. ‘*Ce Manuel*', zegt G. Paris in de inleiding van zijn boek *La littérature française au moyen-âge*, ‘ce *Manuel* s'arrête à 1327, au moment où va s'ouvrir la guerre de cent ans. *Il se produit* en effet à cette date approximative *un profond changement* dans la littérature: d'une part la poésie narrative en vers tarit complètement; d'autre part la poésie lyrique revêt des formes nouvelles; le théâtre prépare sa grande expansion du XVe siècle; un genre d'histoire inconnu aux temps précédents apparaît avec Johan Le Bel et Froissart’.

Die nieuwe fransche literatuur der 14de eeuw werd niet meer ten onzen nagebootst, zooals het in de 13de het geval was geweest. Niet dat men *geene* vertalingen uit het Fransch meer vervaardigt: vertaald wordt er nog steeds, maar op veel mindere schaal. Het is niet langer de geheele boedel van al wat eenigzins opgang maakt te Parijs; het zijn afgezonderde brokstukken, welke toevallig in de handen gevallen zijn van Vlaamsche verzenmakers, die ze dan in hunne taal overzetten, zonder dat men weten kan waarom zij bij voorkeur het eene stuk verdietschten, en een ander dat vrij hooger staat, ongemoeit lieten rusten. Het valt in het oog dat onze 14de eeuwsche dichters niet meer onder den *rechtstreekschen* invloed van Frankrijk staan. Met opzet, gebruik ik het woord *rechtstreekschen invloed:* de kunst van die

(1) Prof. G. Hulin, *Rapport sur l'exposition des primitifs français* in *Bulletin société archéol. de Gand*, t. XII, p. 168.

dichters is grootendeels *Fransch*, maar het komt niet door *directe ontleening* aan Fransche gelijktijdige bronnen; het komt door de *navolging* der 13de eeuwsche Dietsche dichters.

Te weinig oorspronkelijk om iets nieuws te scheppen, blijven de meeste onzer veertiendeeuwers het spoor van hunne beroemde voorgangers betreden: Het ontbreekt hun aan scheppingsvermogen, aan dichterlijken gloed, aan meesterschap over de taal. Kortom, zij stellen zich tevreden met het *napraten* der dertiendeeuwers.

De schrijver van den *Flandrijs* heeft allerlei verhalen uit de Arthussage versch in het geheugen, en vult er zijn gedicht mede. De vervaardiger van den *Reinaert II (kort na 1378*, zoo het heet) geeft ons een afkooksel van *Reinaert I*. Jan de Weert dicht zijnen *vierden Martijn* op het model van den *Wapen Martijn* van Maerlant. Jan van Boendale en Lodewijk van Velthem staan ook onder den invloed van Jacob van Maerlant bij het schrijven van hunne *Spieghel historiael* en *Brabantsche Yeesten*, en zoo voorts. De Fransche muze heeft dus blijkbaar uitgediend; maar om enkele sporen van oorspronkelijkheid te vinden, moeten wij die gaan zoeken in de *Maghet van Gent* van Boudewijn van der Loore, in de *Beatrijs* en enkele andere gedichten. Het meest echter is er oorspronkelijkheid in ons proza, dat met Jan van Ruysbroeck opeens eene ongehoorde hoogte weet te bereiken.

In de 15de eeuw groeit de geestelijke scheiding, die ons van Frankrijk afzondert, nog aan. We komen nu tot het tijdvak der kamers van Rhetorica, een der onbeduidenste tijdvakken in de geschiedenis onzer letteren. Oorspronkelijkheid is er; maar of de kunst er is? Eilaas, wanneer men gedwongen is de zoutelooze rijmelarijen van onze rederijkers te lezen, dan begint men het te betreuren dat die mannen een François Villon, een Martin Lefranc niet tot model gekozen hebben(1).

In het begin der 16de eeuw valt er van Franschen invloed bij Anna Bijns, de hoogste vertegenwoordigster onzer Rederijkerspoezie, niets meer te bespeuren.

(1) Ik ben het hier eens met prof. Aug. Vermeylen, *Leven en Werken van Jonker Jan Van der Noot*, 1899, bl. 17: 'Uit oppervlakkige bijzonderheden blijkt dat Anthonis de Rovere en Gillis de Rammelaere den grooten François Villon gelezen hadden... *Maar de algemeene gang onzer poësie bleef maar altijd ongewijzigd.*'

Het klinkt als een paradox - en is nochtans zuivere waarheid: *terwijl de Fransche taal* in onze Dietsche gewesten, de heele middeleeuwen door, standvastig veld heeft gewonnen - in de beschaafde kringen is doorgedrongen, door bastaardwoorden en gallicismen haren invloed op onze taal heeft doen gelden - *is integendeel de Fransche literaire kunst* min en min ten onzent van tel geweest. Schier alleenheerschend, oppermachtig (ondanks enkele betrekking met Duitschland) in de 13de eeuw, is de invloed dier kunst langzamerhand weggekwijnd en eindelijk tot bijna nul gedaald. Men vergelijke in dit opzicht het werk van Willem, die den *Reinaert* maakte, met de pennevruchten van Anna Bijns, en men zal wel beseffen welken de algemeene gang van onze letterkunde is geweest.

Ik heb hoogerop de opmerking gemaakt dat de toestand waarin Vlaamsch-België in de 13de eeuw ten opzichte van Frankrijk verkeerde, dezelfde was als die van geheel westelijk Europa. In de 14de en 15de eeuw blijft die verhouding voortduren: de algemeene ontwikkeling van onze letterkunde komt tamelijk wel overeen met die van Franrijk's buren. Italië, Engeland, Duitschland maken zich evenals wij in de 14de eeuw gedeeltelijk van Franschen invloed los. Eene oorspronkelijke letterkunde komt in Italië op met Dante, Petrarcha, Boccacio. William Langland, schrijver van '*the Vision of Peers the ploughman*', John Gower en vooral Chaucer, die beroemd werd door zijne *Canterbury tales*, schenken aan Engeland eene eigen letterschat.

En nogmaals is er overeenkomst tusschen letterkundige geschiedenis en geschiedenis der kunsten. In de 14de eeuw verloor Frankrijk zijne opperheerschappij in zake van kunst. 'Au cours du XIVe S. la situation changea rapidement et dès l'avènement de Charles V (1364), nous voyons les artistes venus des Pays-Bas prendre en France même une situation de plus en plus prépondérante. Pour le prouver je ne parlerai même pas de la Bourgogne où tous les grands artistes sont originaires des Pays-Bas. Mais dans la France royale aussi la plupart des artistes les plus en vue sont Flamands'(1).

Jan Bondolf, genaamd Jan van Brugge, de gebroeders Limburg uit Gelderland, Melchior Broederlam, Claes Sluter in de 14de eeuw;

(1) Hulin, cf *suprà*.

Huibrecht en Jan van Eyck, Rogier Van der Weyden, Memlinc in de 15de, doen de Nederlandsche kunst in het buitenland kennen en bewonderen.

Er is echter tusschen de geschiedenis van onze letterkunde en die onzer beeldende kunsten een hemelbreed verschil op te merken. Terwijl onze afscheuring van Frankrijk in de 14de eeuw schilderkunst, beeldhouwkunst tot het toppunt van volmaaktheid ten onzent hebben doen stijgen, zien wij integendeel onze letterkunde in dit zelfde tijdperk vervallen en verwilderen.

Een oppervlakkige toeschouwer zou hieruit wellicht meenen te mogen afleiden dat ons volk, zoo geschikt voor beeldende kunsten, geen aanleg bezit voor literatuur. Edoch, het ware mis. Want juist ter zelfder tijd als de van Eycken, Rogier Van der Weyden, Memlinc leven, vervaardigen onze schrijvers onsterfelijke werken... maar zij doen het *in het Latijn*. Door een ongelukkigen samenloop van omstandigheden gebeurt het dat terwijl onze hoogere klassen onder Burgondischen invloed afkeerig worden van het Vlaamsch, en bij voorkeur Fransch gaan gebruiken, beginnen ook onze belletristen, onder den invloed der school te Windesheim en der *pro-renaissance* beweging, Latijn te schrijven. Jan van Ruisbroec had in de 13de eeuw het voorbeeld gegeven de volkstaal te bezigen voor de mystiek. Thomas a Kempis echter schrijft zijn *de imitatione Christi* in geleerde taal. Tot zelfs Petrus Dorlandus, de dichter van het allegorisch spel *Elckerlijck*, schrijft de negen tienden van zijne werken in 't Latijn. Die toestand blijft in de eerste helft der 16de eeuw voortduren. In 1511 verschijnt het beroemde *Laas Stultitioe* van Erasmus, in 1522 de *Colloquia*. Janus Secundus dicht wat later zijne *Basia*. En die manie om Latijn te schrijven woedt toenmaals zoo hevig dat zelfs een vurige patriot als Meyerus er niet tegen bestand is. Hij schrijft zijne *Annales* om zijn volk wakker te schudden; maar zijne aansporingen tot zijn landgenooten luiden in eene vreemde taal: *Quin igitur tandem expergiscimur? Quin depellimus longam istam noctem?* (Waarom eindelijk niet ontwaken! Waarom den langen nacht niet verdrijven!).

Van den eenen kant moet men bekennen dat het gebruik eener internationale taal niet weinig heeft bijgedragen om den roem van onze landgenooten in het buitenland te verspreiden. Maar hoe nadeelig

moest zoo iets niet zijn voor de normale ontwikkeling van onze taal! Welke reeks treurige bladzijden hebben wij daardoor niet gekregen in onze lettergeschiedenis! Met eene beschaafde wereld die Fransch schreef en sprak, en een geleerde wereld, die Latijn schreef en doceerde, bleef er onze taal niets anders meer over dan, als de Asschepoester van het sprookje, verlaten en vergeten, aan den huiselijken haard van den nederigen burger te blijven sukkelen.

De ideeën welke ik in de voorgaande bladzijden heb ontwikkeld, zijn bijna alle in tegenspraak met de *Histoire de Belgique* van den h^{r} Pirenne. Maar ditmaal heb ik het recht niet er hem een verwijt van te maken; want zij zijn grootendeels de vrucht van eigen onderzoek, en mijn hooggeschatte oud-leermeester heeft dus de gelegenheid niet gehad er kennis van te krijgen in het een of ander leerboek. Ik ben het bij voorbeeld niet eens met den schrijver wanneer hij zegt: ‘Sans doute, si (au 13e siècle) quelque poête se fut trouvé entre la Meuse et la mer, d'âme aussi vigoureuse, de fantaisie aussi primesautière qu'un Wolfram von Eschenbach, ou qu'un Hartmann von der Aue, l'imitation des modèles français *n'eut pas empêché la littérature néerlandaise de prendre son essor*’.

Zooals ik het reeds zegde, hebben Wolfram von Eschenbach. en Hartmann von der Aue *Fransche trouvères* nagevolgd, evenals onze dichters. Dat er bij die minnezangers schoone passages voorkomen, wie zal het ontkennen? Maar de *Kercke Klaghe* en het *Van den lande van over see* van Jacob van Maerlant zijn even vol gloed, als welke bladzijde ook van Wolfram of Hartmann. De duitsche literatuur der 13de eeuw heeft geen enkel werk voortgebracht zoo fijn van humor, zoo keurig van stijl als onzen *van den Vos Reinaerde*. Daarentegen hebben de Duitschers hun *Nibelungen*-epos, breed van aanleg, rijk van vinding, dat wij hun mogen benijden en dat prof. Pirenne niet eens aanhaalt. Maar hoe machtig dit gedicht ook moge wezen, het volstaat niet om onze 13de eeuwsche letterkunde in de schaduw te stellen. Onze dertiendeeuwers kunnen zich gerust meten met de Duitschers, en zelfs met de Franschen (hetgeen, zooals ik hoogerop heb betoond, in dien tijd niet veel beduidt). Zij hebben door hunne *meesterschap over de taal*, ons Dietsch tot eene literaire taal verheven en hebben voor onze letterkunde gedaan al wat wij redelijk van hen

mochten verwachten. Overigens, het beste bewijs dat Wolfram von Eschenbach en Hartmann von der Aue ons tot niets konnen dienen om onze taal haar ‘essor’ te doen nemen, is dat die verdienstelijke mannen het verval van hunne eigen Duitsche letterkunde in de 14de eeuw niet hebben kunnen beletten. Hoe zouden die brave lieden het dan wel aan boord hebben gelegd om ons, Nederlanders, uit den nood te helpen?

In waarheid, wanneer ons iets ontbroken heeft en waar onze dichters deerlijk te kort geschoten hebben, is in de 14de eeuw, toen de letterkundige invloed van Frankrijk aan het tanen is geraakt; toen er plaats werd in ons land voor eene echt nationale letterkunde, en wij er vruchteloos op hebben gewacht.

Een letterkundig triumviraat, zooals er een in Italië is opgekomen, hebben wij moeten derven. En de diepe armoede van onze dichterswereld in de 14de eeuw, valt aanstonds in het oog, wanneer men zich eenige oogenblikken de moeite getroost de werken van Dante, Petrarcha, Boccacio te vergelijken met die van hunne tijdgenooten in de lage landen bij de Noordzee, als daar zijn Elooi Latewaert, Jan van Boendaele, Boudewijn vander Loore.....

Dat geeft een ander contrast als onze *Reinaert* te willen vergelijken met den *Willehalm*, den *Parzifall*, of den duitschen *Titurel*.

V.

Tot hiertoe hebben wij prof. Pirenne zien te werk gaan met de strengheid van een *inquisitor hereticoe*... verschoon mij, ik wil zeggen: *flamingantico pravitatis*. Zoo wil hij zich voordoen wanneer hij over Vlaamsche taal en letteren handelt. Maar in zijne *Histoire de Belgique* komen ook de *belles lettres françaises* ter sprake en nu zullen wij hem zien, toegevend en bewonderend - de franschman zegt: ‘*avec des trésors d'indulgence*’ - wanneer hij ons over de papieren kinderen van zijne Waalsche voorvaders komt spreken.

‘Les parties *wallonnes* des deux territoires (Flandre et Brabant) comptent parmi les pays, qui se sont *le plus brillamment* distingués jusqu'à la fin du 13e siècle, dans l'histoire de la littérature romane’ (bl. 314). Er is aldaar ontstaan eene ‘*vigoureuse floraison*

(bl. 314)... Tous les genres littéraires de 1'époque sont cultivés à la fois (bl. 315)... Toute cette littérature romane de Flandre, de Brabant et du Hainaut est un produit du terroir. Elle n'a pas été exportée de France et n'imite pas des modèles étrangers. Elle vit de son propre fond. *Elle possède une originalité de bon aloi*'.

Hetgeen hier wordt beweerd, is heel wat overdreven. Maar het misstaat niet in eene *Histoire de Belgique* dat men onze Waalsche broeders zelfvertrouwen tracht in te boezemen, *con amore* spreekt over hunne nationale letterkunde, de dichters '*du terroir*' in het gunstigste licht zoekt te stellen.

Het is overigens waar dat er eerst en vooral te Atrecht (Arras) onder de burgerij eene literatuur is ontstaan '*railleuse et narquoise*', zooals prof. G. Paris zegt, vol toespelingen op familieveeten en locale politieke strijdvragen, waarin het hekeldicht en het kluchtlied eene groote rol spelen. Voor den historicus is die letterkunde soms uiterst curieus, daar zij allerlei kleine sociale gebeurtenissen vermeldt, die elders onbesproken zijn gebleven; soms ook is zij vrij duister, daar wij niet meer kunnen weten op welke feiten de dichter zinspeelt; doch hierdoor prikkelt ze alweer onze nieuwsgierigheid.

Maar, dit gezeid zijnde om te laten zien dat ik geenszins voor de verdiensten dier '*littérature bourgeoise*' blind ben, zoo zal het me wel toegelaten zijn, nu toch prof. Pirenne zoo ongegeneerd met onze letterkunde omspringt, van mijnen kant ook te vragen of de *esthetische* waarde van die '*littérature de Flandre, de Brabant et de Hainaut*' wel den hoogen lof verdient, welke haar wordt toegezwaaid. Ik heb hoogerop trachten te bewijzen dat hetgeen de letterkunde der uitgaande 12de, en der 13de eeuw caracteriseert, in Frankrijk zoowel als daar buiten, *verval* is en slechte *smaak*. Moet er nu voor de Walen bij dezen eene uitzondering gemaakt worden?

Het schijnt mij onmogelijk, en wel om de volgende redenen: 1. Hoe komt het dat, wanneer er toch zoo vele, en zoo uitstekende dichters de '*bon aloi*' in Fransch-Vlaanderen, in Henegouwen, in Picardië waren, Philips van den Elzas voor zijne '*cours d'amour*' niettemin *trouvères* in geheel Frankrijk is gaan optrommelen? dat Chrétiens de Troyes, Gauthier d'Epinal zijne bijzondere gunsten hebben genoten? Hoe zonderling toch dat wij de namen niet kennen

van die sterren, die aan den Franco-Vlaamschen hemel schitterden, terwijl wij integendeel die kennen van vreemdelingen die door Philips goed werden onthaald.

2. Hoe komt het, indien er bij de Franco-Vlaamsche dichters zoo veel talent, zoo veel originaliteit stak, dat onze Vlaamsche rijmelaars bijna altijd de Fransche dichters van 1'Isle de France, van Normandië, van Champagne en elders hebben nagevolgd, en bijna nooit vertaald hebben uit de Fransche gewrochten hunner eigen landgenooten.(1) Men zou toch immers verwacht hebben dat Vlamingen eerst kennis zouden genomen hebben met de werken van *trouvères*, die politiek en economisch zoo nauw met hen verbonden waren! En wanneer onze verzenmakers schier alle die gedichten *onvertaald* laten, schijnt dit niet aan te duiden dat de meeste dier *trouvères* een groote faam in hunne parochie genoten, maar elders volslagen onbekend bleven?

Wellicht zou men kunnen antwoorden dat de Vlamingen, '*fruges consumere nati*', niet eens in staat waren de hooge verdiensten der Walen op literair gebied te appreciëeren. Maar het is mis! Het zijn de Vlamingen niet alleen die zich weigerachtig toonen: de Fransche letterkunde werd grootendeels vertaald in Italië, in Duitschland, in Spanje, in Engeland - maar de dichters van onze literatuur 'de *bon aloi*' schieten er altijd bij in. Men vertolkt van alles uit het fransch,... hunne werken echter laat men zitten.

3. Het is genoeg bekend dat Prof. Pirenne niet gelooft dat er een *Vlaamsch* ras, in tegenstelling met de '*race Wallonne*' bestaat: door kruizing der rassen zou er in ons land eene '*race belge*' opgekomen zijn, die in het Noorden zoo wel als in het Zuiden de zelfde eigenaardigheden vertoont. Welnu, in de 13de eeuw verkeerden Dietschen en Walen van Vlaanderen en Brabant in de zelfde politieke en economische toestanden. Hoe komt het dan dat er ten Noorden van de taalgrens zoo veel '*spéculation de librairie*', ten Zuiden zoo veel '*floraison vigoureuse*' en '*littérature de bon aloi*' voorkomt?

(1) De *Berthe aux grands piés*, van Adenet le Roi, is het oudste mij bekend gedicht van een Franco-Belgischen dichter dat in het Nederlandsch werd vertaald. Het eenig overgebleven fragment van *Beerte metten breede voeten* is uitgegeven o.a. bij Kalff *Epische Fragmenten*.

Ik weet waarachtig die raadsels niet op te lossen; en nochtans zou het wel de moeite waard zijn, klaar te zien in dit *imbroglio*. Een onpartijdig onderzoek zou hier in België mogelijk moeten zijn. Want onze nationale eer heeft toch weinig uit te maken met *Picardische* letterkunde. Bijna het geheele picardische taalgebied is heden Fransch en daar is het juist dat de '*littérature bourgeoise*' tot haar volle recht is gekomen. Daar hebben zich inderdaad eenige mannen van beteekenis opgedaan, zooals Adam de la Halle en enkele andere *trouvères* uit Artezië. De vraag echter in hoe verre wij die dichters als *Belgen* kunnen beschouwen, laat ik hier heelemaal buiten bespreking.

Wat eigenlijk de romaansche streken betreft, die nu nog deel uitmaken van het koningrijk België, een vluchtige blik in den *Manuel de la littérature Française* van Gaston Paris, leert ons hoe weinig ware kunstenaars met het woord aldaar zijn opgekomen. '*Rari nantes in gurgite vasto!*' mag men den dichter nazeggen. Doorloop de inhoudstafel der boekdeelen, welke Arthur Dinaux gewijd heeft aan de '*trouvères Brabançons, Hainuyers, Liègeois et Namurois*', en aan de '*trouvères de la Flandre, et du Cambrésis*'. Welke lange reeksen van onbekende nulliteiten! En gelief daarbij nog op te merken dat Dinaux en allerlei *trouvères* heeft ingeschoven, die daar niet bij behooren.

Oude Fransche handschriften melden een *frère Renaux de Louens* of *Lovens* (*u* en *v* is in gothische schrift dezelfde letter). Bedoeld wordt het dorp Louhans, in Franche Comté. Maar Dinaux leest *Lovens*, en maakt er *Louvain* van. Zoo geraken wij aan eenen *trouvère* Renaut van *Leuven*, die nooit heeft bestaan! Andere handschriften gewagen van een dichter, die genoemd wordt *li capelains de Loon. Loon* of *Montloon* is de gewone oud-fransche benaming der stad, welke wij heden *Laon* noemen. Doch het *comté de Loos* heet in het Vlaamsch *graafschap Loon*. En dit is Dinaux voldoende om te onderstellen dat deze *trouvère* wel een Nederlander zou kunnen zijn. Onnoodig hierbij aan te merken dat indien *Loon* bedoeld werd, de naam in het Fransch natuurlijk *li capelains de Loos* zou heeten. Maar dit alles doet er niets toe: *Li capelains de Loon* wordt niettemin opgenomen onder de *trouvères Liègeois*. Er is ook eene geestelijke dichteres die gedichten heeft geschreven en '*soeur Dimanche*' heet; zij leert

ons dat zij was '*nonain de Berchinge*'. Een klooster Berchingen is in Vlaanderen onbekend: het zal wel ergens in Elzas-Lotaringen te zoeken zijn. Ja maar *Berchinge* klinkt *germaansch*, en een klooster van dien naam mocht wel eens in Vlaamsch-België gevonden worden. Daarom *suoer Dimanche* ook opgenomen, dacht Dinaux.

Doch genoeg, want ik zou er nog andere kunnen bijnoemen. Een ding echter is zonderling: Indien de Franco-Belgische letterkunde dan toch zóó rijk aan merkwaardige dichterlijke vernuften is geweest, waarom dan daarbij alle die buitenlanders nog ingepalmd? Dat is toch onbegrijpelijk.

Men zal mij misschien doen opmerken dat ik vergeet te spreken van Adenet li roi, '*le plus grand trouvère Beige du moyen-âge*' zooals prof. Pirenne zegt (bl. 317). Die bijnaam werd hem meer gegeven, en inderdaad heeft de man in de 13de eeuw eene groote faam genoten. Maar, naar mijn oordeel, bewijst dit alweer hoe zeer de goede smaak in Frankrijk te dien tijde verdwenen was. Adenet heeft zich veel moeite getroost om door te gaan als '*le trouvère élégant et courtois par excellence*'. Hij gebruikt een gemaniëereerden stijl, doorvlochten met zoogenaamde *bloemen van rhetorica*, waarop de 13de eeuwers meest verzot waren. Het is best mogelijk dat prof. Pirenne in zijne ledige uren zich in de lezing van Adenet's gedichten kan vermeien. Het spijt me zeer het te moeten bekennen: bij mij wil het er niet in. De *Berthe aux grands piés* lijkt mij ongenietbare kost. En wat *Bovon de Commarcis* betreft, dit epos is eene bewerking van den *Siège de Hanstone*, en behoort tot de categorie der werken, die ik '*spéculations de librairie*' heb genoemd. Adenet vond den *Siège de Hanstone* te plat; hij heeft op dit overigens zeer slecht gedicht zijnen stempel willen drukken, het omwerken, het met bevallige gracie willen opsmukken. *De gustibus non disputandum:* mij is het de gracie van een olifant die geitensprongen wil nadoen. Kortom, om mijne zienswijze vlakaf te doen kennen: als Adenet li roi een *groot dichter is*, dan is de vervaardiger van *Carel en Elegast* de evenknie van Homerus!

Wie met prof. Pirenne eene wezenlijke kunstwaarde toekent aan die Waalsche letterkunde, zal met hem ook kunnen aannemen dat de hooge vlucht, door die letterkunde genomen, het opkomen belemmerd heeft van eene oorspronkelijke en onafhankelijke literatuur bij

de Vlamingen. (*L'activité littéraire d'expression française... retarda dans les régions germaniques voisines l'éclosion d'une littérature originale et indép endante*). Wat mij betreft, ik geloof er niets van: ten eerste zal ik doen opmerken dat die Waalsche literaire beweging zonder merkelijken invloed op onze letterkunde gebleven is, hetgeen van meet af aan schijnt te bewijzen dat zij *niets* belemmerd kan hebben; en ten tweede, een invloed van dien aard is begrijpelijk, indien die literatuur veel om het lijf had.... en dit moet nog bewezen worden.

Mijn slot-oordeel over die 13de eeuwsche letterkunde zou ik aan prof. Pirenne willen ontleenen. Sprekende over Vlaamsche letterkunde zegt hij: ‘Sur ce sol trop riche et trop cultivé, le caractère s'imprègna *de très bonne heure d'un esprit pratique et prosaïque;* il rechercha l'utile beaucoup plus que le beau et demanda surtout aux lettres des règles de conduite et des préceptes moraux. *La bourgeoisie qui domine le développement politique de la Flandre, a marqué également de son sceau la littérature flamande*’ (bl. 321).

De opmerking is gegrond!

Maar ik voeg erbij ‘*et de la littérature wallonne*’. Getuige de drie vierden van de werken welke prof. Pirenne in zijne *Histoire de Belgique* aanhaalt: vertalingen uit het latijn van Jean de Thuin en van anderen; vertalingen van latijnsche werken over physiek, natuurkunde enz.; bijbeloverzetting en wat dies meer. Getuige ook de prachtige historische werken in de volgende eeuw van Jehan Le Bel, Froissart, Commines en anderen - welke eenen onsterfelijken roem aan de Waalsche letteren verzekeren en bewijzen dat men met eenen realistischen, prozaïschen geest bedeeld, grootsche scheppingen kan voortbrengen, die kunnen opwegen tegen tal middeleeuwsche romans en eposdichten.

Ik ben steeds getroffen geweest door het feit dat ondanks merkelijke verschillen welke Walen en Vlamingen door erfelijkheid of atavisme van hunne wederzijdsche voorouders hebben overgeërfd, toch hier en daar, ook al in de letterkunde, soms groote overeenkomst bestaat - het gevolg van eene eeuwenlange samenleving onder de zelfde wetten in een zelfde land.

Het verwondert mij zeer dat dit den geleerden Gentschen hoogleeraar niet evenzeer is opgevallen: het strookt immers zoo wonderwel met zijn historisch stelsel.

Maar neen: de ongewaarschuwde lezer van zijn werk, die buiten staat is tot de middeleeuwsche bronnen op te klimmen, na kennis genomen te hebben met de beoordeeling der *Vlaamsche* letterkunde in de *Histoire de Belgique* kan niet anders doen, dan uitroepen: '*quelle misère!*' Doch na lezing van het kapitel over de *Waalsche* letterkunde moet hij denken: '*C'est décidément toute la lyre!*'

Dit standpunt is nochtans, naar mij dunkt, volkomen valsch.

Er ligt zelfs voor mij iets onbegrijpelijks in, dat een geleerde met zulk uitgebreide historische kennissen en zulk scherpen critischen geest begaafd als prof. Pirenne, na over *Vlaamsche* letterkunde met zulke nuchtere beschouwingen voor den dag te zijn gekomen, al ineens, waar het *Waalsche* letterkunde geldt, is kunnen opgaan in zulk eene naïeve bewondering voor zoo'n onbeduidend prullenwerk!

* * *

Ik zou natuurlijk niet willen hebben dat de lezer uit de voorgaande bladzijden den indruk haalt dat ik altijd het een en ander heb aan te merken overal waar in de *Histoire de Belgique* over Vlaamsche letterkunde wordt gesproken: Het tegendeel is waar.

De bladzijden welke aan Jacob van Maerlant zijn gewijd, meen ik te mogen rekenen onder de beste, welke over dien dichter werden geschreven. Prof. Pirenne beoordeelt hem in een heel ander licht als te Winkel in zijn *Maerlant als spiegel der 13*de *eeuw;* en ik meen dat de opvatting, welke de Gentsche hoogleeraar heeft, van de sociale beteekenis van Maerlant's werken veel juister is dan die van zijn voorganger. Doch hierover een ander maal.

Op de bladzijden gewijd aan Ruysbroec en de Vlaamsche mystiek, aan de Rederijkers enz., valt er ook niets te zeggen: maar zij bevatten ook niets nieuws.

Overigens is het een uiterst kiesch onderwerp, over de middeleeuwsche litteraire ontwikkeling van België te willen schrijven. De romanisten, die op de hoogte zijn der litteraire lotgevallen en gebeurtenissen op Waalsch gebied, kennen in den regel weinig middelnederlandsch. De germanisten, te weinig oud-fransch. En zoo zijn *détail*-vergissingen schier onvermijdelijk, wanneer men niet het gemakkelijk

baantje wil opgaan en zijne voorgangers eenvoudig naschrijven en plunderen.

Als *détail-vergissingen* meen ik nog te mogen aanstippen het volgende: t. I, 324 ‘Maerlant... sortait des rangs de ces *clercken*, qui dans leurs moments de loisir... *s'occupaient à traduire des poèmes français*: il débuta comme eux par des adaptations d'après Robert de Borron, Benoit de Ste Môre et *Gauthier de Châtillon*’. Hieruit zou men kunnen halen dat Gauthier de Châtillon iets te maken heeft met ‘*poèmes français*’; doch is het verkeerd: Gauthier is geen *trouvère*, maar een *Latijnsch* dichter, welke omtrent 1180 een *Alexandreis* heeft geschreven, waarvan Maerlant's *Alexander* een vrije bewerking is.

Duister is mij het volgende, t. II, 103: ‘Pas plus qu'à Guillaume Tell d'ailleurs les poètes n'ont manqué à van Artevelde: en inspirant à Conscience *son plus beau roman, il a contribué largement à la renaissance des lettres flamandes*’. Ongetwijfeld zijn er in Conscience's *Jacob van Artevelde* heerlijke bladzijden; maar dat dit verhaal zijn ‘*plus beau roman*’ zou zijn, heb ik toch nooit van mijn leven door iemand hooren beweren. Bovendien, toen dit boek in 1849 uitkwam, herkende ieder in dit gewrocht den typischen stijl van den *Leeuw van Vlaanderen*, welke 11 jaar vroeger, in 1838, was verschenen, en dit werk deed noemen *een epos in proza*. De *Leeuw van Vlaanderen* is het, die zoo krachtig heeft ingewerkt op de *renaissance des lettres flamandes*; deze roman is het, welke algemeen erkend wordt als Conscience's meesterstuk.

Zou prof. Pirenne soms de twee romannen niet verward hebben? In alle geval raad ik hem den gewraakten zin te verplaatsen en te stellen op het einde van het kapitel gewijd aan den *Gulden Sporenslag*. Waar over de ingrijpende uitslagen gesproken wordt van den triomf der Vlaamsche democratie, en over den weerklank van den slag in geheel Europa, daar past het allerbest bij te voegen dat die grootsche gebeurtenis ‘*a inspiré à Conscience son plus beau roman*’... enz.

Laat mij hierbij nog verklaren dat er van die détailsmisslagen in de *Histoire de Belgique*, uiterst weinig zijn, hetgeen de waarde van dit boek nog verhoogt.

Doch kleine misslagen zouden slechts bijzaak zijn, ja zouden niet eens bij zoo'n belangrijk werk ter sprake mogen komen, zoo er

niet daarnevens enkele *algemeene uitspraken* en *minachtende vonnissen* geveld werden, die op den keper dienden te worden beschouwd.

Om die uitspraken alleen is het mij te doen. En ik meen duidelijk te hebben aangetoond, wat ik er op aan te merken heb.

En nu ik met onze letterkunde afgedaan heb, ga ik over tot het *politiek* en *sociaal* gedeelte van mijne verhandeling(1).

Dr LEONARD WILLEMS AZ.

(1) De lezer zal dit opstel in eene volgende aflevering vinden.

Shakespeare in de Klasse.

Mededeling gedaan op het *Kongres van de Leraars in levende Talen*, in September l. l. te Gent gehouden.

Dames en Heren,

Over de wijze waarop de kostbare wijn van de wetenschap aan onze schooljeugd geschonken wordt, hebt gij in deze laatste dagen, verschillende klachten horen uiten en even zovele verbeteringsmiddelen horen voorstellen. Het heeft u dus waarschijnlik getroffen, dat de meeste klachten één en hetzelfde kwaad tot oorsprong, of, ten minste, tot verzwarende omstandigheid hadden: *gebrek aan tijd*.

De voorgestelde hervormingen bestonden dan ook geheel of gedeeltelik in een vermeerdering van de op school beschikbare tijd: Op de Middelbare Scholen laat het onderwijs van de levende talen te wensen over; maar om daar verbetering aan te brengen zou men meer tijd moeten hebben, en Prof. Hoffmann stelt voor, nog een klas te voegen bij de reeds bestaande. Om de Germaanse talen goed te onderwijzen, zouden de regenten daar beter moeten op voorbereid zijn: ‘en général, je crois qu'il ne faut enseigner que ce que l'on sait[(1)]’, zegt de wijze; maar op de Normaalschool heeft de leraar in de Germaanse talen geen tijd genoeg om behoorlik daarin te voorzien. Wellicht zouden zijne leerlingen persoonlike maatregelen kunnen nemen, maar die hebben ook al geen tijd! Ook heeft ons de heer Roegiers, bestuurder van de Gentse Normaalschool betoond, dat een nieuwe afdeling voor die vakken nodig is geworden. Vraagt op het Atheneum

(1) Op de vorige zitting waren die droog ironiese woorden door Prof. Bley gericht tegen het stelsel dat de drie Germaanse talen aan één leraar toevertrouwt; waarbij de moeilikheid zich dikwijls kan voordoen dat de leraar ene van die talen niet genoeg kent.

aan de leraar in de Geschiedenis, hoe het met zijn vak staat: hij zal u zeggen: ‘mijn programma is zeer mooi en wordt gedurig mooier; maar ik heb geen tijd’. Spreekt de andere leraars aan: zij zullen u bijna allen zeggen: wij hebben meer te onderwijzen dan wij in de ons toegekende tijd kunnen doen.

Geen wonder!

Wanneer men, tijdens de Renaissance, ons middelbaar onderwijs inrichtte, oordeelde men terstond, dat de krachtige wijn, waarvan ik sprak, niet in eens aan de leerling moest voorgezet worden; zoals men weet, is dat gevaarlik! Men verdeelde hem dus over zeven glazen, die men één voor één door de schooljeugd zou laten uitdrinken. En zeven glazen waren toen voldoende, en ruim voldoende; de indeling in zeven klassen berustte overigens op de indeling van het hoofdvak, de Latijnse spraakleer. Doch dit is niet van daag of gisteren gebeurd! Dat is zowat vierhonderd jaar geleden. Sedertdien heeft de natuurlike gang van de beschaving het getal nodige vakken, en, binnen ieder vak, de hoeveelheid nodige stof, schromelik vermeerderd, en die vermeerdering zelf neemt nog gestadig toe.

En wij hebben nog altijd onze zelfde zeven glazen!

In de laatste vijf en twintig jaren - ik ben nog niet oud genoeg om van vijftig te spreken, anders zou ik wel durven - heeft men gedurig nieuwe programma's uitgedacht om de kwalen te genezen waaraan ons Middelbaar Onderwijs lijdt. Nu eens giet men wat meer in het ene glas dan in het andere, dan weer wordt er hier wat gekruid en elders wat gedund, ofwel men komt nog eens met een vaatje jonge wijn aandragen. En telkens ziet men dan hetzelfde gebeuren: het nieuw programma ziet er mooi uit, fonkelt van nieuwigheid, parelt van goede wil, stijgt in de glazen, schuimt en schuimt en borrelt weelderig over...

Maar wanneer het schuimen voorbij is, bevindt men zich, als voorheen, vóór zeven glazen.... met niet heel veel in.

Wanneer zal men eens terdege inzien, wat men b.v. in Duitsland reeds sedert lang heeft begrepen? Wanneer zal men eindelik, zoals Prof. Hoffmann het zoeven voorstelde, tot het bijvoegen van de nodige klassen overgaan?

Ook van de leraar in het Engels en van zijn leerlingen wordt er veel gevergd, vooral in de hoogste klas, waar slechts twee uren per

week aan die leergang worden gewijd: De woordenschat moet volledigd, spreekoefeningen moeten gedaan, opstellen moeten besproken en verbeterd, een zeker aantal losse stukken moeten gelezen en uitgelegd worden; de geschiedenis van de Engelse letterkunde, in de tweede begonnen, dient voortgezet en geeindigd en bovendien behoort nog het uitleggen van een drama tot de werkzaamheden.

Alles op twee uur per week!

Terloops vermeld ik, dat het officieel programma van geen drama gewaagt; alleen voor het Frans en het Nederlands is dit het geval. Doch een eerbiedwaardig gebruik, waarschijnlik uit navolging van het Frans programma ontstaan, wil dat men in de Retorika een drama leze, en uit zuiver letterkundig oogpunt is dan Shakespeare, als de waardigste tegenhanger van Vondel, Corneille, Racine, Schiller en Goethe, natuurlik aangewezen. Daarbij wordt, zoals bij alle lezen in de hogere klassen, hoofdzakelik tweeërlei kennis beoogd: 1° taalkennis, 2° letterkundige kennis, die de ontwikkeling van letterkundige smaak onderstelt.

Wat komt er over 't algemeen, en enkele, zeer enkele buitengewoon begaafde leerlingen daargelaten, van die dubbele poging? Weinig of niets, en het kan ook moeilik anders: Shakespeare is te *oud* en te *moeilik*.

Bij het lezen van die dichter treedt natuurlik de zuiver letterkundige, de esthetiese kant van het onderwijs op de voorgrond; anders zou men hem zonder aarzeling door een of ander modern schrijver vervangen hebben. Maar om een schrijver te kunnen bewonderen, moet de leerling hem toch eerst *begrijpen*. Als hij dit poogt te doen en de leraar hem daarin poogt te helpen, stuiten beiden onmiddellik tegen een zo groot getal archaismen, dat er van enigzins vlot lezen geen spraak kan zijn.

Wilt gij een voorbeeld?

Verleden jaar las ik met mijn leerlingen *the Merchant of Venice*. Ik had dit stuk gekozen omdat het, wat de inhoud betreft, geen al te grote moeilikheden oplevert: de karakters zijn niet ingewikkeld, geen al te diepzinnige vraagstukken van psychologiesen of socialen aard worden behandeld, het raadselachtige uit andere drama's van dezelfde dichter is hier afwezig. Maar in de eerste helft van de eerste scene

ontmoet men: *sooth* (waarheid), *want-wit* (onverstandige mens), *ado* (moeite), *argosy* (rijk koopvaardijschip), *to overpeer* (over iets heenkijken), *to do reverence* (groetend buigen), *venture* (koopvaardij-onderneming), *affections* (gevoelens in 't algemeen), *fortune* (kans), *to take it* (van mening zijn), *strange* (zeldzaam), *respect* (bekommernis), *grandsire* (grootvader), *peevish* (treurig), *opinion* (reputatie), *conceit* (verstand), *to ope* (openen), *moe* (meer), *gear* (zaak).

Verouderde *wendingen* en zestiende-eeuwse *spraakleer*eigenaardigheden heb ik opzettelik weggelaten, om mij tot verouderde *woorden* te beperken, hoewel ook die andere archaismen het begrijpen soms in de weg staan.

Toch maakt dit nog, op 112 verzen, 19 archaismen; dat wil zeggen dat er zowat alle 5 of 6 verzen een uitlegging nodig is, *alleen* over verouderde *woorden*. En ik heb geen biezonder moeilik gedeelte gekozen!

Voegt nu daarbij: de uiterst geaffecteerde stijl van zekere gesprekken, waarin lieden uit de hogere kringen met de zestiende-eeuwse, '*precieuse*' modetaal van die kringen optreden; de ongewone, veelal verouderde zinbouw van vele gedeelten; de spitsvondige woordspelingen en de onduidelike toespelingen op verscheidene plaatsen; de vaak bedorven tekst en tal van andere moeilikheden. Dan zult gij begrijpen waarom een kleine schooluitgave van het stuk (Rauch's *English Readings* n^{r} 37) 5 nota's geeft voor de 15 eerste regels; waarom de 'Globe-Edition' van de volledige werken, die voor een Engels publiek bestemd is en 1138 bladzijden beslaat, 84 bladzijden daarvan aan een glossarium besteedt; waarom er zo iets kan bestaan als het *Shakespeare-Lexicon* van de Duitser A. Schmidt, waarvan de laatste uitgave, in twee grote delen, 24 mark kost, en noch voor Duitse of andere schooljongens, noch voor het gewoon publiek, maar *voor filologen* bestemd is; en waarom vele passages, zelfs voor filologen, nog altijd zo duister zijn, dat Prof. Logeman, op ene zitting van de 'Société pour le Progrès des Etudes philologiques et historiques', 8 zulke plaatsen, uit *Hamlet* alleen, kon bespreken.

Nu vraag ik u, dames en heren, welke kunstindruk, welke bewondering kan er ontstaan, wanneer het blote *begrijpen* van de tekst zoveel inspanning vergt? Er wordt nooit *een scene* gelezen; er

wordt *een reeks fragmentjes* daarvan gelezen. De gestadig weer zich opdringende moeilikheid van de taal vermoeit de geest, verbrokkelt de eenheid, ontmoedigt de belangstelling, doodt de letterkundige indruk. En zo komt het, dat men de leerling eenvoudig *verveelt* door middel van de grootste Engelse dichter; net zoals wij in onze schooljaren, en voor dergelijke redenen, ondervonden hebben, dat de goede Homerus niet alleen soms slaapt, maar ook soms *doet* slapen.

Was nu het aldus bekomen, verkeerd resultaat maar van vergankeliken aard! Maar bij de meesten spruit uit al die uren van verveling een weldra ingewortelde afkeer voor, of een scepties misprijzen van de schrijver, die men heet te doen bewonderen; en alleen wie door zijn latere ambtsbezigheden er toe gebracht wordt, neemt nog zijne werken ter hand.

Maar, hoor ik soms zeggen, men leest wel Racine en Schiller met goed gevolg! Heel waar. Doch die zijn niet half zo moeilik als Shakespeare. Racine is overigens een eeuw, Schiller twee eeuwen jonger. Allerlei redenen (als b.v., de konservatieve invloed van de Franse Academie) hebben bewerkt, dat noch het Frans sedert Racine, noch het Duits sedert Schiller, veel veranderd zijn. Welke die redenen alle zijn, hoef ik hier niet te onderzoeken: ik heb genoeg aan het welbekende, onomstootbare feit dat het Engels zich sedert de XVIe eeuw schromelik ontwikkeld en dus vervormd heeft, en dat Shakespeare ouder en veel moeiliker is dan Racine of Schiller.

Wat gedaan?

Elke scene, of elk bedrijf eerst taalkundig uitleggen en dan opnieuw, ditmaal uit kunstoogpunt lezen? Daartoe zou de tijd ontbreken, al kon men nog belangstelling verwachten voor wat reeds eenmaal, en onder zoveel inspanning, gelezen werd, en waar nu ‘het nieuwe’ van af is.

Te huis doen ‘voorbereiden’ door de leerlingen? Vergen dat zij *alleen* ontcijferen wat gezamenlik zoo moeilik gaat? De besten zullen u komen vertellen: ‘Mijnheer, ik had twee uur nodig om uit die ene scene te geraken.’ Dan onderstel ik nog dat zij in de nota's van hun uitgave alles uitgelegd vinden wat aan verouderde taal voorkomt, want in hun woordenboek zullen zij dat zeker niet. De voorbereiding tot één van de twee uren Engelse les zou aldus twee en soms meer uren

eisen, bij leerlingen voor wie of de Mathesis, of de Oude Talen noodzakelik de meeste tijd in beslag nemen. Ten slotte zal de leraar ondervinden dat dit van de leerlingen niet te verkrijgen is, omdat zij noch de nodige hulpmiddelen, *noch vooral de tijd daartoe hebben*.

Om tot het einde van een drama te geraken kan men ook nog het volgende doen: Hier en daar een toneel ongelezen laten en er de samenvatting van mededelen, om het algemeen verband te behouden. Maar dit is slechts een lapmiddel. Want in Shakespeare's beste stukken - en die alleen toch leest men op school - komen er geen overbodige scenen vóór. Alle weglating is dus een verminking van de eenheidsindruk, een vervalsching van het drama, zelfs indien de kleine inhoudsopgaven er in slagen de ware fisionomie van de ongelezen gedeelten weer te geven. Doch dit laatste kan slechts zelden het geval zijn: De clown-tonelen uit ‘The Merchant of Venice’ of het grafmakerstoneel uit ‘Hamlet’, of de heksenscenen uit ‘Macbeth’, of de waanzinscenen uit ‘King Lear’ ontlenen hun kracht geheel of toch grotendeels aan de daar aangewende woordkunst. Wie zal het ondernemen die kracht te bewaren in een ‘korte inhoud’? En juist die gedeelten zal men wensen niet te lezen, want zij zijn het moeilikst wat de tekst betreft!

Neen, zolang men Shakespeare in de klasse *leest*, is het dan beter de weggelaten scenen uit een goede vertaling vóór te lezen; zo, ten minste, gaat er niet al te veel verloren van wat men in het oorspronkelike heeft overgeslagen; integendeel: ik weet bij ondervinding dat eerst bij die voorlezing de kunstenaar Shakespeare eindelik eens tot zijn recht komt en de vermoeide klasse wakker wordt. Toch blijft echter het drama verbrokkeld door de uitpluizing van de overige gedeelten, die noodzakelik de voornaamste zijn.

Maar, al was er middel om Shakespeare in zijn geheel, in het oorspronkelike, en met goed gevolg voor de letterkundige ontleding, te lezen, hetgeen *wellicht* (ik weet het niet), mogelik zou worden indien wij voor het Engels 6 uren in plaats van 2 per week te onzer beschikking hadden, dan zou ik mij nog afvragen: is Shakespeare, als ‘gelezen schrijver’, wel op zijn plaats in de Retorika?

Immers, wat gewordt er van de andere zijde van het beoogde doel, de taalkennis?

Reeds in de 4de zeggen wij aan de leerlingen dat de Engelsen het doedeinen alleen in gedichten of in gebeden kennen: Nu ontmoeten zij in het gelezen drama gedurig personen, die dan eens *thou, thee* en *thy*, dan weer *you* en *your*, met de overeenkomstige werkwoordvormen gebruiken, juist volgens de zelfde regel als de Fransman *tu, toi, ton* en *vous, votre* of de Nederlander *je, jou* en *gij, u, uw*.

De leerling had geleerd - met welke moeite moet ik aan mijn kollega's die het Engels onderwijzen niet vertellen - dat de negatieve en vragende vervoeging van schier alle werkwoorden niet anders dan door middel van *to do* mag gebeuren; maar Shylock of Hamlet zal hem dat nu wel anders wijs maken: die zeggen soms *I go not* en soms *I do not go*, juist zooals het hun belieft; in hun verachting voor de zo streng aangepredikte regel, en om de verwarring nog te vergroten, gebruiken ze bovendien *to do* in bevestigende zinnen, en wel in gevallen waarvoor de leerling in *zijn* regel geen uitlegging vindt en dus een nieuwe regel nodig heeft.

De leraar heeft er op aangedrongen - hoe dikwijls, O kollega's! - dat de zogenaamde omgekeerde woordorde in het Engels zo goed als niet bestaat, en hem telkens verbeterd als hij schreef ‘To-morrow *is it* Sunday’, in plaats van ‘To-morrow *it is* Sunday’. Maar bij Shakespeare komt die omgekeerde woordorde bijna zoo veelvuldig voor als in het Nederlands. Verder heeft hij zich, en de leraar hem te verdedigen tegen woorden die nu nog bestaan, maar met andere betekenis, woorden die niet meer bestaan, en die toch gedurig in de opstellen verschijnen, enz., enz.

Is het nog nodig meer voorbeelden te geven om aan te tonen, dat onze leerlingen, aan wie wij eigenlik op het Atheneum de korrekte moderne taal moeten onderwijzen, door het lezen van Shakespeare *feitelik slecht Engels aanleren en goed Engels verleren?*

Men leze de meeste opstellen uit de Retorika: men ontmoet daarin fouten die in de 2de niet meer begaan werden, naast volzinnen die er uit zien alsof ze door een hoveling van Elizabeth geschreven waren.

Wanneer de zelfde leerling Schiller of Goethe leest, loopt hij dat gevaar niet, om de reeds aangestipte reden dat de taal van die dichters niet zo ingrijpend verouderd is. Hetzelfde mag gezeid worden

van Racine en Corneille of Vondel. Maar hier komt er nog bij, dat de Waalse leerling het Frans, en de Vlaming het Nederlands *en* het Frans veel vaster, met veel meer instinktmatige, werktuigelike zekerheid kent als het geheel vreemde Engels, waaraan overigens veel minder tijd wordt besteed.

Waar zal, integendeel, de Engelse taalkennis van onze Retorikaleerling het nodige weerstandsvermogen putten, wanneer *alles* op twee uur per week moet geschieden? De helft van die tijd wordt immers door Shakespeare ingenomen, en de verderfelike invloed van zijn taal *werkt dus met kontinuiteit;* zodat dat eeuwige gebrek aan tijd hier alweer als verzwarende omstandigheid moet worden aangestipt.

Ook uit het oogpunt van diens taalkennis verbiedt dus het welbegrepen belang van de leerling dat Shakespeare in zijn eigen taal gelezen worde.

Zullen wij dan Shakespeare eenvoudig behandelen als een schooljongen, die reeds herhaaldelik ‘arrest’ kreeg om de regelmatige gang van de Engelse les te hebben gestoord? Hem zo maar de klas uitjagen?

Natuurlik niet! De leerling mag de school niet verlaten zonder Shakespeare te kennen en grondig te begrijpen, zonder een diepen en juisten indruk van zijne werken te hebben ontvangen.

Men gebruike dus een goede vertaling.

Het Nederlands, dat in de ogen van zekere mensen nog altijd tot weinig goed is, heeft toch o.a. kunnen dienen om een bevredigende vertaling van onze dichter te verschaffen, die van Burgersdijck; iets dat wij in het Frans nog steeds moeten krijgen. In het Duits bestaan er verschillende goede.

De rest kan ik nu gerust aan elke leraar overlaten. Volgens de leerlingen die hij vóór zich heeft, zal hij een Franse, een Duitse of een Nederlandse tekst nemen. Hij zal wellicht, zoals ik, oordelen, dat het goed is minstens één drama in zijn geheel te lezen en letterkundig te ontleden; in elk geval is het van belang dat de leraar zelf veel en goed voorleest. Hij kan dan nog andere stukken, ten dele of geheel, laten lezen of zelf voorlezen. Hij kan dit alles tot een reeks kleine voordrachten versmelten, die dan hunne natuurlike plaats in de leergang van Geschiedenis van de Engelse letterkunde innemen. Hij kan

ook verschillende drama's te huis doen lezen en in de klas laten bespreken.

Kortom, de middelen om de studie van de dichter zo in te richten, dat deze tot een algemene, volledige beschouwing van Shakespeare's kunst leidt en aldus een juist denkbeeld van die kunst verschaft, die middelen zijn er voor het grijpen.... zodra men maar de ‘direkte’ - in dit geval zeer indirekte - methode een ogenblik laat varen om flinkweg de rechtstreekse weg naar geest, hart en verbeelding van de jongens in te slaan: die van de vertaling in de hem meest vertrouwde taal. Ik voeg er dadelik bij, dat het lezen van een paar korte, wel gekozen fragmenten in de oorspronkelike taal, met het doel om daar ook een denkbeeld van te geven, volstrekt niet uitgesloten is.

Nu rijst van zelf de vraag: door wie zal men Shakespeare, als ‘gelezen schrijver’, vervangen?

Door een roman van Dickens, door gedichten van Tennyson, door om het even welke *moderne* schrijver van voldoende letterkundige waarde, en die zijn er genoeg. De vraag valt overigens buiten mijn eigenlik onderwerp en zou nog dienen afzonderlik bestudeerd te worden.

Vooralsnog is één ding zeker: De leerling uit de Retorika wordt door Shakespeare nutteloos vermoeid en verveeld, terwijl er nochtans middel is om hem die dichter te doen bewonderen en liefhebben; hij verleert goed Engels, leert slecht Engels bij en gaat dus in zijn taalkennis achteruit op het ogenblik dat hij de school voor goed zal verlaten.

Dat, dames en heren, noem ik een averechtse bekroning van ons Middelbaar Onderwijs in het Engels, en ben dus ten slotte van oordeel dat in de Retorika, en in de huidige omstandigheden van overlasting en gebrek aan tijd, elke goede moderne schrijver beter op zijn plaats zal zijn dan Shakespeare.

M. BASSE.

Eenheid der Stof.

De merkwaardige ontdekkingen der laatste jaren op physicochemisch gebied hebben voor de wetenschap een geheel nieuwe wereld veropenbaard. De navorsching der geleiding der elektriciteit in gassen en der radioaktieve verschijnselen heeft onze denkbeelden verbazend verwijd, en van nu af aan hebben de voorstellingen die wij ons vormen om de eigenschappen der stof begrijpelijk te maken, een diepe, vermoedelijk blijvende wijziging ondergaan. Het belang der nieuwe gedachten, niet alleen voor den vooruitgang der natuurwetenschap, maar ook en vooral voor onze algemeene natuuropvatting, kan niet te hoog geschat worden.

Onder de talrijke vraagstukken die zij in een nieuw licht gesteld hebben, verdient vooral dat der éenheid der stof vermelding. De volgende bladzijden zijn bestemd om een denkbeeld te geven van de wegen, waarlangs men tot zijn oplossing heeft trachten te geraken.

I. - Het scheikundig standpunt.

A. - De Hypothesis van Prout.

Het denkbeeld, dat de verschillende stoffen der natuur, indien wij ze konden ontleden, zouden blijken opgebouwd te zijn uit eenzelfde grondstof (oorstof, protyl), treft men reeds bij de oudste volkeren aan. Zoo aanzagen de Perzen het vuur, de Egyptenaren het water als grondprinciep aller dingen, en bij de Grieken hield Thales van Milete (omstr. 600 v.C.) eveneens het water voor de oormaterie. De eerste die van de omzetting van een element in een ander gewaagt is Anaximenes van Milete, welke de lucht als grondstof beschouwde, die door verdichting water, door verijling vuur zou vormen. Zelfs wanneer zich later onder de Grieken de leer der vier elementen verspreidde, ging het geloof aan éen enkele oorstof niet te loor, zooals het voorbeeld van

Heraklites (omstr. 500 v.C.) getuigt, welke het vuur voor eenige grondstof hield.

Bij de westervolkeren van Europa gold tot in de 16e eeuw de leer van Aristoteles, d.i. deze der vier elementen: vuur, lucht, water en aarde(1); toch werd meermalen het geloof aan een kleiner aantal elementen uitgesproken, en na Paracelsus (16e eeuw) werd de theorie der drie elementen zwavel, zout en kwikzilver, die der alchemisten(2).

Het zijn de bespiegelingen dezer laatsten die het denkbeeld der omzetbaarheid der elementen populair hebben doen worden. Hun redeneering is de volgende. Indien alle stoffen verschillende vormen van één of meer grondstoffen zijn, dan is het te verwachten dat men er door een gepaste reeks bewerkingen in slagen kan, een bepaalde stof in een andere, eveneens bepaalde, om te zetten. Deze gevolktrekking is geenszins ongerijmd; echter erkende men weldra, dat de zaak op verre na zoo eenvoudig niet was als men het zich eerst had ingebeeld. Wel slaagde men er in, stoffen, welke de natuur ons biedt, in andere, nieuwe stoffen te splitsen, ofwel door het samenvoegen van stoffen, andere met geheel nieuwe eigenschappen te doen ontstaan; een ontdekking waaruit bleek dat sommige lichamen ontbonden kunnen worden en bijgevolg uit eenvoudigere bestanddeelen zijn samengesteld. Doch bij dergelijke bewerkingen stuitte men in 't eind immer op lichamen, die door geen bekende middelen tot eenvoudigere bestanddeelen konden worden herleid.

Robert Boyle was de eerste, die het vraagstuk op modernwetenschappelijke wijze opvatte. Op de proefneming gesteund, wierp hij zoowel de leer van Aristoteles als deze der alchemisten omver. Zich niet bekommerende om de vraag naar het bestaan van één of meerdere grondprincipes, sloeg hij voor *elementen* te noemen zulke stoffen, die bij middel der toen bekende bewerkingen afgezonderd, maar niet ontbonden konden worden: hij grondde dus het begrip van element zooals dit tot heden toe door de scheikundigen gehandhaafd is geworden(3).

(1) Aristoteles voegt er een vijfde bij, dat hij oether noemt (Vgl. *Oppenheim,* Das astronomische Weltbild im Wandel der *Z*eit, Leipzig 1906, bl. 51).

(2) Van Helmont nochtans aanzag het water als de oorstof (midden der 17e eeuw). Hij leidde zulks uit een zijner proeven af.

(3) Boyle gelooft evenwel aan het bestaan der oorstof en aan de theoretische mogelijkheid der transmutatie (Vgl. b.v. zijn werk *On the Origine of Formes and Qualities* enz., 2e uitg., Oxford 1667, bl. 2, 40, 62, 64, 234, 292).

Van dit oogenblik dagteekent het meer moderne onderscheid tusschen samengestelde sloffen of *verbindingen*, en enkelvoudige of elementen. Dit onderscheid was blijkbaar zuiver empirisch en voorloopig, en hing van de grootte en den aard der krachten af, die de scheikundige op de stof kon laten inwerken(1). Derhalve mocht men er zich aan verwachten, dat de toenemende scherpte der scheikundige middelen, aan de eene zijde nieuwe verbindingen zou doen leeren kennen, aan de andere zou doen ontdekken dat tot dan toe als elementen beschouwde stoffen nog voor verdere ontleding vatbaar waren. Deze voorspelling, van Lavoisier, werd ras bevestigd, door de ontbinding door Davy der alkalische aarden (1807), en het afzonderen van boor door Gay-Lussac en Thénard (1808).

Intusschen was in 1804 John Dalton met zijn beroemde atoomtheorie opgetreden, de éerste streng doorgevoerde, wetenschappelijke hypothesis omtrent den bouw der scheikundige stoffen. Hij noemt de laatste produkten der zoover als mogelijk gedachte verdeeling der stof, *atomen;* deze bezitten voor eenzelfde element allen dezelfde gedaante en gewicht, terwijl de atomen van verschillende elementen verschillend zwaar en van ongelijke grootte zijn. Deze leer werd tot nog toe in alle leerboeken der scheikunde aangenomen; doch we zullen zien hoe de verschijnselen der radioaktiviteit thans tot hare wijziging nopen.

In Daltons theorie aldus zijn de elementen onderling onherleidbaar, en van éenheid der stof kan geen sprake zijn. Maar toen na de ontdekking van natrium en kalium, de ontbinding van tot dan toe als enkelvoudig beschouwde stoffen zich herhaalde, daalde spoedig het geloof aan het bestaan van ware elementen, en het denkbeeld eener oorstof dook opnieuw op. Ditmaal bezat men echter een wetenschappelijk kriterium. Dalton had de bepaling der betrekkelijke gewichten van de atomen der verschillende stoffen mogelijk gemaakt. Indien nu een der bekende elementen de oorstof is, zoo moeten de gewichten der zwaardere atomen nauwkeurige veelvouden van het atoomgewicht van

(1) Dit empirisch en voorloopig karakter van het elementbegrip deed Lavoisier scherper uitschijnen, toen hij stoffen onderscheidde wier ontbinding onwaarschijnlijk is (elementen), en stoffen die slechts onontbonden, doch wel ontbindbaar, zijn.

dit element zijn, aangenomen dat er geen gewichtsverandering plaats grijpt wanneer de atomen der oorstof zich te zamen voegen. De eerste, die het vraagstuk der oormaterie op dit terrein plaatste, was D^{r} Wm. Prout.

Steunende op zelfs voor dien tijd slechte atoomgewichtsbepalingen, poogde deze geleerde te bewijzen[(1)], dat de atoomgewichten van al de elementen nauwkeurige veelvouden zijn van dat van het lichtste, waterstof. Waterstof was derhalve de oormaterie, de moederstof die het gansche heelal heeft opgebouwd. De elementen zijn er allotropische modifikatiën van; Daltons atomen aanziet Prout niet als onverdeelbare lichaampjes, maar als komplexen waarvan de bestanddeelen waterstofatomen zijn.

Deze verlokkende, en spoedig beroemd geworden hypothesis, vond in Engeland onmiddellijk ingang. Zij werd door Th. Thomson[(2)] met geestdrift voorgestaan; doch hij staafde ze eveneens met ongemeen slechte atoomgewichtsbepalingen. Daarentegen stelde Berzelius enkele atoomgewichten met groote nauwkeurigheid vast en trok het besluit, dat zij in geen rationeele verhoudingen tot dat van waterstof staan. In Engeland zelf verklaarde Dr Edw. Turner (1832), na talrijke onderzoekingen, dat de z.g. *wet van Prout* in strijd was met de beste analytische bepalingen van zijn tijd.

'Des te verbazender moest het zijn, zegt Kopp[(3)], toen in 1840 en in de volgende jaren Dumas voor meerdere stoffen het bewijs voerde, dat in spijt van alle vroegere ontkenningen hare atoomgewichten toch aan een dergelijke wet onderworpen zijn.' Liebig en Redtenbacher hadden in 1842 in het door Berzelius bepaalde atoomgewicht van koolstof een fout ontdekt; anderen, waaronder J.B. Dumas, bevestigden zulks en vonden, dat een atoom koolstof juist 12 maal zwaarder woog dan een waterstofatoom. Toen dergelijke eenvoudige verhoudingen zich ook bij andere stoffen voordeden, werd Dumas een vurig voorvechter der Proutsche hypothesis. In 1857 leidde hij uit zijn bepalingen de gevolgtrekking af, dat de atoomgewichten der

(1) Th. Thomson's Annals of Philosophy, VI, 321 (1815); VII, 111 (1816).
(2) An Attempt to establish the first Principles of Chemisty by Experiment (1825).
(3) Geschichte der Chemie (Braunschweig 1844), Bd. 2, 392.

elementen door nauwkeurige veelvouden van het 1/4 van het atoomgewicht van waterstof kunnen worden uitgedrukt. De oormaterie, in plaats van waterstof te wezen, zou een nog niet bekende stof zijn met atoomgewicht 0.25.

Dumas' leerling Stas, eerst ook een aanhanger der hypothesis, stelde proefnemingen in met het doel, haar streng na te gaan[1]. Hij beperkte zich bij het onderzoek van enkele elementen, doch stelde dezer atoomgewichten in een reeks schitterende arbeiden met tot nog toe niet overtroffen nauwkeurigheid vast. Zijn opsporingen leidden hem tot het volgende oordeel: ‘Er bestaat geen gemeene deeler tusschen de gewichten der elementen die zich tot het vormen van bepaalde verbindingen vereenigen: zoolang men zich bij de proefneming houden wil om de wetten, die de stof beheerschen, vast te stellen, moet men de wet van Prout als een zuivere illuzie beschouwen’.

Stas' arbeid heeft bewezen, dat de hypothesis van Prout onhoudbaar is, zelfs in den vorm haar door Dumas gegeven. Nochtans hebben sommigen van de ernstigste scheikundigen haar trots alles pogen te verdedigen, doch door middel van bespiegelingen, die eiken vasten grondslag missen. De best bepaalde atoomgewichten, heeft men gezegd, wijken zeer weinig van geheele getallen af[2]; zulks kan geen bloote toeval zijn. En men heeft de kansrekening ten bate dezer bewering ingeroepen. Zoo vond Strutt[3], die acht goed vastgestelde atoomgewichten aan de berekening onderwierp, dat men 1000 tegen 1 mag verwedden, dat er een oorzaak is welke die 8 atoomgewichten geheele getallen zoo nabij doet komen als ze werkelijk doen. Echter heeft de kansrekening op het vraagstuk geen vat, indien voorafgaandelijk geen hypothesis wordt gemaakt, en Strutt zelf doet uitschijnen, dat de uitkomst afhangt van het ingenomen standpunt, hetgeen Rudolphi[4] op een andere wijze heeft aangetoond.

Nochtans is het naderen der atoomgewichten tot ronde getallen werkwaardig, en het mangelt niet aan hypothetische, soms recht zon-

(1) Vgl. *W. Spring*, Notice sur la vie et les travaux de Jean-Servais Stas (Bruxelles 1892), bl. 67 en volg.
(2) Chloor is de eenige uitzondering.
(3) Phil. Mag. [VI], I, 311-314 (1901).
(4) Chem. Zeitg. **25** (1901), 1133-1134.

derlinge, verklaringen van dit feit. Volgens Lothar Meyer[1] helpt de ‘misschien niet geheel gewichtlooze’ lichtether, te zamen met de oorstof, de chemische atomen opbouwen. Onlangs, naar aanleiding der toekenning van massa aan de electriciteit en den atomistischen bouw derzelve, suggereerde Sir Wm. Ramsay[2] dat de geringe afwijkingen waarvan hier sprake, verklaard kunnen worden door een vermoedelijke verbinding der chemische met elektrische atomen. G. Rudorf[3] zoekt de oplossing elders. Aangezien wij het mechanisme der zwaartekracht niet kennen, verwerpt hij de hooger vermelde aanname, dat het gewicht van een uit protylen samengesteld atoom gelijk is aan de som der gewichten der afzonderlijke protylen; op die manier zouden de bepalingen van Stas tegen de hypothesis van Prout niets bewijzen. Wanneer zij echter door dergelijke argumenten, welke noch bewezen noch wederlegd kunnen worden, moet worden gestaafd, is een theorie verloren; zij kan tot niets meer dienen, en vervalt tot den rang van een geloofsdogma.

De hypothesen van Prout en Dumas zijn dus heden onverdedigbaar, zoolang men ongegronde bespiegelingen wil vermijden en getrouw wil blijven aan den geest van streng wetenschappelijk onderzoek. Dit wil niet zeggen, dat de meening van Dalton en Berzelius, als zouden de elementen onderling niets gemeens hebben, moet zegepralen: tegen de éenheid van de stof ligt tot nog toe geen bewijs voor; maar indien de oormaterie bestaat, moet zij nog véél fijner dan waterstof zijn.

B. - Het periodische Stelsel der Elementen.

Indien aldus de bloote vergelijking der atoomgewichten ons niets te leeren vermag omtrent een onderlingen samenhang tusschen de atomen, blijkt uit dezelfde vergelijking, in verband met de natuuren scheikundige eigenschappen der elementen, dat die samenhang werkelijk moet bestaan. Gewisse regelmatigheden in de getalwaarden der atoomgewichten van verwante, d.i. met gemeene eigenschappen begaafde elementen, zijn van oudsher door Döbereiner, L. Gmelin,

(1) Die Modernen Theorien der Chemie (Braunschweig, uitg. 1896), bl. 124
(2) Technics, I (1904), 537.
(3) Das Periodische System (Hamburg-Leipzig 1904, bl. 271-272).

Max Pettenkofer, J.B. Dumas en anderen, aangestipt geworden. Zoo stelde Döbereiner groepen van drie elementen of *triaden* op, bij dewelke het atoomgewicht van het tweede element het rekenkundig gemiddelde is der atoomgewichten der twee andere; b.v.: Zwavel + Telluur/2 = Selenium, Lithium + Kalium/2 = Natrium, Calcium + Barium/2 = Strontium, Chloor + Jood/2 = Broom. Het triadenbegrip werd door Pettenkofer uitgebreid en in verband gebracht met de organische chemie; het regelmatig stijgen der atoomgewichten in een groep verwante elementen werd vergeleken met het eenparig klimmen der molekulairgewichten in de homologe reeksen der koolstofverbindingen. Dit was een krachtig argument ten voordeele der samengestelde natuur der Daltonsche atomen; en het werd nog krachtiger toen de verhoudingen tusschen de atomen een meer bepaalden vorm aannamen ten gevolge van Newlands', Mendelejeffs en L. Meyers ontdekking van het z.g. periodische systeem der elementen (1863-1869).

Deze geleerden rangschikten de elementen in de volgorde hunner stijgende atoomgewichten, en bespeurden in deze reeks, wat de eigenschappen der stoffen betreft, een onloochenbare regelmaat. De physicochemische eigenschappen der elementen wijzigen zich gestadig met het stijgen der atoomgewichten, doch dezelfde eigenschappen, slechts in sterktegraad gewijzigd, keeren periodisch weder. De rij der elementen laat zich in vakken deelen waarin zich dezelfde opvolging van natuuren scheikundige eigenschappen vertoont. Alhoewel men er tot nog toe niet in slaagde, deze periodiciteit door een numerische wet uit te drukken, heeft het stelsel van Mendelejeff zich trots den vooruitgang der wetenschap schitterend rechtgehouden. Van 't oogenblik van zijn optreden wees het de richting aan waarin de ontdekkingsarbeid der chemie zich moest bewegen. Zijn onverwachte zegepralen in de voorspelling van onbekende elementen met vooruit bepaalde eigenschappen (gallium, scandium, germanium), de menigvuldige diensten die het bewezen heeft aan de chemische systematiek, en de treffende wijze waarop de onlangs ontdekte edelgassen (helium, argon, krypton, xenon) en radium er hun plaats in gevonden hebben, nopen ons te gelooven, dat in spijt van zekere onvolmaaktheden het periodische stelsel op een diepe waarheid berust. Het is alsof er een natuurwet in verborgen ligt die nog niet is uitgevorscht geworden; hoe dit ook zij, het duidt met zekerheid op een verband tusschen de elementen. Zulk

een verband is nu zonder de hypothesis van een oorstof, of van een klein aantal dergelijke stoffen, niet begrijpelijk, al mogen dan deze oorstoffen dingen zijn die de gewone aan de stof toegeschreven eigenschappen niet bezitten; en zoo dwingt de scheikunde alleen ons reeds minstens tot de aanname der verdere deelbaarheid der chemische atomen, alhoewel onze scheikundige, natuurkundige en mechanische middelen tot nog toe ontoereikend bleken, om deze verdeeling uit te voeren.

Langs een anderen weg is men proefondervindelijk tot dezelfde gevolgtrekking gekomen. Door uiterst zorgvuldige metingen met de balans, schijnen Landolt[1] en Heydweiller[2] buiten twijfel gesteld te hebben, dat chemische processen met een zeer gering gewichtsverlies gepaard gaan. Landolt neemt de samengesteldheid der atomen aan en slaat als verklaring voor, dat gedurende de reakties alle of sommige atomen stukvliegen, de stukken ontwijken, en het gewicht van de produkten der reaktie aldus verminderd wordt. Dat is de meest bevredigende hypothesis, want zij spaart de wet van gewichtsbehoud bij chemische werkingen; verwerpt men haar dan valt ook deze wet, en Lord Rayleigh heeft er op gewezen[3], dat men dan ook de wet van 't behoud van arbeidsvermogen moet laten varen.

Geen bloote bespiegelingen dus, maar positieve feiten, sterken ons geloof aan de deelbaarheid der atomen, en leggen aldus de hypothesis eener oorstof een groot gewicht bij. De gewone elementen zouden daaruit ontstaan zijn, hetzij door achtereenvolgende verdichtingen dezer, hetzij door verschillende groepeering harer atomen; zij zijn dus polymeren of isomeren der oorstof, en zoo zijn ook de samengestelde stoffen, welke door de verbinding der elementen ontstaan, polymeren der oormaterie. Nochtans gaat, volgens zekere scheikundigen, zulk een opvatting niet zonder bezwaren. Als polymeren, zouden de elementen een verschillende wederzijdsche stabiliteit bezitten, en er zou een stabielste en een labielste element bestaan[4]. De voorstanders der oormaterie kunnen hierop echter antwoorden, dat alleen de ontoe-

(1) Zeitschr. f. phys. Chem. **12** (1893), 1-34; Sitzungsber. d. Berl. A[...]. d. Wiss. 1906, 266-298.
(2) Drudes Ann. d. Phys. **5** (1901), 394-420; Phys. Zeitschr. 3 (1902), 425.
(3) Rep. Brit. Ass., Belfast 1902; Nature **66** (1902), 58, 102.
(4) *Em. Baur*, Chemische Kosmographie (München-Berlin 1903), bl. 41.

reikendheid onzer ontbindingsmiddelen en den korten duur van het menschelijk leven ons beletten, dit te bestatigen. En tot staving van dit beweren, kan aangemerkt worden dat inderdaad de drie elementen met de hoogste atoomgewichten, uranium, thorium en radium, zich als onbestendige lichamen gedragen, zooals verder blijken zal uit de bespreking der radioaktiviteit. Een andere opwerping is de volgende. 'Daar de elementen niet alleen op aarde, maar ook op de meeste sterren onveranderd voortbestaan, moet de oormaterie onder alle aardsche als stellaire omstandigheden tegenover haar polymeren, de elementen, labiel zijn. Zij zou derhalve hoogstens als ongemeen endotherme stof bij temperaturen optreden, die voorloopig buiten alle aardsche of hemelsche ervaring staan[(1)]'. Deze redeneering stelt echter voorop: 1° dat geen der ons bekende elementen de oorstof is (hetgeen in den huidigen stand der wetenschap moet toegestaan worden), 2° dat de oormaterie een stof is, begaafd met de eigenschappen van een scheikundig element, en o.a. met deze, een spektrum te leveren. De mogelijkheid blijft echter gespaard, dat de oormaterie geen stof is in den gewonen zin des woords, en we zullen zien hoe de moderne arbeiden op het gebied der elektroniek het vraagstuk op dit nieuw terrein hebben overgeplaatst.

II. - Het spektraalanalytische standpunt.

A. - De Dissociatie-hypothesis van Sir Nor man Lockyer.

De studie der veranderlijkheid van de spektra der elementen naar gelang der omstandigheden waarin zij worden voortgebracht is, vooral voor de metalen, thans aan de dagorde; en men mag van haar gewichtige aanduidingen verwachten nopens den bouw, dien we aan de chemische atomen moeten toeschrijven.

In de eerste plaats staat de verandering der spektra in verband met de temperatuur; zij is de oorsprong der befaamde dissociatietheorie van Lockyer[(2)].

Bij genoegzaam lage temperaturen zijn de molekulen der meeste

(1) *Em. Baur*, op. cit., bl. 41.
(2) *Lockyer*, Inorganic Evolution, as studied by spectrum analysis. London 1900.

gasvormige elementen twee- of meeratomig, en hun spektrum bestaat dan uit banden[1]. Bij hoogere temperaturen, wanneer de gassen en dampen éénatomig zijn, vertoonen zij strepenspektra. Nu hangt de gedaante van het strepenspektrum zelf van den warmtegraad af, en zij wordt in de meeste gevallen eenvoudiger naarmate de temperatuur toeneemt. Drie wel onderscheiden en stijgende warmtegraden bekomt men wanneer de te onderzoeken stof in de volgende omgevingen wordt gebracht: 1° in de vlam van den Bunsenbrander of van de blaaspijp, 2° in den elektrischen boog, 3° in de elektrische vonk. Hoogere temperaturen kunnen we voorloopig in het laboratorium niet daarstellen; doch volgens Lockyer zijn sommige vaste sterren nog heeter dan de vonk van den reusachtigen induktieklos, waarvan hij zich bediend heeft[2].

Derhalve, ijzer als voorbeeld nemende, onderscheidt hij de volgende gedaantewisselingen van het spektrum van dit element[3]:

1. Het vlammespektrum, bestaande uit banden en slechts weinige strepen;
2. het boogspektrum, bestaande, volgens Rowland, uit 2000 strepen of meer;
3. het vonkspektrum, van het voorgaande afwijkend door de versterking van sommige der korte strepen van den boog (de strepen van het heetste gedeelte dezes) en den verminderden relatieven glans van andere;
4. een spektrum bestaande uit een klein aantal strepen welke versterkt zijn in den vonk.

Dergelijke veranderingen doen zich bij stijgende temperatuur in de spektra van al de onderzochte metalen (behalve lithium) voor; bij den overgang van het boog- tot het vonkspektrum zijn er steeds strepen die verbleeken, terwijl andere, klein in aantal, zeer glansrijk worden en meer en meer op den voorgrond treden. Deze laatste noemt Lockyer *versterkt (enhanced).*

Van den anderen kant leert ons de waarneming het volgende. In het opslorpingsspektrum der Zon, dat door dezer omkeerende laag

(1) Een band bestaat uit een menigte zeer dicht saamgedrongen fijne strepen.
(2) Deze klos geeft een vonk van 1^m lengte.
(3) *Lockyer*, op. cit., bl. 32.

teweeggebracht wordt, doen zich de boogstrepen der metalen voor; in de chromosfeer, de heetste laag van den zonnedampkring[1], de vonkstrepen. Uit de lengten der spektra weten we dat de omkeerende laag van vele sterren, waaronder *α* der Zwaan, warmer is dan die onzer Zon; welnu, de opslorpingsstrepen van *α* der Zwaan zijn de vonkstrepen

der metalen. De gevolgtrekking ligt voor de hand: verhooging van temperatuur verandert het boog- in het vonkspektrum. Dit is de sterrekundige bevestiging van de laboratoriumproeven.

Lockyer bracht nu de 'versterkte' strepen der bizonderste metalen tot een spektrum samen (het door hem genaamde 'testspectrum') en vergeleek met dit kunstmatig spektrum de spektra der Zon en der vaste sterren. Daarbij bleek het allermerkwaardigste feit, dat het test-spectrum praktisch hetzelfde is als het spektrum der chromosfeer (zooals gedurende de zonsverduistering in Indië 1898 gefotografeerd), en dat het bijna nauwkeurig overeenstemt met het spektrum van *α* Cygni, waarvan schier al de strepen nog in 1897 als die van onbekende stoffen aanzien werden[2].

Lockyer schrijft de verandering der spektra door temperatuurverhooging toe aan de ontbinding der elementen in fijnere stoffen; en de versterkte strepen zijn volgens zijn zienswijze de strepen der ontbindingsprodukten der elementen. Deze produkten noemt hij protoelementen; zoo spreekt hij van protoijzer, protocalcium, protomagnesium, enz.

De ontbinding der elementen houdt, volgens Lockyer, bij de proto-elementen niet op. Zulks leert de vergelijkende studie der sterrenspektra. Men kan de relatieve temperaturen der sterren afleiden uit de uitgestrektheid van het ultraviolette gedeelte van haar spektrum. Welnu, de versterkte strepen, aanwezig in de spektra van sterren als *α* Cygni, verdwijnen geleidelijk in de spektra der warmere Orionsterren[3]. De waterstofstrepen worden er ten koste der protometallische in versterkt, en de lijnen van het cleveïetgas[4], zuurstof, stik-

(1) *Lockyer*, op. cit., bl. 33.
(2) Id. id. bl. 48, 49, 53.
(3) Id. id. bl. 79-81.
(4) Helium. Runge en Paschen trokken uit de aanwezigheid van 6 spektraalseriën het besluit, dat het uit twee gassen bestaat, helium en parhelium; Lockyer, die deze zienswijze deelt, noemt het laatste *asterium*.

stof en koolstof, treden voor de eerste maal te voorschijn. En Lockyer voegt er nagenoeg bij: terwijl de metalen die bij de temperatuur van den boog bestaan, bij deze van de vonk in fijnere vormen, de protometalen, worden ontbonden, welke het versterkte spektrum leveren; zoo worden ook de protometalen, bij gewisse temperaturen die in het laboratorium niet bereikt kunnen worden, afgebroken in eenvoudigere lichamen, waaronder cleveïetgas, zuurstof, stikstof en koolstof. Nadat het cleveïetgas op zijn beurt verdwenen is bij nog hoogere temperaturen, komt de nieuwe vorm van waterstof, dien we als protowaterstof gekenmerkt hebben, te voorschijn(1). Doch er bestaan reeds aanduidingen, dat zelfs dit het einde niet is der vereenvoudigingen, die de ontzettende stellaire temperaturen, die we hier bespreken, teweegbrengen.

Volgens Lockyer aldus zijn op de heetste sterren slechts een gering aantal stoffen voorhanden; en dit aantal neemt gestadig toe naarmate men de reeks der sterren in de volgorde der dalende temperaturen doorloopt. Hoe zou men hieruit een andere gevolktrekking kunnen afleiden, dan dat wij in die reeks een ware *evolutie* der elementen voor oogen hebben? Zulks is dan ook Lockyers besluit: de elementen ontstaan uit achtereenvolgende verdichtingen der protylen; door geleidelijke afkoeling van de hoogste warmtegraden tot op onze gewone temperaturen, baart de oormaterie de geheele reeks der scheikundige elementen in de volgorde hunner stijgende atoomgewichten(2).

(1) De strepen van protowaterstof heeft men in het laboratorium nog niet waargenomen, waarschijnlijk uit hoofde der hooge temperatuur die daartoe ervordelijk schijnt te zijn; doch E.C. Pickering o.a. heeft bij middel der formule van Balmer met zekerheid aangetoond, dat de van ouds bekende en de in γ Argus en ξ Puppis ontdekte strepen de twee nevenseriën van het waterstofspektrum vormen, en Rydberg heeft hieruit de strepen der hoofdserie berekend, waarvan een (bij λ = 4687; de andere zijn te ver in het ultraviolet gelegen) werkelijk in zeer heete sterren zichtbaar is. Vgl. *E.C. Pickering*, Astrophys. Journ. **4** (1896), 369-370; **5** (1897), 92-94; **6** (1897), 230-232; *J.R. Rydberg*, ibid. **6**, 233-238.

(2) De atomen der proto-elementen moeten natuurlijk kleinere massa's bezitten dan de atomen der overeenstemmende elementen; hetgeen verklaart waarom in de reeks der sterren de versterkte strepen van zekere metalen zich vóór de strepen van stoffen met lagere atoomgewichten dan deze metalen, vertoonen. (*Lockyer*, op. cit., bl. 176-182).

Ziedaar de gevolgtrekking, die een der voortreffelijkste beoefenaars der astrochemie uit jarenlange studiën heeft afgeleid. Zij is tot nog toe de eenige theorie, welke de stellaire spektrale verschijnselen aan een logisch en samenhangend schema te onderwerpen vermag, die de vaak raadselachtig schijnende resultaten der sterrenspektroskopie in een onafgebroken rij schakelt, die een voortzetting verschaft van onze aardsche chemie in de diepten van het heelal, bij temperaturen en onder omstandigheden welke op aarde buiten ons bereik liggen. Het is niet mogelijk haar met een pennetrek omver te werpen.

Nochtans geeft zij aanleiding tot bedenken.

Vereenvoudiging der spektrumstruktuur is voor Lockyer synoniem van dissociatie der stof. Nochtans weet men dat een stof, zonder wijziging van molekulairgrootte, verschillende spektra kan vertoonen, b.v. jood dat, naar gelang van oplossingsmiddel en temperatuur, nu violet, dan bruin is, alhoewel zijn formule immer J_2 blijft[1]. Van den anderen kant weet men ook, dat verhooging van temperatuur niet altijd ontbinding voor gevolg heeft. Zulks geloofde men vroeger; heden echter dat met de chemie der endothermische verbindingen een aanvang is gemaakt, heeft men geleerd dat bij hooge temperaturen affiniteitskrachten zoowel in 't leven geroepen als vernietigd kunnen worden[2]. Bij de hoogste temperaturen in den elektrischen oven bereikt (omstreeks 3500°C.) worden wel is waar vele onzer gewone verbindingen in haar elementen ontleed, maar een menigte nieuwe komen tot stand, welke bij die temperaturen bestendig zijn[3]. Het is zeer goed mogelijk dat op de vaste sterren endothermische verbindingen bestaan die wij niet kennen, en men mag niet zonder meer besluiten, dat alles er naar vereenvoudiging streeft. Het zou trouwens gevaarlijk zijn staande te houden, dat vermindering der spektraalstrepen noodzakelijk vereenvoudiging der stof beteekent, aangezien de onzekerheid die omtrent de genesis der spektra nog heerscht.

Wat het argument betreft, dat op koelere sterren meer en meer stoffen te voorschijn treden, dit dient met voorzichtigheid aanvaard te

(1) *Em. Baur*, Chem. Kosm., 3. Vorlesung.
(2) Id. id. id.
(3) Vgl. b.v. een artikel van *H. Moissan*: Les carbures métalliques, in Rev. gén. d. Sciences pures et appl., 1901, bl. 946.

worden. Vooreerst, volgens hetgeen hooger gezegd is over het mogelijk bestaan van endotherme verbindingen in de sterren, moet men niet al te spoedig uit den mangel aan spektraalstrepen van een element, tot de afwezigheid van hetzelfde besluiten. Voorts, is het voorkomen van strepen een zaak van opslorping en uitstraling, en het hangt af van de wederzijdsche temperaturen van de opslorpende dampen en van den achtergrond welke het onafgebroken spektrum levert, alsook van de drukking, enz.; feitelijk is helium in de Zon aanwezig, alhoewel het zich volgens Lockyer[1] in het Fraunhoferspektrum niet voordoet. Ook weet men dat in mengsels van gassen de spektraalstrepen in een van de drukking afhankelijke mate verzwakt worden[2], en het schijnt niet onmogelijk dat de strepen van sommige elementen, in de sterren, bij zekere mengingsverhoudingen en drukkingen geheel of bijna geheel zouden verdwijnen. Eindelijk verkeert men nog zeer in 't donker omtrent de werking der lichtstraling op de platen bij het nemen van spektraalfotografiën.

Maar een sterkere opmerking, omdat zij positief is, tegen Lockyers theorie heeft de proefneming geleverd. Voor het schatten der relatieve temperaturen der sterren bedient Lockyer zich deels van de lengte van het spektrum, deels van dezes struktuur[3]. Voor wat deze laatste methode betreft: Hartmann en Eberhard[4] hebben waargenomen, dat wanneer de elektrische boog tusschen metaalelektroden in een atmosfeer van waterstof brandt, in het boogspektrum strepen *scherp* te voorschijn komen, welke tot dan toe als kenschetsend voor het vonkspektrum werden beschouwd. Zulks maakt het schatten van sterrentemperaturen naar het voorkomen van boog- of vonkstrepen onzeker, te meer daar de sterren der eerste klasse van Lockyer (de heetste) juist van een dichten waterstofdampkring schijnen omgeven te zijn. Bovendien heeft Hartmann[5] dit rechtstreeks bewezen; de

(1) Op. cit. bl. 142.
(2) Hoezeer de aanwezigheid van kwikdamp het heliumspektrum wijzigt, heeft Collie aangetoond (Proc. Roy. Soc. 1902, LXXI, 25). J. Trowbidge heeft uit zekere zijner proeven (Phil. Mag. 1903, 58-63) insgelijks besloten, dat de schijnbare afwezigheid van elementen bedrieglijk kan zijn.
(3) Lockyer, op. cit., bl. 56.
(4) Sitzungsber. d. Berlin. Ak. d. Wiss. 1903, bl. 40.
(5) Sitzb. Berl. Ak. d. Wiss. 1903, bl. 234.

z.g. kenmerkende vonklijn λ4481 van magnesium kan in den elektrischen boog de naburige boogstreep λ4352 in sterkte overtreffen, zelfs bij lagere temperatuur. Hij bekwam zelfs, in een waterstofatmosfeer tusschen magnesiumelektroden, een boog waarvan het spektrum vonkstrepen, doch geen spoor van boogstrepen vertoonde. Waarschijnlijk zijn de spektra der gassen en dampen niet bloot een funktie der temperatuur, en stammen de vonkstrepen niet alleen van een thermische straling, maar tevens van een gewisse, nog niet opgehelderde elektroluminiscens(1). In alle geval kunnen zij *voorloopig* tot het ramen van sterrentemperaturen niet dienen. Lockyer heeft daarna, door de vergelijkende studie der spektra der sterren onder oogpunt hunner uitgestrektheid in het infrarood en in het ultraviolet, rechtstreeks aangetoond, dat zijn indeeling in hoofzaak recht blijft staan(2). Echter komen bij de opname der spektraalfotografiën talrijke storende invloeden voor, die men niet geheel kan weren; en men moet bekennen dat deze proef niet zeer beslissend genoemd kan worden.

Ten slotte kan men zich afvragen, waarom onze gewone chemie de protometalen niet kent. Volgens de dissociatiehypothesis zijn de metalen samengestelde stoffen wier ontbinding bij immer verhoogde temperatuur, eerst de proto-elementen en vervolgens waterstof, cleveïetgas, koolstof en stikstof levert. Laatstgenoemde stoffen - de ervaring leert het ons, - zijn bij gewone temperaturen tegenover de metalen stabiel; hoe komt het dan dat de protometalen dit niet zijn, want indien zij het waren zouden wij er voorzeker op aarde reeds aangetroffen hebben? Overigens heeft men nog nooit uit een metaal, kool- of waterstof zien ontstaan; is het niet natuurlijker aan te nemen, dat de verschillende spektra van eenzelfde element niet noodzakelijk op ontbinding, maar op verschillende gesteldheden zijner atomen wijzen?

(1) Een vaak geopperde meening, in den laatsten tijd b.v. nog door J. Hartmann in zijn verhandeling, ook door J. Trowbridge (Amer. Journ. of Sc. 1904, IV, **18**, 420-426). De vraag is zeer bestreden. Ch. de Watteville (Compt. Rend. 1902, CXXXV, 1329-1332; 1904, CXXXVIII, 346-349; Phil. Trans. Roy. Soc. 1905, Ser. A, vol. 204, 139-168) houdt het met uitsluitenden temperatuursinvloed. Onlangs heeft J. Stark (Drudes Ann. d. Phys. [IV], **16**, 490-515) wijzigingen van het kwikspektrum bestudeerd welke tot stand gebracht worden door verandering van elektrische faktoren, niet door verhooging van temperatuur.

(2) Proc. Roy. Soc. 1904, LXXIII, bl. 227-238.

Eindelijk is volgens Lockyer de ontbinding der elementen in fijnere vormen endothermisch, hetgeen regelrecht in strijd is met hetgeen de radioaktische verschijnselen ons leeren, want het vervallen der atomen der radioaktieve stoffen gaat gepaard met het vrijstellen van overgroote hoeveelheden arbeidsvermogen.

Indien dus de theorie van Lockyer zekere feiten verklaren kan, ze stemt met veel andere niet overeen. Daarom is haar heuristische waarde voor 't oogenblik gering. Of ze echter waarheid bevat, en in welke mate, daaromtrent kan moeilijk een oordeel geveld worden zonder een verdere uitbreiding van den proefondervindelijken arbeid af te wachten. Van het vraagstuk der oormaterie geeft zij een oplossing, die minder bepaald, bijgevolg minder bevredigend is, dan de later te bespreken elektrische theorie. Lockyers hypothesis heeft echter den dienst bewezen, nieuwe onderzoekingen uit te lokken, waarvan sommige gewichtige uitkomsten hebben opgeleverd.

B. - De jongste spektrale Ontdekkingen.

Buiten de verandering der spektra met de temperatuur zijn nog andere verschijnselen aangevoerd geworden ten voordeele der komplexiteit der chemische atomen.

Vooreerst de regelmatige bouw van vele spektra. Voor sommige elementen zooals natrium, kalium, lithium, enz., is men er in geslaagd, de totaliteit der strepen in regelmatige reeksen, de z.g. seriën, in ie deelen, waarvan de komponenten door welbekende numerische formules verbonden zijn[(1)]. Deze indeeling behelst een hoofdserie en twee nevenseriën; soms ontbreekt er een of meer, zooals bij rubidium en caecium waarvan men enkel de hoofdserie kent. De spektra van andere elementen, waaronder ijzer en zuurstof, zijn zeer ingewikkeld en rijk aan strepen, en na alle mogelijke pogingen tot seriënvorming schieten er strepen, soms overwegend in aantal, over.

Daar de strepenspektra bij éenatomige gassen optreden, is de

(1) Betrekkingen tusschen golflengte en rang der strepen. In deze formules komt een standvastige (Rydbergs konstante) voor, die voor al de elementen dezelfde is; menigeen heeft haar bestaan aanzien als een bewijs der verwantschap der elementen.

zetel der emissie het atoom; nu vertegenwoordigt iedere spektraalstreep een bepaalde komponente van de trillende beweging der atomen. De vraag is nu: is het atoom, als in de oude voorstelling die besloten ligt in de etymologie van dit woord, een onsnijdbaar lichaampje dat, al slingerende, àl zijn spektraalstrepen gelijktijdig uitzendt? Of is het een dynamisch geheel waarin evenveel trillende stelsels als spektraalseriën aanwezig zijn? Of eindelijk, wordt iedere lichtsoort van het spektrum door één bestanddeel van het komplexe atoom uitgestraald?

P. Lenard(1) schuift de laatste aanname ter zijde uit hoofde der mogelijkheid van een oneindig aantal strepen in iedere serie, zooals dit inderdaad uit de formules van Kayser en Runge en van Rydberg volgt. De twee eerste aannamen blijven dan over. Lenard heeft voor de alkalimetalen(2) buiten kijf gesteld, dat de drie seriën in het spektrum van den lichtboog niet gelijktijdig door het atoom worden uitgezonden, maar dat integendeel de boog uit afzonderlijke schalen bestaat, waarvan elke een enkele der drie seriën emitteert.

Twee verklaringen van dit feit zijn mogelijk. Men kan met Lockyer aannemen, dat het metaal in de verschillende schalen in verschillende mate ontbonden is, en dat ieder zijner bestanddeelen tot een spektraalserie aanleiding geeft(3). Ten bate dezer zienswijze ontbreekt echter alle bewijs(4). Volgens Lenards verklaring doorloopt een atoom, terwijl het door de verschillende schalen der boogvlam heenwandelt, een reeks verschillende toestanden, minstens zooveel als het spektrum seriën telt, en zulks is slechts begrijpelijk wanneer wij ons de gewone atomen voorstellen als min of meer ingewikkelde systemen. Een latere onderzoeking van Lenard over de lichtuitzending der alkalimetalen in de Bunsenvlam(5) heeft zulks bevestigd: de hoofd-

(1) Drudes Ann. d. Phys. [IV]. **11**, 636-650 (1903).
(2) Omdat bij deze alleen, de drie seriën in den boog aanwezig zijn en al de strepen bevatten.
(3) Lockyer, op. cit., bl. 178.
(4) Integendeel, Lenard merkt aan dat al de strepen der alkalimetalen dupletten zijn, en de afstanden der komponenten zijn funktie van het atoomgewicht. En hij voegt erbij: ‘Wanneer dientengevolge bij de emissie van al de seriën van eenzelfde metaal de gansche massa van zijn atoom een rol speelt, zoo ligt het nabij, deze gansche massa ook in de emissiecentra als voorhanden aan te nemen.’
(5) Ann. der Phys. [IV], **17**, 197-247 (1905).

serie is aan de trillingen van elektrisch neutrale atomen te danken, de beide nevenseriën aan gewone elektrolytische metaalkationen, welke echter niet, zooals in oplossingen het geval is, door aankleven van atomen verzwaard zijn. Deze proeven, die voorzeker nog op voltooing wachten[1], hebben dus toch reeds bewezen, dat de gewoonlijk waargenomen spektra der elementen van verschillende uitstralingscentra stammen, hetgeen toch een rechtstreeksch betoog is ten voordeele der mechanische deelbaarheid der atomen.

Een verder argument is door Lockyer ter verdediging zijner hypothesis vooruitgezet geworden; het is gegrond op het feit, dat wanneer men een spektrum aan storende invloeden blootstelt, de verschillende strepen niet in dezelfde mate beïnvloed worden. Door verhooging van druk b.v., worden de golflengten van sommige strepen gewijzigd, die van andere strepen van hetzelfde spektrum daarentegen minder of in 't geheel niet.

Ziehier een bemerkenswaardig voorbeeld. Humphreys en Mohler namen waar dat bij verhooging van druk de boogstrepen der metalen zich geleidelijk naar het rood verschoven[2], in een mate die met de verschillende elementen verschilde. De verschuiving was evenredig met de golflengte. Een opvallende uitzondering vonden zij bij calcium. De strepen H en K, onder meer, verplaatsten zich slechts half zooveel als de blauwe streep *g* en als de gele strepengroep bij λ 5600, alsof de twee strepenscharen tot twee verschillende elementen behoorden. Merkwaardig is, dat H en K in de Bunsenvlam niet konden ontdekt worden, ondanks 64 uren fotografische expositie (Hale) en de aanwending van krachtige schifting. Het is dus alsof calcium bij de temperatuur van den boog ontbonden is in twee bestanddeelen, en het boogspektrum van calcium uit de dekking der spektra dier twee lichamen ontstaat. Maar of we hier wel inderdaad van een ontbinding van calcium getuigen zijn is zeer twijfelachtig, daar Trowbridge[3] de

(1) Vgl. ook de mooie onderzoekingen van *J. Stark*, gepubliceerd in bd. **7** van Phys. Zeitschr. en in bd. **21** van Ann. d. Phys. (1906); goede samenvatting in Naturwiss, Rundsch. **22**, 93 (1907).

(2) Of deze verschuiving echt is of schijnbaar (*L. Janicki*, Ann. d. Phys. [IV], **19**, 36-79, 1906) doet niets ter zake.

(3) Amer. Journ. of Sc. [IV], **15**, 243-248 (1903).

H- en K-strepen bij zeer sterke vonken in lucht, bij volledige afwezigheid van calcium, heeft waargenomen.

Nog één spektraal verschijnsel mogen we niet onvermeld laten, nl. het Zeeman-effekt, betreffende de lichtemissie in een magnetisch veld[1]. Wanneer een lichtbron met strepenspektrum, zegge een natriumvlam, in een sterk eenparig magnetisch veld wordt geplaatst, wordt haar straling diep gewijzigd; het uitgezonden licht is hetzelfde niet meer in de verschillende richtingen om de bron been, ook is het gepolarizeerd en de golflengten zijn veranderd. In het eenvoudigste geval neemt men het volgende waar:

1° Kijkt men in de richting van het veld, zoo is iedere spektraalstreep door twee strepen vervangen, die cirkelvormig gepolarizeerd zijn in tegenovergestelden zin;

2° kijkt men dwars op de krachtlijnen, zoo is iedere streep vervangen door drie, welke rechtlijnig gepolarizeerd zijn in twee loodrecht op elkander staande vlakken.

De polarizatie der komponenten der gewijzigde spektraalstrepen was door Prof. Dr H.A. Lorentz op grond zijner elektronentheorie voorspeld geworden. Deze theorie beschouwde een atoom als een dynamisch stelsel waarin zich elektrisch geladen deeltjes bevinden, waarvan een in orbitale beweging. Volgens deze theorie zou men dwars op de krachtlijnen immer tripletten moeten waarnemen; en het verschil der golflengten der uiterste strepen van het triplet zou, voor eenzelfde stof, evenredig zijn met het vierkant der golflengte der ongewijzigde spektraallijn. Doch de verschijnselen zijn veel ingewikkelder dan dat; ook is de aanvankelijke theorie door Lorentz, Larmor, Preston e.a. gewijzigd moeten worden. Deze eenvoudige voorstelling van den bouw van het atoom is door een meer ingewikkelde vervangen: in een atoom bevinden zich onderscheidene *verschillende* jonen - d.i. elektrisch geladen deeltjes, kleiner dan atomen, - die ieder in het spektrum tot bepaalde strepen aanleiding geven, en die men, volgens Preston, in de atomen der verschillende elementen ongewijzigd wedervindt.

Uit al het voorgaande blijkt, dat de spektroskopie, hoe gewichtig

(1) *P. Zeeman*, Phil. Mag. [V], **43**, 226 (1897); Arch, néerl. [II], **1**, 44 en 217.

zij eens moge worden voor het vraagstuk van de konstitutie der stof, ons thans nog niets anders nopens de gesteldheid der atomen kan leeren, dan dat deze stelsels zijn met een innerlijke struktuur. Betreffende de vraag naar de éenheid der stof geeft zij ons geen ondubbelzinnige wenken. De verschijnselen zijn zoo menigvuldig en ingewikkeld en de moderne methoden van onderzoek zóo machtig en onthullen een zoo groote menigte bizonderheden, dat men niet gissen kan hoeveel arbeid nog noodig zal zijn, vooraleer langs dien weg de kwestie tot klaarheid zal kunnen gebracht worden.

III. - Het radioaktische standpunt.

Na de bespreking der chemische en spektrale feiten, welke op een verdere deelbaarheid der atomen duiden, zijn we eindelijk tot de uiteenzetting der verschijnselen gekomen, die volgens onze huidige aanschouwingen het onwederlegbaar bewijs geleverd hebben van de ontbinding en zelfs de transmutatie der elementen.

Het is algemeen geweten, dat Henri Becquerel in 1896 ontdekte, dat uranium en zijn zouten de eigenschap bezitten, voortdurend een onzichtbare straling uit te zenden, welke in staat is op de fotografische plaat in te werken en gassen elektrisch geleidend te maken (te jonizeeren). Op deze ontdekking volgde alras die van een aantal andere stoffen, welke dezelfde eigenschappen vertoonen. Men noemde de gezamentlijke eigenschappen dier stoffen *radioaktiviteit;* en deze is het onderwerp van een nieuwen twijg der natuurkunde geworden, welke op korten tijd een verbazende uitbreiding heeft genomen. Zij heeft onze kennis der atomen een beslissende schrede vooruitgeholpen, en een tiental jaren studie heeft hierop meer licht geworpen dan den eeuwenlangen arbeid op het oude natuurwetenschappelijk gebied.

Rutherford bewees, dat de straling der radioaktieve stoffen een mengsel is van drie verschillende typen, die hij onder de benamingen α-straling, [β]-straling en γ-straling onderscheidde. Deze typen zijn scherp afgeteekend. De α-stralen bestaan uit stofdeeltjes wier massa van de grootheidsorde der atomische massa's is, en dezelfde voor al de radioaktieve elementen[1]; zij vliegen met groote snelheid door

(1) Wellicht heliumatomen. Vgl. *Rutherford*, Phil. Mag. [VI], **70**, 348-371 (1906).

het ruim, en worden bij haar doorgang door materie zeer gemakkelijk opgeslorpt. Men heeft lang gemeend dat zij van natuur een positieve elektrische lading dragen; doch volgens Soddy[1] zijn zij bij hun uitzending neutraal, en worden zij slechts geladen na botsing met stofatomen. De β-stralen bestaan eveneens uit diskrete deeltjes, die zich met snelheden bewegen die soms 95 % der lichtsnelheid bereiken, en wier massa (die met de snelheid toeneemt) van de orde van der massa van het waterstofatoom is. Deze uiterst bemerkenswaardige lichaampjes - indien men ze wel lichaampjes mag noemen - heeft men *elektronen* geheeten; zij bezitten een onveranderlijke en wèl bepaalde lading negatieve elektriciteit. De ψ-stralen vertoonen het karakter van harde X-stralen; zij zijn zeer dóórdringend; zij schijnen niets stoffelijks te hebben en eenvoudig plotse polsgolven in den ether te zijn. Het zijn de α-stralen die, dank zij hun groote massa, bijna geheel de uitgestraalde energie met zich voeren.

Benevens dit aanhoudend uitstralen van arbeidsvermogen bezitten de meeste radioaktieve stoffen een eigenschap, die voor het onderwerp dat hier behandeld wordt, van het grootste gewicht is. Thorium, radium en aktinium laten iets stoffelijks ontsnappen, dat radioaktief is, en dat door een luchtstroom weggeblazen wordt als een gas. Rutherford, die het in thorium ontdekte, noemde het *emanatie*. De aktiviteit der emanatie is niet bestendig, maar vergaat allengs; en de snelheid van verval dezer radioaktiviteit verschilt naar gelang van het element dat de emanatie voortbrengt. De aktiviteit der thoriumemanatie zinkt tot de helft van haar bedrag na verloop van ongeveer één minuut, die der radiumemanatie na verloop van nagenoeg 4 dagen. Het staat heden vast dat de emanatiën inderdaad gassen zijn; zij gehoorzamen aan de wet van Boyle en gelijken aan de edelgassen, n.l. door hun chemische onverschilligheid[2]. Zij kunnen door water of door de sterkste zuren, of over witgloeiend platina geleid worden, zonder het minste verlies harer radioaktiviteit. Bij de temperatuur van vloeibare lucht worden zij verdicht. Zij worden ook binnen in vaste radioaktieve stoffen ontwik-

(1) *Soddy*, Nature, **74**, 316 (1906).
(2) *Ramsay*, Comptes Rendus 1904, CXXXVIII, 1388.

keld en hoopen er zich in op[1]. Een dergelijke stof, zegge een kristal radiumbromiede, scheidt in zijn gansche massa voortdurend radiumemanatie af, die er zich in okkludeert; maar daar de aktiviteit der emanatie ook voortdurend vergaat, kan die van het zout niet onbegrensd stijgen; de aktiviteit van het kristal bekomt een standvastige waarde, wanneer de verzwakking der aktiviteit der geokkludeerde emanatie, per Sekunde, opgewogen wordt door de voortbrengst, in dezelfde tijdruimte, van versche emanatie. Men zegt dan dat het radioaktisch evenwicht is ingetreden. Het grootste gedeelte der aktiviteit der emanatie-ontwikkelende radioaktieve stoffen, wanneer het radioaktisch evenwicht tot stand gekomen is, stamt van de aanwezige emanatie.

Niet-aktieve lichamen, die met emanatie in aanraking komen, worden op hun beurt radioaktief: dat is het verschijnsel der *geïnduceerde,* of beter (met Soddy) *medegedeelde* aktiviteit. Deze daalt eveneens met den tijd tot nul, doch volgens een andere wet dan de aktiviteit der oorspronkelijke emanatie; ook verschilt zij in karakter naar gelang der emanatie die haar voortgebracht heeft. De aktiviteit aan een platinadraad medegedeeld, wordt, bij het gloeiend maken van den draad, van dezen afgedreven en op de omliggende voorwerpen neergezet. Het *mededeelen* der radioaktiviteit bestaat dus in het neerslaan, door de gasvormige emanatie, van een vaste, vluchtige radioaktieve stof. Alles geschiedt derhalve, alsof de radioaktieve stof, op eene of andere wijze, emanatie voortbrengt, en deze op haar beurt een nieuwe stof ontwikkelt, nl. de stof waaraan de medegedeelde aktiviteit te wijten is.

Doch ook zonder ontwikkeling van emanatie kan een radioaktieve stof aan andere stoffen het aanzijn schenken. Ziehier een voorbeeld, tusschen veel andere. Rutherford en Soddy hadden gevonden, dat de aktiviteit hunner thoriumpraeparaten grootendeels te danken was aan een stof, die zij thorium X noemden, en die door scheikundige middelen uit het thoriumpraeparaat kan worden afgescheiden. Wanneer

(1) Deze aanname is met geen enkel bekend feit in strijd en geeft een eenvoudige verklaring van de verschijnselen. Enkelen nochtans treden haar niet bij; zoo heeft Zenghelis [Naturw. Rundsch. XXII, 83 (1907)] een andere hypothesis ontwikkeld; ze schijnt echter moeilijk met de feiten in overeenstemming te brengen.

zulks geschied is, heeft het oorspronkelijke praeparaat bijna geheel[1] zijn aktiviteit verloren, en gansch deze verloren aktiviteit kleeft het afgezonderde thorium X aan. De aktiviteit van het ThX daalt langzamerhand tot nul, terwijl het van ThX beroofde prseparaat, dank zij de vorming van versch ThX in zijn massa, zijn aanvankelijke aktiviteit terugbekomt. En wel geschiedt het toenemen der eene aktiviteit en het dalen der andere op zulke wijze, dat op ieder oogenblik de som der twee aktiviteiten (gemeten door het jonizeerend vermogen) standvastig is. ThX schijnt dus een radioaktieve stof te zijn welke uit thorium aanhoudend en met standvastige snelheid, wordt ontwikkeld. Later is gebleken, dat ThX niet rechtstreeks van thorium stamt, maar van een andere stof, radiothorium, die door thorium schijnt gevormd te worden. Het ontstaan van radiothorium schijnt noch met emanatieontwikkeling, noch met merkbare straling gepaard te gaan[2].

De aktiviteit van radiothorium bestaat dus in twee gelijktijdige verschijnselen: het uitzenden van α-stralen en het voortbrengen eener nieuwe stof, ThX. Deze is ook radioaktief, en baart, insgelijks onder straling, een nieuwe radioaktieve stof, de thoriumemanatie. Deze schiet eveneens α-stralen en brengt een nieuwe stof voort, ThA, de stof die de meegedeelde aktiviteit veroorzaakt. Deze laatste stof schenkt op haar beurt, ditmaal zonder merkbare straling, aan een nieuwe stof het aanzijn, ThB, welke een medegedeelde aktiviteit opwekt, die van de voorgaande verschilt; ThB schiet α- en β-stralen. Met radium en andere radioaktieve stoffen neemt men analoge verschijnselen waar.

Dientengevolge kunnen we, naar het voorbeeld van Soddy[3],

(1) Het overblijvende thorium straalt nog 1/4 der oorspronkelijke α-straling uit. ThX levert de overige 3/4, plus al de β-straling en bezit het geheel emanatieontwikkelend vermogen.

(2) *Wm. Ramsay,* Journal de Chimie phys. III, 617 (1905); *Sackur*, Berdeutsch. chem. Ges. **38**, 1756 (1905); *Giesel*, ibid., **38**, 2384; *O. Hahn*, ibid., **38**, 3371; Zeitschr. f. phys. Chem. 9 Mei 1905; Jahrb. f. Radioakt. u. Elektronik, II, 233 (1905); *B.B. Boltwood*, Americ. Journ. of Sc. [IV], **21**, 415 (1906); *H.M. Dadourian*, ibid., **21**, 427; *Mc Coy* **&** *Ross*, ibid., **21**, 433; *O. Hahn*, Phys. Zeitschr., **7**, 412 en 456 (1906); *Elster & Geitel*, ibid., **7**, 445; *G.A. Blanc*, ibid. **7**, 620. De verhandelingen van Boltwood en van Dadourian vindt men ook in Phys. Zeit. **7**, bl. 482 en 453.

(3) Radio-activity, an elementary Treatise, from the standpoint of the disintegration theory (London 1904), bl. 110.

de radioaktiviteit bepalen als het samengaan van twee processen: 1° straling (deze kan nochtans ontbreken, althans schijnbaar[1]), 2° ontwikkeling van nieuwe stoffen. Proefondervindelijk is bewezen, dat deze twee processen het gevolg zijn van *eenzelfde verandering* in het radioaktieve lichaam; m.a.w., dat de deeltjes der *α*-straling van radiothorium b.v., weggeslingerd worden *op het oogenblik* dat ThX ontstaat, de deeltjes der *α*-straling van ThX *op het oogenblik* dat emanatie wordt voortgebracht, enz.

De radioaktiviteit van een praeparaat toont zich slechts standvastig bij radioaktisch evenwicht; doch dit is een stationaire toestand, en in haar wezen is de radioaktiviteit een veranderlijke eigenschap, die met kleinere of grootere snelheid te loor gaat; wezenlijk is zij maar een *tijdelijke* eigenschap. Een radioaktieve stof bezit als zoodanige *een bepaalden levensduur*, die berekend kan worden uit de snelheid van verval harer aktiviteit, en voor de stof kenmerkend is. Zoo is de levensduur der thoriumemanatie 87 Sekunden, die van radiumemanatie 5 dagen 8 uren, die van radium ongeveer 1900 jaar, enz. De radioaktieve stoffen, als zulke, worden dus geboren en vergaan net als de levende wezens. Noodzakelijk dus ondergaat de struktuur dier stoffen aanhoudende veranderingen. Welnu, de proefneming heeft geleerd dat molekulaire wijzigingen waaraan men radioaktieve stoffen onderwerpt, op de aktiviteit van geen invloed zijn. Bedoelde veranderingen kunnen dus enkel atomische zijn. Van welken aard? Twee zienswijzen zijn daaromtrent vooruitgezet geworden. In de theorie van Mev. Curie zijn de veranderingen in het atoom periodisch en worden zij onderhouden door een onbekende straling, die de wereldruimte in alle richtingen doorkruist[2]. Doch, zooals J.J. Thomson[3] terecht doet opmerken, ziet men in deze hypothesis niet in, waarom de radioaktiviteit vergankelijk is. Haar zoo goed vastgestelde verzwakking dwingt

(1) Bij hun doorgang door materie ondergaan de *α*-stralen een snelheidsverlies, en wanneer de snelheid onder 15000 km. per sekunde zinkt, verdwijnt het jonizeerend, fotografisch en fluoresceerend vermogen. De stralinglooze aktiviteit kan op deze wijze wel verklaard worden. (Vgl. *E. Rutherford*, Phil. Mag. [VI], **10**, 163, 1905).

(2) Deze theorie werd ook door Lord Kelvin voorgestaan (Phil Mag. [VI], **7**, 220-223, 1904).

(3) Electricity and Matter (London 1905, bl. 161-162).

ons veeleer aan te nemen, dat de verandering in het atoom geen periodische is, maar een *steeds in denzelfden zin* voortschrijdende. Wij kunnen ons echter geen dergelijke verandering voorstellen, dan polymerisatie der atomen van het radioaktieve element, ofwel ontbinding der atomen die zouden opgebouwd zijn uit kleinere deeltjes hetzij van dezelfde, hetzij van verschillende natuur. Nu weet men, dat de aktiviteit eener radioaktieve stof volgens een exponentieele wet afneemt, en hieruit besloten Rutherford en Soddy terecht(1), dat de besproken verandering geen polymerisatie kan zijn. Zij kan dan alleenlijk nog bestaan in een uiteenvallen, een stukvliegen, een 'disintegratie' der radioaktieve atomen; en van daar de Rutherford-Soddysche theorie ter verklaring der radioaktische verschijnselen(2).

Deze theorie beschouwt de atomen als komplexen opgebouwd uit kleinere deeltjes; de atomen der niet radioaktieve lichamen zijn bestendig, d.i. aan geen veranderingen onderhevig; die der aktieve lichamen zijn integendeel wankelbare gebouwen. De oorzaak der radioaktiviteit ligt in het bouwvallig worden dezer atomen. Van deze brokkelen deeltjes af, die in den vorm van α- en β-stralen door inwendige atomische krachten met groote snelheid worden weggeslingerd. In een aktieve stof, zegge radium, verbrokkelen per sekunde een bepaald procentgetal(3) der aanwezige atomen (dit aantal is uit proefondervindelijke gegevens bekend, en bereikt voor radium 1/1885); en het zijn deze atomen die, terwijl zij verbrokkelen, radioaktief zijn, met uitsluiting der overigen: een atoom is maar radioaktief op het oogenblik

(1) *F. Soddy*, Op. cit., bl. 114-115.

(2) Deze theorie heeft schier algemeene bijtreding verworven; de eenige man van aanzien; die haar nog bestrijdt, is Lord Kelvin; deze heeft echter aan den proefondervindelijken arbeid op dit gebied geen deel genomen. (Zie *The Times*, Oogst 9 - Sept. 4, 1906, overgedr. in *The Chem. News*, **94**, n° 2442 en volg.; vgl. ook *Soddy* in *Nature*, **74**, 516; 1906. Verder *Lord Kelvin*, Phil. Mag. **13**, 313, 1907).

(3) Dus bezitten, op een gegeven oogenblik, slechts een gedeelte der atomen van een aktief element de eigenschap der radioaktiviteit; zij kunnen derhalve niet allen gelijktijdig dezelfde struktuur bezitten. We moeten dus minstens voor de radio-elementen de zienswijze van Dalton laten varen, als zouden tusschen de atomen van een zelfde element geen individueele verschillen bestaan; en zoo rijst het vermoeden op, dat bij al de elementen de atomische konstanten, die wij kunnen meten, slechts *gemiddelde*, geen absolute, getallen zijn (Vgl. Soddy, op. cit., bl. 125, bl. 176-180).

dat het stukgaat. Een aldus door verlies van *α*- en *β*-deeltjes verkleind atoom heeft nieuwe eigenschappen: het is nu atoom eener nieuwe stof, de emanatie. Dit nieuw atoom is ook nog een labiel gebouw; na langeren of korteren tijd wordt zijn inwendig evenwicht verbroken en het vervalt, met radioaktische straling en verlies van enkele zijner bestanddeelen; hetgeen overblijft is wederom een nieuw atoom, een atoom radium A. Zóo gaat het proces voort; indien nu een vervalprodukt bereikt wordt, dat stabiel is, dan houdt de radioaktiviteit op: het laatste produkt splitst zich niet meer, en indien men het niet ontsnappen laat hoopt het zich in steeds toenemende hoeveelheid op. Het procentaantal der gelijktijdig uiteenvallende atomen is altijd uiterst gering, en bijgevolg bekomt men het eindprodukt slechts in zeer kleine hoeveelheid. De proefnemingen zouden honderden en duizenden jaren moeten duren om de eindprodukten[1] der radioaktieve stoffen in hoeveelheden te bekomen, die hun scheikundig onderzoek zouden toelaten. Gelukkig spelen zich radioaktieve processen in de natuur sedert onafzienbare tijden af; en het is te verwachten, dat in de delfstoffen, die onze radioaktieve praeparaten leveren, zich merkbare hoeveelheden der eindprodukten hebben opgestapeld. Wat leert dan het onderzoek van die delfstoffen? Wel, dat zij gewoonlijk een aanzienlijke menigte van steeds dezelfde elementen bevatten; en onder andere is de regelmatige aanwezigheid van helium uiterst in 't oog loopend. Zou helium een eindprodukt van radioaktisch verval zijn? is de vraag, die natuurlijk in den geest oprijst. Zij is voor het geval van radium aan de proefneming onderworpen geworden, éerst door Ramsay en Soddy[2]. Zuiver radiumbromiede was enkele maanden in drogen toestand bewaard geworden, opdat het helium, indien het een produkt van radioaktisch verval is, tijd hebbe er zich tot een zeker bedrag in opeen te hoopen. Alsdan werd het in een bizonderen toestel in water opgelost, om de voortgebrachte gassen te laten ontwijken. Deze gassen werden door buizen geleid waarin de waterstof, de zuurstof en het voortgebrachte

(1) De tusschenprodukten zou men enkel door het bewerken van overgroote hoeveelheden materiaal in merkbare hoeveelheden kunnen bekomen, maar niet door verlenging van tijd, daar zij in voortdurend verval betrokken zijn.

(2) Proc. Roy. Soc. 1903, LXXII, 204. Vgl. ook *Ramsay*, Compt. Rend. CXXXVIII, 1388 (1904).

water vastgehouden werden, en daarna in een in vloeibare lucht gedompelde haarbuis, waarin de gassen van de aanwezige emanatie, het koolzuur, enz., door verdichting werden bevrijd. Hetgeen hierna van de gassen overbleef kwam in een andere kapillaire buis, waarin men het gas door een elektrischen stroom lichtgevend maakte. Het spektrum van dit licht bleek het volledige heliumspektrum te wezen. In latere proeven werd radiumemanatie in de spektraalbuis verdicht, en alle vluchtige gassen, helium inbegrepen, door middel eener kwikluchtpomp verwijderd. De buis werd dan toegesmolten. Na vijf dagen bekwam men het volledige heliumspektrum. Aldus wordt bij het radioaktisch verval der emanatie helium voortgebracht: zulks werd door Deslandres, en door Himstedt en Meyer bevestigd, en is thans algemeen erkend.

'Radium zet zich in helium om *via* de emanatie' (Soddy); dit is de eerste proefondervindelijke vaststelling der transmutatie van een element, de verwezenlijking van den droom der alchemisten, die nog vóor eenige jaren met schouderophalen werd onthaald[(1)].

Met het oog op deze *evolutie* der radioaktieve elementen, leidende door een reeks onstandvastige stoffen tot stabiele eindprodukten, zijn door verschillende geleerden de uranium- en thoriumvoerende ertsen onderzocht geworden[(2)].

Volgens Boltwood zijn, behalve helium en radium, ook lood en barium[(3)] standvastige begeleiders van uranium in zijn ertsen, en zijn waarschijnlijk ook bismuth, waterstof, argon en zeldzame metalen met de radioaktieve elementen verwant. Al die stoffen zouden tot de eindprodukten van het radioaktisch verval behooren. In alle uraniumvoerende ertsen is het gehalte aan radium met het gehalte aan uranium evenredig[(4)]; en bovendien heeft men het onslaan van radium in uraniumoplossingen waargenomen, die volkomen van radium bevrijd

(1) Ook Aktinium ontwikkelt Helium [*Debierne*, Compt. Rend. CXLI, 383 (1905)]. Cf. noot (2) op de volg, bl.

(2) *Rutherford and Boltwood*, Amer. Journ. [4], **20**, 55 (1905), **22**, 1 (1906); *Boltwood*, ibid., **20**, 253 (1905), **21**, 415 (1906); *Strutt*, Proc. Roy. Soc. A, **76**, 88 (1905); *Mc Coy*, Ber. deutsch. chem. Ges. **37**, 2641 (1904).

(3) Insgelijks polonium (Radium F).

(4) *E. Rutherford & B.B. Boltwood*, Amer. Journ. [IV], **22, 1**-3 (1906).

geworden waren[1]. Radium is dus stellig een splitsingsprodukt van uranium[2]. Thorium en uranium komen insgelijks samen voor en het is best mogelijk, dat thorium op zijn beurt het stamelement van uranium is. Terwijl de levensduur van radium ongeveer 1885 jaar bedraagt, bereikt die van uranium 500 miljoen jaar en die van thorium 2000 miljoen; zoodat de korte duur van ons leven ons wel voor immer de proefondervindelijke rechtstreeksche bevestiging dezer omvormingen ontzegt. Doch we mogen voor de toekomst eenig licht verhopen van de zorgvuldige vergelijkende studie der radioaktieve delfstoffen.

Indien men aanneemt, dat lood, barium, bismuth, enz. transmutatieprodukten zijn van radioaktieve stoffen, ligt geen grond voor om zulks ook niet van de overige elementen te verwachten. Er zou aldus sedert het begin der wereld een grootsch radioaktisch proces van evolutie werkzaam zijn geweest, proces gedurende wiens afloop de chemische soorten achtereenvolgens zouden zijn geboren, om min of meer lang te bestaan naar gelang van den graad van stabiliteit hunner atomen, en daarna te verdwijnen. De elementen onzer gewone scheikunde zouden dan den tijd weerstaan uit hoofde hunner groote stabiliteit. Zij zouden dus ofwel volstrekt bestendig zijn, ofwel zich zoo uiterst langzaam omzetten dat zij zich aan onze menschelijke ervaring als onsterfelijk voordoen. Dit denkbeeld is niet ongerijmd, want volgens hetgeen hooger gezegd is heeft men stoffen leeren kennen van alle trappen van bestendigheid, van de aktiniumemanatie met een levensduur van 5-7 Sekunden af, tot thorium met een van 2×19^9 jaar. Men begrijpt hoe gewichtig het zou zijn voor onze natuurbeschouwing, te weten of àlle elementen zich, in kleinere of grootere mate, omzetten, d.i. radioaklief zijn[3].

Vandaar dat men reeds meermaals verschillende metalen in dit opzicht heeft onderzocht[4], doch de proeven worden zeer vermoeilijkt

(1) *Soddy*, Jahrb. f. Rad. u. Elektr. **3**, 19 (1906).
(2) Hoogst waarschijnlijk met actinium als tusschenprodukt: Ur → Act → Ra. Vgl. *Boltwood*, Amer. Journ. [IV], **22**, 537-538 (1906).
(3) Met uitstraling van langzame α-deeltjes (Vgl. bl. 180, noot 1).
(4) *Strutt*, Phil. Mag. [VI], **5**, 680(1903); *Mc Lennan & Burton*, ibid., **5**, 707 (1903), **6**, 343 (1903), en Phys. Rev. **16**, 184 (1903); *Cooke*, Phil. Mag. [VI], **6**, 403 (1903); *Right*, Mem. Acc. Sc. Bologna, [VI], **1**, 149 (1904), en Nuovo Cimento 1905, 53; *Naccari*, Nuov. Cim. [V], **8**, 28 (1904); *Campbell*, Phil. Mag. [VI], **9**, 531 (1905) en **11**, 206 (1906); *Wood*, ibid., **9**, 550 (1905).

door de sporen radioaktieve stoffen, die de te onderzoeken metalen gewoonlijk verontreinigen. Daarenboven zijn radium en radiothorium[1], en hun vervalprodukten, in ondenkbaar kleine hoeveelheden in de natuur (aardkorst en dampkring) zoo ongelooflijk verbreid, dat hun radioaktische straling aan de oppervlakte der aarde overal voorhanden is, en de gezochte aktiviteit der metalen licht kan dekken. Niettegenstaande deze bronnen van fouten laat de huidige uitslag der proeven voor de toekomst een beslissend resultaat verhopen. J.J. Thomson heeft aangetoond[2], dat zuivere alkalimetalen bij afwezigheid van licht[3], en zoowel in den gasvormigen als in den vasten toestand, langzame β- stralen uitzenden[4]. Mac Lennan en Burton dachten ontdekt te hebben, dat lood, tin en zink een aktieve emanatie ontwikkelen; doch dit werd door latere proeven van Righi en Campbell niet bevestigd. Wood besloot uit zijn proeven tot een eigen radioaktiviteit der gewone metalen, en N.J. Campbell[5], die met ijzer en aluminium arbeidde, eveneens. De schoone proeven van beide laatste natuurkundigen, indien zij nog niet bindend zijn voor het aannemen der radioaktiviteit als algemeene eigenschap der stof, leggen haar toch een beduidende waarschijnlijkheid bij.

Deze aanname, gepaard met de theorie van Rutherford en Soddy, zou ons eindelijk verklaren, waarom in de natuur zekere elementen immer groepsgewijze voorkomen. Zoo b.v. zijn alle loodglansen zilvervoerend, alsof zilver een vervalprodukt van lood was. Doen zich insgelijks vaak te zamen voor: zink, cadmium, indium; ijzer, mangaan; platina, iridium, osmium, ruthenium; tantaal, niobium; enz.[6]. Men zal opwerpen dat in de hier besproken hypothesis, de elementen dezer verschillende groepen in de ertsen altijd in dezelfde verhoudin-

(1) Zie nopens de aanwezigheid van radiothorium in de lucht, een art. van *G.A. Blanc* in Phil. Mag. [VI], **13**, 378 (1907).
(2) Phil. Mag. [VI], **10**, 584 (1905).
(3) Alle door licht getroffen metalen zenden *β*-stralen uit.
(4) Zij zijn echter niet radioaktief in den gewonen zin, daar hun zouten onwerkzaam zijn.
(5) Jahrb. d. Radioaktiv. u. Elektronik, **2**, 434 (1906).
(6) Zonder twijfel speelt ook de scheikundige affiniteit een groote rol bij het samenvoorkomen van elementen; doch hier wordt alleen gedoeld op die gevallen, waarin één element sterk overwegend is, de andere slechts bijmengingen zijnde.

gen zouden moeten aanwezig zijn, nl. ieder element in een mate evenredig met zijn levensduur. Doch, zonder te rekenen dat zulks slechts dan kan toetreffen, wanneer de levensduur van het stamelement dien zijner vervalprodukten overtreft, moet men met Campbell aanmerken, dat zeer waarschijnlijk in geen mineraal het radioaktisch evenwicht is bereikt. Inderdaad, wanneer men bedenkt hoe uiterst langzaam het vervallen der gewone metalen moet geschieden, zal men overtuigd zijn dat de gansche geschiedenis der aarde, als planeet, slechts een kortstondig episode in zulk een proces vertegenwoordigt.

Indien de algemeenheid der radioaktiviteit zich in de toekomst mocht bevestigen, zouden wij bijna tot de gevolgtrekking gedwongen zijn, dat het lot der geheele stoffelijke wereld leidt tot onvermijdelijk en onherroepelijk verval. Wij zien de atomen wel afgebroken worden, doch dit geschiedt met het vrijmaken van zoo ontzaglijke hoeveelheden arbeidsvermogen(1), dat we geen proces van heropbouwing dier atomen kunnen uitdenken. Bestaan alle atomen uit eenzelfde oorstof, dan zien wij het heelal wel naar een toestand streven, waarin alle lichamen, planeten en zonnen en nevelvlekken, in die éene stof zullen zijn opgelost; maar we kunnen ons geenszins voorstellen, hoe en door welke omgekeerde werking dit streven zou kunnen belemmerd worden, en hoe uit die oorstof (die wellicht niets anders is dan negatieve elektriciteit) de chemische stoffen zouden worden herschapen naarmate zij door het eerste proces verdwijnen. Indien die omgekeerde werking niet bestaat, dan streeft het heelal naar een einde, dat weliswaar theoretisch nooit volledig bereikt zou worden, maar waarvan de toestand der wereld na verloop van een eindig aantal eeuwen niet meer te onderscheiden zou zijn. Evenzoo zouden we moeten besluiten tot een begin der huidige wereld, tot een in werking treden der thans heerschende natuurwetten, en het is onmogelijk ons in te beelden, welke toestanden vóor dat tijdstip bestonden. Zooals algemeen bekend is, voert het beginsel van Carnot, op het heelal toegepast, tot dezelfde gevolgtrekkingen. Doch evenals dit beginsel, in de kinetische hypothese, slechts een statistieke wet is(2) die mogelijk niet geldt voor

(1) *P. Curie en Laborde*, Compt. Rend. CXXXVI, 673 (1903).
(2) *Maxwell,* Theory of Heat (London 1871) bl. 153-154, 308-309. Zie ook het beroemde H-theorema van Boltzmann.

atomische en subatomische processen, zoo kan het ook zijn dat er een mogelijkheid bestaat die ons ontsnapt, en waardoor de atomen na hun verval weer verrijzen.

Maar voor zooveel wij weten, heeft de transmutatie der elementen slechts in éen zin plaats, den zin van de hoogere naar de lagere atoomgewichten. Zij voert tot immer eenvoudigere lichamen, en gaat gepaard met het uitstooten van negatieve elektriciteit. Zoo heeft de studie der radio-elementen als vanzelf het vraagstuk der oorstof ontmoet, en den eenigen weg gebaand waarlangs dit physico-chemisch problema het gebied der wiskundige analysis kon bereiken, waar het onmiddellijk herschapen werd in de elektrische theorie der materie.

IV. - Het elektromagnetische standpunt.

A. - De atomistische Douw der Elektriciteit.

Meer dan honderd jaar is het geleden, dat Franklin zijn theorie der elektriciteit ontwikkelde, waarin deze als een onweegbare vloeistof werd opgevat, die alle lichamen doordringt. Deze theorie vond veel geloof, alhoewel de meeste natuurkundigen zich van de taal der Symmersche twee-vloeistoffentheorie bedienden. En dat geloof was gegrond, want het is verbazend, in hoeveel opzichten de elektriciteit zich als een onsamendrukbare vloeistof gedraagt[(1)]. Vooral de proefondervindelijke wet van 't behoud van elektriciteit, welke leert dat deze noch geschapen, noch vernietigd kan worden, heeft er veel toe bijgedragen, haar als een stof te doen beschouwen.

In de vloeistoftheorie, zooals ze wiskundig ontwikkeld werd door Coulomb, en bizonder door Wilhelm Weber, wordt het bestaan van elektrische atomen aangenomen; zij is derhalve een atomistische theorie der elektriciteit. Deze atomen bestaan enkel op en in geleiders; op deze worden alle elektrische verschijnselen teruggevoerd. De ladingen zijn de *oorzaak* der elektrische krachten; deze krachten worden op een afstand uitgeoefend, d.i. zonder tusschenkomst eener middenstof; zij reiken oogenblikkelijk tot in de verste afstanden.

(1) Vgl. *Sir O.J. Lodge*: Modern Views of Electricity. London 1889:

Deze leer werd door de Faraday-Maxwellsche theorie verdrongen, welke regelrecht tegenover de vloeistoftheorie staat. De elektriciteit wordt gansch van haar stoffelijke natuur ontbloot, zij is niets anders dan een eigenaardige toestand van niet-geleiders, en deze laatsten spelen de hoofdrol bij alle elektrische processen. Werkingen op een afstand zijn, als niet voorstelbaar, uitgesloten; de ruimte is opgevuld door een alles doordringende, kontinue stof, den ether, welke de krachten niet oogenblikkelijk, maar geleidelijk, met bepaalde snelheid, overplant; de elektrische ladingen zijn niet de oorzaak, maar het gevolg van het bestaan van elektrische krachten, welke in niet-geleiders (waartoe ook de vrije ether behoort), eigenaardige spanningen verwekken (Maxwells *elektrische verschuiving*). Geleiders zijn niets anders dan holten in de niet-geleiders, op wier wanden de elektrische ladingen, als gevolg der elektrische verschuiving, te voorschijn treden. Elke wijziging der elektrische verschuiving uit zich als magnetische kracht; zoodat de elektromagnetische energie, evenals de elektrostatische, uitsluitend in het diëlektrikum zetelt, en wel, meer bepaaldelijk, in den daarin bevatten ether.

De theorie van Maxwell leidt tot de gevolgtrekking, dat elektromagnetische storingen zich in een diëlektricum met een snelheid voortplanten, welke slechts afhangt van twee standvastigen die voor een gegeven stof kenmerkend zijn: de diëlektriciteitskonstante en het magnetisch doorlatingsvermogen; de voortplantingssnelheid der storingen (o.a. licht) zou dus van de golflengte onafhankelijk moeten zijn.

Hierin ligt nu juist het zwakke punt der theorie van Maxwell. Zij blijkt onmachtig de kleurschifting te verklaren. Hetzelfde geldt van de lichtopslorping in nietgeleiders. Om van deze verschijnselen op grond der elektromagnetische lichttheorie rekenschap te geven, zag H.A. Lorentz zich genoopt, in de atomen het voorhandenzijn van beweeglijke elektrische ladingen aan te nemen. Dit was het uitgangspunt der huidige elektronentheorie. De vrije ether is het eenige midden, waarin geen elektronen voorondersteld worden; voor hem treft de oorspronkelijke theorie van Maxwell toe: er heeft in hem noch kleurschifting, noch opslorping plaats. Alle elektrische verschijnselen worden teruggebracht tot werkingen tusschen de elektronen, maar door vermiddeling van den ether: aldus is de huidige theorie der elektriciteit

een versmelting van twee schijnbaar onverzoenlijke leerstelsels: de theorie van Coulomb-Weber en deze van Faraday-Maxwell.

De eerste bevestiging der elektronentheorie, en met haar van den atomistischen bouw der elektriciteit, ligt in de ontdekking van Zeeman; doch zij was reeds vroeger als een gevolg van Faradays wet der elektrolyse klaar uitgesproken geworden. Volgens deze wet dragen de jonen der elementen elektrische ladingen die immer nauwkeurige veelvouden eener zelfde lading zijn, en deze ladingen gaan aan de elektroden, van de jonen op deze over. ‘Indien we atomen der chemische elementen aannemen, kunnen wij de gevolgtrekking niet ontduiken, dat ook de elektriciteit, positieve zoowel als negatieve, verdeeld is in bepaalde elementaire hoeveelheden, welke zich als atomen elektriciteit gedragen.’ (Helmholtz[1]).

De nieuwere onderzoekingen omtrent den doorgang der elektriciteit in gassen schragen het begrip van elektrische atomen nog krachtiger. Gassen in den normalen toestand zijn, hoogst waarschijnlijk, volstrekte niet-geleiders der elektriciteit. Gewisse invloeden nochtans deelen aan een gas een zeker geleidingsvermogen mede, b.v. de opslorping, door het gas, van α-, β-, X-stralen. Wanneer het gas aldus geleidend gemaakt is, blijft het, na het ophouden der stralen, lang genoeg in dien staat verkeeren om de studie zijner eigenschappen toe te laten. Men bestatigt dan dat, zooals J.J. Thomson zegt, het geleidingsvermogen uit het gas gefiltreerd kan worden, door het gas door een watten prop te zenden, hetgeen bewijst dat de geleidende toestand te danken is aan iets dat met het gas is vermengd, en dat men er uit kan ziften[2]. Het gas verliest zijn geleidingsvermogen ook wanneer het door een sterk elektrisch veld wordt gedreven. Datgene, waaruit het geleidend vermogen voortspruit, bestaat dus uit geladen deeltjes, en de konduktiviteit stamt van de beweging dezer in het elektrisch veld.

J.J. Thomson heeft, in een reeks meesterlijke proeven, de lading dezer deeltjes gemeten, en haar gelijk gevonden aan de lading van het waterstofjoon in de elektrolyse. Dit uiterst merkwaardig resultaat werd

(1) Faraday-Lecture, 1881. *Zie Helmholtz*' Vorträge u. Reden, 4. Aufl. Braunschweig 1896, Bd. II, bl. 272.

(2) *J.J. Thomson*, Electricity and Matter. London 1905, bl. 73-74.

door H.A. Wilson, bij middel van twee verschillende methoden, alsook door Townsend, bevestigd; en heden staat het buiten twijfel, dat de lichaampjes die een gas geleidend maken, in alle gassen dezelfde elektrische lading dragen, die gelijk is aan de lading der éenwaardige elektrolytische jonen. Dáarom heet men een gas in den geleidenden toestand *gejonizeerd;* er zijn in zulk een gas een gelijk aantal elektrisch positieve en negatieve jonen voorhanden, die, wanneer in het gas twee elektroden worden gedompeld, die door een zuil geladen worden, den doorgang van den elektrischen stroom bewerken, evenals in de elektrolyse der oplossingen, alhoewel niet volgens dezelfde wet(1).

De studie der kathodestralen in uiterst verdunde gassen (drukking ongeveer 10^{-5} atm.) heeft tot de slotsom geleid, dat zij bestaan uit negatief elektrisch geladen deeltjes, welke in het elektrisch veld der elektroden met groote snelheid bewogen worden. In het magnetisch en in het elektrostatisch veld wordt hun baan gekromd, en dit heeft toegelaten de verhouding hunner lading tot hun massa te berekenen, verhouding welke gelijk gevonden wordt aan ongeveer 2000 maal deze van het waterstofkatioon, onverschillig in welk gas de kathodestralen opgewekt worden. De lichaampjes, welke in de Crookesbuis de elektriciteit vervoeren, zijn dus niet alleen in alle gassen dezelfde, maar zijn ook dezelfde als die, welke voorkomen in de β-stralen der radioaktieve stoffen, en ook dezelfde als die, welke in vlammen het licht uitzenden (metingen van Zeeman). Daar deze lichaampjes nu van deze, die zich in gejonizeerde gassen onder gewone drukking voordoen, slechts kunnen verschillen door de omstandigheid, dat zij zich niet van een kring neutrale atomen kunnen omringen, moet hun lading gelijk zijn aan die van een elektrolytisch waterstofjoon, en hun massa bijgevolg aan ongeveer 1/2000 van die van het waterstofatoom. Die lichaampjes zijn dus overal dezelfde, en de natuurkundige vindt ze bij een menigte andere verschijnselen weder: roodgloeiende oxieden, gloeiende metalen, metalen getroffen door ultraviolet licht of door X-stralen, enz., verwekken dezelfde. Zij zijn dus begaafd met de individualiteit en de standvastigheid, die vroeger toegekend werden aan de atomen der scheikundige elementen; hun elektrische lading moeten we

(1) Hier wordt gedoeld op het gewichtig verschijnsel van den *verzadigingsstroom*.

beschouwen als onverdeelbaar, als zijnde de elementaire hoeveelheid negatieve elektriciteit. Hun massa is niet die van stof in den gewonen zin des woords(1), zij bestaan uit elektriciteit en niets anders, loutere elektriciteit in vrijheid, aan geen stoffelijken drager verbonden. Het woord elektrisch atoom, *elektron* (Stoney) bezit dus een nauwkeurige, ondubbelzinnige beteekenis.

De dragers van positieve elektriciteit, die voorhanden zijn in sommige gedeelten der ontlading in Crookesbuizen (Lenards kanaalstralen), bezitten daarentegen een massa die verschilt naar gelang van het gas waarin zij ontstaan, en die van de orde der atomische massa's is. De jonizatie van een gas in de ontladingsbuis moet men zich dus voorstellen als zijnde de splitsing der atomen: een atoom verliest bij deze splitsing een of meer negatieve elektronen, en hetgeen overblijft, d.i. het grootste gedeelte van het atoom, vormt het z.g. positief elektron, of atoomjoon. In gassen bij gewone drukkingen, blootgesteld aan X-straling b.v., wordt een gedeelte der atomen gespleten in een atoomjoon en (een of meer) elektronen(2); doch deze omringen zich onmiddellijk door elektrostatische aantrekking van een kring neutrale atomen; dergelijke vereenigingen maken de positieve en negatieve jonen uit.

Het is onmogelijk, hier zelfs kort de proefnemingen aan te halen, waarop al het voorgaande steunt; doch uit de uitkomsten zien we, dat de moderne natuurkunde ondubbelzinnig wijst op den atomistischen bouw der elektriciteit, d.i. op het voorhandenzijn van onverdeelbare elektrische ladingen, die bestaan op zichzelf, vrij van elken stoffelijken steun. Deze theorie, die nog in vollen groei is, heeft zich reeds vruchtbaar getoond bij de verklaring van een menigte duistere verschijnselen[1]. In het volgende hoofdstuk hopen we aan te toonen, hoe zij tot grondslag gediend heeft eener elektrische theorie der stof.

(1) Zie lager.

(2) Het bewijs hiervan heeft J. Herweg onlangs geleverd (Ann. d. Phys. [IV], **19**, 333-370, 1906).

1 Elektrische vonk en -boog, geleidingsvermogen van vlammen, para- en diamagnetisme, verhouding tusschen thermische en elektrische geleiding der metalen, Peltier- en Thomsoneffekt, thermoëlektrische stroomen, Joule-warmte, strooming van elektriciteit door het luchtledige, dampkringselektriciteit en andere meteorologische verschijnselen, enz.

B. - De elektrische Theorie der Stof.

Volgens Maxwells theorie en de proeven van Rowland[1], is een zich bewegende elektrische lading van een magnetisch veld omgeven, dat, wanneer de beweging een rechtlijnige eenparige verschuiving is, zich met de lading als een stevig lichaam voortbeweegt. Dit veld kan slechts ten koste van een bepaalden arbeid tot stand komen; de bewogen lading is derhalve draagster van arbeidsvermogen, dat haar medegedeeld wordt bij het in beweging stellen en dat zij voltallig wederschenkt wanneer zij in haar beweging wordt gestuit. Een elektrisch geladen lichaam, dat zich stationair beweegt, bezit dus buiten zijn levende kracht nog elektromagnetische energie; en, voor een zelfde snelheid, is zijn totale energie grooter wanneer het lichaam geladen is dan niet. Men kan dus zeggen, dat de massa van het lichaam schijnbaar vermeerderd is met een aandeel, dat van de aanwezigheid der lading stamt; dit aandeel wordt genoemd *schijnbare* of *elektromagnetische* massa. Men zegt derhalve dat de met het lichaam meegevoerde elektriciteit met schijnbare massa begaafd is.

Dit woord bezit echter geen ondubbelzinnige beteekenis. Terwijl men voor de mechanische massa van een lichaam dezelfde waarde bekomt, wanneer men ze uit zijn bewegingsenergie, of uit de versnelling door een in de bewegingsrichting werkende kracht, of uit de versnelling door een op de bewegingsrichting loodrechte kracht, berekent, bekomt men voor de elektromagnetische massa eener lading, langs deze drie wegen drie verschillende waarden. Buiten de energetische schijnbare massa bestaat er dus nog een longitudinale en een transversale[2]. Het onderscheid wordt echter slechts merkbaar wanneer de snelheid der lading zeer groot is.

(1) *Crémieu* (Recherches expérimentales sur l'Electrodynamique des Corps en mouvement, Paris 1901) heeft deze proeven een oogenblik in twijfel getrokken; latere proefnemingen van Crémieu en Pender hebben die van Rowland bevestigd (zitting der Acad. d. Sciences, 20 Maart 1903).

(2) Vgl. *A.H. Bucherer*, Mathematische Einführung in die Elektronentheorie (Leipzig 1904), bl. 51-57.

Deze ‘massa's’ hangen, volgens bepaalde wetten, af van de hoeveelheid, volume, vorm, verdeeling en snelheid der elektrische lading. De schijnbare massa is des te grooter, hoe grooter de lading, hoe kleiner haar volume en hoe grooter haar snelheid. Ja, zij neemt, bij standvastige lading, onbegrensd toe naarmate het volume tot nul, of de snelheid tot die van het licht nadert. Bijgevolg, 1° indien een zelfs zeer kleine hoeveelheid elektriciteit in een wiskundig punt kon saamgedrongen worden, zouden we niet vermogen, haar door de uiterste krachtinspanning te bewegen, en 2° de snelheid van een geladen lichaam kan de lichtsnelheid nooit overschrijden.

En daar de energie der lading niet in deze laatste, maar in den omringenden, onbegrensden ether zetelt, heeft de elektromagnetische massa ook haar zetel in den ether, *zij is massa van den ether*.

In deze resultaten van het wiskundig onderzoek ligt de grondslag der elektrische theorie der stof. Dit onderzoek is niet ijdel, want zooals we hooger zagen, heeft de natuurkundige thans bij een menigte verschijnselen met bewogen elektrisch geladen lichaampjes te doen.

Laten we in dit nieuwe licht de deeltjes, die de kathode- en β - stralen uitmaken, beschouwen. Deze bezitten dus buiten hun gewone massa ook nog elektromagnetische; en daar bedoelde deeltjes uiterst klein zijn, kan deze laatste massa zelfs bij kleine lading aanmerkelijk zijn. Nu heeft Kaufmann[(1)] uit zijn metingen betreffende snelle β-stralen de uiterst merkwaardige gevolgtrekking afgeleid, dat de gewone massa dier deeltjes ten opzichte hunner schijnbare verzwindheid klein, ja hoogst waarschijnlijk *nul* is. Het is daarom dat we in het voorgaande hoofstuk zegden, dat het elektron moet opgevat worden als een louter elektriciteitsatoom, waarvan de massa geheel van elektromagnetischen oorsprong is. En zie nu welke verbazende gevolktrekking de Faraday-Maxwellsche theorie laat afleiden. De massa van een elektron zetelt niet geheel binnen het elektron zelf, maar bevindt zich ook daarbuiten, in den ether; zij strekt zich rondom het elektron heen, in alle richtingen, tot in het oneindige uit. Ieder elektron hangt dus met den ganschen oneindigen ether innig te zamen. Echter draagt de ether tot

(1) Götting. Nachr.; Nov. 1891; 1903; bl. 90 en 148.

de massa van een elektron in des te grootere mate bij, hoe nader hij bij het elektron ligt; en feitelijk is in de onmiddellijke nabijheid[1] van het elektron een zoo groot gedeelte van dezes massa aanwezig, dat hetgeen in de overige ruimte zetelt, ten opzichte van dat gedeelte teenemaal verwaarloosd mag worden.

In een gewissen zin mogen we dus zeggen, dat de elektriciteit van stoffelijke natuur is; en, is zij ook geen stof in den gewonen zin van dit woord, een vorm van arbeidsvermogen is zij zeker niet (Lodge). Dat de elektronen de gewone atomen helpen opbouwen, is reeds uit de verschijnselen van radioaktiviteit, Zeemaneffekt, sekundaire straling, enz. gebleken; een gedeelte der massa der gewone atomen moet derhalve van elektromagnetischen orsprong zijn.

Het streven van den menschelijken geest naar éenheid in zijn wereldbeschouwing en naar gestadige vermindering der grondbegrippen waarop deze beschouwing steunt, moest dan onvermijdelijk voeren tot de vraag, of niet àl de massa der stof elektromagnetische massa is? En of de algemeen aangenomen onveranderlijkheid der gewone massa geen dwaling is, waarin we sedert eeuwen berusten omdat we tot nog toe enkel met snelheden te doen gehad hebben, die ver van de lichtsnelheid verwijderd bleven?

Deze vragen beantwoordt met *ja* de elektrische theorie der materie.

Twee wegen kan men inslaan. Men kan aannemen, dat neven de negatieve elektronen ook positieve bestaan, en dat alle stof opgebouwd is uit deze twee soorten van elektronen. Het atoom heeft men zich dan voor te stellen als iets, dat min of meer gelijkt aan een mikro-planetenstelsel. Sommigen veronderstellen dat één of meer negatieve elektronen rond een positief elektron, met groote massa, wentelen[2]; anderen meenen, dat negatieve elektronen zich binnen een sfeer van positieve elektriciteit bewegen, welke alsdan wegens haar grootere afmetingen een veel kleinere massa bezit dan de elektronen, zoodat de

(1) D.w.z. binnen een afstand die zeer klein is ten opzichte der gewoonlijk aan de atomen toegeschreven afmetingen (Vgl. *J.J. Thomson*, Electr. and Matt., 1905, bl. 52).

(2) Vgl. *C.H. Wind*, Electronen en Materie, Leiden 1905, bl. 14-15.

massa van het atoom bijna geheel van deze laatsten stamt[1]. De aard der bewegingen kunnen wij ons thans nog niet goed voorstellen; het bestaan van strepenspektra duidt op regelmatige, orbitale beweging, terwijl Soddy uit den gang der radioaktische processen goede redenen put om te gelooven, dat, ten minste bij de radioaktieve stoffen, de elektronen in het atoom volslagen regelloos trillen.

De hypothesis, dat de stof bestaat uit een verzameling van positieve en negatieve elektronen, heeft veel voor zich; maar, terwijl we negatieve elektronen bij een menigte verschijnselen in handen hebben, is het nog niet gelukt, dergelijke elementairquanta positieve elektriciteit af te zonderen; deze laatste, voor zooveel wij weten, kleeft altijd aan lichaampjes van de grootte van gewone atomen. Van daar de vermoeding, dat alleen de negatieve elektriciteit, met uitsluiting der positieve, een bestaan op zichzelf heeft; dat *haar* atomen, de elektronen, door aggregatie de stoffelijke atomen uitmaken. De krachten, die deze elektronen bijeenhouden, zijn volkomen duister. Maar deze voorstelling, volgens dewelke alle stof haar ontstaan aan polymerisatie der negatieve elektriciteit zou danken, is wel het onverwachtste en stoutste antwoord op de vraag naar de eenheid der materie.

Hoe deze twee theoriën zich in de toekomst zullen ontwikkelen en welke zal zegepralen, is heden niet te voorspellen. De elektronische theorie der stof is nog te jong om reeds een blijvenden vorm te hebben aangenomen; alleen de groote trekken ervan zijn wellicht tot duren bestemd. In spijt van groote theoretische moeilijkheden heeft zij sedert haar ontstaan veel veld gewonnen. Voor onze natuuraanschouwing is zij revolutionair. De schijnbaar zoo onwrikbare grondvesten der klassieke mechanika rukt zij neer, om in de plaats een nieuwe mechanika te stellen, die op elektromagnetischen grondslag rusten zal. En uit hetgeen hooger over de elektronen gezegd werd blijkt, dat, volgens de woorden van. J.J. Thomson, ‘alle massa massa is van den ether, alle hoeveelheid van beweging, hoeveelheid van beweging van den ether, en alle kinetische energie, kinetische energie van den ether[2].’

(1) Vgl. *J.J. Thomson,* Electricity and Matter, hoofdstuk V; *O. Lodge*, Modern Views on matter, 3d ed. (London 1904); enz.

(2) Electricity and Matter (1905), bl. 51.

Geen snelheid kan de lichtsnelheid overtreffen, zoomin als een temperatuur onder het absolute nulpunt dalen kan[1]. De grondeigenschappen der lichamen der natuur worden dus beperkt door de eigenschappen van den ether. En indien men, met Lamor e.a., de elektronen zelf opvat als singulaire punten in den ether, dan komt men tot de slotsom dat er geen andere eigenschappen mogelijk zijn dan deze des ethers, die de basis vormt van het heelal. De gansche schepping wordt een verzameling van knoopen in den ether[2], en alle verschijnselen bewegingen van den ether. En daar de massa van een atoom funktie is van zijn inwendige kinetische energie, bestaat er geen onderscheid meer tusschen massa en arbeidsvermogen, en het aloude dualisme tusschen kracht en stof valt weg. De ether is niet alleen de oorstof, maar tevens de zetel van alle arbeidsvermogen; deze onbekende, kontinue stof, is de laatste werkelijkheid, waarvan alle dingen stammen.

Maar we zijn hier de plaats, waar de positieve wetenschap heden geraakt is, ver voorbijgerukt, en deze uitweiding kan hoogstens gelden als een verkenning van het gebied, dat zij in nog afgelegen toekomst zal beschrijden. Men wachte zich te meenen, dat stellers doel geweest is een inkijkje te geven in de mogelijke natuur der stof. Absolute kennis ligt buiten menschelijk bereik; het doel der wetenschap is dan ook niet, ons die te leveren. Zij kan ons enkel de verhoudingen der dingen leeren kennen en zulks bij middel van afspiegelingen die wij putten uit de verschijnselen in het groot, de eenige die we, door middel onzer zintuigen, in ons bewustzijn kunnen opnemen. In den grond der zaken te willen doordringen is louter onzin; men weet zelfs niet eens, wat men daarmee zeggen wil. En zooals Tait in een zijner voordrachten waarschuwde, is niets ongerijmder dan te beweren, dat de uiterste schreden der wetenschap ons noodzakelijk dichter bij een begrip der laatste natuur der stof moeten brengen[3].

(1) *H. Poincaré*, La Valeur de la Science (Paris 1905), bl. 197.
(2) Een hypothesis reeds door Lord Kelvin belichaamd in 1867 (Phil. Mag. [IV], **34**, 15-24), met zijn theorie der wervelatomen, welke hier wegens plaatsgebrek moet verzwegen blijven.
(3) *P.G. Tait*: Lectures on some recent Advances in physical Science, 3^{d} ed. (London 1885), bl. 288.

Wij kennen niets anders dan de gewaarwordingen onzer zinnen, en het is ons denken dat daaruit een wereld schept. Laten we nooit uit 't oog verliezen de diepe waarheid die ligt in Goethes woorden:

> ‘Alles Vergängliche
> Ist nur ein Gleichniss.’

C. DE JANS.

Onze taal in Zuid-Afrika.

De belangstelling in alles wat Zuid-Afrika aangaat blijkt ook in Vlaamsch-België nog altijd groot, zooals op het laatste Taal- en Letterkundig Congres duidelijk is gebleken. En bij die belangstelling wordt wel in de eerste plaats aan onze gemeenschappelijke moedertaal gedacht. Het zal derhalve niet ongepast zijn, de lezers van *de Vlaamsche Gids* een en ander mee te deelen over taaitoestanden in Zuid-Afrika, en over de gewichtigste gebeurtenissen op dit gebied gedurende den laatsten tijd.

Zooals men weet, wijkt de gewone omgangstaal der Boeren in meer dan een opzicht af van het Nederlandsch in Europa. Toch moet men die afwijkingen niet overdrijven, zooals meer dan eens gebeurt. Hoewel het niet mogelijk is, dergelijke zaken met wiskundige juistheid te vergelijken, zullen kenners van het Afrikaansch het er wel eens over zijn, dat phonetisch de taal der Boeren minder verschilt van de gewone omgangstaal in Nederland, dan bij voorbeeld het West-Vlaamsch, of het Limburgsch, of de Saksische dialecten in het Noord-Oosten der Nederlanden. En heel zeker is dit verschil veel kleiner dan dat tusschen de Hoogduitsche omgangstaal en de Opperduitsche dialecten van Zwitserland en Oostenrijk; om niet eens te spreken van de Nederduitsche tongvallen, die weer veel verder afwijken van het Hoogduitsch.

Op het gebied van de grammatica en de syntaxis zijn de afwijkingen van meer ingrijpenden aard; zoo bijv. bij de vervoeging der werkwoorden, in het gebruik der tijden; en bij de naamwoorden, in het verdwijnen der geslachten. Intusschen, wat dit laatste betreft, is men in Nederland ook al een heel eind op weg om het getal geslachten te verminderen van drie tot twee. En als we ook hier even een blik werpen op de taalkaart der Duitschsprekende landen, dan vinden we daar ook zeer diepgaande verschillen van het eene dialect tot het andere, die toch niet beletten, dat boven al de gewestspraken eene letterkundige taal algemeen erkend wordt. Zoodat we mogen aannemen, dat het verschil tusschen Nederlandsch en Afrikaansch geen reden behoeft te wezen om het Nederlandsch als schrijftaal voor de Afrikaanders te laten varen.

Dit zoo zijnde, welke plaats bekleeden het Nederlandsch als letterkundige taal, en het Afrikaansch als omgangstaal in Zuid-Afrika? Als algemeene regel kan men vooreerst vaststellen, dat het Afrikaansch de gewone dagelijksche omgangstaal is van de vijf à zes honderd duizend Afrikaanders, die over geheel Zuid-Afrika verspreid wonen, alsmede van de groote meerderheid der gekleurde bevolking, voor zoover zij eene Europeesche taal machtig is. Dialectische verschillen komen voor, doch zijn zeer gering. Maar een andere factor van groote beteekenis is de invloed van het Engelsch, die in zekere kringen buitengewoon sterk is, nog veel sterker dan de invloed van het Fransch op het Nederlandsch in België. Op afgelegen plaatsen en op dorpen, waar niet veel Engelschen wonen, blijft het Afrikaansch betrekkelijk zuiver. Maar waar men meer met Engelschen in aanraking komt, heeft de taal veel te lijden, en vooral de school, waar alles in den regel Engelsch is, werkt in dit opzicht zeer verderfelijk. Ziehier een staaltje van wat onze taal worden kan in den mond van Afrikaansche schoolmeisjes in een centrum als Stellenbosch:

Sophie.
‘Good morning, Maggie, gaan jij van middag ver 'n walk, or dou jou intend going for a ride instead?’

Maggie.
‘No, my dear, I am awfully sorry, ek kan ni van middag mij usual walk neem ni, want di nasty ou Mrs. B kom mos call, en hoe krij jij ver haar weg?’

Sophie.
‘Sê ver haar, jij is ni in ni’.

Maggie.
‘O, by the way, hoe lijk jij Mr. N.?’

Sophie.
‘Nou, I can 't say, that I particularly care ver hom ni; hij was last night rechte rude in company’.

Maggie.
‘Ek gé ok ni baing ver hom om ni’.

Sophie.
‘Het Lizzie haar gistraânt geenjoy op di entertainment’.

Maggie.
‘Rather. Sij sê, dit was baing jolly’.

Sophie.
‘Was dit ni baing nice van Mrs. M. om haar te invite ni?’

Maggie.
‘Watter dress hê jij an gehad?’ enz.

Bij de heeren studenten is het al niet beter gesteld; luister liever:

A.
‘Hê jij gehoor di Matriek results is uit?’

B.

‘So? Hoeveel het gepass?’

A.

‘Stellenbosch het twee in di First Class, vijf in di Second, en tien in di Third; di ander span het seker almal gefall in Latin, Algebra of in di Aggregate’.

A.

‘Ja, maar di Arithmetic paper was ook ni maklik stijf ni’.

B.

‘I say, Jimmie, gaan jij vanaant clear?’

A.
‘Ja, en kêrl, ek sal baing blij wees, as jij mij kan afsien, want as jij kom, kan jij biki my luggage in di carriage help dra, of kijk dat die guard my boxes label en in di van sit so lank as ek my ticket koop’.

B.
‘All rigt, mati’.

Daarmede zij allerminst beweerd, dat een dergelijke brabbeltaal algemeene regel is. Maar het kwaad is zeer diep ingeworteld, en zoo lang men niet het eenige redmiddel gebruikt, het invoeren van het Nederlandsch als voertaal van het onderwijs, zal dit kwaad blijven voortwoekeren, en langzamerhand zou het zoo groot kunnen worden, dat de verbastering niet meer te keeren zou zijn.

Bij de openbare besturen en in het Parlement wordt de Hollandsche taal toegelaten, zooals het heet. Beter zou het zijn als men zei, dat ze geduld wordt. Wij zullen in geene bijzonderheden treden. Feitelijk is alleen Engelsch de offlcieele taal en gebeurt zoo goed als alles in het Engelsch. Als men vôr het gerecht Hollandsch wil spreken, dan wordt de hulp van een taalman ingeroepen, zooals dat in andere landen geschiedt, wanneer een vreemdeling getuigenis aflegt. Het Staatsblad verschijnt in het Engelsch. Op de spoorwegen, in post- en telegraafkantoren vindt men alleen Engelsche opschriften en ook zijn er vele beambten, die geen Hollandsch verstaan. Sommige officieele stukken worden ook in Hollandsche vertaling uitgegeven; maar die vertalingen zijn gewoonlijk zeer slecht, dikwijls zoo slecht, dat zij geheel onbruikbaar en onverstaanbaar zijn, en dus veel beter achterwege zouden blijven, daar zij slechts tot bespotting kunnen dienen der Hollandschsprekende burgers.

In de vergaderingen van stadsraden en afdeelingsraden wordt op vele plaatsen Hollandsch gesproken, maar de notulen worden meestal in het Engelsch gehouden. Op openbare vergaderingen van Afrikaanders hoort men ook veel Hollandsch en de taal van den Afrikaander Bond b.v. is het Hollandsch.

De voornaamste dagbladen in de steden zijn de Engelsche: zoo b.v. te Kaapstad, de *Cape Times,* het orgaan der progressieve (Engelsche) partij, en de *South African News*, het orgaan der Zuid-Afrikaansche partij. Daarnaast heeft men vele kleine bladen op de verschillende dorpen, die gewoonlijk eens in de week verschijnen, en die meestal Hollandsch of ook tweetalig zijn. Het voornaamste Hollandsche blad der Kaapkolonie is *Ons Land*, dat driemaal per week te Kaapstad verschijnt, en dat over vele qusesties van den dag degelijke artikels publiceert. Vele nationale vraagstukken als: de federatie van Zuid-Afrika, de naturellen-qusestie, de arme blanken, het onderwijs, enz., worden in *Ons Land* grondiger en onpartijdiger

besproken dan in welk Engelsch blad ook. *Ons Land* met zijn wakkeren hoofdredacteur, het parlementslid F.S. Malan, is eene macht in Zuid-Afrika, waarmede gerekend moet worden.

Het sterkste bolwerk der Hollandsche taal in Zuid-Afrika is echter tot dusver de Kerk. De officieele taal van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk en van de andere Hollandsche kerkgenootschappen, waartoe bijna geheel de Afrikaanderbevolking behoort, is nog altijd het Hollandsch. De taal van den kansel is betrekkelijk zeer zuiver Nederlandsch. Slechts op enkele plaatsen, als te Kaapstad en in de voorsteden worden naast de Hollandsche ook Engelsche diensten gehouden, en op sommige andere plaatsen zijn deze Engelsche diensten weer afgeschaft na den oorlog.

De theologische kweekscholen te Stellenbosch en te Potchefstroom zijn dan ook de eenige inrichtingen van hooger onderwijs, waar de voertaal Nederlandsch is. De kweekschool te Stellenbosch is de voornaamste. Daar worden in hoofdzaak de predikanten opgeleid voor geheel Zuid-Afrika. Toch is de geest, die op deze school heerscht, niet zoo Nederlandschgezind als men dat zou kunnen verwachten. Zoo komen er op de lijst der werken, die worden voorgeschreven voor het toelatingsexamen, meer Engelsche dan Hollandsche boeken voor; de studenten schijnen niet bekend te zijn met standaardwerken op theologisch gebied, die in Holland verschijnen; en, als zij naar het buitenland willen gaan om hunne studiën te voltooien, dan geven zij veelal aan Schotsche of Amerikaansche universiteiten de voorkeur.

Wat verder de andere scholen betreft, deze zijn over het geheel de grootste broeinesten van verengelsching, die men zich denken kan. Reeds in de bewaarscholen begint men aan Afrikaansche kleuters van vier en vijf jaar niets dan Engelsch te leeren, en dat gaat zoo door op al de lagere en middelbare openbare scholen tot op de colleges of inrichtingen, waar men voor de universitaire examens wordt voorbereid. Het onderwijs in al de vakken wordt gegeven bij middel van het Engelsch. Het Nederlandsch wordt slechts in de hoogere klassen onderwezen, op gelijken voet met andere vreemde talen, zooals Fransch en Duitsch. Wel hebben de schoolcommissies, althans in de Kaapkolonie, het recht om te beslissen, dat gedurende de vier eerste jaren het Hollandsch de voertaal zal zijn. Doch van dit recht wordt feitelijk nergens gebruik gemaakt. De ouders, die voor hunne kinderen onderricht in de moedertaal vragen, worden met allerlei verontschuldigingen afgescheept: er zijn ook een paar Engelsche kinderen op school en om hunnentwil moeten al de anderen in de vreemde taal onderwezen worden; ofwel, de schoolpziener verstaat geen Hollandsch en zou dus niet in staat zijn de school te inspecieeren; ofwel heeft

men geene onderwijzers, die in de moedertaal der kinderen kunnen onderwijs geven, enz., enz.

Aan personen, die met al deze uitvluchten geen vrede hebben en die verder blijven aandringen, de leiders ter verantwoording roepen, en hun vragen waarom met het onvaderlandsche en onpedagogische onderwijsstelsel niet wordt gebroken, aan hen wordt dan ten slotte geantwoord, dat de hoogere belangen der partij (d.i. Zuid-Afrikaansche partij) daar op het oogenblik niet mede zouden worden gediend, omdat deze partij ook ondersteund wordt door een aantal Engelschen. Zooals men weet, is thans de leider der oppositie een man van Britsche afkomst, de heer J.X. Merriman. Nu heet het, dat men deze goedgezinde Engelschen moet ontzien. Als de Zuid-Afrikaansche partij eens aan het bewind is, dan zal het gemakkelijk zijn, zoo wordt verzekerd, in dezen en in vele andere dingen algeheele voldoening te schenken.

Nu valt het maar te bezien of, wanneer men werkelijk eens aan het bewind komt, men dan den steun dezer Engelsche sectie der partij niet even goed zal noodig hebben om de macht te behouden, als thans om ze te veroveren, en of men dan de goede oplossing niet nog op de lange baan zal willen schuiven.

Trouwens, niet bij de politieke mannen alleen vindt men gebrek aan ernst bij de behartiging der taalbelangen. Dit blijkt o.a. uit de inrichting der normaalschool te Kaapstad. Deze school is eene stichting der Nederduitsch Gereformeerde Kerk en staat rechtstreeks onder het beheer dier Kerk, hoewel zij door de regeering ondersteund wordt. Welnu, ook op deze school is het medium het Engelsch en de directeur kent niet eens Nederlandsch. Deze taal wordt er zelfs slechter onderwezen dan op menige openbare school, zooals blijkt uit den uitslag der Taalbondexamens.

Op de laatste synode werd een voorstel ingediend om de normaalschool te verplaatsen naar Stellenbosch. Daardoor hoopte men het getal leerlingen te zien aangroeien en den nationalen geest onder de kweekelingen te bevorderen. Bij de bespreking van dit voorstel is door enkele leden der hooge kerkvergadering gewezen op de noodzakelijkheid van hervormingen op onderwijsgebied en vooral werd door Dr D.F. Malan van Montagu duidelijk uiteengezet wat eene gezonde psedagogie zou vereischen, namelijk: voor de Engelschen, zuiver Engelsche scholen waarop in de hoogere klassen ook Hollandsch wordt geleerd; en voor de Afrikaanders, zuiver Hollandsche scholen, waarop in de hoogere klassen ook Engelsch wordt geleerd. Men zou niet moeten trachten dit plotseling te verkrijgen, maar geleidelijk daarnaar streven. Deze gezonde denkbeelden vonden echter slechts

geringen bijval en het voorstel tot verplaatsing der normaalschool werd met eene groote meerderheid verworpen.

Meer goeds is te zeggen van de Christelijk Nationale scholen (C.N.O.) in Transvaal, alsook op enkele plaatsen in den voormaligen Vrijstaat en in de noordoostelijke Kaapkolonie. Daar is de moedertaal medium van het onderwijs in de laagste klassen. In de hoogere klassen worden de Hollandsche lessen in het Engelsch herhaald om de leerlingen aldus voor te bereiden voor de examens, die door de regeering worden afgenomen in de Engelsche taal.

Intusschen wordt de liefde tot de moedertaal aangewakkerd door jonge, doch krachtige vereenigingen, als de Zuidafrikaansche Taalbond, het Spreekuur te Stellenbosch, de Afrikaansche Christelijke Vrouwenvereeniging, de Zuidafrikaansche Onderwijzers-Unie, enz.

De Taalbond maakt zich verdienstelijk door het uitschrijven van schriftelijke examens, waaraan ieder jaar vele honderden kandidaten uit alle deelen van Zuid-Afrika deelnemen. De verslagen der examinatoren getuigen van veel toewijding bij de onderwijzers en van vlijt en goeden wil bij de leerlingen, om in de gegeven omstandigheden nog zooveel te doen als mogelijk is tot behoud der moedertaal.

De Taalbond heeft ook zeer geijverd voor de verspreiding der vereenvoudigde schrijftaal, en het ook zoo ver weten te brengen, dat de nieuwe spelling nu door de universiteit en de departementen van onderwijs der verschillende kolonies erkend is, en in de meeste scholen, vooral in de Kaapkolonie, wordt onderwezen. Naar mijne bescheiden meening wordt echter de beteekenis dezer hervorming door velen overschat.

Het Spreekuur te Stellenbosch is eene studentenvereeniging, die zich uitsluitend bezig houdt met de studie der Nederlandsche letterkunde. Onder de bezielende leiding van Prof. Viljoen, heeft deze vereeniging zeer veel gedaan om geestdrift voor onze taal en literatuur op te wekken. In den laatsten tijd zijn dergelijke vereenigingen ook elders opgericht.

Gedurende het afgeloopen jaar zijn nog twee nieuwe vereenigingen gesticht tot beoefening der volkstaal van Zuid-Afrika. Zij hebben echter niet zoozeer de bevordering van zuiver Nederlandsch, als wel de verheffing van het Afrikaansch tot schrijftaal op het oog. Met andere woorden, het is tot op zekere hoogte de herleving van de beweging voor het Patriotisch, door Ds. S.J. du Toit voor vele jaren begonnen, maar die sedert den oorlog en nog voor korten tijd geheel scheen te zijn uitgestorven. Het eerste dezer twee taalgenootschappen werd eenige maanden geleden opgericht te Pretoria, het tweede een paar weken geleden te Kaapstad, en op andere kleinere plaatsen schijnt men dit voorbeeld te willen volgen.

Op de vergadering te Kaapstad werd het volgende rapport, dat door eene commissie was voorbereid, aangenomen:

> I. Di kommissie is van gevoele, dat dit uiterst wenselik is, dat so spoedig moënlik 'n vereniging in di Kaapkolonie gestig word vir di bevordering van di Afrikaanse taal.
> II. Hulle meen, dat di hoofdoel daarvan behoor te wees om di gebruik van Afrikaans aan te moedig, sowel as skrijf- as spreektaal en om meer liefde en waardering bij ons volk vir di taal op te wek.
> III. Hulle meen, dat, om die doel te bereik, di vereniging o.a. probeer: - (*a*) Om mede-Afrikaners te o'ertuig, dat di taal van di Afrikaner volk Afrikaans is en dat dit, as sodanig, erkenning en ondersteuning van Afrikaners verdien. (*b*) Om Afrikaanse ouers daarop te wijs dat, waar Afrikaans ni di huistaal is ni, di kinders daar gewoonlik alleen Engels praat en lees en ernstig gevaar loop om, behalve hunne moedertaal, ook hulle nationaliteit heeltemaal prijs te gee. (*c*) Om te help om verdienstelike Afrikaanse boeke, liedere, en ander geschrifte uit te gee en te versprei, (*d*) Om te sorre, dat, deur middel van 'n komitee daartoe aangestel deur di vereniging, elke week in *Ons Land* en elke maand in *De Goede Hoop* interessante leesstof in Afrikaans sal verskijn. (*e*) Om alle vrinde van Afrikaans aan te moedig om die taal so suiver te praat en te skrijwe as hulle kan, en viral om di gebruik van vreemde woorde en idiome te vermij, waar bekende Afrikaanse woorde en idiome kan dien. (*f*) Om daarvoor te ijver, dat deeglike onderrig in Nederlands op onse skole gegee word, daar Nederlands di hoofbron van Afrikaans is en opdat Afrikaners so gemakkelik moënlik toegang mag hê tot di rijke Nederlandse literatuur, (*g*) Om 'n strenge wetsbepaling te verkrij, dat nimand tot di Civiele Dienst sal toegelaat word ni, tensij hij 'n redelijke kennis van Afrikaans en Nederlands het. (*h*) Om kragtig saam te werk met alle ander vereniginge wat speciaal vir di bevordering van Afrikaans ijver, en ook om in harmonie te werk met di Z.A. Taalbond, di A.C.V.V. en alle ander sulke liggame wat betref di uitbreiding van Hollands in ons land. (*i*) Om alle ander doeltreffende middele te gebruik vir di versterking, ontwikkeling en bevordering van di taal.
> IV. Di kommissie gee aan di hand: (1) dat, sodra di vergadering tot di stigting van 'n vereniging besluit het en hierdi rapport, met of sonder wijsiginge goedgekeur het, di vergadering dan 'n komitee moet aanstel om reëls vir di vereniging op te trek o'ereenkomstig met di rapport; (2) dat di vergadering dan ook 'n uitvoerende hoofbestuur sal kies, bestaande uit voorsitter. sekretaris. tresaurier en twee of drie ander lede; en (3) dat dit dan aan iedereen, dame of heer, wat in sympathie met di doel van di vereniging is, vrij sal wees om sig bij di sekretaris te laat inskrijwe as lid teen 'n subskripsie van 2 s. 6 d. per jaar vooraf betaalbaar.

Zooals men ziet is deze beweging niet rechtstreeks tegen het Nederlandsch gericht. Het is niet de bedoeling het Nederlandsch op school te vervangen door het Afrikaansch (wat overigens totaal onmogelijk zou zijn), althans voorloopig niet. Maar toch is het duidelijk, dat men het eens zoo ver hoopt te zullen brengen; en natuurlijk zal men trachten zoo spoedig mogelijk dit doel te bereiken, vermits men uitgaat van de veronderstelling dat ‘Hooghollandsch’ voor Afrikaan-

ders te moeilijk is, dat het Nederlandsch niet de moedertaal der Afrikaanders is, maar wel het Afrikaansch, hetwelk daarom tot schrijftaal moet worden verheven. Als het Afrikaansch als schrijftaal iets zal te beteekenen hebben, dan moet het ook de taal der Kerk, de taal van het onderwijs, de taal van boeken en dagbladen worden. En dan ziet iedereen gemakklijk in, dat daarnaast voor het Nederlandsch geene plaats zal zijn.

Het lijkt wel, alsof de voorstanders van het Afrikaansch als schrijftaal geene duidelijke voorstelling hebben van de gewichtige plaats, die een schrijftaal bij een volk moet innemen, en van de hooge eischen, waaraan zulk eene taal moet voldoen. Een schrijftaal in den waren zin des woords moet eene kultuurtaal zijn; dit is: eene taal, waarin werkelijk eene kuituur zich uit, waarin niet alleen letterkundige werken van groote kunstwaarde, maar ook degelijke werken over de verschillende takken van wetenschap bestaan. Het zal zeker nog verschillende geslachten duren, alvorens het Afrikaansch tot den rang van kultuurtaal kan worden verheven; en wat moet intusschen van het Afrikaansche volk op intellectueel gebied worden, als men lichtvaardig zich al meer en meer van de zoo krachtige en hoogstaande Nederlandsche beschaving gaat vervreemden, en niets heeft om in de plaats er van te stellen, behalve natuurlijk... het Engelsch?

Dit onvoldoende besef van de onschatbare waarde der Nederlandsche taal als kultuurtaal, vindt men trouwens niet uitsluitend bij de voorstanders van het Afrikaansch als schrijftaal. Ook bij velen, die aan deze beweging niet meedoen en ijveren voor zuiver Nederlandsch en zelfs voor meerdere kennis der Nederlandsche letterkunde, krijgt men vaak den indruk, dat zij er niet aan denken de erkenning te eischen van het Hollandsch als *de* taal der Afrikaanders, maar wel slechts als eene der twee talen der Afrikaanders; terwijl de Engelschen natuurlijk met hun ééne taal altijd en vooral zullen willen terecht komen. Bijna nooit hoort men ten voordeele van het Hollandsch spreken, zonder dat vooraf er sterk op gedrukt is, dat men vooral ook goed Engelsch zal leeren, zoo mogelijk nog beter dan de Engelschen zelf. Het ziet er soms naar uit, of men verschooning vroeg voor het stellen van eischen, die gewoonlijk toch zeer gematigd zijn.

Juist deze gematigdheid is waarschijnlijk mede oorzaak, dat de tegenstrevers en de regeering de eischen der Afrikaanders op taalgebied als niet zeer ernstig beschouwen. Gedurende de vorige sessie van het Parlement werd er eene parlementaire commissie aangesteld om naar deze eischen een onderzoek in te stellen. Dit onderzoek had plaats; veel goeds werd daarvan voorspeld. Er is ook rapport ingebracht, zelfs een minderheidsrapport was er bij. Maar tot nogtoe is de zaak daarbij gebleven.

Toch zijn er ook weer bemoedigende verschijnselen. Iedereen is het er over eens, dat er thans veel meer Hollandsch geleerd en gesproken wordt, dan eenige jaren geleden. Er is in de laatste jaren nieuw leven op onderwijsgebied ontstaan. Van alle kanten, onder alle klassen der bevolking, tot zelfs onder de gekleurden, hoort men om meer en degelijker onderwijs vragen. Men ziet al meer en meer in van welk groot gewicht verstandelijke ontwikkeling voor een volk is. Het heeft menigeen getroffen, dat het de intellectueelen waren, die in den laatsten oorlog tot het einde hebben stand gehouden, terwijl op de niet ontwikkelden maar al te dikwijls niet kon worden gerekend.

Wat verder moed geeft voor de toekomst, is het feit, dat eenige jonge mannen een helder inzicht voor de toekomst krijgen, in de behoeften, de nooden en ook in de zwakheden van hun volk. Vooral zij, die eenige jaren in Nederland of op het vasteland van Europa gestudeerd hebben, en aldus de zwakke zijden der Engelsche beschaving en de achterlijkheid van het Engelsche onderwijs uit eigen ervaring hebben leeren kennen, beloven veel te zullen tot stand brengen voor de ontwikkeling van hun volk in nationalen zin.

Hier ook zal het wel niet het groot getal zijn, maar de invloed, die uitgaat van enkele krachtige persoonlijkheden, welke den doorslag zal geven. Moge Jong Zuid-Afrika de verwachtingen van velen niet beschamen!

Stellenbosch (Kaapkolonie), den 21^{n} November 1906.

A. LODEWYCKX.

Vlaamse Letterkunde.

A. Vermeylen. *De Wandelende Jood*.
H. Teirlinck. *Zon*.

Deze twee boeken verschillen van elkander zeer veel naar inhoud en vooral naar vorm. Toch blijkt uit alles, dat zij voortkomen van twee letterkundigen, wier opvattingen in de kern nauw met elkander verwant zijn en op wier geest nagenoeg dezelfde invloeden met eender gevolg zijn werkzaam geweest. Beider werk is veel meer verstandelik, dan rechtstreeks ingegeven. Ondanks het vele oorspronkelike dat er in te vinden is, heb ik bij de lezing gedacht aan kunstwerk van Franse, vooral Franse en Engelse oorsprong en, - ik kom er voor uit dat zulks veel bijgedragen heeft tot mijn genot; want ik kan gemakkelik verstaan welke de verhouding is van geesten als die van Vermeylen en Teirlinck tot de toestanden en stromingen, die heden gelden in de Vlaamse en Hollandse letterkunde. In weerwil van het zorgeloos schilderachtige, dat Vermeylen welbewust aan zijn werk heeft bijgezet, ligt in *De Wandelende Jood* een wijsgerige bedoeling verborgen, die - dunkt mij - uitgaat van Nietzsche en diens overmachtige roes in het vrije leven-zonder-meer. Zo hoog kan die roes niet stijgen of hij is gemakkelik aan te passen bij de gedachteloze levenslustige geaardheid van het volk, waaruit Vermeylen is opgestaan: ons goedleefse Vlaamse volk. *Les extrêmes se touchent*. Vermeylen heeft dit goed begrepen en op de koop toe de ironie ingezien, die in Nietzsches lange omhaal en kringloop gelegen is, wat blijkt uit het slot van de geschiedenis van Ahasverus. De mens kan niets beters uitrichten, dan Gods water over Gods akker laten loopen en zich hals over kop storten in het Bestaan lijk het is, zowel wat de mensen zelf, als wat de Natuur aangaat. Het dionuziese voorbeeld van Breughel heeft hem in het oog geschitterd aan de ene kant, aan de andere kant heeft hem het paniese van sommige der beste werken van Lemonnier aangetrokken. Ik zou willen noemen, bijvoorbeeld: *Au Coeur frais de la Forêt* en *L'Ile Vierge;* de stemming van die beide werken is ook bij de lezing van zekere gedeelten uit Ahasverus op weg naar de Hel over mij gekomen. In het overbrengen van Breughels geest in de schilderkunst op de dichting is Vermeylen ook vrijer,

losser en toch vollediger geweest dan Lemonnier in fantaziën als *Les Gras et les Maigres* en Maeterlinck in *Le Massacre des Innocents*, bij zoverre zelfs dat men vaak het bewust verstandelike dat in de uitvoering ligt, niet gevoelt en alles fris uit de grond schijnt op te schieten.

Teirlincks werk is, in weerwil ook van het echt eigenaardige, dat het vertoont, soms een welbewust aangelegde mengeling van Engelse, vooral Dickense humor en Franse septiek en ironie.

Beide schrijvers, de brui gevend van de in ons landeke en over de Moerdijk woedende slaafsheid tegenover obzjektivism en subzjektivism, die niets anders zijn dan twee graden van dezelfde, ewige verhouding tussen de wereld in ons en de buitenwereld, laat staan van twee verschillende toestanden, hebben niet geschroomd hier en daar het masker op te lichten, het gelaat even te tonen en te knipogen in het verloop van de tonelen, die zij voor ogen brengen. Zij staan onafhankelik tegenover hun tema, zij mennen en sturen hun helden naar eigen, vrije zin en laten geen ogenblik de teugels los.

Het enig, waar verschil, dat ik tussen Vermeylen en Teirlinck vind, is, dat Vermeylen doodgaarne zijn bewustheid verliezen of verbergen zou, doodgaarne zou opgaan en verdwijnen in zijn tafereel; maar niet gelukt; terwijl Teirlinck daar niet eens een poging voor doet: die komt er voor uit en ontsnapt zodoende aan de straf, die Vermeylen treft, omdat hij buiten zijn natuur wil gaan: hier en daar onzekerheid, linksheid in de beweging, ietwat holheid in het gebaar en ietwat overlading in de uitdrukking. De schitterende vormen en kleuren, die Breughel gevonden had voor zijn schilderijen, heeft Vermeylen, met in Vlaanderen - eilaas! - zeldzame scherpzinnigheid, in de bondige, sterk tekenende, schone beelden en zegswijzen van Zijn Majesteit het Volk menen terug te vinden voor de Letterkunde. Hij heeft ze dan ook volkomen terecht in de omlijsting van zekere tonelen te pas gebracht. 't Zijn uitdrukkingen waarover ik mij in de ziel verheug als ik ze te horen krijg. Maar hier in Vermeylens *Jood* drijven zij niet voort, natuurlik en ongedwongen lijk houtjes op een beek. Vermeylen heeft zich niet kunnen bedwingen en zodoende veel bedorven: hij hoopt te veel op, de aandacht wordt te zeer gevestigd op die uitdrukkingen en de schrijver verraadt, dat het opgemaakt werk is. Hij wordt hier en daar hol, zei ik, en links. Lees het toneel tussen Ahasverus en de nikse, bij het water. Het zet goed in; de lokking der nikse is inderdaad hartstochtelik en Ahasverus zinnen moeten gespannen zijn tot knappens toe; maar ga voort en lees - eilaas - hoe al die schoonheid ineens bedorven wordt door 't moedwillig gejouw van de Jood. Al doet het groot, het effekt is nul en het geheel onbeholpen. 't Is voor mijn part een onevenredigheid, hier in het ernstige, zoals er op andere

plaatsen in het verhaal dergelijke in het jokoze voorkomen. Vermeylen leverde hier in de letterkunde iets in dezelfde aard als beroemde orkestdirigenten wel eens leveren in de muziek: *Kapellmeistermusik.* Hij is geen Schepper, wel een Ordenaar en een Weter; zijn werk gedijt eigenlik niet uit zichzelf en volgt geen eigen verloop van binnen uit; de schrijver brengt veeleer stuk aan stuk van buiten bij, zodat het niet groeit, maar slechts breder en langer wordt.

Veel onoorspronkeliks is er in *De Wandelende Jood*, maar het behoudt er niettemin een eigenaardige, hoge waarde om. Het boek is als een fokus, waarin een wezenlik uitgebreide wetenschap omtrent het schoonste en edelste dat er in onze kunst en in ons karakter ligt, haar stralen samentrekt. Daar heerst een reine orde over veel ongelijkaardigs. Ik zie hier een verhaal, dat begint lijk een schilderij van Breughel en toch draagt het geheel de ontastbare, onmiskenbare stempel van in boordevolle, klare en ontwikkelde hersenen ontstaan te zijn, die nog zoveel andere dingen meer verstaan, dan de historie van die twijfelaar van een schoenlapper.

Door de nevelen der ironie heen zie ik de Bergen en Dalen schemeren, waarnaar des schrijvers verlangen gaat in dit zeer dorperlik, Vlaams Land.

Kan ik bij het lezen van *De Wandelende Jood* de figuur des schrijvers zelf niet uit het oog verliezen, niet anders ging het mij bij de lezing van Teirlincks *Zon*. De ondertitel luidt: *Een bundel Beschrijvingen.* Dat is vlakaf en sienies gezegd en toch niet te verwonderen, nu er in ons land, waar alle wegen in de letterkunst naar het Rome der beschrijving leiden, mensen opkomen, die zich bewust worden. De Zon speelt er de grootste rol in. Ware niet het levendige gewemel van haar stralen, het op- en afgaan van haar schijn, mensen en dingen in het boek zouden voor het merendeel beweeglose figuren zijn.

Teirlinck is grotendeels man van het vak, man van de Kunst van Zeggen; Teirlinck is in zijn laatste boek stijlvol, presies, onverbiddelik in de maatvolle keus tussen schitterende wendingen en woorden, die hem vroeger een roes van zeg-geluk bezorgden en die hij vroeger allemaal hals-over-kop gebruikte, overladen of niet, om te laten zien dat hij van rijkdom wist. Teirlinck is in de kunst een gentleman geworden en hij is er steeds op uit, korrekt te blijven. Zijn taal is fijn en toch ongedwongen, en zijn manier van schrijven een voorbeeld van echte, zelfbewuste Stijl.

Wat nu de stukken zelf betreft. De betiteling Beschrijving is al te veel *l'art pour l'art*, al te korrekt; zij hakt te vele niet-beschrijvende, gewichtige elementen weg, die van de op zich zelf dode beschouwelikheid der beschrijving een Leven maken in dit boek. Menige ‘beschrij-

ving' uit *Zon* is een levendig, handelingvol stuk, een *short story*, zo de Engelsman zegt, waar, in de gewilde, ijzervast doorgedreven vorm van het resitatief een on-resitatievelike geschiedenis verteld wordt, die over nog wat anders handelt, dan over uiterlikheden. Teirlinck ment zijn temas als een veldheer die zeker van zijn stuk is.

Ziet gij die jonge heer naar de Warande kuieren? Zijn naam is Philemon. De jonge heer is notarisklerk. Teirlinck volgt hem, korrekt, uitermate afgemeten, zeer *gentlemanlike* voorwaar. De heer Philemon kan gaan waar en doen wat hij wil, al kroop hij in de grond, Teirlinck volgt hem, beschrijft hem, ontleedt hem, legt hem in stukken, doet hem weer bij elkaar, vertelt tot het minste van zijn Avontuur met mejuffrouw Marthe, en als deze twee onnozele, grote Kinderen voor goed uit mijn ogen verdwijnen, voel ik, die lees, kinderachtig veel heimwee naar het verder leven van de heer Philemon en vind ik de heerlike geschiedenis veel te kort.

Daar hebt gij nog de geschiedenis met het schaakspel op die Zondagnamiddag, vol aartsvaderlike rust en onverbeterlike vrede Gods in die Brusselse woonkamer. De ene speler is een gewoon mens, zoals er zoveel lopen langs 's heren straat, en de andere is zowaar een Dichter. En het schaakbord wordt langzamerhand een slagveld vol vechtende drommen en heen en weer vlerkende standaarden, een donkerrood vizioen, een Kort Begrip van de Strijd, die b.v. het Leven is, waarin een zege genoegen en een nederlaag pijn doet. Daarop valt de angst van de zonnedood in de Kamer en in het hart van de geslagen Dichter-speler.

Maar de beste is toch misschien nog de Tiende Beschrijving, zijnde het verwonderlik Aventuur van de jeugdige Ernest, deze dromende sigarettenroker, die met zijn misselike oom op vakansie ging naar een dorp, in de Kempen of elders, 'k wil er van af zijn. Maar 't verblijf is er als in Arkadië zo goed; de Sigarettendromer, die nog niet droog achter zijn oren is, krijgt er in een, tussen u en mij gezwegen: danig belachelik Aventuur, dat hem de grote, machtige Pan op de smalle schouders schuift, een heilzaam diep inzicht in het narrespel van de Liefde, en keert dan - eilaas voor goed misschien ook al - aan de zijde van zijn misselike oom terug de Tredmolen in van het leven, deze zwarte verrader. Daar zit in deze geschiedenis het paniese, het aleen door de oerkrachten der wilde natuur ontstaande en tegelijk door een fijne geest bestuurde in, dat ik tot nog toe in onze enge letterkunde miste. Wij ademen hier de atmosfeer der groot-literatuurse vertelkunst. Het is een zonderling mengsel van Dickens-humor en Franse septiek en ironie, als gezegd.

FRANS BUYENS.

Uit den Schoolstrijd.

De Schoolstrijd in ons Land (1879-1884). Uitgave van het *Julius Vuylsteke-fonds*, n^{r} 4. (Gent, J. Vuylsteke); 1907; 208 blz.

‘In onze eeuw van electriciteit leven we haastig en vergeten we gauw. En we zijn onverschillig.’

Aldus de schrijvers van *Het Volksondenvijs in België*, uitgave van het *Julius Vuylsteke-fonds* die wij in n^{r} 6 van den vorigen jaargang bespraken.

‘Uit onze schooljaren blijft ons de herinnering bij aan menig historisch feit uit het grijs verleden; maar de hedendaagsche geschiedenis van ons land is ons zoo goed als onbekend.

De meesten weten nog te zeggen, dat er in de 9^{e} eeuw in de kerken werd gezongen: “Van de woede der Noormannen, verlos ons, Heer,” maar hebben er geen flauw vermoeden van, dat, nog geen dertig jaar geleden, in al de kerken van België op den kansel *dit* gebed weerklonk: “Van de scholen zonder God en de meesters zonder geloof, verlos ons, Heer!”

Van de schoolwet van 1879; van den onverbiddelijken strijd, door de geestelijkheid daartegen gevoerd; van het enkwest, door de Kamer van volksvertegenwoordigers te dier gelegenheid ingesteld, hoorden sommigen wel spreken, maar ze kennen er weinig of geen bijzonderheden over.’

Daarom hebben de schrijvers een bij uitstek nuttig werk verricht door, als vervolg op hun eerste werk, over den schoolstrijd en het schoolenkwest honderden en honderden bijzonderheden mede te deelen, alle aan officiëele bronnen ontleend, en gegroepeerd in vijftig hoofdstukjes, die men met dezelfde belangstelling leest als een roman.

Willen we even hun boek doorbladeren?

Ons oog valt op allerlei, onder eed bevestigde en door de getuigen onderteekende verklaringen over weerzinwekkende ophitsinpen: tegen Koning, ministers, wetgevers, tegen onderwijzers en leden der

schoolcomiteiten, - ophitsingen die van den kansel weerklonken of door clericale bladen en plakbrieven verspreid werden.

Hier hooren wij dat de Koning eene vod werd genoemd, een geus, een gekroond varken; dààr heet hij het vijfde wiel, dat ons zes millioen per jaar kost; ginder plakt men aan, dat hem het hart moet doorsteken worden.

Elders predikt men dat, vijftig jaar vroeger, de godsdienst ook vervolgd werd, maar dat dan de Belgen opstonden als één man en revolutie maakten; dat er in België een bloedbad moet plaats hebben; ook wel dat de paus, de bisschoppen en de pastoors de éénige overheden zijn aan wie men moet gehoorzamen....

Het ministerie heet een geuzenministerie, een huichelaars-ministerie, een ministerie van de vrijmetselarij en de leugen, een ministerie van goddeloozen en vijanden van 't geloof, ja, het schuim der vrijmetselaars.

De wetgevers moeten de benamingen communards, dieven, aftroggelaars, ook wel volksbedervers, of revolutionnairen, francmaçons en ‘sloebers’ voor lief nemen.

De ouders, die kinderen naar de gemeentschool zenden, zijn de zielemoordenaars van hunne kleinen; het ware voor hen beter, ze voor hunne oogen te zien sterven; ja, zij die hunne kinderen van honger laten omkomen, zondigen minder dan die ze naar de gemeenteschool sturen.

De onderwijzers zijn voorloopers van Antechrist; Lucifers; dieven en moordenaars; verpesters der gemeente. Men moet ze vluchten als venijnige serpenten. Ze zijn bekwaam om de kinderen te bederven, door hunne slechte principes en hunne slechte voorbeelden. Ze verkondigen de leering van den duivel, aan wie zij hunne ziel verkocht hebben voor 25 centimen daags. Ze kweeken brandstokken der hel, godsdiensthaters, vadermoorders, brandstichters, bandieten, baanstroopers. Ze leeren de scholieren leven als een beest en sterven als een hond. Van de meisjes maken de onderwijzeressen koketten en ontuchtige vrouwen. Hoe kan het ook anders? Zij zelven worden op den kansel aangeduid met eerroovende benamingen, of beschuldigd, het echtbed te bezoedelen.

Men maakt de menschen wijs dat de zedeleer in de scholen niet meer zal onderwezen worden volgens de tien geboden Gods; dat twee van die geboden vooral de liberalen hinderen: het zesde en het negende; dat men in de plaats daarvan de gymnastiek zal leeren, evenals in de barakken en op de jaarmarkten; en zóó - preekt er een - zal een ieder kunnen klauteren en klimmen, en waakt dan op uwe konijnen en al wat gij op uw hof bezit!

Hier wordt gezegd, dat men in de officiëele scholen schismatieke catechismussen gebruikt, naakte, onzedelijke beelden ophangt, valsche kruisen leert maken (met de woorden: vader, moeder, zoon en dochter, of wel 1e pikkel, 2e pikkel, 3e pikkel, 4e pikkel). Dààr weet men, dat er een wagen slechte boeken gereed liggen voor de gemeentescholen, - boeken met afbeeldingen, die veel beter zouden passen voor accoucheurs en vroedvrouwen dan voor kinderen....

Priesters zelven vallen in ongenade, ja, kunnen de sacramenten niet ontvangen, als zij bevriend blijven met de officiëele onderwijzers; en niet zonder ontroering leest men hoe een tachtigjarig priester - te Bihain (Luxemburg) - ziek wordt door de vervolgingen, waarvan hij het voorwerp is vanwege drie pastoors, omdat hij de misdaad had begaan, eenen gemeenteonderwijzer bij zich in de kost te hebben.

Wij beschikken, tot onze spijt, over te weinig ruimte, om de hoofdstukjes te ontleden die voor titel dragen: *Geene absolutie, Nieuwe doodzonden, De biecht zonder Onzen Heer, Geweigerd voor de eerste communie, Ruzie in de kerk* (pastoors die o.a. de onderwijzers in de kerk hunnen stoel afnemen), *Werkstaking in het huis Gods, Hoe men peters... op een fleschken trok, De straf des hemels, Slechte tijd voor de trouwlustigen* e.a. We blijven alleen een oogenblik stil bij een van de vele tragische feiten, die men verneemt in 't hoofdstuk *Bij het sterfbed.*

Eene oude vrouw van Habay-la-Vieille (Luxemburg), met een vurig, diep en innig geloof, verklaart onder eed het volgende:

'De pastoor heeft de biecht van mijne dochter niet willen hooren. Hij heeft zelfs den voet bij ons niet willen zetten, omdat de kinderen van mijne dochter naar de gemeenteschool gaan; en nochtans, den Maandag morgen hadden wij onze kinderen van de gemeenteschool gehouden, opdat mijne dochter toch zou kunnen biechten. De arme vrouw was ten einde krachten; zij en ik wachtten vol angst naar den priester. Telkens als de deur open ging, meende zij dat het mijnheer de pastoor was. Te middernacht, daar ik zeer vermoeid was, zeide zij mij:' Ga slapen, moeder; mijnheer de pastoor zal morgen komen.'Ik was zeer ongerust. Ik ben wakker geworden en *ik heb ze dood gevonden!* Haar zoo dood ziende, zonder biecht, heb ik eene zoo hevige droefheid gevoeld, dat ik buiten kennis ben gevallen! Ik ben gedurende een uur in dien staat gebleven, en ten gevolge van dit droevig voorval, ben ik ziek geworden....

Ik heb aan de geburen verteld wat er gebeurd was, en ik heb geroepen dat, indien mijnheer de pastoor voorbijkwam, ik eenen steen zou nemen en er hem zou mede slaan.'

Ziet ge den opstand van deze eerlijke ziel tegen de godsdienstige dweperij? Zij gelooft aan de doelmatigheid van de hulp der Kerk.

Maar bij het denkbeeld, dat hare dochter heeft moeten sterven zonder deze hulp, kan zij zich niet weerhouden den priester te vervloeken, die haar zoo grievend een leed heeft berokkend.

En na den dood, - bedreiging met den hoek der verdoemden.

Luistert naar het verhaal van eenen onderwijzer:

‘Petrus Van Vaerenberg kreeg eenen zoon; doch zijne vrouw stierf onmiddellijk daarna. De geestelijkheid dreigde de moeder in den hondenhoek te stoppen, tenzij Van Vaerenberg zijne vijf kinderen uit mijne school trok.

Vrouw Van Varenberg werd drie dagen na haren dood begraven: men had een vollen dag gewacht om te luiden, omdat de vader weigerde zijne kinderen uit mijne school te trekken. Hij is tôch gedwongen geworden ze er uit te houden.

Dientengevolge is de schrik zoo groot geweest, dat mijne leerlingen gedaald zijn op 8. De ouders waren bang dat men óók zoo met hen zou handelen.’

Elders moet een vader in 't bijzijn van vijf getuigen beloven zijne kinderen van de gemeenteschool weg te nemen, alvorens men zijn kind van zes jaar oud op gewijden grond wil begraven!

Zelfs om superstitie in de hand te werken, om zoogezeide betooverden te belezen, stelde de geestelijkheid nog de voorwaarde: eerst de kinderen uit de gemeenteschool!

‘Een kind van mij was ziek,’ verklaart eene naïeve vrouw van Zwijndrecht (Oost-Vlaanderen). ‘Daar was de kwade hand aan. Ik ben bij den onderpastoor van Zwijndrecht gegaan. Deze heeft mij gezegd, dat ik geholpen kon worden, als ik mijne kinderen, die naar de gemeentschool gingen, naar de katholieke school zou zenden. De pastoor is 's anderen daags gekomen, en heeft mijn kind geholpen. De pastoor legde zijn boek open, belas mijn kind, en is dan weggegaan. Mijn kind is gestorven.’

Ter wille der beperkte ruimte bepalen wij ons weer tot het overschrijven van eenige titels: *Vrouwen opgehitst tegen den echtgenoot, Kinderen tot ongehoorzaamheid aangespoord, Dwang vanwege eigenaars, Wee de behoeftigen!* en *Broodroof* (vol pijnlijke bijzonderheden, en waarin o.a. ook deze verklaring, dat huurders met succes hunnen eigenaar boycotteerden).

Nu komen wij aan de miseriën van allen aard, die de officiëele onderwijzers te verduren hadden.

‘De waterpomp was opengevroren,’ verklaart de onderwijzer te Erondegem (Oost-Vlaanderen) ‘en men heeft mij drie en eene halve maand zonder water gelaten.’

En de onderwijzer te St-Pauwels (zelfde provincie):

‘Het dak was open, en regen en sneeuw drongen er door. De pomp ging niet. De kelder was gevuld met water tot eene hoogte van 76 centimeter. Ik moest daarin wonen met mijne moeder en mijne zuster! Met het vuil water uit den kelder moesten wij het eten bereiden!’

En nog waren de voornoemde onderwijzers er beter aan toe dan zij, die volstrekt geen dak konden vinden in de gemeente waar hunne school stond. Broodroof alweer, weigering van absolutie, bedreiging met den hoek der verdoemden, persoonlijke tusschenkomst van den burgemeester maakten dat ze noch logies noch eetwaren konden krijgen.

Nu eens hooren we dat eene winkelierster eerst 's avonds, in 't geheim, aan eene onderwijzeres levensmiddelen dorst verkoopen. Dan eens dat de pastoor van St-Pauwels (Oost-Vlaanderen) verboden had aan den onderwijzer vleesch te geven, ja, zelfs voor hem naar St-Nikolaas levensbehoeften te gaan halen.

Hier - we noemen o.a. Hofstade (Oost-Vlaanderen) - kan de onderwijzer noch boter noch melk krijgen; dààr - we bedoelen Millen (Limburg) - mag men hem geen bier leveren, of men krijgt geen absolutie; elders moet de onderwijzer zelf zijn brood bakken, zooals te Elsegem (Oost-Vlaanderen).

Te Reppel en te Beverst (Limburg) gaat de onderwijzer in eene naburige gemeente zijn voedsel halen.

Een timmerman, een tuinier, die nochtans zelf hunne diensten hebben aangeboden, durven niet ten huize van den onderwijzer komen werken. Een barbier krijgt verbod den onderwijzer te gaan scheren. Kan het kleingeestiger?

Maar erger, echt walgelijke feiten ontmoeten we bij de vleet. We vermelden alleen hoe een onderwijzer in beeltenis werd verbrand en hoe de gendarmen sommige onderwijzeressen tegen vijandige manifestatiën moesten beschermen.

We laten opnieuw eenige hoofdstukjes ter zijde: *Weigering van de gemeente om de onderwijzers te betalen, Noch meubelen noch kruisbeelden in de school* (ze werden door de gemeenteoverheid of door het personeel der vrije scholen weg- of meegenomen), *Verwaarloosde schoollokalen, Vandalenwerk, Ontvolking der scholen*, waarin heel wat treurige cijfers voorkomen, en waarin wordt herinnerd aan het prachtig figuur van meester Ottevaere, wiens lijdensgeschiedenis Virginie Loveling verhaalt in haar boeiend werk *Sophie*.

Den 13^{n} December 1883 werd in 't gansche land eene optelling gemaakt, waaruit bleek dat 90 lagere- of bewaarscholen, d.i. 1.77%, zonder leerlingen waren en 195 scholen, d.i. 3,33%, met een onbeduidend getal kinderen: vier of vijf.

Sedert de afkondiging der wet van 1^{n} Juli 1879 tot den 28^{n} Februari 1882 kwamen er in 't onderwijzend personeel der officiëele scholen 1177 ontslagen in, waaronder dat van ongeveer 500 kloosterlingen. 1177 ontslagen op een personeel van 8362 leden, dat is 14 ten honderd.

Een aantal leden van geestelijke orden wilden echter het officiëel onderwijs niet verlaten en pasten de wet van 1879 stipt toe. In de provincie Henegouwen hielden ze b.v. in 12 gemeenten 37 lagere, bewaar- en adultenscholen open, en 7 in 2 gemeenten der provincie Namen. Wat bewijst dat het argument ‘gewetensbezwaar’ niet opgaat, wanneer er spraak is van onderwijzers of onderwijzeressen, die naar de vrije gestichten overliepen.

O, zoo zelden was er gewetensbezwaar in 't spel, zeggen de schrijvers, zoo vaak dwang vanwege de geestelijke overheid.

Men zou evengoed kunnen beweren dat het geweten sprak bij de duizenden ouders, die, hoe gaarne zij hunne kinderen naar de openbare scholen hadden gezonden, waarvan zij de onderwijzers kenden of waar zij zelven hun onderricht hadden ontvangen, toch hun kroost toevertrouwden aan soms minder goedbefaamde onbekenden, die les moesten geven in ongezonde, te kleine, slecht verlichte lokalen, en zonder het onontbeerlijkste schoolmateriaal.

Waarom handelden ze zoo?

Omdat ze anders ten onder werden gebracht in hunnen handel, uit het werk ontslagen, uit hunne woning of pachthoeve verdreven, tot den bedelzak gebracht; omdat hun, als ze behoeftig waren, grievende vernedering, maar geen onderstand wachtte; omdat hun de absolutie, omdat hun de kerkelijke inzegening van het huwelijk werd geweigerd, het doopsel aan hunne pasgeborenen, de troost der zieken aan hunne stervenden, de gewijde grond aan hunne dooden; omdat fanatieke bloedverwanten hen met onterving bedreigden; omdat hun familievrede werd gestoord, hunne echtgenoote tot onwilligheid, hun kroost tot weerspannigheid opgehitst; omdat hunne geterroriseerde omgeving handelde als zij; omdat, door dezelfde bedreigingen en dezelfde vrees voor stoffelijk nadeel afgeschrikt, zelfs magistraten en overheidspersonen als vijanden der Staatsscholen moesten optreden en, na den eed van gehoorzaamheid en trouw aan 's lands wetten te hebben gezworen, gedwongen werden dien eed te verkrachten en openlijk of bedektelijk tegen die wetten in opstand te komen en anderen het uitvoeren van de schoolwet te beletten.

Niet alle officiëele onderwijzers waren onafhankelijk of manhaftig genoeg om de beleedigingen en de vervolgingen te trotseeren, waarmede zij en hunne naastbestaanden bedreigd werden. Niet allen

konden er toe besluiten, te leven te midden van eene tot vijandelijke gevoelens opgejaagde bevolking, met het vooruitzicht geen water, geen brood, geen vleesch, geen werkvolk, geene jaarwedde te zullen krijgen.

Maar gingen sommigen naar de vrije scholen over, waar vooral de gediplomeerde onderwijzers en onderwijzeressen, ofschoon in den grond gewantrouwd, welkom waren, omdat hun diploma voorloopig als uithangbord, als reclame kon dienen, dan kan men hen dáárom moeielijk als helden en martelaars doen doorgaan: hoe zouden *zij* dan heeten, die, trots de hardnekkige vervolgingen, trouw op hun post bleven?

De schrijvers geven ons nu eenige merkwaardige specimens van lokalen der vrije scholen, hunne meubelen en leermiddelen, hun personeel. Hier ware alles te citeeren.

De laatste hoofdstukken toonen ons hoe sommige gemeentebesturen stokken in 't wiel staken.

De gemeenteraad van Kortrijk achtte het onmogelijk iets te beslissen over scholen, waarvan hij beweerde noch den toestand, noch de behoeften, noch de bevolking te kennen.

De gemeenteraad van Wijngene (West-Vlaanderen) was van gevoelen, dat het onnoodig was over zaken van onderwijs te beraadslagen.

Op vele plaatsen weigerde men prijsuitreikingen te houden, al stond er eene toelage voor in de begrooting.

Te Brugge moest, in 1880, de prijsuitreiking worden ingericht door een bijzonderen commissaris.

Te Elst (Oost-Vlaanderen) benoemde men, om de officiëele school te benadeelen, een vrouwspersoon van de slechtste faam tot meesteres van het handwerk.

Te Ronse moesten al de onderwijzers en onderwijzeressen van ambtswege benoemd worden. De gemeenteraad nam elk trimester een besluit, waarbij hij weigerde het personeel te betalen, door het gouvernement aangesteld. Hij weigerde eveneens schoolbehoeften af te leveren; een bijzondere commissaris moest die komen koopen. Men weigerde zelfs eene kachel in de scholen te plaatsen.

De katholieke bestendige deputatiën werkten den tegenstand der gemeenten in de hand.

Op 211 gmeenten in Luxemburg maken 135 gemeenten goed hunne begrooting op; 76 weigeren er de vergoeding in op te nemen van 100 fr. voor 't aanleeren van den catechismustekst. Wat doet de bestendige deputatie? Ze keurt de begrootingen goed van de 76 tegenstribbelende gemeenten, ze keurt de 135 goed opgemaakte begrootingen

af. En de gouverneur moet 211 koninklijke besluiten vragen om al die budjetten in orde te brengen!

Op de lijsten der kinderen, die recht hebben op kosteloos onderwijs, brengen de besturen van vijf gemeenten van Luxemburg b.v. 24 namen, in plaats van 569. De bestendige deputatie keurt het getal 24 goed. En voor elk geval moet de tusschenkomst des Konings gevraagd worden.

Niet zonder eene pijnlijke verwondering leest men het hoofdstuk *Konkelfoes.*

Hier is b.v. een burgemeester die, op onregelmatige wijze, zijne jaarwedde van 127 op 250 frank en die der twee schepenen van 100 op 200 frank laat brengen, zeggende: ‘Ik heb al kosten genoeg door de oprichting van de katholieke scholen.’

Dààr worden vrije onderwijzers benoemd tot ambten, door de gemeente betaald, om hun toe te laten het bijzonder onderwijs samen te doen gaan met openbare functiën.

In 90 op 206 gemeenten van Limburg zetelde de geestelijkheid in de armkamers. Welnu, in 1879, 1880 et 1881 vermeerderden de uitgaven der armkamers met meer dan 137,000 frank, d.i. 46,000 frank per jaar, ten gevolge van de vrijwillige lasten die men zich oplei voor het vrij onderwijs.

In de kerkfabrieken van diezelfde provincie vermeerderden de uitgaven in diezelfde tijdruimte met meer dan 70,000 frank, zoogezeid voor verhooging van jaarwedde.

Een enkel staaltje uit de vele willen wij hier aanhalen:

Te Membruggen had de pastoor vôôr 1879 altijd 21 fr. als bijgevoegde jaarwedde. In 1880 en 1881 heeft hij op eens 1170 fr. Er heeft nooit te Membruggen een onderpastoor bestaan. Men schept er eenen in verbeelding en laat hem eene jaarwedde genieten, die de pastoor opstrijkt. De pastoor ontvangt hier nog iets voor eenen helper en voor predikanten. Hij maakt op zich zelf ten minste vier personen uit. Het onderhoud van linnen wordt ook van 60 op 100 fr. gebracht; 't is alweer de pastoor die dat ontvangt. Doch hij betaalt maar 50 fr. aan den kapelaan, 25 fr. aan den zanger en 12 fr. aan den kruisdrager. De rekening van de kerkfabriek sluit met een deficit van 627 fr.

Als men daarbij nog verneemt dat, b.v. te Fays-les-Veneurs (Luxemburg), de absolutie werd geweigerd aan al degenen die, hetzij ze kinderen hadden of niet, niets wilden geven voor de jaarwedde van den katholieken onderwijzer, zal men genoeg bijzonderheden hebben over al 'tgeen gedaan werd tot meerdere eer ende glorie van God en tot schade - maar niet tot schande! - van het officiëel onderwijs.

Ten slotte moet nog vermeld worden dat de schrijvers, in *Een laatste Woord*, aantoonen op welke wijze katholieke auteurs, als b.v. Pieter Verhaegen in *La Lutte scolaire*, de geschiedenis verhalen: wàt hunne lezers maar mogen weten en hoe 't weinige, dat ze vernemen, dan nog maar met waarheid en volledigheid in zèèr verren graad verwant is.

MARNIX VAN VLAANDEREN.

Een Blik op de Ontwikkeling van de Schilderkunst in Zuid-Nederland van 1800 tot nu

'Die Tugenden und Fehler eines Volks werden im Laufe der Geschichte zu Menschen.'
'Treue gegen sich selbst, Treue gegen das angeborene enge Stück (deutscher) Erde, Treue gegen den weiten lebendigen (deutschen) Volksgeist.'
Rembrandt als Erzieher.

I.

Nu ik mij, ik mag noch wel zeggen bij de aanvang van de nieuwe eeuw, aan mijn schrijftafel neerzet, om in een enigsins beknopt overzicht de ontwikkeling van de schilderkunst in Zuid-Nederland sedert ongeveer 1800 zo getrouw en volledig mogelik te schetsen, nu kan ik, evenmin als vôôr vijf en twintig jaar, - toen ik, naar aanleiding van de retrospektieve kunsttentoonstelling in het feestjaar 1880, voor het eerst enige overigens korte beschouwingen over hetzelfde onderwerp te boek stelde, - aan de verzoeking of liever aan de behoefte weerstaan, om bij deze mijn poging om de ware betekenis van de Vlaamse kunst in het licht te stellen, het bekende machtwoord aan te halen: 'De ontaarding van de nasjonale geest is de vreselikste nederlaag, die een volk lijden kan!'

Dit machtwoord, - om niet te zeggen: dit onomstootbaar axioma, doet als van zelf, onvermijdelik en daarenboven met onverbiddelike logica, het enige grote vraagstuk oprijzen, dat elke nieuwe historiese kunsttentoonstelling, als die van 1880 en nu ook weer die van 1905 in Brussel, in ons land dient op te lossen, en die ik in dit bescheiden onderzoek wil beproeven te beantwoorden of ten minste wat toe te lichten.

Met allen, die er zich niet mee tevreden stellen hun oog te laten weiden over de min of meer schone uitwendige schijn van de dingen, acht ik het inderdaad van zeer ondergeschikt belang te weten, of er sedert de omwenteling en de noodlottige scheuring van 1830, of, om noch even verder terug te gaan, sedert het jaar 1801 al, in het zuidelik gedeelte van de oude Nederlanden '*schilders*', en '*hoevele*' en zelfs '*hoe rijk begaafde*' geboren werden, wanneer men daarbij geen rekening houdt met het artistiek 'geloof', door die schilders beleden, en met de verhouding waarin ze stonden tot de van ouds al gebleken, vastgestelde en als zulke erkende 'nasjonale overleveringen', dit woord verstaan in zijn meest omvattende en verheven zin. Meer, veel meer komt het er op aan, te weten of de heropbloei, de ontwikkeling en de noch voortdurende wasdom van de schilderkunst hier te lande al dan niet met onze eigene, van oudsher in de aangeboren volksaard vastgewortelde kunstopvatting overeen te brengen zijn; m.a.w. of deze schilderkunst een nieuwe, stevige schakel vormt in de schitterende keten, die ons eeuwenlang in de ogen van alle volkeren benijdenswaardig heeft gemaakt en waarin eens de namen van de gebroedrs van Eyck, Dirk Bouts, Rogier van der Weyden, van der Goes, Geeraard David, Metsijs, Joos van Kleef, Moro, Poerbus, en later - mutatis mutandis - die van Rubens, van Dijck, Jordaens, Snijders, Fijt, Corn. de Vos, Brouwer, Craesbeek, en van ontelbare anderen hebben uitgeblonken.

Wat men in 1880 had en tans na 1905 zou *moeten* doen uitschijnen, dat *was* en *is* noch altijd, - ik herhaal het, - *niet* het bestaan op Vlaamse of Zuidnederlandse bodem van begaafde mannen, die palet en penseel tot het uitdrukken van indrukken en gevoelens verkozen; maar *wel* in hoever diezelfde mannen hun aangeboren Nederduitse of Vlaamse persoonlikheid, hun talent en hun ontvankelikheid aan de oude oerbron, - de werken van onze oude meesters -, hebben gelaafd, verkwikt en versterkt; in één woord, of er na 1800 hier een 'nieuwe', van 'elke andere uitheemse' te onderscheiden kunstuiting, een '*Vlaamse school*' is ontstaan, - niet een zogenaamd *Belgiese*, want, met noch meer klem dan rond 1875 de Frans-schrijvende Camille Lemonnier houd ik staande, dat een specifiek Belgiese school, d.i. een voortbrengsel van een half Vlaams, half Waals kunstprinciep, tot de

hersenschimmen behoort en ten hoogste het aanzijn geven kan aan een basterdkunst, evenals de versmelting van de beide landstalen, Nederlands-Vlaams en Frans-Waals, tot heden toe niets anders heeft opgeleverd en ook nooit iets anders opleveren *zal* en *kan*, dan dat '*mélange... agréable (?) de flamand et de wallon*', vereeuwigd door Courouble in zijn 'yeesten' van de famielie Kakebroeck, de dusgenaamde Brusselse en elders-se *Marollentaal...*[1]

Men sta mij toe het hier onbewimpeld te verklaren: de meesten, ja allen, die toen, gedurende hogervermelde kunsttentoonstelling in 1880 en ook noch later, onze kunstbeweging sedert 1830 hebben besproken, vergaten schier doorgaans - eigenaardig genoeg bij uitzondering alleen van *de Fransman* Gabriel Séailles, - die allergewichtigste, transcendentale vraag te berde te brengen.

Wisten zij dan niet dat een *kunst*, om werkelik *levend* en *leef-baar* te wezen, d.w.z. niet van eerst af de kiemen van verdorring en onvruchtbaarheid in zich te dragen, opgroeien moet 'uit het leven van het volk zelf,' ja, dat zij van het gehele wezen van dit volk en van het land dat het bewoont, - van zijn zeden en geschiedenis, zijn bezigheden en vermaken, van het uitzicht van zijn onderscheiden gewesten, van zijn lief en zijn leed, van zijn kunst en zijn poëzie, van zijn gehele strijd om het bestaan, - de tolk moet zijn en de spiegel?

Is er wel een hogere dan deze zo *vaak* ook weer in de laatste jaren, - ook na Wagner en Benoit, - geloochende waarheid?

De kunst van een volk is als een plant, - laat het nu een eik uit het Noorden of een cypres uit het Zuiden zijn, - die in de natuurlike en logiese voorwaarden van haar ontstaan en bestaan leeft en bloeit en groeit; die onder de natuurlike en logiese inwerking van *haar* zon, *haar* lucht en *haar* winden, verrijkt haar sappen en verdubbelt haar krachten, en statig en schoon, het landschap tot eer en sier, gedijt en rijpt in geleidelik zelfvermooien, en spruiten schiet en bladeren, en takken en kruin, die heerlike schaduw over de vlakte verspreiden en haar glorieuze landouwen.

Verplant de slanke bevallige palm uit Morgenland niet naar het koude Noorden; breng de sobere, ernstige, stoere eik met

(1) Zie Riegel, Unter dem Striche, II, 2e druk, bl. 75.

zijn diepvroetende forse wortels niet uit onze veie grond naar het heter Zuiden; - de palm zou haar brandende zon missen, de eik de gezonde wilde waai van de Noordzee-adem, en beide zouden sterven! Of, sterven zij niet objektief, blijven zij voortbestaan naar het uiterlik, subjektief-innerlik zijn zij gedoemd tot ontaarding van hun wezen, tot ‘zedelik doodgaan.’

Niet anders is het met de kunst.

Met hun eerste, naïeve, in zekere zin noch onbewuste scheppingen leggen - wat zij ook reeds dán aan uitwendige uitdrukkingsethoden bij *vreemden* mogen *borgen* - de eerste vertegenwoordigers van de kunst bij een waarlik begaafd volk instinktmatig en onvermijdelik de grondslag voor geheel haar toekomst en veropenbaren en bevestigen ‘die’ eigenschappen en neigingen, welke haar in de loop van haar verdere ontwikkeling zullen bijblijven en kenmerken. Deze eerste verschijnselen zijn schier altijd oorspronkelik, eigenaardig, al zijn zij daarom noch niet geheel vrij van *elke* vreemde invloed; juist daarom en des te meer zijn zij het eigendom van het volk. De eerste grondleggers van een school mogen op noch zo verre afstand blijven van volmaaktheid en idealiteit; dit toch is zeker: alleen de ook in hen van zelf werkzame geaardheid van de stam, laat mij zeggen: de gezamenlike *ziel* van het volk, tot hetwelk zij horen, bepaalt eens voor altijd en op treffende wijs de richting, die zij zullen volgen en die anderen eeuwen lang na hen zullen volgen en trouw blijven. Zoals hun oog zich wende, van *zodra* het leerde zien, aan het licht van de eigen hemel, de kleur en de gedaante van de eigen bomen, de tint en de gang van de eigen rivieren en stromen, houding en gebaar van de mensen die rond hen dageliks bewegen, zo kiest hun wil, ik zei bijna hun instinkt, nu zij iets willen omzetten, uitzeggen in ‘*kunst*’, tot medium en stof en uitdrukkingsmiddel dat zelfde eigen landschap en dat zelfde eigen volk, en al naar dat land gelegen is en geschapen, en al naar dat volk geaard is en bezield, ja, men zou er mogen bijvoegen, al naar het gehersend en gebekt is, naar zijn eigen wijze van denken, voelen, spreken; neemt hun *oog*, en van lieverlede hun *smaak*, gewoonten aan, manieren van zien en neigingen tot schoon vinden, die al duideliker en duideliker in hun werk zullen uitkomen.

Zo vond de Griekse geest, wel voornamelik in de beeldhouw-

kunst, maar nauweliks minder treffend in schilder- en dichtkunst, zijn uiting in de kracht en de majesteit van de lijnen. Zo was de Griekse kunst de verheerliking, bijna de vergoding van blijde zinnelike schoonheidsvormen, majestaties in rustige kalmte en ten minste uiterlike onontroerbaarheid, omdat haar scherp uitgesneden, hoekig en bochtig land, haar theogonie en haar levensbeschouwing het onvoorwaardelik zo eisten en bepaalden; maar zo was ook de Nederlandse schilderschool(1) van het allereerste begin af niet enkel de tovenares met diepte en warmte en rijkdom en bontheid van kleuren, weldra de verrukkelike dichteresse met licht en donker, maar ook de strenge, ernstige, realistiese, soms tot nuchterheid toe realistiese te-boek-stelleresse van wat werkelik en waar is, omdat én ons duidelik afgetekend landschap, én ons streng, tot ernst stemmend klimaat en vooral onze aangeboren, zich ook in onze taal machtig uitende behoefte om de dingen te zien zó als ze zijn en ze te ‘noemen met hun naam’, het dwingend aldus wilden.

Verbazend treffend is het, in de werken van die *enig*-ware primitieven, welke de glorieuze ontwikkeling van de van Eycken mogelik maakten, in de verluchtingen van Jaak Coene, doch noch veel meer van de gebroeders Limborch, in de schilderijen van Maalwel en Broederlam en enkele van hun niet met name bekende tijdgenoten, de eerste, soms niet eens schuchtere, maar veeleer stout-gedurfde en als opzettelik nagestreefde uiting terug te vinden van de meest pregnante kenmerken van onze gehele latere kunst tot *minstens* na Peter Breughel I. Ja, zelfs het na deze Breughel aldoor duideliker wordend onderscheid tussen de eigenlike *Hollandse* en de eigenlike *Vlaamse* richting, men *voelt*, neen, *tast* en *ziet* ze reeds, *als men met elkaar vergelijkt* de Broederlam-luiken te Dijon en het belangrijke *Kalvarie*-tafereel van een onbekend *Utrechts* meester uit 1363 in 't muzeum te Antwerpen.

De eerste voorwaarde tot het verwezenliken van gewrochten van blijvende, duurzame waarde, van waarlik levende kunst, ligt in deze naïeve, noch altijd onbewuste uitdrukking van land en volkswezen. - Waarom? - Omdat een tweevoudige waarheid, - waarheid van

(1) Tot circa 1575 kan er moeilik spraak zijn van een afzonderlike eigen, zelfstandige Hollandse en een dito Vlaamse school.

gevoel en waarheid van voorstelling -, zo niet de eerste, dan toch de tweede wet van alle kunst, en zeker de eerste van alle levende, eigen ziel bezittende kunst is.

Of zijn wij niet volkomen waar, als wij de aanblik van onze natuur, onze Vlaamse eiken, olmen en wilgen, onze Vlaamse stromen en rivieren: Schelde, Maas, Leie, Dijl en Nethe, onze Vlaamse kusten, duinen en zee, onze Vlaamse vlakten en weiden, onze heide en onze dennenwouden weergeven zoals wij die verstaan, hun kleur, licht en dampkring, zoals die in ons oog als vastgegroeid zijn?

Wat hebben Ruysdael en Hobbema op het doek gebracht, wat Ostade, Hals en van der Meer? - En, al was het ook in de vorm van een dichterlik anakronism, streefden onze Gotiese meesters niet vóór alles naar waarheid, als zij de Heilige Maagd, de Heiland en de Joden, die hem folteren, afbeeldden in de kleding en in de houding, met de gebaren en met de manieren van de maatschappij, die hen omringde en die hun volkomen bekend was?

Dáarin dus ligt de eerste levensvoorwaarde voor een *nasjonale* kunst! De schilder moet uit eigen ogen zien en eigen land en eigen volk naar hun eigen geest weergeven. Indien een hogere graad van ontwikkeling hem al nieuwe stoffen, gemeenschappelik eigendom van alle kultuurvolkeren: historiese, theogoniese, enz., in zekere zin dus wetenschappelike, ten dienste zal stellen, toch is en blijft het onomstotelik, dat hij zijn onderwerp, al is het ook algemeen of internasjonaal eigendom, in zeker opzicht naar de overleveringen van *zijn* school moet omzetten, indien hij, ten minste, het kunstleven van zijn volk niet wil stremmen.

Hiervoor liggen een menigte goede bewijsgronden in de geschiedenis van de kunst vóór de hand. De Romeinen hebben er zich maar al te weinig op toegelegd *uit zich zelf*, uit eigen ervaring, leven, zeden en gewoonten, ‘kunst te maken.’ Dit volk, dat met al zijn vermogen uitsluitend een zo groot mogelike machtsuitbreiding nastreefde, wiens gehele denkkracht zich tot ekonomie, militarism en rechtswetenschap bepaalde, schijnt zich over het algemeen, op zeer zeldzame uitzonderingen na, al even weinig rekenschap van zijn aanleg gegeven, als een op die aanleg en op de algemene eigenaardigheden van zichzelf en zijn land berustende kunstopvatting gevormd te hebben. Hoe heten

nu zijn waarlik grote en eigenaardige dichters? Hoe zijn werkelik oorspronkelike schilders, beeldhouwers en bouwmeesters? - Gij spreekt mij van Juvenalis, Tacitus, Persius, Martialis? - Edoch, juist die namen bevestigen wat ik vooropstelde. Hun satiren werden hun door Romeinse, d.w.z. onder de Romeinen van hun tijd bestaande misbruiken in de pen gegeven. Juvenalis geselt de grieksdolheid van zijn medeburgers; Tacitus het despotism en de zedeloosheid; geen van beiden hebben de Grieken nagevolgd, noch namen de Griekse wereld en de Griekse gedachten tot voorbeeld! Zelfs stijl en *procédé* hebben zij de Hellenen niet of altans in geringer mate afgekeken. En de werken van deze mannen alleen, *niet* de nabootsingen van de talentrijke Vergilius, *niet* die van Plautus en Seneca, zijn voor ons bezield met werkelik leven.

En bereikt de kunst niet natuurliker- en haast noodzakelikerwijs het hoogste toppunt van de roem juist in die tijden, dat zij de meest volmaakte uiting is van de nasjonale, zo psukologiese als plastiese ‘waarheid’ van een volk?

II.

Indien ooit ergens herbloei van de kunst, - met vaderlandse geest bezield, - vele en schone dingen beloofde, dan deed dit wel de wedergeboorte van de Vlaamse school kort na het jaar 1830.

Het is niet moeilik na te gaan, dat, van 1800 tot 1830, de kunst in Zuid-Nederland slechts bij uitzondering als het ware, meestal op zeer middelmatige wijs werd beoefend. Een enkele dier- en landschapschilder, liefst Ommeganck en van Assche, een enkele portret- en historieschilder, liefst Paelinck en Lens, en eindelik de enige man van grote gaven, iemand, welke in die dagen van onverschilligheid, begripsverwarring en onwetendheid alléen noch het recht verstand van de kunst van zijn land bezat en nu en dan werken voltooide, waarin een streven naar Vlaamse oorspronkelikheid te ontdekken is; Herreyns, die, - juist omdát hij in de kunst Vlaming wenste te zijn, - door zo weinigen begrepen werd en dientengevolge zonder enige daadwerkelike invloed bleef, - dat zijn zowat al de talentvolle mannen, die de dertig eerste jaren van onze eeuw in ons eens zo vruchtbaar land opleverden!

En nu, wat een ommekeer na 1830!

Het lijdt geen twijfel, dat zij, onder wier rechtstreekse invloed de jongeren, die de nieuwe tijd zouden ontsluiten, in het eerst moesten werken, een in hoofdzaak anti-nasjonale kunstopleiding hadden genoten. Mathijs van Bree, die reeds in 1839 als bestuurder van de Antwerpse Akademie stierf, had onder F.A. Vincent te Parijs gestudeerd en was niets anders dan een meer sistematies dan meevoelend navolger van David; de veel meer begaafde en beslagen Navez, sinds 1831 bestuurder van de Brusselse Akademie, was eveneens een leerling van David, en misschien wel droomden beiden, in hun overdreven bewondering en overigens met goede bedoelingen, van een versmelting van de meest schitterende kenmerken van de Vlaamse met die van de Italjaanse schilderschool; de jongere broeder van M. van Bree, Filips Jakob, leerling van de laatste en van Girodet, stond noch meer dan de beide vorigen onder Italjaanse invloed, terwijl de Caisne, die te Parijs bij Girodet gestudeerd had en aldaar het grootste deel van zijn leven verbleef, tenemaal de Franse richting was toegedaan. Tenauwernood hadden Navez' *Spinsters van Fondi*[1], *Hembyse* en *De Jeugd van Sixtus de Vijfde* alsmede andere stukken van de jongere van Bree, de verwachting in de naaste toekomst van een, zij het dan ook niet Vlaamse, dan toch, op zich zelf beschouwd, niet geheel onbelangrijke kunst opgewekt, toen een geheel andere stroming ontstond en bijna schielik de naam van een noch zeer jong kunstenaar op aller lippen bracht.

Naar tijdsorde kan men Wappers als de eerste Vlaamse, of althans *would-be Vlaamse* schilder na Herreyns beschouwen. Was zijn talent wellicht niet in evenwicht met zijn goede bedoeling, groot en weldoende was toch zijn invloed. Van zijn eerste optreden al zette hij de voet op nasjonale grond en poogde hij, - ja wel, zonder, naar de overtuiging van ons, later gekomenen, te slagen, - de glorierijke kleurenschoonheid van Rubens en van Dijck te benaderen, zo niet te verwezenliken. Vastberaden brak hij af met de naäperij zowel van de Italjanen uit het Cinquecento als van de Néo-klassiek uit de dagen van het eerste keizerrijk, namelijk van Louis David. Hij, en niet de toch

(1) Oude Pinakotheek te Munchen.

heel een mensenleeftijd lang veel meer dan hij gevierde de Keyser en Gallait, knoopte het EERST de zo jammerlik gebroken draad van de eigen traditie weer aaneen.

Maar niet alleen door zijn uiterlike middelen, zijn methode, ook door de keus van zijn stoffen deed Wappers zich nasjonaal voor of *wilde* hij zich nasjonaal voordoen. Zijn *Burgemeester van de Werff,* hoe leêg en deklamatories ook, maakte in de duffe lucht van die tijd (1830) het effekt van een donderknal. Zijn in ieder opzicht merkelik betere *Epizode uit de Omwenteling van 1830*(1), en zelfs zijn *Laatste Vaarwel van Karel I aan zijn Zoontje* - misschien de bestgekomponeerde en aan *rhetorikale* overdrijving het minst *laborerende* van al zijn taferelen (1836), - ondergingen zelfs de terugwerking van de overdreven bijval, aan *v.d. Werff* te beurt gevallen, en wekten heel wat minder bewondering.

Feitelik schijnt Wappers veel meer naar van Dijck dan naar Rubens te hebben gekeken. Vooral in het laatst gemelde werk is er, wellicht meer in de tekening dan in het koloriet, vrijwat van de aristokratiese fijnheid en distinctie van de grote Vlaamse hofschilder van Karel I.

Van een uitgesproken lieriese aanleg, wist hij, in zijn beste ogenblikken, zich iets en zelfs noch al veel eigen te maken van de gemoedelike natuurlikheid, de sierlike zwier en de edele teergevoeligheid van van Dijck. Onglukkiglik ontaardde dit alles, in latere tijden, tot iets als precieuze gemanierdheid en tot ziekelike *mièvrerie.* En in de zelfde maat sloeg zijn koloriet, vooral in de weergeving van het vlees, al te licht over tot paroxistiese tonen, gloei-rood in stede van zachtgestemd roos, hoogpaars voor even maar schemelend blauw in het bloed!

Vooral in het opzicht van de kleur onderscheidt hij zich van en overtreft hij meestal de anders in meer dan één opzicht tegen hem opgewassen N. de Keyzer, wiens koloriet zeker vlakker en kouder, wiens groepering stijver en minder levenswaar, wiens tekening echter, altans in zijn beste ogenblikken, wellicht volmaakter is.

Overigens zijn beiden besliste aanhangers en apostels van

(1) Brussels Muzeum.

de Romantiek, juist in dezelfde zin en op dezelfde manier als H. Conscience dit is in onze toenmalige letteren.

Meestal staan hun helden buiten en boven de natuur, net zo goed als de personaazjes uit de roman *De Leeuw van Vlaanderen*; zij zijn al even majestueus en reusachtig sterk, even snorkerig deklamatories en verzot op oppervlakkig effekt. De groepering is theatraal, de uitdrukking meestal sterk overdreven. Door mimiek en gelaatsuitdrukking doen hun personaazjes zich voor, niet als rustige, bezadigde, nadenkende noorderlingen, maar als zenuwachtig overspannen kinderen van het Zuiden. Nooit gaapten op de paneelen en doeken van onze schilders meer ‘wraak’ of ‘doemenis’ schreeuwende monden; nooit staken meer in woede gebalde vuisten of in wanhoop verwrongen handen in de hoogte; nooit kraakten er de naar achter gebogen ruggraten harder op dan in die jaren. Men zou zeggen, dat de gehele historieschildering van die tijd een voortdurende illustratie zijn wil van Conscience's *Wonder jaar* en *Leeuw van Vlaanderen*.

Om zich een gedachte te vormen van de indruk, die de Keyser's *Woeringen* en zijn *Gulden Sporenslag* (1836) op de toenmalige geesten teweegbrachten, moet men bij zijn eigen tijdgenoten te rade gaan. Alvin, in zijn *Salon de 1836*, behandelt laatstgemeld stuk vóór alle andere, en - in stede van het te beoordelen - slaat hij een dithurambe aan.

Toch is wellicht het degelikste, wat de Keyser voltooid heeft, te zoeken in enkele kleinere genre-taferelen als zijn *Gretchen* en in enige zeldzame, in koloristies opzicht vrijwat merkwaardiger portretten. In deze veel meer dan in zijn historiese samenstellingen wist hij iets van het ware leven te doen natrillen.

Buiten een tweetal kleinere groepen uit zijn voor de trapzaal van het Antwerps Muzeum uitgevoerde schilderijen, - ik noem *Denijs Kalvaert* en *Dürer bij Metsijs*, - acht ik deze portretten en genrestukken, al is er in beide veel van Scheffer's dwepende sentimentaliteit, het degelikste wat hij naliet.

Intussen is de kunstenaar, in het werk van wie de Vlaamse Romantiek haar hoogste uitdrukking bereikte, de te Doornik geboren Louis Gallait. *De laatste Ogenblikken van Graaf Egmont, De Afstand van Keizer Karel*, maar noch veel meer *De laatste Eer aan de Graven*

van Egmont en Hoorn bewezen, zijn zonder enige twijfel de rijpste en karakteristiekste voortbrengselen van de romantieke kunst van 1830 tot 1850 in Zuid-Nederland.

Met de gloed van Wappers en de onberispelike tekening van de Keyser paart Gallait een levendigere kijk op de natuur, een groter oprechtheid van gevoel. Men zie maar even, ook heden noch, en dan liefst in het kleine stukje uit het Antwerps Muzeum, die krachtige gildemannen, en in het bizonder de meesterlik behandelde koppen van de rosse hoofdman en de zwaarlijvige baardeloze er naast, dan de met de doodskleur overtogen hoofden van de dode graven. Zeker, als een bladzij uit een historiese roman doet de voorstelling aan; maar - zo dit ook al een gebrek mag heten - hoe harmonies is het geheel, hoe wel overlegd en toch natuurlik de groepering, hoe stevig in haar soberheid de kleur en hoe verzorgd en pieus de ganse uitvoering! Zeker voltooide Gallait noch andere schilderijen, die van grote eigenschappen getuigen, al zou ik ongaarne daaronder zijn *Jeanne la Folle* en *Art et Liberté* vermelden; bovendien is hij de auteur van verscheidene werkelik goede portretten, die - ook anderen zullen het zich herinneren - in de jubileumstentoonstelling van '80 zeer opgemerkt werden; maar dit enkele, niet licht te overtreffen schilderij is en blijft toch zijn meesterstuk en de parel van de gehele romantieke schilderschool in Zuid-Nederland. Het volstaat op zich zelf alleen om zijn schepper te doen rang nemen onder die kunstenaars, waarin een tijdvak kuimineert en voor latere geslachten herkenbaar blijft.

Bij de romantieke historieschildering hoort ook de romantieke genreschildering tehuis. De Blocks *Wat een moeder lijden kan*[1] mag in vroeger jaren meer bijval gevonden hebben, ons treft, ondanks de warmte van de tonen, deze would-be gevoelerigheid in het geheel niet meer.

Als ik nu noch noem: Ferdinand de Braekeleer, een der vroegste leerlingen van M. van Bree, die met steeds gelijke, ondanks alles echt Vlaamse gemoedelikheid stukken vervaardigde, die tussen 1835 en 1850 de grootste geestdrift verwekten; verder de Bièfve, een leerling van Paelinck en David, schilder van *Het Verbond der Edellieden;* Alex Robert en Portaels, beiden leerlingen van Navez: Robert,

(1) Verzameling van wijlen Ad. Huybrechts, Antwerpen.

wiens *Luca Signorelli* een waarlik verdienstelik, ja, in zeker opzicht karakteristiek schilderij is, dat ook voor ons noch genietbaar blijft, en Portaels, wiens half romantiese, half realistiese tiepen uit het Oosten en uit de woestijn niet onverdienstelik zijn; ten slotte Ernest Slingeneijer, die dagen van buitengewoon sukses heeft beleefd, o.a. met zijn groot schilderij *De Zege van Lepanto*, en tot zijn dood op hoge leeftijd aan de Romantiek van 1830 trouw bleef, - dan denk ik bijna alle beroemdheden van deze richting vermeld te hebben.

De dier- en landschapschilders Eug. Ommeganck, Verboeckhoven en Robbe, wier over 't algemeen wat al te zeer idilliese en convensjonele schilderijen desniettemin op zekere onmiskenbare eigenschappen kunnen aanspraak maken, zal ik wel verderop bespreken.

De Romantiek bleef in onze schilderkunst, zij het ook sporadies, voortheersen tot 1900 toe! Bij van Lerius, Hendrik Schaefels en de schilders van hun richting, bleef de vorm, die zij sinds 1830 aangenomen had, zo goed als onveranderd, zelfs noch lang na 1860. Met Leys en over 't algemeen al zijn volgelingen en geestverwanten, van Lies tot Hannotiau toe, over W. Linnig S^{r}, Ooms, Geets, van der Ouderaa, Cleynhens enz. heen, wordt de Romantiek tegelijkertijd pittoresk-archaïek naar het uiterlike en modern-krities in de geest van Michelet naar het innerlijke. Met Wiertz wordt zij filosofies-humaniteer; met Karel de Groux en Stevens, heel zeker in de eerste werken van deze uitmuntende meesters, populeer-humaniteer. Guffens en Swerts, Pauwels en Willem Linnig J^{r} zijn tot het einde toe, hun gehele loopbaan door, romantiek, zowel in kleur als in opvatting. Zelfs Meunier *(Guerre des Paysans)*, Carpentier *(Episodes de la Guerre de Vendée)*, Struys *(Eenzaam* en *Misschien)*, Wouters *(Van der Goes* en *Hastings)*, Cluysenaer, van Camp, staan in de eerste periode van hun ontwikkeling grotendeels onder de invloed van de jaren dertig, evenals de zeker talentvolle, doch te veel op uiterlike effekten van behandeling jacht makende Gustaaf van Aise ten allerminste in zijn grotere werken, als *De Prediking van de Kruistochten* en *Jakob van Artevelde*, het laatstgenoemde verreweg zijn verdienstelikste gewrocht. Ook Amadeus Lynen is noch min noch meer dan romantiek in de meeste van zijn kleine stadsgezichten, gestoffeerd met

lilliputties-kleine fieguren uit de vijftiende of de zestiende eeuw. Romantiek zijn eindelik ook noch de in hun diepe menselikheid en vaak ontzettende tragiek in zo ongemene maat aangrijpende, in koloristies opzicht zo zonderling verrassende tonelen uit Napoleons leven van de hoogst interessante en al te lang miskende Henry de Groux, de bijna geniale, ofschoon vaak erg ongelijke zoon van Karel de Groux, evenals, in een geheel andere richting, de met figuren gestoffeerde kloostergezichten van de noch zeer jonge, begaafde Leuvenaar Delaunois.

III.
Leys en zijn invloed

> *Das ist eben die ware Idealität, die sich realer Mittel zu bedienen weisz, dasz das erscheimnde Wahre eine Täuschung hervorbringt, als sei es wirklich.* (1829.)
> Goethe.

Indien men het streven van de gehele en talrijke romantieke schaar, welke zich rond 1830 begint baan te breken te midden van de toen noch algemeen zegevierende groep van de klassieken of beter pseudo-klassieken, ten minste in zuiver ambachtelik opzicht kan beschouwen als een zoeken en in zekere zin ook vinden van het rijke, bonte, warmgloeiende koloriet van de grote half-verzuidelikte Vlamingen van de XVIIe eeuw; indien men kan beweren, zonder al te zeer te overdrijven, dat, na al de *Sturm und Drang* uit de jaren 1830-1850, waarin nu op beurt, en veel hoger dan de klassieken, de romantieken hadden gezegepraald, het gros van onze schilders ten minste het besef, het bewustzijn terughadden, dat een van de wezenlikste kenmerken van onze eigen Noorse kunst is, ‘de eigen Noorse kleur’, zeer onderscheiden, door pigment en glans beide, van de kleur van de Zuidelike scholen, - behoudens, natuurlik, een klein aantal uitzonderingen, die dan hoofdzakelik bij de Venetianen, de Ferrarezen, de Madrilenen zijn aan te treffen; - toch bleef er noch een reuzenstap te doen over: wat men noch niet had teruggevonden, wat men noch niet besefte, waaraan ja noch slechts een enkele gedacht kon hebben: Felix de Vigne; dat was deze andere, minstens even gewichtige eigenaardigheid van onze

Noors-germaanse kunst: de echt Nederlandse, zo men wil Vlaamse, tegelijk kinderlike en wijsgerige, ernstige en humorvolle opvatting, de tegelijk objektieve en een beetje mystieke, de naïef-realistiese wereldbeschouwing.

Levende waarheid en waarachtig leven ontbraken noch.

Wappers was teruggegaan tot de Rubeniaanse Renaissance, veel meer tot van Dijck dan tot de krachtigere Rubens en de ruwere Jordaens; - welnu, verder noch moest men de stroom van het verleden opvaren, om de nieuwe passende norm te ontdekken. En zie, hoe zonderling... Gods wegen zijn! De man, die deze beslissende stap doen zou, de Antwerpenaar Hendrik Leys (1815-1869), had meer dan alle anderen blootgestaan aan de invloed van het *romantisme échevelé* van de eerste baanbrekers. In het begin van zijn loopbaan was hij de vriend en strijdgenoot van de gehele bende langharige dichters en schrijvers, Conscience, Theodoor van Rijswijck, Jan de Laet, e.m.a., die in die tijd het hoogste woord voerden; en zeker lieten zijn eerste, op een enkele uitzondering na uiterst zwakke produkten op het gebied van historieschildering[(1)], - ik bedoel die van zijn werkelik eerste manier, uit de jaren 1830-1835, toen hij de invloed van Ferd. de Braekeleer en J. van Regemorter noch maar eventjes ondergaan had, - volstrekt niet voorzien, dat juist van hem, die toentertijd even gebrekkig tekende en groepeerde als middelmatig schilderde, - een geheel nieuwe stroming zou uitgaan. Zijn kleine schilderijen als b.v. *De Spaanse Furie, Epizode uit een Veldslag* uit 1832[(2)], zijn wat groter *De Jager*[(3)], zijn haast beneden kritiek, zwak en slecht werk, temperamentloos in de volste betekenis van dit woord; - zwakker, veel zwakker dan de *Spaanse Furie* van zijn oom Ferd. Braekeleer zelf en de gewone voortbrengselen van J. van Regemorter en Madou.

Zelfs zijn wellicht beste werk uit die dagen, *De patricische Schepenen van Leuven in 1378 door de Gemeente vermoord*, 1836, is nauweliks meer dan een middelmatig gebroddel, waarin, evenals in zijn *Binnenzicht van een Kerk*[(4)], al is dit uit 1842, onbewust of

(1) Zulk een uitzondering is *De Halte*, 1834.
(2) Drion; Brussel.
(3) Kleinworth, Londen.
(4) Mommen, Brussel.

bewust, en zo werkelik bewust dan met bepaalde *roublardise*, aan al de grootheden van het ogenblik wat *ontleend* wordt: aan Delacroix, die hij in 1835 te Parijs had leren kennen, aan Ary Scheffer, aan de Keyser.

Zelfs van werkelik gezond koloriet kan in de meeste stukken van die tijd geen spraak zijn: - slijmerig, kwalachtig glanst de verf u tegen uit al de delen van het doek; - evenmin overigens als van natuurlike verlichting, al schreef een beoordeeier ervan '*que la lumière y semble partir à la fois des quatre points cardinaux*'(1)! Ook noch in zijn tweede en derde periode van wording of voorbereiding, de tweede - toen hij de oude de Braekeleer of J. van Regemorter zo goed als pastikeerde - zie b.v. zjn onsmakelike *Bruiloft in de XVIII*^{e} *Eeuw* (1839), heden in het Antwerps Muzeum - en de derde, toen hij noch beter noch slechter dan zovele anderen hier en meer noordelik in die jaren allerlei kleine Hollandse meesters kopieerde en nabootste, dus van 1841-1848 ongeveer -, is hij een gewoon *Durchschnitts*-kunstenaar, een herhaler-voor-de-zoveelste-maal op zeer alledaagse wijze van hoogst alledaags-geworden dingen, een volger, een *suiveur*, een zoeker, - zij het ook al een beetje - een ongerust zoeker, een zich zelf kwellend snuffelaar, een '*profiteur*'.

Veruit het merkwaardigst werk uit die dagen is wel het in 1845 te Brussel tentoongestelde *De Roomse Eredienst in de Antwerpse Hoofdkerk hersteld.* In alle opzichten, in- zowel als uitwendige, is het van de vroegere voortbrengselen van Leys onderscheiden. Van nu af is niet alleen de onsmakelike kromo-toon van de goede de Braekeleer een '*ueherwundener Punkt*' en van de invloed van Scheffer en Delacroix noch juist genoeg over om een fluweelzacht ineensmelten van warme en toch lichte tonen mogelik te maken; maar met opvallend talent is er gestreefd naar een - zelfs reeds archaïsties - karakterizeeren van de voorgestelde personen. Tot zelfs door de keuze van een onderwerp uit de XVIe eeuw is dit werk, dat het Brussels Muzeum bezit, als een bescheiden, noch wat schuchtere voorbode van Leys' vierde en laatste manier.

Dan plotseling, - even vôôr of in 1848 zal het wel geweest

(1) Overigens wist die beoordelaar, Alvin, zeer duidelik het uitsluitend kunstmatige van de bedoelde effekten te doen uitkomen: - 'oppositions plus ou moins bizarres de couleurs, de lignes, de jours!...'

zijn, - kwam de 33-jarige onder de betovering van Rembrandts wonderbaar *licht en donker*, en nu voltooide hij een reeks schilderijen, waarin juist die eigenschappen, welke men in zijn eerste periode het allerminst van hem verwachtte, glansrijk tot hun recht komen. In de hem en zijn neef Rik de Braekeleer 1905 gewijde tentoonstelling te Antwerpen kon men verscheidene van zijn werken uit gindse periode bestuderen: uit 1848 *Bij de Schilderijen-koopman*(1), uit 1849 *Feest in het Schuttersgild*(2), uit 1850 *Burgemeester Six bij Rembrandt*(3), uit 1851 *Avondfeest in de Kolveniersgilde ter Eer van Rubens*(4) en *Het Model*(5), uit 1853 *De Doelenknaap*(6) en de *Schilder Potter in zijn Werkplaats*(7), eindelik, afsluitend als 't ware die gehele overigens in louter pikturaal opzicht reeds belangwekkende spanne tijd, een drietal kleine stukjes, herinneringen aan zijn verblijf te Praag in 1852-1853: *De katholieke Vrouwen*(8) uit 1853; *De Synagoog*(9) uit 1852 en *De Vrouwenbank in de Synagoog te Praag*(10) uit 1855.

Dat hij, overigens, buiten Rembrandt, ook toen noch andere Hollanders bestudeerde, zou, zo wij het niet wisten uit door hem vervaardigde, soms enigsins vrije kopijen(11), voldoende blijken uit stukjes als *Rigolette*, 1846(12), dat doet denken, o! zeer van verre, aan de Hoog, als zijn *Kapitein der Burgerwacht* uit 1853(13), waarin men stukjes en brokjes kleur van de edel-fijne Terburg herkennen kan, en noch uit vele andere.

Vrij eigenaardig, in zekere zin verrassend is het, dat er, na dat verblijf in Duitsland, Bohemen en Duits-Zwitserland, 1852-53, nadat

(1) Halot, Brussel.
(2) Stedelik Muzeum, Amsterdam.
(3) Behrens, Hamburg.
(4) Antw. Muzeum.
(5) Edm. Huybrechts, Antwerpen.
(6) Worms de Ramilly, Parijs.
(7) Hicquet, Brussel.
(8) Destijds verzam. van Praat, daarna Ed. huybrechts tot 1902, nu bij Prof. Alfons Willems, Brussel.
(9) Destijds bij Kums; nu...
(10) Worms de Ramilly, Parijs.
(11) O. a. een die voorkwam veiling Menke, een Herberg, naar Metzu, 1841.
(12) Graaf de Kerchove d'Oesselghem, Brussel, vroeger Kums.
(13) Mej. Dekens, Brussel.

hij te Bazel, Nurenberg, Dresden, Praag, de werken van Wohlgemuth, Dürer en vooral Grünewald, Holbein en Kranach, had leren kennen, noch verscheidene jaren zouden voorbijgaan, eer hij tot zijn definitieve manier zou komen.

In 1850, te midden van zijn Rembrandt-dwepen, valt hij in eens terug in de trant en het koloriet van de Braekeleer: *Schilderwerkplaats* van Dr Magneur, Périgueux. En zelfs noch in 1854 maalt hij, zij het ook al met meesterhand, in een tonenscala, die men ten hoogste als een overgang, een schuchtere, naar zijn laatste kan beschouwen.

Toch was het in dit zelfde jaar dat hij een schilderij voltooide, hetwelk als zijn eerste, gerijpte schepping in zijn nieuwe manier beschouwd kan worden, met name zijn heden in het Muzeum te Brussel prijkende *Dertigdaagse Uitvaart van Bartolomeus de Haze. - Plantyn met gezin en Arias Montanus ter kerk gaande*[(1)], waarvan de voortreffelike *Pfifferari* uit het Antwerps Muzeum een brok zijn, is uit 1856; zijn *Maria van Burgondië, almoezen uitreikend* uit 1858[(2)]; zijn *Nieuwjaar in Vlaanderen* uit 1853-54[(3)]; *Wandeling buiten de Muren*, 1855; eindelik, zijn onbetwistbaar meesterstuk uit de periode 1853-1860, een van de hoogste en volmaaktste scheppingen van onze gehele Vlaamse kunst, de fresko's uit zijn eetkamer, voorstellende *Een Winterzondag in de XVIe Eeuw te Antwerpen*, werd begonnen in 1857 en voltooid rond 1861.

Ik geloof vast dat - ware Leys in 1860 overleden, de serie, waartoe deze vier of vijf taferelen behoren, op zich zelf al ruimschoots volstaan had, om hem recht te geven niet op *een*, maar op *de* ereplaats onder alle negentiendeeuwse historieschilders zonder onderscheid. Groot, opvallend is het verschil tussen de werken van 1848-1853 en die van 1853-1860. Waar hij, in gene, wel niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelik verblindt en verbluft eerst, later streelt en betovert met licht-effekten, die, merkwaardig zeker in hun aard, toch wel vaak wat gezochts opleveren; daar legt hij zich in deze toe op het individualizeren van mensen-figuren en het uitbeelden van tiepen. Waar

(1) Warocqué.
(2) Bisschop van Amycla.
(3) Baron Schröder, Londen. Niet verwarren met het veel betere *Kerstmis in Vlaanderen* uit 1863-64.

hij, ginder, zijn hart ophaalt aan een somtijds storende overvloed van bijzaakjes en een gewilde bontheid van verven, streeft hij hier naar grootse soberheid van geheel, strenge stijlvolle lijnen, effener, stemmiger, deftiger kleur. Eindelik, in 1862 dan, voltooit hij dat prachtig tafereel: *Instelling van het Gulden Vlies*[1], voorspel en sunthese beide van al wat hij tot zijn dood toe in 1869 noch zal voortbrengen.

En - dit ook dient zelfs een bewonderende, dankbare kritiek niet te vergeten - evenzeer in deze laatste en voorlaatste als in zijn vroegere perioden, was het niet zo zeer het eigen gelukkig en bijna instinktmatig vinden van een uitzonderlik krachtig en rijk temperament als wel het van lieverlede ontlenen en overnemen, het zich aanpassen en in zich verwerken van de vondsten van anderen.

In een Antwerpse verzameling[2] hangt van de hand van Scheffer een *Protestantenpreek tijdens de Dragonnades*, die Leys ongetwijfeld moet gezien en bestudeerd hebben, wellicht vôôr 1855. En in het Brussels Muzeum hangt een *Zondag-Kerkgang* van Felix de Vigne[3], die als een bescheiden voorspel is tot zijn *Nieuwjaarsdag in Vlaanderen*. Overigens, hoe stout en bout Leys de leus van Montaigne: '*Je prends mon bien où je le trouve*', in praktijk bracht; wie het weten wil bestudere het prachtstuk uit de verzameling van koning Leopold of *De Koopman in Vogels* uit het Antwerps Muzeum.

Een Fransman heeft ergens gezeid, dat de romantieke schilders de historie schilderden gelijk Lamartine die schreef, d.i. naar een konvensjoneel, bij voorbaat uitgewerkt stelsel. Met evenveel recht overigens kan hetzelfde van de romantieke genre-, landschaps- en dierschildering beweerd worden.

In die jaren werden zo goed als alle onderwerpen in zekere mate op voorhand versneden, geschikt, ingekleed. Van ongeveer 1852 af vinden wij bij Leys pogingen in een geheel andere richting: van circa 1860 is zijn werk hoofdzakelik, zo niet uitsluitend sunthetizeerend, samenvattend.

(1) Koning Leopold II.
(2) Die van de familie Nottebohm, Quinten-Metsyslei.
(3) Reeds in 1836 stelde de Vigne een stuk ten toon, *Het Kabinet van de Oudheidskenner H. Goltzius*, waarvan Alvin terecht schreef: 'il nous fait respirer cette senteur de vétusté, cette poudre des siècles, inséparahles de ces sortes de collections.'

Als stichter, of zo de Vigne werkelik de eerste wegwijzer was, dan toch als voornaamste vertegenwoordiger van de archaïese, of beter de prerubeniaanse groep, zoals ik ze in 1880 durfde betietelen, heeft Leys meer dan iemand anders recht op de naam van a hervormer'. Zeker zijn geensins allen het er over eens, hem de grootste van alle Vlaamse schilders in de XIXe eeuw te noemen, en geredelik geef ik toe, dat ik zelf, als *schilder*, Rik de Braekeleer en noch wel een paar anderen bepaald boven hem zou stellen. Eén eretietel echter komt hem onvoorwaardelik toe: hij was de Vlaamse meester '*par excellence*' en oefende, in lengte van jaren, een onmiskenbare invloed op de meestkarakteristiek nasjonaal gebleven van onze latere meesters, van Rik de Braekeleer en zelfs Karel de Groux af tot Verhaeren, Hannotiau, Laermans, Mertens, Delaunois toe.

Een Belgies kritikus, Max Sulzberger, meende in 1880 Leys de hoogste hulde bewezen te hebben, toen hij zijn ongemene nauwkeurigheid in 't weergeven van de historiese klederdracht, in 't aanwenden van allerlei bijzaken had doen uitkomen: 'il fouille, il détaille, il circonstancie; sa mise en scène est d'une authenticité de chroniqueur, pour ainsi dire occulaire.'

Enkel uit oppervlakkige en onvolledige studie kan dergelik oordeel voortvloeien. Zeker blinkt ook Leys door topo- en kronografiese waarheid uit, ofschoon toch heel wat minder dan b.v. Alma Tadema en zekere Engelse prerafaëlieten; maar vooreerst is het veel meer de ongemeen orizjinele vinding en de ongeëvenaarde smaakfijnheid van die détails, dan wel hun archeologiese juistheid, welke men dient te bewonderen, en dan, God zij dank, in zijn werken is noch heel wat anders en beters te vinden dan enkel kostumen en bijzaakjes! Leys is onuitputtelik en onovertroffen in het uitdenken van ornaments-motieven: op de muren brengt hij goud-leder, op de outaren antipendia, op tronen, stoelen, tafels houtsnijwerk of inlegwerk, op de klederen passementen en borduursels te pas, die voorbeelden zijn van distinctie. Men bestudere in dit opzicht het groot tafereel van het Gulden Vlies, het stuk van de bisschop van Amycla, *De Werkplaats van Floris*, de gehele dubbele reeks van zijn fresken. Doch, hem is het, bij dit alles, niet voldoende, gelijk b.v. de Keyser in zijn *Woeringen* en meer noch Slingeneijer in zijn '*Lepanto*'[1] of de Caisne in '*La Belgique*

(1) Brussels Muzeum.

couronnant ses Enfants illustres'[1], enige poppen in de kledij van deze of gene eeuw te steken, onder voorwendsel een stuk historie te verhalen; het historieleven van het volk, niet de uiterlike vorm van klederdracht en houdingen, het algemene volksbewustzijn, de algemene stemming van een bepaalde tijd, m.a.w. 'de ziel van de geschiedenis zelf', zijn voor hem hoofdzaak.

Van veel grondiger onderzoek en helderder doorzicht dan dat van Max Sulzberger getuigt het oordeel, dat Théophile Gautier in zijn *Histoire du Romantisme* over Leys velde. '*Sa place*', luidt het bij hem, '*n'est-elle pas marquée parmi le groupe de Lucas de Leyde, de Cranach, de Wohlgemuth, de Scorel et d'Albert Dürer? Il n'y a chez lui rien de moderne*', wel te verstaan voor zoveel Leys' in zijn laatste tijd bepaald eigenaardig-moderne middelen van uitvoering hier niet in aanmerking komen, '*et croire à une imitation, à un pastiche gothique, ce serail se tromper gravement. Il y a transposition d'époque, dépaysement d'âme, anachronisme, voilà tout... Un homme des générations antérieures reparaissant après un long intervalle, avec des croyances, des goûts, des préjugés, disparus depuis plus d'un siècle, qui rappelle une civilisation évanouie.*'

Neen, de grondtoon van Leys' esthetiek is geen *a priori*. Wel is hij naar onze oude onverbasterde school van voor de Renaissance teruggekeerd, om van haar beste meesters de vergeten, nasjonale manier van opvatten en uitbeelden te leren; wel heeft hij om zo te zeggen in de werkplaats van de van Eycken, van der Goes en Rogier, van Metsijs en niet minder Breughel, van Dürer, Kranach en Holbein als leerling neergezeten.....

Eenvoudig wech nabootsen, echter, pastikeeren, dát heeft hij ten hoogste in een paar onbeduidende nevenzaken gedaan.

Zo bracht hij, in het heerlike *Gulden Vlies*-tafereel uit de verzameling van koning Leopold II, niet alleen te pas het tonige, zingende wit en grijs uit van Eycks van der Pael - *chef d'oeuvre*, maar een kop of twee uit werken van de zelfde meester, een Filips de Goede uit het van Ertborn-kabinet, een Karel de Stoute uit een handschrift, enz.. Zo, in *De Koopman in Vogels*[2], laat hij, hoek rechts, een heer en

(1) Brussels Muzeum.
(2) Antw. Muzeum. Eigenlik *Sortie de Messe, Het Uitgaan van de Gelovigen* Destijds verz. Edm. Huybrechts.

een dame optreden, die ik wel degelik ergens bij Kranach ontmoet heb. Dat deed hij evenwel met opzet, alleen om het archaïese karakter te versterken, meer op de voorgrond te doen treden, net zoals hij in zijn *Gulden Vlies* de personen van het tweede plan te klein voorstelt bij die van het eerste, m.a.w. om ons, die naar zijn epiese voordracht luisteren, makkeliker te verplaatsen in de eeuw en het midden, waar hij ons hebben wil.

Overigens lossen zich die paar kleinigheden op in de grootsheid, in de stijlvolle grootsheid, waarmede de gehele handeling is samengesteld. Dat hij, verder, ook wel van de modernen wist te leren, zich wist tot te eigenen en geheel tot het zijne te verwerken, wat er in hun proeven aan kiemen van nieuwe mogelikheden voorhanden was, het blijkt, bij elke schrede, die hij zet op de ingeslagen weg. Zoals hij 1836 borgt van de Keyser en Delacroix en in 1839 van de oude de Braekeleer; zoals hij in 1853 in *Plundering van een Dorp*[1] een volslagen Lies-je schilderde, even zeker onderging hij de invloed van Hendrik de Braekeleer in zijn allerlaatste jaren, 1863-1869.

Wie zijn *Sortie de Messe*, 1866, zijn *Kalvarieberg*, 1865, zijn *Werkplaats van Floris*, 1868, zelfs de achtergrond van zijn *Recht van Verdediging*, 1864, met aandacht wil bestuderen, zal in deze werken een angstvallige nauwgezetheid in het weergeven van de stoffelike wezenlikheid der dingen waarnemen, die hem nergens in die van vóór 1860 zal verrassen.

Dat een jonge man van nauweliks 22 of 23 aldus werkzaam wordt over een alzijdig ontwikkeld en volrijpt acht-en-vijftiger, hoeft niet te verwonderen, nadat wij Leys' ongemeen aanpassingsvermogen en -lust hebben vastgesteld.

Overigens gelastte de meester juist in die jaren zijn neef met het uitvoeren van schetsen, die hij zelf dan bij het voltooien van zijn schilderijen benuttigde: *De Kamer van Luther, De Gratiekapel* (1866), *De Kalvarie-tuin uit de Rogier* (1867). Maar ook had die neef in 1863 zijn *Pottenbakkers*, in 1864 zijn *Bloemenkweekerstuin* reeds voltooid.

'*Dépaysement d'âme*', zei treffend Gautier. - '*Il ne les imite pas, les van Eyck, les Memlinc*', zegt Séailles; '*il leur ressemble*'. Elders noch Gautier: '*Chez lui il n'y a pas d'imitation, mais similitude*

(1) Ad. Huybrechts, Antwerpen.

de tempérament et de race; c'est un peintre du XVIe *siècle venu deux cents ans plus tard; voilà tout*'.[1]

Bij hen is geen spoor meer van die gewilde, magere, zenuw- en bloedloze mensenfiguren, die wij van Overbeck kennen; zijn mensen mogen ons wel eens vreemd schijnen, leven doen zij toch altijd.

Hij heeft ze gezien, hij heeft met hen gesproken, en hij heeft ze, *zó als hij ze zag* en *zó als zij met hem spraken*, van één stuk met de door hem herschapen historiese realiteit op het doek getoverd.

Neen, bij hem geen blote vormen, schemen, omtrekken: de geest en het innerlik leven van het verleden spreken tot ons uit zijn werken; ons gehele historiese, Vlaamse leven..., onze middeleeuwse straten met hun aardige, als tot kant uitgesneden dakgevels, zich aftekenend op een grijze, noordelike hemel; de gotiese torennaalden van burgen en stenen; de hoge klokketorens, die over onze stadsmuren heen wechblikken tot aan de grote zee[2]; en die steden en buurten bevolkt en bezield door ons gehele voorgeslacht, oud en jong, van de vorst tot zijn vazallen, van de rijke koopman tot de eenvoudige ambachtsjongen, door kunstenaars en krijgslieden, grijsaards en kinderen, werklieden en speelliê! Zijn mannen komen ons vóór de blik kalm en ernstig, zachtgeaard en gestemd tot dromen, desniettemin mannelik en trots, half ruw, half gemoedelik naïef, sober van gebaar en woord, waarheidlievend en wars van uiterlike schijn, nooit ziekelik-dwepend, nooit hypokondries, somber wel eens en droef, beangst door zieleleed en gewetensbeklemming: *De Werkplaats van Floris, De Wandeling buiten de Muren, De Terugkeer naar de Stad, De Buitenburgemeester de Antwerpse gilden toesprekend, Karels Edikten afgekondigd*, enz.. En tussen die kloeke mannen de adel van de zachte, toch niet verweekte schoonheid van onze Vlaamse vrouwen, blond haar, blauwe ogen, zachtrode wangen, ernstig en nadenkend als de mannen..., Duits, noch altijd door en door Duits als bij van Eyck, Memlinc en Metsijs.

(1) About zei: 'Leys aurait le droit de prendre le costume des maîtres du XVe siècle, mais son ambition ne va pas jusque-là.; il se contente d'avoir leur talent.' Toch overdreef hij erg, als hij beweerde: 'Leys pourrait signer Van Eyck, et nous le croirions sans faute.'

(2) Zie de achtergrond b.v. in *Maria van Burgondië, almoezen uitreikende.*

En dezelfde voortreffelikheden, des te kostbaarder daar zij van innerlike aard zijn, treft men in al de werken van Leys' laatste *periode* aan, evengoed in *De Werkplaats van Frans Floris* als in *De blijde Intrede van Karel de Vijfde* in het Muzeum te Brussel, als in *Bij Winterdag* in het Muzeum te Antwerpen, en in de dubbele rij onvergelijkelik schone muurschilderingen, die nu twee aan elkaar belendende zalen in het Antwerps stadhuis versieren. Vooral in deze laatste wist de voortreffelike kunstenaar zijn fieguren histories karakter en stijl bij te zetten, iets wat ons des te bewonderenswaardiger voorkomt, als buiten de vorsten-reeks nauweliks zeer enkelen, de Italjaan Pallavicini en van Ursele, in de geschiedenis enigsins met naam en daad bekend zijn. De anderen, patriciërs of gewone poorters, magistraten of hoofdmannen van de gewapende burgerij - hebben geen ander objektief-histories bestaan dan dat - wat Leys hun zelf verleende.

Desondanks is de indruk van eenieder, die verbeelding en kennis genoeg bezit om zich een eigen begrip te vormen van de fyzionomie van onze Vlaamse voorvaderen uit de 15^{e} of de 16^{e} eeuw, alleen in deze woorden te omschrijven: indien deze goede lieden uit *anno* zoveel bij toverslag opnieuw levend moesten worden en bewegen, dan zouden wij ze zien *zoals Leys ze zag en schilderde en niet anders.*

Hierop juist wil ik nadruk leggen. Van alle historieschilders sedert Metsijs tot heden toe is Leys de enige, die ons in zulke maat kan begoochelen. Wij geloven evenmin aan de Grieken en Romeinen van David en zijn volgelingen als aan de zestiendeeuwse Hollanders, Vlamingen en Engelsen van Wappers, de Klauwaarts van de Keyser, de Kruisvaarders van Gallait en zelfs noch van van Aise. Vermomming, min of meer geslaagd; toneelmatige *Inscenirung*, bij deze meer, bij gene minder geleerd en handig; dát geven zij ons allen. Bij Leys denken wij er niet meer aan, dat zij een rol te spelen hebben, dat zij *niet* de heuse, werkelike vorsten en ridders en kunstenaars en geleerden zijn, welke zij voorstellen... *Zijn* Luther is wel de echte, *zijn* Maria van Burgondië de ware, *zijn* Karel V de enig-mogelike, *zijn* poorters, op de buitenvesten van de oude Scheldestad wandelend, Vlaamse zestiendeuwers in merg en been.

Leys heeft, om een vergelijking te wagen, voor de schilderkunst

verricht, wat Balzac in zijn *Contes drôlatiques*, Charles de Coster in zijn *Légendes flamandes*, van Duyse, Dautzenberg, Hoffmann en Serv. Daems in hun '*Loverkens*' voor de Franse en Vlaamse middeleeuwse taal verricht hebben. Deze hebben niet alleen de middeleeuwse dichters taal en inkleding ontleend, maar ook de gedachten en stemmingen, die zij daarin uitdrukken, zijn *ongedwongene, natuurlike* en als 'wezenlik waar' gewordene anakronismen.

IV.
Rik de Braekeleer

Van de velen en zelfs zeer velen, die, onder onze latere kunstenaars korter of langer tijd onder Leys' invloed stonden en door zijn geest bezield werden, zijn voorzeker Jozef Lies, Alma Tadema, Hendrik de Braekeleer, Albrecht de Vriendt en, eindelik, - al was hij ook geen historieschilder - Leo Frédéric, de voornaamsten.

Lies, die zichtbaar aan Leys' invloed niet ontkwam, maar die toch nooit zijn leerling was, leefde in ongunstige omstandigheden en stierf te vroeg, om zijn zeldzame gaven ten volle te kunnen ontwikkelen.

Niet één tijdgenoot stond dichter bij de meester dan hij; ook heeft hij van de steeds toenemende faam van Leys het grootste nadeel ondervonden.

Toch acht ik, dat degenen een te hoge dunk van zijn talent hadden, die hebben durven beweren: 'Ware hij vóór of na Leys' laatste periode opgetreden, dan had hij wellicht de schepper van de *Uitvaart van Berthold de Hase* in de schaduw gesteld. Nu hij terzelfdertijd en in dezelfde stad werkte, moest de jongere noodzakelikerwijs de ondergeschikte van de oudere blijven, des te meer daar de werken van laatstgenoemde ook voor hem zulke openbaring geweest waren, dat zij hem deden besluiten de aanvankelik gehuldigde romantiek te laten varen.' Deze bewering is het gevolg van een zeer gewaagde overschatting van Lies' gaven. Niet alleen bezat Lies noch de histories-fielozofiese blik, noch de diepgaande psuchologie van Leys; ook beschikte hij als kunstenaar geensins over de zelfde middelen van uitvoering als de laatste. Hij werkte misschien gemakkeliker, doch zeker niet met zulk een

diepte; hij tekende misschien vlotter, maar zonder veel karakter of stijl; alleen had hij een aangeboren gave van koloriet, welke Leys hem enigsins had kunnen benijden.

Maar wilde hij het historiese genre beoefenen, dan ontbrak hem die vastheid en zekerheid van oordeel, die, om zoo te spreken, *intuïtief* het algemeen karakter van een tijd of een volk doen verstaan, neen, doen *voelen.*

De figuren in de schilderijen, die men algemeen als zijn beste beschouwt: *De Rampen van de Oorlog*(1), *De Vijand nadert*(2), *De Krijgsgevangenen*(3), behoren meer tot de mensheid van *alle* tijden, dan tot die van de zestiende eeuw, wat natuurlik niets afdoet van het feit dat deze werken, *Alles in Allem*, toch zeer verdienstelik zijn.

Hendrik de Braekeleer, die, in het opzicht van aangeboren aanleg en ambachtelik kunnen, ongetwijfeld groter was dan Leys, en die, na een leven van bittere ontgoochelingen en brutale geringschatting op 23. Julie 1888 op zijn acht en veertigste jaar overleed, is én als dichter van intimiteiten en als zuiver schilder een van de voortreffelikste kunstenaars, die niet alleen in de vorige eeuw, maar sinds de Hooch, Terburg en de Delftse Vermeer geleefd hebben.

Weinigen leveren in den loop van hun aards bestaan eigenaardiger kontrast op. Het ontbrak hem aan elke zogezegde hogere intellektuële gave; noch door rijkdom van vinding, noch door kracht van verbeelding blonk hij ooit uit; doch juist die twee eigenschappen, welke, zoal niet uitsluitend, dan toch veel meer dan alle andere te samen iemand tot *schilder* stempelen, bezat hij in verbazend hoge mate: een paar ogen, aan welke ook niet één tintje kleurs of schakerinkje lichts ontging, en een hand, zo van zelf vaardig en *a priori* of erfelik geoefend en trefzeker, dat zij hem toeliet, die kleur en dat licht in de volle pracht van de werkelikheid op paneel of doek te malen.

Ofschoon Leys' invloed op Hendrik de Braekeleer even groot als gelukkig was, heeft deze zijn meester toch nooit nagevolgd, evenmin als zijn, als wij hoger zagen, in de Romantiek opgegroeide vader. Waar een man van niet alledaags talent als Lies zich hoofdzakelik tot

(1) Brussels Muzeum.
(2) Antwerps Muzeum
(3) Ibidem.

de door Leys gebaande wegen bepaalde, moet deze zelfstandige gang van de Braekeleer ons des te meer bewondering afdwingen.

Bij de beoordeling van zijn werken kan moeilik van richting of tendenz noch van enig welkdanig *isme* spraak zijn. Van huis uit was hij zo geaard, dat hij, zelfs al had hij zich als zovelen ingelaten met de studie van al die min of meer nieuwe '*ismen*', waarvan België, *à l'instar de Paris*, zo rijkelik voorzien is, bezwaarlik iets anders had kunnen worden dat de met gotiese nauwkeurigheid en echt Nederlandse degelikheid werkende schilder van stillevens en soms van binnenhuizen, die ook noch stillevens zijn.

Niet zonder reden en bedoeling bedien ik mij hier van de benaming '*stilleven*'. Deze benaming kan op schier al zijn schilderijen, hoe uiteenlopend de onderwerpen ook zijn, toegepast worden. Wat hij ons ook vóór ogen wenste te brengen, nooit was het hem te doen om het volle mensenleven zelf, alleen om verschijningen van kleur zonder meer.

Het kwam nooit bij hem op lange verhandelingen over de kontrasten in het bestaan uit te spinnen, zich de hedendaagse dingen 2 of 300 jaar vroeger te denken, of, wat er eens gebeurde in anno zo en zoveel na of vóór J.C. noch eens op te halen; de historie evenals elke andere wetenschap liet hem geheel koud, en om te voelen wat anderen voelen, had hij ten minste in zekere mate het leven van de levenden moeten meeleven. Half mensenschuw als hij was, trok hij zich liefst in zijn stille werkplaats terug.

Bestaan, leven, dat stond in hem gelijk met zien, en *zien* deed hij aldoor en aldoor. - En *wát* hij zag, dat was de helle schijn, de lichte straal, de klare vonk, de zachte of felle schaduw, het hele veelvoudige wezen van het licht.

Van ooggetuigen weet ik, dat de Braekeleer soms halve dagen in schijnbaar niets-doen heeft zitten bespieden het wónder-zachte goudachtig licht van de trap-vloer en de goud-leêren zaal in het Waterhuis, of het vlakke, helle, burgerlik-egale licht in de zalen van het Terninck-gesticht.

En deze straal, deze vonk, deze schaduw, deze glans met het penseel weer te geven zoals hij ze had gezien in hun oorspronkelik vol en harmonieus akkoord met de natuur, en dit noch wel op zulke

wijs, dat hun aanblik op het doek een veel groter genot zou geven dan dat, hetwelk de schilder zelf in de werkelikheid geschept had, daartoe dreef hem zijn gehele aanleg aan; dat was zijn hele doel, zijn enige wil.

Wie bij Hendrik de Braekeleer naar zogezeide belangwekkende onderwerpen zou zoeken, die klopte vast aan dovemansdeur. Zeker, op meer dan één van zijn schilderijen ziet men figuren; zijn werken dragen even dikwels een op een bepaald onderwerp doelende tietel: *De Geograaf*(1), *De Hoornblazer*(2), *De Plaatdrukker*(3), *De Waterverfschilder*(4), *De Pottenbakkers*(5), *Het Ontbijt*(6), *De Spinster*(7).

Echter zijn die personaazjes niets meer dan een deel uit het geheel; zij spelen geen rol; zij nemen er juist dezelfde ruimte en rang in als een bankje, een tafel, een stoel, een tapijt, een boek, een kandelaar. Bij toeval dekte hun gedaante een of ander kleur-, een of ander lichteffekt, waaraan zijn schildersoog zich vergastte. Om wille van deze kleur, dit licht, niet om huns zelfs wil of om wat zij doen, werden zij op het doek gebracht.

Toets gerust deze bewering aan zijn beste werken; gij zult ze niet weerleggen. Zijn hoornblazer (1871) heeft, in het stuk van die naam, noch min noch meer belang dan de tafel met het tapijt of het houten kabaret er naast met het in perkament gebonden boek er op. Het bevilthoede ventje, dat in zijn *Zaal van het Waterhuis*(8) 1877-78 naast het open venster zit, is er, hoe voortreffelik ook getekend en hoe levend, niets meer biezonders dan deze stoel onder hem of het gouden leer achter hem op de muur! De kale heer, die in zijn *Terninck-Muzeum*(9) (1884) staat te kijken naar het kleurige *Vleeshouwerswinkeltje* van D. Teniers, doet er niets meer, veeleer zelfs iets minder dan het schilderij aan de muur. In *Het Ontbijt* (1885) is aan de

(1) Brussels Muzeum.
(2) G. Couteaux, Brussel.
(3) Antwerpsch Muzeum.
(4) Ibidem.
(5) Mevrouw Marlier, Brussel.
(6) Ibidem.
(7) De Vleeshouwer, Antwerpen.
(8) Mevrouw Marlier, Brussel.
(9) De Broue, Brussel.

etende vrouw geen duit meer waarde gegeven dan aan het stuk sienaasappel in haar hand of de schaal champagne op tafel of het gordijn aan het raam. Zelfs waar hij een enkele keer iets schijnt te willen vertellen, wijkt hij van deze vaste regel niet af: in *Grootmoeders Feest* (1873) en *De Kaartspelers* (1886 of 1887) zijn de figuren stoffage van het binnengezicht, bijwerk van het stilleven zonder meer.

Wat de schilder ons wil mededelen is zo eenvoudig en tevens zo wonderbaar als het maar kan. *Niet* wil hij ons tonen: zie, zó blies die jonge knaap de horen, of zó zat dat mannetje te dromen in die ouderwetse zaal, of zó smakelik of zó tegen heug en meug at die dame... Geen anekdoot wilde hij vertellen. *Dit* alleen wilde hij ons veropenbaren: zó toverde het licht van de zon de hele kamer met al haar inhoud om tot louter levend goud, *terwijl* die jongen toevallig op de hoorn speelde; zó strelend zacht gleed het licht door de ouwe ruiten, *terwijl* dat mannetje daar zat met zijn grijze vilt; zó wonderfijn en subtiel deed de dag elk voorwerp uitkomen, *terwijl* die dame haar ontbijt gebruikte. Wat voor een ander hoofdzaak ware geworden, is voor hem bijzaak; de bijzin wordt bij hem hoofdzin! Zijn princiep is geen ander dan dit: tegenover het licht, dat alles beglanst, en de lucht, die alles omvat, zijn mens en dier en bloem een onbezield voorwerp gelijk en één. De enige geschiedenis, die mij, Rik de Braekeleer, als schilder belangrijk genoeg voorkomt, is die van dat licht en van die lucht. Daarnaar moet gij mijn werken beoordelen.

Ik wil hier niet wijdlopig onderzoeken, hoe vele verschillende manieren bij de Braekeleer zijn op te merken. Er zijn er wel zeker vier, doch twee voorname zijn er daaronder. De werken van de een onderscheiden zich door een min of meer konvensjoneel licht, een soort atelierlicht, verkregen zeker wel door een stelselmatig berekend openen of sluiten van een voorhang; die van de andere - zijn laatste - door het zuivere, ongewijzigde licht van de werkelikheid, de geheel toevallige werkelikheid. En noch een ander verschil is er! In de werken van gene reeks zijn hout en steen en metaal en stoffen en menselik vlees wel alle een heel klein beetje '*uit de zelfde pot*'; in die van deze integendeel behield elke *substantie* haar eigen karakteristieke geaardheid, hard- of zachtheid, dunte of dikte, doorschijnendheid of opaciteit.

Het allervolmaakste wat de Braekeleer in gene manier leverde, zijn wellicht *De Trap van het Waterhuis* en *Zaal in het Waterhuis* uit de verzameling Marlier, beide uit 1877-78, en *Lezende Vrouw* (1876-77) uit de verzameling van Senator van den Nest; het voortreffelikste uit deze zijn buiten *Het Loodshuis* (1877), *De Waterverfschilder* (1878) en *Het Ontbijt* uit 1885.

In werkelikheid zijn er slechts weinige schilders, die meer eigenaardigheid vertonen dan hij; slechts weinigen, die aan al de middelen, die eigenlik veel meer in literatuur of beeldhouwkunst te huis horen, zo bitter weinig te danken hebben.

Hoe mag het wel komen, dat, in onze muzea, zijn werk noch steeds een zo klein plaatsje beslaat en dat hij in het buitenland zo goed als niet gekend is?

De Braekeleer's talent was niet van die aard, dat het reeds vroeg de aandacht van de offiesjele wereld op zich vestigde. Zijn beste schilderijen waren voor het grootste gedeelte voor het publiek zo weinig aantrekkelik, dat ze zo goed als alle voor een spotprijs werden van de hand gedaan. Zelfs noch lang na 1872, toen hij zijn heerlike *Geograaf*[1] tot bewondering van alle werkelik ingewijden tentoongesteld had, duurde die verblinding voort.[2] Overigens vond hij al even weinig waardering bij zijn kunstgenoten als bij het publiek.

In de ogen van de meeste schilders waren werken als de zijne hoogstens interessante *schetsen*, veelbelovende *studies*. ‘Welnu, Rik,’ werd hem in de gelagzaal van *het Kunstverbond* te Antwerpen dikwels gevraagd, ‘wanneer gaat gij nu eens beginnen?’ De bedoeling was: ‘wanneer komt gij nu eens vóór den dag met een *heus* schilderij?’!!

Welke plaats zal het nageslacht Hendrik de Braekeleer toekennen? Ben ik niet mis, dan treedt van nu af de schilder van *De Geograaf* in de allervoorste rij, de rij van de hoogstbegaafden, waarop én de Zuidelike én de Noordelike Nederlanden trots zijn en waarin de

(1) Brussels Museum.

(2) Aan een Brussels verzamelaar, die hem, zonder af te dingen, 500 fr. betaalde voor een prachtstukje, verklaarde hij zelf, niet lang vóór zijn dood, dat het de eerste maal was dat ‘men hem voor zijn werk betaalde wat hij er zelf durfde voor vragen.’ Dat stukje van 500 fr. is heden 5000 waard.
Arme Rik de Braekeleer en..... anderen!

namen van de oude Breughel, Brouwer, Craesbeek, Vermeer, Terburg en de Hooch in onovergankelike glorie schitteren.

De Braekeleer is niet alleen de meest in-Vlaamse van de Vlaamse, hij is tevens de meest in-Nederlandse van alle Nederlandse schilders. Op zijn werk, veel meer dan op dat van om het even welk Noord-Nederlander van de gehele negentiende eeuw, passen volkomen de treffende regelen, waarin Alfred Trumble destijds in een Engels tijdschrift de Hollandse kunst kenschetste.

'Er ligt in de kracht, die de Hollandse kunst op dat gedeelte der wereld, waarvan Holland, geografies, zulk een klein deel uitmaakt, heeft uitgeoefend, geen biezonder geheim. Het is de macht van meesterlike eenvoudigheid. De Hollanders zoeken hun inspiratie in de natuur, die zij, zonder gekunsteldheid, weergeven zoals zij is. Zij schilderen niet precies wat zij zien, maar zij schilderen in de geest, die het in hen wekt, en bekleden het met menselikheid, leven, en het gevoel, dat het bestaande meedeelt aan hen, die het zowel met de geest als met het oog bestuderen. Zij doen geen poging om onderwerpen, die op het gevoel werken, te scheppen, maar zij vinden het gevoel in de werkelikheid, en naar hun vermogen stellen zij ons die voor, met al de levendigheid, die hun penseel er aan kan geven.'

Een tijd lang deed zich de Braekeleer's invloed duidelik gevoelen, zonderling genoeg meer bij de Brusselse dan bij de Antwerpse kunstenaars. Piet Verhaert en Karel Mertens, - om twee van de besten te noemen -, oogstten, de eerste van 1875 tot 1885, de tweede van 1885 tot 1890, een ongelooflike bijval met voor het meerendeel kleine schilderijen, die vooral door tekniese volmaaktheid uitblonken. Dat beiden zich ondanks die bijval later aan de vrijlichtschildering wijdden, strekt hun voorzeker tot grote eer. Verhaeren en René Janssens en niet het minst Delaunois mogen hier ook genoemd worden. Overigens zijn ook in Sander Struys sporen van de Braekeleer's invloed voorhanden *(De Mechelsche Kantwerkster)*.

V.

Hier is het de rechte plaats, dunkt me, om enige woorden te zeggen van de verdere ontwikkeling van de eigenlike historieschildering

na Leys. Voor eenieder, die zich onbevangen rekenschap geeft van de bij uitnemendheid moderne geest van Leys' voorstelling van het verleden, is het duidelik dat deze ontwikkeling, zowel bij schier alle latere historieschilders als bij de onmiddellike leerlingen van de meester, b.v. bij W. Linnig S^{r}, Victor Lagije en de Hollander Alma Tadema, bezwaarlik anders dan onder zijn invloed plaats grijpen kon.

Dit was dan ook het geval. Bij haast allen, die het zelfde genre beoefenden, treft men rechtstreekse of onrechtstreekse inwerking van Leys, - verwante, zo al niet gelijke behandeling van het onderwerp aan.

De meer talrijke dan oorspronkelike muurschilderingen van Guffens en Swerts, waaronder zeker wel de beste en merkwaardigste zijn die uit de stadhuizen van Kortrijk en Yper; *De Weduwe van Artevelde* van Pauwels(1), veruit het volmaaktste, wat deze later zo deerlik achtergebleven kunstenaar leverde; haast al wat Victor Lagije gedurende zijn gehele loopbaan, en Willem Geets tot rond 1885 voortbracht; de vroegste en veruit merkwaardigste dingen van Frans Vinck, o.a. zijn stuk in 't Muzeum te Antwerpen, van Karel Ooms, Lodewijk Hendrickx, en zeer veel van de eigen leerling van deze laatste, Jan Anthony; Emiel Wauters' *Van der Goes te Roo-Klooster;* van Beers' *'s Volks Dank, Maerlants Dood, Begrafenis van Karel de Goede*(2), *De Jonge Karel V;* van Camp's *Dood van Maria van Burgondië*(3); Cluysenaer's *Canossa*(4); Delpérée's *Overgaaf van de Gentenaren;* van der Ouderaa's in hoge mate verdienstelike, in de hoofdgroep vast meesterlike *Mondzoen;* en een gehele lange reeks werken van Edmond van Hove, Th. Lybaert, en de veel te weinig gewaardeerde en te nederige Cleynhens, zijn zeker wel genoeg overtuigende bewijzen van mijn bewering.

Alleen de kunstenaars, die in de beroemde werkplaats van de bij uitstek eklektiese Portaels opgeleid werden, ontsnapten aan Leys' machtige invloed.

Nu is het voorzeker te betreuren, dat zo vele van Leys'

(1) Brussels Muzeum.
(2) De gehele samenstelling is als geïnspireerd op Leys' *Instelling van het Gulden Vlies.*
(3) Al geef ik toe, dat van Camp zijn *mise en scène* veeleer aan L. Mathieu's 1836 tentoongestelde *Marie de Bourgogne tombant de cheval* ontleende. Bruss. Muz.
(4) Brussels Muzeum.

volgelingen, misleid zeker wel door het sukses van schilders als Willems, - in zijn tijd overigens en in zijn aard een alles behalve alledaagse verschijning, - en van Alma Tadema, zoals hij zich maar in al te vele van zijn latere werken veropenbaarde, van lieverlede verzaakten aan het verheven synthetizerend streven en de werkelik breed-epiese opvatting van hun meester, om zich te gaan verkneukelen aan kleingeestige arheologisterij, schoondoenerij en affektasie en te vervallen in uitpierend detaljeren van kostuum- en meubelbiezonderheden.

Een was al flink op weg, de oude, onvervalste opvatting van de Antwerpse meester in praktijk te brengen: Sander Hannotiau. Zijn voor het Muzeum van het Jubileumpark na zijn te vroeg overlijden aangekochte kartons, waarvan één *Het Kapittel van het Gulden Vlies in de S. Donaaskerk te Brugge* voorstelt, steken, door stijlvolle groepering en karakteristieke tiepering van de personaazjes, zeer gunstig af bij het meeste, wat velen van de hoger genoemden na 1880 ondertekenden.

Zonder metterdaad leerlingen van Leys te zijn geweest, bleven de gebroeders de Vriendt, alles wel beschouwd, noch wel meest van allen getrouw aan diens geest en richting, - ik zeg niet, opzettelik niet, aan zijn uitwendige werkwijze; en met hen, maar geheel anders weder, de haast vijftien jaar jongere Leo Frederic.

De gebroeders de Vriendt debuteerden in een tijd, toen het materialistiese realism van Champfleury en Courbet zijn zegetocht door Europa hield.

En zeker is het geen alledaags verschijnsel, hoe twee jeugdige en onervaren Vlaamse jongens, in weerwil van hun volledige bekendheid met de stromingen van de tijd, van de heersende smaak wisten verschoond te blijven, en hoe zij, als met opzet zich schrap zettend tegen de eisen van de openbare mening, hun intrede in de wereld deden met onderwerpen, die vast enieder toen verouderd, uit de mode, niet *up to date*, bijna belachelik moesten schijnen.

Juliaan en Albrecht de Vriendt waagden het tussen 1860 en '65 hier ongeveer datgene te doen, wat later in Duitsland door von Uhde en in Frankrijk door de neoromantieken gedaan werd.

Hoe de Heilige Genoveva door de Engeltjes begraven werd, 1864, *Hoe de H. Godelieve stierf, Hoe de Herders het Kindje Jezus*

bij zijn Geboorte vierden, 1866, waren de drie voornaamste van de vroegste stukken van Juliaan.

De H. Elizabet in Gebeden, 1865, *Hoe Lukas de H. Maagd schilderde*, 1866, *Hoe de H. Elizabet en haar Kinderen te Eisenach onthaald werden*, waren de tietels van de eerste verdienstelike stukken van Albrecht. Iedealistiese onderwerpen dus in een door het meest overtuigd realism beheerste tijd!

Legenden, eenvoudige, kristelike legenden in een omgeving, die alleen voor tastbare werkelikheid toegankelik was!

En noch iets meer waagde Juliaan te doen. Hij stak de herders in de kale, maar schilderachtige kledij van Breughels Vlaamse boeren.

En dat het laatste niet enkel toeval was, maar wel degelik met een wel overlegd plan in verband stond, blijkt ten duidelikste uit verscheidene andere schilderijen uit diezelfde tijd, o.a. uit de *Heilige Famielie te Nazareth*, 1867, waarin wij dezelfde kostumen terugvinden.

Later, veel later, rond 1894, zal hij, de aanbidding der herders voor de tweede maal behandelend, hedendaagse Brabantse boeren en boerinnen in hun gewone klederdracht laten optreden.

Een fijn en echt Vlaams gevoel voor archaïese schilderachtigheid, gepaard met een verzorgde, meer naar karakter dan naar schoonheid van lijnen strevende tekening en een levendige zin voor strelende kleurenverscheidenheid, waren van eerst af de voornaamste kenmerken van hun werk. Geen van hun schilderijen bijna, of een of ander open deur of venster geeft er uitzicht op een '*fond de ville*': onder het heldere wit en blauw van de hemel, te midden van wat groene bomen, grijze of blauwachtige daken boven rood-stenen muren.

Na en met de al te zonderling en onrechtvaardig miskende, ja, door enkelen voor waanzinnig uitgekreten Yperling Delbeke, die in de Hallen van zijn vaderstad een reeks muurschilderingen voltooide, welke hem stempelen tot een artiest, die, '*node in voorgeschreven perken dravend*', tegelijk epies van opvatting, edel van kleur, monumentaal van stijl wist te zijn, zijn Albrecht en Juliaan de Vriendt van alle negentiendeeuwse Vlamingen ook degene, die, na Leys, de fijnste zin en de gunstigste aanleg bezaten voor de monumentale schildering.

Albrechts groot tafereel, *Hoe Filips de Schoone trouw zwoer aan de Keuren van de Stad Veurne*, en de gehele reeks van niet minder

dan dertien voorstellingen, door hem van 1890 tot 1900 voltooid op de wanden van het Brugs Stadhuis, overtreffen in menig opzicht al wat Guffens, Swerts, ook de toch wel verdienstelike Ooms, Victor Lagije, Graaf de Lalaing en vooral Pauwels in die-n-aard uitvoerden.

Van Juliaan, die door de stad Brugge geroepen werd het werk van zijn overleden broeder te voltooien, kennen wij, in dit vak, het groote dekoratieve stuk uit het Antwerps Gerechtshof: *Te Antwerpen zijn alle burgers vrij en zijn er geen slaven.*

De dekoratieve schilderijen, onder Albrechts leiding uitgevoerd voor de trapzaal in het Antwerps Raadhuis, mogen hier ook vermeld worden. Vooral de twee taferelen van Piet Verhaert en Karel Boom zijn verdienstelik.

Overigens zou het onbillijk zijn, hier niet te vermelden de dekoratieve historietafereelen van Piet van der Ouderaa in de gerechtshoven van Antwerpen en Breda.

(Wordt voortgezet).

POL DE MONT.

Nopken.

Het was een koude, klare Zondag op het einde van Maart: blauwe lucht, stuivend zand, scherpe wind.

Wij keerden langs Oostsche Kouter terug naar Nevele, van het naburig dorp Landegem komend, mijn zuster Rosalie en ik. De zon stond nog boven den horizon; goudgele koolzaadvelden wisselden af met het kort, kloek groen der korenakkers; de populierenkruinen droegen kiemende lentefloersen en hier en daar, verre verspreid, duidde een donkere donk in de kruinen een eksternest aan.

Een klein, schamel gekleed, oud ventje kwam ons te gemoet. Het stapte flink door. Het droeg een korf aan den arm. Op dien korf lag een baalzak en toen het dicht bij ons was, zagen wij een wit koppeken met bruine oogjes daaruit te voorschijn komen.

‘Blaa a a e!’ hoorden wij.

‘Kijk, een lammeken!’

Het baasje bleef staan, hief den drolzak heel op:

‘Wilt ge 't koopen?’ vroeg het.

Koopen! aan zoo iets hadden wij niet gedacht. Werktuigelijk zei eene van ons:

‘Hoeveel?’

‘Acht frank, geen cent minder, zoo waar ik Petrus Noppe heet.’

‘Neen, neen, wat zouden wij met een schaap doen, neen.’

En toch boeide ons de aanblik: het was een dik, blank beestje. Zijn haar, nog geen eigenlijke wol, lag kort gegolfd op zijn rugje. Het zag er zoo rein, zoo goedig uit, een beeld van zachte onnoozelheid. Het sidderde van de kou, onder den maartschen oostenwind.

‘Ik mag het te Landegem leveren,’ hernam het ventje, ‘bij den Secretaris, maar wilt gij het hebben, ik laat u de voorkeur.’

Dat was een leugen, gewis; maar wij bevroedden het niet.

‘Acht frank,’ herhaalde de verkooper, ‘bijna de helft te weinig.’

Maar den prijs van vee kenden wij niet. Wij aarzelden een oogenblik, elkander vragend aankijkend. Aarzelen in dit geval is toegeven aan de bekoring reeds.

‘Gaat ge 't pakken of gaat ge 't niet pakken?’ vroeg het baasje, met zulke gezagvoering dat wij, onder de macht van suggestie, allebei te gelijk antwoordden:

‘Ja.’

Het beschuttend doek werd weder over het lammeken gelegd, het baasje maakte rechts-omkeer en trad met zijn last voorop in de richting van den dorpstoren.

Dat wij juist welgekomen daarmede waren, kan ik niet zeggen, in een huis zonder kat, hond, vogel noch eenig ander dier. Het lam moest bovendien uit de beurs van mama betaald worden, met veel tegenzin.

Noppe haalde eene klos uit den broekzak:

‘Zie, zoo, ge steekt het eene eind in de melk, het andere in zijn muiltje, het zal de melk van zelf opzuigen,’ en met zijn geld trok het ventje op, na nog aanbevolen te hebben zooveel melk mogelijk te geven.

Er was een schaapstalletje voorhanden; maar een ‘resteelken’ (ruif) zou er noodig wezen tegen dat ‘Nopken’, wij gaven hem dadelijk een naam, groot genoeg was om hooi, klaver en ander groen te eten.

Wij gingen al dadelijk aan het werk met onze klos. Maar wat wij ook deden en beproefden daarmee, het lukte niet. De melk droop nevens Nopken's muiltje en het blaatte voortdurend:

‘Blaa a a e!’

Ten einde raad, zochten wij eene mand, legden er wollen lappen in, verzochten het om Nopken te dekken, dat alles weerspannig met zijn kopje afschudde, en droegen het op Gods genade in het stalletje, waar wij het, steeds blatend, aan zijn rampzalig lot overlieten.

Het was intusschen avond geworden.

Bitter berouwden wij onzen aankoop. Met angst werd de morgen te gemoet gezien. Nopken had geen voedsel gehad, zou het nog leven, zou het half dood zijn!...

Van zoodra met bevende handen het deurtje van zijn hokje

geopend werd, verdween als onder eene zegening de onrust van ons hart. Nopken was zijn mande ontvlucht en maakte een blijden bokkensprong.

Als een tam hondje volgde het ons in huis. Daar werden de oefeningen met de klos weder aangevangen.

Helaas, de uitslag was even ongunstig: geen druppeltje kregen wij hem in.

‘Nopken is een mooi, vet beestje, maar het bezit geen appetijt.’

‘Zijn vader heeft nochtans gezegd...’ Wij gaven het onbekend ventje onwillekeurig dien naam.

Het duurde aldus tot 's middags.

‘Nopken zal van honger sterven met de klos in zijn muiltje!’

Het hield niet meer met blaten op.

Nu kwam Sieska, de meid, op een denkbeeld:

‘Toen ik klein was en wij schapen hielden, en er eene beit stierf of een verzworen uier had, gaf mijn moeder het lammeken melk met een tinnen lepel, precies gelijk aan een klein kind.’

‘Gauw, gauw, een lepel, Sieska!’

O geluk, Nopken dronk en dronk, dat het een pleizier was om zien.

Het moest ook zoo uitgehongerd wezen!

Heb ik het mis of is mijn opmerking goed en natuurgetrouw geweest, dat in de dierenwereld het ‘jong’ vernuftiger is dan het volwassen individu, oplettender, wakkerder, levendiger? Het is alsof, wat zij aan geest en oordeel bezitten, met den tijd verstompte en insluimerde. Ik heb het - niet bij honden, welke een uitzondering maken - maar bij vogels, katten, kippen en ook bij Nopken gezien. Het was bepaald slim.

Onze tuin was heel groot, gansch door hagen omringd. Een deel, voorbij den boomgaard, met het zoogenaamd ‘bergsken’ was als lusttuin aangelegd evenals de twee zijkanten. Vele vogels zongen er, doorgaans twee nachtegalen, in vrede en overeenkomst op een afstand, elk zijn afgewisseld lied door de ruimten latende dreunen. Op het uiteinde lag er een uitgestrekt grasplein, de ‘wee’ geheeten, ofschoon ik er vroeger nooit een dier grazen zag. In het midden - dat in pacht gegeven was - groeiden veldvruchten: tarwe, want het land was zwaar: klaver, vlas of beeten.

Nopken volgde er ons overal, net als een hondje doet, van den eersten namiddag af.

Bijwijlen hadden wij pret, terwijl het een oogenblik van verstrooidheid kreeg, om ons te verschuilen achter een denneboom; later, toen er groen was, tusschen de hazelnotenstruiken of in de korenvoren. Overal, ten uiterste ontroerd en blatend, zoodra het zich alleen wist, kwam het ons opsporen, met groote sprongen aanrennend, zoekend, talmend, kijkend hier en daar, totdat het ons gewaar werd. Toen bleef het eenvoudig op de plek staan, bevredigd, gerustgesteld.

Op korten tijd was Nopken groot en dik geworden, net als een tonnetje met lange, blanke en dikgegroeide wol, en deze was roomkleurig rein gebleven, daar het altijd frisch stroo in zijn stalletje had en er geen vuil lag in den tuin. In de ‘wee’ mocht het grazen, in vrijheid steeds. Alleen in den tuin lieten wij het echter niet met het oog op aan te richten schade.

In dien tijd woonde naast onze deur bij zijn ouders een neefje, Cyriel genaamd. Hij was drie jaar oud en had een krullebol, al kleine blonde ringetjes. Hij was stil en braaf.

Een vierjarig nichtje, Leonietje, verbleef bij ons uit hoofde der langdurige, doodelijke ziekte van haar vader. Zij ging reeds naar school, Cyriel nog niet. Leonietje was een heel lief kind met bolle, blozende wangetjes, donkerbruine oogen en bruin haar, een fijn, goedig aangezichtje. Uit een oud, zwartzijden kleed hadden wij er haar een gemaakt, met ‘volantjes’ op het rokje; de poezelige armkens schier tot aan de schoudertjes bloot. Dat was eene ongewone kleedkleur voor een kind, ze deed bijna aan een voorbarigen rouw denken; maar het zette haar iets zoo ernstigs en stemmigs bij, dat goed paste bij haar wijs jong-vrouwtjes voorkomen.

Van den eersten dag had Cyriel een groote genegenheid voor haar opgevat. Hij was te onzent niet meer uit; van 's morgens vroeg stond hij daar. Leonietje moest naar de school, deze was om elf uur gedaan en Cyriel zat heel den voormiddag op een stoel en wachtte.

Eens kwam hij - na lang stilzwijgen - met een voorstel uit:

‘Grand'mama, mag ik hier ook blijven wonen?’

‘Dat kan niet, jongen, wij hebben maar één klein kinderkamertje en Leonietje slaapt er.’

‘Ik zal bij haar slapen,’ zei hij.

‘Het bed is niet groot genoeg.’

Hij dacht een oogenblik na:

‘Ik zal mij heel klein maken,’ zei hij.

‘Uw mama zou schreien, moest ge niet naar huis meer gaan.’

Een andermaal vroeg hij:

‘Grand'mama, mag ik hier blijven eten?’

‘Waarom?’

‘Omdat Leonietje hier eet,’ zei hij met meer oprechtheid dan vleiende beleefdheid.

‘Wij hebben weinig eten, mijn kind.’

‘Ik eet gaarne weinig,’ zei Cyriel.

‘Wij hebben heel slecht eten.’

‘Dat is mij om 't even,’ verklaarde hij.

‘Mag ik, Grand'mama?’

Ten einde raad verklaarde zij:

‘Wij hebben niets anders dan de potbezem en den schoteldoek,’ en op en wenk kwam Sieska af met de beide voorwerpen in een pot gelegd, welke zij aan Cyriel voorhield.

Dit waren overtuigingsstukken, waartegen het lichtgeloovig kind niets in te brengen had en beteuterd trok hij weg.

Die twee hadden bijzonder pret met Nopken. Om de beurt mochten zij er op rijden, door eene van ons vastgehouden. Zij rolden met Nopken in het gras, draafden om het zeerst alle drie. Zij waren om zoo te zeggen schaap met hem mede, Nopken kind met hen.

Doch niet alles was rozekleurig in hun omgang. Wanneer de twee kinderen alleen een poos in den tuin geweest waren, gebeurde het dat Leonietje naar huis kwam, beschreid, en snokkend vertelde:

‘Grand'mama, Cyriel heeft mij een stamp gegeven,’ of ‘Cyriel heeft mij omver geworpen,’ en het had heel wat moeite om ze te sussen en te stillen.

Spoorloos was de verbreker verdwenen reeds. Het omgekeerde had soms plaats: Leonietje kwam alleen binnengeslopen, als schuw.

Wij zagen Cyriel, zonder afscheid nemen, voorbij de ramen der zitkamer naar de straatpoort trekken. Hij schreide niet, hij had nooit veel geschreid; hij klaagde niet, zich ridderlijk gedragend; maar

's anderdaags, want zonder wrok keerde hij weder, droeg hij de sporen van op hem gepleegde euveldaden:

‘Jongen, vanwaar komt die buil op uw voorhoofd?’ of: ‘Wat hebt ge aan uw kaak?’

Werktuiglijk voelde hij aan de blauwgroene vlek of de schram op zijn wang:

‘Leonietje heeft een steen naar mij gegooid,’ of: ‘Leonietje heeft mij gekrauwd,’ zei hij eenvoudig.

Als wij met de twee in de wei op den grond neerzaten, had Nopken de gewoonte genomen, een der kleinen, zoodra het opstond, om te beuken, nu eens op den rug, dat het voorover tuimelde, dan op de borst, dat het achterover viel. De aarde was sponsachtig week, ze deden zich geen zeer. Het was een spel dat lachlust wekte.

Maar eenmaal kwam schaperken Hendrickx, een herder - een hier gevestigd Luxemburger - aan den overkant van de gracht en de omheining voorbij. Hij bleef staan, de wilde streken aankijkend.

‘Niefers,’ riep hij, ‘neemt mij niet kwalijk, ‘mag ik een woordje tot u spreken?’

Wij kenden hem wel, hij had een strookje land van mama in pacht, hij kwam soms te onzent.

‘Ja, wat dan, Hendrickx?’

‘Houdt op met die kunstjes. Ge kent de kracht niet van een schapenkop. Het is een wonder, dat het die kleinen daar nog geen ribben gebroken heeft, of voor hun leven kreupel gestooten.’

God! Welke waarschuwing! Welk een schrik beving onze harten!

Nopken werd van stonden aan veroordeeld tot de keten en den staak.

Een schaap is gezellig. Het onze was daarenboven verwend, aan menschengezelschap gewoon. Het sprong en wrong zich 't allen kant om los te geraken, en van uit de verte galmde zijn geblaat als een bestendig protest en een verwijt.

Wij lieten het in 't stalletje opgesloten.

Sieska ontfermde zich over hem, zoodra haar huiswerk, na den middag gedaan was, nam ze een zoogenaamd ‘begijnestoeltje’ onder den arm, haalde Nopken uit zijn hokje en trok er mede in 't zeel naar

de wei. Daar vouwde zij het stoeltje open, zat bij den staak en stopte hare kousen of deed ander verstelwerk. Werd zij tijdelijk met de groote bel eens naar huis geroepen, zoo had Nopken toch de illuzie van gezelschap: naast zijn staak stond er een andere geplaatst; over dien hing Sieska haar voorschoot, dat blonk in de zon en wapperde in den wind.

De illuzie duurde niet lang: dra onderschepte Nopken het bedrog, en blaatte meer dan ooit zijn noodkreten uit.

Terug wilde het nooit in zijn stalleken zonder eens in huis te zijn geweest. Het trok en trok aan 't zeel, totdat Sieska er mede bij ons kwam. Dat was heelemaal belangloos; want nooit kreeg het iets, tenzij een minzaam woord en een streeling. Het stond daar eene wijle, als volkomen onverschillig; toen liet het zich gedwee heenleiden en opsluiten.

Er had een prijskamp in ‘Uiterlijke Welsprekendheid voor Alleenspraken,’ te Nevele plaats. Aldus luidde het programma.

Talrijk kwamen de mededingers op, zoo talrijk, dat de vertooning duurde tot in den vroegen morgen en er, na de schorsing, om negen uur moest herbegonnen worden met het aanhooren der laatsten, waarna de prijzen werden uitgereikt. Omstreeks elf uur was men klaar.

Emiel Moyson maakte deel uit van de jury. In den vooravond hadden wij in de tooneelzaal zijn kennis gemaakt en enkele woorden met hem gewisseld.

Hij kwam ons bezoeken: groot, de schouders ietwat hoog opgetrokken of de hals wat kort; met lang zwart haar, gansch achterover gekamd; het schrander voorhoofd vrij van elke belemmering; de oogen donker, vol geestdrift, de neus recht, niet sterk ontwikkeld, met lichte neiging naar omhoog, het gelaat mat-bleek; de kin energiek vooruit, maakte hij gansch den indruk van een gezaghebbend karakter, een echte volkstribuun, zoodra hij, welsprekend, theoriën uiteenzette. Man van de wereld, deed hij zich voor als fijn beschaafd.

Ik weet, dat Leonietje binnenkwam, van de school terug, en hij een uitroeping van verbazing deed:

‘Welk een heerlijk schepseltje, welke oogen! Een kind om door meesterhand geschilderd te worden!’

Hij scheen heel gevoelig voor uiterlijk schoon.

‘Dag mijnheer Moyson,’ moest Leonietje zeggen en hem een handje geven.

Het kleine meisje, onder de macht van sympathie, ging dicht bij hem staan en zag hem aan met hare ernstige bruine oogen, vol licht en schaduw.

Vaderlijk nam hij ze op een knie en liet ze drinken uit zijn glas wijn en gaf ze koekjes.

En, met het kind op den schoot, sprak hij over sociale toestanden, met verontwaardigd vuur het verkeerde blootleggend. Hij had brochures daarover geschreven of wilde het doen, dat weet ik niet juist: ‘Maar het dient toch tot niets,’ voegde hij er ontmoedigd-schouderophalend bij.

‘Waarom?’

‘Ze worden niet gelezen... ze kunnen niet gelezen worden,’ zei hij.

‘Waarom niet?’ nogmaals.

‘Ze zijn niet te verspreiden.’

‘Ge moet ze laten drukken.’

Nu vloog hij hevig op:

‘Waar zou ik een uitgever vinden? wie zal het betalen? waar haal ik het geld vandaan?’

Zijn blikken vlamden.

Hij vertelde het afsterven en de begrafenis van zijn vriend, den student Dufranne, die de kerkelijke ceremonieën geweigerd had en burgerlijk begraven was, de eerste, meen ik, te Gent. Schepen Gustaaf Callier, een voormalige goede vriend van ons huis, die zooveel voor het volksonderwijs had gedaan, was, indien ik 't goed voorheb, weldra de tweede. Te dien tijde scheen zoo iets heel ongewoon, eenieder was er mede bezig.

Toen liep het gesprek over de vertooning:

‘Hoe zijt ge niet moe, mijnheer Moyson, na zulk een nacht, wij hielden 't maar tot tien uur uit; men heeft ons gezegd, dat om elf uur de zaal meer dan half ledig was.’

‘Dat is ook zoo. Gewoonte. Er moeten toch menschen zijn, die toewijding bezitten om een dergelijke “corvee” te doorstaan,’ en hij glimlachte fijn.

‘Een eersten prijs in de eerste klasse toekennen, dat begrijp ik, het talent dringt zich op; maar een tweeden prijs in de tweede klas, zoover bestrekt mijn onderscheidings-begrip niet.’

‘Oefening, nota's nemen, vergelijkingen; maar, ja, 't is soms heel moeilijk rechtvaardig te oordeelen.’

Hij zelf was acteur, zei hij, of ging het bij een bijzondere gelegenheid worden: met het uitbundigste enthusiasme sprak hij over een tooneelstuk van Potvin ‘Jacques d'Arteveld’, in verfransching aldus geheeten. Daarin zou hij de jonge rol vervullen. Die held heette ‘Knop’, een bewijs, dat de schrijver niet bekend was met de minachtende boerenbenamingen der Vlaamsche taal, en Moyson evenmin; want het onesthetische van een dergelijke naamkeuze, scheen hij niet te voelen. Hij droeg er verzen uit voor, waarvan slechts een paar regels mij in 't geheugen bleven hangen:

‘Il est terrible et doux, riche autant qu'on peut l'être,
Quand le deuil du pays réprouve le bien-être.’

Vervolgens sprak hij over het Vlaamsch en de taalquaestie. Bemoedigend was zijn overtuiging niet:

‘Wij strijden voor een verloren zaak,’ zei hij, ‘maar moeten volhouden tot algeheelen ondergang, als de heldhaftige kampers op het slagveld wanneer hun leger vernietigd is.’

Op dit oogenblik ontstond er in de woonkamer en vervolgens in de vestibuul ook een strijd, ook een heldhaftige verwering: het was Sieska, die met al haar oud, nog mogelijk geweld, Nopken wilde tegenhouden. Het schaap, dat met al zijn jonge kracht, haar greep ontspringen, en bij ons zijn wilde. Het overwon dan ook. De deur, die zeker op een kier stond, vloog open en Nopken stormde binnen, tot groote ontzetting van Moyson, die, aangebeukt, bijna achterover van zijn stoel viel.

Die ongemanierdheid van Nopken stelde een einde aan het gesprek. Het was overigens zijn tijd, zei hij, op zijn uurwerk kijkend, hij werd bij den schepen Diaz voor het middagmaal verwacht.

Wij hebben hem nooit meer weergezien. Hij zond ons het treurspel ‘Jacques d'Arteveld’, en het spijt mij te moeten bekennen, dat wij zijn bewondering er voor slechts in bescheiden maat deelden. Hij moet ons ook zijn photographie gezonden hebben; want ik bezit ze nog in een album van dien tijd.

Wel had hij ons indruk gemaakt als een merkwaardige persoonlijkheid en hoe zonderling! het meest nog op het vierjarig kind:

‘Mijnheer Moyson,’ zei ze, ‘o, hij heeft mij koekjes gegeven, en ik mocht uit zijn glas drinken, wat ik nooit met iemand mocht doen te voren.’

Een paar malen vroeg ze, geheimzinnig aan Sieska, iemand in de voorkamer hoorend:

‘Is mijnheer Moyson daar?’

‘Neen, gij zijt mijnheer Moyson niet,’ zei ze toen bij het binnentreden, een haar onbekenden bezoeker ontwarend, terwijl zij het donkerharig kopje teleurgesteld schudde.

‘Mijnheer Moyson mag dat niet weten,’ ging het ook als zij iets misdreven had.

Weldra vergat zij hem geheel.

Voor ons was zijn bezoek op het veld der menschelijke waarnemingen geweest als een meteor, die langs het hemelgewelf voorbijschiet, een lichtstreep vormend, snel uirgewischt, en toch de herinnering aan een ongewoon verschijnsel nalatend.

Van tijd tot tijd lazen wij nog, belangstellend, zijn naam in de dagbladen; eens hoorden wij door een vriend van zijn vader over hem spreken als over een verdwaalde, die zijn familie verdriet en socialen smaad berokkende; wat ons verbaasde en in een zekere mate pijnlijk aandeel; want Emiel Moyson had ons den indruk gemaakt van een hoogst ontwikkeld, edel mensch, die goed en bloed te pande voor zijn overtuiging had...

De herfst was daar: het loover stoof uit de boomen, mist dreef over de verder liggende weiden en spreidde zijn kille floersen, verdund, tot op onze ‘wee’ uit; de dagen waren kort; de lucht koud, de grond vochtig.

Sieska hoestte en klaagde:

‘Het is geen weer om een hond op straat te jagen, en ik moet heel den namiddag met dat dom schaap buiten staan.’

‘Ge moet volstrekt niet, Sieska, laat het in zijn stalleken of alleen buiten.’

‘Alzoo een arm beestje, alleen!’ verweet zij ons, reeds verteederd, ‘het is daaraan niet gewend, het zou hem zeker niet dood blaten!’

Maar de klachten werden onophoudend herhaald en wekten inderdaad medelijden.

Sieska was oud, tenger steeds geweest, dat bestendig buiten staan met een dikken sjaal, die haar niet genoeg tegen den wind beschutte, met een baalzak op het hoofd, waardoor de regen of de vochtigheid drong; die koude lucht inademen; dat alles was inderdaad gevaarlijk voor haar en wij zochten naar middelen, toen schaper Hendrickx ons ter hulp kwam.

Met Allerheiligen was hij daar om zijn pachtje te betalen.

Wij brachten het geval ter sprake.

Hendrickx was een kleine, magere man, zooals ik mededeelde, een Luxemburger, weinig van zeggen en die zich in een vreemden tongval uitte:

‘Nui, allons, niefers, wat kan ik raden: een schaap is een gezellig dier, het wil bij den hoop zijn.’

Wij knikten ja.

Die bijval scheen hem te vleien en hij openbaarde ons denkwijzen, hij, de zwijger bij uitnemendheid:

‘Zie,’ zei hij, ‘de menschen verbeelden zich, dat ze hun vogels gaarne zien, en zij sperren een beestje, dat de goede God bestemd heeft om te vliegen, in eene kooi, achter traliën. Zij wanen, dat het volstaat ze eten en drinken te geven. Een oude juffrouw meent dat ze voor haar schoothondje zorgt, en ze leidt het in den band, in stede van 't naar hartelust te laten rondhuppelen. En gij, niefers, hebt gedacht wel te doen door het schaap te koopen en op te voeden. Dat was heel verkeerd. Elk bij zijn soort, menschen bij menschen, beesten bij beesten,’ besloot hij kernspreukig.

‘Welnu, Hendrickx, neem het schaap mede, laat het loopen met de kudde.’

‘Dat gaat niet zoo, dat moet ik aan mijn Boer vragen,’ zei hij, ‘of hij het koopen zal.’

En hij liet weten ja, denzelfden dag.

Het geluk wilde - het scheen ons een geluk - dat de verkooper van Nopken juist aanbelde. Hij kwam eens vragen, zei hij, of het schaap nog leefde en wat ons inzicht er mede was, nu de winter aankwam.

Zie, hij moest insgelijks weten, dat het bij den troep behoorde.

Hem ook werd het geval verklaard en dat boer De Wilde, bij wien Hendrickx schaper was, het koopen wou.

Sieska werd geroepen. Nopken werd gehaald. Men zegt, dat schapen met voorgevoelens begaafd zijn, was het hier aldus of toeval? Nopken sprong achteruit, verschool zich achter Sieska en schopte met de pooten, toen het ventje zijn rug onder de dikke wol betastte.

‘Ik zal 't naar boer De Wilde leiden. Ik moet er percies seffens naartoe gaan,’ verzekerde Noppe. ‘Ik geef u zestien franken.’

‘Dat is te weinig,’ zei Sieska.

‘Zwijg, dom ding, ge krijgt twee frank drinkgeld,’ beloofde hij. ‘Ik moet toch ook iets voor mijn moeite hebben, ge moogt mij 't vel niet afdoen. Aan baas De Wilde zal het ten hoogste twintig, misschien maar negentien frank waard zijn.’

Het was zoo hatelijk van dien verkoop een geldquaestie te maken. Nopken's schapengeluk lag ons hier alleen aan 't hart.

‘Ja, ja,’ zeiden wij, ‘zoo is 't goed.’

Het baasje nam het zeel over, maar Nopken wilde niet mede. Het had spierkracht en verweerde zich dapper.

Dat was allemaal zoo pijnlijk en Sieska deed ons in ons verdriet nog lachen door hare naieve opmerking:

‘Kijk, kijk! alle kinderen zien hun vader gaarn en Nopken is bang voor den zijne!’

Zij zelf ging eindelijk mede.

Gewillig volgde 't haar.

Bij het terugkomen vertelde zij met tranen in de stem, dat ze langs de vaart van Schipdonck waren gegaan, tot waar de hoeve van boer De Wilde in 't zicht was, dat Nopken weder tegengesparteld had, toen zijn vader 't zeel nam, dat ze weg was gevlucht, steeds omkijkend, en dat Nopken ook blatend en beangstigd omkeek...

En daarop volgde iets smartlijks voor ons, gansch onverdiend en onverwacht:

‘Ik heb geen dag pleizier in mijn leven,’ verweet Sieska, ‘mijn eenige voldoening was dat braaf, getrouw beestje, en ge ontneemt het mij wreedaardig...’

‘Maar, Sieska, gij hebt het gewild, gij zijt oorzaak aan zijn verwijdering, gij hebt geklaagd en...’

Er hielp geen zeggen, geen vertroosten aan.

Een achttal dagen later ontmoetten wij langs dezelfde vaart Hendrickx met zijn kudde.

Voor ons geleken die schapen alle dezelfde; maar een herder herkent elk individu.

‘Hetwelk is 't onze, Hendrickx?’

Het moest nu ook bezoedeld wezen.

Hij begreep niet.

‘Ja, ge weet wel, ons schaap, dat Noppe u heeft gebracht?’

‘Noppe?’ zei hij. ‘Ik heb geen Noppe en geen schaap gezien.’

De schrik sloeg in de beenen.

‘Hij nam het mede, hij zou 't u brengen,’ zeiden wij met harteklop.

‘Als ge zoo dwaas waart dat aan dien deugniet te vertrouwen, niefers. Weet ge dan niet dat hij in schapen “ronselt?” Het uwe was een mooi, vet beest, ik heb het immers gezien... Verleden Zondag was het Kauwfeest te Deinze, ge moet niet verder vragen...’

Ons arm geliefd Nopken!

En dan de handelsman in Hendrickx wakker:

‘Hoeveel heeft hij het betaald?’

‘Zestien frank,’ met een zucht van schaamte.

‘Hij zal het voor veertig verkocht hebben, de schelm! Ik kan wel denken aan wie: Pardaans, de slager...’

Br!

Nopken vermoord! Messen! dooden, huid afstroopen, stukken bloedend vleesch! Nopken koopwaar geworden!...

‘Och, Hendrickx, zwijg, zeg zoo iets niet!...’

Sieska heeft de waarheid nooit onderschept. Dat geheim bewaarden wij zorgvuldig in de gruwelkamer van ons hart - eenieder heeft er immers eene zulke - in 't museum der herinneringen...

Gent, 20 Mei 1905.

VIRGINIE LOVELING.

Weerzien

I.

Na twintig jaren vind ik u terug.....
Na twintig jaar!
Het Toeval, dat ons scheidde bars en stug,
bracht ons, vertederd, weer te gaar.

Als dwaze kindren speelden we eens te samen, -
weet gij het noch?
Ik gaf u, gij gaaft mij de gekste namen...
- Veel roze dagen gingen, vele donkre kwamen:
o tijd der Jeugd, waar zijt gij toch!

Ik zocht u niet, toen ik u wedervond
na twintig jaar.
Ik waande u ver, gestorven, en mijn mond
had zelfs uw naam vergeten.....

Daar
staat gij op eens vôôr mij, volwassen vrouwe
met droeve blik,
schoon beide en streng in 't effen kleed der Rouwe.....
- En wakker schrok in 't hart mijn houwe trouwe
en 'k sprak u aan: ‘Ik ben het!..... Ik!’

O wat een weemoed, wat een droefheid lag
na twintig jaar,
op uw gezicht, weleer een bloemenlach,
en in uw oog, zo zonneklaar.

Ook ú was 't leven wreed dus! In úw beker,
vol wrange wijn,
liet het zijn alsem druppen, traag maar zeker
- Waarom miskenden wij elkaar? - O! wat een wreker
kan 't Leven soms voor mensen zijn!

En treurig zitten wij nu, hand in hand,
na twintig jaar,
en staren stom rond ons op 't donkre land,
en zwijgen stil en zuchten zwaar.

En 'k weet niet hoe het komt, maar in mijn oren
klinkt droef een lied....
Eéns zongen wij het saam, eer we͡ al ons heil verloren:
'*Verfehlte Lieb! Verfehltes Leben!*' Kunt gij 't horen,
ofwel vergaat gij 't en verstaat gij 't niet?

II.

O! Gij kúnt schreien! - Kon ik ook zo schreien,
't waar minder smart. -
Ween gij maar voort....! Uw hoofd, gij moogt het vlijen
zacht op mijn hart.
Laat al uw tranen, al uw bittre tranen,
verkropt te lang,
neerzijpelen in zilte, smalle banen
langs uwe wang.

Ween gij maar voort! Gelijk een kindje houd ik
u op mijn borst.....
O! Al die tranen, wech ze kussen zoud ik,
zo ik het dorst!
Nu wil ik enkel, stom, u horen snikken,
arm hart vermoord,
en met droog oog in uw natte ogen blikken.....
Doch gij - ween voort!

III.
Rammentati

Een Dag van Mei

Gelijk een plas gesmolten zilvers lag de vijver
in lome middagsluimer vóór ons; langs zijn boord
- ginds, langs de veldkant, in het volle licht der zon,
hier, aan de boszij, onder groen verwulf van takken,
liep, voor twee voeten nauwliks breed genoeg, het pad,
bezaaid, als was 't met duizend ogen, met de vonken,
die nederdropen door het dikke dak van loof,
een heldre regenval van louter gulden glorie.

Een ruwe houten bank stond op de vijverrand,
half overgroeid door eiloof en door wingerdgroen.
Daaronder boog een lindeboom zijn brede kruin,
en duizend bijen gonsden er van liefdewellust
om heel de schat van bloemen, die hem bukken deed.

En ver van 't waterlis, nu links van ons, dan rechts weer,
sjirpte de rietmus luid haar ‘'k zit in 't riet’;
hoog in de beukentoppen snapte een spottende ekster
en in de lage struiken zong de merelaar
in volle, diepe klanken zijn verruklik lied.

Hoort gij dat lied noch? Ik..... ik hoor het..... immer.....
Vaag enkel hoor ik het, half sluimrend, wakend half
op uwe zachte borst..... Ik hoor het immer,
en om uw middel spant noch steeds mijn arm,
onder mijn kussen gloeit noch steeds uw wang,
op beî mijn lippen trilt weerom uw zoen,
en vlak vóór ons loopt immer 't zelfde wegje,
bezaaid, als was 't met duizend ogen, met de vonken
die nederdruipen door het dichte dak van loof,
een heldre regenval vau louter gulden glorie.

Sluit even đe ogen! O! Ik bid u: sluit één stond
uw diep-bruiñe ogen, vochtig van herinnering.....
Ziet gij het ook, diep uit uw harf, u tegenstralen,
dat enig lapje grond zo klein, zo stil, zo heimlik,
van God vergeten en de mensen, en toch mooi
genoeg, om, voor één uur, aan kranke mensenzielen
te ontsluieren al 't genot van d'eerste Scheppingsdag.

IV.

Hoe zonderbaar! - In onze kinderdagen,
zo lang voorbij,
kon ik u nauw, gij nauwliks mij verdragen;
gij schuwdet mij.
Hoorđe ik u lachen, als een wanklank drong het
mij in 't gemoed;
en schreidet gij, als vogelliedjes klonk het,
en 'k juichte: ‘Goed!’

Doch moest ik u een halve dag ontberen,
een enkel uur,
scheen m̃e elke stond, heenvliêndē op loden veêren,
een eeuw in duur.

U te gemoet zwol juichend heel mijn ziele,
zag ik u weer....,
doch, ver van u te omvatten, machtloos vielen
mijn armen neer.....

Zó scheidde ons Vreugde! Smart bracht ons te samen.
Nu héb ik u!
En wenend juichen wij elkanders namen..... -
Begrijpt gij 't nu?
Begrijpt gij nu wat ons de dichters leren,
't geheim, zoo groot
en schrikkelik: ‘O Mens! Gij zult ontberen
tot in de dood!’

POL DE MONT.

Prof. Pirenne en onze Middelnederlandsche Letterkunde.

Van Prof. H. Pirenne ontving de Redactie den volgenden brief:

Gent, den 16^{n} Mei 1907.

HEER BESTUURDER,

Ik heb nooit geantwoord op de kritieken of aanvallen, die mijne *Histoire de Belgique* nogal dikwijls heeft uitgelokt. Het is mij nochtans niet mogelijk, het opstel, door den heer Leonard Willems in de laatste aflevering van *De Vlaamsche Gids* gewijd aan enkele gedeelten van deel I van mijn boek, die de Vlaamsche en de Fransche letterkunde in onze gewesten in de XII^{6} en de XIII^{6} eeuw betreffen, zonder eenige terechtwijzing te laten.

Mijn inzicht is geenszins een redetwist te beginnen die, al oordeelde ik hem noodig, niet hier op zijn plaats zou zijn. Nog minder komt bij mij de gedachte op, den heer Willems te verdenken, gedreven te worden door bedoelingen te mijnen opzichte die, ik ben er zeker van, hem vreemd zijn. Het is niettemin waar dat hij, wegens oppervlakkige lezing van mijn werk, mijne denkbeelden voorstelt onder zulken vorm en aard, dat zij een geheel ander wezen verkrijgen. Een louter materiëele vergissing wil ik hier doen uitschijnen, een vergissing die zoo klaarblijkend en zoo tastbaar is dat het mij zal volstaan er op te wijzen opdat alles terecht kome.

De heer L. Willems haalt, bladzijde 83 van zijn opstel, eenige regels uit mijn boek aan (t. I, 2e uitg., p. 327). Hij schrijft ze getrouw over, uitgezonderd één enkel woord, dat ongelukkiglijk de beteekenis ervan wijzigt tot in den grond. De heer Willems laat mij zeggen: ‘à la

différence de Veldeke, *les auteurs flamands* n'appartiennent pas à la chevalerie, enz.' Ik heb echter geschreven: 'A la différence de Veldeke, *leurs auteurs* ('t is te zeggen de schrijvers van Vlaamsche vertalingen van Fransche *gestes*), enz.'[(1)] Op die vertalers, op hen alleen zijn dus de uitdrukkingen *scribes obscurs* en *spéculations de librairie*, die gedurig den heer Willems uit de pen vloeien, toepasselijk. Van die vertalers, van hen alleen zeg ik dat zij uit de burgerij komen. Het was diensvolgens gansch overbodig, in 't lang en in 't breed te bewijzen dat men in de Vlaamsche letterkunde andere schrijvers dan de bedoelde aantreft en ik kan maar niet begrijpen hoe de heer L. Willems heeft kunnen schrijven: 'Ik heb op al die punten tamelijk uitvoerig aangedrongen, omdat het mij te doen is om te bewijzen dat er, *nevens* de "scribes obscurs" van Prof. Pirenne, nog iets anders is dan dat in onze letterkunde' (bl. 89). Ik meende vast dat ik zelf heb aangetoond dat er nevens hen wat anders bestaat, want nadat ik hen met tien regels heb afgescheept, wijd ik vijf bladzijden - namelijk ongeveer evenveel als aan heel de Fransche letterkunde van dien tijd - aan Willem, den schrijver van den Reinaert, en aan J. van Maerlant. Het volstaat dat iemand mijn boek leze om te zien dat ik, verre van deze laatste als 'scribes obscurs' te beschouwen, hun meer beteekenis toeken dan aan eenig onder degenen die in Romaansche talen schrijven. Wie den heer Willems leest zou wanen dat ik een echt monument ter eere van Adenet le Roi opricht. Toch heb ik aan hem niets meer dan anderhalven regel besteed en geen enkel onder de andere Waalsche schrijvers der XIIIe eeuw wordt beter dan hij bedeeld. Ik ben dan ook tamelijk verbaasd te vernemen: 'de ongewaarschuwde lezer... na kennis genomen te hebben van de beoordeeling der *Vlaamsche* letterkunde in de *Histoire de Belgique* kan niets anders doen dan uitroe-

(1) Ziehier de gansche passage: 'Veldeke est le plus ancien et le seu célèbre d'une véritable légion de traducteurs. Durant tout le XIIIe siècle, chaque *geste* qui acquit en France quelque popularité fut immédiatement mise en flamand. Aucune de ces traductions ne se distingue d'ailleurs par le moindre mérite. Elles font songer involontairement aux modernes spéculations de librairie. Il n'y faut chercher aucun art, aucun souci de la forme. Elles n'eurent d'autre but que de satisfaire à une vogue de plus en plus déclarée dans le public. A la différence de Veldeke, leurs auteurs n'appartiennent pas à la chevalerie, etc.'

pen '*quelle misère!*' Doch na lezing van het kapittel over de Waalsche letterkunde moet hij denken: '*C'est décidément toute la lyre!*'[1] De heer Willems voegt er bij: 'Dit standpunt is nochtans, naar mij dunkt, volkomen valsch'. Ik geloof het wel! Het komt hier echter volstrekt niet te pas, want het is noch het mijne, noch zelfs, voor zooverre ik weet, dat van wien ook.

Het zal mij volstaan de zonderlinge misgreep van den heer L. Willems bewezen te hebben. Ik zal mij niet verdedigen tegen de bewering als zou ik onder invloed van eenig vooringenomen denkbeeld geschreven hebben, noch tegen het verwijt, 'met opzet' een spotbeeld van de Vlaamsche letterkunde in de middeleeuwen gemaakt te hebben. Eenieder denke er over wat hij wil. Ik ben, wat mij betreft, zeker dat ik als historicus geschreven heb *sine ira et studio.* Dat berokkende mij reeds meer dan één avontuur en ik had menige gelegenheid om te overdenken wat de oude kronijkschrijver Mattheus Parisiensis zei: 'De taak van den historicus is zeer moeilijk. Zegt hij de waarheid niet, dan vertoornt hij God; zegt hij ze wel, dan vertoornt hij de menschen'. Niet lang geleden werd ik in zeker congres voor Flamingant uitgemaakt. Nu weer ben ik een nationalistische Waal, en volgens den heer Willems een *inquisitor flaminganticoe pravitatis.* Zoo gebeurt er van alles. Ik word wel voorgesteld als uitvinder van een 'Belgisch ras', ongetwijfeld omdat ik in mijne voorrede schreef: 'la Belgique est divisée entre la race romane et la race germanique'. Lichte dwalingen van dien aard treft men dikwijls aan waar landgenoten onder elkaar redetwisten. *Cosas de Espana.* De vreemdeling, die de dingen op een afstand beschouwt, begrijpt ze nauwkeurig. Ik zal mij veroorloven, mij ten slotte te beroepen op het oordeel door een Hollandschen geschiedschrijver, den heer Colenbrander, bijzonder in dezen bevoegd, over mijn werk uitgesproken in het pas gehouden historisch congres te Amsterdam.[2]

(1) Ik veronderstel dat ik niet behoefte zeggen dat deze uitdrukkingen van den heer W. doch niet van mij komen. Zoo ook de uitdrukking 'littérature pour la valetaille' (bl. 88) en meer andere die de ongewaarschuwde lezer mocht voor citaten uit mijn boek aanzien.

(2) Zijne redevoering: *Hedendaagsche geschiedschrijvers. Lamprecht, Lavisse, Pirenne*, vindt men afgedrukt in *De Gids* van Mei 1907.

Van uwe hoffelijkheid verwacht ik, Mijnheer de Bestuurder, dat gij deze regelen zult gelieven op te nemen in de aanstaande aflevering van *De Vlaamsche Gids* en ik bied u de betuiging mijner hoogachting.(1)

H. PIRENNE.

* * *

Uit het hier medegedeelde schrijven van prof. Pirenne blijkt dat hij en ik het in den grond eens zijn: hetgeen mij natuurlijk het grootste genoegen doet. Er is tusschen ons geen verschil van gevoelen, enkel een *misverstand.*

Hoe dit misverstand is ontstaan?

'Door de schuld van den heer Willems', antwoordt prof. Pirenne, 'hij heeft mijn tekst *wegens oppervlakkige lezing* niet begrepen en verdraait zelfs een van mijne volzinnen'. En dan haalt prof. Pirenne een passage uit zijn boek aan, waarbij de lezer zich zeker zal afvragen hoe het mogelijk is dat ik zulk een duidelijken tekst niet begrepen heb.

Maar het misverstand (aangezien het toch enkel een misverstand is) spruit uit andere oorzaken voort, die ik toch onder de oogen van den lezer moet brengen, daar ik nu van *oppervlakkige lezing* beschuldigd word.

1° Ziehier wat volledeger den tekst van prof. Pirenne (bl. 321):

> 'Pendant longtemps les écrivains flamands se contentèrent du rôle modeste de *traducteurs* et de *remanieurs;* jusque vers la fin du 13me siècle la littérature romane alimenta seule les Pays-Bas de langue thioise... Veldeke est le plus ancien de ces traducteurs. Chaque *geste* française fut mise immédiatement en flamand. Aucune de ces traductions ne se distingue d'ailleurs par le moindre mérite... A la différence de Veldeke, *leurs auteurs* n'appartiennent pas à la chevalerie... ces scribes obscurs...'

(1) Mag ik nog doen bemerken dat het mij verwondert hoe de heer L.W. niet weet dat, volgens de economische opvattingen in de middeleeuwen, een *hand-schoenmaker* een eenvoudig ambachtsman is, al bezat hij niet één, maar zelfs twee huizen en meer.

Voor prof. Pirenne is er dus niets anders in onze 13de eeuwsche letterkunde dan ‘traducteurs’ en ‘remanieurs’. Aangezien nu in de middeleeuwen bijna alle vertalers hun origineel omwerkten, en dat het *feitelijk* onmogelijk is eene lijn te trekken tusschen de *remanieurs* en de *traducteurs*, heb ik niet kunnen gissen dat het in prof. Pirenne's bedoeling lag een onderscheid te maken tusschen de *remanieurs* en de *traducteurs* en dat diensvolgens het *scribes obscurs* op de *vertalers* alleen sloeg.

2° Ik kon het des te min gissen daar er na ‘*deurs auteurs*’ staat:

> ‘La plupart d'entre eux (les traducteurs), semblent faire partie de ce groupe de clercs d'échevinage que leurs fonctions mêmes obligeaient de savoir le français. *Tel était sûrement Diederick van Assenede; tels étaient probablement aussi Segher Dieregotgaf*[1] *et Loy Latewaert...* Ces scribes obscurs...’

Diederik van Assenede, vertaler van *Floire et Blanchefleur*, is inderdaad een ‘traducteur’. Seger Diengotgaf heeft echter eene *omwerking* geschreven van de *chanson de Troyes*, onder den titel het *prieel van Troyen;* van Maerlant was er niet mede tevreden en heeft eene nieuwe omwerking gemaakt, de *historie van Troyen.* Wat Looi Latewaert betreft, zijn epos *Seghelijn van Jerusalem* is noch eene ‘traduction’, noch een ‘remaniement’. En daar die *oorspronkelijke* schrijver als voorbeeld werd gegeven van *scribe obscur*, heb ik natuurlijk gemeend dat ‘traducteurs’ in den breedsten zin moet genomen worden, dit is: met inbegrip van de ‘*remanieurs*’.

3° Na de aangehaalde volzinnen, gaat prof. Pirenne voort:

> ‘De la foule incolore des traducteurs se détache une figure bien vivante, celle de Willem, auteur du *Reinaert...* Comme Willem, c'est également le sentiment bourgeois qui a inspiré l'autre grand représentant de la littérature flamande: Jacob van Maerlant.’

Zoodus *twee* uitzonderingen, die hier bij name genoemd worden - hetgeen mij natuurlijk deed concludeeren dat waar het noch Willem gold, noch Jacob van Maerlant, de Vlaamsche dichters

(1) Lees *Diengotgaf*: vrgl. Verdam's *Woordenboek*, voce Diengotgaf, en Jonckbloet, *Geschied. der Ned. Letterk.*, dl II4 bl. 65. Diengotgaf is eene slechte lezing van een hs., die overgegaan is in de eerste uitgaven van Jonckbloet.

- *traducteurs* en *remanieurs* - tot de categorie der *scribes obscurs* moesten teruggevoerd worden: ik vond immers geen andere categorie van uitzonderingen in het boek vermeld.

Nu verneem ik met genoegen dat prof. Pirenne het met mij eens is dat er buiten Willem en Maerlant nog andere Vlaamsche dichters zijn, die niet van verdienste zijn ontbloot... Maar ik acht het toch wenschelijk dat dit duidelijk in eene *volgende* uitgave zou gezegd worden. Dan zal alle misverstand met een enkelen volzin vermeden worden.

Nog een ander verwijt, mij toegericht, kan ik niet onbesproken laten. Prof. Pirenne verwondert er zich over dat ik niet weet dat '*artisan*' in de middeleeuwen eene andere beteekenis had dan in onze dagen. Ik verzeker mijn hooggeschatten oud-leermeester dat mij die andere beteekenis zeer goed bekend was. Doch heb ik er geen oogenblik aan gedacht...

1° omdat de *Histoire de Belgique* in *modern Fransch* opgesteld is, en dat waar een woord niet gecursiveerd is, noch tusschen haakjes gesteld, en dat de lezer niet wordt verzocht om het woord in de middeleeuwsche opvatting te nemen - ik, evenmin als andere lezers, aan het *lexique de l'anden français* ga denken;

2° omdat het verband zelf waarin het woord voorkomt, mij de middeleeuwsche opvatting scheen uit te sluiten. Ziehier den volledigen tekst:

> 'Elevé d'ailleurs par Maerlant à la dignité de langue littéraire, le flamand fournit désormais *au peuple* son aliment intellectuel. Les textes nous apprennent que de *simples artisans* possédaient des manuscrits.'

Peuple... Simples artisans! Moest ik daarna aan de leden der middeleeuwsche ambachtsgilden denken? Maar de Duitsche vertaling van het boek leest ook hier: t. I, bl. 521 'Die Urkunden wissen davon zu melden dass *reiche Handwerker* abschriften... besassen.'

3° Bij het begin '*les textes nous apprennent que...*' had ik natuurlijk gedacht dat er hier in België iets eigenaardigs, iets buitengewoons was voorgevallen, dat in andere landen niet voorkwam. Met de uitlegging welke prof. Pirenne nu geeft, leeren ons de *teksten* 'dat

sommige leden der ambachtsgilden, die *huizen* bezaten, soms ook *handschriften hadden*'. Ik wil het wel gelooven! Maar in alle andere landen van Europa was het zoo... en ik kan dat ook desnoods met 'teksten' bewijzen!

In een boek van zoo groote beteekenis, met zoo veel verrassend nieuws en zoo vol vernuftige opmerkingen als de *Histoire de Belgique* van prof. Pirenne, zou een *lieu commun* van dien aard in de volgende uitgave liefst weg mogen blijven.

Ik kan het niet genoeg herhalen: ik ben vol eerbied voor de verbazende wetenschap van den Gentschen hoogleeraar, en verheug er mij hartelijk over dat iemand als Mr Colenbrander hem zoo hoog stelt. Intusschen, in de meeste geniale werken zijn er hier en daar soms vlekjes... Heeft onze onvergetelijke Fruin niet ergens geschreven: 'Ook de zon heeft hare vlekken'...

Het vervolg van mijne verhandeling zal trouwens, hoop ik, aan prof. Pirenne wel bewijzen dat, al kwam er tusschen hem en mij verschil van opinie, of hier en daar zelfs een misverstand - (hetgeen vaak gebeurt, doordien de lezer zich soms, zonder het te weten, op een heel ander standpunt stelt als de schrijver) - van *oppervlakkige lezing* van mijnentwege toch moeilijk sprake kan zijn.(1)

DR LEONARD WILLEMS.

(1) Een der opmerkingen van Prof. Pirenne is volkomen gegrond: het is een *lapsus calami* van mijnentwege. Men leze bl. 116: 'Het is genoeg bekend dat prof. P. niet gelooft dat er een *Vlaamsch* ras, in tegenstelling met eene *race Wallonne* bestaat. Door kruising der rassen en door de historische en politieke evolutie van ons land is er een '*peuple belge* opgekomen' en niet '*race* beige' zoo als ik geschreven heb. Dit verandert overigens niets aan mijn betoog.

De Crisis.

Wij hebben voorgenomen in deze korte studie den politieken toestand van het land te onderzoeken, zooals deze zich voordoet na en ten gevolge van de ministeriëele crisis, alsook de gedragslijn te bepalen welke, volgens ons, de vrijzinnige partij te volgen heeft.

Den toestand beknopt en onder alle opzichten afschilderen valt moeilijk, bij gebrek aan voldoende inlichtingen nopens de bedekte redenen, welke onze ministers en in het bijzonder het hoofd van het kabinet, Graaf de Smet de Nayer, aanzetten om, op eene kwestie van ondergeschikt belang, hun ontslag te nemen. Naast bekende feiten, die tot de discussie behooren, staan wij voor het open en onbeperkt veld der gissingen.

Men zegt: ‘De ministerieele crisis is heel iets anders geweest dan een botsing tusschen de regeering en de katholieke meerderheid, die haar tot hiertoe ondersteunde; de wetgeving op het mijnwezen door de Kamers gewijzigd, ondanks het verzet van de heeren Francotte en de Smet de Nayer, staat op het spel niet; zij is slechts een voorwendsel geweest. Feitelijk bestond of bestaat er verschil van zienswijze tusschen de Kroon en het land, vertegenwoordigd door zijne gekozenen van Kamer en Senaat op het driedubbel gebied van de mijn-wetgeving, van de versterkingswerken van Antwerpen en van de Congo-kwestie. Deze staatsrechterlijke verhouding verlamt de kracht der regeering en wat erger is, brengt de grondbeginselen van ons openbaar recht in gevaar. Wat dit geschil kenmerkt is eene ongewettigde en ongewenschte tusschenkomst van den Koning in de staatszaken, tegen welke tusschenkomst de goede burgers het recht en den plicht hebben, beraden maar met kalmte, zich te verzetten uit naam der Grondwet.’

Het is onnoodig aan te dringen op het hooge belang van deze stelling en te wijzen op de gevolgen van eenen strijd tusschen de Kroon en de wetgevende Kamers. Vooraleer deze stelling te ontleden, en te onderzoeken op welke gronden zij berust, zijn wij verplicht de aandacht der vrijzinnige denkwijze te roepen op een verschijnsel dat nieuw is in ons politiek leven: de clericale meerderheid, voor dezen een

onaantastbare blok, is, zooniet verbrokkeld, ten minste verscheurd en in twee groepen gesplitst.

Den 17^{n} April hebben wij voor de eerste maal sedert jaren een clericaal ministerie zien verdwijnen door de afvalligheid van een deel zijner partijgenooten, en zij die deze kamerzitting bijwoonden, hebben kunnen vaststellen dat de heer Woeste zelf machteloos gebleven is tegenover de jonge rechterzijde. Hij, die gewoonlijk op een enkelen wenk gansch zijn leger in 't harnas wist te jagen tegen de oppositie, sprak zonder aanhoord te worden en de bijzondere gesprekken der katholieke volksvertegenwoordigers verdoofden zijne stem. Onloochenbare bewijzen van verdeeldheid, die heerscht onder de rechterzijde! Misschien wel wordt deze verdeeldheid eene scheuring en zullen wij, vrijzinnigen, evenals de clericale bewaringsgezinden, af te rekenen hebben met eene jonge katholieke partij, vol leven en heerschzucht, zich beroepende op de werklieden, om de regeling van den arbeid door tusschenkomst van den Staat op te dringen. De oude rechterzijde zal tegenstribbelen en wij mogen ons aan hevige en gevolgrijke botsingen verwachten, niettegenstaande de heer de Trooz er in geslaagd schijnt te zijn de vijandige broeders voor een oogenblik althans te verzoenen. De macht der clericale partij bestond tot dezen in hare eenheid; deze eenheid behoort nu tot het verleden.

De nederlaag van 't ministerie is door een deel van het katholiek leger, de democratische katholieke werkliedenpartij, als eene overwinning begroet geworden en de pauselijke vaan heeft te Gent gewapperd aan haar lokaal. Dit schetst den toestand der gemoederen: de tijd, onvoorziene vraagstukken en het wantrouwen, natuurlijk gevolg van een eersten strijd, zullen de verbrokkeling onvermijdelijk maken. Aan de oppositie, en voornamelijk aan de liberale partij is de taak opgelegd deze verbrokkeling te bespoedigen.

Onderzoeken wij nu, zonder vooroordeel en zonder hartstocht, op welke gronden het gezegde dat wij zooeven samengevat hebben, berust. Overbodig is het te doen uitschijnen welk belang de liberalen in de zaak hebben. Steeds waren zij verknocht aan het hoofdbeginsel van ons openbaar recht: al de staatsmachten hebben hunnen oorsprong in den wil van het volk; dit beginsel zal ook hun leiddraad blijven in de verwikkelingen, die zich kunnen voordoen op grondwettelijk gebied.

Het schijnt ons moeilijk aan te nemen dat het voorstel, om Antwerpen door nieuwe (sommigen zeggen Babylonische) vestingwerken te versterken, invloed gehad heeft op de crisis, en dat de Koning zijne persoonlijke zienswijze, die wij kennen, zou opgedrongen hebben. Wij kennen ook zijne gedachte over den persoonlijken dienstplicht, en men zal ons toelaten vast te stellen dat de koninklijke zienswijze tot hiertoe weinig bijgedragen heeft, om deze hervorming door de meerderheid der Kamers te doen aannemen.

Niemand zal den Koning het recht betwisten zijne meening te uiten en desnoods aan het land de noodzakelijkheid van groote opofferingen te doen inzien. Niemand zou het hem ten kwade duiden dat, indien de zaak invloed moest hebben op onze buitenlandsche betrekkingen, op onze verplichtingen als onzijdig land, de Koning dit ter kennis bracht der natie.

Doch feitelijk zien wij niets dat dienaangaande aan drukking doet denken of laat veronderstellen dat de Kroon eene bepaalde oplossing wil opdringen en desnoods in botsing komen zou met de wetgevende Kamers.

De koloniale kwestie verdient breedvoeriger besproken te worden, daar zij meer en meer schijnt de draaispil te worden van onze binnen- en buitenlandsche politiek.

Wij moeten ons echter beperken en zullen slechts de hoofdgedachten van het vraagstuk zoo beknopt mogelijk aanstippen.

Leopold is koning der Belgen en tevens Souverein van den Congo, dubbele hoedanigheid, die dikwijls uit het oog wordt verloren en soms aanleiding geeft tot een verkeerde opvatting en tot misverstand. Als koning, als vorst, heeft hij rechten verschillend van aard, verschillend van beginsel, de eene hem toegekend door onze Grondwet, de andere voortvloeiend uit de algemeene principen der souvereiniteit die hij feitelijk zonder beperking in den Congo bezit. Hier is hij een grondwettelijk vorst, daar een absoluut koning. Belgie's onzijdigheid is door de groote mogendheden gewaarborgd. De Congostaat heeft zich onzijdig verklaard, maar zijne onzijdigheid is niet gewaarborgd. En wat zijne souvereine rechten betreft wordt er door Engelsche staatslie beweerd dat hij geene andere souvereine rechten bezit dan deze hem toegekend door de akte van Berlijn. Die stelling is door den

Koning en van Belgische zijde krachtdadig en onvoorwaardelijk bestreden geworden en het behoeft aangestipt te worden dat de meest gezaghebbenden onzer kamerleden die stelling goedgekeurd en gestemd hebben.

Als gevolg van dezen staat van zaken zou België, op internationaal gebied, in geval van overname van Congo, zich voor groote bezwaren bevinden. Deze bezwaren dienen ons bezorgd te maken, des te meer daar er verschil van zienswijze schijnt te bestaan tusschen, zooniet het land, ten minste zijne wettige vertegenwoordiging, Kamer en Senaat, en den Koning nopens de voorwaarden en het bespreken der voorwaarden waarop de gebeurlijke overname zou geschieden. Elk nadenkend burger is bedacht voor mogelijke verwikkelingen waarin de onzijdigheid van zijn land gevaar kan loopen, zooniet schipbreuk kan lijden.

Op dit oogenblik reeds krijgen wij, voor later, stof tot nadenken. Engeland beweert dat de Congo-staat de akte van Berlijn vertrapt, wat de vrijheid van den handel betreft. Zijn staatsbestuur heeft op dit stuk bepaalde aanmerkingen gemaakt; een drietal maanden geleden heeft Sir Edward Grey, Minister van buitenlandsche zaken, in het Engelsch parlement gezegd, - doelend op zijn voorgaande protest -: 'Engeland wacht op een antwoord, maar zou niet kunnen onbepaald wachten.'

Niet langer dan 15^{n} Mei laatstleden heeft er in het Engelsch Lagerhuis eene bespreking plaats gehad, die bewijst met welke belangstelling al de politieke partijen, evenals de regeering, de zaak volgen en de beslissing van koning Leopold en van België afwachten.

Dat onze koning, tevens souverein van den Congo, zich matig geruststelle over den toestand, is wel zeker en dit zal hem niemand ten kwade duiden, evenmin dat hij trachte er in te voorzien. Voorzeker heeft hij aan zijn nieuw ministerie de taak opgelegd eene welkdanige oplossing der Congokwestie aan de Kamers voor te stellen; het is zijn plicht en ook zijn grondwettig recht. Onze lezers zijn geene a prioristen, die uit louter vooroordeel en partijgeest de oplossing van het vraagstuk verwerpen zullen, zonder er al de voor- en nadeelen van onderzocht en gewogen te hebben. Zij hebben over de rechten van de kroon, over hare plichten, over de rechten en plichten der natie, het hooger besef,

dat betaamt aan ons vrije en gewetensvolle mannen, die het wel meenen met de belangen van het vaderland.

Niets, op den dag van heden, bewijst ons dat de belangen en de rechten der natie zullen geofferd worden aan willekeur en overmacht, dat de Kamers niet vrij zullen beraadslagen over de Congozaak en al de ingewikkelde vraagstukken welke er mede in verband staan. Moest den eenen of anderen dag eene bepaalde daad inbreuk maken op 's lands oppermacht, dan zij den liberalen Kamerleden en Senators den plicht opgelegd de grondwettelijke beginselen te doen eerbiedigen. Dan nog, en men zal ons wel willen begrijpen zonder verder en stipter aandringen, zouden wij ons protest en onzen tegenstand te richten hebben tegen dezen, die wettelijk verantwoordelijk zijn voor de daden der uitvoerende macht, tegen de ministers, die de koninklijke besluiten onderteekenen en tegen de partij waarvan deze ministers de zaakgelastigden zijn aan het bewind. Optredend als verdedigers der grondwet hebben wij voor eersten plicht, en ook het grootste belang die zelfde grondwet te eerbiedigen.

Met spijt zouden wij onze vrijzinnige partij lichtzinnig te velde zien trekken tegen den Congo en de koloniale kwestie, vooraleer volkomen ingelicht te zijn over het geheele vraagstuk, over de voor- en nadeelen der kolonie, over hare inrichting, hare wetgeving, hare leeningen, hare geldmiddelen, alsmede over de verplichtingen en gevaren eener inlijving op nationaal gebied. Wij zouden bepaalde en beraden tegenstrevers zijn van dusdanige politieke strekking, en beroep doen op de beginselen zelf onzer partij, op de verplichtingen die zij heeft tegenover de stoffelijke belangen der natie. Jacobijnen-politiek heeft hier, waar gezonde rede en klaar besef der feiten en noodwendigheden de geesten beheerschen, weinig kans ingang te vinden.

Dat wij dienen goed toe te zien, waarborgen te eischen en ons niet gedwee te laten leiden door wie ook, hoe hoog geplaatst en hoe begaafd ze mogen zijn, is ontegensprekelijk. Thiers eindigt zijne *Histoire du Consulat et de l'Empire* met deze woorden: ‘dit lang verhaal van onze zegepralen en van onzen val zij voor elkeen het bewijs dat men nooit, zelfs niet in dagen van onheil en van rampen, het vaderland mag overleveren aan eenen man, welke die man ook wezen moge.’ De raad is goed en zooveel te beter daar de stellers van onze Grondwet

bezield geweest zijn met de zelfde gedachte en dat zij ons grondwettelijke instellingen geschonken hebben, wier vrije en regelmatige uitoefening aan de natie het laatste woord toekennen.

Wij hebben een derde vraagstuk even zoo belangrijk als de koloniale kwestie te onderzoeken: Welke is de beteekenis van het intrekken der wet op de mijnen?

Men heeft gesproken van staatsaanslag en van gemaakte inbreuk op de Grondwet. Wij gelooven zoo ver niet te mogen gaan.

De drie grondwettelijke lichamen die te zamen de wetgevende macht uitmaken: Koning, Kamer en Senaat hebben elk het recht wetsontwerpen in te leiden en voor te stellen. Dit recht is, wat den Senaat alleen betreft, beperkt door het tweede lid van artikel 27 der Grondwet: zijn initiatief is niet toepasselijk op finantieel gebied en voor wat de samenstelling van het leger betreft. Geen enkele bepaling beperkt het initiatief van den Koning. Die het meerdere vermag, met name een wetsontwerp in te leiden, vermag ook het mindere: een wetsontwerp in te trekken zoolang de beide Kamers dit ontwerp niet tot wet gestemd hebben. Naar onze bescheiden meening is deze oplossing des te beter gegrond daar de Grondwet den Koning nog het recht toekent zijne goedkeuring te weigeren aan eene reeds door Kamer en Senaat gestemde wet.

Verre van ons de onderteekenaars van het koninklijk besluit te verontschuldigen. De ontroering in het land of beter gezegd de ontroering in de parlementaire kringen door de houding van het ministerie veroorzaakt, is zeer begrijpelijk. Het koninklijk besluit van 12^{n} April 1907 is het natuurlijk gevolg van een zeker getal andere aanslagen van den zelfden aard tegen de onafhankelijkheid der volksvertegenwoordigers; het bewijst welken geringen eerbied de raadslieden der Kroon gevoelen voor de rechten van het Parlement.

Dat men zich de gebeurtenissen, betrekking hebbende op de verdedigingswerken van Antwerpen, herinnere, met name de redevoeringen door den Koning, omringd van zijne ministers en met hunne toestemming uitgesproken te Brussel, op de Poelaertplaats, alsook te Antwerpen, redevoeringen waarin de gewoonlijke en ingeboren omzichtigheid en bedaardheid van den spreker vervangen waren door een scherpen en bitteren toon en gebiedende gebaren, om drukking

uit te oefenen op oude en verdienstelijke Kamerleden en Senators, welke vijandig waren aan de voorstellen van het ministerie. Dat men zich den brief herinnere door den Koning aan de staatssecretarissen van Congo geschreven, waarin hij, zonder later door de ministers tegengesproken te worden, beweerde aan het land op gebied van koloniale wetgeving het absolutismus op te dringen. Dat men zich de mijnconcessiën herinnere door het staatsbestuur toegestaan, gedurende den vacantietijd van het parlement, vooraleer de bespreking der nieuwe wet geëindigd was.

Het koninklijk besluit van 12^{n} April is in den zelfden geest uitgevaardigd en de hoon de wetgevende Kamers aangedaan, staat in een nog klaarder daglicht voor hem, die bedenkt dat het stuk den 11^{n} April door het ministerie gevraagd is geworden, na het verwerpen van het amendement Van Cleemputte, en misschien wel reeds vóór den 11^{n} April met het oog op deze afstemming, en dat de ministers de Kamer gedurende twee zitdagen de wet lieten bespreken en stemmen, niettegenstaande de bewoordingen zelve van het koninklijk besluit hun den plicht oplegden het ter kennis van de Kamers te brengen; dit alles valt niet te loochenen. Er openbaart zich hier een geest van misprijzen of trouwloosheid, misschien wel van beide tegelijk.

Een ander verwijt hebben de koningsgezinden aan het ministerie de Smet de Nayer te doen. De Kroon heeft in tegenstrijdigheid met de bepalingen der Grondwet, een oogenblik opgehouden gedekt te zijn door 't ministerie; zij is op eene onvoorzichtige wijze gemengd geworden met de politieke twisten op sociaal gebied. Het is ontegensprekelijk dat Zijne Majesteit sedertdien beschouwd wordt als vijandig te wezen aan eene door de wet voorgeschreven vermindering der werkuren in de mijnen. De kleine clericale pers heeft in bedekte, doch in venijnige bewoordingen het intrekken der wet den Koning ten laste gelegd; de socialisten hebben de gelegenheid waargenomen, om hem af te schilderen als eenen verdediger der kapitalistische belangen, en eenige vrijzinnige dagbladschrijvers hebben hem doen doorgaan als verantwoordelijk voor den maatregel door de ministers genomen.

Dit alles berust op geene voldoende en ernstige gronden; op wettelijk gebied is dit onaannemelijk. Waar en wanneer is de Koning zijne grondwettelijke bevoegdheid te buiten gegaan? Waar en wanneer

heeft hij een oordeel geuit over de wettelijke bepaling der werkuren? Waar en wanneer heeft hij zich aangsteld als tegenstander van de tusschenkomst van den wetgever op het gebied van den arbeid? Hebben wij hem zijn handteeken zien weigeren aan onze jongste sociale wetten, die het beginsel der tusschenkomst huldigen?

En sedert wanneer zijn de niet-verantwoordelijkheid van den Koning en de verantwoordelijkheid der Ministers, beide door de Grondwet ingevoerd, ijdele woorden geworden?

Dit kan en mag de liberale partij niet langer gedoogen. Zij mag niet dulden dat de verantwoordelijkheden verplaatst worden, dat de grondwettelijke beginselen geschonden worden door hen die, het bewind in handen hebbende, in de eerste plaats geroepen zijn, om ze te doen eerbiedigen. Het zou voor haar hoogst gevaarlijk zijn zich te laten medeslepen in eenen veldtocht gericht tegen de grondwettige rechten der Kroon, en wij kennen genoeg onze partij en haar politiek doorzicht, om te weten dat daartoe geen gevaar bestaat.

Wat meer is, de taktiek, door de clericalen sedert jaren gevolgd, is voor al de vrijzinnigen eene duidelijke les geworden.

De ministers en met hen de clericale partij hebben ontegensprekelijk schuld aan den huidigen toestand, zij beseffen het zeer wel en trachten de verantwoordelijkheid op andere schouders en met name op die van den Koning te verschuiven. Zij jagen de socialisten in het harnas, verzamelen intusschen zorgvuldig de aanvallen tegen den Koning en de republieksgezinde propagandaschriften, om, met het oog op de kiezingen van 1908, er nieuwe ‘Roode bilans’ van op te maken. De clericale partij kent dit land, zij weet hoe het grootste deel der kiezers vijandig zijn aan wanorde en oproer en ze zal opnieuw beproeven door dezen schrik aan te jagen hunne stemmen te winnen.

Aan ons en ook aan de socialisten deze hoop te verijdelen. De oppositiën hebben iets beters te doen dan eene republikeinsche beweging op touw te zetten: zij zijn het eens op drie democratische hervormingen, die al hunne krachten vereischen. De liberale oppositie zal het hare bijbrengen, om deze hervormingen te verwezenlijken; doch zij zal ook optreden als verdedigster der Grondwet en vooral van haar eerste beginsel: ‘der natie het laatste woord.’

M. DE WEERT, advocaat.

De eerste Vrouw van Adam.

Kent gij Lilith, het bekoorlijk en verleidelijk schepsel, vooral bekend geworden door de volgende regels uit Goethe's Faust?

MEPHISTOPHELES:
Bekijk haar wel! Dat is Lilith.
FAUST:
Wie?
MEPHISTOPHELES:
Adam's eerste vrouw,
Neem u in acht voor hare schoone haren,
Het eenige sieraad waarmee zij prijkt.
Vangt zij daarmee een jongeling,
Zoo laat zij hem niet zoo ras weer los.

Die sage diende verscheidene gedichten tot grondslag, en het is merkwaardig dat groote, eigenaardige dichters van uiteenloopende geestesrichting, op verschillende tijdperken zich daardoor aangetrokken voelden.

Wij zullen in deze studie eenige voorbeelden van die dichterlijke toepassingen aanhalen, maar in de eerste plaats zouden wij gaarne wijzen op het verhaal van Herder, dat later tal van dichters bezielde.[1]

'Eenzaam dwaalde Adam door het paradijs rond; hij verzorgde de boomen, gaf het gedierte namen, verheugde zich over de vruchtbare, gezegende schepping, maar vond onder al wat leefde niets dat de wenschen van zijn hart bevredigde. Eindelijk bleef zijn blik op een dier schoone onzichtbare wezens hangen, die, volgens de sage, lang vóór den mensch bewoners waren der aarde, en die zijn scherpe blik zien kon. *Lilis* heette de schoone gestalte, die, gelijk hare zusteren, op boomen en bloemen woonde en alleen van de fijne geuren leefde.' God gaf haar een menschelijken vorm, maar Lilith was trotsch, en

(1) Aanhaling uit *Lilith*, gedicht in drie gezangen door *Marcellus Emants.*

verachtte Adam: ‘Uit de lucht des hemels werd ik gevormd en niet uit ellendig stof. Eeuwig is mijn leven, geest is mijne kracht en zoete geur mijn voedsel. Ik wil uw in het stof geboren geslacht niet met u vermeerderen.’

Zij vluchtte met het vast besluit nooit tot Adam terug te keeren. God kreeg medelijden met hem en zocht hem eene beter geschikte levensgezellin.

Herder, die van tijd tot tijd niet gansch vergeten kon dat hij toch een domine van opvoeding en van roeping was, voegde erbij: ‘Daarom, wanneer God een jongeling liefheeft, geeft hij hem de helft die hem toebehoort, die uit zijn hart gevormd werd, tot vrouw... Wie echter vroeg naar vreemde bekoringen uitziet, en naar wezens verlangt, die hem niet passen, krijgt tot straf eene vreemde helft.’

Ik hoef niet te zeggen dat door de moderne schrijvers meestal andere verklaringen van Lilith's bestaan werden gegeven.

Zooals bekend is, heeft Dante G. Rossetti hetzelfde onderwerp gekozen bij 't schrijven van een der ‘sonnetten voor schilderijen:’[1]

‘*Men zegt van Lilith, Adams eerste vrouw,*
De heks die hij aanbad, voor God hem Eva gaf,
Dat haar zoete tong kon bedriegen eer die van de slang dat kon,
En dat heur betooverend haar hel eerste goud was.
Kalm zit zij, steeds jong terwijl de aarde oud is,
En, door listig zelfbewonderen
Lokt zij de mannen tot het aanschouwen van het glanzend net,
Dat zij weven kan, tot hart en lijf en leven in hare macht zijn.
De roos en de maankop zijn hare bloemen; want waar
Wordt hij niet gevonden, o Lilith,
Die zich door zacht verspreiden geur en kussen en zoeten slaap laat vangen?
Zie! gelijk de oogen van dien jongeling naar de
uwen heen gloeiden, zoo is uwe betoovering
door hem heen gevaren, en liet zijn rechte nek gebogen,
en liet rond zijn hart één wurgend gulden haar.

1 *Dante Gabriel Rossetti Poems*, (Tauchnitz Edition vol. 1380). Sonnets for Pictures. LILITH, blz. 269.

De bepaalde datum waarop Rossetti's klinkdicht ontstond, is mij onbekend; de gewone uitgave is van 1873; zes jaren later schreef Marcellus Emants zijn gedicht in drie gezangen *Lilith*. Men herinnert zich dat het de voorbode van eene letterkundige omwenteling is geweest. En nu (einde van den zomer 1906), liet Remy de Gourmont in de uitgave van den *Mercure de France* hetzelfde drama verschijnen, dat door hem reeds in 1892 werd uitgegeven.

In zijne studie over de *Kabbala* zegt Ad. Franck[1], sprekende van Satan: 'Het opperhoofd van die duistere wereld, door de schrift Satan genoemd, wordt in de Kabbala *Samaël* geheeten, dat wil zeggen vergifts- of doodsengel. Zijne vrouw stelt ondeugd en zinnelijkheid voor, want haar naam is 'de hoer bij uitmuntendheid' of de 'meesteres aller ontucht.'

Ad. Franck voegt er als nota bij: 'Het blijkt dat zij en Lilith, waarover in den Talmud zooveel gesproken wordt, één zijn.' Het is hier niet de plaats om breedvoerig over de hebreeuwsche overleveringen te spreken; immers: 'Het vermelden der verschillende legenden Lilith betreffende,' zegt Marcellus Emants, 'kan voor den lezer van geen belang zijn, daar ik mij alleen aan de hoofdtrekken gehouden heb, welke zij gemeen hebben, en zelfs van deze een zeer vrij gebruik maakte, ten einde dezelfde levensbeschouwing, waaruit mijn vroegere opstellen voortsproten, nogmaals op eene andere wijze te kunnen belichamen.'

Welke deze levensbeschouwing is heeft A. Verwey[2] reeds doen opmerken: in het voortbrengende leven van nature, schuilt de verderfbrengende wellust.

> '*Al wie in d'arm der wellust werd geschapen*,
> *Valt vroeg of laat der wellust weer ten prooi!*'

Het gedicht van Marcellus Emants dient niet alleen in aanmerking genomen te worden, maar is ook eene grondige ontleding waard. Niet alleen omdat het uit historisch oogpunt verdienstelijk is als uiting van den Hollandschen geest omstreeks 1880, maar omdat Marcellus

(1) AD. FRANCK: *La Kabbale*, blz. 227.
(2) A. VERWEY: *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst*, bl. 14.

Emants, door aan al de oude idealen - of beter gezegd de ongeschikte toepassing ervan in de poëzie - vaderland, wetenschap, godsdienst, menschenliefde, te verzaken, de eerste is geweest, die in Holland met de ‘rhetorica’ afbrak. Men kan er zich, door het doorloopen van zijn werk, gemakkelijk een denkbeeld van vormen[1].

* * *

De wereld is geschapen! Alles is zonnig, alles is vreugde en leven om Adam, die voor 't eerst de schatten der natuur geniet; alles dankt God en hij ook zendt een vurig, oprecht dankgebed ten hemel. Weldra zwijgt de natuur,... de nacht nadert... in de verte alleen hoort men een zoet gezang, ter eere van Lilith aangeheven.

Lilith is de godin van 't aardsch geluk - van wulpscheid en alle zinnelijk begeeren - en Adam gevoelt een onbekend verlangen in hem ontwaken. Hij wordt tot Lilith gedreven, zoekt en vindt haar en bekent zijne liefde.

‘*Gevlogen is de slaap van Adams oog*,
Eene wilde drift naar 't ongekend genot
Beroert zijn ziel en drijft hem 't warme bloed
Met dubblen spoed door 't angstig kloppend hart.’
.....
‘*'t Ontroerde bloed verft hem de wangen rood*,
En aanstonds taant die blos tot lelie-wit.
Zijn hart klopt bang, hij voelt den drang ontwaakt
Zijne armen om dien blanken hals te slaan.
O! Zaligheid, zich met dat glanzig haar
Te omstreng'len, borst op borst aaneengeklemd,
Den adem van dien rozenmond te drinken.’
.....

Zij zal de zijne worden indien hij als haar redder en wreker wil optreden tegen Jehovah, die door zijnen wellustigen kus haar uit

(1) Men heeft met recht doen opmerken dat dit oordeel meer voor de gedachten dan voor de taal gold, daar M. Emants nog al veel van Bilderdijk's phraseologie bewaarde.

den slaap der onschuld en der onbewustheid heeft gewekt. Het ontwaken van Lilith is hier voor haar zelve, voor God, voor Adam, voor allen de oorzaak van alle kwaad, want er heerschte overal vrede vóór Jehovah aan zijne eerste begeerte toegaf:

‘*Wee, driewerf wee, dat Lilith moest ontwaken*’

Uit de liefde van Lilith en Jehovah sproot Adam,

‘*En Lilith heerschte als hemelskoningin*’.

Maar tot straf voor haar zondige wellust wordt Lilith met haren zoon uit den hemel verstooten en naar de aarde verbannen. Zij vervloekte Jehovah, die het ongeluk over haar had gebracht en besloot haren zoon Adam als wraaktuig te gebruiken. Zulk is het lang verhaal dat Adam van Lilith verneemt. Maar de geschiedenis van haar lijden treft Adam niet. Hij is doof voor hare klachten. Hij gevoelt alleen het ontstaan zijner driften... en den lust ze te bevredigen.

‘*Maar Adam's oor is doof voor Lilith's klacht,*
Zijn oog blijft blind voor 't vlammen van haar blik,
Hij hoort alleen 't verleidelijk stemgeluid,
Dat hoofd en hart hem met verbijst'ring vult;
Hij ziet haar schoonheid slechts, die in zijn borst
De vlammen der begeerte omhoog doet gaan.’

En God heeft medelijden met hem. Hij zal hem een kind Gods tot levensgezellin schenken, opdat zij in onderlinge reine liefde zouden leven. Aan Lilith wordt de plaats in den Hemel opnieuw aangeboden, maar zij weigert omdat zij voelt dat zij de verloren, onwetende onschuld nooit meer zal kunnen herwinnen.

‘*Geen macht, maar rust alleen verlangt haar ziel*,
‘*Den zaal'gen sluimer aan des vaders zijde*.’

‘*Helaas, gij smeekt vergeefs*,’
Klinkt droevig 't antwoord,
‘*Jehova's kus die haar ontwaken deed*,
Wordt nimmer uitgewischt op Lilith's mond.’

Toch wil zij aan hare wraak niet verzaken, zij zal op aarde heerschen, de *vrouw* moet haar wraaktuig worden.

Om God te gehoorzamen is Lilith naar den Hemel teruggekeerd; anders kon de vrouw niet geschapen worden want:

> '*Alleen door Lilith's armen vast omklemd*
> *Bezit de hoogste wijsheid scheppingskracht*.'

Als Koningin op aarde neemt zij Honger, Dorst, Heerschzucht, tot haar gevolg. Die zusters in 't kwaad zullen haar helpen haar doodswerk te verrichten, zullen ook alle terugkeer tot het medelijden beletten. En opnieuw vervloekt zij Eva, Adam en al wat er geschapen is. En het werk van God, en God door zijn werk zullen in alle eeuwigheid op aarde verdoemd zijn. De Engelen zullen God dienen, maar de menschen zullen aan hunne zinnelijke begeerten toegeven. Immer zal de vrouw booze lusten bij den man doen ontstaan.

> *Dan sidd're hij, die Lilith heeft gewekt*,
> *Die uit het niet een wereld op deed staan!*

Adam slaapt,

> *Hij slaapt, maar 't zwoegen van zijn borst verraadt*,
> *Dat zelfs die slaap zijn ziel geen rust kan schenken*.

en bij zijn ontwaken vindt Adam Eva nevens zich. Eva zijne zuster, die hem vrede brengt en die door hare onschuld al de listige plannen van Lilith verijdelt.

Nieuwe gramschap van Lilith, nieuwe voornemens tot wraak, die overigens bijna wegsmelten zoodra zij Eva, hare dochter, heeft aanschouwd.

> *Nu klaagt zij zacht en droevig:*
> '*Eva, kind*,
> *Van wreede schuld en goddelijk berouw*,
> *In 't licht ontvangen, in den nacht gebaard*,
> *Mijn kracht bezwijkt, die aan des levens leed*,
> *Uw reine ziel voor immer wijden moet.*
> .....

Maar de duivels laten noch aan de gevallen koningin noch aan Eva eenige rust. Zij bespotten Lilith, en ook bij Eva doen zij de slechte gevoelens de overhand nemen. Maar hoe kan Eva daartoe gebracht worden ze te gehoorzamen? Arglistig drijven zij de zalige rust van haar weg. Er wordt haar gefluisterd, dat *zij* het niet is, maar Lilith, die door Adam bemind wordt. Men raadt haar aan, zelve een bloembed gereed te maken, waar Adam Lilith voor 't eerst ontmoette... zich voor Lilith te doen doorgaan, hem in het myrtenbosje af te wachten en hem daar te vragen of het niet Lilith is die hij boven alles verkiest! Heerschzucht en Hebzucht beloven haar de heerschappij over de aarde en over Adam, en in plaats van te weigeren gaat Eva naar het myrtenboschje.

> *En Lilith's wraak --- bloeie in des menschen liefde*.

* * *

In zijn onlangs verschenen werk blijft Remy de Gourmont[1] veel nader bij de hebreeuwsche overleveringen uit de Kabbala. Zijn drama is als eene opeenvolging van tafereelen, die zich achtereen ontwikkelen in het deel van Hebro, in 't aardsch Paradijs, in de Hel, op de boorden van den Euphraat en in een woud. Zijn drama begint ook op den eersten morgen dat alles *is*.

> '*De musschen en sperwers spelen schuilhoekje in de nieuwe hoornen; tijgers en damherten dartelen op het mollig grastapijt, terwijl de blauwe grondelingen de groote visschen plagen die in het kristalhelder water liggen te sluimeren. Jehovah wandelt om de vreugde der aarde te genieten en zijne oogen tintelen van inwendige blijdschap en fierheid*.
> *De Tronen, de Mogendheden, de Heerschappijën, de Heerlijkheden, sluiten zich bij het koor der Aartsengelen, der Serafijnen en Cherubijnen en zingen luid: 'Hosannah! Heilig en groot is uw werk!'*

En van kleiaarde maakt Jehovah den eersten man. Deze zal op aarde regeeren, door alles gediend en bemind worden, zooals Jehovah in den Hemel. Maar Satan is afgunstig, hij weigert Adam als koning

(1) REMY DE GOURMONT: *Lilith*. Paris, Société du Mercure de France, 1906.

te erkennen en wordt daarom met zijne Nephiline vervloekt en tot de hel verwezen. Satan echter voorzegt Adam's val. Adam wordt in het aardsch Paradijs geplaatst, kan van alles gebruik maken, aan de vrucht van den perzikboom echter - den boom der wetenschap - of aan het blad van den vijgeboom mag hij niet raken.

Maar Adam... gansch alleen in dien grooten lusthof, verveelt zich.

Want, ondanks de Kabbalistische geestdrift, ondanks het tetragrammaton[(1)], de hebreeuwsche tooneelkleur en het gaan en keeren der aartsengelen, ontsnapt er aan Adam meer dan eene hedendaagsche en alledaagsche uitdrukking. Adam verveelt zich, maar straks zal Eva zich wel vermaken.

En uit dezelfde kleiaarde, die voor Adam diende, maakt Jehovah *Lilith*, de eerste vrouw. Zoo komen wij terug tot de interpretatie van Goethe en Rossetti.

> '*Verleidend en bevallig richt Lilith zich fier op, plooit lieflijk hare heupen terwijl beide handen de weelderige borsten drukken.*
> '*O God, bidt zij, geef mij den man!*'

En door die eerste woorden verschrikt, vervloekt God zijn schepsel *Lilith*.

> '*Gij zult den man niet hebben. Gij zijt, ik kan u niet vernietigen, maar ik vervloek u zooals ik het Satan deed. Ga tot dezen. Ik schenk hem u, en u hem. Gij zijt twee dwalingen mijner scheppingskracht. Vereenigt u en baart duivels: Gij zult den man niet hebben*.'

En uit het lichaam van Adam schept Jehovah Eva; beiden zijn nu gelukkig, en genieten al de weldaden van God. Hunne harten blijven onverzadigd, hunne innige vreugde duurt voort.

Gansch anders is het met Satan en Lilith gesteld; hunne lusten slaan over tot bittere smart; vandaar het besluit van de verdoemden om van levensgezel of gezellin te veranderen. Lilith zal Adam nemen, Satan eigent zich Eva toe.

(1) Mystiek woord om het opperwezen aan te duiden, zonder zijn naam uit te spreken, de vier hebreeuwsche letters met hunne mystieke beteekenissen.

Satan: Ja Lilith, de man zal u behoor en en gansch onder uwe macht komen; neem hem, onteer hem opdat zijne tranen belachelijk worden, opdat zijn huis een ziekenhuis en zijn bed een ontuchtsbed worde.

De vrouw wordt mijn. Ik maak haar tot wat gij nu zijt... Zij zal naar het genot haken en roepen gelijk een moeder wiens kind door een wolf wordt weggevoerd... in vulva infernum en de Euphrates zou daar-door vloeien zonder hare gloeiende begeerten te stillen.'

Men ziet de zielsvermoeienis en het pessimisme, die de jonge dichters van omtrent 1890 onderscheidt, zich hier met kracht eenen weg banen.

Het tooneel dat men 'De Verzoeking' zou kunnen noemen zou tot eene belangwekkende vergelijking met het 'Drame d'Adam' uit de XIIe eeuw kunnen aanleiding geven.

De vleitaal die de slang tot de vrouw spreekt, de overwegingen van den Duivel, die den eersten man in de oogen van zijn vrouw belachelijk maakt, Satan als de eerste 'amant' op 't Fransch tooneel, dat alles is aan beide stukken gemeen, ondanks eene tusschenruimte van ongeveer zes eeuwen.

> SATAN.
> *Hij is niet zeer moedig, uw man. Beken het maar, dat gij u soms met hem verveelt*.
> EVA.
> *O nooit! Want ik aanbid hem*.
> SATAN.
> *Maar gij! zoo blank, zoo verstandig, zoo edel en schoon*(1), *zoo vlug en verleidend, zijt waardig nevens God in den hemel te regeeren! Wildet gij maar? Gij zoudt alles kennen en 't is toch aangenaam alles ie weten, niets van anderen te moeten leeren*.

Gansch het tooneel verdient aangehaald te worden bij Remy

(1) Cf. *Das Adamspiel* door Dr KARL GRASS, Halle Niemeyer, bladz. 17: *Tu esfieblette et tendre chose*, enz.

de Gourmont is het, zooals in het oude Fransch drama, het beste en waarste gedeelte.

Hetgeen de waarde van het moderne stuk vermindert, is het vermengen van *blijspelelementen* met het wijsgeerige drama. Er worden zoovele groote vraagstukken daarin behandeld: de bestemming van den mensch en de macht van God; waarom de wereld geschapen werd: omdat God zijne macht wilde openbaren; waarom het kwaad bestaat: alles wat geschapen is, is maar een uitvloeisel, een uit der aard onvolmaakt voortbrengsel. Men wil voor onze oogen nog een massa van tegenstrijdige overleveringen doen verschijnen als, bijvoorbeeld: de almacht van Jehovah en zijne onderwerping aan de eeuwige besluiten.

Dat is te veel. Wij kunnen dus zeggen dat het werk van Remy de Gourmont geen tooneelstuk is, maar eene reeks van tafereelen met philosophische strekking.

De aanhalingen uit het '*Sepher Pesirah*' (Hoofdstuk I uit de Kabbala) stellen het onderwerp in een vreemd, aantrekkelijk licht, maar passen slecht in de bedrijven waar het werk enkel dramatisch is.

In de Hel leven Lilith en Satan een losbandig leven, maar zij kennen geene rust, geene innerlijke vreugde; te vergeefs geven zij zich aan de dierlijkste ontucht over: vermoeienis, ziekte, slaperigheid volgen op de wellust; het ware geluk echter laat zich niet vinden. Maar zij vinden het toch wenschelijk om nog iemand anders aan zich te verbinden, in hun eigen ellende te sleuren, om nog meer onheil te stichten.

'*Alles is ijdel, behalve het ongeluk van anderen*' zegt de Duivel.

En de echtbreuk geschiedt, Eva baart Caïn, zoon van Satan, die later zijnen broeder vermoordt; Lilith baart Ontucht en Wellust.

* * *

Men ziet dat niettegenstaande de veelzijdige ontwikkeling en de verschillende opvatting van het onderwerp bij Herder, Goethe, Rossetti, Marcellus Emants en Remy de Gourmont, *Lilith* hetzelfde oorspronkelijke karakter heeft behouden.

Zij stelt de zinnelijkheid voor, die het aardsche geluk vermoordt, zij is het onderwerp onzer vurigste begeerten, de oorzaak van ons

lijden, zij is de Vigny's Dallila in ‘La Colère de Samson’, zij is Manon Lescaut, zij is Jaffier's vrouw in ‘Venice Preserved’, zij is Zola's Nana en ook de jodin van Beaudelaire.

Ik heb gedacht dat het van belang kon zijn de aandacht te vestigen op dit figuur van *Lilith;* machtige denkers als Goethe en Herder heeft zij bezield; Rossetti en de praeraphaelitische beweging in Engeland, Marcellus Emants en de Hollandsche letteren omstreeks 1880, Remy de Gourmont en de Fransche geest van 1890 hebben zich met haar bezig gehouden, en de verwantschap onder al die kunstuitingen maakt het feit nog merkwaardiger.

Allen waren door de raadselachtige, bekoorlijke gestalte van *Lilith* aangetrokken.

Het mag ook wel aangestipt worden dat de Hollandsche dichter in dit zoo doorluchtig gezelschap eene waardige plaats inneemt.

J. LHONEUX.

De Oosterse Godsdiensten in het Romeinse Heidendom.

> Les religions orientales dans le paganisme romain par F. Cumont, professeur à l'Université de Gand Annales du Musée Guimet, Bibliothèque de vulgarisation, tome XXIV. - Paris, E. Leroux, XXIV-336 pp* in-18, 3.50 fr.).

In het *Tijdschrift van het Willems-fonds* (IX, 3, 1904) heb ik een overzicht gegeven van de inhoud van Prof. F. Cumont's boek *Les Mystères de Mythra*, en ook de besluiten geformuleerd die er voor ons uit te trekken zijn, - dit naar aanleiding van de Engelse vertaling van gemeld boek.

Ik eindigde mijn overzicht met dit boek te noemen ‘een rijke bron voor de geschiedenis van het godsdienstig leven der mensheid en een kostbare bijdrage tot de geschiedenis van de ondergang van het heidendom en van de vestiging van het christendom.’

Het nieuwe boek van Prof. F. Cumont is dit alles in nog veel ruimer mate.

Reeds door zijn studiën over Mithra en het Mithraisme had de auteur zich in eens opgeworpen als een meester op dit nagenoeg onbeploegde gebied van de beschavingsgeschiedenis. Hier omvat hij een reusachtige stof met een forse greep, om ze te kneden tot een volledig beeld van de godsdienstige hervorming van het heidendom door de verschillende Oosterse godsdiensten, die het tot hart en aderen doordrongen hadden.

Zijn boek is ontstaan uit twee reeksen schitterende lessen, de eerste gegeven te Parijs in November 1905 in het College de France voor de Michonis-stichting, de tweede te Oxford eenige maanden later voor de Hibbert-trust. Het is uitgegeven als 24e deel van de *Bibliothèque de vulgarisation*, een der godsdiensthistoriese publicaties van het *Musée Guimet* te Parijs.

* * *

De stof word behandeld in vijf hoofdstukken: 1. De erediensten

van Klein-Azië; 2. die van Egypte; 3. die van Syrië; 4. die van Perzië; 5. De toverij en sterrenwichelarij.

In ieder hoofdstuk wordt een beschrijving van de betreffende eredienst gegeven, dan wordt aangetoond langs welke weg hij zich in het Romeinse rijk verspreid heeft en welke wijzigingen hij in het Romeinse heidendom aangebracht heeft.

Het geheel is voorafgegaan door twee inleidende hoofstukken die de verhouding tussen Rome en het Oosten schetsen, alsook de verschillende redenen opgeven waarom de Oosterse godsdiensten voor verspreiding vatbaar waren en het Romeinse heidendom niet.

Het slot is een syntheties hoofdstuk, waarin we de godsdienstige toestand van het heidendom geschetst vinden na drie eeuwen inwerking van de Oosterse erediensten.

Blz. 255-329, dus bijna 1/4, zijn ingenomen door aantekeningen, waarin de geleerde schrijver getuigenis aflegt, niet alleen dat hij volkomen zijn moeielik toegankelike bronnen beheerscht, maar tevens dat hij alles kent wat reeds door anderen, ook over het kleinste onderdeel van zijn onderwerp geschreven is.

* * *

Wij zullen hier trachten een vluchtige schets van de rijke inhoud te geven.

Het Oosten bevond zich niet altijd in de staat van minderheid waarin wij het sedert de hogere middeleeuwen kennen. Onder de *pax romana*, toen Griekenland verarmd, vernederd, uitgeput was, kende het Oosten een ongemeene stoffelike en verstandelike bloei, die het de meerdere maakte van zijn meesters, de Romeinen. Ook oefende het op de staatkundige instellingen van Rome, op het privaat recht, op de wetenschappen, op de handel en de nijverheid, op de kunst vooral een diepe invloed. Dat weet de schrijver door treffende voorbeelden te bewijzen. De staatkundige instellingen van het Rijk, die slechts degene waren van een republikeinse stad, zijn, op Oosterse wijze, een centralisatie geworden met een allerheersend vorst, onder wie het raderwerk van een almachtige bureaucratie de plaats inneemt van de municipale vrijheden. De voornaamste geleerden, vele voorname letterkundigen zijn Aziaten; handel, nijverheid en schone kunsten zijn in handen van Aziaten.

Het is dan ook natuurlik dat ze eveneens invloed uitoefenden op de godsdienst.

De heidense godsdiensten van Europa waren godsdiensten van een gemeenschap, zij waren een staatsinstelling; en de Spanjaard of

de Galliër, met Romeins onderdaan te worden, moest ook de Romeinse goden aanbidden, of ten allerminste aan zijn eigen goden de namen van Romeinse goden geven, om die volgens Romeinse ritus in de Latijnse taal te aanbidden.

De Oosterse godsdiensten daarentegen waren individuele godsdiensten. Wel werd ook in het Oosten de officiele Romeinse eredienst uitgeoefend, doch alleen als een officiele daad van loyalisme. Al de plaatselike erediensten bleven bestaan en gebeurden in de plaatselike taal.

Nu nog is de toestand in het katholicisme dezelfde: bij de Oosterse katholieken zijn er zoveel liturgieën en liturgiese talen als nationaliteiten; bij de Westerse katholieken is er maar één liturgie en één liturgiese taal. Dit is de voortzetting van de Romeinse toestanden en van de Romeinse veroverings- en assimilatiepolitiek. Het is dus niet voor de Westerse Kerk, zoals dikwijls beweerd wordt, een veropenbaring van eenheid en een middel om de onveranderlijkheid te waarborgen en om de eenheid te behouden.

Dit wezenlijk verschil tussen de twee groepen van godsdiensten maakt dat de Oosterse zich konden uitbreiden door individuele bekeringen, iedermaal als een van hun aanhangers met andersdenkenden in aanraking kwam, terwijl de Westerse dit slechts konden als ze door aanhechting of verovering nieuwe staatsburgers wonnen.

Deze Oosterse godsdiensten nu, met hun geleerde priesterschappen, die oplossingen hadden voor al de groote vragen die het gemoed van het individu bekommerden, vonden, naarmate ze meer in het Romense Rijk bekend werden, een gretig gehoor bij alwie nevens zijn hoedanigheid van staatsburger ook zijn zelfstandigheid als individu gevoelde.

Zij bezaten, niet alleen voor de volksmassa's maar ook voor de ontwikkelden, een groote aantrekkingskracht, omdat ze de zinnen en het gevoel voldeden door hun ceremonieën en mysteriën, het verstand door hun oplossing van de wereldraadsels, het geweten door het eisen niet alleen van sociale, maar ook van individuele deugden onder een goddelike bekrachtiging.

* * *

De eerste Oosterse godsdienst die officieel naar Rome kwam in 204 v.C., was de Phrygiese. Hij was reeds lang in Griekenland bekend. De Romeinse Sybillen hadden immers verklaard dat de Puniese vijand eerst uit Italië zou kunnen verjaagd worden, als Cybele, de Groote Moeder der Goden, van den berg Ida naar Rome zou gebracht worden,

wat dan ook met de toestemming van Attalus, koning van Pergamus, geschiedde. Later brachten de soldaten die tegen Mithridates gestreden hadden, de eredienst van de Tauriese godin Mâ naar Rome. Deze godsdienst verwekte steeds een zekere afkeer bij de Romeinen, wegens de wilde, bloedige verminkingen die zijn priesters zich in hun mysteriën toebrachten; maar zijn prachtige processies en zijn leer van de onsterfelikheid der ziel maakten grote indruk.

De Egyptiese godsdienst, die reeds in heel de Oostelike kom van de Middellandse zee verspreid was, bevond zich wellicht al in de 2e eeuw v.C. te Rome, zijn aanhangers vooral tellende onder de slaven en de vrijgemaakten, en de goden Serapis, Osiris en vooral Isis(1) vererende. Hij kende ogenblikken van vervolging en bescherming. Zijn glanstijdstip ligt in de 3e eeuw n.C. en vóór de regering van Justinianus was hij reeds uitgestorven. De Romeinen lachten vooral met zijn dieren- en groentenverering en Juvenalis zegt spottend van de Egyptenaren: ‘o heilig volk, wiens goden in uw moestuinen wassen!’

Maar de Egyptiese theologie heeft een merkwaardige ontwikkeling doorgemaakt, zich altijd op de hoogte werkende van de wetenschap, en zo bezat ze een gemakkelik aanpassingsvermogen, waardoor ze steeds in overeenkomst was met de philosophie van haar omgeving.

De priesters b.v. gaven wel de voorrang aan de god van hun tempel, maar gaven tevens toe dat de andere goden als zo vele vormen van zijn persoonlikheid waren, waaronder men hem ook kon aanbidden. Zo konden ze eengodigheid bevestigen tegenover de denkers en de veelgoderij behouden voor de menigte. Het kenschetsende van deze godsdienst was, dat hij het leven beschouwde als een voorbereiding tot de dood: het stipt nakomen van zedelike voorschriften en dagelikse godsdienstoefeningen in volstrekte reinheid des lichaams, die langzamerhand symbool werd van geestelike zuiverheid, was de onontbeerlike voorwaarde om na de dood niet ongelukkig te zijn: eerst dan had men de eeuwige rust in het eeuwige huis van het graf, welke opvatting zich langzamerhand ontwikkelde tot die van deelachtig te zijn aan de goddelike eeuwigheid in het onderaardse rijk van Osiris-Serapis, waar het frisse water en de koele noorderwind de grootste weelde waren voor de door zijn brandend klimaat geteisterde Egyptenaar.

Deze stellige wetenschap van het hiernamaals, te midden van de onzekerheid van het Romeinse heidendom, was de kracht waarmee de Egyptiese priesters de menigte wonnen, vooral de ellendigen, verpletterd onder het gewicht van de onrechtvaardigheden van de Romeinse samenleving.

(1) De naam Isidoor (= gaaf van Isis: men denke aan *Godgaf, Dieudonné*, enz.) herinnert nog aan haar grote populariteit.

Wanneer heden de Katholieke Kerk den dode het *requiescat in pace* toeroept, of voor hem het *requiem oeternam* vraagt, of in het jaargetijde van zijn *begrafenis* (depositionis, niet van het overlijden) voor hem het *refrigerii sedes* (verblijf der verfrissing) verzoekt, dan zet ze nog altijd de Egyptiese overlevering van de eeuwige rust in het eeuwige huis van het graf en van het frisse water in het onderaardse rijk voort.

De godsdienst die de grootste uitgebreidheid gehad heeft, is de Syriese, waaronder een reeks verwante maar toch verschillende Baaldiensten te verstaan is. Op een zeker oogenblik waren er overal Syriërs in het Romeinse Rijk tot op de uiterste grenzen: slaven, landbouwers, soldaten, kooplieden vooral, in tamelik dichte groepen, die zelfstandig bleven en hun taal, hun zeden, hun godsdienst bewaarden. Het was een echte colonisatie van de Latijnse wereld door Syriërs. Hun eredienst was grof en zinnelik, maar de Chaldeeuwse sterrekunst had hun een wetenschappelike theologie gegeven. De hemellichamen, die alles hier beneden regelen en zich in der eeuwigheid in vaste hemelkringen bewegen, hadden hun het denkbeeld gegeven van een God die in den hemel is, boven de hemellichamen zetelt en tevens overal is, eeuwig als zij en van wie zij hun macht houden. Zo een God is een God voor heel het menschdom, in tegenstelling met de Jehovah der Joden, die een nationale God is en geen vreemde aanbidders verlangt. De volmaakste veropenbaring van zijn macht is de zon, eeuwige bron van glanzend licht. De zielen der mensen zijn langs de sferen der zeven planeten op aarde gekomen, om na de dood van hun lichaam dezelfde weg terug te nemen. Bij iedere sfeer laten ze, als zo vele kledingstukken, de aardse hartstochten en onvolmaaktheden achter, om subtiel en onlijdelik aan te landen in de achste sfeer, die van het eeuwig licht (het *lux perpetua* van de kerkelijke lijkplechtigheden).

Deze leer heeft de algemene opvatting van het onderaards verblijf der afgestorvenen gewijzigd; voortaan was het onderaards verblijf alleen voor de bozen; de goeden gingen in een hemels verblijf. Treffend is de overeenkomst met de christelike eschatologie.

Doch geen godsdienst vertoont zoveel overeenkomst met de christene als het Mithraisme. Ook kwam het dikwijls voor dat de minder ontwikkelde de twee godsdiensten verwardde, en dat nog in de 5^{e} eeuw christenen Mithraistiese praktijken onderhielden, zoals b.v. zich 's morgens naar het Oosten te wenden om voor de opgaande zon te bidden; nu nog zijn de christen kerken ‘georiententeerd’ naar het punt van de hemel waar, op de dag van hun patroon, de zon opgaat of liever opging

toen men ze bouwde[1]. Het Mithraisme was ook door slaven, soldaten en kooplieden tot op de uiteenloopendste punten van het Romeinse Rijk verspreid.

Voor de bijzonderheden verzenden we naar ons hierboven vermelde artikel over het Mithraisme.

Steunende op het dualisme, het dubbele beginsel van het Goed en het Kwaad, stelde het het leven voor als een strijd; de gelovige was een soldaat onder de bevelen van Mithra. Deze opvatting was een bron van krachtontwikkeling en het Mithraisme is de edelste, de hoogste uiting van het heidendom der Oudheid.

De voorstelling van de Kerk op aarde als een strijdende Kerk en van de christen gelovige als een soldaat van Christus, is een Mithraiesties denkbeeld, helemaal in strijd met de Evangeliese lijdzaamheid.

Een laatste godsdienstig verschijnsel van het Oosten in de Latijnse wereld is de sterrenwichelarij en de toverij. Het was vooral een uitvloeisel van de Syriese godsdiensten en Chaldeeuwse sterrekunde, en het vernietigde onder zijn gezag de oude waarzeggerij, omdat de nooit gelogenstrafte voorzegging van de sterrekundige feiten een voldoende wetenschappelike grondslag was. Sterrenwichelarij en toverij hebben beiden het oude heidendom in het christen Europa nog lang overleefd. Doch ze hadden ook een invloed ten goede: de geheime wetenschappen gaven het ontstaan aan de wiskundige wetenschappen, een eerste maal tijdens het Romeinse Keizerrijk, een tweede maal in de middeleeuwen.

* * *

Uit al deze feiten blijkt dat er toenmaals een intellectuele en godsdienstige anarchie heerschte, die het verlangen naar orde deed ontstaan, en tevens het terrein voorbereidde voor de nieuwe godsdienst die weer orde in die chaos zou brengen. Het christendom is dus niet uit de lucht gevallen in een onvoorbereide grond. Zelf uit het Oosten gekomen, gelijk de Baal-diensten en het Mithraisme, was het een mengsel van Joods formalisme en Griekse wijsbegeerte: zo had het veel met de reeds verspreide godsdiensten gemeens en kon hun gemakkelik veel ontlenen. Dat blijkt duidelik uit de talrijke verwijten van naâping door de oudste christen schrijvers aan de verschillende toenmaals bestaande godsdiensten gedaan. Op deze wijze beschouwd

(1) Somwijlen uit angstvalligheid ‘orienteerde’ men ze op zulke wijs dat op de dag van de patroon de laatste stralen der ondergaande zon in het portaal binnenvielen.

heeft het al niet veel nieuws gebracht. Maar het heeft al het oude een nieuw leven ingeblazen en gelouterd door het vuur van de naastenliefde. Dat wist overigens Mattheus toen hij schreef (VII, 13) daf gansch de wet en de profeten hierin vervat zijn dat wij aan de mensen doen wat we zouden willen dat zij aan ons doen. Ongelukkiglik naarmate het christendom een gevestigde godsdienst werd, heeft die naastenliefde opgehouden een liefde tot alle mensen te zijn om een bekrompen liefde tot geloofsgenoten, sekte- of kliekgenoten te worden en meer dan enige andere godsdienst bevestigen alle christene sekten en in 't bizonder het katholicisme de waarheid van deze machtspreuk: De eerste vorm van de naastenliefde bij een gelovige is de haat tegen andersdenkenden.

Deze en andere besluiten nog kan men trekken uit het boek van Prof. F. Cumont. Er zijn er uit alle onderdelen te trekken. Als hij b.v. de onaanvechtbaarheid van de sterrenwichelarij aantoont, zegt hij: ‘Wat de sterrenwichelarij onkwetsbaar maakte voor de slagen van de rede en het gezond verstand, is dat ze niet een wetenschap maar een geloof was.’ En zo begrijpt men eens te meer dat er met een wetenschappelijke opvatting wel kan gediscuteerd worden, maar dat er aan een geloof niet te weerleggen valt. Daartoe is er een reeks gewoonten door andere te vervangen, een opvoeding te hermaken, een atmosfeer te vernieuwen. De wetenschap mag onwederlegbaar de ijdelheid van dogma's en van heilige boeken aantonen: dat heeft op de gelovige geen vat. Hij heeft steeds een uitvlucht om te mogen blijven geloven.

Doch welke besluiten men al of niet uit zijn boek trekke, men zal overweldigd zijn door zijn reusachtige geleerdheid en alle ontzag hebben voor de meesterschap waarmede hij over zijn stof beschikt, en de helderziende blik waarmede hij het verband weet te vinden tussen de onbeduidendste en de verst uiteenliggende bizonderheden.

Hij heeft ons in de vorm van een meesterstuk de godsdienstige geschiedenis gegeven van het Romeinse Keizerrijk.

J. VERCOULLIE.

Engelse Letterkunde.

De lezers van moderne Engelse romans zullen met genoegen vernemen, dat er onder de Londense uitgevers sedert kort een neiging is ontstaan om de traditionnele prijs van zes shillings te verlaten voor een mindere. De firma's Sisley, Chatto and Windus, en Routledge geven nu nieuwe romans uit tegen 5 shillings; bij Heinemann verschijnen er tegen 4, en de laatse roman van Mrs Cecil Thurston, *The Mystics*, pas bij Blackwood uitgekomen, kost slechts 3 1/2 sh. Wel is waar wordt er van deze laatste verteld, dat er 10,000 exemplaren *op voorhand* verkocht zijn.

In hoeverre dat geestdriftig onthaal van een nog niet gelezen boek voorbarig is of niet, hopen wij binnen kort te weten. Dan zullen wij er ook kunnen over oordelen of het verbazend nieuwsje soms geen reklame was. Maar ook eerst dan; want bij de heersende romanwoede is alles mogelik.

Vooral nu de roman meer en meer stijgt (of daalt?) tot de rol van algemeen medium tussen om het even welke mening en het publiek. Wie in de middeleeuwen iets tot het volk te zeggen had over de politieke, sociale of godsdienstige vraagstukken van de dag, zei het in verzen. Nu is het de roman, die voor alles moet dienen; hij is een echte meetingzaal geworden; wie zijn medemensen denkt te kunnen en te moeten voorlichten, treedt er binnen en bestijgt het gestoelte vóór John Bull-Legio, die reeds aan de deur stond te wachten lang vóór ze geopend werd. Of de kunst daar veel bij te winnen heeft, zal de toekomst eerst duidelik maken; intussen boeien die tendensromans meestal door het aktuele van het behandelde onderwerp, en enige zijn niet van letterkundige waarde ontbloot.

Nog duurt de opschudding teweeggebracht door Upton Sinclair's *Jungle*, dat met een echt socialisties manifest sloot, en daar zijn alweer twee romans over socialisme verschenen, maar ditmaal om het te bekampen.

Zowel de anonieme schrijver van *Whal Might Have Been* (Murray) als H.G. Wells in zijn boek ‘*In the Days of the Comet* (Mac Millan) leveren nog eens het bewijs van de taaiheid van zekere letterkundige vormen. De ‘Visioenen’, die aan Langland en talrijke andere middeleeuwse schrijvers tot geeikt voorwendsel dienden om hunne idealen aanschouwelik te maken, zijn sedert lang in onbruik

geraakt. Doch zowat 400 jaar vóór Christus beschreef Plato een denkbeeldige *Republiek*, de ideale staat zoals zijn wijbegeerte zich die voorstelde. Onder de vele humanisten der XVIe eeuw, die met Plato dweepten, werd er één gevonden, Sir Thomas More (*alias* Thomas Morus) die ook een ideale 'republiek' verzon; sedert het verschijnen van zijn *Utopia* herleefde het genre, en leeft nog. *Looking Backward* van de Amerikaanse Socialist Bellamy is een der merkwaardigste werken in dien aard. Maar sindsdien zijn er vele *ironiese* 'Utopia's' ontstaan, zoals het boek waarin Eugen Richter ook het kollektivisme als verwezenlikt voorstelt, maar met de vreselikste algemene teleurstelling als gevolg. Tot die soort behoren de twee satiriese romans die wij hoger vermeldden.

What Might Have Been wil tonen 'wat er had kunnen gebeuren' als gevolg van de door schrijver veronderstelde triomf van de socialistiese denkbeelden. Engeland wordt geregeerd door een demagogie, die nu, op hare beurt, de kapitalisten onderdrukt en de werklieden door middel van de afgeperste rijkdom zo vertroetelt, dat er wellicht nieuwe kapitalisten uit zouden worden, hadden zich de burgers niet verenigd tot een weldra zegevierende opstand. Veel onpartijdigheid legt het boek hierbij niet aan de dag, maar het is vol leven en geestigheid.

Nog geestiger, en vooral eigenaardiger is het boek van de - ook buiten Engeland reeds vermaarde - humorist Wells. Hier beweegt zich een liefdegeschiedenis in een maatschappij die zich snel in socialistiese richting vervormt, zodat de held, de minnaar, reeds de verwezenliking van al zijn hervormingsdromen nabij ziet... wanneer de komeet komt! Deze vliegt onze planeet zo dicht voorbij, dat de door haar uitgewasemde gassen aarde en aardbewoners plotseling doordringen. Nu zijn er op eens een ander klimaat, andere behoeften en dus andere mensen met geheel nieuwe denkbeelden. Zij menen echter nog steeds, dat hun denken de wereld zal veranderen, en redeneren voort en voort, zonder te voelen dat zij zelf een gevolg van hun toevallig midden zijn. Intussen werkt de groene damp van de komeet ongemerkt, maar onwrikbaar aan die vervorming van de mens, welke Wells, tot onze troost, zo vriendelik is de vooruitgang der mensheid te willen noemen.

Met deze satire op reusachtige schaal heeft het nieuw boek van Rudyard Kipling, *Puck of Pook's Hill* (Mac Millan) weinig gemeens; maar ook hem is, gelijk alle Engelsen onder Chamberlain's regeering, een komeet voorbijgevaren, die van het Jingoisme; ze is nu reeds ver, en John Bull wat kalmer, maar de groene damp heeft zich heel zeker grotendeels in Kipling's inktpot opgelost: Zijn nieuw boek is een reeks

sprookjes en verhalen, die alle één doel hebben: de kinderen, voor wie ze bestemd zijn, te doordringen met vaderlandsliefde, met nationale trots, met de overtuiging dat Greater Britain er moet komen en er zal komen, met het geloof in het bestaan van een uitverkoren volk dat met de beschaving en het heil der aarde belast is, en 'Engels volk' heet. Grote mensen zullen wel de machtige schrijver van de *Jungle Books, Kim, Soldiers Three* enz. herkennen; maar voor kinderen zal de allegoriese betekenis van menig gedeelte niet altijd duidelik zijn, en dat is wellicht beter. Want zelfs onder hunne ouders zijn er reeds die, met alle eerbied voor het talent van de jingoïstiese ijveraar, toch de vroegere dichter en romanschrijver betreuren.

Mary Cholmondeley, wier naam op zich zelf een pleidooi voor vereenvoudigde spelling is (hij wordt *Chumley* uitgesproken!) laat alle verder pleiten aan andere schrijvers over, om het publiek van tijd tot tijd te vergasten op psychologiese romans die aan de aktualiteit geen elementen van sukses ontlenen. Sedert 1899 weet men, dat zij die niet noodig heeft om indruk te maken; in dat jaar immers maakte haar *Red Pottage* onmiddellik furore, en is sedertdien in verscheidene talen - waaronder het Nederlands - overgezet geworden. Haar laatste roman, *Prisoners* (Hutchinson) is een machtige, tamelik sombere karakterontleding. Het is de geschiedenis van een jonge, mooie, zelfzuchtige vrouw, die gewoon is alles en allen aan haar eigen belangetjes op te offeren. Plotseling legt het ongeluk toch de hand op haar: met een veel ouder man getrouwd, leeft zij in weelde als hertogin van Colle Alto, doch kan de man niet vergeten, die zij vóór haar huwelijk liefhad; op haar eigen verzoek komt hij tot haar; op dit zelfde ogenblik ontdekt de politie, dat in het kasteelpark een moord is begaan en omsingelt de woning. Om hare reputatie te redden bekent de minnaar de moord waaraan hij onschuldig is, en zij... laat begaan. Aldus heeft zij echter opgeofferd wat haar het dierbaarst was, en nu begint, te midden van de knagendste wroeging en het bitterste lijden, de bevrijding van de 'Prisoners', hare betere gevoelens, tot nogtoe door egoïsme gevangen gehouden. Hare zedelike verlossing en de stoffelike verlossing van de onschuldige is het slot.

Dezer dagen lazen wij in de dagbladen een verslag over de opvoering van een nieuw Frans drama, *Le Voleur*, dat op dezelfde tragiese vergissing als grondslag gebouwd is. De naam van Cholmondeley werd daarbij niet vermeld. Is dat louter toeval?

John Galsworthy's *Country House* (Heinemann) heeft veel gemeens met zijn voorgaande roman. *The man of Property* was een soort van Engelse Droogstoppel; nu krijgen wij een andere schakkering van menselike bekrompenheid. Horace Pendyce, een gentleman-

farmer van aanzien, is eerlik, deugdzaam, maar houdt vooral van rust en blijft zo ver mogelik van alle vreemd lijden; 't is de passieve deugd, de deugd uit gewoonte en gemak eerder dan uit overtuiging. Zo een deugd leeft van rust; wordt deze gestoord, dan blijkt ze gewoonlijk nog al zwak. Hier *wordt* de rust gestoord door de zoon van Pendyce en door een lichtzinnige getrouwde vrouw die hem eerder verleidt dan hij haar; en nu viert de bijtende satire van de schrijver alle teugels bij het beschrijven van de opschudding door die breuk in ‘the existing order of things’ teweeggebracht.

H.C. Bailey, die niet lang geleden de aandacht vestigde door zijn historiese roman *Beaujeu*, schijnt nu dit strenge vak te willen verlaten. Zijn onlangs bij Murray verschenen *Springtime*, immers, speelt wel in middeleeuws Italië, maar de geschiedenis dient hier alleen tot achtergrond voor een liefdegeschiedenis, die overigens wel geslaagd is.

Mary E. Mann, wier *Rose at Honeypot* reeds verschillende uitgaven beleefde, geeft ons nu *The Memoirs of Ronald Love* (Methuen), een teder, bevallig boek, vol gevoel, maar zonder veel handeling. Ronald Love, een grijsaard, beschrijft zijn kindsheid, de pijnlike kindsheid van een onwettig kind; zijn wederwaardigheden op school herinneren Oliver Twist, zonder dat men echter Mrs. Mann van nabootsing kan beschuldigen.

Nog andere romans verdienen vermeld te worden; ook verschillende reeksen ‘short stories’, zoals ‘*The Woman's Victory and other Stories* (Constable) van Maarten Maartens. Maar, zo ergens, dan is hier de plaats om zich van de nood een deugd te maken, en die deugd heet ditmaal beperking.

Toch nog een paar woorden over Fiona Mac Leod, die juist in het vak van de novelle een eigenaardige plaats inneemt. Fiona Mac Leod genoot een aanzienlike letterkundige faam sedert 1894, door een reeks novellen en gedichten waarin zij Oudkeltiese mythen en sagen op bekoorlike wijze behandelde. *Pharais, The Mountain Lovers, The Sin Eaters, Green Fire* etc. waren gekenmerkt door het zogenaamde ‘Celtic glamour’, de keltiese zin voor het toverachtige, het bovennatuurlike, dat ook de Arthur- en Graallegenden zo overwegend bezielt. Een beeldrijke (soms wel wat overbeeldrijke) stijl en frisse poetiese begaafdheid verleenden weldra aan hare werken een grote populariteit en een plaats in die beweging voor het weer in zwang brengen van Oudkeltiese letterkunde waarvan W.B. Yeats het hoofd is, en dat men *the Celtic Revival* noemt. Het merkwaardige van het geval was het bepaald vrouwelik karakter van hare werken, zodat niemand ooit vermoedde wat nu, in Desember 1906, bij de dood van William Sharp

eindelik bekend werd: dat deze en Fiona Mac Leod één en dezelfde persoon waren. Nochtans was, aan een ander kant, W. Sharp (geboren 1856) eveneens sedert lang bekend als de schrijver van gedichten, van een half dozijn romans en van talrijke letterkundige studies over Rosetti, Shelley, Heine, St Beuve en anderen. Wij hebben hier dus te doen met een schrijver, die gedurende 10 jaar een dubbele persoonlikheid heeft weten te handhaven, en, om redenen die nog niet duidelik zijn, zijn geheim zo zorgvuldig bewaarde, dat de onthulling daarvan iedereen verrast heeft.

Onlangs verscheen van hem - na zijn dood, maar weer onder de deknaam Fiona Mac Leod - *When the Forest Murmurs* (Newnes), een verheerliking van de natuur, in de uiterst metaforiese, bijna bloemerige stijl die men reeds uit de vroegere novellen kende. Ditmaal is de toon zo lyries, dat alleen de afwezigheid van maat en rijm, bij het lezen van die soms wat gekunstelde dithyrambe, aan proza doet denken.

* * *

Er zijn echter ook dichters die verzen schrijven, zoals Multatuli eens orakelde in een dier ondiepe boutades waaruit dan menig jeugdig bewonderaar parels van wijsheid poogde op te vissen. Maar een vermelding van al de Engelse verzenmakers uit de laatste maanden zou Multatuli's ironie te zeer wettigen; daarom noem ik er maar één, die ook wat poëzie schrijft: William H. Davies. Zijn *New Poems* (Elkin Mathews) munten uit door eenvoud van uitdrukking bij eigenaardigheid van opvatting en van indruk; als in deze kleine ontboezeming:

> The presence of a stiffened corse
> Is sad enow; but to my mind
> The presence of a child that's blind,
> In a green garden, is far worse.

* * *

John Galsworthy, die wij hoger als romanschrijver bespraken, is nu ook voor het voetlicht opgetreden, en wel met sukses. Zoals in zijn twee laatste romans, levert hij in *The Silver Box*, toneelspel in drie bedrijven, een scherpe satire van de wereld der ‘respectability’.

Na een weinig ‘respectable’ braspartij komt een jonge heer 's nachts te huis in zulke dronken toestand, dat een medelijdende voorbijganger, Jones, hem de straatdeur moet openen en hem verder tot op een sofa helpt, waar de ‘zoon van goeden huize’ dadelik inslaapt, 's Anderendaags wordt de werkvrouw, die 's morgens alleen

in de kamer is geweest, beschuldigd, een zilveren cigarettendoos te hebben gestolen; zij noemt haar adres, en men vindt de doos bij haar man - de nachtelike helper van de jonge Barthwick. Door deze laatste komt het echter uit, dat de vrouw onschuldig is, en dat dit feit voor het tribunaal ook weldra zou blijken; maar te gelijk zou blijken, hoe die zoon van een Parlementslid zijn nacht heeft doorgebracht. Nu wordt een meer dan sluwe advokaat ter hulp geroepen om de ‘fatsoenlike’ reputatie van het huis te redden. Op zijn raad wordt de ongegronde aanklacht quasi uit menslievendheid ingetrokken. Hoe kwam echter de man van Mrs. Jones aan die doos? De jonge heer zou het kunnen uitleggen; hij en de zijnen laten liever de goedhartige helper in de nood als een gewone dief veroordelen: de ‘naam’ van een ‘goede’ familie is er mede gemoeid!

Dat nu juist de vrouw van Jones daar in huis werkt, is natuurlik een ficelle; het Londens publiek heeft die door de vingeren gezien, omdat zij een uitstekende hekeling mogelik maakte.

Een andere ‘première’ van belang was de opvoering van *John Glayde's Honour*, van Alfred Sutro. John Glayde heeft zijn jonge, mooie vrouw in Parijs gelaten om in Amerika de fortuin te gaan najagen, en verder niet veel meer naar haar omgezien. Als echter een jonge schilder haar minnaar is geworden, en diens moeder dit aan de echtgenoot telegrafeert om haar zoon weer op het goede spoor van een deftig huwelijk te kunnen brengen, *dan* gaat de heer John Glayde zich plotseling weer in zijn vrouw interesseren: een andere zijde van de ‘recpectability’ is op het spel. De dramatiese kracht van de handeling ligt nu verder in de houding van de vrouw, die slechts één doel heeft: haar minnaar redden, zelfs ten koste van haar eigen verlaging. Men ziet het, er is klaarblijkelik iets veranderd in Engeland; of is dit sympathiek maken van de echtbreuk, tot nog toe een kenmerk van het Frans toneel, bestemd om een alleenstaand geval te blijven?

Bij Dent verscheen *Constantine the Great*, een treurspel door Newman Howard. Constantijn, is om politieke redenen van zijn vrouw Minervina gescheiden, om Fausta te huwen, maar bemint de vrucht van zijn eerste huwelijk, zijn zoon Crispus, aan wie hij de titel van Caesar verleent. Later ontstaat er in de ziel van de keizer een vreeselik konflikt tussen de liefde tot zijn zoon en de vrees voor diens stijgende populariteit; in een ogenblik dat de nijd de overhand heeft, laat hij Crispus doden. Andere motieven worden met deze hoofhandeling verbonden, tot schade van de eenheid. Doch het drama blijft een machtig werk, en de verzen zijn die van een echte dichter, zowel wat de bouw en de zeggingskracht als wat dramatiese levendigheid betreft.

Wordt hier het voetspoor van Shakespeare betreden, zo is het

aan een andere kant merkwaardig, dat zich sedert enige tijd een neiging in tegenovergestelde richting begint voelbaar te maken. Alweer is er een ‘klassiek’ stuk opgevoerd, met een onderwerp uit de Griekse oudheid, met inachtneming van de doodgewaande drie eenheden en vermijding van gewelddaden op het toneel.

Het heet *The Virgin Goddess*, en de auteur, Rudolf Besier, verplaatst de toeschouwer in een klein Grieks koningrijk, Artis, waar de ‘Maagdelijke Godin’, Artemis, biezonder vereerd wordt. Cresphontes, de zwakke koning van dit rijk, is op het punt de onterende vredesvoorwaarden van de aanvallende vijand aan te nemen, als zijn broer Haephestion van zijn vrijwillige verbanning terugkeert. Haephestion was gevlucht voor zijn eigen liefde tot de koningin, die hem ook bemint, en heeft getracht zijn passie te verbergen onder schijnbaar grote devotie tot Artemis. Ofschoon hij werkelik verontwaardigd is over de lafheid van zijn broer, en Althea zowel als het ganse volk in die verontwaardiging deelt, is het toch meer uit liefde dan uit patriotisme dat hij de koning doodt. Maar Artemis is niet zo toegevend voor plichtige liefde als het Londens publiek voor de echtbreuk in Sutro's drama. Zij vergt, bij monde van hare priesteres, de dood van Althea door de hand van haar minnaar; anders zal de overwinning aan de vijand gegeven worden. Daartoe kan nu de held niet besluiten; de smekingen van het volk, de bezweringen van zijn blinde moeder, het knagend verwijt van zijn eigen geweten, alles weerstaat hij. Totdat de vaderlandse plicht en het berouw in Althea zelf zegevieren, en zij hem tot het nodige zoenoffer dwingt. Hij doodt haar dan in de tempel van Artemis (niet op het toneel!), de vloek wijkt van het land en de vijand wordt verslagen.

Deze litteraire gebeurtenis ontleent een biezonder gewicht aan het feit dat Rudolf Besier een *homo novus* in de republiek der letteren is; want daardoor krijgt de warme bijval, waarop het publiek van het Adelphi-theater zijn *Virgin Goddess* onthaalde een verrassende betekenis. Er is dus nog een publiek voor streng klassieke kunst? Want aan een ‘succès de curiosité’ valt hier niet te denken, daar de auteur zo goed als onbekend was. Gaat het zestiende-eeuws konflikt tussen de aloude Griekse dramatiese kunst en de moderne, Shakespeareaanse richting herbeginnen, op een ogenblik waar een derde groep beweert dat alleen lectuur-drama's nog met de geest van onze tijd overeenkomen? Of is er een geheel andere toneelkunst in aantocht, en zijn wij nu alleen getuigen van de schijnbaar uiteenlopende voortekens van een nieuwe evolutie, waartoe Shakespeare, de Klassieken en... wellicht... Ibsen, onbewust zullen toe bijgedragen hebben? Als de ‘Vlaamsche Gids’ binnen een half eeuw nog leeft (en waarom niet?)

vinden onze kinderen wellicht onder de toekomstig rubriek ‘Engelse letterkunde’ het antwoord op die vragen.

Intussen houdt het de heer William T. Saward voorzeker met *Sweet Will:* De firma Elkin Mathews kondigt aan, dat zij binnen kort zal uitgeven een biographie van Shakespeare, door die schrijver onder de vorm van een drama in vier bedrijven opgesteld, en waardoor hij op de beruchte Bacon-Shakespeare-vraag nieuw licht hoopt te werpen. Op voorhand kritiseren deugt niet; maar profeteren kan men toch veilig dat dit eerder een lektuurdrama zal zijn dan dramaties. Als er maar van de lezer niet te veel ‘mental performance’ wordt gevergd bij die theatrale, zo niet komiese voortzetting van een discussie, die echter - nu wij ons wel bezinnen! - een tragies begin had. Immers, Miss Delia Bacon, die de eerste was om te beweren dat Shakespeare's drama's door Bacon waren geschreven, stierf in een krankzinnigengesticht; te Stradford-on-Avon, waar zij zich gevestigd had eer zij naar het gesticht werd gebracht, viel zij iedereen lastig met haar fikse idee: de wens om te worden begraven in het graf... niet van haar grote naamgenoot, maar van Shakespeare, die, volgens haar boek, de bekende drama's *niet* geschreven had!

* * *

Neen, vermits er *over* Shakespeare moet geschreven en gelezen worden, dan maar liever in proza, en onder de gewone vorm van de letterkundige kritiek en de lettergeschiedenis!

Voorbeeld: Sidney See, *Shakespeare and the Modern Stage, with other Essays*, een reeks van elf verhandelingen vroeger in tijdschriften geplaatst en nu bij Murray in één bundel verzameld.

Wie zich bepaaldelik voor de taal van de dichter interesseert, zal het nieuw werk in twee delen van W. Vietor ter hand nemen: *Shakespeare's Pronunciation*. (Nutt). Daarin behandelt de bekende Duitse fonetist de moeilike vraag van de fonologie in Shakespeare's taal; een ‘Rime-Index’ met aanduiding van de oude uitspraak, en een reeks extrakten in de oude spelling, maar met fonetiese transkriptie, worden aan de eigenlike studie toegevoegd.

Hierbij dienen nog vermeld: de derde uitgaaf van Schmidt's *Shakespeare-Lexicon*, door G. Sarrazin herzien en vermeerderd (Berlijn, Reimer); de ‘*Shakespeare Classics*, waarin, onder leiding van Prof. Gollancz, de verschillende werken (of gedeelten er van) worden uitgegeven, die de dichter tot bronnen dienden voor zijn drama's (Chatto and Windus); en eindelik de grote herdruk in 13 delen van de eerste Folio-Shakespeare, die door Charlotte Porter

en H.A. Clarke, met een inleiding van Churton Collins wordt bezorgd (Harrap). Het is geen zogenaamde ‘kritiese’ uitgave, die alle verdere kritiek de weg verspert, maar een getrouwe herdruk met nota's en een afzonderlik glossarium voor ieder stuk.

Het is te hopen dat op dezelfde wijze zal gehandeld worden met het onlangs ontdekte handschrift van Sir Philip Sidney's *Arcadia;* Bertram Dobell, die zijn vondst zelf aankondigt in *the Athenoeum,* gelooft dat hij het oorspronkelike handschrift in handen heeft; van des te meer nut zou een diplomatiese druk daarvan zijn.

Het letterkundig genre, door Sidney's *Arcadia* in Engeland ingevoerd, vormt het onderwerp van een belangrijke studie door Walter W. Greg: *Pastoral Poetry and Pastoral Drama* (A.H. Bullen). Schrijver houdt zich vooral bezig met de invloed der ‘bergerade’ op het Engels Drama, maar behandelt natuurlik ook het vak in het algemeen. Zijn boek is vol treffende opmerkingen. Waarom hij echter te velde schijnt te trekken tegen alle algemene theorie die een samenhang wil vaststellen tussen de verscheidene bekende verschijnselen op het gebied van de pastoraal, is ons niet duidelik.

> There is, and can be no theory of Pastoral or of any other artistic form dependent, like it, upon what are merely accidental conditions.

zegt hij. Wanneer ‘accidental conditions’ bewerken dat Vergilius, in zijn Eclogen, herders voorstelt welke sterk op die van Bion en Moschus gelijken; wanneer die, tijdens de Renaissance, met de gehele Oude letterkunde weer in de mode komen door de Italianen Tasso en Sannazzaro en door de Spanjaard Montemayor; wanneer alweer een ‘accident’ Sidney zijn *Arcadia* laat schrijven, en de invloed van Montemayor's *Diana* daarin duidelik is; dan valt het moeilik die reeks ‘toevalligheden’ anders te noemen dan *evolutie*, vooral wanneer deze algemeen erkend wordt. En het al te paradoksaal verwerpen van een dergelijke ontwikkeling *voor om het even welke kunstvorm* komt neer op het ontkennen van de mogelikheid eener letterkundige geschiedenis.

Anderen zijn gelukkig nog niet gereed om die op te geven. Zo verscheen er bij Fisher Unwin alweer een deel van de Engelse vertaling van Jusserand's *Histoire littéraire du Peuple Anglais*, en W.H. Shofield behandelt de ‘*English Literature from the Norman Conquest te Chaucer* (Mac Millan).

De serie ‘Periods of European Literature’, die bij Blackwood verschijnt, is verrijkt met een deel dat ons, Nederlanders, biezonder aanbelangt: Herbert J.C. Grierson, *The First Half of the Seventeenth Century*. Het werk heet de gezamenlike Europese letteren uit dit tijdvak te beschrijven; het is dus, uit een algemeen oogpunt, niet te billiken, dat de schrijver, in zijn boek, een overwegende plaats gunt

aan de Nederlandse letterkunde. Maar de blijkbare voorliefde waarmee Vondel, Hooft, Huyghens en anderen worden behandeld, alsook de terugblik op de vorige tijdperken tot in de XIIIe eeuw, zijn niet van aard om ons te mishagen. De schrijver heeft te Leiden en te Amsterdam vertoefd, heeft met Hollandse geleerden omgegaan, en uit bij elke gelegenheid warme sympathie en bewondering voor ons volk.

Een ander werk dat zich ook over allerlei tijden en landen uitstrekt - en waarin Fiona Mac Leod een nieuw kapitel had kunnen innemen - is J.A. Farrar, *Literary Forgeries* (Longmans). Hier hebben wij een overzicht van al de bekende vervalsingen op letterkundig gebied; schrijver spreekt o.a. van de valse 'Consolatio' van Cicero, van de fiktieve dichter Rowley, wiens verzen eigenlik door Chatterton geschreven werden, en van de meer bekende Ossian-Macpherson. Vermakelik is de geschiedenis van William Henry Ireland (gestorven 1834), die het handschrift van twee Shakespeare-drama's 'ontdekte' en ze als zodanig uitgaf; ook brieven van Shakespeare aan hovelingen van Elisabeth, en één van Lord Southampton aan de dichter 'vond' hij. De homeriese strijd over die oorkonden eindigde alleen wanneer een paleografies onderzoek bewees dat Ireland slechts tamelik behendige namaaksels van verschillende 16e eeuwse schriften had geleverd. De geleerde Boswell, de biograaf van Dr Johnson, die de dokumenten te zien kreeg, onderzocht ze nauwkeurig, geraakte in een vervoering die, bij de schaarsheid van gegevens over de dichter, begrijpelik is, en viel eindelik op zijn knieen voor de valse stukken, uitroepende: 'Nu kus ik die onschatbare relikwieën van onze bard, en God 'zij dank dat ik lang genoeg geleefd heb om ze te zien!'

In Bell's 'Miniature Series of Great Writers' verscheen *Spenser*, door R.W. Tuckwell. Het is een goede levensbeschrijving, waarin o.a. een volledige ontleding van *The Faerie Queene* voorkomt. Van Franck Sidgwick's *Popular Ballads of the olden Time* (Bullen) verscheen de derde reeks; zij bevat balladen betreffende de Schotse geschiedenis.

Vermelden wij ten slotte nog deel I en II van de nieuwe prachtuitgave van Dickens (Chapman and Hall); de 4 eerste delen van de 'Pentland-edition' van R.L. Stevenson's werken, ook een prachtuitgave, op een beperkt getal exemplaren bij Cassell uitgegeven; en eindelik een goedkope en goede uitgaaf van *The Poetry of Burns* (4 delen, Henley and Henderson).

* * *

Geschiedkundige nieuwigheden van belang zijn: T.M. Lindsay, *History of the Reformation*, deel I: Germany. (Edinburgh, Clark);

Cambridge Modern History, deel IV: *the Thirty Years' war* (Cambridge University Press); Herbert Paul, *Queen Anne*, met illustraties naar kunstwerken uit de tijd (Goupil); het vijfde en laatste deel van de *History of Modern England*, waarin de zelfde Herbert Paul het tijdvak 1885-1905 behandelt; *Political History of England*, deel IV (1377-1485) (Longmans); H.C. Lea, *History of the Inquisition of Spain* (Mac Millan); de *Victoria County Histories* (Constable), een kolossale reeks waarin tot nog toe de afzonderlike geschiedenissen van de graafschappen Somerset, Devon, Cornwall, Lincoln, Norfolk, Northampton en Essex, geheel of gedeeltelik behandeld werden; en eindelik twee werken die ons meer bepaaldelik interesseren: Baronesse Suzette van Zuylen van Nyevelt: *Courtlife in the Dutch Republic* (1638-1689) (Dent) en *Letters and Journals of S. Gridley Howe during the Greek Revolution*, uitgegeven door zijn dochter, L.E. Richards (Lane).

Deze laatste gedenkschriften van een Amerikaan, die als geestdriftig vrijwilliger deel nam aan den opstand van de Grieken, werpen een eigenaardig licht op het toenmalige, hoogromantiese philhellenisme, en ook op de bittere teleurstellingen die het dikwijls ondervond. Howe had gedroomd van helden; hij vond Griekse soldaten voor wie de bevolking in de bergen vluchtte gelijk voor Turken. Is het te verwonderen, zegt hij ergens,

> Is het te verwonderen dat de arme onwetende Griek in zijn ellende uitroept: ‘Wat kan mij de vrijheid schelen? De Turk ontroofde mij de helft van mijn have, maar de Griek neemt alles; de Turk ranselde mij somwijlen af, maar de Griek ranselt mij alle dagen af. Mijn vloek op die oorlog!’

Te vergelijken met Byron's vaak bittere ontboezemingen over het

> Clime of the unforgotten brave,
> Whose land from plain to mountain-cave
> Was Freedom's home or Glory's grave.
> M. BASSE

Een Blik op de Ontwikkeling van de Schilderkunst in Zuid-Nederland van 1800 tot nu (*Vervolg*).

VI.

Vooraleer ik mij nu met de derde ontwikkelingsperiode van onze Vlaamse kunst, of, juister gezegd, van onze figuurschildering sinds 1830 bezighoud, komt het mij wenselik voor, noch een ogenblik te verwijlen bij enige mannen van onloochenbare betekenis, wier werken moeilik tot een van de bewuste drie richtingen terug te brengen zijn: Madou (1796-1877), Wiertz (1806-1865), Alex. Thomas (1810-1890), Karel Verlat (1824-1890), Lieven de Winne (1821-1880).

Op de antiek-klassieke richting hoef ik hier niet in te gaan. Slechts een paar kunstenaars sloten er zich bij aan: Coomans, die lang vóór Alma Tadema, maar op verre na niet met dezelfde verbazende archeologiese wetenschap, evenmin met hetzelfde talent, Tadema's onderwerpen behandelde, zie o.a. *De Beker van de Vriendschap* in het Brussels Muzeum; Stallaert, wiens *Troja in Brand* en *Dido's Dood*, in hun brede, bijna dekoratieve behandeling, ondanks zekere neiging tot het deklamatoriese, evenals van Biesbroecks *Orestes en de Furiën* en *Aristogiton en Biton* toch verdienstelik mogen genoemd worden, terwijl, van de lateren, Montalds *Opkomst van het Volk* en vooral Delville's *School van Plato* zeker niet zonder betekenis zijn. Inzonderheid is het werk van de laatste in zijn welbegrepen dekoratieve opvatting, ondanks zekere eentonigheid in de keus van de tiepen, een schepping van onbetwistbare poëtiese waarde.

Madou, die eigenlik veeleer een grafies kunstenaar was dan

een schilder, - tot 1840 was hij zelf uitsluitend als tekenaar werkzaam, - is best te beschouwen als een te laat gekomen, zij 't ook talentvol epigoon van de kleine Hollandse en Vlaamse genre- en anekdotenschilders: Ostade, Teniers, Brouwer, Craesbeek, enz. Wat hij, met het tekenstift, voortbracht in zijn na 1836 door de Brusselse Maatschappij van Schone Kunsten uitgegeven *Scènes de la Vie des Peintres flamands et hollandais*, is zowat schering en inslag gebleven van al wat hij later met het penseel uitvoerde. Zijn gebreken zijn en blijven die van de andere genre-schilders uit de jaren 1830-40: Ferd. de Braekeleer, *De Schoolmeester*, 1836, *De Greef van Halfvasten;* J. van Regemorter, *De Bruiloft van Jan Steen* en *Grietje van Goyen,* 1836; en die zelfde gebreken vinden wij terug bij de latere epigonen van deze epigonen, van David Col af tot de Portieljes toe. Allen gingen en gaan zij uit niet van werkelik geziene dingen, maar van herinneringen, behouden uit het werk van anderen. Zo wordt hun observatie een ontleende; hun *spirit* een tweede-handsgeestigheid; hun vreugde en jolijt geveinsdheid en schijn.

Misschien was de beste van de gehele groep van Regemorter, altans zo zijn ontwikkeling in later tijd in evenredigheid was geweest met zijn werken uit de jaren 1830-1840, o.a. *Oud Man en jonge Vrijster, Jong Meisje overvallen door een Matroos*, en de reeds gemelde *Bruiloft van Jan Steen*.

Een Frans kritikus, de reeds meer aangehaalde Gabriel Séailles, heeft het volgende ongemeen juiste oordeel over Madou en terzelfdertijd over de gehele groep, waartoe hij hoorde, uitgesproken:

‘Madou s'est efforcé de retrouver le style de Teniers et des van Ostade, et il a pu croire qu'il avait réussi à attacher ainsi, comme Leys, l'école nouvelle aux traditions du passé. Il a beaucoup de talent et les vingt tableaux qu'on exposé[1] ont vraiment l'intention d'être d'une gaîté folle. Trop de talent, trop d'intentions, pas assez de génie... Il faut que le rire monte aux lèvres sans qu'on y songe, pour qu'il se communique. L'effort pour être gai a quelque chose d'inquiétant comme la dissimulation d'une tristesse. Les paysans de van Ostade boivent, dansent, s'embrassent et se cognent pour leur plaisir, sans

(1) Jubileumtentoonstelling van 1880.

songer qu'on les regarde: les personnages de Madou ressemblent à des acteurs grimés qui ne s'amusent que pour amuser les autres. - Ils jouent merveilleusement, imitent très bien, mais ce n'est pas la vie; c'est la grimace de la vie...'

Het is zeker te betreuren, dat Madou zijn niet gering talent niet veeleer tot het weergeven van de op heterdaad betrapte natuur heeft aangewend. Dat hij daartoe was opgewassen, schijnen een zeer gering aantal van zijn werken te bewijzen, o.a. het in 1845 voltooide *De Verzoeking* (*La Tentation*), onlangs in een te Brussel gehouden veiling (1905, Fiévez) verkocht, een werk van wezenlike verdienste. Overigens staat, in *dit* opzicht, Adolf Dillens (1821-1877), van wie zekere Zeeuwse volkstiepen, ofschoon eveneens veel te opgesmukt en te glad, toch heel wat nader bij de natuur komen en vooral iets van de gezonde goede luim van het volk behouden hebben, stellig een eind boven hem.

Een man van uitzonderlike begaafdheden was zeker wel de trotse, krachtige Antoon Wiertz, wiens muzeum te Brussel noch vóór weinige jaren meer buitenlanders aantrok dan alle andere muzea van België te zamen. De beruchte uitvinding, waarvan hij zelf zo hoog opgaf en zo veel goeds verhoopte en die hij zelf *peinture mate* doopte, laten wij hier liefst onbesproken.

Niet daarin ligt zijn betekenis, evenmin als in zijn op verre na niet geslaagde poging, om Rubens als koloriest te evenaren.

Zijn betekenis, ik zou haast zeggen, zijn overigens zeer relatieve grootheid, bestaat hierin, dat hij de eerste was, die de kunst liet denken, haar met de strevingen van het steeds voorwaarts schrijdende mensdom bekend maakte en verzoende.

Volgens deze wijsgerige romantieker had de kunst noch een hogere en betere bestemming dan enkel een uiterlike streling van de zinnen, dan een uitsluitelike, ofschoon zo volmaakt mogelike toepassing van lijnen en kleuren te zijn. Uitgaande van deze onomstootbare waarheid, dat de kunst tot de mens spreekt, en dat zij ook op de ziel, op de denkende, alles uitvorsende en ontledende geest en geensins enkel op het gevoelige hart indruk *kan* teweegbrengen, kwam hij, natuurlik niet dan bij middel van een vernuftig sofisme, tot het besluit, dat - om waarlik menselik te zijn, de kunst als vertolkster van grote waarheden, als zedeleraresse *moet* optreden.

Nu ligt in dit verheven pogen juist zijn grootste en grofste fout. Wiertz kwam er weldra toe, essentieel letterkundige met wezenlik plastiese onderwerpen te verwarren en liep zodoende te loor in het vervelendste van alle genres, in de halfstlachtige didaktiek, de *peinture écrite*.

Daarbij komt noch, dat zijn stukken op meer dan één plaats niet van duisterheid in de voorstelling, ja, zelfs van onklaarheid in de opvatting zijn vrij te pleiten.

Wiertz wist het evenwicht niet te behouden tussen de diepte van zijn eigen schepping en de betrekkelik geringe middelen, die zijn kunst hem ter beschikking stelde. Lang niet altijd heeft hij de grens tussen poëzie en beeldende kunst, grenzen door hun wezen zelf tussen deze beide uitingen van de menselike ziel getrokken, geëerbiedigd. Vandaar dat de bezoekers van zijn muzeum genoodzaakt zijn, een beschrijvend en opheldernd katalogus te raadplegen.

Doch ook déze fout heeft men overdreven, en niemand, die voor ontwikkeld man wil doorgaan, hoeft een ogenblik naar de filozofiese betekenis van verscheidene van zijn schilderijen, als *Un grand de la Terre, Le Triomphe du Christ, Le Phare du Golgotha*, te raden of te zoeken. Déze schilderijen ten minste zijn, evenals zijn beroemd en imponerend *Gevecht van Trojanen en Grieken om het Lijk van Patroklos*, even duidelik uitgebeeld als diep en klaar gedacht en opgevat.

Ook de te Malmédy in Pruisen geboren Alexander Thomas, leerling van von Schadow te Dusseldorf en van de jongere van Bree te Brussel, is in zeker opzicht een geestverwant van Wiertz, ofschoon hij nooit onder diens invloed kwam. Zijn werk mag niet geheel vrij zijn van rhetorika en gezwollenheid, zijn kleur noch zo konventioneel en oppervlakkig; aangrijpende dingen als *Judas bij Nacht op de Kalvarieberg* (1854)[1] werden er door de gehele romantieke school na 1830 geen vijf voltooid.

Bij de behandeling van de romantieke periode vermeldden wij reeds terloops de naam van Karel Verlat, wiens plaats en rang gedurende lange jaren in de Vlaamse school zo in 't oog vallend waren, dat ik niet kan nalaten enigsins over hem uit te weiden.

(1) Brussels muzeum.

Kunstenaar van zeldzame veelzijdigheid, verbeeldingskracht en - eilaas! - al te oppervlakkige geleerdheid, daarbij werkelik kundig tekenaar en, in zuiver ambachtelik opzicht, een van de stoutste en vlugste ‘borstelaars’ van zijn tijd, bezat Verlat *schijnbaar* al wat vereist is, om een groot meester te worden. Ongelukkiglik ontbraken hem, eerst een beetje smaak, daarnaast een goede dozis zelfbeheersing, dan noch vooral een voldoende onafhankelikheidszin, om zich aan de dwingelandij van zekere verouderde procédés, stelsels en meningen te ontworstelen, en een genoegzame bescheidenheid om niet dadelik elke eigen proef als een meesterstuk te beschouwen.

Bijna in alle genres heeft Verlat zijn krachten beproefd. Van de geschiedenis ging hij over tot de dierschildering; op een genrestuk liet hij onmiddellik een satiriese allegorie volgen; korte uren na een landschap voltooid te hebben behandelde hij een godsdienstig of filozofies onderwerp, en telkens - een oprecht onbevooroordeelde kan het bezwaarlik loochenen - kwam hij tot een rezultaat, hetwelk, dikwels, ja meestal onvolmaakt, ‘als geheel’ toch door een voortreffelike uiterlike bewerking indruk maakte, ja, door ongemeen brio meer dan ééns verblufte.

Alles wel ingezien geloof ik te mogen beweren, dat de vakken, waarin Verlat werken van blijvende waarde heeft nagelaten, de satiriese allegorie en de dierschildering zijn. Zijn *Coup de Collier* houd ik, persoonlik, voor tamelik oppervlakkig en hol en voor erg arm in opzicht van kleur; zijn *Strijd van een Leeuw met een Buffel* echter, evenals het eerste in het Antwerps Muzeum, blijft met zijn verbazende levendigheid van beweging niet zo heel ver beneden Alfred Verwee. Zijn apen, vossen, honden en katten, om het even of zij uitsluitend om wille van hun kleurrijke pels en hun levendige bewegingen of ook noch met deze of gene satiriese of filozofiese bedoeling geschilderd werden, zijn meestal belangwekkend, somtijds bijna meesterlik! Zijn schets *Jonge Eendjes en Kippen* in het Brussels Museum is een waar juweel. Hoe jammer, dat hij niet veel van zijn schilderijen zo onafgewerkt liet als dit stukje!

Zijn herinneringen uit het Oosten, zowel landschappen als filozofies-godsdienstige stukken, kan ik niet in gelijke maat waarderen. Wel is zijn *Madonna met de vier Evangelisten* een voortreffelik stuk

werk, maar wat vind ik er weinig in van de personen, die zij moeten voorstellen! Zijn H. Maagd is een bevallige jonge Arabiese vrouw, maar niet de moeder van de Messias. Indien Verlat geen vrede nam met de legendariese en historiese waarheden, sedert eeuwen aan die gestalten verbonden, - en, juist dáárom is zijn werk onvolmaakt - waarom heeft hij er dan hogervermelde titel aan gegeven?

Zijn voornaamste, uit het Oosten meegebrachte schilderijen zijn bepaald *Vox Dei* en *Vox Populi*. Het eerste is, ondanks de hoge aanspraken van de schilder, een holle deklamatie; het ander, waarin ik gaarne een machtig talent van tekenen en een tamelik stoute samenstelling erken, lijdt wel niet aan hetzelfde euvel als de *Madonna*, maar dan toch aan een nauweliks geringer: het zondigt tegen de zogenaamde *choix du moment*. Ik bedoel dit: het ogenblik, namelik datgene, waarover de schilder alleen beschikt, is slecht gekozen..... Het Joodse plebs, woedend, razend, tot het toppunt van verbittering en razernij gestegen, staat voor eeuwig op het doek, niet als het leven zelf, maar als een gebaar, een grijns, een overdrijving, bijna een karikatuur. Dat plebs vloekt, tiert, beweegt niet meer; uit al die wijdopen monden komt geen kreet; al die gebalde en opgeheven vuisten zijn bewegingloos....

Daaronder zijn er misschien enkele meesterlik gedane ‘posturen’, maar zij ontberen de slag van de pols en de ritmus van het leven. En toch, hoeverre overtreffen deze stukken het laatste historiese schilderij van Verlat, de door zovelen onbedacht geprezen *Vernieling van Alva's Standbeeld!*

Terwijl wij in de gindse twee werken de tot rijpheid gedijde vruchten van een noch in volle levenskracht staand en veelzijdig ontwikkeld kunstenaar begroeten, vallen er in het laatste overal sporen van verzwakking op te merken. Als vinding echter is het geheel noch zo slecht niet. Hoe jammer, dat de kunstenaar, toen hij aan de uitvoering begon, de door Goethe zo terecht geprezen zelfbeheersing en -beperking zo op ende op uit het oog verloor.

Wellicht zal het meer dan één ontstemmen en mij bloot stellen aan het verwijt van partijdigheid, maar - wat ik het allerminst in Verlat kan waarderen, dat is, wat ik juist het liefst van al wilde, en met het volste recht ook wenste in hem te kunnen vereren. Een groot

koloriest, dat is hij, wat anderen ook beweren, gedurende zijn lange loopbaan slechts uiterst zelden geweest. Hij was het meest van al in het schetsje van Brussel en in een paar kleine apenstudies; minder, maar toch noch, in zijn *Madonna met de Evangelisten;* minder en minder in al wat hij meebracht van en voltooide na zijn reis in het Oosten.

Maar hoe licht is het nu ook te begrijpen, dat een zuiver koloriest, een geboren ras-schilder als de Braekeleer niet kon gewaardeerd worden door een generatie, die Verlat als ‘de’ schilder bij uitmuntendheid huldigde. -

Een naam, die leven zal, is die van de te Gent geboren Lieven de Winne.

Bij deze zoekt men wel vergeefs fantazie en samenstelling; als geboren portretschilder was het er hem alleen om te doen, de waarheid uit te spreken; maar zijn blik was scherp en reikte diep en onverbiddelik juist trof zijn oordeel. Als een trouwe spiegel geeft elk van zijn doeken ons de voorgestelde in al zijn naïeve openhartigheid weer. Bij hem geen *ficelles*, geen truukjes; geen gewilde schitterende kleurschakeringen als bij de Fransman Carolus Duran, geen evenzeer berekende monochromie als bij Lenbach; op donkere en bescheiden achtergrond laat hij het hoofd uitkomen in volle licht, als wilde hij zeggen: ‘zie, dat is 't, wat gij moet bekijken!’

De Winne bekommerde zich weinig om al wat bijzaak is: pracht van klederdracht, rijkdom en juwelen, distinctie van meubelen, bevalligheid van draperijen, ofschoon hij zulke dingen - ten bewijze zijn *Graaf van Vlaanderen* en *Baronnes van H*..... - op volmaakte wijs wist te schilderen. Maar hij beeldde het leven af in al zijn waarheid en kracht, in de oprechtheid van ogen, houding en gebaren, en zijn modellen staan vóór ons sprekend en denkend tegelijk zó als zij waren: de mens, de innerlike mens, het IK als men wil, ziedaar wat er leeft en ademt in zijn portretten, en zelden slechts is het oordeel, dat de Winne over dat *ik* velde, ongegrond. *Jules Breton,* de Franse dichter en schilder; *M. Sanford,* de Amerikaanse diplomaat; *Mevrouw van der Stichelen; De heer Guillery, Voorzitter van de Kamer; Mevrouw Rolin-Jacquemyns,* nooit wordt men moede ze te bekijken; men blijft er vóór staan, men blikt hen diep in de bezielde ogen; men voelt lust, om hen aan te spreken.

VII

De eerste en wel de voortreffelikste vertegenwoordiger van de derde en laatste stroming in de Vlaamse figuur-schildering van de vorige eeuw is Karel de Groux (1825-1870), van wie de eerste werken in zekere maat een half romantieke en archaiese bedoeling verrieden, welke hij intussen weldra voor een onbewimpeld realism liet varen. Zijn *Un Coin de la Vie moderne* (Antwerps Muzeum), enige haveloze en magere bewoners uit een armemensensteegje, die, met hongerige blik en huiverend van koude, hun verstijfde leden aan een koffibranderstrommel staan of zitten te warmen; zijn *Viaticum bij Nacht, Afscheid van een Loteling, Van het Leger terug, Het Benedicite*(1) en *Bedevaart naar Anderlecht*(2) zijn even zovele, even stoute als gelukkige grepen uit het moderne bestaan, onderwerpen, niet met de scherpe blik van de kunstenaar alleen, maar ook met het tedere gevoel van een wijze gevonden. Die arme bedelaressen, wie de koffiegeur zichtbaar het water in de mond doet komen; die dronkaard, die zijn vrouw stervende terugvindt(3); die boeren, welke elkaar, psalmen en gebeden opzeggend, terug en terzijde dringen, zijn ‘oude bekenden’ - zegt de toeschouwer bij de eerste blik; zijn ‘voortreffelike tiepen’ - zo noemt ze de kenner.

Wij zouden bijna tot de Gotieken moeten teruggaan, om een *equivalent* voor de Groux' kunst te vinden. Hij behoort tot die kunstenaarsfamilie, die, meer dan alle andere, voor de komende geslachten een openbaring van deze demokratiese tijd *zal* zijn: Israëls in Holland, Millet in Frankrijk zijn zijn geestverwanten, gelijken, *pairs*.

De invloed van de Groux was voor het genre, of beter gezeid voor de volksschildering, nauweliks minder groot dan die van Leys voor de historie.

De geniale schilder van *De Bedevaart van de H. Guido te Anderlecht* en van *Benedicite* werd weldra door een ganse schaar jongeren, waaronder vooral Meunier, Alfred en Jozef Stevens, K. Her-

(1) Brussels Muzeum.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.

mans, Delpérée uitblonken, zij het ook aarzelend, nagevolgd. Ook enige van onze allerbeste latere schilders zijn in zekere zin zijn nakomelingen in de kunst: Struys, van Aken, Leo Frederic, Levêque; in zeker opzicht ook de schilders van landschappen met figuren, Claus, Theodoor Verstraete, Jakob Smits, Frans van Leemputten, Farazijn, Luyten, ik zeg niet in de kleur, maar wel in de behandeling van hun mensengedaanten; en zelfs, ofschoon meer onrechtstreeks, de veel jongere en zich gedeeltelik naar Breughel inspireerenden: Laermans en Marten Melsen.

In meer dan één van Luytens beste stukken, o.a. in *De Werkstaking, Het Vissersgezin*, en in het eerst in 1899 voltooide heerlike *Hartzeer,* vinden wij, ondanks alle verschil in de uiterlike behandeling, de geest van de Groux weer.

Een van de eersten, die - meer instinktmatig dan wel beredeneerd en berekend - de Groux navolgden; degene, welke in deze richting - zij 't ook meer als beeldhouwer - de grootste bijval bekwam, was Meunier (1831-1905).

In donkere, grauwzwarte tonen voltooide hij lange, lange tijd, zeker van 1857 tot 1862, tonelen van kommer en gebrek, last en lijden, ernst en overweging, zonder evenwel tot dan toe ook maar iets van het humaniteer-demokraties streven van zijn meester te tonen.

Voor de eerste reeks vond hij de stof eensdeels in de godshuizen, anderdeels in de levensgeschiedenis van de kristen martelaars, voor de tweede in het stille, streng geregelde leven van de kloosterbroeders.

Ik overschat de waarde van deze dingen niet. Zijn koloriet was niet rijk, op verre na niet oorspronkelik en al te zeer verwant met dat van de Groux zelf. Maar ondanks al haar zwakke kanten onderscheidde zich de kunst van onze schilder ook gedurende déze periode door oprechtheid en teerheid van gevoel en meermaals door een zeer scherpe kijk op het leven. Tot het beste, wat hij in die jaren voortbracht, behoort zijn *Epizode uit de Boerenkrijg*[1] en vooral zijn *S. Franciscus van Assisi*.

Rond dezelfde tijd nam hij het op zich een aantal illustraties te

(1) Brussels Muzeum.

leveren voor de door Camille Lemonnier voor *Le Tour du Monde* geschreven uitgave, *La Belgique*.

Hoofdzakelik verlangde men van hem een reeks voorstellingen uit het leven van de arbeiders-bevolking in de Waalse nijverheidsdistrikten.

Daar, te Seraing en te Val-St-Lambert, ontstonden de twee eerste werken van een geheel nieuwe periode.

Al die arbeiders-figuren waren met volmaakte, tekniese meesterschap geschilderd. Men wist niet wat denken en zeggen over deze stukken, waarin hij, als opzettelik met alle overleveringen van de officiëele kunst gebroken had en waarover ik zelf, ongeoefend als ik toen was, durfde schrijven: ‘Meunier's werken doen ons onweerstaanbaar aan barleeven denken. Sommigen noemen de kleur onaangenaam. Het antwoord op de vraag, of zij niet meer waar en natuurgetrouw dan mooi zijn, kan intussen niet anders dan bevestigend luiden’. Van rond 1880 tot zijn dood leverde de meester een gehele reeks dergelike voorstellingen, voorvallen uit het leven diep in de mijnen of in de droefgeestige *corons* van het Walenland, dingen vaak van een bepaald grafies karakter, waarin de tekening meer op de voorgrond treedt dan het koloriet en waarvan de tiepen, ietwat eenvormig en konventioneel, getuigen van een innig meegevoel voor het lijden en strijden van het moderne proletariaat. Ontegenzeggelik had Meunier, door het voltooien van deze stukken, werkelike invloed op het hernieuwen en modernizeren van onze figuurschildering.

Degene, die de Groux, in de uiterlike behandeling, zij 't ook op breder schaal en met minder bescheidenheid, het dichtst bij komt, is Alexander Struys (1852).

Deze kunstenaar zou kunnen doorgaan als het levend en treffend bewijs, dat alle manieren goed zijn, als degene, die ze zich toeëigent, maar voldoende talent bezit. Zijn koloriet is alles behalve modern: het heeft schrikkelik veel gelijkenis met de al lang in zo'n slechte roep staande bruinschildering van zekere nabootsers van de kleine zeventiendeeuwers; het heeft meer dan ééns tot basis het terecht versmade *sirop d'Anvers* en is daarbij meer dan ééns nuantieloos, eentonig, zwaar en hard, en in tal van zijn schilderijen hetzelfde.

En toch voelen wij ons zelden door deze sombere kleurenscala

ontstemd en past zij zo volkomen op het behandelde onderwerp, dat wij schier geneigd zijn bij hem te prijzen, wat wij bij anderen, zeker, overtuigd zouden gispen.

Evenals Meunier en de Groux doet Sander Struys grepen in het volle lijdensleven van de armen. Enkel doet hij zulks eenvoudig uit belangstelling in het lot van de medemens, zonder de minste bijgedachte, zonder de minste filantropiese of filosofiese bedoeling, zonder de steeds wrange bijsmaak van een tendenz.

Van alle modernen, uitgezonderd alleen Israëls misschien, weet geen zo onderhoudend en roerend van hen te vertellen.

Hij vertelt doodeenvoudige, alledaagse, haast onbeduidende geschiedenisjes: '*van het moedertje dat de H. Maagd vereerde; van het gestorven kindeke en van het leed van moeder; van het kindeke, dat ziek viel, en van moeders schrik en angst; van het bedrogen meisje en de wijze troost van de heer pastoor*.

En hoe eenvoudig die onderwerpen op zichzelf ook zijn, als Struys ze behandelt, worden zij hertoverd in aangrijpende, zich voor altijd in het geheugen prentende bladzijden uit het grote en nooit volgeschreven boek van het menselik lijden.

Daartoe heeft hij niet vele figuren nodig; een vrouw met haar man, een moeder met haar kind! Veel heen- en weergeloop of armgezwaai geeft hij ook niet te zien: stil, ongewoon stil en rustig houden zij zich op zijn schilderijen; de armen hangen haast bewegingloos neer, de lippen blijven stom, de ogen zijn zedig terneergeslagen, en toch treft ons dat stille spel tienmaal dieper dan de bloedigste veldslag- of omwentelingstonelen uit de romantieke tijd.

In een smalle armoedige straat te Mechelen bezocht ik met hem de schamele werkmanswoning, waar hij de meeste van zijn latere werken geschilderd heeft.

Want - en in mijn oog strekt dit hem tot grote eer - Struys behoort in genen dele tot die schilders, welke in hun eigen werkplaats de zonderlingste voorvallen beleven en zich in eigen tuin op jacht begeven.

Dat was wel de kleine, kale keuken, waarvan ik de witgekalkte, hier en daar met een *santje* of een portretje versierde wanden, uit zijn werk zowel kende. En toch was zij die keuken niet! Waarom? Omdat

Struys geen angstig kopiist van de werkelikheid, geen fotograaf is, die al wat hij ziet nauwgezet natekent, zoals het is, omdat hij niet anders kan; maar omdat hij, wát hij waarneemt, weet te louteren en om te zetten tot iets beter en hoger; omdat hij er stijl weet aan te geven.

Struys is een dichter, die in elke streek van zijn penseel iets van zijn eigen gemoed legt en al wat hij op het doek tovert met het milde, warme licht van zijn ziel weet te doordringen.

VIII.

Van geen afzonderlik vak van schilderkunst is het moeiliker een overzicht te geven dan van de eigenlike '*natuurschildering*', onder welke naam ik hier landschap, mariene en dierschildering wens samen te vatten. Vooreerst vond geen vak een talrijker schaar beoefenaars en doorleefde geen even talrijke ontwikkelingsperioden als juist dit ene. Om volledig te zijn, zou men, zonder overdrijving, de Zuidnederlandse vertegenwoordigers van dit genre in wel een *twaalftal* groepen moeten onderscheiden, die, weliswaar, altijd met elkander verwant blijven, maar even duidelik, ten minste voor wat de uiterlike behandeling betreft, van elkander afwijken.(1)

Een algemeen kenmerk is bij allen of bijna allen waar te nemen: zij hebben van het landschap een in zeker opzicht kleingeestige opvatting en bepalen zich doorgaans tot een beperkte, meestal enge gezichtskring; slechts bij uitzondering stellen zij, ik wil niet zeggen een werkelik landschap, maar een geheel bos, een gehele heide, een algemeen gezicht op een dorp of een stad voor. Dit is in de eerste plaats te wijten aan de omstandigheid, dat zij, geboren in een effen-vlak gewest, er niet aan gewoon werden, een geheele streek uit de hoogte, om zoo te zeggen in vogelvlucht te bekijken.

Zij schilderen eigenlik geen 'landschappen', maar veeleer gedeelten, hoekjes, lapjes van een landschap: een boskant, een stuk

(1) Bijvoorbeeld... *Sentimenteel* met van Assche en Eug. Verboeckhoven, *romantiek* met Robbe, Piéron, *traditionalisties* met Fourmois, wordt het landschap voor het eerst *plein-airiest* met de Knyff rond 1850, *realisties* met Boulanger rond 1863, daarna *impressionnisties, nêo-impressionnisties, zuiver-luminiesties*, enz.. Zooveel mogelik laat ik deze al te stelselmatige onderscheidingen ter zijde.

beemd, een akkertje, een huisje met tuin, een kreekje, de bocht van een rivier, in het beste geval het gezicht van een dorpsgehucht, een stadswijk, een dok. Is dit een gebrek? Misschien wel. In elk geval schijnen sommigen in de laatste jaren onbewust naar een verruiming van gezichteinder te streven. Mij dunkt, dat dit bij Claus, Baertsoen, Verstraeten, Delaunois, anderen noch, duidelik te bemerken valt. In noch grotere mate wellicht bij Frederic: - deze schilder werkt gewoonlik in het bergland, de Belgiese Ardennen.

Laten wij echter de tijd niet vooruitlopen.

In de eerste jaren van de negentiende eeuw vertoonde de landschapschildering over 't algemeen een uitgesproken sentimenteel karakter. Histories, op de manier van Claude Gellée en Nicolas Poussin en de Nederlanders Poelenburg, Huysmans, Breenberg, Rysbrach, Emm. de Witte, was het niet meer; bijbelse en geschiedkundige epizoden speelden er zich niet meer in af, maar des te liever stoffeerde men het met een of ander, liefst romanties avontuur, bij voorkeur in staat om op het gemoed te werken, om medelijden, angst of verschrikking op te wekken.

Het muzeum van Antwerpen en dat van Brussel bezitten elk een tamelik typiese *representative piece* uit die jaren; 't eerste, *De Bliksem* van Hendrik van Assche (1774-1881), het tweede, *Kudde in een Onweer* van Eug. Verboeckhoven (1798-1881). Uit beide stukken kunnen wij leren welke eisen men toen ten tijd zo al aan een landschap stelde, wilde het voor belangrijk doorgaan. ‘Een brok natuur, gezien door een temperament’, hadde toen wel niemand voldaan! Een onderwerp was er in de eerste plaats nodig. *De Bliksem*: een bouwvallige kapel, omgeven door hoge statige bomen met verwrongen takken; heel ver, onder de bomen door, heel klein, een dorpskerk... Zwart en dreigend de lucht boven en achter kapel en geboomte... De bliksem treft een boom en splijt een reusachtige tak in twee... Een paard gaat op hol en de ruiter ligt half verbijsterd op de weg... En - o wee! het hollend ros stormt recht toe op een vluchtende kudde schapen, waarvan de herder een lammetje, dat niet snel genoeg liep, onder de armen draagt. De bliksem is een meetkundig figuur, zorgvuldig met het lineaal in geel *(sic!)* op het zwart van de wolk getrokken. Van bliksem*licht* geen spraak.

Van Assche werd door zijn tijdgenoten zo zeer op prijs gesteld, dat zelfs Navez van hem getuigde: *Il n'a pas son pareil en Europe.*

Verboeckhoven is eenvoudiger, ook wel grootser. *Kudde in een Onweer*: een storm, als Lear eens op de hei beleefde, woedt en raast over de vlakte... Tot dicht bij een verweerd kruisbeeld dreef de herder zijn dieren vooruit... Angstig blikt hij omhoog, en de schapen verdringen zich niet minder angstig tegen elkaar. Ondanks al het theatrale en gewilde, is deze voorstelling ook voor de hedendaagse toeschouwer belangrijk, boeiend, treffend; - spreekt zij tot het gevoel even zeker als tot de verbeelding.

En meer dan ééns slaagde deze kunstenaar aldus!

In 1836 stelde hij een tafereel tentoon: *Een Kudde Paarden door Wolven in Polen overvallen*, waarin hij, als het ware, zich zelf overtrof. Het was een stuk van ongewone afmetingen, h. 2,47 op b. 3,75, voorstellende, op het voorplan, een twaalftal paarden, waarvan vier of vijf geheel, de andere slechts gedeeltelik zichtbaar, een twintigtal wolven en vijf menners. Op het tweede plan - een aantal andere figuren van mannen en paarden. Niet alleen waren de dieren werkelik knap getekend, - zoals men weet boetseerde Verboeckhoven eerst, in de gewenste houdingen, de paarden die hij wilde schilderen, - maar hier boogde het landschap - een gezicht in het late najaar, zowat half of einde November - op ware pikturale schoonheid.

Is het niet treffend, tot in 1880 toe, namelik bij de Beul, Verlat, noch anderen, de zelfde opvatting van het landschap terug te vinden? Bij deze schilders dus geen spraak van de eenvoudige uitzegging van een werkelik ‘toevallig’ ondergane indruk of de wedergave van een werkelik waargenomen effekt om dat effekt alleen; maar wel een vooraf beredeneerde samenstelling, een epiese, dramatiese of idilliese gebeurtenis, spelend in een landschap, om 't even of dit dan zal uitmunten door *lijnen-* of door *kleuren*schoon. Van Verboeckhoven schreef de Bast: *‘ses ouvrages sont toujours demandés et ils se vendent avant de quitter le chevalet!’*

Lauters, Piéron, Willem van der Hecht, Keelhoff, Jakob Jacobs, de Jonghe, Derickx, - waarom er noch andere genoemd? - werken allen min of meer voort op de wijze van papa van Assche, alleen - van lieverlede - met meer gevoel voor werkelik pikturale effekten.

Ook Portaels, die van een reis in het Oosten een reeks stukken meebracht, welke evengoed sentimenteel-romanties zijn als de bekende landschappen van Fromentin, hoort noch bepaald tot deze groep.

Iets als een voorsmaak van het eerlang komende impressionistiese landschap geeft Kindermans (1822-1863). Wars van alle sentimentaliteit, versmaadt hij het, te boeien door gebeurtenissen; de natuur zelf, meest in haar idilliese momenten bespied, is voor hem het heerlikste van alle onderwerpen. Uit enkele van zijn stukjes, o.a. zijn *Ourthelandschap in de Ardennen*, in het Antwerps muzeum, ademen de frisse maagdelikheid en de weldoende kalmte van de werkelike natuur ons tegen.

Is het niet ongelooflik, dat, in die zelfde tijd, toen hier op de klassieke bodem van de schilderkunst de kleingeestigst denkbare conventie allen zonder uitzondering beheerste, in Engeland een Constable, na rechtstreeks ter school te zijn geweest bij Rubens en enigsins bij Rembrandt en Hercules Seghers, en een Turner, na met liefde Claude Gellée te hebben bestudeerd, gene in het rijktonige, deze in het helle, gene in het kleurenkrachtige, deze in het lichtstralend landschap, meesterstuk op meesterstuk schiepen?

En ontkiemde uit de studie van Bonington en Constable en uit de liefdevolle beschouwing van de natuur niet in dezelfde tijd in Frankrijk de gehele heerlike school van Corot, Rousseau, Dupré Troyon, Daubigny?

De eersten, die, in België, - lang niet zo aarzelend en vreesachtig als men nu wel eens denkt, de oude wegen verlieten, waren, geloof ik, de Walen Fourmois en Quinaux, de Vlamingen, ridder Alfried de Knijff en Egidius Leemans. Allen zijn min of meer impressionniesten in de zin van de kunstenaars uit de school van Barbizon; wel het meest de voorlaatste en laatste.

De eersten hellen meer over naar Dupré en Rousseau, de twee laatsten meer naar Corot, maar zonder het geringste van de toch wel konventionele iedealiteit van deze Fransman over te nemen. Om een denkbeeld te geven van de Knijff's (1830-1885) uiterst fijngevoelig temperament zou zelfs het ene zeer kleine stukje, *Het Dorp Chaslepont* in het Antwerps Muzeum, voldoende zijn. Het is een juweel van het zuiverste water. Ook zijn *Stolenbos*, Brussels Muzeum, is een in de

eenvoud van zijn opvatting grootse, dichterlike bladzij: de natuur gezien met wel op haar verliefde, maar toch vooral op waarheid beluste ogen.

Overigens was de Knijff, evenals Leemans (1839-1883), zijn leven lang een onbegrepene, een miskende. Rijk, werd hij door kunstenaars van beroep, die hem niet tot de enkels kwamen, gescholden voor een ‘liefhebber’ zonder meer, en eindelik stierf hij, ontgoocheld en verbitterd, in bijna-armoede... Wat Leemans aangaat, slechts één muzeum in het gehele land bezit van zijn werken: het Antwerpse. Het is mijn volstrekte overtuiging, dat het volstaan zou, heden, de twintig à dertig land-, stad- en stroomgezichten, welke een paar smaakvolle verzamelaars van hem bewaren, in één tentoonstellingszaal bijeen te brengen, om de zeer verdienstelike, ook in enigsins kommerlike omstandigheden overleden kunstenaar, bepaald in eer te stellen.

Een twintig jaren ouder dan deze twee had Fourmois (1814-1871) het geluk, van zijn eerste optreden reeds ruimschoots bijval te vinden. Zijn *Molen in de Ardennen* maakte in 1840 evenveel sensatie als, later, zijn *Landschap in de Kempen* of zijn *Moeras.*

En is het nu niet zonderling, treffend, te kunnen vaststellen, dat - evenals Leys in de jaren 1860 terugkeert tot de *traditie*, zo ook Fourmois in 1840-1850 aansluiting zoekt bij de overlevering, en wel voornamelik bij die van Hobbema?

Noch wel iets meer en beter dan zekere bizonderheden van samenstelling en verlichting, - dus een beetje konventie, - haalde Fourmois bij deze meester. Hij leerde van hem vooral de eenvoudige, zich als het ware uit maagdelike schuwheid verbergende bekoorlikheden, de tedere schoonheden van de natuur herkennen, begrijpen en vertolken. Zo zien wij hem stoutwech sneeuw- en misteffekten aandurven, schijnbaar alledaagse hoekjes en kantjes, huisjes en hutjes schilderen, - iets wat wellicht niemand noch sedert honderd jaar gedaan had.

Quinaux (1822-1895) is de voornaamste volgeling van Fourmois. Te betreuren is het, dat hij, in stede van onafhankelik artiest te blijven, aan het akademies onderwijs zoveel van zijn tijd ten offer bracht. Zijn *Wed in de Lesse* (Brussel) en zijn *Landschap in Savoeye* (Antwerpen) verraden, 't een meer dan 't ander, een grote aanleg voor realisties weergeven van breed-geziene panorama's.

Een geheel afzonderlike en eervolle plaats bekleedt Frans Lamorinière (1828-). Zonderling genoeg - zijn opvatting van het landschap gaat uit, niet van de oude Hollanders of hun navolger Fourmois, ook niet van zijn stadgenoot Knijff en de grijze school, maar van de door hem zeer bewonderde Leys.

In zijn stoffelik uiterst verzorgde, met gelijke liefde tot in de geringste delen doorgevoerde stukken, geeft hij bij voorkeur weder die stille ogenblikken, waarin de natuur ingesluimerd of noch niet geheel wakker schijnt, waarin zij schijnt te mijmeren over voorbijë of zich voor te bereiden op komende uren van hartstocht en beroering. In zijn bossen, vol van een haast egaal, helder en koel licht, hangen alle blâren, tot ver, heel ver, duidelik zichtbaar en bijna te tellen, roerloos aan de takken; het bodemgras wordt door geen adem bewogen; rustig en bedaard weerspiegelt zich de hemel in het rustigbedaarde water.

Maar de bomen staan stevig in de aarde geworteld en de takken zitten vast aan de stammen en de kleur doet soms aan met al de stemmige adel van en oud gobelin. Er ligt, ontegenzeggelik, voor elk onbevooroordeeld toeschouwer, bekoring in stukken als *In 't Sparrenbos* in het Antwerps muzeum en andere van de zelfde meester, die men niet zonder zich te bezondigen aan grove onbillijkheid jegens zijn zeer grote gaven mag gaan beschouwen met de zelfde ogen, waarmede men werk van elke andere richting bekijkt, vergetend, dat Lamorinière's opvatting hetzelfde recht van bestaan heeft als ieder vroegere, gelijktijdige of latere, en dat zijn werk, in zijn soort, uitmunt door een geensins alledaagse volledig- en volmaaktheid, een niet licht overtroffen eerlikheid en adel van streven.

'Art d'immobilisme', gelijk Lemonnier 't noemde, zo veel men wil, maar - kunst van meer dan gewoon gehalte wis en zeker; *'art volontaire'*, zoals een ander schreef, maar dan ook als zulkdanig het logies en noodzakelik uitvloeisel van een krachtige, sterk willende mannelikheid.

Geheel anders de Knijff. Zo energies, mannelik, stoer als Lamorinière, zo teergevoelig, vrouwelik zacht, aanminnig deze.

Niet op volle, sterke -, veel meer op overgangs of gemengde effekten heeft hij het gemunt; zo tussen twee seizoenen, twee dagtijden,

twee lichten, zo tussen licht en donker in kiest hij liefst zijn - ogenblik. En zijn scala is getrouw in harmonie met deze opvatting. De matte, wat onzijdige tonen spreekt hij het liefst aan: krijtrood, oker, sienaaarde, paars, perelgrijs, neuren als met zachte bromstemmen in zijn landschappen.

Om 't even, of de Knijffs talent onder de invloed van Fransen tot rijpheid gedijdde. De hele geschiedenis van de kunst is één doorlopend uit- en ontlenen! Zijn werk is Vlaams, reeds door de innigheid en de stemming alleen.

Ook Cesar de Cock (1823-1904) mag beschouwd worden als een van de pad-bereiders van het moderne Vlaamse landschap. Ongemene frisheid van indruk en tevens van koloriet zijn in 't oog vallende hoedanigheden van zijn werk.

Bij Edm. de Schampheleer (1824-1899), hoe begaafd ook, treffen wij een veeleer tegenovergesteld streven: eerlik werker, zeer oprecht jegens zich zelf, liet hij wel verdienstelike schilderijen na, doch zonder in dezelve kiemen van nieuwe mogelikheden te leggen, zonder er een vooruitstrevende richting aan te geven. In de evolutie, die ik hier poog te schetsen, blijft zijn invloed zo goed als nul. Alleen zijn leerlinge, Euphrosina Beernaert, onderging die.

Eigenlik vangt eerst rond 1870 de beslissende ommekeer aan. Een gehele schaar jonge mannen treedt op, die reeds allen min of meer hebben blootgestaan aan de invloed van de Barbizon'se school, maar zich nu op eens, op groter intimiteit van gevoel, op meer waarheid in het belijden van het licht, op stouter weergeven van de inwerking van het luchtomhulsel toeleggen.

Van deze grijze school, zoals men ze noemde, waren, na de Knijff en aanvankelik naast en met Baron, drie te Antwerpen verblijvende kunstenaars de vaandeldragers: Rosseels, Crabeels, Heymans,

Dezen waren, geloof ik, de eersten, die zich van alle werkplaatsen schooloverleveringen van onze vroegere landschapschilders bevrijdden. Tot dan toe hadden de meesten Berchem en Huysmans, Ruysdael en Hobbema, ook noch na de verschijning van Turner en van de Fransen, Corot, Dupré, Rousseau, Millet, min of meer tot voorbeelden genomen.

Wat zij van die meesters afkeken, was echter niet hun streven,

om eerlik, oprecht te vertolken wat zij moois gezien hadden - maar wel - de door de tijd teweeggebrachte kracht en toon van hun koloriet.

Zij offerden dus noodzakelik aan *Schablone* en konventie. Hun kunst moest dus ontaarden in slenter; zij kon niet langer inspiratie zijn. Niet uit eigen ogen zagen zij, maar door brilglazen, bij voorbaat en met opzet bestreken met de geliefkoosde patienetoon van historiese modellen.

Men kan zeggen dat, - (de genoemde vier of vijf meesters niet te na gesproken), - deze navolgingszucht onze hele landschapsschildering van 1830 tot 1860 toe beheerst heeft.

Omdat de woud- en veldgezichten, de berghellingen en watervallen van zekere grote meesters heden, nu wij ze in openbare en private verzamelingen bewonderen, evenals de kleine binnenhuizen en genreschetsen van onze kleine populeere meesters: Craesbeek, Ostade, Brouwer, een pracht van diepe, donkere, warme tonen, donker en diep onder en tussen de takken, donker en diep hoog in die meer bewogen dan bewegende lucht, ten toon spreiden, *dáárom* moest de grondtoon van hun eigen voortbrengselen het bij het eerste gezicht inderdaad aangename en treffende, maar op de duur onuitstaanbare bruin en zwart zijn, waardoor zij in de laatste twintig jaren aan de spot van de Westeuropeese kritiek werden prijs gegeven.

Alsof het ook maar aanging te beweren, dat die veel bewonderde meesterstukken uit onze muzea er de dag van hun voltooiing juist zo uitzagen als nu, dat wij ze na honderden van jaren, dank aan de onvermijdelike ontbinding van de chemiese kleuren en de inwerking van adem, mist, rook, stof, vernis, en allerlei retukering en herstelling noch bovendien, met die spiegelglans bedekt zien, die voorlopig hun handelswaarde misschien wel verhoogt, maar zeker niet hun estetiese schoonheid, en die overigens nooit of nimmer in de bedoeling van de schilder zelf gelegen heeft.

Dit werd misschien minder door Turner en zijn volgelingen, maar ten volle door de grote moderne Fransen, die ik hoger aanhaalde, begrepen. Niet de *patine*, ongewild produkt, mij ontsnapte bijna: *ongezochte roest* van de tijd; niet het gemakkelik aan te leren recept, om *zulke* hemeltjes, *zulke* watertjes, *zulke* bosjes te schilderen; maar het oprechte en tevens brede zien van de natuur, de eenvoudige, liefde-

rijke, nauwgezette behandeling, in één woord: de *ziel* zelf van hun hoge, edele kunst, - dat is het, wat deze Fransen aan Hobbema, Ruysdael, Vermeer, van Goyen gevraagd en van hen ook onmiskenbaar overgenomen hebben.

Zij - de Fransen - in plaats van Ruysdael en Hobbema te willen **verbeteren** - iets wat trouwens ondoenbaar en tevens geen klein bewijs van eigenwaan zou geweest zijn! - hebben hun jammer genoeg onvoltooide volmakingsarbeid weer ter hand genomen, juist daar, waar zij die hadden nagelaten, en die dan verder voortgezet met al de hulpmiddelen, die hun eigen tijd tot hun beschikking stelde.

Uitslag van hun poging: een bezielde, levende, bezielende en levengevende kunst; uitslag van het slaafse nahinken van zovelen van de onzen: slentergang en stilstand jaren en jaren lang.

Met deze slenter afbreken, dat was het, wat Rosseels, Crabeels en Heymans beoogden.

In een tijd, dat noch nauw zeer enkele onzer kunstenaars, de Knijff, Baron en Huberti (1818-1880), met de inwerking van het licht op de voorwerpen en met de luchtperspektief afrekenden; te midden van lieden, kunstenaars en liefhebbers, die alles in bruin en sepia zagen, niet alleen de schaduwen, maar zelfs - ik vermeld b.v. de landschappen van de Antwerpenaar van Luppen en die van mejuffer Collart - het groen van de bomen en de wolken van het zwerk; in zulk een tijd en in zulke omgeving hadden Rosseels, Crabeels en Heymans de moed, aan alle invloed van ouden en modernen, groten en kleinen weerstand te bieden, en eenvoudig te schilderen gelijk zij voelden en gelijk zij zagen.

Met opzet leg ik enige nadruk op dat *voelen*, om de eenvoudige reden, dat deze schilders minstens evenzeer te betekenen hebben door de oprechtheid van hun aandoeningen als door iets anders. Zij zijn geen impressioniesten, zo als ik het versta, - dus geen in de aard van de latere Willem Vogels en van Ensor, om er slechts twee te noemen; doch hoeveel zij dan ook aan ons oog te waardeeren geven, noch meer spreken zij tot ons gemoed. De eenvoudige, ware, doch levende natuur, die zij na lang zoeken terugvonden, en waaraan zij zich met hart en ziel wijdden, omvat niet alleen de rijke, frisse beemden en vlasvelden van Vlaanderen, de kale, woeste duinen van onze Noordzee, maar ook

- en bij voorkeur - de nederige, in stille, bescheiden kleuren gehulde Antwerpse Kempen.

Het liefst schilderen zij lucht en heide. En hun heide leeft in het licht, en hun hemel is niet louter dekoratief, trekt niet op een stenen hemel, hij is werkelik vol leven en beweging.

Van Crabeels (1835-1896) herinner ik mij een *Terugkeer van de Kudde bij Nacht.* Was de beweging van de kudde voortreffelik en zeker een groter meester waardig, de hemel was één heerlikheid! Laag zinkende wolken, uitrafelend in machtige, zonderlinge, edda-achtige gestalten, zweefden, van achter, wonderbaar, door een diep in de achtergrond hangende maan beschenen, over een zwijgend insluimerende, schemerende vlakte. In *Daar komt Regen*, een schilderij, waarop in het voorplan een gebrekkig getekende koe al te zeer de aandacht in beslag neemt, - een andere, wonderschone hemel, zwellend als een dreigement, steeds nader en nader, in onheilspellend donker.....

Wat Rosseels (1828-) onderscheidt, is een fijn poëties gevoel en inzonderheid een onovertroffen eerlikheid. Weliswaar is hij geen hemelbestormer, geen ‘krachtgenie’; hem treft in de natuur, in ogenblikken van grote rust en zielevrede, de weemoed, de maagdelikheid van de Lente en de frisse koelte van de morgen, de weke toon van het vallend loof en het verlokkelik misterie van de schemering; vooral is hem lief de stemmingwekkende kleur van de overgangsmaanden, van Maart en April, van November en December.

Heymans (1839-) schijnt drie voorname perioden te hebben doorgemaakt.

Als zovelen, ja, als allen in België uitgegaan van de oude Nederlands-historiese overlevering, poogde hij, die naar vrijheid en zelfstandigheid zijn leven lang zou streven, zich al vroeg te bevrijden van de invloed van te vaak geziene, te liefdevol bewonderde kunstwerken... Zijn loopbaan was een vastberaden, ofschoon voorzichtig naderen tot de natuur, stap vóór stap, nooit met sprongen, somtijds zelfs met korte tussenpozen van rust, van aarzeling.

Tot zijn eerste periode van altans betrekkelike zelfstandigheid behoren talrijke vaart-, weide-, woudgezichten, van welke enkele in Holland geschilderd werden en dan ook noch somtijds aan de werken van enig Hollands meester: o.a. Tako Mesdag en Gabriël, herinneren.

De luchten vallen somtijds wat flauw, te weinig bewogen. Het water is reeds diep en doorzichtig, stil en dromerig; de schaduwdelen zijn echter noch van vrij donkere toon; het geheel is vet geschilderd, aangenaam voor het oog. Ik vermeld: *Vaart in Holland, Hooitijd, Heide, Moerassen, Stralende Nacht, De grote Dreef te Blommeschot*, een prachtig uitgevoerde *Zonsondergang.*

Lang en ongemeen vruchtbaar was de tweede periode, waarin Heymans het zogenaamd vlekschilderen met voorliefde toepaste. Zijn talent wordt rijper, zijn kunnen voller, zijn handvaardigheid groter, zijn blik veel juister. Van nu af rechtstreekse aansluiting bij de natuur, niet zonder de zelfbewuste poging, om de poëzie van de dingen treffend weer te geven. Slechts zelden - ook in deze tijd - was Heymans in de volle zin van het woord impressioniest; toch is zijn vertolking van de natuur nooit materjeel.

Zijn derde periode is de voornaamste. In het volle bezit van zijn ambachtelike vaardigheid, volop bevrijd nu, in opzicht van gevoel en oog, van alle vroeger ondergane invloeden, legt hij er zich op toe, al de toverkracht van de *plein-air*-verlichting in zijn schilderijen te doen uitkomen. In zekere bepaalde gedeelten en om zekere bepaalde lichteffekten en bewegingen te verkrijgen, bedient hij zich daartoe van iets, dat zweemt naar *pointillé* en er toch niet volkomen meê overeenkomt.

Enige werken uit deze laatste periode zijn uitingen niet alleen van volkomen rijpe, tevens van ware en grote kunst.

De Dreef: links speelt de zon met verrassend effekt dwars over een grazige, hier en daar met aardkleur gevlekte weg! - *Een Weg met Bomen:* - een zwakke zon, een ‘waterzon’, als men in Brabant zegt, schijnt zacht en liefkozend neer op een kudde grazende schapen, voortreffelik van beweging en licht. Doch vooral deze twee puike, om hun ongewone afmetingen zeer gewichtige schilderijen, *Zonsopgang* en *Lente*, ware muzeumstukken, het eerste in de galerij van de bekende verzamelaar Wouters-Dustin, het laatste, na toebehoord te hebben aan de heer Lequime, nu in het Muzeum te Brussel.

Dat ik met *Lente* en *Zonsopgang* zo oploop, ligt aan de omstandigheid, dat beide - en men lette erop, dat deze aanmerking geensins is wat zij in het oog van enkele wijsneuzen mag schijnen - oudmodies, geen studies, maar echte schilderijen zijn, geen bloot afschrift van

geziene dingen, maar ware vertolkingen ervan, geen fotografiese, dom en slaafs gedane wedergave, maar - het woord moet eruit - werkelik samengestelde, om-, door-, en uitgewerkte stukken.

Het is mij volkomen onverschillig, dat enigen van deze schilderijen misschien zullen zeggen, wat van Goch over zichzelf aan Emile Bernard schreef:

'Je ne dis pas que je ne tourne pas carrément le dos à la nature *pour transformer une étude en tableau* - en arrangeant la couleur, en agrandissant', - indien men mij maar het recht geeft, hieraan, naar aanleiding van Heymans, toe te voegen: 'mais, j'ai tant peur de m'écarter du possible et du juste en tant que et quant à la forme'.

Deze *Lente* gelijkt op een muzikale simfonie; een simfonie, waarin het licht zou zingen, het licht en de rijke schakeringen van de hemel, de wolken en het water, de bomen, de bladeren en het gras.

Zou ik het wagen, te zeggen, dat *Zonsopgang* mij - och! niet om kleur of manier, maar om de grootse opvatting en de imponerende stijl - doet denken aan Turner en Gellée?

Een wijde waterplas met, in het midden, op het achterplan, een waaier van bomen, en daarachter stijgt, goddelike levenbrenger en levenwekker, de zon omhoog, schermende wijd en zijd door het ruim met haar stralenzwaard, rijk en mild beglanzend het vee, dat, zich spiegelend in het stille water, langzaam door het moerland trekt.(1)

Drie kunstenaars van ongemene waarde ontwikkelden zich om dezelfde tijd te Brussel: Boulanger (1837-1874), Dubois (1830-1890) en Artan (1837-1890). Geen enkel van de drie kan eigenlik tot de 'grijze school' geteld worden. Zij waren overtuigde impressioniesten, de eersten in onze gewesten, - en zij leverden werk van duurzame waarde.

Artan's zeestukken, zonder de minste schoolse bekommernis gepenseeld, zijn werken '*de bonne foi*,' zo gezien zo geschilderd, en meer dan ééns wonderbaar subjektief door de verrassend ware weergeving van de eindeloze bewegingen van de zoute plas, die hij

(1) Zie mijn studiën over Heymans in *Koppen en Busten*, Lamertin, Brussel, en in *Kunst en Leven*, I, Gent-Hoste.

met een doorzichtigheid en een vochtigheid en daarenboven een hartstochtelikheid wist te schilderen, waarbij de tamme salonzeetjes van Clays maar toneelschermen zijn. Artan is de eerste, werkelik grote Vlaamse zeeschilder.

Boulanger, in de eerste werken van welke de invloed van Courbet en Rousseau niet kan miskend worden, is de eerste baanbreker van het impressionisties realisme hier te lande. In of zeker rond 1863 was het, toen hij zijn eerste proeven tentoonstelde: zij wekten de verontwaardiging van de ouderen, het enthoeziasme van de jongeren, en - in ééns - verkreeg de naam Boulanger de betekenis van een geheel programma.

De natuur weergeven zo als zij zich aan ons vertoont, om haar zelfs wil alleen en om de gewaarwordingen, die zij opwekt, zonder er iets aan te willen verbeteren of veranderen, zonder ze zelfs voorafgaandelik te stofferen met mensen of vee, of altans, *als* men dit doet, zonder aan de figuren meer waarde te hechten dan aan hut of boom of lucht of water; ja, zonder ze zelfs met opzet te bekijken van zulk een stand en onder zulk een gezichtshoek, dat zij door zeker spel van lijnen stijl verkrijgt; dat was voortaan het wit, dat Boulanger, en met hem al de besten onder de jongeren, vóór oogen zou houden.

Toch dacht men daarom noch geensins aan een slaafse, fotografiese weergave, maar wel aan een vertolking, een personele, van de wezenlikheid.

Al kan ik nu niet zeggen, dat deze nieuwe theorie, als zulkdanig, in alle opzichten bevredigt, toch had zij, in de praktijk, grote en gelukkige gevolgen.

Eerst nu was het uit, voor goed uit, niet alleen met de sentimentele en romantieke conventie, met het verplichtend invlechten van een anekdoot, hoe onnozel ook, maar ook en vooral met het noodlottig overwicht van bijzaken over het geheel, met het nastreven van *détail*-schoonheid ten koste van een grotere harmonieuze eenheid.

Boulanger was niet alleen de standaarddrager, maar de martelaar van het nieuwere landschap. Zijn tijdgenoten lieten hem, - het woord is volstrekt niet overdreven, - letterlik verhongeren. Jaren lang leefde hij, bijna als een vagebond, als een *outlaw*, in de Tervurense bossen, gekleed met een of ander aflatertje van een vriend, zich hoofdzakelik voedend met brood en melk.

In die jaren bracht hij zijn schoonste werken voort: zijn *Allée des Charmes*[1], zijn *Gezicht op Hastières*, vijftig andere!

Maakt hij, als koloriest, wellicht misbruik van donkere tonen, de eerste van allen misschien verving hij de oude kleurbehandeling met effen, enkele tonen door met het fijnste gevoel vermengde ‘samengestelde’, die hem in staat stelden aan de dingen meer uitsprong en aan de atmosfeer meer tastbaarheid te verlenen. Meer dan wie ook in die jaren wist hij rekening te houden met de luchtperspektief en de inwerking van het licht. Eindelik stikt men niet meer vóór en in het Vlaamse landschap; men kan er in ademen, in gezond worden. De betere dingen van Boulanger maken alle de indruk van geleefdheid. Vóór hen vergeet men, dat zij niets meer zijn dan wat verf op een doek.

Tot dezelfde glansrijke periode in de ontwikkeling van onze Vlaamse kunst behoort ook de man, die, even groot als landschap- en als dierschilder, waarschijnlik de grootste ‘*animalier*’ is, die de Hollandse en Vlaamse kunst, niet sedert de veel te hoog geprezen Potter, maar sedert er een Hollandse en Vlaamse kunst bestaat, heeft opgeleverd, namelik de in 1838 geboren, in 1895 overleden Alfred Verwee. Weliswaar is nu en dan iets op zijn tekening af te dingen, namelik daar waar hij, de geboren realiest, een enkele maal verzuimde rechtstreeks te werken naar de natuur. Een van zijn hoofdeigenschappen is voorzeker zijn koloriet, een koloriet van ongemene kracht, opgevoerd tot een weergalooze intensiteit; een koloriet, dat rechtstreeks, maar zonder de geringste schijn van navolging, aan de manier van Rubens en van Jordaens herinnert.

Toch schijnt Verwee zich in dit opzicht niet van eerst af onderscheiden te hebben. De werken uit zijn eerste manier kunnen moeilik de vergelijking met zijn latere en betere doorstaan.

Hij *zocht* wel; hij wist wel dat het koloriet van de romantieke schilders na 1830 enkel van ver op dat van de werkelik grote Vlamingen geleek, maar voorlopig had hij zelf noch niet de kracht, om de machtige kleuren van de wellustige Vlaamse natuur op zijn doeken te toveren.

Dat is duidelik te merken in een schilderij, dat enige koeien en paarden vóór een hoeve met strooien dak wachtend, voorstelt, en deel-

(1) Brussels Muzeum.

maakte van de verzameling, kort na zijn dood te Brussel tentoongesteld. Dof is het wel niet, maar de kleuren zijn toch te mat; zij zijn noch niet gemengd genoeg; de *furia*, die hem later zozeer onderscheidde, mist men hier geheel. Het licht is dat van een gewone Hobbema, een zwakke Ruysdael, maar - hoe de dieren reeds in die eersteling geschilderd zijn!

Opeens, zonder overgang, was hij er, van het ogenblik dat hij zijn ezel opstelde in de vrije natuur, onder de heldere en bewolkte hemel. Toch moet hij, ook dán noch, voor verscheidene van zijn schilderijen, thuis eerst zorgvuldig studies geschilderd hebben.

Ook noch in zijn laatste tijd zal hij meer dan ééns zijn stieren, ossen, hengsten en veulens, stuk vóór stuk, trek vóór trek, grafies bijna, naar vooraf vervaardigde schetsen schilderen, maar het landschap, waarin deze dieren voorkomen, schildert hij bijna altijd '*buiten, ter plaats zelf*'.

Deze benuttiging van schetsen, verhinderde hem overigens niet, het dierlike te begrijpen en weer te geven zoals nooit iemand vóór of na hem.

De zware paarden van zijn *Vrachtwagen* in het Brussels, zijn *Hitten* in het Antwerps Muzeum, zijn *Stieren in de Weide*, destijds te Gent tentoongesteld, zijn wonderlike, dravende jonge stier uit het overheerlik schilderij *Les Eupatoires;* zijn *Koeien in de Beemden aan de Beneden-Schelde*, Brussels Muzeum, en zijn *Koetjes in de Wei*, in het Antwerps Muzeum, en zovele andere, die ik mij niet meer herinner, zijn niet alleen meesterlik geschilderd en getekend, zij leven ook. Zijn dieren tonen, als bij geen ander, in houding, gebaren, staan en gaan, in de wijs waarop zij stampen, staart-slaan, omzien of geeuwen, het domme, brutale, ongetemde, loense of gedweeë, dat hun eigen is.

Het Vlaamse landschap, het heerlike, Vlaamse landschap uit de rijke, weelderige, tot weelde stemmende streken tussen Leie, Noordzee en Schelde heeft Verwee tot een onovertroffen koloriest gemaakt. Misschien zijn er, die alle momenten van ons zeer veranderlik klimaat getrouwer en volmaakter dan hij weergeven; misschien hebben anderen de uiterste fijnheid van onze morgenluchten, de verblindende glanssidderingen van onze namiddagzon met meer natuurgetrouwheid afgebeeld; anderen hebben de melankolie van onze schemeruren in schil-

derijen van de innigste stemmingslieriek uitgesproken; geen heeft de eindeloosheid van onze steeds deinzende horizon, de machtige, fijne, wellustige weelderigheid van onze weiden en akkerlanden weergegeven als Verwee.

Een van onze krachtigste koloriesten is, met en na Verwee, de verbazend vruchtbare Frans Courtens, die zich van den beginne af hoofdzakelik door twee kunstvakken, marine en landschap, aangetrokken gevoelde.

Een enkele dag, die van de opening van de XXXIIe driejaarlijkse tentoonstelling, was voldoende, om de tot dan toe zo goed als onbekende jonge man beroemd te maken. Courtens stelde in dat jaar zijn *Mosselschuit* ten toon. Zij maakte Courtens' naam beroemd. Het schilderij bevindt zich op dit ogenblik in het Muzeum te Stuttgart. Een tweede zege behaalde hij kort daarna met zijn *Zondagnamiddag in een Zeeuws Dorp*. Dit schilderij hoort toe aan het koninklijk Muzeum te Brussel. Uit dezelfde periode dagtekent een schilderij, dat *de Mosselschuit* in stoutheid evenaart, *In de Koolen*, tegenhanger van de latere, beroemde hiacinthenakker, naderhand voor het Muzeum te Munchen aangekocht en waarvan Jules Breton zeide, dat men om de *apparences plus saisissantes du sentiment vrai et la logique de l'imagination*, het banale en onschone van het onderwerp geheel vergat. Hij voltooide dit schilderij in 1884 en neemt van dan af plaats onder de onbetwiste meesters van deze tijd.

Courtens is in de eerste plaats de man van de sterke, bijna verbluffende indrukken; hij is dol op rijke, wulpse, volle en onvermengde kleuren, die hij, met ongemene vaardigheid, en met grote trefzekerheid bovendien, met veeg na veeg op zijn doeken smeert. Hij vat elk effekt, ook het moeilikste, met ongemene snelheid en neemt het waar met verbazende juistheid; doch hij diept het zelden uit, bepaalt zich door den band tot de algemene, meer oppervlakkige verschijnselen; verliest zich niet in verfijnde schakeringen en waarnemingen. Hij, die slag op slag bijna het luchtbad weet weer te geven met een juistheid, die velen mogen benijden, houdt veel minder rekening met de inwerking van het licht op de dingen dan met de kleuren van die dingen zelf. Met de luister van een in rood en paars en goud vlammend meteoor is hij heengegaan door de hedendaagse school van

ons land. Stukken als zijn gehele reeks *Herfstgezichten, Herfstdreven* en andere *Gouden Blârenregens*, blijven in de herinnering voortleven als zomervizioenen van louter azuur en zon.

Wie de ontwikkeling van de landschapschildering in de XIXe eeuw bestudeert, ziet zich al ras door het buitengewoon groot aantal beoefenaars van het vak genoodzaakt, een menigte namen van onbetwistbare betekenis kortheidshalve over te slaan. Zo ben ook ik gedwongen er mij toe te bepalen, enige schilders, die toch geensins tot de gewonen en middelmatigen mogen gerekend worden, hier eenvoudig terloops te vermelden, en wel Asselberghs, van wie *Dag in Maart aan de Oever van de 'Mare aux Fées*' bij Fontainebleau, Eufrosine Beernaert, van wie *Bosachtig Landschap in Holland*, Coosemans, van wie een hele reeks *Gezichten in het Bos van Tervuren*, Isidoor Verheyden, van wie *Bedevaart in de Kempen*, in hoge mate verdienstelik zijn; verder de talentvolle tachiest Binjé, wel zeer uitwendig en oppervlakkig, maar in het opzicht van koloriet voortreffelik; Willem Vogels, de wonderbaarste van alle impressioniesten, die sneeuw- en herfstgezichten naliet, die eens als onovertroffen meesterstukken zullen gelden; verder noch de Greef, Lucien Franck en meer anderen.

Slechts enkelen, in de eerste plaats drie of vier vertegenwoordigers van het geslacht van 1875 en een paar van het onmiddellik jongere van 1885 kan ik noch afzonderlik, zij het ook niet meer met gelijke uitvoerigheid, behandelen.

In de talrijke groep van onze landschapschilders nemen de Gentenaar Gustaaf den Duyts en de Antwerpenaar Theodoor Verstraete een afzonderlike plaats in. Men kan beide elegiese impressioniesten of, als men wil, gevoels-impressioniesten noemen.

Impressioniesten zijn zij in deze zin, dat zij hoofdzakelik hun eigen, persoonlike gevoelens in de door hen gekozen natuurtoestanden leggen; dat zij woud en veld en weide, morgen, middag en avond in elk jaargetijde om zo te zeggen verruimen en veredelen tot simbolen van hun eigen zachtbesnaarde ziel.

Het enig voornaam onderscheid tussen den Duyts (1850-1897) en Verstraete (1851-1907) is misschien hierin te vinden, dat de eerste de figuren gewoonlik als bijzaak, de laatse ze integendeel in de meeste gevallen als hoofdzaak behandelt. Den Duyts zocht en vond

het poëtiese, het liefelike en tere, uitsluitelik en alleen in de zeer getrouwe schildering van de allerfijnste, allerzachtste spelingen van kleur en licht; Verstraete zocht en vond het zeer dikwels in de vredevolle werkzaamheid van eenvoudige en stille mensen, vissers, boeren, herders.

Weinigen leven met de natuur op even vertrouwelike voet als Verstraete; hij verstaat het geheimzinnig verband tussen het stille leven van woud en veld en het zieleleven van de werkende mens. Gaarne vertelt hij van het bestaan van de armen, de geringen in de Zeeuwse schorren of op de West-Vlaamse kust, maar bovenal van het lief en leed van de eenvoudige Vlaamse boeren, niet als afgezonderde, op zich zelf staande, van de natuur onafhankelike wezens, maar als met die ganse, volle natuur een harmonies geheel vormend.

Het geven van een volkomen harmoniese indruk schijnt in hun beste werken wel het iedeaal van Theodoor Verstraete en den Duyts geweest te zijn. De beide kunstenaars hebben veel van hun betekenis te danken aan de uitstekende manier, waarop zij elk voorwerp en elk afzonderlik deel van elk voorwerp in een toepasselik vol- of halflicht, in een toepasselike volle of halve schaduw wisten te zetten.

De tekening wordt bij den Duyts en Verstraete, - bij Verstraete wel het minst, - nooit tot *Schablone*. Verstraete voert er volkomen meesterschap over en heeft dit aan geen invloed van anderen, maar aan eigen, onafgebroken studie te danken. Ik weet opperbest, dat hij geen akademies fieguur had kunnen tekenen. Bij hem was tekenen niet, zich vermeien in zwierig lijnenspel, maar met een trek of met een paar trekken uitdrukken het wezenlike, karakteristieke van een gelaat, een gebaar, een houding, een daad.

Frans van Leemputten wenste ik te kenschetsen als schilderachtig en objektief impressioniest, ofschoon men in hem de verteller bij uitstek herkent, juist als in Farazijn, wiens kunst soms wel een beetje met de zijne verwant is.

In tegenstelling tot den Duyts en Verstraete, wier hoofdkenmerk een zuiver lieries, meer bepaald elegies gevoel is, kenmerken zich de werken van de beide laatsten vooral door een beslist epies en tegelijk objektief karakter.

Natuurlik zijn beiden epies elk op zijn manier, en valt er een

groot onderscheid tussen hun schilderijen op te merken, ofschoon beiden zich sedert jaren tot aanhangers van de vrijlichtschildering hebben verklaard. Farazijn voelt zich het meest tot de krachtige vissersbevolking van onze Vlaamse Noordzeekust aangetrokken; hij brengt de Zomer door in uitstapjes tussen Duinkerke en Zeeland. Van Leemputten gevoelt zich nergens liever, gevoelt zich nergens beter tehuis dan onder de stille, bescheiden boerkens van onze Antwerpse of Brabantse Kempen. Wat hem bovenal aantrekt is het vrolike, bonte, krachtige en gezonde in het landleven. Hij is de man niet van de halve tonen, geen *peintre des demi-teintes*, geen die de natuur bekijkt als in een droom, als door een tranenfloers. Hij vereert de rijkdom en de verscheidenheid van de kleur, de levendige, ogenverblijdende, tot vreugde stemmende kleur, - gelijk de Gotieken.

Daarbij past dit levendig, bont koloriet uitstekend bij zijn onderwerpen. Hij behandelt voorvallen van tevredenheid en levensvreugde, de grote dagen in het leven van het Kempies landvolk: een jaarmarkt op het dorp, een ringstekerij, een kerkelik feest, en processie, een begankenis. Dit alles heeft een onweerstaanbare aantrekkelikheid voor hem, juist als de grote dagen in het familieleven: de doop van het eerste kind, de eerste, lieve zorg van de moeder bij de wieg. Ik ben overtuigd, dat de invloed van de populere verteller van *De Loteling, Rikketikketak, Blinde Rosa* niet weinig tot de vorming van dit kunstenaarskarakter heeft bijgedragen.

Het kan zijn, dat hij naar zijn eigen verklaring de in het Fransgeschreven boerennovellen van Georges Eeckhoud herhaaldelik heeft doorlezen; maar zeker begrijpt, gevoelt en schildert de echt Vlaamse van Leemputten de werkelikheid niet als de onverbiddelike realiest van de *Nouvelles Kermesses, Kees Doorik, Les Milices de St. François*. Weliswaar ziet hij die realiteit niet zuiver en onvermengd roze en blauw als Conscience, maar noch minder ziet hij ze in het helle licht van een brand of in het bloedig rood van een moordtoneel als Eekhoud.

Ik ken slechts weinige schilders, die zich zo geheel, zo zonder de minste terughouding in hun werk verdiepen, - misschien omdat dit werk zozeer met hun eigen natuur overeenstemt, als Emiel Claus.

Van Claus meer dan van elk ander Vlaams schilder mag men zeggen, dat hij de gehele evolutie van de moderne landschapschildering

getrouw meemaakte. Ongerust en nieuwsgierig van aard, stelde hij en stelt hij noch heden levend belang in al de onderscheiden richtingen en manieren, die sedert weldra 30 jaren opkwamen en verdwenen. Tot ongeveer half in de jaren tachtig poogde hij zich te ontworstelen aan de noch in hem nawerkende invloed van de konventionele receptjes van een deel van de Antwerpse school en verdiepte hij zich tevens in de studie van buitennatuur en mensen van zijn geboortestreek, Leieland. Zijn verdienstelik *Vlaswieden (Antwerps Muzeum)* geeft een denkbeeld van wat hij toen kon. Dan voelde hij zich machtig aangetrokken tot de weergeving van het buitenlicht. Een tijd lang deed hij mede aan toonontleding en verfgestippel; eerst later, rond 1890, begon hij meer en meer gewicht te hechten aan de weergeving van het luchtbad, waarin alles staat of beweegt.

Gelukkig werd het stippelen voor hem nooit meer dan een uiterlik, zeer geschikt middel, om - met groter zekerheid misschien, zekere licht- en bewegingsfenomenen weer te geven, welke de aanhangers van de vroegere methoden meest - zij 't ook niet altijd - uit de weg gingen.

Jaren van harde arbeid, onvermoeid vorsen, van doen en herdoen zonder einde; niet jaren van rijpheid en meesterschap voorzeker, maar jaren van vruchtbare ontwikkeling, die eerlang tienvoudig zouden belonen.

Deze tijd van zoeken en tasten werd besloten met het kolossale schilderij, *Beetenoogst in Vlaanderen* (1890). Juist door de voortreffelike atmosfeer, welke de voorgestelde humane handeling omgeeft, biedt dit stuk een treffend kontrast met de meeste proeven uit de vorige jaren.

Was zijn arbeid tot dan toe noodzakelikerwijs onvolmaakt, bij het begin van de derde periode is Claus in het voile bezit van zijn meesterschap en hoeft hij enkel noch zijn scheppingsdrang te volgen, om in min dan vijf of zes jaar tot de meest gevierde meesters van de gehele nieuwste richting meegeteld te worden.

In Januarie 1891, in de *Kunstkring (Vaux-hall)* te Brussel, hield Claus de eerste tentoonstelling van zijn nieuwe periode. Iets eigenaardigs trof de bezoeker. Zonder noch mee te doen aan het stelselmatig pointilleren, had hij een kleine reeks werken voltooid, uit welke de

toeschouwer een licht tegenstraalde zo hel en zuiver, als dat van de buiten zelf. Ik herinner mij noch de tietels evenals ik de stukken noch vóór mij zie: *Overstroming, Oktoberzon, Oktobermorgen, Wind en Zon, IJsvogels, Winterzon, Het Sluis bij Astene, Winter in Leieland*.

En nu geloof ik mij niet te vergissen als ik beweer, dat het onderscheid tussen de landschapschilders van heden en die van vroeger juist in het weergeven van het licht en de dampkring ligt, en dat degenen, bij wie men deze twee eigenschappen het nauwst verbonden ziet, de werkelik groten onder onze tijdgenoten zijn.

In al wat hij na 1890 geschilderd heeft, komen deze twee hoedanigheden meer en meer tot hun recht, natuurlik eerst hoofdzakelik in werken met gedempte verlichting als *Winter in Leieland, Het Lichten der Netten bij opkomende Maan, Blik op Heyst-aan-Zee*, later in stukken waaruit ons het licht schier in stralen tegenstroomt als *Aan het Veer bij Astene, Najaarszon, In de Dreef, Overstroming, Avondrood*.

Ik wil Claus niet toedichten wat niet in hem is; het niet laten voorkomen als was hij in het bezit van eigenschappen, die hij niet of slechts in geringe maat bezit, en waarop hij zelf, terloops zij het hier aangemerkt, niet de geringste aanspraak maakt.

Claus zoekt en vindt de poëzie niet als b.v. Verstraete, van Leemputten, Farazijn, in de moreele verhoudingen tussen zijn helden onderling, maar wel in de kleur van de voorwerpen, in de samenhang van licht en toon, in de gehele schakering van het goddelike licht.

Hij is een dichter van de kleur alleen om de wil van de kleur.

Gezond naar ziel en lichaam voelt hij zich aangetrokken tot de kleuren van vreugd en jeugd, tot de kleuren die zingen in de Lente, die juichen en weerklinken in de gloed van de middag en in de pracht en macht van de edele zon.

(Slot volgt).

POL DE MONT.

Noch een lezing van ‘Here Halewine’.

Dat slechts een zeer klein aantal van onze oude liederen, door de eeuwen heen even populeer is geweest als de sombere ballade van de liefde- en bloeddronkene Here Halewine, blijkt afdoende uit het niet te betwisten feit, dat van haast geen enkel ander volksgezang even talrijke lezingen, - woordenteksten, bedoel ik, - bekend zijn.

Buiten de lezingen, verschenen in Willems' *Oude Vlaemsche Liederen*, in Lootens en Feys' verzameling *(Roland)*, werden er, in de laatste jaren, in onze onderscheidene folkloristiese tijdschriften, noch minstens een half dozijn varianten meegedeeld, waaronder ik uit het geheugen vermeld die van Maurits Sabbe in *Volkskunde*, 13e jgg., - ‘de prinses *Louize* slaat *Rolands* hoofd af,’ merkwaardig o.a. door de zonderlinge vermenging van kristelike bestanddelen met de karakteristiek heidense van de oorspronkelike kern. Ik houd het er voor, dat - zo men stelselmatig vorsen wilde, - men haast in elke gouw, hebbende een min of meer eigen dialekt, een in het een of ander opzicht van 't origineel afwijkende tekst zou ontdekken, om 't even of de adellike vrouwenbetoveraar er met de oude, als 't ware geijkte naam van *Halewine* of met een ander zou in genoemd worden. Het dient overigens niet uit het oog verloren te worden, dat de namen vele, welke men in Noord en Zuid aan de balladeheld geeft, op de keper beschouwd *verwordingen* zijn van de oorspronkelike, *Halewijn* of *Halewine*, juister wellicht *Alewijn = Allowijn = Alwijn*, de zelfde naam die St. Baaf vóór zijn bekering zou hebben gedragen. Hoe het ongeletterde volk de zanger-verleider mag heten, *Olewijn, Rolewijn, Roelewijn, Erolewijn, Herolewijn*(1), *Serolewijn, Roland*, ja, tot *Boudewijn* toe, in al deze spellingen, foutief als zij zijn, vindt men zonder veel moeite de echte oude naam weder.

In een talrijke verzameling op losse strooiblâren gedrukte liederen, welke een zeer dierbaar vriend, sedert overleden, de goedheid had mij te schenken, vond ik een mij tot nu onbekende lezing, welke ik, ondanks haar langdradigheid en haar opvallend zwakke versbouw, toch belangrijk genoeg acht, om hier te worden afgedrukt.

(1) *Erolewijn* zowel als *Herolewijn* verbastering van *Heer Olewijn,* zowel als *Serolewijn = Ser Olewijn*, en *Olewijn, Oelewijn* zelf = *Alewijn*.

Vergis ik mij niet geheel, dan dankt deze variante haar ontstaan aan het verlangen om de woordentekst getrouwer, slaafser, zo men wil, met de al-bekende wijze van het *Credo* te doen overeenkomen. Alleen een bezorgdheid van die-n-aard kan tot verklaring dienen van de hier stelselmatig in 't oog gehouden strofenbouw: terwijl de andere lezingen geschreven zijn in strofen van twee verzen, bestaat deze uit zulke van drie - op een enkel rijm of - ten minste - *assonnantie*.

Buiten dit eerste onderscheid, komt de inhoud nagenoeg neer op die van al de andere teksten. Toch wijs ik op de volgende trekjes:

1° wij vernemen, dat Halewijn *zestien* maagden doet sterven, vôôr de onverschrokken *wreekster* hem onthoofdt;

2° de dos, waarin de wreekster zich aan ons vertoont, bestaat, uit een *kleed van wit satijn*, een *karnaten rok met aan elke plooi* (sic) *een gouden knop*, een *allerkostelikst schort;*

3° Halewijn, die zij in het bos ontmoet, lokt haar met zich *'naar zijn kasteel'*, onder voorwendsel, dat hij haar aldaar 'menig schoon juweel' zal vertonen;

4° Halewijn bepaalt duidelik de twee halsstraffen, waartussen zij mag kiezen, - de strop of het zwaard;

5° op haar triomfantelike terugrid naar de burg van haar vader ontmoet zij, beurtelings, de vader, de broeder, de zuster en ten slotte de moeder van de vermoorde, juist zoals zij zich, vooraleer naar de zanger te vertrekken, gewend heeft tot haar eigen vader, moeder, zuster en broeder.

Slechts in 't voorbijgaan stip ik aan de zinspeling op - of, beter, de herinnering aan Holofernes en aan Judith, en nu laat ik, zonder verder kommentaar, de tekst zelf volgen.

Liedeken van den heer van Haelewijn.

Op de wijze: V*an den Credo.*

Heer Haelewyn, die zong een liedeken kleyn,
En die het hoorde die wou'r by zijn,
Waer door dat 'r veél gekomen zijn in pijn.
Dan was daer noch een Konings kind,
Al van de schoonste die men vind,
En die van haer Ouders was zeer bemind.
Sy ging voor haeren Vader staen,
Vader mag ik wandelen gaen,
Mijnheer Haelewyn zingt zoo aengenaem.

Neën mijn dochter vol van rom (= roem)
Die derwaerds gaet komd noyt wed'rom,
Wel 16. zynder dood gebleven met veel weedom.
Dan ging sy voor haer Moeder staen,
Moeder mag ik wandelen gaen,
Want Mynheer Haelewyn staet my wel aen.
Neën mijn dochter vol van rom,
Al wie daer gaet komt noyt wed'rom,
Veél dochters lieten daer hun leéven en blom.
Noch ging sy voor haer Zuster staen,
Zuster laet mij wandelen gaen,
Ik wil Mynheer Haelewyn eens spreéken aen.
Neën mijn Zuster schoone blom,
Al die daer gaet komd noyt wed'rom,
Van al de maegde die daer blyve, staen de mensche stom.
Voor 't lest sprak haeren Broeder aen,
Mag ik by heer Haelewyn gaen,
Dit is al mijn verzoek, wilt my toch toestaan.
't En let my niet waer dat gy gaet,
Als gy uw' eer maer wel bewaerd,
En daer van en wil ik niet zijn vervaerd.
Gy moogd vry by heer Haelewyn gaen,
Uw bede wil ik niet afslaen,
Al wat gy my verzoekt wil ik toestaen.
Sy ging op haer slaepkamer fijn,
De (= deed) aen een kleed van wit Satyn,
Waer door sy scheen een Godin te zijn.
Sy de (= deed) aen eenen Carnaeten Rok,
Op jeder ploey een goude knop,
En eenen alderkostelyksten Voorschoot daer op.
Sy sprong dan op haer Vaders Paêrd,
En rede voord te bosse waerd,
Met een mannelyk hert heel onvervaerd.
In 't midden van den Bosch heel fyn,
Daer vond sy mijnheer Haelewyn,
Hy sprak schoon Maegd gy moet willekom zijn.
Ik hoop gy zuld worden mijn deel,
Laet ons reyden nae mijn kasteel,
Daer zal ik u toonen menig schoon Juweel.
Sy reden dan te saemen voord,
Op deézen weg viel menig woord,
Want het was een langen weg ongehoord.

Zy kwamen dan op 't Galge veld,
Denkt eens hoe dat sy was ontsteld,
Als sy daer zag hangen menig maegden beeld.
Alsdan heéft hy tot haer gezeyd,
Maget, mits gy de schoonste zyt,
Zoo laet ik u kiezen met vlijt,
Of dat gy wild gehangen zijn,
Of sterven door het zwierd met pijn,
Daerom wild kiezen met vlijt.
Wel als ik dan kiezen zal,
Zoo kies het Zwierd voor al.
Dat is de vreeselykste dood in dit geval.
Maer trekt eerst uyt uw beste kleed,
Daer mogt aen komen eenig leed,
Want ziet het Maegde bloed dat springt zoo vreed.
Maer eer haer (= zijn) kleed ten halven was,
Lag sijn hoofd voor sijn voeten ras,
En hy had het wel verdiend op dat pas.
Den kop sprak levende nog half,
Maget ziet daer neven de Galg,
Daer zult gy vinden eenen pot met Zalf,
En strykt die voord aen mijnen mond,
Maer sy riep: sterft, valschen grond (= hond),
En hy gaf sijn geest terstond.
Sy nam het hoofd op heel verstoord,
En rede op haer Peêrd zoo voord,
En liet het lichaem ligge in sijn bloed versmoord.
Als sy kwam half weg de baen,
Kwam sijnen Vader daer gegaen,
Maget hoe mag het met heer Haelewyn gaen?
'k Heb hem gelaeten wel gesteld,
En hy zit daer in het veld,
Wel met 16. Maegden zit hij daer en speld.
Wat voorder op de zelve baen
Kwam daer ook sijnen broeder aen,
Dochter hoe mag het met heer Haelewyn gaen.
Uw' Broeder is eenen Heer vermaerd,
Sijn konsten heeft hy my verklaerd,
En met 16. Maegden is wel bewaerd.
Dan nog wat voorder op die baen,
Kwam daer ook sijn Zuster aen,
Om van den buyt en haeren Broeder te verstaen.

Hier wat voorder in het Veld,
Daer is uw' Broeder als een held,
Aen 16. Meyskens heb ik hem gelijk gekeld (= gekeeld).
Als sy dan nog wat voorder was,
Daer kwam sijn Moeder al zoo ras,
Mevrouw (= Jonkvrouw) is mijnen Zoôn nog wel te pas.
Ik heb van 't leéven hem beroofd,
In mijnen schoot heb ik sijn hoofd,
Hy is als Holifernes geloofd.
De Moeder weenden heel gestoord,
Had gy wat eer gezeyd dat woord,
Gy en had zoo wyd niet geraakt voort.
Gy zyt gelukkig leelyk wyf,
Dat ge behouden moogt uw lijf,
En dat ik u niet maek als uwen Zone stijf.
Sy re (= ree) dan voord als Judich wys,
Zoo recht nae haer Vaders Paleys,
Daer sy wierd ingehaeld met eer en prys.
Sy blaest den horen bly van zin,
Met Victorie als een heldin,
En heel het Hof ontving haer in min.

De naam van de drukker, is, jammer genoeg, van 't exemplaar wechgesneden.

Een drietal fouten, *haer* voor *zijn* (kleed), *grond* voor *hond, mevrouw* voor *jonkvrouw*, heeft de lezer zelf wel aangestipt.

POL DE MONT.

Arthur Schnitzler.

De Duitsche letterkunde heeft aan Oostenrijk groote verplichtingen.

De geniale Robert Hamerling, de dichters Lenau en Grün, de dramaturgen Grillparzer en Anzengruber, de bekoorlijke dorpsnovellisten Rosegger en Silberstein, de romanschrijvers Sacher-Masoch en Karl Emil Franzos, de beroemde vrouwelijke auteurs von Ebner-Eschenbach en von Suttner: allen waren of zijn onderdanen van hun ‘geliefden vader’ Keizer en Koning Frans-Jozef.

Een der laatst aangekomenen is *Arthur Schnitzler*, wiens faam reeds lang over de grenzen van zijn vaderland geraakte en op weg is Europeesch te worden, doch in Vlaanderen nog zoo goed als onbekend bleef.

Over het leven van dezen Oostenrijkschen Henri Lavedan weet ik niets te vertellen dan dat hij in 1862 geboren werd, in de geneeskunst studeerde, eene betrekking aanvaardde als krijgsdokter, maar na eenigen tijd uit het leger moest treden, wijl zijne opvatting der eer niet strookte met die zijner oversten. Sedertdien wijdde hij zich uitsluitend aan tooneel en litteratuur.

Zoowat vijftien jaar geleden waagde hij zijn eersten stap als schrijver met een verzameling van zeven mooie eenaktjes, bijeengebracht onder den titel *Anatol*. Dank aan den opgang, dien het werk maakte als lectuur, kon er later een prachtuitgaaf van verschijnen op groot formaat, met fraaie teekeningen versierd. Dit aardige boek was voor Arthur Schnitzler een gelukkig begin, bijzonder in dit opzicht, dat zijn persoonlijk talent er zich reeds heelemaal in weerspiegelde met zijn betooverende en benijdenswaardige hoedanigheden; het zou zich nog wel verdiepen, maar uitbreiden niet meer.

Anatol is de naam van den jongen, doch reeds ervaren en cynischen levenskenner, den onbeschaamden, roekeloozen en toch niet onbeminnelijken guit, die in elk der zeven samenspraken de leidende

rol speelt. Het eerste, wellicht het fraaiste stuk van de gansche reeks heet: *'De Vraag aan het Lot'*. Het tooneel verbeeldt de gezellige kamer van Anatol, waar deze met zijn vriend Max zit te praten. Zij hebben het over hypnotisme. Anatol, die zoo gemakkelijk aan mediums beveelt en hun doet zeggen alwat hij begeert, weet op zijn eigen zielsvermogens geen invloed uit te oefenen. Hij heeft het meermaals te vergeefs beproefd. Anders... hoe gaarne zou hij inslapen om te ontwaken in eene andere wereld, waar hij de bekommering om de vrouw, Cora, die hij hartstochtelijk liefheeft, maar door wie hij bedrogen wordt, niet meer overal met zich zou omdragen. Max werpt twijfel op omtrent hare onoprechtheid, Anatol is er echter zeker van; zij bedriegt hem met andere mannen, en dit smart hem. Wel, zegt Max eensklaps, hypnotiseer haar... Inderdaad, daar ziet zijn kameraad een uitkomst in! Juist treedt Cora binnen. Vernemende het onderwerp van beider gekeuvel, drukt zijzelve den wensch uit, ook eens gehypnotiseerd te worden, voor de aardigheid, en 't kost haren minnaar niet veel moeite om haar te doen inslapen. Hij stelt haar een paar vragen, maar, op het punt de voornaamste te wagen: of zij hem trouw is, - aarzelt hij plotseling; allerlei bedenkingen maakt hij nu, door Max vruchteloos wederlegd; hij durft niet. Den onzin moe, roept Max wrevelig uit: (thans geef ik het woord aan Schnitzler zelf).

MAX.

Nu, vriend, gij beschikt over de oplossing van een dezer raadsels, waaromtrent de geestrijkste mannen zich het hoofd hebben gebroken; gij hoeft slechts te spreken om al te weten, wat gij weten wilt. Eene vraag - en gij verneemt, of gij een der weinigen zijt, die *alleen* bemind worden, gij kunt vernemen, wie uw medevrijer is, hoe hem de zege op u gelukte - en gij spreekt dit woord niet uit! - Het tsaat in uwe macht, eene vraag te stellen aan het Lot, en gij doet het staat in uwe macht, eene vraag te stellen aan het Lot, en gij doet het ten beste voor de waarheid, thans ligt zij voor u, en gij bukt u niet om ze op te rapen! En waarom? Omdat het zou kunnen uitvallen, dat eene vrouw, welke gij bemint, werkelijk zóo is, gelijk zij *allen* volgens uwe meening zijn - en wijl u uwe begoocheling toch duizendmaal liever is dan de waarheid. Laat dus het spel uit zijn, maak dit meisje

wakker en stel u tevreden met het stoute bewustzijn, dat gij een wonder... hadt kunnen volbrengen.

ANATOL.

Max!

MAX.

Nu, heb ik wellicht ongelijk? Weet gijzelf niet, dat alwat ge me vroeger zeidet, uitvluchten waren, holle zinnen, waarmee ge zoomin mij als u kondt paaien?

ANATOL.

(Snel).

Max... Geloof me, ik wil; ja, ik wil haar ondervragen.

MAX.

Ah!

ANATOL.

Maar, wees niet boos op me - niet vóor u!

MAX.

Niet vôor mij?

ANATOL.

Als ik het moet hooren, het vreeselijke, als zij mij antwoordt: Neen, ik was u niet trouw - dan wil ik alleen zijn om het te hooren. Ongelukkig zijn is nog maar een half ongeluk, beklaagd worden: dat is het heelemaal! - Dit wil ik niet. Ge zijt ja mijn beste vriend, doch juist daarom wil ik niet, dat uwe oogen op me rusten met die uitdrukking van medelijden, welke den ongelukkige eerst voor goed zegt, hoe ellendig hij is. Wellicht is het ook nog wat anders - misschien schaam ik me voor u. De waarheid zult ge immers toch vernemen? Ge hebt dit meisje heden voor de laatste maal bij me gezien, indien ze me bedrogen heeft! Evenwel zult ge 't niet te gelijk met mij hooren: zie! 't is dàt, wat ik niet zou kunnen verdragen. Begrijpt ge dit...?

MAX.

Ja, vriend,

(reikt hem de hand)

en ik laat u ook met haar alleen.

ANATOL.
Beste vriend!

(Hem geleidend tot aan de deur.)

In minder dan een minuut roep ik u terug binnen.

(Max af.)

ANATOL.

(Staat vôor Cora... beziet haar lang.)

Cora...!

(Schudt het hoofd, doet een paar stappen.)

Cora! -

(Op zijn knieën vóor haar.)

Cora! Mijne lieve Cora! - Cora!

(Springt op. Besloten.)

Word wakker... en kus me!

CORA.

(Staat op, wrijft door hare oogen, valt Anatol om den hals.)

Anatol! Heb ik lang geslapen?... Waar is Max dan?

ANATOL.
Max!

MAX.

(Komt uit het nevenvertrek.)

Hier ben ik!

ANATOL.
Ja... ge hebt tamelijk lang geslapen. Ge hebt ook in den slaap gesproken.

CORA.
Om Godswil! toch niets verkeerds?

MAX.
Ge hebt slechts geantwoord op zijn vragen!

CORA.
Wat heeft hij zooal gevraagd?

ANATOL.

Allerlei!...

CORA.
En heb ik altoos geantwoord? Altoos?

ANATOL.
Op alles.

CORA.
En wat ge gevraagd hebt, mag men dat niet weten?

ANATOL.
Neen, dat mag men niet! En morgen hypnotiseer ik u opnieuw!

CORA.
O neen! Niet meer! Dat is hekserij. Men wordt ondervraagd en weet daar bij 't ontwaken niets van. - Stellig heb ik louter onzin uitgekraamd.

ANATOL.
Ja... bij voorbeeld, dat ge me bemint...

CORA.
Werkelijk?

MAX.
Zij gelooft het niet! Dat's goed!

CORA.
Maar luister... dit had ik u ook wakker kunnen zeggen!

ANATOL.
Mijn engel!

(Omhelzing.)

MAX.
Vrienden.. goeien dag!

ANATOL.
Gaat ge al weg?

MAX.
Ik moet.

ANATOL.
Neem niet kwalijk, dat ik u niet uitgeleide doe.

CORA.
Tot weerziens!

MAX.
Volstrekt niet.

(Bij de deur.)

Eén ding is me klaar: Dat de vrouwen ook in de hypnose liegen... Maar ze zijn gelukkig - en dat is de hoofdzaak. Vaarwel, kinderen.

(Zij hooren hem niet, daar zij elkander in een hartstochtelijke omhelzing omvat houden.)

Indien vertalen geen verraden is, moet uit dit fragment blijken, hoe Arthur Schnitzler den echten toon van den dialoog weet te treffen: vlug, waar en boeiend.

Er zouden uit dit snoeperig boek andere tooneeltjes kunnen gelicht worden, even geestig en bekoorlijk, doch de keus is moeilijk, want de zeven schetsen wedijveren met elkaar in speelsch vernuft, fijne spotternij en ondeugende karakterteekening, alles met keurigen toets aangeduid, soms wel een beetje boos en raak, zonder er den schijn van te hebben, doch steeds met die aristocratische welgemanierdheid, die veel doet vergeven. En al de samenspraken draaien rond de vrouw, het middenpunt dezer kleine wereld van bestendig verliefde jonge mannen, het schier eenig doel van handelen en denken van Anatols en Maxen. 't Is één poëtisch geflirt, één satyrisch minnegekoos, prikkelend en lichtjes bedwelmend als Champagnewijn. Een enkelen keer op zeven durft de schrijver een gewaagd onderwerp aan, een moedwillig stout tooneel, opzettelijk sterk gekruid voor zeer moderne veellezers met geblaseerden smaak. Bewuste eenakt heet ‘Anatols Bruiloftsmorgen’. Den dag, dat de dwaze, lichtzinnige held van heel het boek in 't huwelijk gaat treden, ontwaakt hij... alweer en nog eens in de armen van een liefje! Zijn vriend Max, die straks getuige moet zijn en even om een inlichting komt nopens de kleur voor den ruiker zijner dame, - Max zelf staat er verontwaardigd over. En de moeite, die zij dan samen hebben, om die Ilona weg en Anatol vrij te krijgen... het is kluchtig en bitter tevens, een eigenaardig kijkje op de zeden der jonge heeren van een zekeren stand in Weenen - en elders.

Karakter en talent bij Arthur Schnitzler zijn eer Fransch dan Duitsch; in dit opzicht vormt hij den tegenhanger van Heinrich Heine.

Onder het lezen van dit zijn eerstelingswerk wordt men door de

dartele keus der onderwerpen, den lichten, opgewekten stijl, sommige snaaksche woorden en invallen gedurig aan de *Comédies et Proverbes* van Alfred de Musset herinnerd. Beider jeugd werd geplaagd door wat men het ‘eeuwig vrouwelijke’ genoemd heeft.

Na deze veelbelovende dramatische schetsen schreef hij achtereenvolgens vier tooneelspelen: *Das Märchen, Liebelei, Freiwild* en *Das Vermâchtnis*, die wel geene meesterstukken zijn, doch bij de opvoering overal veel bijval verwerven en tot het loopend repertorium der Duitsche schouwburgen behooren. In elk dezer nieuwe scheppingen, die men als de uitbreiding der vroegere zou kunnen bestempelen, staat eene jonge vrouw, steeds lieftallig en beminnelijk, soms echter wat naïef en onvoorzichtig, als hoofdpersonage op het voorplan, en de auteur springt voor hare rechten of ter bescherming harer gekrenkte eer moedig in de bres. Doorgaans zweeft om den mond van dezen ridderlijken strijder met de pen een schalksch lachje van luim en ironie, doch af en toe is hij dieper ontroerd en weet bij den toeschouwer een traan op te wekken van innig medegevoel, of hij ontrukt hem een kreet van verontwaardiging bij 't ontmaskeren der mannelijke zelfzucht, der maatschappelijke huichelarij en harteloosheid. Eene grondgedachte beheerscht ieder gewrocht, doch nooit treedt de schrijver persoonlijk noch didactisch op; hij blijft overal kunstenaar; zijne karakters en toestanden grijpen in 't leven; de onrechtvaardigheden en verkeerde opvattingen worden naar waarheid op het tooneel gesteld en 't publiek moet er maar zelf de les uithalen. Ziedaar hoedanigheden, welke niet genoeg kunnen geprezen worden. De keerzijde van Schnitzlers talent in deze vier stukken was 't gebrek aan afwisseling en ietwat oppervlakkigheid; de inhoud zweefde niet hoog, terwijl de stijl een weinig onbeduidend bleek.

De schrijver zocht intusschen naar ernstiger levensvragen en dichterlijker vorm, hetgeen de hem sympathieke lezende wereld vernam uit drie nieuwe éenakten, die wel niet buitengewoon bevielen, doch het beste lieten verwachten. En deze hoop werd geenszins verijdeld! Alwat Arthur Schnitzler hierna gaf, mag men gerust rangschikken nevens het schoonste, waarmee Oostenrijksche schrijvers de Duitsche letteren van onzen tijd verrijkten.

Weldra zagen het licht: een romantisch drama in vijfvoetige

jamben, *Der Schleier der Beatrice*, spelend te Bologna vier eeuwen geleden, gedurende de bloedige twisten, in Midden-Italië verwekt door de heerschzucht van den beruchten Cesar Borgia; - een modern tooneelstuk in proza, geheeten *Der einsame Weg*, verdeeld in vijf bedrijven, - en verder vier éenakten, vereenigd onder den titel *Lebendige Stunden*, zooals de eerste gedoopt werd.

Van deze drie gewrochten verkies ik het laatste. Het min of meer geschiedkundig treurspel, hoe grootsch ook en bij afwisseling krachtig en fijn, laat den indruk van naar een oud patroon gesneden te zijn en verheft zich dus niet boven befaamde scheppingen van gelijken aard. *De eenzame Weg* brengt ons in een midden van schilders, actricen en geleerden; handeling zit er niet veel in, maar toch boeit het sterk door allerlei stemmingen, die het opwekt; men meent den invloed van Ibsen te bespeuren, hoewel de wijsgeerige diepte van den genialen Noor gemist wordt; bovendien schijnt er over dit stille drama een waas van geheimzinnigheid te liggen, die belet klaar te zien in het spel der ietwat raadselachtige personages.

De cyklus der vier dramatische dialogen daarentegen spant in alle opzichten de kroon, want door den band gelukken bij Schnitzler de kleine dingen beter dan de groote; bezieling ontbreekt hem niet, doch zijn dichterlijk vuur dooft nogal spoedig uit. *Levende Uren* hangt een treurig waar tafereel op: de pijnlijke tegenstelling van 't verdriet over den dood eener brave vrouw en moeder bij den man en den zoon, deze een kunstenaar, gene een gewoon burger; zoo ontroostbaar de laatste is, zoo hardvochtig en zelfzuchtig betuigt zich de eerste, bij wien men nochtans een fijner en meer teeder gemoed zou verwachten. Kunnen de artisten zich niet gevleid voelen, men bedenke, dat Schnitzler tot het gild behoort, en bewijze hulde aan zijne oprechtheid. Het is een betooverend stukje, lichtjes mystiek gekleurd met een tintje van Maeterlincks palet; de lezer blijft mijmeren bij 't omslaan der laatste bladzij...

Nummer twee van den fraaien bundel, *De Vrouw met den Dolk*, vormt een klein diptiek; het eerste tafereeltje toont ons twee verliefden in een muzeum vôor eene schilderij onder bovenstaanden titel; zij trachten zich het hartstochtelijk gebaar en 't zielsproces van 't zonderling figuur te verklaren; het tweede tafereeltje, in blanke verzen, geeft

een vizioen, waarin zij beiden en nog een derde personage het gewaand voorgesteld onderwerp vertolken. Dit eigenaardig dubbelspel doet vreemd aan, maar 't houdt niettemin de aandacht zenuwachtig gespannen en 't is eens iets nieuws.

De lijst van 't derde eenaktje is eene ziekenzaal in een gasthuis; *De laatste Maskers* heet het. Een doodelijk kranke dagbladschrijver stort in den boezem van een niet minder stervensreeden jongen tooneelspeler al de bitterheden en ontgoochelingen uit van een mislukt leven; hij klaagt vooral over de snoodheid van een zekeren dichter en dramaturg, dien hij brandmerkt als de oorzaak van al zijn wee en tegenspoed. Welk duivelsch genot zou hij niet smaken, een echt galgemaal! kon hij den gewetenloozen schurk, zijn aartsvijand, nog eens voor 't laatst heel zijn wrok in 't gehate aangezicht spuwen... Hij veinst bij den dokter, afscheid te willen nemen van een oud vriend en bekomt die uiterste gunst, hoewel het reeds een eind in den nacht is. De geroepene komt, verbaasd, - journalist en schrijver bevinden zich tegenover elkander, beiden om ter meest onthutst, en... wisselen de hartelijkste woorden, maken wederzijds de vleiendste complimenten - net als in de wereld... Wat een sarcasme zonder er den schijn van te hebben!

Zoo'n zweempje van gal proeft men ook wel in nummer vier: *Literatur*, een onschuldig blijspelletje nogal. Hier krijgen we te zien en te hooren Margareta, gedivorceerde jonge vrouw en dichteres, op hare kamer te Weenen, in gesprek met haren verloofde Clemens, den rijken aristocraat en sportman. Alle twee bezitten zoo een klein beetje levensondervinding... Zij herinneren zich, hoe zij samen kennis aanknoopten, te Munchen, in een bohemerwereld van jeugdige artisten, waarbij Clemens, die uit de hoogte, met een smadelijk lachje, op poëten en ander kunstvolk neerziet, tot zijne spijt verneemt, dat Margareta pas een roman voltooid heeft. Hij beeldde zich in, dat zijn toekomende vrouw aan alle schrijverij lang vaarwel had gezegd! Schier of morgen moet het werk verschijnen; de uitgever is er door verrukt.

CLEMENS.

Er heeft hem dus reeds iemand gelezen?

MARGARETA.

Ja. En nog velen zullen hem lezen. Clemens, ge zult fier zijn, geloof me!

CLEMENS.
Ge vergist u, kindlief. Ik vind dit van uwentwege... Welke dingen komen er eigenlijk in voor?

MARGARETA.
Dit laat zich niet zoo gemakkelijk verklaren. De roman bevat om zoo te zeggen het meeste, wat over 't meeste te zeggen valt.

CLEMENS.
Mijn compliment!

MARGARETA.
En daarom kan ik u ook beloven, van heden af geene pen meer aan te raken. Het is niet meer noodig.

CLEMENS.
Mint ge mij, Margareta, of niet?

MARGARETA.
Hoe kunt ge vragen? U, slechts u! Hoeveel ik ook waargenomen, hoeveel ik ook gezien heb - beleefd heb ik niets. Ik heb op u gewacht.

CLEMENS.
Breng hem dan hier, uwen roman.

MARGARETA.
Ja, hoe dat? wat meent ge?

CLEMENS.
Dat ge hem hebt moeten schrijven - goed; maar lezen zal hem ten minste niemand. Breng hem hier, we zullen hem in 't vuur werpen.

MARGARETA.
Cle!

CLEMENS.
Dit verlang ik van u - dit mag ik verlangen!

MARGARETA.
Ach, dit is niet mogelijk! Het is...

CLEMENS.
Weshalve? Als ik het wensch, indien ik verklaar, dat ik 't verdere daarvan afhankelijk maak... ge begrijpt me... dan zal 't wellicht toch mogelijk zijn!

MARGARETA.
Maar Clemens, de roman is reeds gedrukt.

CLEMENS.
Wat? gedrukt?

MARGARETA.
Ja! Binnen weinige dagen zal hij overal te krijgen zijn.

CLEMENS.
Margareta - en dit alles zonder mij te voren een woord...

MARGARETA.
Clemens, ik heb niet anders gekunnen. Wanneer hij eenmaal daar is, zult ge mij vergeven! Meer dan dat: - ge zult trotsch zijn!

CLEMENS.
Kindlief, dit is al te gek!

MARGARETA.
Clemens!

CLEMENS.
Adieu, Margareta.

MARGARETA.
Clemens, wat beteekent dit - ge gaat weg?

CLEMENS.
Gelijk ge ziet.

MARGARETA.
Wanneer keert ge terug?

CLEMENS.
Dat kan ik op dit oogenblik nog niet zeggen. Vaarwel.

MARGARETA.
Clemens!

(Wil hem terughouden.)

CLEMENS.
Als 't u belieft! *Af.*)

MARGARETA.

(Alleen.)

Clemens! Wat gebeurt er nu? Hij verlaat me? Wat moet ik toch aanvangen? - Clemens! Zou alles uit zijn? Neen, het is niet mogelijk! Clemens! - Ik moet hem na!

(Zij zoekt naar haren hoed. - Bel.)

Ah! hij komt weer! Hij heeft me enkel angst willen aandoen. - Oh, mijn Clemens!

(Naar de deur.)

GILBERT.

(Treedt binnen. Tot het kamermeisje, dat de deur geopend heeft.)

Ik zei u immers, dat uwe mevrouw thuis is. - Dag, Margareta!

MARGARETA.

(Verlegen.)

Gij zijt het?

GILBERT.
Ik ben het - ik, Amandus Gilbert.

MARGARETA.
Ik ben danig verbaasd...

GILBERT.
Dat zie ik. Maar daar bestaat geen reden voor. Ik bevind me hier slechts op doorreis; ik ga naar Italië. En eigenlijk kom ik alleen tot u, om u tot aandenken onzer oude kameraadschap mijn nieuwste werk te brengen.

(Reikt haar het boek. Wijl zij 't niet dadelijk aanneemt, legt hij het op de tafel.)

MARGARETA.
Gij zijt zeer lief, ik dank u.

GILBERT.
De moeite niet. Ge hebt een zeker recht op dit boek. - Zoodus hier woont ge?

MARGARETA.
Ja wel. Doch...

GILBERT.
Overgangsstadium, ik weet het. Voor een gemeubelde kamer ziet ze er goed genoeg uit. Stellig, deze familieportretten aan de wanden zouden me waanzinnig maken.

MARGARETA.
Mijne hospita is de weduwe van een generaal.

GILBERT.
Ge moet u niet verontschuldigen.

MARGARETA.
Verontschuldigen? Het valt me waarachtig niet in.

GILBERT.
Het is zonderling, thans daaraan te denken...

MARGARETA.
Waaraan denkt gij?

GILBERT.
Waarom zou 'k het niet zeggen? Aan dat klein kamertje in de Steinsdorfer Strasse, met het balkon op den Isar. *Erinnerst Du Dich, Margareta?*

MARGARETA.
Zouden wij niet liever bij het ‘Sie’ blijven?

Wij vernemen daarop, dat die Gilbert nog een vroegere vrijer is, die ook aan letterkunde deed. Sedert eenigen tijd schrijft hij romans. Een grappig gekibbel tusschen hun twee, kostelijk als karakterteekening, leert ons, dat ieder van hen in zijn verhaal beider onderlinge

betrekkingen van eertijds heeft verwerkt, zelfs met letterlijke inlassching hunner wederzijdsche liefdebrieven! Het ziet er lief uit - de twee boeken liggen gedrukt! Wanhoop van Margareta, die op Clemens peinst. Daarop komt deze binnen; de mannen herkennen elkaar nog en knoopen een zuurzoet gesprek aan. Clemens meldt, dat de uitgever van Margareta's roman de gansche oplaag vernietigd heeft, eene blijde tijding voor Gilbert, die overgelukkig afscheid neemt. Verzoening tusschen de gelieven. Margareta werpt het eenig exemplaar van haar gewrocht, door Clemens meegebracht, in 't vuur, vragende: ‘Zult ge me thans gelooven, dat ik u bemin?’

Is dit geen alleraardigst, plezierig stukje? Het wemelt van geestige zetten en koddige woorden, de karakters zijn springlevend, de toestanden natuurlijk en jolig. Midden in de pret wordt menig pijltje afgeschoten tegen de luchtigheid, waarmee sommige leden van de schrijvende bent omspringen met letterkundige eerlijkheid.

Verre van mij te beweren, dat deze vier dramatische dialogen een hoogvliegend, bewonderenswaardig werk uitmaken! Neen, het lieve bundeltje is eer eene litterarische versnapering te noemen. Men leest het in éénen adem uit en is den inhoud gauw vergeten, doch met graagte wordt het opnieuw ter hand genomen en genoten. Er zit kruim in deze kleine schetsen, wier vorm bekoort als een juweeltje. Ook gluurt de schim van Heinrich Heine:

> Aus meinen grossen Schmerzen
> Mach' ich die kleinen Lieder

op menige plaats over het decor.

Tusschen al zijne beknopte en uitgebreide tooneelwerken door, liet de vruchtbare en onvermoeide schrijver eenige novellen het licht zien, waarvan *Lieutenant Gustl* het meest naam heeft gemaakt, misschien omdat er de geschiedenis aan verbonden is van Schnitzlers ontslag uit den krijgsdienst. Dit in zekeren zin berucht en alom verspreid verhaal - op min dan zeven jaar beleefde het twaalf drukken - bestaat uit eene alleenspraak, zestig bladzijden lang, van een vier-en-twintigjarig luitenantje; we zouden het dus een dramatische karakterschets mogen heeten. Ziehier den inhoud in korte woorden.

Het jong officiertje woont een concert bij, waarvoor hij van een kameraad, wiens zuster in de koren meezingt, een kaart kreeg. Maar hij heeft geen zin voor muziek, classieke althans niet, en verveelt zich dus schromelijk. Er ligt hem bovendien een erg geval op de maag: morgen moet hij in tweegevecht met een dokter! Als 't concert eindelijk uit is, geraakt hij in de kleedkamer in twist met een meester-bakker, die hem hoonend bij 't gevest van zijn degen grijpt en een bedreiging naar 't hoofd werpt. Pas is dit geschied, of hij vraagt zich af, waarom hij dien verwaanden kerel en onbeschaamden vlegel in 't eigen oogenblik het hoofd niet heeft gekloven. Hij acht zich beleedigd en ziet geen ander middel om zijne militaire eer te wreken dan zich voor den kop te schieten. Den ganschen nacht loopt hij als een gek door de straten van Weenen, wrevelig en besluiteloos, altijd maar overleggend, of hij zich al dan niet zou ombrengen. Het bekommert hem tevens, wat er zooal verteld zou worden over de drijfveer van zijn vrijwilligen dood. Moe rondgedoold, valt hij eindelijk in slaap op eene bank in den Prater. Als hij ontwaakt, is 't morgen. Hij wordt honger gewaar, trekt zijn gewoon koffiehuis binnen en verneemt door den kellner, dat de meesterbakker, ook een stamgast aldaar, eenige uren te voren aan eene geraaktheid bezweken is! Blijdschap van den luitenant: de Gordiaansche knoop ligt doorgehakt.

Deze vermakelijke caricatuur deed heel Oostenrijk lachen op de kap der ingebeelde sabelslepers. En 't was niet al! Arthur Schnitzler speelde het ‘enfant terrible’ in 't militair huisgezin. Uit de alleenspraak van den onnoozelen lummel en verloopen domkop straalt zulk scherp licht op de legeroversten, hunne losse zeden en ondernemende vrouwen, dat het eerbaar korps zich gesmaad voelde en den... onwaardigen verklikker uit zijn schoot verbande.

Kort na deze gebeurtenis schreef hij zijn meesterstuk, den roman *Frau Bertha Garlan*, een der fijnste psycologische verhalen uit de moderne wereldletterkunde. 't Is mogelijk, dat deze dichterlijke ontleding eener vrouwenziel niet ontstaan ware zonder *Madame Bovary*, doch de oorspronkelijkheid van het schoone werk wordt door deze overweging geenszins in twijfel getrokken.

Bertha Garlan is eene twee-en-dertigjarige weduwe met een zoontje van vijf. Haar overleden man, beambte in eene bank, was nooit

haar ideaal, doch hij beminde haar innig en, hoewel zij hem trouwde om beterswil, zou zij hem toch tot aan haren dood een verkleefde gade gebleven zijn. Thans ligt hij reeds drie jaar op 't kerkhof, en 't bezoek aan zijn graf heeft voor 't levenslustige vrouwtje geen andere beteekenis meer dan een doel voor een wandeling. Vreugd en geluk hebben Bertha Garlan tot hiertoe niet verwend! Weener kind, verveelt haar de eentonigheid, drukt haar allengs de doodende slenter van het dagelijksch gedoe der kleine stad, welke zij sedert haar huwelijk bewoont. Zucht naar verandering welt in haar jong hartje op, en onwillekeurig bliksemen vage gedachten aan hertrouwen haar nu en dan door 't mooi hoofd. Weemoedige herinneringen rijzen uit de vergetelheid. Zonder den prozaïschen burgerszin harer ouders ware zij, pianiste, de veelbenijde echtgenoote geworden van den zanger Emil Lindbach, den gevierden virtuoos, die in triomf de wereld rondreist en weldra te Weenen verwacht wordt. In hunne jeugd immers beminden zij elkander en waren reeds zoo goed als verloofd! Met eene vriendin de hoofdstad bezoekend, ziet zij overal Emils portret, dat haar van dit oogenblik vervolgt dag en nacht. Zij wordt dol op hem verliefd, hare ingesluimerde hartstochten ontwaken, zij wil ook eens een romannetje beleven en... spoort naar Weenen, een dwaas avontuur te gemoet. De kunstenaar, dien zij door een onvoorzichtigen brief van hare komst verwittigd had, ontvangt het snoeperig vrouwtje natuurlijk met open armen. Zij dineeren samen in een fijn restaurant, wat de minzieke roes der overgelukkige weduwe juist niet tot kalmte brengt, en daarna genieten zij een dartelen nacht. Een feest als dit was haar nog nooit vergund geweest. 's Anderendaags - zij bewonen verschillende hotels - reikhalst zij, in voortdurend uitgelaten stemming, naar de herhaling dezer weeldevreugde. Een lief briefje van Emil bericht haar, dat hij verhinderd is. Eerste smartelijke teleurstelling! Zij doet hem een prettig tegenbriefje bestellen en wacht ongeduldig, geslingerd tusschen hoop en vrees, op het antwoord. Helaas! nieuwe teleurstelling. Heel netjes, doch op eerbiedigen afstand, laat hij haar weten, dat de tijd hem niet veroorlooft, zijne dierbare vriendin een tweede maal te ontmoeten; hij betreurt het met haar, dankt en groet haar duizend keeren en - later zullen zij elkander nog wel eens wederzien... Welke ontgoocheling voor de naïeve Bertha Garlan! Veel wordt haar klaar, wat zij vroeger

in romans over de mannen gelezen had. Gansch verslagen reist zij dadelijk terug naar huis. Bij 't ontwaken beschouwt zij echter haar liefdeavontuur in een heel ander licht en zij kan den lust niet weerstaan, hem opnieuw te schrijven, zoo hartstochtelijk mogelijk; tevens komt zij kinderlijk blij aan hare vriendin hare dolle streek vertellen en bouwt zij voort luchtkasteelen op hare in zelfbedrog voorspiegelde betrekkingen met den kunstzanger. Een ironieke brief van hem doet, als een bom, het gelukspaleis harer droomen uiteenspatten. Eindelijk is zij ontnuchterd! En de inkeer gebeurt des te volledіger bij het doodsbed van hare vriendin, die zich vergiftigd heeft om schande te ontwijken.

Ziedaar! De bekoorlijke kleine roman geeft niet meer dan eene epizode uit het leven van een coquet, minziek weduwvrouwtje, en toch verzwakt de belangstelling geen oogenblik, zôo aangenaam en pakkend is de verhaaltrant. In dit droefeindigend blijspel treden slechts vijf personages op: drie verschijnen af en toe als schimmen; de zangvirtuoos Emil Lindbach wordt uitvoeriger geschetst, wel maar met enkele penseelstreken, doch de verf ligt zoo juist, dat wij zijn beeld duidelijk zien; Bertha Garlan alleen staat er heelemaal, een afgewerkt portret, con amore door een knappen kunstenaar geteekend, treffend van gelijkenis, dit voelt men, en verrukkelijk van kleur. Met meesterhand wordt haar karakter ontleed, trek voor trek. Niets blijft den lezer verborgen van hetgeen er omwoelt door dat lichtzinnig vrouwenhoofd, of trilt en zingt in dit jong gebleven vurig hart. De geheimste plooien harer ziel worden ontvouwd met teere vingers, die van sympathie en toegeeflijkheid getuigen. De geschilderde toestanden leveren niets buitengewoons op, doch wij beschouwen ze door het prisma van een kunstenaarstemperament en zitten te bewonderen, in betoovering verzonken: sommige tooneelen zijn gewaagd en onbewimpeld voorgesteld, en toch wordt geen rein gemoed er door gekwetst, omdat de taal van den schrijver de kieschheid zelve is. Zijn goede smaak behoedt hem voor onzedelijkheid; het naakte is dat der Grieksche beelden. Het vermogen om stemmingen op te wekken, maakt hier, evenals in elk ander werk van Arthur Schnitzler, de bijzondere aantrekkelijkheid van het boek uit.

De lezing van *Bertha Garlan* herinnert op menige plaats aan

Paul Bourget, den vader van de moderne zielsontleding in de Fransche romankunst van onzen tijd. De Oostenrijksche auteur wint het op hem door meer leven en natuurlijkheid; hij pluist het karakter zijner heldin minder uit en ontsnapt aldus aan 't gevaar der verveling, waaronder de Parijzenaar niet zelden bezwijkt.

Eene vergelijking met *Madame Bovary* dringt zich op. Ik zou de beroemde schepping van Gustave Flaubert eene omvangrijke artistieke photografie willen heeten, breed opgevat door een reuzengeest, en *Bertha Garlan* een schilderijtje van een genialen kleinmeester.

6 April 1907.

FRANS VAN CUYCK.

Zelfverminking (Autotomie) als middel tot verdediging bij Dieren.

De Ouden - op enkele uitzonderingen na, als Pythagoras, Aristarcus - beschouwden allen de aarde, of zelfs hun eigen land, als het midden van het Heelal. Die opvatting is de eenvoudigste en voor onzen hoogmoed de meest vleiende. Zij bleef onbetwist heerschen gedurende de Oudheid en de Middeleeuwen en werd slechts omverre gehaald door de werken van Copernic (1543), van Galileï en van Kepler.

Op die geocentrische opvatting der wereld werd natuurlijkerwijze een anthropocentrisch denkbeeld geënt, zoodat de mensch beschouwd werd als hoofdzaak in de schepping: tot zijn genoegen, dacht men, werden zon, maan, sterren en al het levende en het levenlooze op den aardbodem getrokken uit den niet. Die oorspronkelijke opvatting van de natuur gold zoo goed als onbetwist tot op een betrekkelijk jong tijdstip; tot heden toe zijn veel zelfs geleerde menschen doordrongen van de optimistische overtuiging, dat alles in het heelal op voorhand werd berekend en beraamd alleen ten onzen gerieve. ‘Wat God doet is wel gedaan’ zei ons Lafontaine in de fabel *Le Gland et la Citrouille.* Plaatste hij de dikke pompoenen op den grond, schiep hij de eikels klein, dan was dit om den mensch te behoeden voor het gevaar dat hem zou dreigen als eikels even zwaar als pompoenen waren. Zoo kan de mensch een dutje doen in schaduw van eikenloover zonder vrees voor vallende eikels. Dezelfde gedachte werd door Fénelon uiteengezet, trouwens in mooien vorm: ‘L'eau douce a été créée pour nous désaltérer; l'eau salée pour assaisonner nos aliments et nous permettre de les conserver au moyen du sel. Les minéraux, les plantes, les animaux sont faits pour notre usage. La vermine elle-même a été créée pour exciter l'homme à la propreté et secouer sa paresse.’

Het verst ging onbetwistbaar Bernardin de St-Pierre in zijne *Harmonies de la Nature.* ‘Les puces’ vertelt hij, ‘se jettent partout où elles sont sur les couleurs blanches. Cet instinct leur a été donné pour que nous puissions les attrapper plus aisément.’ En dan: ‘Le melon a été divisé en tranches par la nature, afin d'être mangé en familie; la citrouille plus grosse peut être mangée avec les voisins.’

Descartes echter, die La Fontaine's en Fénelon's tijdgenoot was, spotte reeds met diegenen welke meenen een plaats te hebben in den raad van God en alles in de natuur willen uitleggen door te wijzen op het nut dat de mensch er uit haalt: ‘Que de choses sont maintenant dans le monde, ou y ont été autrefois et ont cessé d'être, sans qu'aucun homme les ait jamais vues ou connues et sans qu'elles aient jamais été d'aucun service pour l'humanité.’

Die opvatting der harmonie, door een voorzienigheid in de natuur gebracht ten bate der menschen, schijnt ons thans kinderachtig en tamelijk hoogmoedig toe. In het ons bekende gedeelte van het Heelal bewijst alles dat de antropocentrische opvatting valsch is. De eikel heeft in de natuur een andere rol te vervullen dan te verhoeden dat hij den neus van onvoorzichtige slapers in zijn val verplette. Zijne ware bestemming is een kleine plant voort te brengen, een toekomstigen eik die kloek genoeg zij om zijne plaats onder de zon te veroveren en om in den strijd voor het bestaan te zegevieren. Het blauw des hemels en het groen der planten werden niet met inzicht gekozen opdat onze blikken met wellust er op rusten zouden. De schitterende tooi der bloemen dient tot heel wat anders dan om ons kunstgevoel te streelen. Wij weten thans dat zijne bestemming is, de insecten aan te lokken om de bevruchting der bloem te verzekeren. De natuur heeft geenszins die idyllische beteekenis, welke een optimism, al te zeer op baat bedacht, er gaarne aan toedenkt.

Voor den onbevooroordeelden toeschouwer is de natuur een uitgestrekt slagveld, waar tallooze strijders elkander gedurig verwoed aanvallen, zonder zich te bekommeren om de aanwezigheid van den mensch. Vernielen of vernield worden, opeten of opgeëten worden, - dit dilemma rijst telken dage voor ieder levend wezen op. Die *struggle for life* die allen omvat moet op zich zelf beschouwd worden, buiten alle utilitaristische bekommering. De wonderen, door deze

studie veropenbaard, doen trouwens niet onder voor de zoogezegde wonderen der harmonieën ingesteld door de Voorzienigheid. Bij dien gedurigen strijd voor het bestaan stellen immers zoowel aanval als verdediging de meest verscheiden en slimst bedachte middelen in het werk.

Tusschen de middelen tot verdediging, waarvan sommige dieren bij gelegenheid kunnen gebruik maken, is er wellicht geen zonderlinger dan de *autotomie* (van ἀύτος zichzelf, en τέμνω, snijden). Dien naam heb ik in 1882 gegeven aan de zelfverminking, waardoor zooveel dieren er in gelukken aan hunne belagers te ontsnappen, wanneer reeds de tanden van hun vijand hun in het vleesch dringen en alle kans op redding voor hen verloren schijnt. Zij kunnen bij tijds het gevatte lid afbreken en hunne vrijheid heroveren door heldhaftig het gevangen lichaamsdeel zelf af te snijden. De opoffering van een gedeelte redt het geheel. De door mij ontdekte feiten werden nagegaan en de waarnemingen volledigd door een groot aantal naturalisten. In elke groep van het dierenrijk werden gevallen van autotomie opgemerkt en de benaming is in de gewone taal der dierkunde opgenomen.

Men verzekert dat een rat, die met een poot in de klem geraakt, en een vos die vastzit met zijn staart, niet aarzelen, om los te komen, zelf poot en staart af te bijten. Of dit feit echt is, weet ik niet; er is ernstige reden om er aan te twijfelen. Het is echter zeker dat een groot aantal lagere diersoorten hunne redding aan autotomie te danken hebben, een middel tot verdediging dat gelijk staat met de opzettelijke verminking die de rat en de vos zouden plegen.

De feiten waarover wij gaan spreken zijn geenszins uitzonderingen en elk van ons heeft gelegenheid gehad, ze in zijne omgeving vast te stellen. Ga wandelen naar buiten op een warmen lentedag. Een schadelooze hagedis ligt met wellust in de zon. Welk kind zal weerstaan aan de verzoeking het vlugge, bekoorlijke diertje na te jagen? Meestal ontsnapt de hagedis; gelukt men er in ze te vatten, dan heeft men ze gewoonlijk bij den staart vast. Toch wordt zij niet gevangen: de staart breekt af en blijft alleen tusschen uwe vingeren spartelen, terwijl het arme dier uw verbazing te baat neemt om in een veilige schuilplaats te vluchten. Ook de hageslang heeft een schijnbaar zoo

brozen staart, wat haar den wetenschappelijken naam *Anguis fragilis,* in 't Fransch *serpent de verre,* deed verwerven.

Laat ons onze jacht in veld en hof voortzetten; spoedig vinden wij talrijke spinnen, die of hun web vervaardigen, of in de zon loopen of loeren op een prooi. Willen we er een vangen, dan lukt het dikwijls dat we ze, ter wille der betrekkelijke geringheid van haar lichaam, slechts bij een poot te pakken krijgen; maar zoodra wij dien poot vast hebben loopt de spin weg op de zeven pooten die haar overblijven. Evenzoo laten veel insecten, muggen, langpooten, sprinkhanen, met het grootste gemak hunne pooten in de steek als men ze wat plots aanvat.

Aan den oever der zee kan men eveneens dergelijke feiten waarnemen bij krabben en schaaldieren in het algemeen. Een krab die bij een harer scharen of pooten gevangen wordt laat dit lidmaat aan haren vijand over. De proefneming kan voor de tien ledematen herhaald worden: het dier zal ze één voor één afstaan. In het laatste geval dient de opoffering der pooten tot niets, vermits het dier zich niet meer kan bewegen en dus moet sterven. Maar in gewone omstandigheden is het nut der zelfverminking blijkbaar. Evenals de schuchtere Jozef aan de liefkozingen van Mevrouw Putiphar ontkwam toen hij haar zijn mantel in de handen liet en zoo zijne ontschuld redde, evenzoo redden hagedis, sprinkhanen, spin en krab hun leven en ontsnappen zij aan hunne vijanden wanneer zij heldhaftig afstand doen van het vastgeklemde lid.

Trouwens, in vele gevallen is die afstand niet onherstelbaar want het verloren eind kan hergroeien. De staart der hagedis, de scharen of pooten der schaaldieren, bij zelfverminking prijs gegeven, groeien terug aan. Daarom treft men zoo dikwijls hagedissen aan waarvan de nieuwe staart nog niet zijn vroeger grootte heeft bereikt, of ook wel krabben met scharen van ongelijke grootte. Het nieuw lichaamsdeel, na zelfverminking aangegroeid, is kleiner dan het oorspronkelijke[1].

(1) De Berlijnsche naturalist Frenzel zegt dat groote hagedissen, staartloos geworden door zelfverminking, uiterst veel voorkomen in Argentinië, wat bij de inboorlingen de fabel deed ontstaan dat die hagedissen hun eigen staart zouden afknagen tijdens hun winterslaap. Dit laatste feit zou echter niet onmogelijk zijn; autophagie bestaat wel bij andere dieren. Men heeft apen uit beestenspelen gezien, die hun eigen staart afvraten. Sommige soorten van inlandsche sprinkhanen, namelijk *Ephippigera vitium,* die in de Limburgsche Kempen gevonden worden, knagen hun voorste pooten af wanneer ze gevangen gehouden worden. Sommige larven van *Ploryganes* doen hetzelfde.

Al deze feiten zijn sinds lang welbekend maar hunne ware beteekenis werd miskend.

Sommige dieren, zei men, zijn bijzonder broos: daarom breken zij zoo gemakkelijk staart of pooten. Die meening vindt uiting in de wetenschappelijke benamingen (*Anguis fragilis, Ophiothryx fragilis,* enz.) van vele dieren, zooals wij reeds zagen. Men weet sinds lang dat de staartwervels bij de hagedissen van een ongewoon maaksel zijn. In het midden hebben ze een beschot dat niet tot been vergroeit is; deze anatomische schikking scheen in voldoende mate rekenschap te geven van het gemak waarmede de staart der hagedissen afbreekt en alle naturalisten hadden vrede met deze uitlegging.

Maar voor de schaaldieren moest, bij 't eerste zicht, de uitlegging moeilijk aan te nemen schijnen. Alle lekkerbekken, liefhebbers van krabben en kreeften, weten hoe moeilijk het is deze dieren, in een hard schild gesloten, aan stukken te krijgen en hoe lastig het is hunne scharen en pooten, die bij het levend dier zoo broos schijnen, af te rukken of te breken. Het koken heeft er nochtans niet die onverwachte sterkte aan gegeven. Raap op het strand een dood krabje op, hang het bij een poot op en maak aan het lichaam een weegschaal vast, om de trekkracht te melen die het uitrukken van den poot zal verwekken. Gij zult verwonderd zijn dat de weegschaal met een overgroot gewicht (3 1/2 tot 5 kilogram, dat is honderd maal het gewicht van het dier zelf) moet belast worden, vooraleer het lidmaat losscheurt of breekt.

Die proefnemingen spoorden mij aan, ook de zoogezegde broosheid van den staart van hagedis en hageslang na te gaan langs den zelfden weg. Bij een doode hageslang, 19 gram zwaar, werd de staart slechts uitgerukt door een gewicht van minstens 490 gram, dat is dus meer dan 25 maal het gewicht van het gansche dier. Ik herhaalde proefnemingen van denzelfden aard op den staart der hagedis, de pooten der sprinkhanen en spinnen, enz. Ik kon vaststellen dat de

ledematen van al die dieren, zoo gemakkelijk uitgerukt tijdens het leven, integendeel na den dood een normalen weerstand bieden. Van verschillende zijden werden die feiten bevestigd. Frenzel had gelegenheid proefnemingen te doen op een overgroote soort hagedis *(Tupinambis teguixin)* uit Zuid-Amerika. Hij stelde vast dat het even moeilijk was, den staart van het doode dier te breken als een poot uit te rukken en hij moest, om een en ander te doen, zooveel spierkracht inspannen als hij maar kon. En toch is 't voor den levenden leguaan om zoo te zeggen maar spel zijn staart te breken zoodra men hem daarbij vat.

Eenige jaren geleden heb ik een groot aantal proefnemingen gedaan om het zonderlinge raadsel der zelfverminking op te helderen. Ik zal hier enkele waarnemingen mededeelen, die ik deed op de kleine krab welke onze kusten bewoont. Die soort wordt des zomers langs de straat uitgevent te Gent, te Antwerpen, te Luik, enz. en eenieder kan ze zich dus gemakkelijk aanschaffen.

Ik stelde vast dat bij het levend dier het afbreken van een poot niet het gevolg is van een ongeval veroorzaakt door de broosheid der schaal. De breuk is het gevolg van een afrukken; zij ontstaat altoos op de zelfde plaats: niet bij een gewricht, maar in het midden van het tweede gelid van den poot (gerekend te beginnen van het lijf), volgens een groefje dat aldaar vooraf bestond en aanwijst waar het dier zijn poot zal afbreken in den uitersten nood. De krab doet dien poot afvallen door plots en sterk een spier samen te trekken; daarna blijft de spier van het stompje gezwollen en samengetrokken en stopt de wonde zoo wel toe dat er geen enkel druppel bloed verloren gaat.

Hoe het afbreken in zijn werk gaat is thans volkomen bekend.

Die studie bracht een andere geheel onverwachte bijzonderheid aan het licht. Men had kunnen gelooven dat de breuk van den poot door den wil van het dier veroorzaakt werd wanneer het, al te na door een vijand op het lijf gezeten, dol van schrik en geen ander middel tot ontsnappen meer ziende, heldhaftig het geknepen lichaamsdeel opofferde. De volgende proefnemingen wijzen uit dat de autotomie veroorzaakt wordt door een onwillekeurige beweging, door een *reflex,* om het wetenschappelijk woord te gebruiken.

Men weet dat willekeurige bewegingen bij mensch en hoogere

dieren uitgevoerd worden door tuschenkomst van de grijze hersenspecie. De bevelen van den wil gaan uit van de hersenen en worden door de beweegzenuwen gevoerd naar de spieren waar zij een samentrekking verwekken die de verlangde beweging zal plegen. Neem bij een dier de hersenlobben weg en meteen is alle psychische uiting, willekeurige bewegingen inbegrepen, afgeschaft. De onwillekeurige bewegingen of reflexen zullen dan alleen blijven bestaan, zoolang de zenuwcentra die deze bewegingen beheeren, zooals het ruggemerg, ongeschonden blijven.

Bij krab en kreeft kan hetzelfde onderscheid gemaakt worden. De massa der boven den slokdarm gelegen zenuwknoopen is bij deze dieren wat de hersenen bij den mensch en de hoogere diersoorten zijn: zij beheert de vrijwillige bewegingen, bijvoorbeeld diegene welke tot aanval en vlucht dienen. De zenuwmassa van den buik stemt met ons ruggemerg overeen: door hare bemiddeling worden de vrijwillige bewegingen uitgevoerd. De autotomie-beweging waardoor een poot wordt afgebroken behoort tot deze laatste reeks. Zij gebeurt nog bij eene krab waaraan men de zenuwmassa boven den slokdarm heeft weggenomen. Zelfde uitslag bij een krab die men deed slapen bij middel van ether of chloroform, mits de zenuwmassa der buikzijde ongeschonden bleef; zoodra ze vernietigt wordt blijft de autotomie achterwege.

Evenzoo heeft bij de hagedis het wegnemen der hersenlobben, of zelfs het onthoofden van het dier, geen invloed op het afbreken van den staart zoo dikwijls deze wordt geknepen.

De volgende proefneming bewijst trouwens dat er geen opzet bestaat bij het dier, wanneer het, om te ontvluchten, zich zelf een lid afrukt.

Men bindt voorzichtig een draad vast aan den poot van een krab; de draad wordt bevestigt aan een nagel die in de tafel steekt. Men maakt het dier bang; het wil vluchten; kon het uit eigen wil een zijner pooten afrukken, dan zou toch nu wel daartoe het gepast oogenblik gekomen zijn; toch gebeurt de zelfverminking niet: de krab trekt gedurig, mat zich af in ijdele pogingen doch denkt er niet aan, de autotomie aan te wenden om vrij te komen. Nog erger: knijpt men plots een ander poot dan dengene waarbij het dier is vastgebonden,

dan breekt de krab dien poot onmiddellijk af, hoewel deze opoffering haar geenszins helpen kan. Men kan het dier er toe brengen, een voor een al zijne vrijgebleven pooten af te rukken; alleen het vastgebonden lid zal het sparen als men dit niet knijpt.

Midden in den poot loopt een zenuwpees die door knijpen of anderszins moet geprikkeld worden, wil de reflex-beweging der autotomie gebeuren. In dit geval loopt de prikkeling tot in den buik-zenuwknoop - die het ambt van ons ruggemerg waarneemt - en wordt vandaar langs een anderen zenuw teruggezonden tot in de spier welke, door hare samentrekking, de autotomie van den poot zal veroorzaken. In den zenuwknoop gebeurde iets dat men kan vergelijken met de terugkaatsing van een lichtstraal op een spiegel: er ontstond een reflex-beweging, een teruggekaatste, en dit verschijnsel heeft niets te zien met den wil van het dier.

De *conditia sine qua non* voor het afrukken van den poot bij de krab is dus niet de schrik, of het verlangen van het dier om aan den vijand die het aangreep te ontkomen, doch wel de mekanische of andere prikkeling van den zenuw in den poot en deze prikkeling ontstaat slechts wanneer men het schild van den poot verplet. Legt men een krab op den rug, dan beweegt het dier zijn pooten om recht te geraken, maar vergeefs. Knijpt men dan sterk een der pooten, of snijdt men plots met een schaar een eindje poot af, zoodat de zenuw heftig geprikkeld wordt, dan valt terstond de poot uit. Zoo kan men een voor een de tien pooten doen afvallen. Een electrische prikkel zal hetzelfde uitwerksel hebben. De proefneming is vooral treffend wanneer ze gebeurt met een overgroote taschkrab (*Cancer pagurus*), waarvan de scharen elk ettelijke honderden grammen zwaar kunnen wegen. Die scharen zullen even gemakkelijk afvallen als men een prikkelenden electrischen stroom op hunne oppervlakte laat inwerken.

Proefnemingen op de hagedis geven denzelfden uitslag. Wordt zulk dier enkel bij den staart vastgelegd dan tracht het los te geraken door te spartelen met gansch zijn lichaam: nooit zal het zichzelf bevrijden door het afbreken van zijn staart. Om de autotomie te verwekken moet er insgelijks een mechanische of andere prikkel der staartzenuwen gebeuren.

Dergelijke proefnemingen werden herhaald op sprinkhanen, spinnen en veel andere dieren.

Men kan de proefnemingen doen onder andere voorwaarden; steeds komt men tot het besluit dat de afbreuk van een poot bij schaaldieren of insecten, van den staart bij hagedis of hageslang veroorzaakt wordt door eene prikkeling der zenuwen en dat het al of niet vastgehouden worden van het dier geen invloed heeft op het verschijnsel. Hier is duidelijk dat elk verstandelijk opzet achterwege blijft bij zelfverminking: de natuur liet aan hagedis of krab niet toe, zelf te oordeelen in welke gevallen zij den vastgehouden staart of poot moeten opofferen; zij heeft gezorgd dat de breuk geschiede bij middel van een zenuw-mekanism dat blindelings werkt telkens de zenuwen van staart of poot ontsteld worden. Dit laatste is de voorwaarde der zelfverminking; juist die voorwaarde is trouwens gewoonlijk in de natuur vervuld.

Sedert de aandacht der natuurkundigen werd gevestigd op dit zonderling middel tot verdediging worden steeds talrijker voorbeelden van autotomie aangeduid. In bijna elke groep van het dierenrijk trof men vele gevallen aan. Eenige daarvan willen wij nader onderzoeken. Wij zullen zien dat de zelfverminking niet steeds als een middel tot verdediging moeten beschouwd worden; soms dient zij tot aanval; soms wordt zij, bij een dier welk door een parasiet geplaagd wordt, een afdoend middel om er van verlost te geraken. Ten slotte kan in vele gevallen het afgescheiden lichaamsdeel blijven leven, zich ontwikkelen en een nieuw individu uitmaken: zoo wordt autotomie een wijze van voortplanting.

Laat ons de verschillige groepen van het dierenrijk beschouwen.

Werveldieren. - Bij de hoogere dieren of werveldieren heeft men geen echte en typische voorbeelden van autotomie aangehaald, ten zij bij de trouwens talrijke kruipdieren, die behooren tot de groep der hagedissen.

Gelede dieren (Arthropoda). - Wij zagen reeds dat gelede dieren, als schaaldieren, insecten, spinnen, duizendpooten, talrijke duidelijk gekenmerkte voorbeelden van autotomie opleveren. Men treft het uitrukken der pooten ten gevolge eener reflex-beweging, de zelfverminking ter ontvluchting, bij meest al de schaaldieren, de spinnen en de insecten met langere, tengere ledematen aan. Bij de krabben

heeft dit zonderling verdedigingsmiddel zijn hoogste ontwikkeling; bij hen werd het ook op de meest volledige wijze bestudeerd. Wij hebben de belangwekkendste bijzonderheden ervan reeds in het licht gesteld.

Onlangs verhaalde de heer Marcel Baudouin zeer luimig in de *Annales des sciences naturelles* de geschiedenis van een krab (*Gelasenus Tangeri*) die veel voorkomt aan de kusten van Marokko, Spanje en Portugaal en te Sevilla bijzonder veel verkocht wordt. Daar ontmoet men soms vrouwen die een korf vol scharen van dit schaaldier uitventen. De gekookte scharen, *carrasquenas* genaamd, worden gretig gekocht door het volk dat ze meer bij wijze van tijdverdrijf opsnoept dan als voedsel nuttigt. De *carrasquenas* worden door autotomie geleverd. De bedoelde krabben, meer geregeld van zeden dan andere dieren van hun soort, leven bij koppels, mannetje en wijfje: ieder gezin heeft zijn hol, een schuine pijp gegraven in het slijk der kust. Het mannetje houdt doorgaans zijne gezellin in het hol en blijft zelf bij den ingang, dien hij stopt bij middel van zijn groote schaar. Er is aan te merken dat het mannetje alleen een grootere schaar heeft; bij het wijfje vindt men ze niet. Het mannetje alleen graaft het hol en daar het alleen gewapend is heeft het den haard te verdedigen. Van hem komen de scharen die door de leursters te Sevilla te koop geboden worden. Zoohaast de ebbe begint en de monden der krabbepijpen, die bij het peil der hooge tij liggen, droog laat, loopen de visschers het strand af, zoekend naar de holen. Zij pakken het dier bij de schaar; onmiddellijk gebeurt er autotomie en de schaar blijft hun in de hand. Dit lidmaat groeit tamelijk spoedig weer aan; op dezelfde plaatsen kan dus na eenigen tijd die scharenvangst herbegonnen worden. *Gelasenus Tangeri* biedt dus het wonderlijke voorbeeld van een dier waarvan geregeld een deel wordt opgegeten, dat weer aangroeit.

De pooten zijn echter niet de eenige lichaamsdeelen, die door de gelede dieren kunnen verloren worden.

Na de paarvlucht rukken de gevleugelde mieren, terug neergedaald, zichzelven, naar het schijnt, de voortaan overbodige vleugelen uit. De Zuid-Amerikaansche houtluizen, insecten die evenals de mieren leven bij talrijke en machtige gezelschappen, ontsnappen plots wan-

neer men ze bij een vleugel aanvat: zij scheuren dien vleugel af. Het afscheuren gebeurt, evenals bij de pooten der schaaldieren, dáár waar een groefje dwars over den vleugel loopt tot de drie vierden zijner breedte. Frengel zegt terecht dat dit groefje gelijkt aan de schreve van den diamant over het glas, langs welke streep de ruit zal afbreken.

Bie en wesp bieden voorbeelden van zelfverminking die tot aanval, niet meer tot verdediging dient; wij kennen allen zulke voorbeelden. Het insect dat zich op den vijand werpt en hem steekt om den gemeenschappelijken korf of het nest te verdedigen, laat zijn angel in de wonde steken. Het verlies van dit orgaan is voor de wesp echter noodlottig: hare toewijding kost haar het leven.

Beschouwd van het enge standpunt van het behoud der bie of der wesp zelve moge de daad onzinnig schijnen; als verdediging van het gemeenebest is die daad echter heldhaftig: stierf niet zoo Leonidas aan de Thermopylen om Griekenland te redden?

Laat ons hier bijvoegen dat zelfverminking, bij insecten ten minste, een zeer oud verschijnsel is, dat opklimt tot het geologisch tijdvak der koolvorming. Op indrukken van versteende insecten uit kolen heeft men het kenmerkende groefje erkend, dat nog heden het vooraf geteekende spoor der autotomie is bij de nu levende insecten behoorend tot dezelfde groepen.

Weekdieren. - Men kent een aantal weekdieren die zelfverminking plegen. Een schelpslak uit de Filippijnsche eilanden, tot het geslacht *Helicarion* behoorend, zet zichzelf het achtereinde van den voet af bij middel van den scherpen kant harer schelp. Terwijl de vijand het malsche brokje vleesch verorbert dat hem aldus wordt afgestaan, heeft *Helicarion* den tijd te vluchten. *Harpa ventricosa* en twee *Helices* uit Cuba gaan op dezelfde wijze te werk. *Solen*, wier schelpen, aan messenhechten gelijk, op onze zandige kusten opgeraapt worden, weten insgelijks zichzelf te bevrijden door opoffering van een deel van hun voet. *Tethys fimbriata*, een weekdier uit de Middellandsche zee, dat zoowat het uitzicht van een overgroote slak heeft, draagt op den rug twee rijen groote vleezige uitwassen. Bij het minste opschrikken werpt het dier er een af, dien hij zijn vijand ten prooi overlaat en ontsnapt aldus aan het gevaar zelf verslonden te worden. Handelen

niet ongeveer alzoo de Russische wolvenjagers, die op hun tochten een zwijntje meevoeren dat zij aan de vraatzucht der wolven overlaten zoodra deze te stout worden of door hun aantal gevaarlijk? Langen tijd legde men de beteekenis der rugtepels van de *Tethys* verkeerd uit. Verscheidene natuurkundigen namen ze voor uitwendige parasieten vastgewassen op het lichaam der *Tethys*. Men had ze in de vertakking der wormen gerangschikt en *Phenicurus redivivus* genoemd. Die naam wijst aan dat ze spoedig na het afvallen terug aangroeien.

Stekelhuidigen. - In geen enkele zoologische groep is de zelfverminking zoozeer verspreid als bij de stekelhuidigen. De zeesterren zijn ware meesters in deze kunst en de *Holothurie* doen ternauwernood voor hen onder.

De zeesterren breken met het grootste gemak hunne armen af. Eene dier soorten is bekend onder den naam van *Ophiothrix fragilis*. Niet alleen groeien de stralen of armen weer aan op de plaatsen waar zij afgevallen waren maar elke afgescheiden arm kan bij sommige soorten op zichzelf voortleven: er groeien vleezige knoppen aan, die armen worden, zoodat het oude lid weldra een nieuw en volledig individu is. De zelfverminking, oorspronkelijk een middel tot verdediging, wordt een echte niet-geslachtelijke voortplanting. Zooveel armen afgerukt werden, zooveel nieuwe zeesterren.

Bij andere soorten (*Asterias Richardi* en *Solasterias neglecta*) is zelfverminking een middel om een vrij aanzienlijk parasiet kwijt te geraken, namelijk een tweemondigen worm (*Myzostomum asterioe*) die dikwijls in een der stralen huist. Zoodra de parasiet door zijn grootte hinderlijk wordt breekt de zeester dapper den besmetten arm af. Zonderling voorbeeld van een radikale genezing langs heelkundigen weg!

Men hoeft sommige *Ophioderma longicanda* uit het water te halen en ze aan de lucht bloot te stellen om een voor een al de armen te zien afvallen. Elk arm breekt daarna zichzelf in kleine stukken. Neemt men een *Antedon rosaceus* vast, of behandelt men hem ruw, of dompelt men hem in lauw water (+ 40°), dan kan men het dier letterlijk zien barsten in honderden brokjes.

Andere Asteriën werpen hun maag naar buiten weg wanneer

men ze onder de lucht brengt. De Holothuriën ontdoen zich in dezelfde omstandigheden van al hun ingewanden. Andere stroopen hunne huid af zoodra men ze kwelt; dat gebeurt nadat de onderste lagen dier huid vloeibaar geworden zijn, omgezet in een soort gelei.

Men mag zich afvragen waartoe die zonderlinge vormen van zelfverminking aan het dier kunnen nuttig zijn. Het is waar dat de bedoelde proefnemingen het plaatsen in omstandigheden die het in het gewone leven nooit ontmoet.

Wormen. - De groep der wormen levert een groot aantal voorbeelden van autotomie. Het meest bekende is dat van den gewonen aardworm. Het meest befaamde is echter dat van den Paloloworm (*Lysidice viridis*) die op de Samoa- en de Fidsji-eilanden leeft. Telken jare, in October, op den dag wanneer de maan in haar eerste kwartier gaat, rukken de tallooze wormen, die op den zeebodem tusschen de koralen leven, zichzelf het achtereind van het lichaam af, waarin de eieren zitten. Dit is dus insgelijks een voorbeeld van autotomie ten behoeve der voortplanting. De afgevallen lichaamsdeelen drijven dan bij miljoenen aan de oppervlakte der zee. Ontzaglijke hoeveelheden worden opgevangen door de inboorlingen, die er zeer verlekkerd op zijn. De jaarlijksche Palolo-vangst is een echt nationaal feest, waaraan gansch de weerbare bevolking der eilanden deelneemt. De Palolo-brokken beginnen vóór zonsopgang boven te drijven. Slechts enkele uren duurt het zonderlinge schouwspel. Op het inhalen der booten gevuld met die wonderbare vangst volgt een echte braspartij. De jaarlijksche Palolo-vangst speelt een gewichtige rol in de tijdrekening dier eilandbewoners.

Andere wormen onthoofden zichzelf, andere breken in kleine stukken.

Lagere dieren (Coelenterata en eencellige dieren). - Ik zal de gekende voorbeelden van zelfverminking bij *Coelenterata* en *Protozoa* niet opsommen. Ik bepaal mij bij de vermelding van het feit dat de netelprikkeling door kwallen en zeeanemonen verwekt eigenlijk het gevolg is van iets als autotomie. Baders hebben vaak in zee ervaren hoe onaangenaam de aanraking van kwallen is. De oppervlakte der kwal is met netelorganen overdekt; dat zijn evenveel uiterst kleine werptuigen gewapend me[t} een giftigen pijl. Zoodra een

vijand tegen de kwal komt aanwrijven, worden de pijltjes weggeschoten en dringen hem in de huid waar ze een brandend gevoel verwekken. Dit middel tot verdediging herinnert aan den angel van bij en wesp.

***

Welke is de beteekenis der zelfverminking? Waarom ontmoet men bij zooveel dieren dit zonderling vermogen? Vooreerst springt in het oog, bij de meeste gevallen van autotomie, dat het dier voordeel heeft bij het in den steek laten van het vastgeklemde lichaamsdeel: het verlies van een deel verzekert de redding van het heele organism. Het blijft wel verstaan dat wij de antropocentrische uitlegging, die Fénelon, Lafontaine of Bernardin de St-Pierre ongetwijfeld zouden gegeven hebben, ter zijde stellen. Men kan onmogelijk volhouden dat in het belang des menschen aan de hagedis het vermogen werd verleend haar staart af te breken en aan de krabben haar scharen uit te rukken; ten zij men bewere dat de zelfverminking voor doel heeft de scherpzinnigheid der natuurkundigen te oefenen en stof tot redetwisten en geschrijf te leveren.

Als wij ons afvragen hoe het wonderlijke mekanism, waardoor een lidmaat ten gepasten oogenblik afvalt, zich ontwikkeld heeft, zoo kunnen wij enkel min of meer waarschijnlijke veronderstellingen wagen. Maar, zij het dan ook slechts een veronderstelling, diegene der evolutie (Darwinisme) schijnt, in den huidigen staat onzer kennissen, de eenige die eene iets of wat voldoende uitlegging geef[t].

Laat ons, om over bepaalde feiten te spreken, het voorbeeld der schaaldieren nemen. Waarschijnlijk hebben de eerste schaaldieren, die zelfverminking pleegden, zulks gedaan zooals de vogel dien men slechts bij eenige vederen vasthoudt. Zij hebben zich met het heele lijf zoodanig geweerd dat zij het verband van het vastgeklemde lichaamsdeel scheurden. Die ruwe wijze van te ontkomen verbeterde bij de opeenvolging der geslachten. Het samentrekken der spieren, eerst ordeloos, verkreeg meer samenhang, dus een beter uitwerksel. De spieren hebben hunne pogingen op een enkel punt van den poot vereenigd. De schaal daarvan werd op dit punt zoodanig gewijzigd dat ze gemakkeljk brak zonder nochtans over 't algemeen het gebruik

van dien poot te schaden. Die anatomische verbetering geschiedde volgens de wetten der evolutie, die ik hier niet nader hoef te verklaren doch die neerkomen op: voortbrengen van toevallige, nuttige veranderingen; voortzetting en overdrijving van nuttige veranderingen door geslachtelijke voortplanting en overerving, samen met het behoud van de best voor het leven geschikte individuën.

De huidige schaaldieren bieden ons enkele bestendig geworden overgangsvormen uit die zonderlinge evolutie. Aan de beide uiteinden der reeks staan eenerzijds de kreeft en anderzijds de krab.

De kreeft dien men bij een anderen poot dan de schaar vastneem[t] wordt oprecht woedend; zijn gansche lichaam wordt geschud door heftig gespartel. Dank zij die buitensporige bewegingen ontsnapt het dier dikwijls omdat de vastgeklemde poot afbreekt bij het vlies dat het tweede van het derde lid scheidt. Dit is een voorbeeld van primitieve, brutale zelfverminking, verwekt door vrees en zucht tot zelfbehoud. Hier zijn de bewegingen, die het dier verricht om te ontkomen, ongetwijfeld gewild.

Bij de krab gaat het heel anders toe. Nijpt een der pooten bij het uiteinde: het dier staat stil, heft den poot een weinig op zoodat hij aanleunt tegen het harde lichaam; men hoort een licht gekraak: de barst is verwekt op dezelfde plaats als bij den kreeft en de poot valt uit. Het dier schijnt daardoor niet eenmaal ontroerd: het heeft nauwelijks één oogenblik zijn wandeling onderbroken. Wij hebben gezien dat de wil bij dit verschijnsel niet te pas komt; men mag twijfelen of de zelfverminking pijnlijk of zelfs maar onaangenaam voor het dier zij.

De breuk wordt hier verwekt door één enkele spier, die met die taak bijzonder gelast is; zij wordt aangekondigd door een rond groefje ter plaatse waar het tweede en het derde lid van den poot aan elkander vast zijn. Bij den kreeft zijn die beide leden gescheiden door en vlies; bij de krab zijn ze uit één stuk. Dit stuk weerstaat zeer wel aan een trekking uitgeoefend in de richting van den poot zelf; mar het springt integendeel gemakkelijk stuk onder een licht geweld dat werkt volgens de pees van de spier der autotomie. Wij staan hier voor een bijzonder, zeer verbeterd mekanism, dat op zijne taak veel beter is berekend dan het gespartel der kreeft. Bovendien - wij zagen het zoo-

even - is de beweging, waardoor zelfverminking onstaat, en die bij den kreeft aan den wil van het dier ondergeschikt scheen, bij de krab een reflex geworden.

Zelfverminking zou dus een bij den oorsprong opzettelijke, gewilde beweging zijn, uitgaande van het instinct tot zelfbehoud en waarvan het doel is, het lichaam van het dier met geweld te ontrukken aan den greep van den vijand, mits opoffering van het vastgegrepen gedeelte. Langzamerhand zou die beweging verbeterd zijn, meer geschikt geworden om het doel te bereiken; terzelfdertijd zou zij al minder en minder met opzet gebeurd zijn om ten slotte een louter reflex te worden.

Het is trouwens een tamelijk algemeene regel dat opzettelijke bewegingen, dikwijls herhaald, allengs reflexen worden. Iedereen weet dat de opleiding tot lichaamsoefeningen bij den mensch grootendeels op dit physiologisch verschijnsel berust. De leerling-ruiter, die voor 't eerst te paard stijgt, heeft slechts een enkele bekommering, namelijk in den zadel te blijven; al zijne aandacht, al zijne wilskracht is gevestigd op de bewegingen waardoor hij het evenwicht zal behouden. Door oefening verkrijgt onze beginneling allengs de gewoonte, met zijne bewegingen spaarzamer te zijn en ze onwillekeurig, onbewust te doen. Na een zekeren tijd worden die bewegingen louter reflex en zij vergen niet de minste aandacht meer.

Zoo ook schrijft de geoefende schaatsenrijder de keurigste en meest ingewikkelde striklijnen op het ijs, al doet hij het bijna machinaal, zonder tusschenkomst of gedurig toezicht van zijn bewusten wil.

Het is dus geenszins onmogelijk dat dezelfde vervorming geschied zij bij de evolutie der bewegingen die zelfverminking verwekken.

LEO FREDERICQ.

Over Stéphane Mallarmé.

Dus vraagt gij mij, geliefde Diotime, wat ik meen over dien Mallarmé, in wiens verzenrijve gij eerst met een geheim ontzag, dan met een verblufte verwarring hebt gekeken.

Waar' ik een twintigjarige, ik zou wel als een ander, in gewilden haat tegen den filister, een letterkundig, diepzinnig, geestdriftig dithyramb kunnen uitgalmen tot lof van dien verstooten dichter.

Niets is gemakkelijker, wanneer men over woorden beschikt en de gaaf bezit van rederijkersuiting.

Ik las eens een belangrijke reeks opstellen van jonge estheten over dien ‘Balzac’ van Rodin, dien ik ook te Parijs heb gezien, dien loggen indrukwekkenden ‘Balzac’, van wien ik zeker het aangrijpende, het beteekenisvolle, en, laat ik zeggen, in elk geval het ‘verdedigbare’ niet ontkennen wil. Het was schoon, ô Diotime, het was schoon al die bewonderende kritiek; het ronkte er begeesterend van *cosmique, chaotique, sibyllin, formidable, force de la nature, dolmen, menhir*. Dat alles bevatte veel waars; en 't was zóo schoon, ja, schooner nog dan 't zware reuzenbeeld zelf dat al die frasen en epitheten ingegeven had.

Zóó deed men 't ook met Mallarmé. De een heeft hem bespot, de andere hem opgehemeld; dezen, uit minachting voor elk letterkundig snobism, hebben Mallarmé overdreven afgetakeld; genen, uit tegenwerking en haat der lompgrinnikende filisterij, hebben hem met opzet tot een god veheven. Beiden maakten enkel Mallarmé, dat byzantijnsch kleinood van een mensch, tot een stof voor hunne polemiek. De estheet sloeg, in zijn onverdraagzame dweperij, zijn afgod zelf stuk op 't hoofd van den filister; deze scharrelde de ratelende bonzende gesteenten bijeen en smeet ze in 't aanschijn van zijn vijand.

De eenen namen alleen het woord om te vitten, de anderen om te huldigen.

Maar gij, mijn lieve Diotime, kunt gij in uwe naïeve en toch doorziende wijsheid niet het ware uit beide kampen zamelen?

Langs de eene zijde heet het: Mallarmé zou hebben noch taal, noch syntaxis; hij zou de zoo heldere en zoo flinke taal van Diderot misvormen en tot een vagen nevel maken; hij zou zijn onverstaanbaar, excentriek, jagend naar ziekelijke originaliteit, een ‘mystificateur’ of een gek.

Langs den anderen kant hoort men: hij zou de prins zijn van alle dichters, een baanbreker, een hoogst persoonlijk en eerlijk kunstenaar, eenzaam en eerlijk, wars van allen groven bijval, een mensch van schier goddelijken aard, die een engelentaal sprak vol schatten van kleur en klank, en immer belangeloos streefde naar zijn azuren ideaal...

Wist gij, ô Diotime, wanneer gij Mallarmé doorblaardet, niet het ware te beseffen dat uit die beide kampen spreekt? Ach kan iemand niet een groot dichter wezen, en dwaasheid, gekkerij begaan? Kan iemand niet een verheven kunstenaar zijn, en toch aan vele zwakheden toegeven? Kan iemand niet zeer mooie verzen hebben geschreven naast een onleesbaar geraas?

Waarom dan miskenning ofwel afgoderij? Laat ons, o gij, mijn zieletrouwe, het schoone rapen waar wij het ontmoeten, en 't overige, zonder grimmigheid noch spot, maar enkel met een negeerende onverschilligheid, langs de baan laten liggen.

Is hij geen dichter, hij die schreef:

> Las du triste hôpital et de l'encens fétide
> Qui monte en la blancheur banale des rideaux
> Vers le grand crucifix ennuyé du mur vide...

Kan het schooner, artistieker, dat impressionnistisch tafereel van eene gasthuiszaal? ‘*L'encens fétide... La blancheur banale des rideaux... Le grand crucifix ennuyé du mur vide...* Kan het juister, beter, fijner? En is dat min verstaanbaar dan het gerijmel van den zoo verstaanbaren Coppée?

En herinner u dan dit:

> ..... Et quand le soir saigne parmi les tuiles,
> Son oeil, à l'horison de lumière gorgé,

Voit des galères d'or, belles comme des signes,
Sur un fleuve de pourpre et de parfums dormir
En berçant l'éclair fauve et riche de leurs lignes
Dans un grand nonchaloir chargé de souvenir...

En die schoone verzen, zoo beeldrijk en zoo welluidend, zij zijn bijna klassiek van vorm.

Zeker zal het ook den braven ‘bourgeois’, wien men voorhield dat Stéphane Mallarmé in raadsels schreef, erg verwonderen dat deze verzen van hem zijn:

De l'éternel azur la sereine ironie
Accable, belle indolemment comme les fleurs,
Le poète impuissant qui maudit son génie....

Dit zou, niet waar, schier van Baudelaire kunnen zijn, met voorbehoud van dien ‘*éternel azur*’ waarvan de dichter den toover ondergaat. Hij kan zich op deze aarde, te midden van de menschen niet schikken; hij hunkert naar het blauw uitspansel, naar de etherische ruimten, naar de ‘kuische oneindigheid’.

Où fuir dans la révolte inutile et perverse
..... L'azur! L'azur! L'azur!

Ergens zegt hij: *Je m'accroche à toutes les fenêtres d'où l'on tourne le dos à la vie.*

Sprak hij ook niet van: *Ma bouche fièvreuse et d'azur bleu vorace?* Hij zondert zich af: ‘*portant mon rêve en diadème.*’ Zijn wensch is te wezen ‘*magnifique, total et solitaire*.’ Hij hunkert naar: ‘*le matin chaste de l'infini.*’ Hij is van die mannen ‘*qui mordent au citron d'or de l'idéal amer.*’ Ver van 't geraas en 't gepeupel der stoffelijke beslommeringen wil hij aan een subtiel kunstenaarswerk zich wijden:

Imite le Chinois au coeur limpide et fin
De qui l'extase pure est de peindre la fin
Sur ses tasses de neige à la lune ravie

Hij wil niet (en bemerk de schoonheid van het beeld.)

..... partager la litière
Ou le bétail heureux des hommes est couché....

Hij houd er aan de menschen te zien als een vee, als een log en verwonderd vee, en is 't doorgaans niet zoo, verheven Diotime? Hoor deze prachtige verzen:

Au dessus du bétail ahuri des humains
Bondissaient en clartés les sauvages crinières
Des mendieurs d'azur.....

Hij noemt zich '*sénile nourisson d'une tétine avare*', en rekent zich bij die verkoren mannen van wie hij zegt:

Ils tettent la douleur comme ils tétaient le rève
Et quant ils vont rythmant des pleurs voluptueux
Le peuple s'agenonille et leur mère se lève.

Het menschdom, en zijne bestemming, dat gedurig eten om zich voort te telen, dat vegetatieve tevreden zijn in dat immer herbeginnend gedoe, boezemt hem den grootsten afschuw in:

Pris du dégoût de l'homme à l'âme dure,
Vautré dans le bonheur, où ses seuls appétits
Mangent et qui s'entête à chercher cette ordure
Pour l'offrir à la femme allaitant ses petits.....

Oppervlakkig 'edele geesten' zullen de armen ten hemel heffen bij die krasse verzen. Maar, mijn innige Diotime, gevoelt gij niet, zonder aan het meelij en den eerbied te kort te doen, welke onze menschheid verdient, hoe vreeselijk waar dat is: buiten het geestesleven en dus voor negen en negentig menschen op honderd, is het hierzijn vor den mensch niets anders dan een zoeken naar voedsel *'cette ordure', 'pour l'offrir à la femme allaitant ses petits'?*

In een vers drukt hij uit de ijdelheid van al wat op aarde verstrooiing geeft; het is het gekende, het beroemde, het diepe vers, dat alleen meer is dan boeken rijmelarij:

La chair est triste, hélas, et j'ai lu tous les livres.

O ja, mijn reine Diotime, gij weet het, het vleesch en zijn genuchten, dat zwelgen, knauwen, teelen, al heeft het zijn naturalistisch schoon en ook zijn pantheïstische grootschheid, het is weldra wel saai, wel droef en walgelijk. Wat doen? De boeken? Gewis een hoog genot. Maar heeft men ze allen gelezen, wat dan? Rondom, leelijkheid en domheid:

Et le vomissement impur de la bêtise
Me force à me boucher le nez devant l'azur.

Wat blijft er dan over? De droom:

Mais, ô mon coeur, entends le chant des matelots.

Die zang die, zooals bij Baudelaire, droomen doet van verre, tooverachtige eilanden...

De bloemen ook... Bezingt hij die niet met een teeder gevoel? De groote werkman miek ze in den beginne, voor de eenvoudige oermenschen, van 't hemelsch azuur, het goud der ruimten en den maagdelijken sneeuw der kille sferen:

> Des avalanches d'or du vieil azur, au jour
> Premier, et de la neige éternelle des astres
> Jadis tu détachas les grands calices pour
> La terre jeune encore et vierge de désastres....

Hij bemint de edelste te midden de bloemen:

> L'hyacinthe, le myrte à l'adorable éclair
> .....
> Et pareille à la chair de la femme
> La rose, Hérodiade en fleur du jardin clair...
> .....
> Et ce divin laurier des âmes exilées
> Vermeil comme le pur orteil du Séraphin
> Que rougit la pudeur des aurores foulées.

Verrukkelijk, niet? Doch die twee laatste verzen zijn nu veel min ‘verstaanbaar’ in den eng redeneerenden zin van 't woord. Wat hoeven zij trouwens onder dat oogpunt verstaanbaar te zijn? De poëzie heeft niet te *zeggen*, te vertellen, te verklaren: daartoe dient het proza; en, geeft men didactische dingen den vorm van het vers, dan is dat gerijm, en niet poëzie. Wij laten natuurlijk onverlet epische en dramatische literatuur, die soms den vorm van het vers bekleeden. Het vers is niet poëzie; literatuur is niet poëzie. Poëzie is schoonheid. Zij moet dus geen bepaalde dingen uitdrukken, als: ‘de rechte lijn is de dichtste weg van een punt naar een ander’ of: ‘België bestaat uit negen provintiën’. Schoonheid is iets op zich zelf, onverklaarbaar en toch duidelijk voor eenieder, zwijgend en toch zoo welsprekend, dat geen woordelijke beteekenis moet hebben. Is de lelie niet schoon, is de zang des nachtegaals niet heerlijk, al *zeggen* bloem noch zanger u niets? Maar ze zeggen u nogtans *iets*, in eene andere beteekenis der uitdrukking; zij schenken u gevoel, ontroering. Zoo ook met poëzie, althans met die van Mallarmé. Die poëzie is muziek, rythmus, schoonheid. Zij heeft de zwijgende schoonheid van een juweel.

Lees nog eens de verzen:

> Vermeil comme le pur orteil du Séraphin
> Que rougit la pudeur des aarores foulées...,

Tracht niet u dat juist voor te stellen, als een bouwmeester het doen zou met een huis. Doch die klanken en die woorden, geven zij u niet onwilkeurig de vage doch verrukkelijke vizie van gouden licht te midden rozige wolken, van een maagdelijken blos op witten dons, van een hemelschen dageraad vol frissche bloesems en schuchtere blankheid?

De poëzie van Mallarmé, in stukken van dien aard, is een kunstwerk van kleuren, klanken en rythmen, die in de verbeelding stemmingen, gevoelens, indrukken, vizoenen, tafereelen doen ontstaan. Zij *zegt* niet: '*elle évoque*' door den geheimzinnigen toover van schoonheid in woord en geluid. En zóó is het best.

Lees nog een uitwerksel van dien aard in de volgende verzen:

> Oui c'est pour moi que je fleuris, déserte;
> Vous le savez, jardins d'améthyste enfouis
> Sans fin dans de savants abîmes éblouis...!

En ook in deze:

> Des sei aphins en pleurs
> Rêvant, l'archet au doigt dans le calme des fleurs
> Vaporeuses, tiraient de mourantes violes
> De blancs sanglots glissant sur l'azur des corolles...

In uitdrukkingen als deze: '*Le blanc souci de notre toile*', en '*La faute idéale des roses*' vindt gij dezelfde lieve en diepzinnige onduidelijkheid; zij zijn schoon buiten de beteekenis zelve der woorden, zij zijn schoon op zichzelf, zooals een parel of een bloem. Trouwens is de beeldpraak van Mallarmé niet alleen nieuw en persoonlijk, maar ook ten uiterste kenmerkend en schilderachtig; klank en woord brengen bij om ons met nadruk het uitgedrukte denkbeeld weer te geven. Zie zoo onder anderen:

> Et l'avare silence et la massive nuit
> .....
> L'air a soupi de sommeil touffus

Het klinkt als een luidkeels lachend kopergeschetter in het volgende, zeer eigenaardige vers:

> Hilare or de cymbales à des poings irrités....

Wat een komisch klappergewieg in deze verzen:

> Vertige! voici que frissonne
> L'espace comme un grand baiser....

De vrouw ook vereert Mallarmé; niet diegene die hij noemt '*la chétive complice*' van den man; maar een onbereikte vrouw die schuchter vreest 'qu'on ne la voie dans sa pudeur grelottante d'étoile.' 'Galant' is hij, ten zeerste galant. Hij is galant als een kunstenaar, als een dichter, als een fijn en hoffelijk man; en hij 'marivaudeert' in achttiendeeuwschen trant, zonder dat zijne madrigalen het minst lijken op de banaliteiten die men in het schoone geslacht gebruikelijk voordischt. Hij schildert voor haar fijne 'waaiers'; maar die schildering hoort tot de symbolistische school. Ja, zijn albumverzen voor de dames hebben de keurige tint van een Watteau met den vagen nevel van een Carrière.

Kan het, zeg me, liever dan dit:

> Toi de qui tant de ris framboisés
> Se joignent en troupeau d'agneaux apprlvoisés
> .....
> Princesse, nommez nous berger de vos sourires.

En dan dit:

> O rêveuse, pour que je plonge
> Au pur délice sans chemin,
> Sache, par un subtil mensonge
> Garder mon aile dans ta main.

En dan deze verzen, zacht ruischend als oud satijn en fijn geurig als een reuk van vroeger:

> Quelle soie aux baumes de temps
> Où la chimère s'exténue
> Vaut la torse et naïve nue
> Que, hors de ton miroir, tu tends!

Soms heeft zijn stem meer nadruk en dieper gevoel:

> Et j'ai cru voir la fée au chapeau de clarté
> Qui jadis sur mes beaux sommeils d'enfant
> Passait, laissant toujours, de ses mains mal fermées
> Neiger de blancs bouquets d'étoiles parfuraées...

En hier ook:

> Mon âme vers ton front où rêve, calme soeur,
> Un automne jonché de taches de rousseur

Soms loopt er en heidensche stroom door zijn verzen van dien aard:

> Le soleil sur le sable, ô lutteuse endormie,
> En l'or de tes cheveux chauffre un bain de clarté

En hier:

> Mordant la terre chaude où poussent les lilas

En ook weet hij een juichende natuur daar rond te tooveren:

> Cependant l'azur rit sur la haie et léveil
> De tant d'oiseaux en fleurs gazouillant au soleil.

Dat alles, is het niet, ô Diotime, streelt u 't oor en verblijdt u 't brein. En die schaduwnevel, dat licht en donker dat op die verzen hangt, verhoogt nog hun geheime verleidingskracht. Schreef Baudelaire niet over zijn eigen verzen, dat bij hem de gewone woorden zelf een mysterieuze breedheid krijgen, en dat de reden van hun onweerstaanbare kracht deze is, dat zij als het ware in 't oneindige voortklinken, ‘qu'ils ont une résonnance dans l'infini’? Een zeker duisterheid is vaak eene bron van kunstgenot en denken. Zijn de aangehaalde verzen niet als een schoon vrouwengelaat waarvan oog en mond glimmen achter 't masker? De kleingeestigen houden bijzonder van ‘duidelijkheid’; maar gij, klaarziende Diotime, gij weet dat enkel de zeer onbeduidende dingen duidelijk zijn, en dat al wat ons waarlijk aanbelangt, de ziel, de liefde, het leven, de bestemming, het hiernamaals, het oneindige, den mensch onduidelijk is en blijft. Wie onzer kan bepaald uitdrukken wat hij desaangaande denkt en voelt? Wij raden daarover dingen die wij niet zeggen kunnen. Wie daarover iets vertellen wil dat telle, gebruike geen preciese termen, maar late het tragische daarvan gevoelen in het vage van het woord.

Mallarmé wist wel dat hij aan de woorden zijner taal een veranderde beteekenis, dieper en geheimziniger, gegeven had. Daarom juist werd hij door de massa beklad; zij is als een slijkig kruipgedrocht dat vijandig opsprong bij 't hooren van zijn stem:

Eux, comme un vil sursaut d'hydre oyantjadis l'ange
Donner un sens nouveau aux mots de la tribu....

Maar nu wil hij daarin te ver. Nu wordt hij vormeloos en hakkelend. Zijn vers heeft bij eerste lezing geen de minste beteekenis meer. Zijn gedichten hebben meer begin noch einde; geen enkel afgeteekende zin meer, geen ponctuatie; het vloeit voort als het welluidend en voortdurend geraas van een onnoozele. Enkel zeer vage tafereelen wekken die stukken in ons op.

Hoor liever:

Une dentelle s'abolit
Dans le doute du jeu suprême

Wat wil dat zeggen? en dit:

Par les beaux soirs à propos
De rien comme occuper la rue
Comme un noir vol de chapeaux

Enkel met na te denken kan men eene beteekenis vermoeden in die verzen. Herinner u maar het gekende sonnet:

A la nue accablante tu
Basse de basalte et de laves
A même les échos esclaves
Par une trompe sans vertu

Quel sépulcral naufrage (tu
Le sais écume, mais y baves)
Une seule entre les épaves
Abolit le mat dévêtu

Ou cela que furibond faute
De quelque perdition haute
Tout l'abîme vain éployé

Dans le si blanc cheveu qui traîne
Avarement aura noyé
Le blanc enfant d'une sirène.

Zeker heeft men den indruk dat de dichter daarin een storm op zee, een schipbreuk beschrijven wil. Zeker heeft men den indruk van een zwaardrukkenden wolkenhemel, van baren die klotsen tegen een zware rots, van een zeetrompet die vruchteloos alarm blaast, van een schip dat vergaat, van de zee die zich vervolgens als het ware sluit, en van een kronkelende schuimstreep die sleept waar het water het wrak heeft ingezwolgen.

Gewis, zoo zie ik het. Maar gij, ô Diotime? Anders misschien? En was het noodzakelijk zoo onduidelijk, zoo vormeloos te schrijven? Mallarmé kon wel anders; wat ik eerst aanhaalde kan het bewijzen. Dat raadselachtig geraas, is het dan een ‘procédé’, of is het onmacht? Te begrijpen is het, dat voor beide gevallen een Nordau spreke van ‘dégénérescence’. Dat het zij een jagen op meer en meer afgezonderde originaliteit, of een verzwakking van de scheppingsvermogens, iets ziekelijks en anormaals is het zeker,

Mallarmé, in zijn laatste periode, een van binnen grimlachende fopper, of wel een krankzinnige... en waarom niet, ô Diotime? Waarom dat verwoed in 't haar vliegen tegen de menschen die zoo vrij zijn zóo te denken? Hoe kan dat, bij den denker, den roem bederven dien Mallarmé verwierf met wat hij schiep oorspronkelijks en schoons?

Normaal zijn... wat heet dat, en wie durft het zich normaal te noemen? En, in der waarheid, wat een eer kan het hebben de gezonde onbeduidenheid te bezitten van een ‘normalen’ kruidenier? U moet ik toch de vleiende verwantschap niet herinneren die bestaat tusschen gekheid en genie; want gekheid, evenals genie, is een afwijking der alledaagsche middelmatigheid.

O Diotime, de mensch is een onthutsend wezen! Wie kan weten wat er omgaat in het brein van vele mannen? Kan iemand niet een groot dichter zijn en tevens ‘een pince-sans-rire’?

Wat geeft het ons, ô Diotime, zoo die gek, die menschenfopper, vijftig verzen schreef die onvergetelijk blijven? Vijftig overschoone verzen, welke dichter mag daarop bogen? En dat heeft Mallarmé gedaan, en dat is genoeg voor zijn glorie. Vijftig verzen die u bijblijven als een fijne geur, en die, boven het overdoovend woordengerammel van een Hugo, boven het alledaagsche verzengerijmel van een Coppée, aan den hemel pinken, als eenzame, heimelijke sterren...

CONSTANT STOFFELS.

Invloed der omgeving op dieren en planten.

Wanneer men aandachtig de natuur beschouwt, bemerkt men dat de levende materie eene zekerheid plasticiteit bezit die haar toelaat het leven te behouden, niettegenstaande de merkelijke veranderingen welke soms plaats hebben in het midden waar zij zich beweegt, voedt en vermenigvuldigt; zoolang nochtans die veranderingen niet te groot of te schielijk zijn.

Het is die eigenschap, door alle planten en dieren gedeeld, die hun toegelaten heeft den strijd om het bestaan uit te houden tot in onze tegenwoordige tijden, want, sinds het ontstaan der eerste levende wezens op onzen aardbol, is de omgeving reeds zoo menigmaal en zoo aanzienlijk veranderd, dat, moesten planten en dieren die soort van plasticiteit niet bezitten waarvan hiervoren spraak is, en die eigenschap aan hunne nakomelingen niet overzetten, alle levende vormen reeds sedert lang van den aardbodem zouden verdwenen zijn.

Die schikking naar het midden geschiedt eigenlijk door de natuurlijke selectie, die K. Darwin opmerkte en uitlegde in zijn vermaard boek *Oorsprong der Dieren door natuurlijke Keuze*. In vroeger jaren dacht men dat het midden gansch geschikt was om de planten en dieren te ontvangen: zoo schreef men dat de waterdieren van in het begin reeds gansch geschikt waren om in het water, de vogels om in de lucht te zweven. Sedert men de wetten der evolutie ontdekt heeft zijn de gedachten natuurlijk gansch omgekeerd, daar men nu met zekerheid weet dat de omgeving gedurige veranderingen ondergaat, zonder er zich om te bekreunen of de levende wezens die veranderingen kunnen onderstaan.

Laat ons nu eenige voorbeelden aanhalen van planten en dieren die op treffende wijs de natuurwetten bevestigen

In de duinen langs ons strand, groeit er eene plant, helm genaamd *(Ammophila arenaria)*, die zich wonderwel geschikt heeft in dien woesten grond te leven; daar er in de duinen zeer dikwijls

gebrek is aan water, heeft het duingras zijne dunne bladeren toegerold, zoodanig, dat de benedenzijde, waar de meeste ademopeningen geplaatst zijn, bevrijd blijven van de zonnestralen alsook van den wind; welnu wanneer eene plant zoo te werk gaat, ademt zij langzamer, en zweet veel min vochten uit dan wanneer haar adem- en vochtopeningen noch voor zon noch voor winden beschut worden. De bovenkant der bladeren is glad en blinkend om de zonnestralen te weerkaatsen, de uitzweeting nog eens te vertragen, en de watervoorraad langer te kunnen benuttigen.

Andere planten hebben opengespreide bladeren, maar dan boort de wortel zeer diep in den grond, en de bladeren zijn bedekt met dicht opeenliggende haartjes die juist hetzelve doel bereiken als bovengemelde middelen: b.v. de duinwilgen.

Sommige planten hebben dikke bladeren met vocht gevuld; soms zijn die bladeren klein en dicht tegen den stam gedrukt, zooals bij het scherp vetgroen (*Sedum acre*).

Wanneer men de omstreken van Knocke bezoekt, namelijk langs het Zwyn, of de schorreweiden langs de monding van den Yzer bij Nieuwpoort, is men soms verwonderd daar zooveel planten aan te treffen die, zooals het vetgroen der duinen, ook dikke met vocht gevulde bladeren dragen.

Hebben deze planten zich daar geschikt naar de omgeving?

Waarom deze voorraad sappen, aangezien zij dagelijks door den vloed bevochtigd worden? Men moet echter opmerken, dat die planten, alhoewel levend in doornatten grond, zich nochtans in denzelfden toestand bevinden als de hoogergenoemde soorten groeiend in den woesten duingrond; het water dat ze komt besproeien is immers zout water, en moesten de planten dit water opslorpen, zij zouden niet in het leven blijven; zij moet dus teren op het water dat hun door den regen aangebracht wordt, en soms dorst lijden midden in het water: een schoon voorbeeld van schikking naar de omgeving.

Wij vinden dit verwezenlijkt bij de zeesalade of zeekraal (*Salicarnia herbacea*), het zeeporcelein (*Halimus portalacoïdes*), enz.

Eene plant die in ons land gemeen is, de gewone reigersbek (*Erodium cicutarium*), behoorende tot de geraniumsoorten, heeft nog en ander middel om in dorren grond haar vochten te besparen. In

vetten grond draagt de plant hare bladeren schuins omhoog, zoodat zij tamelijk ver van den grond verwijderd zijn; in mageren grond of in zandgrond integendeel, bemerkt men dat diezelfde plant hare bladeren hard tegen den grond drukt, en aldus hetzelfde doel bereikt als de opgerolde of met haartjes bezette bladeren.

Bij de dieren vinden wij ook oneindig veel voorbeelden die bewijzen hoe zij den invloed ondergaan van het midden waar zij moeten in leven.

Zoo zien wij, dat wanneer een orgaan nutteloos geworden is, en bijgevolg niet meer gebruikt wordt, het langzaam kleiner wordt en eindigt met geheel en al te verdwijnen, andere organen, integendeel nemen soms een ongehoorde ontwikkeling of worden buitengewoon gevoelig als om een soort van evenwicht te verwekken. Ook ontstaan er soms nieuwe eigenschappen die enkel in bepaalde omgevingen kunnen van dienst zijn (treffende bewijzen ten voordeel der vorming of omschepping).

In de onderaardsche grotten leven er schaaldieren die gansch wit zijn geworden, en nog slechts kleine overblijfsels van oogen hebben; men vindt er zelfs die geene oogen meer bezitten; deze zintuigen zijn langzamerhand, van geslacht tot geslacht, verminderd en eindelijk geheel weggebleven daar de gedurige duisternis waar deze dieren in leven ze nutteloos maakte. Zoo vinden wij in de grot van Han de blinde garnaal (Niphargus puteanus). Soms nemen de oogen in duistere plaatsen eene buitengewone ontwikkeling, en werden phosphorescent bij verscheidene visschen, en vinden die dieren hun weg bij dit flauw licht, dank aan hunne zeer ontwikkelde oogen.

Bij sommige blind geworden schaaldieren zijn de voelhoorens veel meer ontwikkeld dan bij elke andere soort, zooals bij de kreeft van Agassis, die in den Atlantischen Oceaan leeft op ongeveer 1200 meters diepte.

Wanneer wij de waterdieren vergelijken met de landdieren, vinden wij dat ieder soort bijzonder geschikt is naar het midden waar zij leeft. De waterdieren b.v. zijn glad van huid, het lichaam is spilvormig, en de bewegingsleden kort en breed om gemakkelijk in het water te bewegen; de kop is aan den romp vastgehecht zonder nek ertusschen om zoo aan het geraamte meer sterkte te geven. Daardoor

kan de kop natuurlijk niet draaien, maar de waterdieren draaien gemakkelijk gansch het lichaam, ingezien het water een grooter densiteit bezit dan de lucht. Om deze reden is het dat men de grootste en zwaarste werveldieren in het water aantreft; hoe zou immers de groote walvisch zich zonder moeite op de aarde kunnen bewegen met zijn lichaam dat 30 meter lang kan worden en honderd vijftig duizend kilogr, weegt? De jonge walvischjes zelf zouden reeds met moeite kunnen rondloopen, daar zij ongeveer zes meter lang zijn en reeds zes duizend kilogr. wegen: voorzeker zouden zij geen sprongen kunnen maken zooals zij het nu doen op de golven der zee.

De walvischsoorten zijn nochtans afstammelingen van landzoogdieren (die voortkwamen van zeedieren, zooals alle levende wezens) die zich langzaam weder aan het water gewend hebben. De huid is geheel van haar ontbloot; de voorpooten zijn zoo kort mogelijk geworden en in vinnen veranderd. De achterpooten, nutteloos en zelfs ongemakkelijk geworden zijnde, zijn gansch weggebleven. Dit zijn geen bloote veronderstellingen, dit rust op feiten. Wanneer men den grooten walvisch (*Balaena mystecetus*) opensnijdt, vindt men onder het vel, niet ver van den staart, de overblijfsels der heupbeenderen waaraan de beenderen der achterpooten nog gevestigd zijn; dit alles is nu zeer klein geworden, maar is daar toch nog gebleven als een klaar bewijs dat de voorouders vierpootige landdieren waren.

Bij de watervogels vinden wij ook bijzondere geschiktheden, zooals de vliezen tusschen de teenen, en een olieachtig vocht in de pluimen die ze bevrijdt tegen het water; een spilachtig lichaam bedekt met tegen elkander gedrukte pluimen die het zwemmen en duikelen zeer vergemakkelijken.

In het zoet- en brakwater leven er kerfdieren die afstammen van landsoorten, die alleen in de lucht konden leven. Welnu, die kerfdieren moeten nog, zooals hunne voorouders, lucht inademen om te leven; ook, wanneer wij den watertor (*Hydrophilus piceus*) of de geboorde dytiscus (Dytiscus marginitus) nazien, vinden wij dat de ademopeningen, die bij deze dieren van wederzijden aan het achterlijf geplaatst zijn, toegegroeid zijn, bij uitzondering van het achterste paar die het dier alleen nog dienst bewijzen.

Wanneer die waterkevers moeten adem halen, steken zij het

uiteinde van hun achterlijf alleen boven water. De ademopeningen zijn rondom met dichte haren begroeid om bij het duikelen de indringing van het water te beletten.

Bij de visschen vinden wij een orgaan, de zwemblaas, bestemd om de verticale bewegingen te vergemakkelijken; welnu, sommige visschen hebben zich gewend het water te verlaten, en langzaam is de luchtblaas in ademingsorgaan veranderd, en werkt nu zooals de longen bij de landdieren. Deze visschen zijn de Dipnoïken; hunne kieuwen zijn nochtans bewaard gebleven, zoodat zij nu in en buiten het water kunnen leven; men vindt ze in sommige moerassen van Australië, Afrika en Zuid-Amerika. Wanneer die moerassen uitdroogen, boren de Dipnoïken eene schuilplaats in het slijk, en ademen er de lucht in tot dat de regens de moerassen weder overstroomen.

Dit alles toont treffend hoe dieren en planten nieuwe vormen en organen kunnen bekomen, of nutteloos geworden organen verliezen, door zich te schikken naar de veranderingen hunner omgeving.

De eene soort is nochtans beter geschikt tot evolutie dan de andere, ook zijn de eersite alleen in staat talrijke nakomelingen te krijgen en als stammen te dienen, terwijl de min geschikte onvermijdelijk moeten verdwijnen.

K. LOPPENS.

Nederlandsche Letteren.

Gustaaf D'Hondt. *Van Simpele Menschen.* Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Na Buysse en Stijns stond Gustaaf D'Hondt in het Vlaamsche letterwereldje aangeschreven als een onzer degelijkste naturalistische vertellers. Zijn bundel *Van Simpele Menschen* komt hem als dusdanig nieuwe titels aanbrengen.

Vooral de uitgebreidste der in dezen bundel vereenigde verhalen, *Stadsmiseries*, is een flinke brok naturalistische kunst, waarin we niet alleen den schilder maar ook den psycholoog mogen waardeeren. De geleidelijke, onvermijdelijke ondergang van Manske wordt ons met zekere hand geteekend en de droevige zielestrijd, dien het arme Gentsche naaistertje doorworstelt, wordt met niet minder vaster hand ontleed.

Dat G. D'Hondt, die steeds een voorliefde toonde voor hevig bewogene, hartstochtelijk dramatische schetsen, ook fijnere toetsen en schakeeringen op het doek kan brengen, bewijst ons dat stil roerende verhaaltje, *Illusies*, waarin de innige weemoed der menschen en der dingen uit afgezonderde, oude Gentsche wijken treffend spreekt.

Stadsmiseries en *Illusies* zijn onzes dunkens de glanspunten in deze reeks van zes verhalen. *Tijden van Beroering* is wel forsch opgevat en op enkele plaatsen zeer dramatisch, maar de totaalindruk is niet zoo volledig gunstig als bij de voorgaande stukken. Hetzelfde moeten wij zeggen van *Een Weerzien*, waarin Jans hardnekkig weigeren om in het huwelijk met Anna toe te stemmen niet voldoende gemotiveerd is, van den *Man met de Kloppers*, waar de hoofdstukken I en II gemakkelijk konden achterwege blijven zonder aan het ver haaltje iets van zijn waarde te ontnemen, en van *De Lamp* waarvan

wij, eerlijk gezegd, het belang noch de juiste bedoeling hebben kunnen inzien.

Ten slotte moet er ons nog een opmerking van het hart, die geenszins D'Hondt's kunst maar wel de strekking van zijn kunst betreft. Deze opmerking is dus van algemeenen aard en geldt ook anderen dan D'Hondt, als b.v. Gust. Vermeersch, L. Meert e.a. De levensopvatting dezer schijvers is zoo neerdrukkend pessimistisch, zoo stelselmatig zwartgetint, dat wij er onmogelijk een trouw beeld van de werkelijkheid kunnen in zien en de schrijvers verdenken van wellicht onbewust mee te doen aan de conventie der naturalistische letterkunde. Wij willen geenszins beweren, dat de menschelijke ellenden en laagheden, die door deze schrijvers geschilders worden, niet waar en juist van het leven afgekeken zjjn; wij weten maar al te goed in welken staat van verdierlijking de laagste standen van ons volk vaak verkeeren! Maar uit die verhalen van D'Hondt e.a. krijgen wij den indruk dat er onder ons volk niets anders, maar niets anders dan ruwheid, harteloosheid en redeloos geweld heerscht, dat er in ons volksleven niets dan sombere uren vol verveling, niets dan bitterheid en ellende te ontdekken is. Wie zal durven beweren, dat het gemis aan zedelijk begrip, zelfs bij de laagst gezonken uit ons volk, zóó volslagen is als uit de werken onzer meeste naturalisten schijnt te blijken? Wie zou het wagen vol te houden, dat er niet een edele gemoedsbeweging van tusschen al die laagheid uitgaat? Dat in het volksleven niet eens vroolijke, blijde dagen komen, gedurende dewelke verbittering en haat vergeten geraken? Het is natuurlijk het temperament van den schrijver, die hem als pessimist meer op het donkere in 't leven, als optimist meer op de glanspunten er van zal doen letten, - maar de stelselmatigheid in de ééne richting zoowel als in de andere behoort tot wat wij hooger noemden de letterkundige conventie. Toen in Conscience's tijd al onze romans om zoo te zeggen uitsluitend ideaal deugzame, gelukkige menschen vertoonden, die tot de hoogste zelfverloochenende opofferingen in staat waren, - dan was dit de conventie der zoeterige romantiek. En waar we nu vervielen in de schelste tegenstelling en haast niets meer dan verwerpelijke gemeenheid en miserie te lezen krijgen, - vragen wij ons af, of dat niet de andere conventie is, even valsch als de eerste. Het dunkt ons, dat die

schrijvers nog steeds op het enge spoor der eerste Fransche naturalisten loopen, waar in Frankrijk zelf, in 1887, reeds een zegevierende reactie tegen opkwam, aangevoerd door Bonnetain, Marguerite, Rosny, Descaves en een menigte anderen. Ook onze Duitsche naburen beginnen van dat stelselmatige pessimisme af te zien en hun beste letterkundigen, als b.v. Frenssen in zijn meesterlijken *Jôrn Uhl*, hebben den heilzamen weg gevonden, die loopt tusschen het leelijke en het mooie van 't leven heen, en die alleen de weg der ware realisten mag heeten. In Vlaanderen is dit ook de weg, dien Streuvels volgt.

Wij wenschen in het belang van onze Vlaamsche letterkunde en van ons volk, dat het stelselmatige pessimisme van zoovelen onzer talentvolste schrijvers wat gemilderd worde. Een onverdeeld litterair genot is drieledig, het spruit voort uit het ware, het schoone - en ook uit het goede. Wij hebben genoeg van het ontmoedigende, neerdrukkende en ten slotte onware pessimisme, wij smachten naar reiner, versterkender lucht.

M.S.

F. Van Eeden. *De Kleine Johannes.* II, III, Versluys, Amsterdam.

Dit boek blijft in het IIe en IIIe deel wat het in het eerste is: een levensbeeld. Evenals de *Faust* is het de inkleeding in symbool en allegorie van den ontwikkelingsgang eener edele menschenziel in hare aanraking met het veelzijdige leven. Verscheidene critici hebben aan deze laatste deelen van Van Eeden's werk gemis aan eenheid verweten. Het komt ons voor, dat ze hier de rhetorische eenheid van factuur en stijl verwarren met de hoogere, waarachtige eenheid van een zich volgens één en dezelfden idealen drang ontwikkelend leven. Het louter litteraire verschil tusschen den eersten hooggekleurden, onstuimigen romantischen en den tweeden strengeren, klassieken Faust neemt niet weg, dat er aan dat werk van den grooten Duitscher toch een stevige levenseenheid ten grondslag ligt. Dit is ook het geval met van Eeden's boek in zijn drie deelen.

Nu wordt de twintigjarige Kleine Johannes met zijn ontfermende liefde en zijn hoog sociaal-endemonistisch ideaal ‘onder de menschen’ gebracht door zijn leidsman Markus. Hij leert in kermisspullen, in vunzige logieszolders, in vieze kroegen, langs de wegen, in de ziekenhuizen, bij arbeiders en daglooners, bij allerlei armzalig volk de sociale ellenden en ontberingen kennen. Nog een enkelen keer zien wij hem vertroosting vinden voor al dit smartelijke in het rijk van Windekind, de elementaire natuur, nu vertegenwoordigd door Pan. Al dit levensleed en ook de kwellende vormelijkheid onzer hedendaagsche beschaving deden den jongen man, die als kind zoo zalig met Windekind had meegeleefd, al eens droomen van een onbezorgd leven in den natuurstaat. Zoo meenen wij ten minste het contrast te mogen opvatten tusschen het heerlijk vrije natuurleven in Pan's rijk, waarvan Johannes droomt, en zijn verveling in Tante Serena's hoogdeftige woning, waarin hij gevangen zit als een leeuwerik in een kooi met heimwee naar ruimte. Er kwam echter een tijd, dat het meeleven in de schoone natuur geen voldoende vertroosting meer schonk aan den jongen man, wiens droefheid, door den dood van Pan teweeg gebracht, heerlijk grootsch geschilderd wordt in de laatste bladzijden van deel II.

In de droeve wereld ziet Johannes enkel troost en goedheid brengen door zijn hooger geleider Markus, die wel degelijk een moderne inkleeding is van Jesus en diens reine leer, zooals ze b.v. in onze dagen door een mystieken socioloog als Tolstoï wordt voorgehouden. In het lompenpak van den scharenslijper, waarin Jesus ons hier verschijnt, lijkt hij als uit een schilderij van Fritz von Uhde geknipt, doch Van Eeden is er op merkwaardige wijze in geslaagd Markus te omringen met een aureol van hemelsch licht, een ‘ban van eerbied’ en majesteit, die van hem niet een wijsgeer of idealen droomer maar werkelijk een goddelijke figuur maken.

Johannes voelt dat in Markus' woorden en daden alleen hoogere waarheid en troost voor de menschheid ligt. Hij ziet de machteloosheid der rijke, vrome burgerij en der kerk tegenover de sociale ellenden. De liefdadigheid der rijken is onvoldoende of mist haar doel. Noch de onderwerpingsleer der kerk, noch hare voorspiegeling van een beter leven hiernamaals kunnen Johannes bevredigen. Waar Markus

optreedt tegenover dominee Kraalboom, - den man van de engere godsdienstopvatting, van den godsdienst verlaagd tot het schild eener klasse, - en voor alle menschen zonder onderscheid het recht opvordert om Gods gaven op aarde te genieten en de leer van onderworpenheid aan de armoede bestrijdt als een afwijking van het woord des Vaders, dan trilt Johannes' heele wezen van meegevoelen en bewondering. Johannes verheugt zich met Markus in den geest van verzet, die zich onder de werklieden veropenbaart, en beschouwt dit met hem als een bewijs, dat de waarheid en de gerechtigheid, die uit God komen, onder de menschen verschijnen.

Geleid door Markus, ziet Johannes hoezeer de heele menschheid afgeweken is van de ware wijsheid, liefde en rechtvaardigheid. Waar Markus optreedt tegen de hervormde kerk, tegen de katholieke kerk, tegenover het socialisme, tegenover enkele ijdelheden der wetenschap, enz., is het steeds om ze te toetsen aan den trits dezer hooge deugden. De afstand tusschen onze hedendaagsche opvattingen van Jezus' leer en haar oorspronkelijke, reine vormen door Markus tot een nieuw leven opgeroepen, is zoo groot, dat Markus' verblijf in onze maatschappij een bittere lijdensgang is, uitloopend op een smartelijk Golgotha, evenals Jezus' leven op aarde.

In Johannes' jongelingsleven komt nu ook de eerste liefde. In het eerste boek was Robinetta het voorwerp zijner vroegste kinderlijke neiging. Marjon, het meisje uit het paardenspel, wekt thans in hem de eerste liefde op. Met haar vlucht hij naar de Rijnboorden, waar ze samen rondzwerven, hun brood verdienend met zingen en citherspelen.

Hier zien wij hoe dit innige, kuische gevoel in Johannes den dichter wakker maakte. Als bij een natuurkind met ingeboren dichtgave wellen uit Johannes' gemoed heerlijke liedjes van vreugde, verlangen en weemoed op. Zijn gevoel vertolkt zich in beeldspraak en rythmus naar de mate van zijn gemoedsdiepte en verbeeldingskracht. De heerlijkheden der buitenwereld, de zon, de starren, de vlinders en de bloemen, gedragen door den teedersten, op den hoorder wonderbaar inwerkenden rythmus, worden de tolken van zijne eerlijkste aandoeningen. Zoo ontstond alle ware poëzie - en in de eerste plaats de lyrische volkspoëzie. Dit processus heeft Van Eeden hier meesterlijk

voorgesteld. Wij kennen maar Multatuli, die dat zoo wist te doen vóór hem, in de Saïdjah-episode uit den Havelaar, waar Adinda's geliefde na lange afwezigheid zijn hartstochtelijk verlangen op dezelfde wijze voelt worden tot eenige mooie liederen. Deze gedeelten van den *Kleinen Johannes* zijn zeer merkwaardig voor dengene, die een dieper inzicht wil krijgen in de poëzie van den dichter van de *Nachtliedjes,* den *Heideleeuwerik* en zoo menig ander lyrisch meesterstukje.

In het trouwhartig figuurtje van Marjon treft ons een onloochenbare overeenkomst met de Mignon van Goethe. Marjon's onbekende, vermoedelijk edele afkomst, haar musiceeren op de accoordcither en nog andere bijzonderheden meer doen haar op haar Duitsche zuster lijken. De hoofdtrekken van haar wezen zijn haar echter gansch eigen. Evenals de *Kleine Johannes* is zij een edele ziel, die zich harer hoogere afkomst bewust is, doch haar liefde voor den Vader is meer instinctmatig dan bij Johannes, zij heeft het onwankelbare geloof der eenvoudige vromen, dat zich nooit om het waarom bekommert, terwijl Johannes steeds beheerscht wordt door de zucht om dieper in de kennis van den Vader door te dringen en de angsten van den twijfel kent. Marjon lijkt wel de sterkste van beide - zij deelt haren gezel haar vast geloof in den Vader mee. Een ander onderscheid tusschen Marjon en Johannes is niet minder treffend. Marjon is de practische zin, die in alle benarde omstandigheden de goede uitkomst vindt, - Johannes daarentegen is de droomer, de dichter, die steeds vage verzen in het hoofd omdraagt en steeds door het mooie en schitterende aangelokt en verleid wordt.

Olga en Frieda, de mooie kindertjes van de gravin Dolores, zijn als het ware de zinnebeeldige voorstelling van dien trek van het schoone, die Johannes beheerscht. Zij brengen hem bij hun moeder en bij Van Lieverlee, den ijdelen aestheet, met zijn fatterige, buiten het leven staande kunstopvatting, met zijne pretentieuse schijngeleerdheid en zijn liefde voor luxe en gemakkelijk genot. Die valsche schittering verleidt den eerlijken, onervaren Johannes en tijdelijk wijkt hij af van den rechten weg. Hij verlaat Marjon en Markus en volgt tijdelijk den bedriegelijke glans van Dolores en Van Lieverlee, die eigenlijk een slecht mensch is. Nu zien wij Van Eeden tegenover al de ijdelheden, waarin de hoogere standen van onze hedendaagsche maat-

schappij zich zoo graag vermeien: de kunst om de kunst, Spiritisme, Boedhisme, Theosophie en allerlei andere snobismen. Wat een flink satirische toon in de verschillende tafereelen, waarin al die ijdelheden gehekeld worden. Lees maar de beschrijving van de partij bij Lady Crimmetart, een gewilde tegenhanger van het verrukkelijk bal in de konijnenpijp uit het eerste deel; de bijeenkomst der plejaden; den droom met het bezoek aan de hel en hare ontelbare Breughelsche ‘duveltjes’, al de menschelijke ijdelheden, enz. Van Heden neemt hier ook de gelegenheid te baat om een loopje te nemen met sommige commentatoren van het eerste deel van den *Kleinen Johannes*, die in plaats van een objectieve critiek op het werk te maken, al te spitsvondig eigen geleerdheid verkondigden (II, p. 193). Ook de aanvallen op zijn *Johannes Viator* worden gewraakt (III, p. 171).

> Ein guter Mensch in seinem dunklem Drange
> Ist sich des rechten Weges wohl bewuszt.

Deze hoofdgedachte van Goethe's *Faust* komt ons onwillekeurig voor den geest, waar wij den *Kleinen Johannes* aan zich zelf overlaten, in de gevaarlijke omgeving van Dolores en Van Lieverlee, met zijn zwakke maar onbedorven jongensziel trots tijdelijke afwijkingen, toch steeds den rechten weg zien terugvinden. En dat bewustzijn van den rechten weg komt Johannes vooral uit Markus, die hem met behulp zijner beide andere goede geesten, Marjon en Wistik, de gezonde twijfel, op de baan der hoogere menschelijkheid voorlicht en hem voor de menschheid die heerlijke utopische toekomst laat droomen, waarmede Van Eeden zijn werk besluit.

MAURITS SABBE.

V. De Meyere. *Langs den Stroom.*

Dit boek bevat zes novellen: *De Meezenvanger, De Ontgraving, Janneke Kop, Labber-de-Zwie, Avondkruit, De Giertij.* Het zijn verhalen uit het land van Schelde en Rupel. Waren zij zelfs met zooveel talent niet geschreven, de ernstige, rechtzinnige liefde van de dichter

tot dat land, zou reeds een levenswaard boek gemaakt hebben van *Langs den Stroom.* Daar is echter nog meer dan liefde voor de behandelde temas.

De gedichten en ook het eerste boek proza van Victor De Meyere vielen in het oog door zekere neiging tot het elegiese, dat er, ofschoon het er de grootste eigenaard an gaf, toch iets onbestemds, ijls, zwakkeliks en eentonigs aan bijzette, en zeker de schuld was, dat er wanverhouding bestond tusschen de ingeving en de kunst, waarmee die uitgewerkt werd.

Hier is daar weinig of niets meer van overgebleven. Zaken en mensen zijn in duidelike, vaste en bepaalde trekken weergegeven. Daarbij komt nog iets, waarover wij, Vlamingen, die ondanks ons vele schrijven toch nog de rechte, boeiende vertellers niet zijn, ons kunnen verheugen. De Meyere geeft beslist de brui van overmatige, aandikkende beschrijving, doet zijn onderwerp niet onderduiken in een doolhof van onnuttige bijzaken en heeft niet veel op met ijdel vertoon van ontleding en opmerking, die meer gezichtsbedrog en hersenschim, dan wat anders zijn, ten minste zooals men die heden in de kunst van schrijven in Vlaanderenland verstaat. Hij heeft de zeldzame moed en de zeldzame zelfbeheersching, een hoop bijkomstigheden, die, stond men er bij stil, een kleurenveeg meer bij de andere kleurenvegen zouden voegen, op te offeren aan de Handeling, de Geschiedenis. Dit laatste is en blijft overal nummer één, wat van doorzicht en echt letterkundige aanleg getuigt. De gang van elk der zes verhalen is vlug, als een vertelling zijn moet, alles komt op de rechte plaats, alle draden worden strak bijgehouden, zoodat men na de lezing in alle helderheid omvatten kan wat men genoten heeft en het nog nageniet.

De allerbeste verhalen van de zes zijn, m.i., in deze orde *Labber-de-Zwie, De Meezenvanger* en *Janneke Kop.* Uit *Labber de Zwie*, dat als geheel wel het sterkste ineenzit, denk ik het liefst aan: de aanhef, zijnde de landing en de ontvangst van Labber de Zwie in het dorp aan de stroom, en, daarna, het bezoek van de schippersvrouw. Ook de geschiedenis van de Meezenvanger, die zijn uil zo doodgaarne zag, vergeet ik niet, noch het ongelukkig heen- en weergeloop en geweifel tussen werk en dochter van Janneke Kop. Heir en daar gaat des dichters groot behagen in zijn onderwerp over tot een

zweem van humor, wat een nog onafhankeliker en flinker trek aan de handeling geeft.

Slechts één verhaal is maar ten dele gelukt: *De Giertij.* Het is niet genoeg gebonden en bijeengehouden. Het ene, grote vizioen van de watersnood, vastgevlochten aan de gebeurtenis in 's timmermans huis, vervalt in drie, vier losse stukken.

F.B.

Nieuwe Boeken.

Het derde deel van Prof. Pirenne's Geschiedenis van België.

H. Pirenne. *Geschichte Belgiens Uebersetzung des französischen Manuscripts von J. Arnheim. Band III.* (1477-1566). Gotha, Perthes, 1907.

De twee eerste deelen van Prof. Pirenne's Geschiedenis van België, achtereenvolgens in 1899 en 1902 verschenen, omvatten alleen onze middeleeuwen. Men herinnert zich den opgang dien zij gemaakt hebben: zij verspreidden immers over onze vaderlandsche geschiedenis een verrassend licht; zij verruimden onzen historischen gezichteinder door het inachtnemen van de sociale en economische verschijnselen, die tot dan toe door onze geschiedschrijvers om zoo te zeggen verwaarloods of ten minste niet naar waarde geschat noch met die van anderen aard in verband gebracht werden. Prof. Pirenne heeft eigenlijk de beteekenis van de sociaal-economische factors doen uitkomen en bewezen dat zij dikwijls een overwegenden invloed op den loop der gebeurtenissen hebben uitgeoefend. Hoe machtig heben zij, bij voorbeeld, niet gewerkt op de ontwikkeling van de oude Vlaamsche gemeenten, op de verhouding tusschen poorters en ambachtslieden alsmede op hunne betrekkingen met den koning van Frankrijk! Zelfs het verval van die gemeenten in de 15de eeuw is grootendeels toe te schrijven aan het feit dat zij hare economische rol niet meer konden volhouden en hare instellingen niet meer beantwoordden aan de behoeften van de moderne maatschappij, waarvan de grondslag in den ‘staat’ berust.

Met groote belangstelling wachtte men naar het deel van het werk, waarin de Gentsche hoogleeraar het tijdvak van de Renaissance en de Hervorming zou behandelen. Men vroeg zich af of de geleerde kenner onzer middeleeuwen erin zou slagen onze moderne geschiedenis op even oorspronkelijke wijze voor te stellen, er nieuwe lichtstralen op te werpen. Onze zestiende eeuw vooral scheen goed bekend: hare bronnen liggen in grooten getale voor de hand en werden in tal van den ‘staat’, waarbij plaatselijke belangen voor die van het geheele land moesten onderdoen.

van werken van allen aard benuttigd. De tijd van de godsdienstige crisis en van den opstand tegen Spanje is zeker een der meest bestudeerde van heel onze geschiedenis. Welnu het nieuw boek van Prof. Pirenne staat niet achter bij de twee vorige deelen: het is even zoo leerrijk en belangwekkend als deze; het bewijst hoe eenzijdig tot nog toe de opsporingen gedaan werden. Terwijl de staatkundige en de godsdienstige gebeurtenissen dikwijls in de minste bijzonderheden onderzocht werden, bleven de economische en sociale verschijnselen en zelfs vele uitingen van het geestes- en gemoedsleven buiten de historische gezichteinder. Prof. Pirenne heeft de verdienste gehad, ze er binnen te brengen; daarenboven heeft hij nog op eigenaardige wijze de staatkundige en godsdienstige feiten samengevat en er verschillende nieuwe doen kennen.

Het eerste gedeelte van zijn boek is aan staatkundige geschiedenis gewijd. Hij verhaalt er de crisis, de herstelling en de volmaking van den Bourgondischen staat. Treffend schetst hij onder andere de antinationale houding van de Gentsche gemeente, die als bondgenoot van den Franschen koning optreedt. Hij stelt terecht het ‘Groot privilegie’ van Maria van Bourgondië voor als eene terugwerking tegen den modernen staat, een terugkeer tot het middel-eeuwsch particularisme. Maar het particularisme der oude gemeenten moest weldra onderdoen voor den staat, verpersoonlijkt door de vorstelijke macht, en deze werd bijgestaan door de nieuw opkomende economische en sociale krachten. Antwerpen, de voornaamste zetelplaats van het pas geboren capitalisme, wordt de voornaamste steun van de vorstelijke macht. Prof. Pirenne wijst aan hoe onder Philips den Schoone de ‘nationale’ politiek van den vorst den zege behaalt over de eigenzinnige politiek der oude gemeenten. In het licht van verschillende feiten toont de schrijver het belang van Philips' regeering, die tot nog toe gansch verkeerd als een tijdperk van wanorde en verval beoordeeld werd. Het eerste gedeelte of liever het begin van de regeering van Karel V gelijkt op die van zijn voorganger, maar zeer vroeg gaat de nationale politiek van den vorst op in eene dynastische of huiselijke politiek. Het gevolg daarvan was dat België's belangen aan die van het Habsburgsche huis opgeofferd werden. Nochtans werd Karel V er toe gebracht in zijn eigen belang de eenheid van de Nederlanden te bevorderen tegen den wil in van de verschillende gewesten, zoodat hij onrechtstreeks toch ‘nationaal’ gehandeld heeft. Onder Karel's regeering werd de laatste ernstige poging aangewend van wege eene gemeente hare onafhankelijkheid tegenover den staat te handhaven: de opstand van Gent moest onvermijdelijk mislukken; hare middeleeuwsche voorrechten waren in strijd met de nieuwe strekking

Het leerrijkste gedeelte van het boek is zeker datgene waarin de schrijver het tafereel ophangt van de Nederlandsche beschaving in de 16de eeuw. Uiterst interessant zijn zijne beschouwingen over het federatief karakter van den Bourgondischen staat, over de beteekenis van de Staten Generaal, die hoegenaamd niet met onze hedendaagsche Kamers mogen vergeleken worden, en in 't algemeen over de instellingen van de 16de eeuw. Geheel nieuw zijn de hoofdstukken betreffende de economische ontwikkeling en de maatschappij: Brugge's verval is meer toe te schrijven aan het halsstarrig behoud van hare voorrechten in strijd met handelsvrijheid dan aan de verzanding van het Zwijn; Antwerpen integendeel dankt haren bloei grootendeels aan het stelsel van vrijheid dat hare economische inrichting beheerscht. Allerlei nieuwe verschijnselen kenmerken het aanbreken van de moderne tijden: het opkomen van de ‘nieuwe nijverheid’ meestal in plattelandssteden, waar het protectionisme der ambachten voor de grootnijverheid geen wortel geschoten heeft; ontstaan van ‘nieuwe rijken’, capitalisten, in tegenstelling met de patriciërs der middeleeuwsche steden; ontstaan van een nieuwen handwerkersstand, proletariërs in de plaats van de ambachtslieden, wier getal vermindert en wier strekking meer en meer uitsluitend wordt; enz., enz.

Voor de eerste maal bezitten we nu ook een algemeene beschrijving van de groote geestes- en kunstbeweging die onze zestiende eeuw kenmerkt: de Renaissance. Wij zien den invloed van het humanisme, waaraan de beroemste vertegenwoordiger juist een Nederlander is. Van Erasmus geeft de schrijver een treffend beeld en toont uitstekend diens belangrijke rol in de hervorming van de maatschappij. Nochtans is het hem niet gelukt van den grooten humanist eene ‘nationale’ figuur te maken, zooals hij het heeft trachten te doen. Zijne bewijsvoering, hoe vernuftig ook, schijnt ons niet steekhoudend: zij komt hierop neer dat het cosmopolitisch karakter van Erasmus juist het kenmerk is van de Nederlandsche geestesaristocratie van den tijd(1). Cosmopolitisme is de tegenvoeter van nationaliteitsgevoel, zoodat men eigenlijk Erasmus moet beschouwen als een echten wereldburger en maar in de tweede plaats als een Nederlander.

Zeer flink worden daarna de nieuwe stroomingen aangeduid in het kunstleven en vooral in het godsdienstig leven waarop het humanisme ook een grooten invloed uitoefende.

In de laatste hoofstukken wordt de regeering van Philips II behandeld tot aan de komst van den hertog van Alva (1567). De

(1) Prof. Pirenne zegt zelfs (blz. 362) dat Erasmus de ‘weltbürgerlichste Bürger’ van dien tijd was.

schrijver legt vooral den nadruk op de anti-nederlandsche houding van Philips II, zijne miskenning van 's lands behoeften in staatkundig en godsdienstig opzicht: de willekeur en het fanatisme van den Spaanschen koning kwamen onvermijdelijk in botsing met het zelfstandigheidsgevoel en de verdraagzaamheid van het Nederlandsche volk. ‘In de tegenstelling tusschen Philips II en Willem van Oranje erkent men de tegenstelling tusschen twee staten, den Spaanschen en den Bourgondischen, zegt Prof. Pirenne (blz. 456) en die twee staten verschilden geheel in zeden, overleveringen, levensopvatting en belangen. Hoe groot de persoonlijke beteekenis van die twee mannen bij het uitbreken van de crisis ook mag geweest zijn, zij werden toch door de twee machtige collectiviteiten, waarvan zij de vertegenwoordigers waren, op den achtergrond gezet’.

Uit al het voorafgaande zal men zich een denkbeeld hebben kunnen vormen van het buitengewoon belang van Prof. Pirenne's boek. Het is daarenboven zeer helder in de zifting en indeeling van de uitgebreide stof: het bevat kernachtige overzichten, treffende vergelijkenissen, flinke portretten van de hoofdpersonen die altijd in hun midden geplaatst worden. Het zal niet alleen door de beoefenaars der geschiedenis maar door het geletterd publiek in 't algemeen met genot worden gelezen[1].

Het zou de moeite loonen eene studie te maken over de opvatting van den schrijver, over de wijze waarop hij den samenhang en den wederzijdschen invloed der gebeurtenissen beschouwt, want in zulk een samenvattend werk is er noodzakelijk een deel subjectiviteit. Dit zou ons echter te verre leiden. Het zij voldoende hier aan te merken dat hij zich op een verheven standpunt heeft geplaatst: voor hem bestaat de rol van den historicus niet in het beoordeelen, maar in het verklaren van de feiten, in het zoeken van hunne beteekenis en hunne verhouding tot elkander. Men mag zeggen dat Prof. Pirenne zijn ideaal zeer nabij gekomen is.

HERMAN VANDER LINDEN.

M. Brants. *De Hervorming van het Middelbaar Onderwijs.*

Het was een uitstekende inval van wege de Vlaamsche Academie op het oogenblik, dat ons Staatsbestuur eene commissie aanstelde om de hervorming van ons middelbaar onderwijs te bespreken,

(1) Wij vernemen dat de Nederlandsche vertaling binnen kort zal verschijnen.

eene prijsvraag over deze gewichtige vraag uit te schrijven, en de Academie mag zich gelukkig achten onder de mededingers naar den prijs een zoo beslagen en ervaren man aangetroffen te hebben als de heer M. Brants, leeraar aan het Atheneum te Brussel.

Het lijvige boek, dat de heer Brants aan de hervorming van ons onderwijs wijdde, is een werk vol stevige documenteering en gezonde, practische oordeelvellingen en, wat bij dit alles zeker niet schaadt, een boek, dat door helderen, sierlijken schrijftrant uitmunt.

De vraag wordt er langs al hare zijden beschouwd. Na een historische schets van ons middelbaar onderwijs in het verleden opgehangen te hebben, schetst de schrijver ons den toestand van het middelbaar onderwijs in Frankrijk, Duitschland, Holland, Zwitserland, Engeland, Rusland, Noorwegen, Denemarken en Amerika. Na deze zaakrijke overzichten komt hij tot de bespreking van de eischen, waaraan ons hedendaagsch middelbaar onderwijs moet beantwoorden, en van de maatregelen, die moeten getroffen worden om dat onderwijs op de hoogte van onzen tijd te brengen. Met den warmen toon der vaste overtuiging verdedigt de schrijver de stelling, dat ‘het verwerven van kennissen alléén den jongeling niet vormt tot man noch tot kind van zijn tijd.’ Wetenschappelijke vorming en letterkundge opvoeding zijn onafscheidbaar en die letterkundige opvoeding moet geschieden in en door de moedertaal. De studie van het Latijn en het Grieksch mag niet meer zulk overwegend aandeel op de uurtafels onzer scholen innemen, en tot de vorming van den geest moet naast de studie der moedertaal die der andere moderne talen medewerken. Deze algemeene stellingen worden verdedigd met klem van feiten en statistieken, welke het ons onmogelijk is hier te bespreken, maar waarvan we toch kunnen getuigen, dat ze het betoog van den schrijver zeer sterk maken. Afzonderlijke hoofdstukken worden verder gewijd aan de noodige hervormingen onzer leerprogramma's voor de studie van het Nederlansch, de moderne talen, de geschiedenis, het kunstonderwijs, de natuurwetenschappen, de wiskunde en de oude talen. Het werk sluit met eene redevoering over de vervlaamsching van het middelbaar onderwijs ‘uitgesproken in de zitting van de Kamer der Volksvertegenwoordigers in het jaar 19...’. Dit stuk is een geestdriftig en sterk beredeneerd pleidooi ten voordeele van het hoofddoel van het streven aller flaminganten, een pleidooi, dat wij gerust kunnen plaatsen naast de bekende, mooie rede door Jan Van Beers in 1876 in den Antwerpschen gemeenteraad over het zelfde onderwerp uitgesproken.

Wij wenschen den heer M. Brants van harte geluk over zijn verdienstelijken arbeid en wenschen zijn boek in vele handen te zien komen.

M.S.

Leven in 't Verleden
Tooneelspel in drie bedrijven.

Personen:

Hugo Wieland, *een violist*	26-34 jaar
Felix Hansen, *een handelaar*	55 jaar
Mevrouw Hansen	50 jaar
Laura } *hun dochters*	26 jaar
Lydia } *hun dochters*	15-23 jaar
Leo Bergman, *een groothandelaar*	50 jaar
Martha, *zijn dochter*	19-27 jaar
Frits	8 jaar
Elly	6 jaar
Mina, *een dienstmeisje.*	
Peter, *een knecht.*	

Heeren, dames, dienstboden.

Tusschen het eerste en het tweede bedrijf een tijdspanne van 8 jaar.
Tusschen het tweede en het derde, een van drie maanden.

Eerste Bedrijf.

Een avondpartijtje ten huize van den heer Bergman; een weelderig gemeubeld salon, uitzicht gevend op een vestibule, vol schilderijen en andere kunstvoorwerpen. Door deze vestibule - wordt verondersteld - komt men in een ruime feestzaal die rechts zou liggen: In 't salon op het tooneel, nog een deur links en rechts; in den linkerhoek achter, een staande spiegel; een sofa op het voorplan rechts.

Alles is schitterend verlicht door kroonluchters en kandelaars.

Eerste tooneel.

LAURA. - LYDIA.

Als het doek opgaat is het tooneel ledig; uit de feestzaal klinkt wonderteeder snarenspel: de 'Traümerei' van Schumann; - Na

enkele oogenblikken wordt behoedzaam de deur rechts geopend en verschijnt Laura, in schitterend feesttoilet. Zij luistert naar het spel met al de teekenen der hevigste ontroering. Haar blik treft den spiegel... zij schrikt terug voor het beeld.

Midderwijl is Lydia uit de feestzaal in de vestibule gekomen en ziet nog het stille spel har er zuster. Zij treedt het vertrek binnen. Laura hoort haar en kijkt ontsteld om.

LAURA.

(Geveinsd onverschillig)

O... 't Zijt gij maar!...

LYDIA.

Ik máár, inderdaad...

(zonder bitsigheid)

De moeite niet waard dat ge omkijkt!...

(Zij komt binnen, koketteert even voor den spiegel, en vleit zich dan in een armstoel, spelend met heur waaier.)

LAURA.

(Zenuwachtig)

Wat komt gij hier doen?

LYDIA.

En... wat komt *gij* hier doen, zusjelief?

LAURA.

Ik...

(driftig op haar zuster toetredend)

Lydia!...

(Zachter)

Nu houd ik het niet langer uit! Waarom sluipt ge me achterna? Waarom kijkt ge me zoo voortdurend aan, den heelen avond al?... Uw oogen steken me als wespen... branden me... dat jaagt me óp... dat brengt me buiten mezelven... Ik hóud het niet langer uit, zeg ik u!

LYDIA.

Dan is 't zóó slecht gesteld met uw geweten?

LAURA.

(Verrast)

Met mijn geweten?... Wat beteekent dat?... Ik kan

't met mijn geweten best vinden hoor! Wien heb *ik* ooit kwaad gedaan?...

LYDIA.

(Droog)

Uzelven... Dat is al wel zes jaar geleden, maar dat merkt ge vanavond pas.

LAURA.

(Gemaakt luchtig)

O, als 't maar mezelven geldt, dan zal het spijt gemakkelijk te dragen zijn!...

LYDIA.

Maar 't geldt hier niet uzelve alleen, zusjelief, dat weet ge beter; er komt ook een 'hij' bij te pas. En nu weet ik niet, of ge wel evenzoo gemakkelijk het spijt zult dragen, dat ge dien in 't geheel géén kwaad hebt gedaan!... Eer integendeel! Ook dat ziet ge nu eerst. En dat pijnigt u eigenlijk nog méér dan 't bewustzijn dat ge heel uw leven reddeloos bedorven hebt...

LAURA.

(Als werktuigelijk)

Reddeloos?... Meent ge dat?...

(Levendiger)

Meent ge dat werkelijk, Lydia?...

(Nog pogend, zich te hervatten).

Maar wat vraag ik aan U? Wat zou *ik* mijn leven bedorven hebben?...

LYDIA.

(Met medelijden)

Kom, kom, beste zus, waarom nu nog loochenen wat ge me al honderdmaal verraden hebt vanavond? Wat zelfs hij gezien, gevoeld moet hebben, - hoé onverschillig ge hem dan ook geworden zijt...

(Laura laat zich in een zetel zakken)

Want HIJ heeft niet gebeefd, heeft niet ééns gebloosd toen ge aan elkaar werd voorgesteld;

(Laura verbergt haar gelaat in haar zakdoek en begint zacht te schreien, Lydia staat op, nadert haar, en vleit haar liefderijk een arm om den hals)

Niet weenen, zuslief, vooral hiér niet!...

(Laura barst in snikken uit)

Och kom... toe... Ik heb ongelijk gehad... ik ben wat hard geweest... Eigenlijk had ik niemendalle moeten zeggen... Toe... zus!...

(Het snarenspel houdt op. Uitbundig applaus. Geroep: Bis!... Bis!...)

LAURA.

(Haar tranen drogend)

Wèt een kunstenaar hij geworden is!

LYDIA.

Gewórden is... Ge wórdt geen kunstenaar, m'n arme zus... Kunstenar, dat *zift* ge... dat *was* hij, en ten volle; ook toen hij u nog niets te bieden had dan zijn eerste liefde... Maar dàt is 't juist wat gijliê nooit begrepen hebt, afschuwelijk praktische menschen, die ge zijt. *Gij* niet. Papa niet. Mama niet. Vooral mama niet.

LAURA.

(Met gelatenheid)

Laat mama er buiten, Lydia.

LYDIA.

(Zich opwindend)

Vooral mama niet, zeg ik! Zij is de grootste schuldige!... ZIJ is 't die ons heeft opgevoed in gedurige aanbidding voor 't geld! Liefde!... Bij papa zou ze misschien een beetje genade vinden, hadde hij maar ooit den tijd om te denken aan zoo 'n beuzelarij... Voor mama bestaat ze eenvoudig niet... Ja... of ze moet in 'nen gouden mantel komen!... Wil ik u eens wat zeggen?... Als ge Hugo afgewezen hebt, dan was 't niet omdat gij hem niet lijden mocht... Wel integendeel!... Want ge hebt het gedaan alleen uit vrees dat ge u verslingeren zoudt op een jongen die niet in staat zou zijn om... ‘uw rang op te houden in de wereld’ 'lijk mama dat heet... Hm... 't is anders nog al wat om er uw hart voor uit te rukken, de ‘wereld’ van mama!...

(Inmiddels is het in de feestzaal weer stil geworden en heeft de violist een andere melodie, even zacht en roerend, aangeheven).

LAURA.

(Nadat beiden een oogenblik zwijgend geluisterd hebben)

Gelooft ge Lydia, dat hij mij ooit oprecht bemind heeft?... Gij waart nog zoo jong toen...

LYDIA.

Pas elf, en toch zag ik méér dan gij, die er twintig waart. Zijn er nog kinderen?...

(Poos)

Die arme jongen... Trotsch was hij, dàt wel. Hm... zoo recht mannelijk trotsch. Zoo een voor wie bespottelijkheid het allerergste is. Die zich geen tweeden keer zou laten afwijzen hebben. Prachtig, 'lijk hij zijn leed te verbergen wist!... Maar toch altijd niet zóó goed, dat ik het niet merkte. Zoo bijvoorbeeld, dien dag, op uw naamfeest, toen hij dat lied voor u geschreven had; dat herinnert *gij* u niet meer, natuurlijk...

LAURA.

(Stil)

Ik bezit het nóg... Hoe dikwijls heeft het mij niet doen terugdenken aan die dagen...

LYDIA.

(Zonderling)

O zoo... dan zoudt ge toch niet tot vandaag moeten wachten hebben om...

LAURA.

(Heftig)

Om de ware liefde in mij te ontdekken, wilt ge zeggen?... Neen! Dat ik gefaald heb, weet ik al lang... al van den dagzèlf dat hij is heengegaan. Maar dat eigenst lied, waarvan gij spreekt, is er noodig geweest om me 't mezelven te doen bekennen... *Zijn* lied!...

LYDIA.

...Dat ge misprijzend terzij legdet, toen hij het u gaf...

LAURA.

(Hartstochtelijk)

Maar dat ik sindsdien honderden malen heb gespeeld... zóó met de oogen gesloten en vol het hart. Telkens ik alleen was met mijn leed en met mijn spijt, en ik dan behoefte gevoelde om terug te leven in die dagen. Om te genieten van de herinnerng aan een tijd, die mij des te heerlijker voorkomt naarmate hij zich vervaagt in het verleden...Toén bezat ik toch nog alles, Lydia. Schoonheid... jeugd!... Maar ik kwam op een tweesprong, en ik heb het verkeerde pad gekozen.

(Een stilte.)

(Weer houdt het snarenspel op. Nieuw gejuich in de zaal.

Laura en Lydia staan ijlings op en nemen een onverschillige houding aan).

Tweede tooneel.

LAURA. - LYDIA. - BERGMAN. - HANSEN.

(Verschillende dames en heeren komen uit de zaal in de vestibule en wandelen er druk pratend op en neer, heel het volgend tooneel. Lakeien bieden den gasten op zilveren borden, champagne, koffie en versnaperingen. De heeren Bergman en Hansen treden in levendig gesprek het salon binnen).

HANSEN.

...En een triomf ook voor u, mijn waarde Bergman.

(Afwerend gebaar van Bergman).

Neen, neen, ik méén het!... Ik zeg u nóg eens: mijn felicitaties!

BERGMAN.

(Met zijn hand nog in die van Hansen).

Dank u... Maar om u nu eerlijk-uit de waarheid te zeggen... Hm... eu... Maar zeg *gij* me eens eerst, ouwe beurskameraad, hebt ge me dan werkelijk tot zoo'n ontdekkingen in staat geacht op het terrein van de kunst?

HANSEN.

Rechtuit gesproken... neen.

BERGMAN.

(Met komischen ernst).

Ik evenmin. Zelfs nù nog niet!

(Goedig lachend.)

Ja zie, zóóveel heb ik nu wel van snarenspel geleerd, dat ik het absoluut niet meer betwijfel als iemand mij verzekert dat ik mijn vaderland een violist teruggegeven heb dien wereldroem wacht.

(Ernstig)

Dat moét mij zelfs niemand zeggen. Hierbinnen is er iets - ik weet niet wat - wat me dat doet voelen, als ik hem spelen hoor... 't Bewijst misschien dat mijn koopmanshart niet heelemaal verdord was voor de Kunst. Maar...als *ik* in dien stumperd te Nice een genie had moeten ontdekken...

(Al pratend krijgt hij Laura en Lydia in 't oog, die, in schijn met elkaar keuvelend, aandachtig hem beluisterd hebben).

BERGMAN.

(Verrast).

Hé... Ik vraag u wel om excuus, lieve dames, ik had u heusch miet gemerkt... En nu ik eraan denk... ook daarbinnen miste ik u al eenigen tijd...

(Met een onderzoekenden blik op Laura.)

Toch niet ongesteld, hoop ik?

LAURA.

(Verlegen).

Al te vriendelijk, heer Bergman... Mij deert niets... neen, hoegenaamd niets. Alleen was 't mij een beetje te warm daarbinnen... En dan... hoe heerlijk luisteren was 't hiér!

BERGMAN.

(Plagend.)

Daar heeft mijn jonge vriend wat aan, als de liefste dametjes van zijn kunst zitten te genieten, alléén, ergens in een verloren hoekje, nadat ze eerst van hem weggeloopen zijn!... Maar... nu zult ge ook uw straf hebben. Nu haal ik zoo dadelijk mijnheer Wieland hier en dan zult ge hem persoonlijk komplimenteeren.

(Hij snelt naar buiten, kijkt de zaal in, doch keert even ras terug, vergenoegd zijn handen wrijvend. Hansen heeft intusschen een voorbijloopend lakei staan gehouden, een sigaar genomen, en die opgestoken).

LYDIA.

(Stil)

Kloek houden, zus!...

BERGMAN.

Geen middel om erbij te komen... De artisten omsingelen hem. 't Is een triomf, een triomf, een triomf!!...

(Lachend.)

'*Ook voor mij*' zei uw papa daar, dames... Neen maar... hoe komt hij eraan! Voor mij... zoo'n ouwe koffiebaal!! Als er in Hugo's zegepraal gedeeld mag worden

(tot Hansen)

Zeg, Hansen: dàt is het nu wat ik u te vertellen had, - àls van Hugo's zegepraal iémand een deeltje mag hebben, dan is 't mijn dochter en niemand anders!

(Laura en Lydia kijken elkaar aan, verrast, onthutst).

HANSEN.

Dan is het Mejuffer Martha, die hem ontdekt heeft te Nice?

BERGMAN.

Zij alléén. Of... om volkomen eerlijk te zijn... Wat *zij* zoo heel bijzonders gemerkt had aan den solist van 't five o' clock-orkestje in ons hotel, was ook wel anderen opgevallen. De jongen hàd al een succes van belang. Vermaarde komponisten zelfs spaarden hem hun bewondering niet. Maar wat *zij* dat gedaan heeft, is geweest: vooreerst mij doen gelooven, dat we daar werkelijk voor een buitengewoon talent stonden; - en dàn mij aan 't verstand brengen, dat die jongen met complimenten-alléén niet vooruit zou geraken... al kwamen die uit nóg zoo'n illustere monden!...

HANSEN.

(Lachend)

En dat papa hier met minder illustere, maar méér praktische aanmoediging voor den dag moest komen!

BERGMAN.

...En waarvoor papa zich des te spoediger liet vinden, daar 't eerste wat hij van den jongen kunstenaar vernam, was... dat onder zijn roode Tziganentuniek en zijn naam als een godslastering, een landgenoot... wat zeg ik... een stadgenoot van hem verborgen zat!

(Er is geen volk meer in de vestibuul als Mevrouw Hansen en Martha Bergman uit de feestzaal komen.)

Derde tooneel.

LAURA. - LYDIA. - BERGMAN. - HANSEN. - MEVROUW HANSEN. MARTHA.

MEVROUW HANSEN.

(Koel)

Jawel... jawel... maar bij dat àl mag hij toch een dikke kaars voor uw papa opsteken, lief kind.

LAURA.

(Gedwongen vriendelijk.)

En voor Martha-zèlf mama!

(Afwerend gebaar van Martha)

Neen, neen, verweer u maar niet meer, beste vriendin, nu weten wij 't wel beter!

MARTHA.

(Met zacht verwijt)

Natuurlijk papa die weer gebabbeld heeft!

(Rechtstreeks tot Bergman)

Moet nu heel de wereld het fijne van die geschiedenis kennen!...

BERGMAN.

O!... O!... Mijn oude kameraad Hansen en uw beste vriendinnen, dat 's nu toch heel de wereld niet!

MARTHA.

(Eenigszins verlegen)

Verschooning papa, zóó bedoelde ik het ook niet. Ik wilde maar zeggen...

(Stopt.)

LAURA.

(Met inzicht)

Toe, geef u maar geen verdere moeite, Martha, - ge hebt het recht trotsch te zijn op uw beschermeling... en wàt!...

MARTHA.

(Misnoegd)

Beschermeling... dat woord hoorde ik liever niet, waar 't Mijnheer Wieland geldt. Dàt was 't, wat ik zooeven tot papa wilde zeggen. Mijnheer Wieland moet hier niet doorgaan voor iemand die alles aan ons te danken heeft... Ook zónder ons zou hij wel zijn weg gevonden hebben.

BERGMAN.

O... dàaraan twijfel ik niet!

MARTHA.

En dan, wàt hij ons schuldig kon zijn, heeft hij ons sedert lang al terug betaald.

BERGMAN.

Dat 's te zeggen, de jongen heeft niet afgehouden, of, wat wij

zijn ‘stoffelijke schuld’ aan mij heette, moest vereffend zijn. Wij zijn dan op een zeker bedrag t' akkoord gekomen, waarvoor hij een studiebeurs ter beschikking van 't Konservatorium stellen zal.

MEVROUW HANSEN.

(Steeds even koel.)

Zoo?...Hm... dat is waarlijk zeer schoon van Mijnheer Wieland.

HANSEN.

't Bewijst in ieder geval dat hij leeren beseffen heeft, dat ook de wagen van de kunst te rechter tijd

(wrijft den wijsvinger tegen den duim)

gesmeerd moet worden!

LYDIA.

(Overijld)

't Bewijst alleen dat hij een edelmoedig hart heeft

(beschaamd over haar driftigheid)

met uw wélmeenen, papa...

MARTHA.

Zéér juist gezegd, Lydia. Dat idee van die studiebeurs komt alleen van hem

(zich opwindend)

En nu heeft hij nog wel andere plannen in dien aard! Laat hem maar eens terug zijn van zijn groote ‘tournée’ in Amerika!

LAURA.

(Verrast)

Gaat hij naar Amerika?

MARTHA.

(Blij)

Een engagement voor drie maanden. Vijfhonderd dollars 't koncert!... Reis in sleeping-car, hotels eerste rang te buiten. En dat 's nog maar een proefbeetje!

BERGMAN.

(Met gullen lach.)

Ja... als 't aan *uw* enthusiasm moet liggen, dan wordt hij wel millionnair!... Maar, nu wordt het stilaan *uw* beurt om eens wat van u te laten hooren... Neen, neen, daar helpt geen tegenstribbelen aan. Ik heb het nu eenmaal mijn gasten beloofd.

(Neemt Martha's arm.)

U excuseert ons toch, dames; Felix... tot aanstonds!

MARTHA.

Mijnheer Hansen... Mevrouw... Laura... Lydia...

LAURA.

(Koud)

Veel succes! Martha.

MARTHA.

Dank u, Laura.

(Bij 't uitgaan tot haar vader:)

Hoe weinig hartelijk de Hansen's vanavond... Of, beeld ik me dat nu maar in?

(Af.)

Vierde tooneel.

LAURA. - LYDIA. - HANSEN. - MEVROUW HANSEN.

(Niemand spreekt. De heer Hansen vlamt zijn sigaar aan, eigenlijk méér om zich een houding te geven. Mevr. Hansen gaat zitten. Lydia gaat even het salon uit en kijkt in de zaal. Laura is onbeweeglijk op haar zelfde plaats gebleven en speelt met haar waaier; eindelijk:)

LAURA.

(Schamper)

Vijfhonderd dollar per avond.. hotels eerste rang.. sleeping-car... Dat moet u bevallen, mama...

MEVROUW HANSEN.

(Geprikt)

Wat beteekent die toon?

LAURA.

(Beslist)

Niets anders dan dat nù mijn overtuiging vast staat, dat ik over de grootste domheid heen ben, die ooit een vrouw kan begaan... En dat wel door *Uw* schuld, mama.

MEVROUW HANSEN.

Gij bedoelt toch zeker niet, dat ge betreurt, aan die geschiedenis met Wieland een eind gemaakt te hebben?

LAURA.

Ik bedoel dat ik Hugo bemin en dat ik hem altijd bemind heb.

HANSEN.

(Nog pogend, het onweer te doen afdrijven)

Jongens, jongens, wat een uitbarsting!... Nou...vijfhonderd dollars en... ja en de glorie nog op den koop toe... Ik durf er niet op zweren, dat het *mij* steenkoud zou laten, zoo *ik* bij geval een 'n jonge meid moest zijn!

LAURA.

(Boosaardig)

En daar doet U heel wijs aan, papa, want ik ben er zeker van, dat u dadelijk ‘top’ zoudt zeggen... tenminste als de meneer met de dollars maar eens even naar u lonken wilde... En dan mocht hij nog wel zónder glorie komen!

MEVROUW HANSEN.

(Opspringend)

Laura!...

LYDIA.

(Snel haar hand leggend op Laura's arm)

Kalm, kalm, zuslief, bedenk toch waar we zijn!...

HANSEN.

(Terzelfdertijd tot zijn vrouw met bedarend handgebaar)

Sstt... Sstt...

(In de zaal achter begint Martha een sonate op 't klavier)

MEVROUW HANSEN.

(Strijdvaardig, maar stiller nu:)

Neen, dat ze 't nù maar zegge, als 't er dan tóch uit moet: Wieland is een voordeelige partij geworden... een schitterende partij... en nu is 't onze schuld, *mijn* schuld, dat haar die ontsnapt is!... Zoo is't nietwaar?

(Laura kijkt strak voor zich en antwoordt niet)

Maar wié heeft u ooit gezegd, dat gij hem doorzenden moest?... In ieder geval IK niet. - Of wèl?

(Laura blijft zwijgen)

Hadt hem dan aan de hand gehouden, als GIJ zooveel van hem verwachtte!...

LAURA.

(Uitschietend)

Verwachtte!... Verwachtte!... Wij hebben er nogal de opvoeding naar gehad om krediet te geven aan de liefde! Nù hebt u gemakkelijk praten, mama... Maar toén!... Haha!... Bij *u* juist hadde ik moeten komen met een kandidaat-echtgenoot dien 'k alleen maar zou genomen hebben op goed vertrouwen in zijn TOEKOMST!... Wie mij hebben wilde, had te zeggen, wat hij WAS en wat hij BEZAT; niét wat hij wel kon WORDEN of kon WINNEN. En vooràl geen praatjes, als zou hij alleen nog maar mijn liefde noodig hebben om zijn weg te banen door de wereld! Géén vogels in de lucht! Ik werd enkel op komptant geleverd,

(zachter)

Zoolang ik jong was, wel te verstaan, en nog alle kansen vóór me had... Nu 't artikel uit de mode is en in de étalage verschoten; nù natuurlijk zou 't wel aan gracielijker konditiën te krijgen zijn.

LYDIA.

Wees maar niet bang, mama, dat *ik* het *mij* zoo wijd zal laten komen... Ik ben ook wel ‘op krediet’ te krijgen... tenminste als de waarborg maar solied genoeg is naar MIJN meening!

HANSEN.

(Tot dusver nog steeds bedaard, eigenlijk meer of de heele zaak gaat hèm niet aan; doch thans met geveinsde gramschap)

Gaat ge wel eens zwijgen, ondeugend nest! Ha, ware 't niet dat Mejuffer Bergman er bijzonder aan gehouden had, dat ge meekwaamt, ge zoudt wel thuis gebleven zijn!

LAURA.

(Schouderophalend)

Zoo *dàt* alles is, wat ge te zeggen hebt, papa!...

MEVROUW HANSEN.

(Geheel ontdaan)

Lieve God... wat ons vanavond overkomen moet!...

(Schier weenend)

Had ik dàt kunnen vermoeden!

(Eensklaps woedend tot Lydia)

En dan gij óók nog, kwâjongen die gij zijt!

LAURA.

Gij kunt Lydia uw verwijtingen vrij sparen, mama. Hààr hart ten minste heeft onze ‘fatsoenlijkheid’ nog niet kunnen bederven. En: in *mijn* ongeluk heb ik toch één troost... dat het voor hààr een les zal zijn.

HANSEN.

(Immer bedaard)

Ongeluk!... Ongeluk!... Wat jammert gij hier allemaal alsof er de dood mee gemoeid ware!... Ik heb schoon te luisteren, doch kan ik maar niet vinden, wàt hier wel reddeloos zou verloren zijn.

LAURA.

(Minachtend)

Hm... daar herken ik papa!...

HANSEN.

Hoezoo? Daar herkent ge papa?... Zijt *gij* getrouwd? Neen. Is *hij* getrouwd? Neen. *Hij* is er thans bovenop, en... en... ja, *gij* zijt toch nog altijd een goeie partij... wordt er misschien nog wel een héél goeie als 't me

(achter haar dochters rug brengt snel mevrouw Hansen den vinger op de lippen)

Enfin, ik zie niet in, waarom... als hij u dan tóch zoo vurig liefhad als ge denkt... Eerste liefde roest niet, heb ik wel eens hooren zeggen.

LAURA.

(Met den krop in de keel)

Ik ben niets meer voor hem... Niets!... Zijn handdruk-alléén daar straks, is al genoeg geweest om me dat te doen begrijpen... En toch, al zóu hij ook nog wat voor mij gevoelen... Er zijn nu wel brillanter zaken voor hem te doen!

LYDIA.

Foei, Laura, dat heeft hij niet aan u verdiend!

MEVROUW HANSEN.

Ge bedoelt... Martha?

LAURA.

(Hevig schrikkend)

Mama!... Gij óók denkt dus!...

(Het klavier zwijgt. Applaus. Weer treden verscheiden heeren en dames in de vestibuul).

Vijfde tooneel.

LAURA. - LYDIA. Heer en Mevr. HANSEN. - BERGMAN.

HUGO, even daarna MARTHA.

(De Hansen's doen 't onmogelijke om niets van 't voorgevallene te laten vermoeden).

BERGMAN.

(Komt in de vestibuul met Hugo aan zijn arm. Hij ziet er stralend uit. - Even kijkt hij binnen; dan naar buiten, tot Martha, die men nog niet ziet).

Wel drommels, nog altijd hier! En nu allemaal!

(binnentredend)

't Lijkt er wel naar, of hier familieraad wordt gehouden! Nu, ge weet, als de bergen niet tot Mozes komen...

(rechtstreeks tot Laura)

Hier hebt u den held van 't feest in levenden lijve, en nu gaat u hem dadelijk zelf de felicitaties herhalen, die u daar straks...

LAURA.

(Geweldig ontroerd Hugo de hand reikend, die haar met hoofsche neiging drukt)

Mijnheer Wieland, sta me toe, dat ook *ik* mijn nederige hulde voege bij... Uw spel heeft me werkelijk verrukt, gij zijt een groot kunstenaar, mijnheer Wieland...

(Zij houdt nog zijn hand in de hare, als Martha binnentreedt, die even siddert wanneer ze Hugo en Laura zoo tegenover elkaar ziet. Aan Lydia echter is die beweging niet ontsnapt. Snel treedt zij Martha tegemoet en leidt haar naar de andere zijde van 't salon, tenwijl onhoorbaar Hugo een woord van dank tot Laura fluistert).

LYDIA.

Ge hebt daar goddelijk gespeeld, Martha

(nederige glimlach van Martha)

Ik zeg ‘goddelijk’ en daar gaat niets af. Gij weet toch dat ik er óók wel iets van ken!

LAURA.

(Blij, iets te kunnen zeggen. Zij heeft Hugo's hand losgelaten, als Martha binnentrad)

Ja, Ja, uit háár groeit ook nog wel eens een artiste!

HUGO.

(Met oprechte bewondering)

Juffer Lydia, nu moet ik u toch mijn kompliment maken... Ge zijt bepaald een heele dame geworden! Als ik bedenk...

MARTHA.

(Hoogelijk verrast)

Hoezoo! Kent u dan Mejuffer Hansen al van vroeger?

(Bergman verbaasd. Mevr. Hansen en beide heur dochters ontsteld; Papa Hansen bedaardjes nieuwsgierig.)

HUGO.

(Luchtig)

Wel zeker mejuffer

(tot Mevr. Hansen)

Oude buren nietwaar, Mevrouw?

(Mevr. Hansen knikt werktuigelijk. Hugo babbelt snel door om zijn wassende ontroering te verbergen).

Als papa en mama nog leefden, dan hadden we een buitengoedje, dichtbij de villa van mijnheer Hansen... Zoo zagen we elkaar dan wel eens, is 't niet, mijnheer Hansen?

HANSEN.

Ja... ik herinner me dien kleinen buur met zijn vioolkas wel.

HUGO.

Maar papa stierf en 't landhuisje moest verkocht... En toen stierf mama... Maar wat praat ik nu over die treurige tijden!... Enfin, toen liepen onze wegen uiteen

(droevig glimlachend).

De mijne naar beneden... die van mijnheer Hansen naar boven

(smartelijke trek op Laura's gelaat)

En zoo zijn we dan elkaar uit het oog verloren.

BERGMAN.

(Tot de Hansen's)

Oude kennissen... buren... Hé dat was dan voor u eigenlijk nog een verrassing *bij* de verrassing die 'k mijn gasten bereid had vanavond!

MARTHA.

(Met inzicht)

En gewis ook wel een aangename verrassing?

MEVROUW HANSEN.

(Fijn)

Dubbel aangenaam, mejuffer. Van mijnheer Wieland bewaarden we steeds de allergunstigste herinnering, nietwaar, Laura!

LAURA.

(Ontroerd)

O zeker!

MEVROUW HANSEN.

...En we zijn er waarlijk gelukkig om, hem thans als een zoo volmaakt kunstenaar weer te mogen zien.

HUGO.

(Koel-hoffelijk)

Te veel eer, mevrouw.

Martha verliest Laura, Lydia Martha niet uit het oog. Eensklaps bemerkt Martha dat Lydia haar bespiedt).

MARTHA.

(Met een kleur. Gedwongen vroolijk)

Komaan, de kennis is nu weer aangeknoopt, en om komplimentjes te maken, zult ge nu verder nog gelegenheid genoeg vinden... Wat zoudt ge ervan denken, Laura, als we eens een toertje deden in de zaal?

(al sprekend heeft zij reeds haar arm onder dien van Laura gestoken, welke zich meetronen laat).

Een glaasje champagne? Een glace?

BERGMAN.

Hé, dat 's nu ten minste een idee! We staan hier te praten als kameelen in de woestijn

(slaat zich voor den mond)

O, o, excuseert, dames, die vergelijking geldt natuurlijk alleen mezelven... Ziet u; dat komt er nu van, te babbelen met een droge tong!...

(Biedt galant Mevr. Hansen den arm)

Hansen, ik schaak u uw vrouw, hoor... Mijnheer Wieland volgt met mejuffer Lydia wel.

(lachend tot Hansen)

En, wilt *gij* nu de kameel zijn, dan moet ge maar hier blijven!

HANSEN.

Nou, ik zou u danken!

(Martha en Laura, die een oogenblik nog gewacht hebben, zijn heengegaan. Bergman en Mevr. Hansen volgen hen met Hansen. Hugo biedt Lydia den arm en wil ook haar naar buiten leiden).

Zesde tooneel.

HUGO. - LYDIA.

(Heel dit tooneel, heer en en dames in de vestibule. Geroezemoes van stemmen, gerinkel van glazen, champagne-knallen nu en dan achter; heen en weer geloop van dienstpersoneel).

LYDIA.

(Houdt Hugo terug, zacht:)

Hugo... 'k Mag toch nog ‘Hugo’ zeggen... niet?

HUGO.

Wel zeker... maar wat moet *ik* dan zeggen?

LYDIA.

Lydia natuurlijk, net 'lijk vroeger!... Omdat ik nu wat opgeschoten ben en, ei zoo na, al lange rokken draag?... Maar

(met de hand op de borst)

hiér nog altijd dezelfde, hoor! Ten minste toch voor u.

HUCO.

(Stil)

Ja, gij mocht me wel lijden... de éénige in 't huis . In mijn herinnering aan dien droeven tijd leefdet gij steeds als een zonnestraaltje, Lydia.

LYDIA.

Dan hebt ge nog veel aan ons gedacht, Hugo?... Aan Laura?...

HUGO.

(Zacht)

Ge vergeet niet als ge wilt...

(luchtiger)

Maar de tijd heelt alle wonden.

LYDIA.

Alle?

HUGO.

(Zonder aarzeling)

Ja.

(Een stilte).

LYDIA.

(Pijnlijk aangedaan)

Ge hadt niet mogen weggaan, Hugo.

HUGO.

Ge wilt toch niet zeggen dat...

LYDIA.

Ja, dat wil ik wèl zeggen.

HUGO.

Laura?

LYDIA.

...Zou toegestemd hebben, want zij beminde u.

HUGO.

(Getroffen)

Zoo.

(Hij staart een wijl sprakeloos voor zich uit. Luidruchtig gelach achter).

LYDIA.

En... nóg.

HUGO.

(Schokt even, dan bitter)

Of beter: Pas nù.

LYDIA.

Neen, Hugo, zóó slecht was ze niet! Haar leven sinds is één berouw geweest... Véél onrecht deed zij u, maar zwaar heeft ze ervoor geboet... Gij moet haar vergeven, Hugo.

HUGO.

Dat heb ik al lang gedaan.

(Hij kijkt recht voor zich uit en bemerkt Mevr. Hansen niet en Laura, die uit de feestzaal in de vestibule komen. Lydia doet heur mama snel teeken, dat zij zich terug zou trekken, en brengt zachtjes bij de hand Laura tot vóór Hugo. Mevr. Hansen is weg).

Zevende tooneel.

HUGO. - LYDIA. - LAURA.

LYDIA.

Herhaal dat voor haar zelf.

HUGO.

Opschrikkend, als hij Laura zoo met gebogen hoofd ziet voor hem staan)

Mejuffer!...

LYDIA.

(Wegvluchtend)

Ziezoo!... Nu kunt ge ook wel zónder mij!...

(als ze 't salon uit is en in de zaal gekeken heeft)

Martha zit aan 't klavier; hier komt in de eerste tien minuten niemand.

(Dan tot Hugo, die haar ontstemd achterna ziet, met smeekend gebaar naar heur zuster, welke in dezelfde deemoedige houding is blijven staan)

Hugo!...

(en weg is ze)

LAURA.

(Na een moment van pijnlijke stilte nog).

Gij ziet me in de grootste verlegenheid, mijnheer... Ik verzeker u dat het heusch niet *mijn* schuld is...

HUGO.

(Droog)

Ik twijfel er geenszins aan, mejuffer.

LAURA.

Zelfs begrijp ik niet, hoe dat nu gekomen is, zoo al met ééns...

(met geveinsden wrevel)

Zoo'n kleine intrigante... Straks gaat ge nog denken aan een bestoken spelletje!...

HUGO.

(Ernstig)

Wees niet boos op Lydia... 't Kind deed het om bestwil... Altijd nog even lief en hartelijk, die kleine meid.

LAURA.

Heelemaal iets anders dan haar zuster...

HUGO.

Dat zeg ik niet.

(Een stilte. Achter begint Martha te spelen).

LAURA.

Gij moet mij wel gehaat hebben, mijnheer Wieland...

HUGO.

(Eenvoudig)

Gehaat? Waarom juist gehaat? Gij bemindet mij niet... Dat was toch uw schuld niet.

(nog koeler)

Eigenlijk had ik veeleer reden om u dankbaar te zijn.

LAURA.

Dankbaar, zegt ge!...

HUGO.

Ach ja... al ware het maar alleen omdat gij er zoo'n kort proces mee maakte. Gespéél hebt ge zeker met me niet. Dat het zoo afliep, had ik alleen mezelven te wijten. Welke reden hadt gij me gegeven om... ja, om... met een verklaring voor don dag te komen?... Welk een aanmoediging?... Ik heb het mij later nog dikwijls genoeg afgevraagd. Geen enkele! Ik had maar voort moeten zwijgen. Ik deed het nu al zoolang! Trouwens, nu nóg verklaar ik mij niet, hoe me dat ten slotte tóch te machtig is geworden.

LAURA.

(Stil)

Ik wel... Want ik was niet zoo eerlijk, niet zoo vrij van alle schuld als gij u dat nu wel inbeeldt, mijnheer Wieland. Wij waren alleen, voor 't eerst geheel alleen... Wij hadden gekeuveld over alles... Lang, gezellig... vertrouwelijk bijna... Ik was dien dag buitengewoon

vriendelijk geweest voor u... Zoo was zachtjes de avond gevallen, zonder dat we het merkten... Is 't niet?

HUGO.

(Zacht)

Zoo is 't. Door 't wijdgeopend raam voerde ons de avondkoelte den geurigen adem toe van 't sluimerende park, en als een verre waterval hoorden we 't ruischen van de populieren in het donker...

LAURA.

Ge hadt viool gespeeld...

HUGO.

...'Cherubin's Liefdeklacht'.

LAURA.

(Schier fluisterend)

Oneindig teer en streelend. En ik had u begeleid... Toen voelde ik dat het komen moést. Toen wenschte ik dat het komen zóu. Ik had u geen woord gezegd... Mijn oogen zagen de uwe niet... En toch was 't me te moede alsof ik u alles gevraagd had... Waarom ik dan 'neen' zei?... Nog weet ik het niet. Omdat gij 't dan tóch gezegd hadt? Misschien wèl. Want, wàt mij zoo'n genot gaf van uw liefde, was juist die gedurige twijfel bij me over haar omvang... over haar bestaan zelfs. Eenmaal uitgesproken, was 't mij alsof ze al haar poëzie verloor... En voor mij stond ge daar dan plots als een gewone vrijer; niet minder of niet méér dan de dozijnen, die tóén nog om me heen fladderden.

HUGO.

Zeg maar gerust: als de minste van dien hoop!

LAURA.

...Maar wat ge aan fortuin te kort kwaamt, vergoeddet ge door trots. Ik bewonderde u omdat gij 't eerste woord niet spreken wildet. Door 't wèl te spreken, kapituleerdet ge voor mij en... verloort ge alles... Maar, dadelijk hadt ge 't teruggewonnen!

HUGO.

Hoezoo?

LAURA.

Door heen te gaan en weg te blijven. Zóó toch had ik het niet verwacht. Met bonzend hart stond ik aan het raam en hoorde uw stappen kraken op 't kiezel van den weg... Nóg, toen ge al bij 't hek waart, hoopte ik dat ge zoudt terugkomen... Maar, toen ik het dicht hoorde vallen, toén begreep ik dat alles gedaan was tusschen ons.

HUGO.

En... wàre ik teruggekomen?

LAURA.

Misschien... neen *gewis* dat ik u dan hetzelfde antwoord gegeven had. Want juist omdat ge niét terugkwaamt, kreeg ik u lief, én...

(met slecht bedwongen hartstocht)

ben ik u blijven liefhebben, Hugo!

Hij schokt even en kijkt haar in de smeekende oogen. Zij wil naar hem toe, doch hij wendt weer zijn blik af, en staart denkend voor zich uit).

LAURA.

(Vernietigd)

Bij u is alles dood, natuurlijk... Dat zei me reeds uw eerste blik vanavond.

HUGO.

(Weer rustig)

Ik heb troost gezocht en moed gevonden in mijn kunst. En het harteleed, dat bij sommigen wel eens het talent verstikt, heeft het mijne gelouterd en veredeld. Ik zei u immers, dat ik u nog dank verschuldigd ben?

LAURA.

(Schamper)

Maar in dàt geval toch niet aan mij alléén. Ik aanvaard van uwen dank het deel niet dat anderen toekomt!

HUGO.

(Ontsteld)

Wien bedoelt ge?

LAURA.

(Met heftig gebaar naar de feestzaal)

Zij!... Zij die opgeraapt heeft, wat ik had weggeworpen. Die in uw ziel las, ginder verre, nog vóór zij wist, wie ge waart en van waar ge kwaamt! Die meêleefde in uw kunst en haar koesterde met het licht en den gloed van haar jonge liefde!... Zij, Martha Bergman, die u bemint, Hugo!

HUGO.

(Hevig ontroerd)

Mejuffer!...

LAURA.

(Nog heftiger)

Zwijg!... Dààrin bedriegt zich nooit het oog van haar die jaloersch is!... Zij bemint u, Hugo... En gij... Ook in *uw* blik thans!...

(hartstochtelijk)

Hugo... een jong meisje, schoon, rijk, die één bewondering is voor u... Ik begrijp, wat u dat waard moet zijn. Een reine, éérste liefde!... Maar bedenk toch, dat *ik uw* eerste liefde was en dat ook *gij mijn* eerste, éénige, waarachtige liefde zijt, Hugo!

(Zij treedt op hem toe en omklemt beide zijn handen. Hij weert haar niet af).

Ik ben zoo zwaar gestraft. Ik heb zooveel geleden, Hugo... Denk toch aan toén... Dat ik nu heelmaal niets meer wezen zou voor u... dat ge wéér zoudt heengaan, maar dan voor altijd... altijd... altijd... ach, God, dat kan toch niet... dat zou toch tè verschrikkelijk zijn!... Hugo!... Laat de zes jaar een droom, een treurige droom, doch alleen maar een droom geweest zijn voor ons beiden... Ontwaak weer op dien goddelijken avond van ‘Cherubin's Liefdeklacht’

(Zij trekt hem naar zich toe. Met kinderlijke teederheid)

Hugo! Hugo!... Ik zal u zoo beminnen!’

(Hij bezwijkt schier van ontroering. 't Is weer de jonge Laura die hij vóór zich ziet; de Laura van zijn jongelingsdroomen! Hij wil... doch daar zwijgt achter het klavier, er barst applaus los en de gasten stroomen uit de zaal. Snel laat Laura Hugo's handen los en vlucht naar de overzijde van 't salon.)

‘Achtste tooneel’.

HUGO. - LAURA. - BERGMAN. - MARTHA.

BERGMAN.

(Snel binnentredend met Martha en enkele genoodigden)

Komaan, Hugo, nu nog eens *uw* beurt. De heeren laten niet af.

(lachend)

Maar vooral de dames niet!

ENKELE DAMES.

Eén stukje nog, mijnheer Wieland, maar ééntje meer...

DE HEEREN.

Ja!... Ja!... Bravo!...

(Zij klappen in de handen).

BERGMAN.

Ge ziet het, daar is geen ‘neen’ meer bij gemoeid!

(Hij neemt bij den arm den doodelijk ontroerden Hugo, die zich, lijdelijk, schier onbewust, laat meetronen. Allen volgen, behalve Martha, die bij de deur is blijven staan).

MARTHA.

(Die Laura geen moment uit het oog verloren heeft)

Ge komt niet, Laura?

LAURA.

(Kort)

Neen!

(Beide meisjes meten elkaar met den blik).

MARTHA.

O zoo...

(Af.)

Negende tooneel.

LAURA. - LYDIA.

(Laura blijft roerloos Martha nastaren. De deur rechts gaat open en Lydia sluipt binnen.)

LYDIA.

(Zacht:)

Welnu?

LAURA.

(Zonder van houding te veranderen: fluisterend:)

Zwijg!...

(Hugo speelt de aria van 'Cherubin' uit 'Figaro's Hochzeit' streelend, smachtend.)

LAURA.

(Zegevierend:)

Ha!...

LYDIA.

(Zich richtend tot haar zuster, zegt schalks de woorden mee:)

'Gij die in 't minnen
Ervaren zijt,
Zeg mij: is 't liefde?...
Waaraan ik lijd?...
Zeg me, zeg me...'

Tiende tooneel.

ALLEN.

(Plotselings breekt het spel af. Kreten. Rumoer. Twee, drie heeren brengen Hugo bewusteloos binnen en leggen hem op een sofa, Bergman en Martha, met al de teekenen der heftigste ontsteltenis, erachter, gevolgd door al de gasten, waaronder ook de heer en mevrouw Hansen.)

(De heer Hansen bemerkt zijn dochters niet eens en heeft blijkbaar niets begrepen. Mevrouw Hansen treedt op Laura toe, die als versteend staat, den blik brandend op Hugo gericht.)

BERGMAN.

(Als Hugo neerligt tot een heer die hem onderzoekt: Welnu, dokter?...

DE DOKTER.

't Is niets... alleen de warmte... Een weinigje water, als 't u belieft...

(Iemand komt reeds met een glas water toesnellen, Martha rukt het hem uit de hand, doopt er haar zakdoek in, knielt bij Hugo neer en bet zijn slapen. De dokter dringt beleefd de gasten buiten het salon. Alleen de Hansens en Bergman blijven. Na een wijl opent Hugo even de oogen; - dan:

MARTHA.

(Teeder fluisterend:)

Hugo!...

HUGO.

(Hij kijkt haar aan en een zalige glimlach speelt op zijn lippen. Nog half bedwelmd, als in een droom, neemt hij Martha's hand, brengt die aan zijn lippen en zucht, schier onhoorbaar:)

Martha!...

(dan sluit hij weer de oogen.)

LAURA.

(Gesmoord)

O God!...

(Zij grijpt op haar hart en wil naar Hugo snellen. Mevr. Hansen en Lydia schieten op haar toe en weerhouden haar.)

LYDIA.

(Heesch:)

Om 's hemelswil... zwijg ongelukkige!...

(Hugo houdt nog steeds Martha's hand in de zijne. Bergman ziet niets dan hen beiden. Hansen begrijpt eindelijk, en bekijkt zijn vrouw met bitter verwijt.)

HET DOEK VALT SNEL.

Tweede Bedrijf.

(Het vóórtuintje van een buitengoed. Rechts de villa met hooge stoep en één verdieping. Achter een haag, die den tuin scheidt van

den weg, met het hek in het midden. Links, hoog geboomte. In 't verschiet velden en dennebosschen. Voor de trap van 't landhuis, een tafel met enkele tuinstoeltjes er rond, waarop hier en daar een stuk kinderspeelgoed, Een hobbelpaard, achteloos omgeworpen, op den grond. Bloemen, sierplanten.

Een mooie herfstavond! Het tooneel baadt in den gloed der ondergaande zon.

Eerste tooneel.

FRITS. - ELLY.

FRITS.

Koekoek!...

(Een koekoek antwoordt uit de verte.)

ELLY.

Nu ik!... Koekoek!... Koekoek!...

(Wéér antwoordt de koekoek.)

FRITS.

(Schrikkend:)

Ei... een vleermuis!...

(Inderdaad wapperwiekt een vleermuis over het tuintje en verdwijnt snel)

Zie!... Daar!... Dààr!... Hé... Nu is ze weg!...

ELLY.

Zou 't waar zijn, dat die in uw haren vliegen, Frits?

FRITS.

Wel neen! Dat zegt Mina zoo maar omdat we vroeg naar bed zouden gaan. Maar...

(ernstig)

dat ze ongeluk voorspellen, dàt kan wel waar zijn.

ELLY.

Zie!... Zie!... Wéér een!...

FRITS.

Wààr?... Wààr?

ELLY.

(Het diertje achternawijzend:)

Dààr!... Dààr, zie!...

(De kinderen hebben het te druk om op de dame te letten, die intusschen van links langsheen de haag gekomen is en het hek binnentreedt. Zij is in zwarten rouw en een dichte sluier verbergt heur gelaat.)

Tweede tooneel.

DE KINDEREN. - DE VREEMDE DAME.

DE DAME.

Lieve kindertjes...

Beangst wijken de kinderen en dringen tegen elkaar aan.)

FRITS.

(Met trillende stem:)

Wat verlangt u, mevrouw?...

DE DAME.

(Vleiend:)

Kan ik papa soms spreken?

FRITS.

(Geruster)

Papa keert net vandaag terug van reis, mevrouw, Mama is naar de stad vertrokken om hem af te halen. Ze zullen nu wel spoedig hier zijn, mevrouw.

DE DAME.

(Welke al den tijd om zich heen gekeken heeft)

O... zoo.

FRITS.

Als u hier zoolang wilt wachten, mevrouw.

(Hij biedt haar een stoel.)

DE DAME.

Neen, dank u, lieve jongen... Dan keer ik straks wel eens terug... Hoe heet ge?

FRITS.

Frits, mevrouw... Frits Wieland... en mijn zusje hier, die heet Elly.

DE DAME.

Nu dan... Dag Frits!... Dag Elly!...

(Zij gaat heen.)

DE KINDEREN.

Dag mevrouw!

(Nog even wuift de dame hen met de hand toe, en verdwijnt dan links.)

Derde tooneel.

FRITS. - ELLY. - MINA.

ELLY.

Hé... wie mag wel die vreemde dame zijn?... Ik was bang van haar.

FRITS.

Ik niet.

(Hij is tot aan het hek geloopen en kijkt haar achterna)

Zoo vriendelijk als ze was... Hé zie!... Daar neemt ze haar zakdoek en wischt er zich mêe de oogen af... Misschien wel een mama wier kindje dood is...

(Een stilte)

Nu is ze weg.

(Hij komt terug binnen.)

Uit de verte verneemt men het klappen van een zweep en zacht belgerinkel.)

ELLY.

(Jubelend)

Daar zijn ze!... Daar zijn ze!...

FRITS.

(Snelt tot voor de trap)

Mina!... Mina!... Daar zijn ze!... Spoed U!... Spoed U!...

(De kinderen snellen het hek uit naar rechts. Mina komt buiten, schikt ijlings de stoelen om de tafel, zet het hobbelpaard recht, en loopt de kinderen achterna. Intusschen is het belgerinkel steeds naderbij gekomen en heeft plotselings opgehouden. Men hoort de kinderen juichen:)

'Papa!... Papa!... Papa!...'

Vierde tooneel.

HUGO. - MARTHA. - DE KINDEREN.

DE MEID.

(Hugo, thans met vollen baard, treedt op in reisgewaad. De kleine Elly heeft hij op den arm, en aan zijn andere hand huppelt Frits. Het dienstmeisje volgt onmiddellijk met twee valiezen, die zij recht naar binnen draagt.)

MARTHA.

(Nog achter de haag, met in de eene hand een reistaschje en in de andere een vioolkas, roepend naar achter:)

Neen, neen, Peter, breng de groote koffers maar mêe langs achter binnen!

EEN STEM VAN ACHTER.

Best, mevrouw!

HUGO.

(Praat intusschen met de kinderen)

Wel, wel, wat is onze Elly zwaar geworden!... Neen, maar nu is 't uit met 't 'pakken', hoor!... En zie onzen Frits maar eens; Wat een baas!... Jongens!... Jongens!... Jongens!...

(Hij gaat met Elly zitten en neemt den kleinen jongen op zijn andere knie)

En braaf geweest?... En flink geleerd?...

(plagend)

Ik weet niet meer... maar 'k méén dat ik klachten gelezen heb in de brieven van mama...

MARTHA.

Niet waar!... Ze zijn wat héél braaf geweest. Frits is weeral eens de eerste in zijn klas, en Elly kent al bijna heel Clementi zóó van buiten!

HUGO.

(Opgetogen allebei zijn kinderen herhaaldelijk kussend)

Wel, wel!...

(met geveinsde kalmte:)

Nu, we zullen dat morgenvroeg eens allemaal fijn kontroleeren!...

(Hij wipt de kinderen van zijn knieën af)

Komaan, mama, en reik me nu dat zakje maar eens.

(Martha die reeds haar hoed afgenomen heeft, geeft hem het reistaschje - Moeder en kinderen scharen zich benieuwd rond hem terwijl hij het zakje opent)

- Hiér voor Elly!...

(Hij haalt een doos te voorschijn waaruit hij een heerlijke pop krijgt)

Dat's nu een pop die praat, die slaapt en die alleen kan loopen!...

ELLY.

O, hoe mooi!... Dank u, paatje!...

(Zij slaat heur armkens rond Hugo's hals.)

HUGO.

En hiér voor Frits. Een heel klein doosje, maar hij zal er blij mee zijn.

FRITS.

(Jubelend)

Een horloge!

HUGO.

Juist geraden! Een echt zilveren horloge!

FRITS.

Met een ketting erbij!... Hoera!... Die lieve, goeie, beste papa!

HUGO.

En hoe laat is 't nu, Frits?

FRITS.

(Kijkt op het uurwerk)

Juist halfacht, papa!

MARTHA.

Nu dan is 't tijd, hoor!... Mina!...

(Stem binnen: 'Mevrouw!')

Is alles klaar?

(Stem: 'Nog een oogenblikje, mevrouw!')

Frits, Elly, gaat nu alvast naar binnen. Papa en mama komen zoo dadelijk!

(Tot Frits)

En hiér, neem nu ook nog mama's hoed mee!

DE KINDEREN.
Ja mama.

(Ze gaan naar binnen. Op de trap laat Frits zijn zusje nog even aan zijn horloge luisteren.)

Vijfde tooneel.

HUGO. - MARTHA.

HUGO.
En, nu heb ik ook nog wat voor u bij, liefste.

(Hij neemt haar in z'n armen en zoent haar)

Kijk eens hier.

(Biedt haar een geopend juweeldoosje.)

MARTHA.
Ei, wat een mooie ring!

HUGO.
Ik kocht hem te Kairo van een Egyptiër. Die steen in 't midden ziet er ongeveer uit als een opaal, niet?

(Ernstig:)

Welnu, die wordt zwart als hem die de ring draagt, een ongeluk dreigt... Zwart als de nacht, zij me de Egyptiër.

MARTHA.
Zou dat waar zijn?

HUGO.

(Lachend)

Onzin, natuurlijk! Maar 't kàn wel, dat die steen inderdaad van kleur verandert. In ieder geval ziet het ding er raar genoeg uit. Dààrom kocht ik het voor u.

(Martha heeft de ring aan heur vinger gestoken en bewondert hem een oogenblik.)

MARTHA.

Nu, dank u wel hoor voor den... ongeluksring!... En werkelijk zóóveel succes gehad?

HUGO.

(Opgetogen)

Ko-lo-saal!... Een ware triomftocht is't geweest!... De faam vloog me vooruit met schetterende bazuinen! Vol... Vol... Overal!... Weken op voorhand soms al 't laatste bankje besproken! En gejuich!... En getrappel... En ‘bis!’ ‘bis!’...

(Eensklaps schalks bedaard, met de hand op 't reistaschje

: En... stuivers!...

MARTHA.

(Met een zweempje van verwijt:)

En nu zijt ge wèl gelukkig, niet?

HUGO.

(Vroolijk)

Om de stuivers?

MARTHA

Zoo bedoel ik het niet.

HUGO.

(Ernstiger)

En hàdt ge 't nu ook zoo bedoeld... Succes, roem, glorie, dat's de regen voor den akker van de Kunst, kind. En nu acht ik het precies niet zoo'n ramp, als die regen soms al eens tot gouden hagel korrelt.

MARTHA.

Maar Hugo!...

HUGO.

(Hartelijk)

Jawel, Martha, ik voel wel waar ge naartoe wilt... Ge zult dat zóó niet zeggen, maar 't zal er toch op neerkomen: Ik behoef de fortuin niet na te jagen. Papa liet ons genoeg achter om alle geldelijke zorg uit ons hoofd te kunnen bannen... maar... laat de kinderen toch ook wat

aan mij

te danken hebben, Martha.

MARTHA.

En hebben ze u dan niets te danken, als ge bij hen blijft, onverpoosd, waakt over hun opvoeding en... hun mama gelukkig maakt, Hugo?

HUGO.

Zijt ge dan niét gelukkig, Martha?

MARTHA.

Och, jawel... Ja zeker... Maar liever had ik u toch altijd hier... bij de kinderen... bij mij!... Als ik bedenk, dat ik u weeral twee lange maanden heb moeten missen!

HUGO.

En mijn náám... Uw naam, die galmt over gansch Europa!... En 't bewustzijn dat de kunstenaar die van stad tot stad trekt, en van land tot land, immer over banen met rozen bestrooid, duizenden van harten boeiend aan zijn zegewagen... dat die kunstenaar alleen u toebehoort, Martha... Vergoedt u dat dan niets van mijn gemis?... En als gij daarbij dan nog weten moet, dat ge geen oogenblik uit mijn gedachten zijt. Dat ook, waar de bedwelming der zegepraal op haar toppunt is, ik u toch nog steeds duidelijk voor me zie, u Martha en de kinderen, en dat ik er me dan zoo verheug, hoe blij en hoe trotsch gij nu weer zult wezen, en Frits en Elly later!

(Martha legt hem heur arm om den hals en zoent hem sprakeloos, lang en vurig).

HUGO.

(Kalmer)

Ik wist wel, dat het mij niet veel moeite kosten zou om u weer tot gezonde rede te brengen, liefste... En dan... ééuwig kan toch dat zwervend leven niet blijven duren... Laat me maar al den roem naar me toehalen dien 'k verwerven kan, zoolang ik nog over al mijn krachten mag beschikken! We zullen er nog lang genoeg op moeten teren, kind!

MARTHA.

(Weer opgeruimd)

Hemel!... ge praat erover alsof ge reeds een grijsaard waart!

HUGO.

(Met weemoedig lachje)

Grijsaard... daar zegt ge nu eens het

rechte woord!...

(wijst op zijn slapen)

Er helpt al geen uitknippen meer aan!

MARTHA.

(Neemt zijn hoofd tusschen haar handen, en bekijkt het van zeer dichtbij. Dan lachend)

Wel waarachtig!... En in uw baard ook al!... Nou, papatje!... Hé... ge zijt er toch zeker niet verdrietig om?...

HUGO.

(Ernstig)

Verdrietig?... Dàt nu juist wel niet. Maar spotten kan ik toch ook niet om zoo 'n verwittiging dat het met de jeugd op z'n eindje loopt. Ja... en... nu durf ik het u ook wel te zeggen... Ik heb een nieuw kontrakt geteekend.

MARTHA.

(Stil-spijtig)

Wéér voor lang?

HUGO.

Voor drie maanden dezen keer. Duitschland, Oostenrijk, Italië. En samen met een zangeres van wie Liebermann, onze impressario, mirakelen verwacht. Judith Fiorelli, heet ze.

MARTHA.

Judith Fiorelli... dien naam hoorde ik nooit...

HUGO.

Ik evenmin, 't Is een ontdekking van hem. Een zéér jonge leerlinge, pas uit het Konservatorium te Parijs. Maar heur stem moet werkelijk iets buitengewoons wezen.

MARTHA.

En... schoon, natuurlijk...

HUGO.

Ik zag haar nooit... Niet eens een portret van haar. Maar Lie-

bermann zweert erop, dat de vogel minstens even mooi is als hij kweelt. En dat wil wat zeggen... lacht hij daar dan bij!

(Martha buigt zwijgend het hoofd en bekijkt den ring).

HUGO.
Welnu, ge zegt niets meer?...

MARTHA.
Ik bekijkt den steen van den Egyptiër...

HUGO.
En dan?...

MARTHA.
Of hij nog niet...

HUGO.
...Zwart wordt, wilt ge zeggen!...

(Haar lachend in zijn armen sluitend)

Gekkinnetje!...

Zesde tooneel.

HUGO. - MARTHA. - FRITS.

FRITS.

(Op de stoep)

Papa, mama; Mina laat u zeggen dat gij zoo dadelijk komen kunt!

HUGO.
Best, jongen.

MARTHA.

(Tot Hugo)

Ga maar alvast naar binnen. Ik loop me nog eerst uitkleeden.

(Zij loopt naar binnen en Hugo volgt haar, zijn viool en reistasch medenemend. De kleine jongen blijft op de stoep.)

Rooder nog is de avondgloed geworden. Heel in de verte klept een kerkklokje acht uur.

Zevende tooneel.

FRITZ. - DE DAME.

FRITS.

(Met zijn horloge in de hand, telt de slagen)...

Twee... drie... vier... vijf... zes... zeven... acht... De dorpsklok loopt net... laat eens zien... zes, zeven, ja wel zeven en een halven minuut achter...

DE DAME.

(Die inmiddels weer van links gekomen is en het tuinhek binnentreedt)

... 'n Avond, Frits... Is nù uw papa thuis?

FRITS.

(Opschrikkend)

O mevrouw, zijt u daar terug!... Zeker mevrouw...

(Hij wil naar binnen snellen, maar de dame weerhoudt hem met een gebaar).

DE DAME.

Neen... wacht even... Is uw mama ook daar?

FRITS.

Voor 't oogenblik niet, mevrouw, maar zoo aanstonds zal ze...

DE DAME.

Kijk... Wilt ge dit aan uw papa geven?

(En meteen reikt ze den knaap een visietkaartje.)

FRITS

Gaarne mevrouw!

(Af.)

Achste tooneel.

LYDIA. - HUGO.

HUGO.

(De trap afsnellend; - het visietkaartje in de hand.)

Mejuffer

Fiorelli!... Wàt een verrassing! Wees zoo goed en treed toch binnen!

(De dame, die met het gelaat gekeerd staat naar de ondergaande zon, licht sprakeloos haar sluier op).

HUGO.

(Deinst ontsteld)

Laura!...

DE DAME.

Laura is dood.

HUGO.

(Geheel van de wijs)

Dood!... Maar dan zijt gij...

DE DAME.

(Met een treurig lachje)

In ieder geval haar geest niet, Hugo...

HUGO.

Lydia!

(zich over de oogen wrijvend)

Waar waren mijn zinnen?

LYDIA.

Ze zeiden me nóg wel dat ik op haar gelijk...

HUGO.

(Eén bewondering)

Verbazend!

LYDIA.

...Zooals zij was, toen zij mijn jaren had. Maar als

gij

u daar nog in vergissen kunt, dan moet die gelijkenis toch wel sterk zijn!

HUGO.

Zóó sterk, dat ze daar dertien volle jaren uit mijn geheugen wischte! En dat haar evenbeeld me dan juist hier verschijnen moet!

LYDIA.

(Stil-ontroerd)

...Waar alles nog net zoo is als het toén was...

(In de ronde wijzend)

Nog dezelfde tuinstoeltjes... Hier het rozen-

perk... 't Priëeltje aan 't eind van den weg... Ginds de molen... Daar mijn kamer... mijn lief, klein kamertje...

(Een stilte)

Nu begrijp ik, Hugo, hiér kon ze voor u niet sterven.

HUGO.

Zij zelve wel. Niét het beeld dat eens mijn ideaal was... mijn godheid; en als de levende belichaming is geworden van de herinnering aan mijn jeugd!

(Bedaarder.)

Maar ook niet méér.

LYDIA.

En om dit beeld te bewaren in z'n passende lijst, hebt ge ons landhuisje gekocht...

HUGO.

Ik durf niet ‘neen’ zeggen, 't Kan zoo heerlijk zijn soms, te herleven in 't verleden!...

(stiller)

En zij... die nu dood is...

(lange stilte)

Dood... dat is 't onherroepelijke...

(Plots opschrikkend)

Lydia!... Mejuffer... Ik hoop toch wel... Neen, dàt zou àl te treurig zijn!...

LYDIA.

Stel u gerust, Hugo. Zóó erg was 't nu juist niet. Wel heeft zij nog véél geweend daarna, maar de tijd deed ook bij hààr zijn werk... Een maand geleden was zij nog net zoowel te pas als ik.

HUGO.

En, nooit meer aan... aan trouwen gedacht?...

LYDIA.

Neen. En al hàd ze!... Wij waren geen partij meer... Papa ging geheel ten onder.

HUGO.

(Zacht)

Ik wist het.

LYDIA.

...Wàs trouwens al zwaar getroffen, toen gij ons zaagt den laatsten keer. We trokken dan naar Parijs, en daar sukkelen we nu zoo

zachtjesaan het leven door. Voor mij was die verandering nu juist het ergste niet... Ik kwam er aan 't Konservatorium...

HUGO.

God ja... daaraan dacht ik heelemaal niet meer

(bekijkt werktuigelijk het visietkaartje, dat hij nog steeds tusschen zijn vingeren houdt)

Mejuffer Fiorelli...

LYDIA.

Judith Fiorelli voor heel de wereld. Lydia Hansen voor u.

HUGO.

Dan wist ge dat ge *met mij* op ‘tournée’ zoudt gaan?

LYDIA.

Natuurlijk!... 't Spijt u toch niet?

HUGO.

(Zonderling ontroerd)

Me spijten?!... Waarom?...

LYDIA.

Ja, ziet ge, omdat... omdat... eigenlijk weet ik zélf niet juist, waarom...

(méér en méér in verlegenheid)

Ik weet zelfs niet, waarom ik u dat vroég...

HUGO.

Nu... een verrassing is het wel voor me... Natuurlijk een zeer aangename verrassing.

LYDIA.

Dat hoopte ik ook wel, toen ik besloot, zelf u eerst het nieuws te brengen, 't Gaf me zoo'n heerlijke gelegenheid om...

HUGO.

Om wat?...

LYDIA.

Om alles hier eens weer te zien... Zóólang al dat ik er naar trachtte...

HUGO.

(Zacht)

Nù al heimwee naar 't verleden?

LYDIA.

En dan... waarom zou ik het verzwijgen?... 't Verlangen om *u* weer te zien, Hugo, dat me rust noch duur liet in den laatsten tijd. Op al uw tochten volgde u mijn hart... En 't gaf me zoo 'n geluk, telkens weer een nieuwe zegetijding van u kwam!... Zoo 'n geluk en zoo 'n fierheid!...

HUGO.

Fierheid!...

LYDIA.

Om u dàt te doen begrijpen, zou ik... ja, zou ik u iets moeten zeggen wat... wat... Ge zult me toch niet uitlachen?...

HUGO.

(Met bonzend hart)

Zóu ik!...

LYDIA.

Nu dan... bij ons thuis, vroeger... dat weet ge nog wel... daar gaven ze al heel weinig om uw kunst...

(Hugo knikt treurig)

Dat voelden ze zoo niet... kónden ze zoo niet voelen...Zelfs Laura niet, al wilde zij ook artiste zijn

(Hugo schudt het hoofd met weemoedigen glimlach als om te zeggen: 'volkomen juist!')

Daarvoor was zij nog te veel het kind van papa en mama... In *mij* echter is er altijd iets geweest, wat me zei dat gij eenmaal de beroemde kunstenaar worden zoudt die ge werkelijk ook geworden zijt. En... nu was ik zóó jong niet, of soms kon ik in stilte mezelven streelen met de gedachte... Neen, maar nu zult ge me toch uitlachen...

(stiller)

met de gedachte dat ge een hulpelooze beschermeling van me waart, en dat gij eenmaal aan mij uw roem zoudt te danken hebben, zonder dat gijzelf het vermoeden zoudt... Uw roem en uw geluk

(poos)

't Heeft zoo niet mogen zijn... Maar voor mezelven alléén heb ik toch het recht bewaard om trotsch te zijn op u.

(Hun handen hebben elkaar gevonden. Hugo is geheel en al bedwelmd. De zon is ondergegaan).

LYDIA.

(Met stijgenden hartstocht)

En als ik mezelven tot iéts heb omhooggewerkt in de kunst, Hugo, dan was 't vooral omdat ik wilde!... Wilde de baan volgen die gij vóór mij opgeklommen waart. Misschien nog wel u eenmaal inhalen. En dàn... leven alleen nog maar voor 't allerschoonste!...

HUGO.
In een droom van licht!...

LYDIA.
In een roes van glorie!...

HUGO.
Honderd-en-honderdduizenden optillen, en slingeren in bedwelmende warreling, ver buiten 't grauwe geploeter om 't leven van iederen dag!... Den hemel op aarde brengen!...

LYDIA.
De wereld veroveren! Samen met u, die 't Heilige Vuur in mij ontstoken hebt!...

HUGO.

(Bezwijkend, trekt haar naar zich toe)

Lydia!

(Op 't eigenst oogenblik wordt het raam verlicht dat Lydia daar straks als dat van haar kamer aangewezen heeft, en dadelijk daarna geopend. 't Is nu schier volkomen donker. Het zijn de kinderen in blank nachtgewaad.)

DE KINDEREN.
Goeden nacht, papa!

(Met één ruk wijken Hugo en Lydia van elkaar).

HUGO.

(Met geweldige inspanning om zich te beheerschen)

Goeden nacht, lievelingen!

(Het venster gaat toe. Dan, na een poosje nog:)

HUGO.

Kom in huis.

(Het visietkaartje in zijn zak stekend.)

Voor Martha zult ge slechts Lydia Hansen zijn... Lydia Hansen, die gekomen is om heur vaderhuis te zien, en... om ons te melden dat Laura dood is... 't Is best zóó...

Als zij naar binnengaan, valt snel het

DOEK.

Derde Bedrijf.

Ten huize van Hugo Wieland in de stad. De smaakvol gemeubelde, gezellige huiskamer. Drie vensters naar de straat uitzicht gevend op het achterplan. Links, open vuur in een schouwmantel met spiegel en pendule. Achter, een deur. - Rechts: Klavier tusschen twee deuren. In het midden, groote tafel met elektrische lampen erboven.

't Is op buitensluitdag, den 21ten December, bij vieren in den namiddag. In den haard knappen en knetteren zware houtbokken.

Eerste tooneel.

HUGO ALLEEN.

(Hij zit aan 't klavier en speelt droomend eenige maten van 'Cherubin's Liefdeklacht'. De pendule op den schoorsteenmantel slaat vier uur. Hij houdt op, staat recht; nadert een der ramen; licht het gordijn op; kijkt even op de straat; wandelt tot voor het vuur; ziet in den spiegel, en laat zich met een diepen zucht, het hoofd in

de handen, zakken in den zetel, die naast den haard op het voorplan staat.)

(De huisschel gaat over. Even daarna frissche kinderstemmekens in den gang.)

Tweede tooneel.

HUGO. - FRITZ. - ELLY.

Fritz met een pakje schrijfboeken, dat hij, bij 't binnentreden, op de tafel werpt. Beide kinderen springen hun vader om den hals, die slechts afgetrokken hun liefkozingen beantwoordt).

ERITZ en ELLY.
Dag, papa!

HUGO.
Dag, mijn lievelingen! Dag Elly! Dag Fritz!

FRITZ.
Tot den vierden Januari mogen we nu t'huis blijven, papa!

ELLY.

(Fier)

En wij tot den zesden!

HUGO.
Toe maar al!... En wat gaat ge nu doen met al dien tijd?... Toch niet in uw beddeken liggen zeker?

FRITS.
Wel neen, papa! Ge moet maar eens weten, wat ik allemaal heb te doen!

HUGO.
Zoo?...

FRITS.

(Tellend op zijn vingeren)

Eerst al mijn boeken in een nieuw omslag steken... dan, op allemaal nieuwe etiketten plakken; dan... Op al die etiketten mijn naam schrijven.

(Met schrijfgebaar)

: Fritz Wieland...

ELLY.

En ik, papa, ik moet van mama een halsbandje maken voor de poes!...

FRITS.

Jamaar, daarmee heb ik nog niet gedaan, hoor papa! Als ik met mijn boeken klaar ben, dan.. dan ga ik een groote teekening maken... wel zóó groot, zie! en raad nu eens papa, wat daarop zal staan!

HUGO.

(Verstrooid)

Ja, jongenlief, hoe kan *ik* dat nu raden!

FRITZ.

Dan zal ik het maar zeggen: Onze villa!

(wijst op de tafel)

Hiér zoo zult ge het huis zien staan, langs den kant van het park, en dààr...

HUGO.

(Opstaand)

Ja ventje, dat zal heel schoon zijn... Maar als ge dat nu allemaal gaat uitleggen, dan blijft er voor mij geen aardigheid meer aan, als ze àf is... Is 't niet? En toch, papa heeft een beetje pijn in 't hoofd. Blijft maar braaf tot mama komt. Ze zal wel niet lang meer weg zijn.

(Al sprekend heeft hij het vertrek verlaten langs de deur op het achterplan rechts).

Derde tooneel.

FRITS. - ELLY.

FRITS.

(Snelt op de teenen tot aan de deur langswaar zijn papa is uitgegaan, luistert een oogenblik aan de spleet, dan, geheimzinnig:)

Elly, kunt ge goed zwijgen?

ELLY.

Ja... waarom?

FRITZ.

(Zijn pak boeken losmakend)

Belooft ge me dat ge er niets van zult verklappen?

(Hij heeft een groot wit omslag voor den dag gehaald)

Niets?... Geen sikkepitje?

ELLY.

Ik zal er eerlijk en eerlijk niets van zeggen.

FRITZ.

Héwel, luister dan. Hier is mijn nieuwjaarsbrief. Schoon, niet?

(Hij houdt zijn zusje geopend het rijkbebloemd papier voor. Elly, vol bewondering, grijpt ernaar)

Neen, niet in uw handen pakken! Op nieuwjaarmorgen, dan staan we heel vroeg op. We wachten hier tot mama en papa beneden komen. En als ze dan binnentreden...

(repeteert het heele tooneeltje)

dan gaat gij hier staan en ik hier. En zóó lees ik dan mijn nieuwjaarsbrief:

> Allerliefste Ouders,
> Wanneer deze eerste dag van het nieuwe jaar mijn hart zoozeer met vreugde vervult, dan is het omdat hij mij de gelegenheid geeft, U te zeggen, hoe hoog ik U vereer en hoe eindeloos lief ik U heb. Moge mij het geluk gegeven zijn, U den hoogsten ouderdom te zien bereiken, opdat ik U geheel en al mijn erkentelijkheid kunne betoonen voor Uw liefde en Uw zorgen. Ziedaar, mijn beminde en geëerbiedigde ouders, den hartewensch van
> Uw liefhebbenden en gehoorzamen zoon,

FRITZ.

(Men hoort de straatdeur dichtvallen).

FRITZ.

Hemeltje lief, daar is mama!... Draai gauw de deur op slot!

(Elly sluit ijlings de deur links, terwijl Frits zijn nieuwjaarsbrief weer tusschen zijn boeken bergt).

Vierde tooneel.

FRITS. - ELLY. - MARTHA.

MARTHA.

(Nog buiten. Rammelend met de klink.)

Welnu, wat beteekent dat?

DE KINDEREN.

(Jubelend)

Buitensluit! Buitensluit!

MARTHA.

Wel die kleine deugnieten!

(met gemaakte strengheid)

Wilt ge wel eens dadelijk mama binnenlaten?

FRITS.

(Schaterlachend)

Eerst beloven!... Eerst beloven! Wat belooft u, mama?

MARTHA.

Een flink pak slaag!

FRITS.

Dat's niet genoeg! Méér beloven, mama! Méér beloven!

MARTHA.

Welnu dan... Voor Frits... Ja laat eens zien...

(de kinderen trappelen van pret)

... voor Frits een mooie verf doos, en voor Elly... niets, maar een nieuw zijden kleed voor Elly's pop!

(De kinderen openen haar de deur en vliegen haar juichend om den hals. Martha ziet er bekommerd uit. Zij heeft een rolletje papier bij, dat zij op de tafel legt.)

MARTHA.

Wel gij kleine spitsboeven! Zóó uw mama afvangen!

(De kinderen gieren het uit.)

Zijt ge al lang thuis?

FRITS.

Een klein half uurtje, mama.

MARTHA.

En papa heeft u gezien?

FRITS.

Ja mama. Papa was hier toen wij thuiskwamen. Nu is hij op zijn studeerkamer. Hij zei dat hij hoofdpijn had. Zeg ma, als straks papa géén hoofdpijn meer heeft, dan zullen we hem óók eens buitensluiten, hé? -

(Martha antwoordt niet. Haar zwijgzaamheid treft pijnlijk den kleinen jongen, die op heel anderen toon voortbabbelt)

Papa is zoo heelemaal veranderd, sinds hij van de reis thuis is; zoo niets prettig meer. En nu ziet gij er óók al zoo stil en zoo treurig uit, mama!

(Schier weenend)

Wij zijn toch niet ondeugend geweest, nietwaar, mama?... Gij zijt toch niet boos om dat buitensluiten?

MARTHA.

(Beide kinderen hartstochtelijk omarmend; met den krop in de keel)

Wel zeker niet, mijn schat! Ge zijt allebei lieve kinderen. En dat mama of papa verdriet zouden hebben, dat denkt ge zoo maar, doch dat moogt ge niet denken.

(Met een kus aan ieder)

Gaat nu maar gauw bij Mina, en zegt, dat ze u de koffie geve.

FRITS.

Ja mama.

(Met zijn zusje naar de deur op het voorplan rechts gaande)

En komt u dan dadelijk?

MARTHA.
Ja ventje, en papa ook!

Vijfde tooneel.

MARTHA ALLEEN.

(Snel legt zij hoed en mantel af, en opent het rolletje dat zij op de tafel wierp. Een muziektijdschrift haalt zij er uit, met op het voorblad een groot portret dat zij lang beschouwt en aandachtig.)

MARTHA.
Judith Fiorelli...

(lange poos)

Zulke gelijkenis zou een wonder zijn, als 't werkelijk niet méér dan een gelijkenis ware... Maar... welke reden zou hij kunnen hebben om mij dàt te verzwijgen?... En zij?... God! Misschien hier!...

(Met koortsige haast doorbladert zij zoekend het tijdschrift)

Ha!... Judith Fiorelli...

(over de regels vliegend)

... ‘Schitterende ster!’... ‘voor drie maanden nog volkomen onbekend’... ‘Konservatorium van Parijs’... ‘stem van zuiver goud en parelen’...

(sprekend:)

Zonderling toch, geen anderen naam..., en geboorteplaats ook niet...

(verrast:)

Hé...

(weer lezend)

‘Toen beiden reeds een tiental malen teruggerepen waren, en 't gejuich nog maar altijd sterker en sterker werd, zagen zij toch eindelijk in dat aan dit orkaan van geestdrift niet langer meer het hoofd zou te bieden zijn. Een wenk van hèm, een knikje, onmerkbaar schier, van hààr, en... men hoorde het kloppen van z'n eigen hart, zóó stil was 't eensklaps geworden in die zaal, daareven nog dreunend en daverend van 't applaus. Zij zong en hij speelde. Een liedeken maar, als een kinderrijmpje zoo eenvoudig en naief, doch wàt een schitterende diamant niet in 't onschatbaar juweelenschrijn dat “Figaro's Hochzeit” heet!

(Martha houdt een oogenblik op.)

Waar vinden wij woorden, sterk genoeg om weer te geven de verukking die toen den luisterenden overweldigde? Dat was geen zang meer,noch was dat snarenspel. Twee zielen hoorden we die, als waren zij slechts één ziel, haar vreugde en haar leed, haar hopen en haar vreezen, haar geestdrift en haar

treunis dooreenstrengelden en samensmolten tot één engelenzang, vol bedwelmenden liefdetoover...'

(Roerloos, met wijdgeopende oogen, blijft Martha voor zich uit in het ijle staren. 't Is donker geworden. Zachtjes wordt de deur op het vóórplan rechts geopend en Mina treedt binnen.)

Zesde tooneel.

MARTHA. - MINA.

MINA.

Verschooning, mevrouw, ik kwam de stores aflaten.

MARTHA.

(Opschrikkend)

O, Mientje,... Ja, doe maar...

(Zij staat op en gaat het tijdschrift verbergen in het muziekstelletje naast de piano, terwijl het dienstmeisje de stores laat afrollen.)

MINA.

Ook licht aanmaken, mevrouw?

MARTHA.

Neen! Euh... ja toch... Ja, maak maar aan...

(Mina ontsteekt de lamp boven de tafel.)

MINA.

Nog iets, mevrouw?

MARTHA.

Neen, ga maar...

(Als ze bij de deur is)

Hebben de kinderen al geëeten?

MINA.

Ze zijn nog aan tafel, mevrouw.

MARTHA.

Goed, ik kom.

(Mina af. Op hetzelfde oogenblik, Hugo binnen, langs de deur op 't achter plan rechts.)

Zevende tooneel.

MARTHA. - HUGO.

HUGO.

Ei... Nù al terug!...

(Zij zit aan de tafel, den rug naar hem toegekeerd, en antwoord niet.)

Ik hoorde u heusch niet binnenkomen.

(Met onrust in zijn stem)

Dan moest gij toch niet ver uit de buurt?

MARTHA.

(Toonloos)

Neen.

HUGO.

(Komt vlak bij haar staan)

Martha!... Wat is, er aan de hand?... Neen, neen, zeg niet dat er niets is!...

(Zij buigt het hoofd en wendt het van het licht af. Hij echter grijpt beide heur handen en dwingt heur, hem aan te zien.)

Er is wat met u gebeurd... En wel in den korten tijd dien ge van huis waart...

(Zich opwindend.)

Ik wil weten wàt!... Ik *wil* het, hoort ge, Martha!

MARTHA.

Maak u maar niet ongerust... Er is geen ongeluk.

HUGO.

(Zenuwachtig)

Ik wil het hopen. Maar dan hebt ge wat tegen mij. - Gij antwoordt niet... Dat beduidt dus ‘ja’! Maar zeg dan wàt! Ik zal me verontschuldigen, als ik misdaan zou hebben... 't misverstand opklaren, als er misverstand zou zijn; maar we zullen tenminste praten en 't gemopper zal uit zijn!

MARTHA.

(Kalm)

Is dàt opstuiven!... En allemaal zoo in één geut!...

Omdat... ja, wààrom?... Omdat ik niet vriendelijk genoeg voor me uitkijk?... Niet lach?... Niet zing?...

HUGO.

(Bedeesd)

Maar dan moet ge toch een reden hebben, Martha?

MARTHA.

Een reden!... Vraag ik *U* naar een reden, wanneer ge nu al drie volle weken als een schim door het huis dwaalt?... Ik heb de vaste overtuiging dat ik niets gedaan heb, wat u vertoornen of verdrieten kan... *Mijn geweten is gerust*, en dat is mij voldoende.

HUGO.

(Geweld doende om kalm te schijnen.)

Dus... dat mijn geweten niét gerust zou zijn?...,

MARTHA.

Ik zou dat niet gezegd hebben, al lijkt het er wel naar.

(milder)

Hugo... sedert ge van uw laatste reis terug zijt, herken ik u niet meer. Wet tien jaar verouderd komt ge me voor. Heele dagen voert ge niets uit. Uw viool is nog niet uit de kas geweest. Tot de kinderen toe merken dat er wat schort... Maar hoe kàn 't ook anders?

(weenend)

Zelfs om hèn bekommert gij u niet meer!

HUGO.

(Plots het hoofd oplichtend)

Martha... Ge moogt streng zijn, maar ge moet rechtvaardig blijven. 't Kan wel dat een bui van weemoed over mij gekomen is - de reactie misschien van de overspanning op reis - en dat ik geen moeite genoeg doe om mij uit die voosheid óp te werken. Maar dat ik mij niet om de kinderen bekommeren zou... Hen verdriet aandoen... Martha! dàt toch kan ik niet aan u verdiend hebben!

MARTHA.

Ik zou er u niet over gesproken hebben, waren de stumperds zelven 't me niet komen klagen...

HUGO.

(In 't hart getroffen)

Klagen de kinderen?

MARTHA.

Dan moet het al ver gekomen zijn, nietwaar?

HUGO.

(...die aan de andere zijde van de tafel staat, laat zich op een stoel neerzinken en staart zwijgend ten gronde.)

MARTHA.

Hugo...

(Hij ziet op en kijkt haar even aan)

Zoudt ge niet denken dat het tijd wordt, dat we eens een ernstig woordje met elkander praten?

HUGO.

Ik... ik zie niet in, wat ik u wel zoo bijzonder ernstigs zou te zeggen hebben, Martha.

MARTHA.

Welnu, dan weet *ik* des te beter, wat ik *U* te zeggen heb

(besloten)

Hugo, onze wegen zijn uiteengeloopen. Of juister gezegd: Gij zijt op uwen weg teruggekeerd, en iederen dag voel ik u verder van me verwijderen.

(Beweging van verzet van Hugo)

. Zeg niet neen. Ik ga met het leven mêe, elken dag een dag verder, den blik recht vóór mij uit, immer de nieuwe zon tegemoet. Terwijl *gij* stil zijt blijven staan, den rug gekeerd naar de toekomst, en mistroostig tuurt in den nacht van 't verleden. Meent *gij* nu, Hugo, dat dit zoo nog langer duren kan, - *ik* niet.

HUGO.

Maar, Martha lief...

MARTHA.

(Zacht, maar vastberaden)

Ik verlang dat het tusschen ons tot een duidelijke verklaring kome. Heeft het leven hier voor u geen bekoring meer, ben ik u tot last geworden, zeg het me dan vrij-uit. Dat zal in ieder geval beter zijn dan een komedie te spelen, - laat ons zeg-

gen: uit medelijden voor mij en uit liefde voor de kinderen, - maar die gij immers tóch niet volhouden kunt!

HUGO.

Maar Martha, om de liefde Gods, waar wilt ge toch heen?

(Steeds met zachtheid)

MARTHA.

Ik begrijp dat ik u verbazen moet, Hugo. Hebt ge wel ooit gedacht aan de mogelijkheid dat ik u eenmaal zóó toespreken zou?... Neen waarschijnlijk. Gij zult eerlijk uw best doen om u te schikken in 't onvermijdelijke, Gij zult zoo vriendeljik voor mij willen zijn en zoo goed als ge maar zijn kùnt voor de vrouw met wie ge dan toch leven moet... en die de moeder is van uw kinderen. En nu hoopt ge, dat aan de liefde van die kindenren, die *moeder* wel genoeg heeft, opdat de *vrouw* zich met den schijn van *uw* liefde tevreden zou stellen.

(Uitbarstend)

Maar dat kan ik niet, Hugo, al zóu ik ook willen... *om* de kinderen!... Uw liefde zal ik geheel en al hebben, haar alléén hebben, alléén, hoort ge, of ik begeer er niets meer van!

HUGO.

Dan meent ge dat ik u niet meer bemin?

MARTHA.

In ieder geval niet meer zooals vroeger.

HUGO.

En... dat ik een andere liefheb?...

MARTHA.

Liefhèbt of liefhàdt... misschien wel 't een en 't ander.

HUGO.

(Met stijgende ontsteltenis)

Hoe bedoelt ge dat?

MARTHA.

(Weer met gelatenheid)

't Zou sterker zijn dan gij zelf, Hugo,

en daarom zou ik u alle verwijt sparen. Het hoofd kan toch het hart niet dwingen. Zeker is het zonder eenige bijbedoeling, zuiver uit liefde dat ge mij gehuwd hebt. Doch wie zegt me, dat het niet in een vlààg van liefde was?... En dat... zekere omstandigheden u niet doen inzien hebben, dat gij u vergistet, toen gij dacht, mij te beminnen voor heel uw verder leven?

HUGO.

Zekere omstandigheden?... En welke?...

(Hij staat recht, bereid op het ergste).

MARTHA.

(Eveneens rechtstaande, beziet hem vlak in de oogen)

Bijvoor-beeld... de verrijzenis van een doode.

HUGO.

(Heesch)

Martha!

(Er wordt gescheld. Beide schrikken en blijven sprakeloos tegenover elkander staan).

Achtste tooneel.

HUGO. - MARTHA. - MINA - daarna LYDIA.

MINA.

(Binnen langs de deur links, geeft Hugo een visietkaartje)

Deze dame laat zich aanmelden.

HUGO.

(Reikt zijn vrouw het kaartje over. Met bovenmenschelijke inspanning zijn ontroering overmeesterend)

Goed, Mina, zeg die dame dat zij binnekome.

(Mina af. Hugo voelt zich begluurd door zijn vrouw doch durft haar niet aan te zien. Na een korte poos gaat de deur weer open en treedt Lydia binnen, in zwart reiskostuum.)

LYDIA.

(Met goed bestudeerde ongedwongenheid, zonder eenig teeken van verstandhouding tot Hugo. Beide haar handen uitgestrekt, snelt zij Martha tegemoet, wie deze ongedwongenheid blijkbaar van de wijs brengt)

Mijn beste Martha!

(Kust haar op beide wangen. Dan overwippend naar Hugo dien zij krachtig de hand schudt)

Mijnheer Wieland... Alles wel hier, maar ik merk... En de kinderen?... Nu, daarvan zullen wij ons dadelijk zelf wel eens overtuigen... Ge haalt ze me toch, hé? Best. En wat ik u nu vertellen wilde... Wat denkt gij wel, nu gij mij hier zoo 'lijk een bom in huis ziet vallen?... Wààr waandet ge mij nu wel, nu drie minuten geleden?...

MARTHA

(Met inzicht)

Wel te Parijs, kind... Waar elders?... Ge woont immers toch nog daar?

LYDIA.

(Even uit het veld geslagen)

Te Parijs... ja natuurlijk... Ja... Ja... Ik woon daar nog altijd... Of beter: Ik woon er niet méér. Want dàt is het nu juist wat ik u vertellen kwam: Ik ben op weg naar Amerika.

MARTHA.

Gij!!

HUGO.

(Terzelfdertijd)

Naar Amerika!...

LYDIA.

(Met een komische buiging)

Zooals gij mij hier ziet! Morgen vroeg vertrek ik met de Europa. Mijn koffers zijn al aan boord. Sneller hadde ik over den Hâvre kunnen gaan; maar ik hield eraan, langs hier te komen om eerst nog afscheid te nemen van uliê, de éénige vrienden die we behouden hebben in onzen tegenspoed... En... en ja... nu ben ik hier.

MARTHA.

(In de war nog van verbazing)

Maar ga toch een oogenblik zitten en ontlast u van hoed en mantel!

LYDIA.
Zitten wel.

(Zij laat zich op een stoel vallen)

'Nen halven dag in den trein... dan naar de boot, - wat een gesjouw met die bagage! - dan een paar uurtjes de stad op-en-af geloopen... Kwestie van lieve oude plekjes nog eens terug te zien... Rechtuit gezegd, 't pakte me wel een klein beetje méér dan ik gedacht had. Nu ja, 't is ook niet voor een paar weken dat ik u adieu kom zeggen.

HUGO.

(Tot zelfbeheersching komend, nu hij meent dat Martha geen vermoeden heeft)

Ge praat erover alsof 't een afscheid voor het leven gold!...

LYDIA.
En dat zou het ook wel kunnen zijn.

(Ernstiger)

Ik weet wel, wanneer ik ga, doch niet wanneer ik terug zal keeren... Zelfs niet of ik nog wel terugkeeren *zàl*. Ik ga namelijk naar Amerika om te trouwen.

HUGO en MARTHA.
Om te trouwen!!...

LYDIA.

(Eenvoudig)

Zooals ik u zei.

MARTHA.
En zoo alleen?...

LYDIA.
Hij is een Amerikaan, een prachtige partij en een knappe jongen op den koop nog toe. William Davidson heet hij. Wij ontmoetten elkaar te Parijs... en, veertien dagen later al moest hij plots naar huis toe. Maar toch hadden we reeds den tijd gevonden om de verlovingsringen te wisselen. Praktische lui, die Amerikanen. Dié tenminste verkwisten den tijd niet.

HUGO.
En nu gaat gij...

LYDIA.

Naar hem toe. Pas eergisteren ontving ik een telegram, dat ik maar overkomen zou. En nu sta ik al met éénen voet in zee!

MARTHA.

(Zichtbaar verlicht)

Heelemaal op z'n Amerikaansch!...

LYDIA.

(Glimlachend)

Toch zooveel mogelijk.

MARTHA.

Zoodat ge dan wellicht binnen een maand al zijt getrouwd?

LYDIA.

Morgen en drie weken. Alles is klaar ginder. Men wacht maar alleen meer op de bruid

(Weer vroolijk)

Ja, ja, bekijkt me nu maar allebei!... Mistress William T. Davidson, Fifth Avenue, New-York... Dat stelt ge u nog niet zoo gemakkelijk voor, hé? Nu, rechtuit gesproken... ik ook niet. Maar dat kómt wel; veel gauwer misschien dan we denken. Ge kunt nu over het huwelijk zooveel verschillende meeningen hebben als ge wilt, dat ge ten slotte toch tot het besluit moet komen, dat het voor de vrouw de éénige uitkomst is... En als u dan de kans geboden wordt om een hoog nummer te trekken in de loterij... Ik verwacht toch niet, dat *gijliê* 't mij afraden zult!...

MARTHA.

Wel zeker niet!

LYDIA.

Dàt zou er ook nog aan ontbreken! Gij die in het huwelijk den hemel op de aarde hebt gevonden... Die een paar juweelen van kinderen hebt... Die bijeen past als opzettelijk geschapen voor elkaar!...

(Eensklaps afbrekend, als zij de verlegenheid van Hugo en Martha ziet)

Maar... waar zijn die lievelingen?... Haal ze me, dat ik ook hèn nog omhelze, want nu wordt het m'n tijd.

(Zij staat op.)

MARTHA.

Gaarne, Lydia

(Zij verlaat het vertrek. Door de deur rechts vooraan, - echter niet, zonder nog eens steelsch met scherpen blik haar echtgenoot en Lydia te hebben opgenomen.)

Negende tooneel,

HUGO. - LYDIA, even het DIENSTMEISJE.

LYDIA.

(Haastig)

Zij weet niets? Vermoedt niets?

HUGO.

Wèten, Goddank, neen. Maar vermoeden... ik vrees er sterk voor, al begrijp ik ook niet, hoe zij wel... In ieder geval, ze praatte zoo raar daar straks, net vóór ge binnenkwaamt...

LYDIA.

Ik merkte wel dat er iets gaande was, maar... nu zal ze wel gerustgesteld zijn.

HUGO.

Laat ons het hopen. Die huwelijksgeschiedenis kwam geen minuut te laat!... Een heerlijke inval van u! Alleen maar wat te ver gedreven, want, hoe trekt gij u nu uit den slag? Of, hoe moet *ik* u uit den slag trekken? 't Geldt hier natuurlijk een schitterend engagement voor... Judith Fiorelli?

LYDIA.

Een engagement - en een schitterend engagement, ge moogt het wel zeggen - maar wel degelijk voor Lydia Hansen. Een Judith Fiorelli bestaat er niet meer.

HUGO.

Wat!!... Dan is dat tóch ernst!!...

LYDIA.

(Eenvoudig)

Wel natuurlijk. Het éénige wat ik u niét zei, is, dat het Judith Fiorelli geweest is, die Lydia Hansen dat buitenkansje bezorgd heeft.

HUGO.

(Verdrietig)

En... nu zult ge de kunst vaarwel zeggen?

LYDIA.

De Kunst zèlve niet... De glorie wèl. Ik treed niet meer op voor 't publiek. Dat 's artikel één in mijn huwelijkskontract.

HUGO.

(Bitter)

Gij die de wereld veroveren zoudt!!

LYDIA.

Dat was wel wat te véél gevraagd. Maar ik heb alvast de fortuin veroverd, en misschien wel het geluk erbij. Want hij heeft mij lief en hij verdient dat ik hem beminne. Ik mag dus niet ondankbaar zijn.

MINA.

(Die binnentreedt met een schenkbord, waarop een flesch wijn en enkele roemers, breekt het gesprek af). (Het schenkbord op tafel zettend)

Als 't u belieft, mijnheer, mevrouw komt dadelijk.

HUGO.

Goed Mina.

(De meid af).

LYDIA.

(Na een stilte nog)

Gij zegt niets?...

HUGO.

Ja... wat wilt ge, dat ik u zal zeggen?...

(Zijn voorhoofd wrijvend)

. 't Komt ook allemaal zoo inéén s!... Weet ik nog wel wat ik dènken moet?... *Of* ik nog wel denk!...

LYDIA.

Ik begrijp uw verbazing, ofschoon ik haar juist bij u, wel wat minder enorm verwachten mocht.

HUGO.

Hoezoo?...

LYDIA.

Hebt gij dan niet net hetzelfde gedaan, Hugo?

(En als Hugo de oogen sluit)

: En durft ge me thans zeggen, dat ge u beklaagt?

HUGO.

(Zacht)

't Me beklagen?...

(Een poos; dan de oogen openend en haar aankijkend)

: Neen.

LYDIA.

(Hem een hand reikend, die hij zwijgend drukt)

Dank u om die geruststelling. Nu vertrek ik tenminste met onbezwaard gemoed. Ik wist wel dat gij mij nooit bemind hebt, maar ik wenschte het toch nog uit uw eigen mond te hooren, vóór ik van de oude wereld afscheid nemen zou... die voor *mij* wel degelijk de ‘oude wereld’ is. Dat is zelfs een van de twee redenen waarom ik nog hierheen gekomen ben.

HUGO.

En... de andere?...

LYDIA.

Om mezelven nog eens op de proef te stellen.

HUGO.

En de uitslag van die proef?

LYDIA.

Afdoende. Ook mijn liefde voor u is slechts een droom geweest. Een droom was heel die reis, Hugo

(zachter:)

een heerlijke droom... maar 't is toch gelukkig, dat we er nog bijtijds uit ontwaken mochten. Een dag langer nog...

(zij zwijgt.)

HUGO.

(Met glinsterende oogen)

En dàn?...

LYDIA.

(Schier fluisterend)

Dan hadden we 't àllerzaligste oogenblik genoten in die herleving van 't verleden...

HUGO.

(Heur hand grijpend)

Lydia!...

LYDIA.

(Koeler)

Maar ook 't allernoodlottigste, want het had ons heel onze toekomst gekost.

HUGO.

(Loslatend heur hand; zonder haar aan te zien, als tot zichzelven:)

Misschien wel...

LYDIA.

Neen, zèker. Beiden stonden we op het punt, het liefste en 't duurste prijs te geven wat we op aarde bezitten: Uw gezin, uw vrouw, uw kinderen *gij*. - *Ik* mijn eer... de achting aan mezelven, Hebt gij wel eens daarover nagedacht, Hugo?

HUGO.

Of ik!!...

(Op dit oogenblik gaat de deur rechts vooraan even op een kiertje open en bemerkt men Martha die luistert met brandende blikken.)

LYDIA.

En spijt het u dat ge het niét gedaan hebt?... Niet hebt kùnnen doen?

HUGO.

Neen! O neen.

LYDIA.

En *ik* ben er gelukkig om. Al van den dag nadat ge vertrokken waart. Onuitsprekelijk gelukkig! En toch is 't niet... ja, hoe zal ik dat nu zeggen... niet een plotseling teruggekomen eergevoel, dat mij uit

dien roes geschud heeft... En ik stel mij heel goed voor, dat het bij u ook niet het besef is van uw vaderplichten.

HUGO.

Nochtans...

LYDIA.

Laat ons den moed hebben onszelven en elkaar in 't diepste van de ziel te schouwen vóór wij afscheid nemen... wellicht voor immer. 't Is onnoodig, onszelven slechter te maken dan we zijn; maar daarom moeten wij ons nu juist niet béter maken. Wat *mij* betreft, ik heb aan geen eer gedacht, noch aan uw vrouw of aan uw kinderen, wanneer ik me stortte in dat avontuur met u. En vooràl niet aan wat er morgen zou gebeuren. Niets anders zag ik, dan dat daar eindelijk mijn eerste liefdedroom, jaren- en jarenlang gekoesterd in 't geheim, werkeljkhied ging worden! Aan *mij* zou hij dan toch zijn!... Ik voelde dat ik hem thans veroveren zou, den man die in m'n jonge-meisjesverbeelding gegroeid was als een toonbeeld van geestelijke gaven en van uiterlijk schoon!...

(Hem glimlachend bekijkend)

M'n bakvischjesideaal!

HUGO.

(Oók met een glimlach)

Maar, als ge dan dat ‘bakvischjesideaal’, dat toonbeeld van geestelijke gaven en van... hm... uiterlijk schoon, zoo van dichtbij eens goed bekeken hadt...

(strijkt over zijn slapen)

dan...

LYDIA.

Och neen... 't zijn niet die paar zilverdraadjes...

HUGO.

Zeg maar... die paar honderd!...

LYDIA.

Als ge wilt dan... die paar honderd zilverdraadjes, die me ontnuchteren zouden!... Toen ik dié in 't oog kreeg, dan was 't al uit. Voor 't publiek, in de momenten van triomf, als uw wangen gloeiden en uw oogen bliksems schoten, dan kondt ge me nog wel de illusie

geven...dàn was er wezenlijk wel strooming tusschen onze zielen. Doch waren we daarna weer alleen, dan voelde ik genoeg, hoe die strooming verzwakte... verzwakte, om ten slotte geheel af te breken. Slechts kunstbegeestering was 't, die ons een oogenblik de begoocheling van liefde had gegeven...

HUGO.

Hoéveel fijner hebt gij dat alles gevoeld dan ik, Lydia j en wàt een klare oplossing brengt ge me daar voor het raadsel dat me nu al weken en weken martelt!

LYDIA.

Onze liefde, of wat wij dachten, liefde te zijn, druischte in tegen al de wetten van de natuur. En 't is ook de natuur, niét ons verstand, dat er ons van genezen heeft. En dat's maar goed ook. Nu mogen we er ten minste gerust in zijn, dat we niet wéér... ziek zullen worden!

HUGO.

Ik dank u, Lydia dat gij gekomen zijt. Ook in *mijn* gemoed voel ik thans den vrede wederkeeren. Zie, daar staat ge nu vóór me, zoo schoon als ge ooit wezen mocht... Nog slechts weinige minuten, en gij zult vertrokken zijn... misschien om nooit meer weer te keeren. Op dit oogenblik zèlf behoort gij een anderen toe. Ik weet dat allemaal... Ik doe mijn best om 't me maar als zoo verschrikkelijk mogelijk voor te stellen... En toch wordt ik niets gewaar dan een beetje weemoed misschien. Ja, nù reeds vertrouw ik erop, dat de herinnering aan u, mij geen leed meer zal doen.

(Martha, die tot hiertoe steeds geluisterd heeft, verdwijnt van achter de deur.)

LYDIA.

...Omdat ge in mij nooit iets anders bemind hebt dan 't bééld van haar die dood is... vele jaren al voor u... En omdat niets ter wereld twéémaal kan sterven. Gelooft ge, Hugo, dat die proef tenslotte nog een zegen is voor allebei, en dat wij ongelijk zouden hebben, indien wij haar betreurden?...

HUGO.

Thans besef ik het ten volle, Lydia. Als ik u zoo aanstands zonder smart zal zien henengaan, dan is 't omdat gij voor mij alleen het beeld waart van mijn jeugd, en ik nu gevoel, hoe dwaas het van me was, al lang niet van de jeugd afscheid genomen te hebben... Dwaas en... misdadig!

LYDIA.

(Luchtig)

Komaan, geen berouw, 't Heeft zoo moéten zijn. En laat ons nu maar blij wezen, dat we van onze jeugd, of beter: van onze eerste idealen, een vlekkelooze herinnering bewaren kunnen.

(Heur hand leggend in die welke haar, met gullen glimlach, Hugo reikt)

Nu, dat's ten minste een eerlijke likwidatie geweest!

HUGO.

En daar mag dan ook wel een glaasje op!

(Hij grijpt naar de flesch...)

Tiende tooneel.

HUGO. - LYDIA. - MARTHA. - DE KINDEREN.

MARTHA.

(Binnentredend met de kinderen)

Verontschuldig me, Lydia, dat ik zoolang wegbleef. De kleinen zaten reeds in hun ravotpakje; en zoo durfde ik ze waarlijk niet voor u te brengen...

LYDIA.

(Beide kinderen vurig omarmend)

Wel hoor eens aan! Net alsof ze er nog altijd niet... ik ging bijna zeggen: nog altijd niet véél te mooi uitzien!

(kust Frits en Elly herhaaldelijk)

Hm... wat 'n frissche, flinke bengels!

FRITS.

En gaat u heusch naar Amerika, mevrouw?

LYDIA.
Wel zeker, Fritsje!

FRITS.
Op een boot?

LYDIA.
Op een boot.

ELLY.
En over de zee?

LYDIA.
Ja m'n schatje.

FRITS.
En zoo heelemaal alleen?

LYDIA.
Woudt gij soms met me mêe?

FRITS.
Jawel, mevrouw, maar als mama en papa dan óók meegingen!

LYDIA.

(Geroerd)

Dan houdt gij wel veel van uw papa en uw mama?

FRITS.

(Hartstochtelijk)

O mevrouw!...

(...En de kleine jongen vliegt zijn moeder om den hals, terwijl het meisje op papa's kieën kruipt en hem een klappenden zoen geeft op elke wang).

LYDIA.

(Met geweld haar ontroering smorend)

Komaan, nu is het méér dan m'n tijd!

(Zij neemt een der roemers, die Hugo inmiddels volgeschonken heeft; Hugo en Martha eveneens)

Hugo... Martha... ik heb u nog eenmaal mogen zien, omringd door al het heil dat de

mensch op aard verlangen kan. Dat is mij een groote troost bij 't scheiden. Leeft immer zoo gelukkig!

(Zij tikt even met haar glas die van Hugo en Martha; dan drinken allen)

. M'n zaligste herinnering zal steeds die aan uliê blijven!

MARTHA.

(Met den krop in de keel)

En óns hart volgt u, Lydia.

LYDIA.

(Hartstochtelijk Martha omarmend)

Eerlijk waar Martha?... Eerlijk?... Eerlijk?...

MARTHA.

(Zoo stil dat alleen Lydia het hoort)

Gij hadt het geluk hier meegenomen, maar gelouterd hebt ge 't teruggebracht.

LYDIA.

(Zij voelt dat ze in tranen uitbarsten zal Sprakeloos prangt zij nog éénmaal Martha in heur armen, kust dan beide de kinderen, drukt Hugo de hand en snelt dan naar de deur. Dààr keert zij zich nog eens om, met hartstochtelijk gebaar.)

Vaarwel!...

(en ijlt dan buiten)

.

Hugo volgt haar.

Elfde tooneel.

MARTHA. - DE KINDEREN - dan: HUGO terug.

(Martha is als een beeld zoo onbeweeglijk bij de tafel blijven slaan. Op hun teentjes sluipen de kinderen naar de deur, langswaar Hugo en Lydia zijn uitgegaan. Men hoort de straatdeur dichtvallen).

FRITS.

(Den sleutel omdraaiend)

En nu is papa buiten!... Hahaha!... Hahaha!!!

HUGO.

(Buiten met de klink rammelend)

Welnu, wat beteekent dat?...

FRITS en ELLY.

(Schaterend)

Buitensluit! Buitensluit!

FRITS.

Wat belooft ge, papa?

HUGO.

Ja... wat wilt ge dat ik u beloven zal, ventje-lief?

FRITS.

Dat ge... dat ge nooit meer treurig zijt, papa!... Dat ge weer de lieve, vroolijke papa wordt van vroeger...

HUGO.

Dàt beloof ik u uit ganscher hart, mijn jongen!

FRITS.

Zouden we dan papa maar weer binnenlaten, mama?

Martha knikt ja en gaat langzaam Hugo tegemoet, die door de kinderen wordt binnengelaten. Een oogenblik staan zij sprakeloos tegenover elkaar; dan breidt hij aarzelend, smeekend zijn armen uit, en omvangt Martha die, plotselings in luid snikken uitbarstend, haar hoofd aan zijn borst vleit.

DOEK ZEER SNEL.

Juli 1907.

AUGUST MONET.

Een Blik op de Ontwikkeling van de Schilderkunst in Zuid-Nederland van 1800 tot nu (*Slot*).

Niet minder aantrekkelik dan Claus, ofschoon in haast alle opzichten van hem verschillend, zijn eerst deze drie allervoortreffeliksten onder degenen, die naar tijdsorde onmiddellik op hem volgen: Hens (1856-), Baertsoen (1866-) en Buysse, en, na deze drie Baseleer, die, ofschoon slechts één jaar jonger dan laatstgenoemde, zich toch wat later en merkelik trager ontwikkelde.

Niet één van vieren, zelfs Buysse niet, kan men beschouwen als een verstokt aanhanger van de neo-impressionistiese tekniek; wel zijn zij aanhangers, - overtuigde -, van de vrijlichtschildering en streven zij welbewust naar een zo natuurgetrouw mogelike weergave van de dingen, gezien op eigen plan, in eigen licht, in passende athmosfeer; doch om die weergave te verkrijgen hebben zij genoeg aan de gewone schilderwijze, die van de grote Hollanders Jaap en Willem Maris, Mauve, Israëls, van Heymans uit de jaren 1860-70, van de overgrote meerderheid van onze Vlamingen.

Ook de aard van hun stemmingen, de ziel van hun kunst, is een andere. Niet minder dichterlik dan Claus, laten zij zich meestal, ja, bijna altijd, bezielen door indrukken van dromerige vrede, stille, diepe ernst, ingehouden en bedwongen melankolie, zoals men die pleegt te ontvangen niet van het stralende, tot lach en luim wekkende licht van een helder-blijde dag, maar zoals die over ons komt uit de geheimzinnigheid van morgen- en avondschemer, uit het zilvertonige licht van een stille maannacht, uit het sprookjesachtige van fijne regen of doorschijnende nevel.

Alle vier zijn zij weergevers van overgangsstemmingen, van schakeringen, *nuances* van stemmingen, gaande van eenvoudig onbestemd gemijmer over strelend-weemoedig dwepen tot - een enkele maal - tragies-schrijnende smartelikheid toe. Alle vier leggen zij er zich op toe, niet om door uitwendig schoon, door bontheid of liefelikheid van kleur, opvallend-realism van stof-voorstelling te overbluffen, maar wel om een ontvangen zielsindruk zo innig en diep mogelik uit te drukken, om de *tristitia rerum*, de droeve ziel die in de dingen schuilt zo intiem mogelik te laten spreken.

Niet zonder iets als gewetenswroeging zie ik er van af, nu noch te spreken van de gehele reeks talenten van uiteenlopende aard en richting, welke, elk op eigen wijs, de eer van onze landschapen zeeschildering ophouden: Luyten, de kloeke, eerlike werker, in de doeken van wie de aangeboren stoere kracht wel eens overslaat tot ruwheid, doch die weet te roeren in zijn beste ogenblikken zoals hij weet te boeien door kracht en koloriet altijd; Blieck, die, zonderling genoeg, met een aan de vroegste impressionisten van de Tervuren-school ontleende tekniek, gegrondvest op sterke, bijna brutale tegenstellingen, weel modern te zijn en te bewegen door ware poëzie; Khnoppf, van wie de uiterst fijn getoetste avondjes aandoen als het gefluister van een intiem gekeuvel in een schemerig hoekje van een met tapijten behangen kamer; Frantz Charlet, die, na veel zoeken en onvoldaan-blijven, eindelik, in de sprookjes-stille dode stadjes aan de Zuiderzee en soms in Zeeland onderwerpen vond, die hem zouden toelaten, met ongemene fijnheid van toonschakering impressies beide van intieme waarheid en innige distinctie uit te spreken; Marcette, die meer naar helder- en fijnheid van licht en juistheid van luchtomhulsel streeft dan naar grote diepte van indruksopenbaring; Edmond Verstraeten, de zanger van Durme en Durmeland zoals Claus die is van Leie en Leieland, en die, even overtuigd moderniest als diepvoelend poëet, in zijn beste dingen al de volmaaktheid van de moderne stofweergeving weet aan te wenden om zeer personele, tevens gedragen, diepgaande gewaarwordingen te uiten; Karel Mertens, in zo vele te weinig gewaardeerde kijkjes uit het volksleven, zoals zijn *Op de Schelde*, zijn *Karreelsteenkloppers*, zijn *Zonnekloppers*, zijn *Visserken*; verder noch Hendrik de Smeth, Hamesse, Talemans, de Haspe, Gilsoul, Looymans, de Laet, G. Jacobs, en anderen.

IX.

In een vorig hoofdstuk werd er op gewezen, hoe de hooggaande, breedgeestige, door en door moderne opvatting van de historieschildering, door Leys met zo ongemene bijval aan zijn tijdgenoten tot voorbeeld gesteld, weldra plaats maakte voor nauwgezet streven naar archaïstiese waar- en juistheid in allerlei detaillering van meubels en kleedij, en hoe, tegelijk met zijn beide epies-grootse en innig Vlaamse vizie van het leven en de mensen, zijn streng nationale, zijn op traditie gesteunde tekening en kleur te loor gingen bij het gros van onze latere school.

Nu is het tamelik vreemd, doch zeker wel in de zelfde mate tekenachtig, dat, naarmate die door Leys zo glansrijk in eer herstelde overleveringen van geringer en geringer invloed bleken op de beoefenaars van het histories vak, zij toch steeds onder die van de meer populeere vakken warme en begaafde voorstanders vonden, ja, dat zelfs onder degenen, welke, door opvoeding, gewoonten, keus van onderwerpen, als het ware meer dan alle anderen aangeduid schenen, om met alle natonalism af te breken, de traditionele opvatting en het traditionele koloriet hoog werden gehouden.

Immers, ontwikkelden zich niet bijna gelijktijdig en schier parallel Jozef Stevens, W. Linnig J^{r} en Jan Stobbaerts aan de ene, Alfred Stevens, Karel Hermans en Jan van Beers aan de andere, en veropenbaarden zich niet, na 1880, Verhaeren, Frédéric, Jakob Smits, Eugeen Laermans, Ensor, Melsen, Janssens, en *last not least* K. Mertens in een nog al te klein aantal van zijn werken, waaronder zijn *Zeeuwse Bruid en Bruidegom* en zijn mooi doek uit het Brussels muzeum, als schilders van uitgesproken Vlaams-nationale strekking.

Ik aarzel niet het hier uit te spreken als een bij mij zeer diep gewortelde overtuiging, dat verscheidene van deze artiesten, naast Leys, de Groux, de Braekeleer, Verwee, Heymans, Frédéric, Struys, in latere jaren zullen worden beschouwd als enige van *the most representative men* van onze school in de negentiende eeuw, als kunstenaars, tevens, van zeer voortreffelik gehalte.

Was Jozef Stevens (1822-1892) een Engelsman of een Fransman geweest, hij zou de roem van een Landseer, een Troyon of een Courbet overtroffen hebben.

Opgegroeid te midden van de romantieke periode, wist hij, wars van alle sentimentaliteit, ofschoon niet van een ietsje socialistieswijsgerige tendens, de dieren te zien, niet als allegorieën van zijn medemensen, maar eenvoudig *als dieren* die voelen, lijden, strijden, zij ook!

Doch, hoe diepgaand had hij hun wezen doorvorst, hoe voortreffelik kende hij hen... Zoals hij, als geen tweede, zag en vatte hun gedaante, gebaren, doeningen, zo begreep en doorvoelde hij hun aard, hun ziel. Niemands leerling, doch als koloriest verwant met zijn bijna-ouderdomsgenoot Karel de Groux, schilderde hij er vroom en vrank op los, in volle, krachtige verf, vergoedend ruim aan waarheid en gezondheid, wat haar aan doorschijnend- en fijnheid mocht ontbreken. Zijn *Morgen te Brussel*, 1848, *Op de Hondenmarkt te Parijs*, 1857, vertonen, op tien jaar afstands, dezelfde in- en uitwendige hoedanigheden. Beide zijn meesterwerken, aangrijpend in gelijke maat door de gezonde weergave en de volmaakte, niet op luidruchtig brio uiteenlopende tekniek.

Jan Stobbaerts (1838-) is niet alleen een schilder van dieren zonder meer, hij is de schilder van het huisdieren-leven in zijn tragiese momenten bij voorkeur. Hij schildert honden onder de ruwe hand van de scheerder; koe of os, neerstortend onder de ongenadige genadeslag van de moker of gekeeld met het scherpe mes, uitreutelend in een plas van bloed. Wat een angst weet hij te lezen in de kleine, pinkende oogjes van het hondje, wat een vlijmende smart in het grote loense oog van os of koe... Met wat een losheid, een waarheid, met wat een raakheid in het weergeven van elk onderdeel behandelt hij, evengoed als steen, hout, ijzer, staal, in stal, slachthuis of keuken, zo ook vacht of pels of haar, hoorn en oog en vlees... Zijn koloriet is in zijn gedistingeerde matheid buitengemeen personeel; zijn licht- en schaduwverdeling is de beste waard. Zijn *Stal* (1882), zijn *In de Slachterij*, verzameling Lequime, zijn stukken van kapitale waarde.

In Willem Linnig J^{r} (1842-1890) meer noch dan in deze twee zegeviert de traditie. Niet die van de oude, eenvoudige, oprechte vizie en van het kleurpigment alleen, noch een andere: die van de tekniek. Willem Linnig, in een goed deel van zijn werk, schilderde

als onze grote ouden: hoofdzakelik berust zijn manier op het geestrijk en talentvol aanwenden van glazuur op een dunne onderlaag. Niemand bereikt in zijn schilderijen zulk een doorschijnendheid, zulk een inwendig - let wel: niet uitwendig gloren en zelfs gloeien in de verf; niemand, ook niet de Braekeleer, groter nochtans in andere opzichten, ook niet Alfred Stevens, Linnigs evenknie in zijn beste werken van vóór 1880. Romanties, door tijd en aard beide, skepties en geestdriftig tegelijk, toch innerlik ontevreden en onrustig, en, diep in zijn binnenst, met verzuchtingen en neigingen van een moderne, schiep Willem tweederlei werk: volop romanties, zoals zijn nekromanten, sterrekijkers en toovenaars, zijn *Bruilofstdans*, zijn muzikanten- en artiestentiepen, zijn binnenzichten in torens, oude vervallen huisjes, ofwel, en dan temperde hij dat romatism met een greintje wereld-verachting en met een soort van half aangeboren half van anderen overgenomen spotzucht, zo'n beetje satyre in den aard van Thakeray en Heine, fijn satieries, zoals zijn *Lijkbidder*, zijn *Pruikenmaker*, zijn *Feesttafel na de Bruiloft*, enz.

Wat betreft Verhaeren, Frédéric, Jakob Smits, Laermans, Ensor, Melsen, ook zij gingen, - en geen van allen schaamde er zich over - in de leer bij onze ouden, niet om ze te pastikeren, niet om juist het onontvreemdbare, het individueel-eigene uit hun werk wech te kijken, maar om te leren zien met hun breedheid en onbevangenheid van blik, te leren vormen met hun zeker- en raakheid van treffen, te leren weergeven met iets van hun schoonheid. Niet om ze te herhalen, bestudeerden zij, Verhaeren, Snijders en van Utrecht, Frédéric, Metsys en Breughel, Smits, Rembrandt, Laermans, Boeren-Breughel, Ensor, de latere Hals, Melsen. Brouwer en Ostade; - maar om, gerijpt door en in de bewondering en de studie van hun meesterstukken, met scherper eigen oog te zien, met trefzekerder eigen penseel te *zeggen*.

En nu erken ik een van de krachtigste bewijzen voor de taaie duurzaam- en leefbaarheid van onze eigen Vlaams-nationale Kunstgeaardheid in het treffend verschijnsel, dat, evengoed als deze schilders, welke met opzet in het algemeen Vlaams leven hebben geput, ook het klein getal van hen, die zich van dat leven of altans van dat leven zo als het zich in algemeenheid, in de bredere volkslagen voordoet, hebben afgewend, door opvatting en kunstuiting Vlaams bleven,

zelfs - als ze 't wellicht zelf niet meer voelden, zeker dán als zij de taal van hun ouders en grootouders, de taal waarin zij hun naam spelden, al vergeten en misschien met smaad versmeten hadden.

Alfred Stevens (1823-1906) haast zijn hele loopbaan door, Karel Hermans (1839-), van Beers (1852-), van kort na 1875, - d.w.z. na de korte periode waarin hij *'s Volks Dank* en*Maarlants Dood* voltooide, zij mogen, de eerste en de derde, zich opsluiten in de salons van de hele of halve Parijzer vrouwenwereld, of, als de tweede, bij voorkeur verwijlen in *le monde de la noce*, het loensluidruchtige wereldje van fuivers, boemelaars, spelers of wellustelingen; zoodra zij er van vertellen, komt de aangeboren aard boven - zij schilderen, wat zij zagen, om 't even of zij 't zagen met welgevallig oog, als de oudste en de jongste, of met walgend oog, als de tweede, zij schilderen het met de objektiviteit eigen aan hun ras, en met kleuren van een echt Vlaams palet.

Overigens moeten wij het met de onderwerpen van deze schilders niet al te nauw nemen. Die *mondaniteit* is, in werkelikheid, een internationaal maatschappelik verschijnsel, niet een uitsluitend *Frans* export-artikel... Stevens en van Beers, waar zij dames en juffertjes schilderen, gekleed met smaakvolle distinctie of opgedirkt ijdeltuiterig, schreeuwerig, *à la mode de Paris*, zijn, *mutatis mutandis*, alle verhouding in 't oog gehouden, niet minder Vlaams dan Rubens, van Dijck, Terburch, Metzu Vlaams of Hollands waren, ook dan als zij zich verlustigden in het weergeven van kleederdrachten in de Spaanse, Engelse of Franse smaak van hun tijd.

Stevens' *Tous les Bonheurs, De Weduwe en haar Kinderen* uit 1883, *Najaarsbloemen* en *Na het Bal*, van Beers' *Brieflezeres* en *In het Bois de Boulogne* zijn even goed Vlaams als Laermans' *Blinden* en *Landlopers* of Melsen's *Stabroekse Boerentiepen*.

X.

En zo meen ik dan dat deze vluggeschreven schets, welke, ofschoon vrij wat uitvoeriger geworden dan ik ze aanvankelik gedacht had, toch in de verste verte niet als volledig kan worden beschouwd, in de ruwe oprechtheid van deze mijn fris-neergeschreven indrukken

volstaat om te bewijzen, wat ik bij de aanvang vooropstelde. Van 1800 tot 1900 toe ondergaan onze Vlaamse schilders, beurtelings nu, tegelijkertijd dan weder, de invloed van vroegere of hedendaagse landgenoten en niet minder die van elke uitheemsche nieuwe tekniek, opvattingsmanier, mode; onbewust of bewust maken zij zich die uitheemse, die internationale ontdekkingen, viezies, vertolkingswijzen eigen; zij gaan er niet in op, laten er hun aangeboren geaardheid niet in te loor, niet door te niet gaan; zij verrijken, louteren, ontwikkelen er zich door, houden er niet door op Vlaams en zich-zelf te zijn.

Evenzeer in de XIXe als in de XVIIe, XVIe, XVe eeuw, - doch noodzakelik en logies op andere wijs, bleek het Vlaamse volk onvermoeid in het aldoor opnieuw voortbrengen van kunstenaars, en deze kunstenaars, - deze schilders, zeg ik, - legden, in de eerbied afdwingende degelik- en schoonheid van hun werk, in voldoende hoeveelheid hoedanigheden van evenboortigheid, gevoelsgelijkaardigheid aan den dag, om het volkomen te rechtvaardigen, dat wij, nu als vroeger, met fierheid ophalen van onze eigen

VLAAMSE SCHOOL.

1905.

POL DE MONT.

[Verzen]

Lied

De witte kersouwenogen
turen zo droef uit het gras,
alsof het geen Julie, geen Zomer,
alsof er geen zonne was.

De witte kersouwenogen...,
in ieder perelt een traan...
Zal zonne dan nimmer schijnen,
vangt Zomer dan nimmer aan?

De witte kersouwenogen,-
zij zijn van mijn ziele het beeld,
die treurt, als zij u moet derven,
en zich eindloos en hooploos verveelt.

Lied

Hoe lang al, van uw blanke hand,
wacht ik een teken.
Mijn harte klopt, mijn harte brandt...
Zal 't breken?

Van met de vroege, bleke dag
eenzaam en treurig wacht ik.
‘Hoe zij zo gauw vergeten mag?’
Zo, aldoor, dacht ik.

O! Dat die andere bij u was,
licht nû noch, - weet ik.
En wat ik speelde, dichtte, las,
wreed leed ik.

En. 't is nu avond, avond laat...
Waar blijft het teken?
Mijn harte brandt en slaat, en slaat
Moet het dan breken?

Om u!

Ik ben zo bezorgd om u,
ik ben zo bekommerd om u,
om u, die ik min om te sterven,
en al meer nu moet derven,
moet derven.

Aldoor ben ik bezig met u,
aldoor trekt mijn hart me naar u.
Zo hangt aan zijn zuster geen broeder,
aan het kind zelfs geen moeder,
geen moeder.

Ik ben zo bekommerd om u,
waar gij zijt, wat gij doet, of men u,
gij zo zwak en zo tenger, gij goede,
voor hard- en voor ruwheid behoede.

En zo vol is mijn ziele hiervan
dat ik nauwliks noch vragen kan,
of gij ginder, - o God mag het weten, -
mij, arme, al niet lang hebt vergeten.

Aubrey Beardsley.

Te Dieppe, waar hij dikwijls terugkeerde om den zomer door te brengen, schreef Aubrey Beardsley een kleine romantische novelle, *Under the Hill*.[1] Vrienden van den artiest verzekeren dat hij er, met naïef geduld, vaak uren lang aan werkte, aandachtig lettend op fijne woordenkeus, als een die een zeldzaam mozaïek tracht saam te stellen, om met mathematische nauwkeurigheid zijn vizioenen uit te drukken. Er wordt in die novelle verteld van 'n kleine abbé die, als een nieuwe Tannhäuser - de vergelijking ligt voor de hand - een bezoek brengt aan Helena, in den Geheimzinnigen Heuvel; en ofschoon sommigen er wellicht niet meer zullen in zien dan een beuzelarijtje van een liefhebber,... of een mystificatie,... toch komt het mij vóor niet alleen als een meesterstuk van elegante scherts en dogmatieken ernst, maar zelfs als een beknopte en volledige omlijning van Beardsley als mensch en als artiest. Menigen trek van zijn karakter vinden wij alreeds in den held van het romannetje, in dien grappigen abbé Fanfreluche, die denken doet aan een personage uit een galanten roman van den jongeren Crébillon, die bekommerd is om de krullen van zijn pruik en om de plooien van zijn kanten jabot, den *Roman de la Rose* kent, en ook de Levensgeschiedenissen der Heiligen, *Britannicus* citeert, van Claude Lorrain droomt en dweept met - Wagner! In het derde hoofdstuk - want het werkje is heel- ernstig in kapitteltjes verdeeld - nemen wij deel aan een nachtelijk gastmaal op het vijfde terras van het sprookjes-kasteel der minnares, en bij 't licht van meer dan vier duizend kaarsen, in een décor dat de Duizend en één Nacht, Athene en Versailles vóór den geest roept, zien we het fantastisch gezelschap dat Beardsley's geest steeds bekoord heeft en het perso-

(1) *Under the Hill, and other essays in prose and verse*, by Aubrey Beardsley; with illustrations. John Lane, publisher, The Bodley Head, London. New-York 1904. Verscheen onlangs in 't Fransch: *Sous la Colline* par Aubrey Beardsley, préface de J.E. Blanche, traduction française de A.H. Cornette. Paris. Floury, 1907.

neel van gansch zijn teeken-werk uitmaakt: jongelui met druiventrossen om de slapen, vrouwen met onmogelijke vederbossen op 't hoofd, tooneelspelers, dwergen, hofnarren, hetaïren en dandies, personages die thuis hooren in het grieksch blijspel, en andere in de commedia dell'arte - en de bestierder van het nachtfeest heet Pierre-Antoine Berquin de Rambouillet!... Voeg daarbij de illustraties van Beardsley, vijf proeven zijner eigenaardigste manier, vijf meesterwerken in de kunst van wit-en-zwart: het portret van Fracheluche, slank en preutsch, in 'n avondlandschap vol wondere bloemen en reusachtige fluweelen vlinders; het toilet van Helena te midden van haar hofdames en dienaars; een illustratie voor het derde tooneel van het *Rheingold*; de Vruchtendragers (een zijner mooiste scheppingen) en ten slotte de Verrijzenis van de H. Rosa van Lima, wellicht Beardsley's meesterwerk, zoo streng en kuisch! Beardsley als kunstenaar en als mensch is geheel in deze novelle samengevat.

Vooraleer iets mede te deelen over zijn kort en rijk leven en over de ontwikkeling en het wezen zijner kunst, wil ik Beardsley voorstellen zóo als hij zich in zijn geheel vertoont, Beardsley-Fanfreluche! Met zijn voorliefde voor Racine en Dorat, voor Wagner's kunst, voor erotische schriften, pamphletten en zeer vroom-catholieke boeken, elegant als een tenger figuurtje van Watteau - men denkt aan l'*Indifférent!* - en correct als een koele dandy die door het leven wandelt zonder omzien en alleen op 't papier de dolste buitensporigheden begaat - zóo staat hij voor ons als het zeer complexe type van den modernen cultuurmensch vol liefde voor hedendaagsche kunst, vol eerbied voor de traditie die hij met onfeilbaren smaak weet te schiften. En die complexiteit zullen wij weervinden in zijn teekenkunst -, Beardsley als teekenaar alleen zullen de komende geslachten als een groot kunstenaar blijven erkennen - in die kunst welke keer op keer den invloed ondergaat van de Pre-Raphaëlieten, van de Japansche realisten en van de Fransche graveurs der XVIIIe eeuw, en die toch den stempel draagt van zulke machtige personaliteit en op 't einde der XIXe eeuw alleen staat - zonder voorganger. Een onvergelijkelijke figuur is hij geweest, in een tijd zoo rijk nochtans aan uitzonderlijke typen, alleen levend in een afgezonderd paradijs vol giftige bloemen, met zijn stoet van goddelijke of helsche gedaanten, liefelijk, geniaal, verdorven of gro-

tesk. Zóoals ik hem hier vóor mij zie, op het portret geschilderd door Jacques-Emile Blanche, lijkt hij een jonge lord die te Eton en te Cambridge gestudeerd heeft: het gladgeschoren wezen is scherp-ovaal, de schedel hoog en smal, de neus scherp en fier gebogen, de mond sarcatisch en de oogen vol ongekende vizioenen, de haren op 't midden gescheiden en neervallend in symmetrische strooken; hij draagt 'n licht grijs engelsch pak en houdt in de rechterhand een langen ebbenhouten stok met ivoren knop, als om het ballet zijner denkbeeldige marionnetten te besturen... Op een photo te Menton genomen, in de kamer waar hij overleden is, onderscheid ik langs den wand Caesar's Triomf van Mantegna, studies van Michel-Angelo, het portret van Fra Bartolommeo; er staat ook een kleine bibliotheek die vermoedelijk bevat Voltaire en Laclos, Casanova en Oscar Wilde, de werken van de H. Catherina en de dramatiekers uit Elisabeth's tijd; op de schrijftafel, Wagner's portret, en op een eenvoudig kastje, tusschen twee hooge waskaarsen - het Christusbeeld.

***

Aubrey Vincent Beardsley werd geboren te Brighton, den 21^{n} Oogst 1872[(1)]. Hij was pas negen jaar oud toen de sporen van de ziekte die hem zoo jong moest wegrukken, zich onmiskenbaar vertoonden, - dezelfde ziekte die ons ook den onvergetelijken Laforgue ontstal. In 1883 vestigde de familie zich te Londen waar de jonge Aubrey de aandacht trok door zijn ongemeene virtuositeit op het klavier. Beardsley is immer zeer trotsch geweest op zijne muzikale kennissen; ja, hij beweerde soms dat de muziek eigenlijk de eenige kunst was waar hij iets van kende! In 1896 nog schreef hij aan zijn vriend Smithers dat hij steeds bezeten was door zijn oude passie om als virtuoos te reizen ‘van Parijs naar St-Petersburg, van Weenen naar St-James-Hall’. Gedurende zijn kort verblijf te Londen deed

(1) Levensbizonderheden werden ontleend aan de studie van Robert Ross, in *Ben Jonson, his Volpone: or the foxe, a new edition with a critical essay on the Author by Vincent O'Sullivan and a frontispiece, five initials letters and a cover - design illustrative and decorative by Aubrey Beardsley, with an eulogy of the artist by R. Ross. London* 1898. Verder aan het opstel over A.B. door J.E. Blanche, dat van Arthur Symons en aan Beardsley's briefwisseling met den uitgever Smithers.

hij zich ook kennen door zijn schitterenden aanleg voor het teekenen en toen hij boeken had gekregen door Kate Greenaway gëillustreerd begon ook hij dischkaarten en kerstmiskaarten te versieren. Een jaar later keerde hij terug naar Brighton, waar hij bij 'n oude moei, te zaam met zijne zuster miss Mabel Beardsley 'n kalm leven leidde. Hij bezocht toen de *Grammar-school* van zijn geboorteplaats; ook hier toonde hij een vroegrijpe ontwikkeling, wist met evenveel geluk zijne leeraars te caricatureeren als programma's te illustreeren voor kleine tooneelvoorstellingen waarin hij de hoofdrol vervulde, ja hij schreef zelf een klucht, *Brown-Study*, die te Brighton opgevoerd werd. Intusschen bestudeerde hij de Elizabethaansche dramatisten die toen in de *Mermaid-series* verschenen en voerde, met zijne zuster en eenige vrienden, verschillige hunner stukken op, gedurende de vacantiedagen, *in a spirit*, zegt R. Ross, *which those masterpieces have never received probably since the days of Shakespeare*. Op zijn zestiende jaar verliet hij de school en werkte bij een bouwmeester te Londen; doch na verloop van een jaar kreeg hij een betrekking in eene Verzekerings-maatschappij. Talrijke bloedspuwingen ondermijnden echter zijne gezondheid; alle artistieke arbeid diende te worden gestaakt. Na eene rust van wel twee jaar kon hij opnieuw werken en nu begint eene helaas te korte reeks van jaren, van 1891 tot 1898, waarin hij gestadig voortwerkte, door de ziekte geknakt en niettemin als verteerd door onweerstaanbaren scheppingsdrang.

Zijne voorkeur voor Elisabeth's tijd en voor de XVIIIe eeuw toont hij al dadelijk door Marlow's *Tamerlane* en Congreve's drama *The Way of the World* te illustreeren. De eer, Beardsley de eerste practische aanmoediging te hebben gegeven, komt toe aan den uitgever J.M. Dent. De Pre-Raphaëlieten hadden de middeleeuwsche kunst doen herbloeien; Rossetti, Morris en Burne-Jones hadden sinds lang 'n groote geestdrift doen ontstaan voor de schoone legenden, mythen en sagas uit den riddertijd. M. Dent hield zich bezig met het bezorgen van eene nieuwe uitgave van Thomas Malory's vijftiendeeuwsche romance: *Le Morte d'Arthur*, en Beardsley wien de illustratie werd toevertrouwd, gaf ruim drie honderd penteekeningen die hem opeens 'n universeele beroemdheid verwierven - althans in het midden der kunstenaars en connoisseurs. De invloed van

Burne-Jones was onbetwistbaar; de absolute zekerheid der lijn verried toch reeds de hand van een meester. Hoeverre staat deze kunst nochtans van die later komen zou, van de illustraties der *Salomé* en der Satiren van Juvenalis! Intusschen werkt hij maar voort, schept een bizonder genoegen in de Fransche letterkunde, dweept met Molière en Prévost, spreekt met grondige kennis van Balzac. De schilder Jacques-Emile Blanche, een van Beardsley's boezemvrienden, vertelt hoe hij in later jaren gansche brokken uit Racine wist voor te dragen, bij voorkeur de koren uit *Athalie* en *Esther;* veelbeteekenend voegt hij er bij: *Ai-je jamais entendu un de mes compatriotes parler de Molière et de Racine comme lui?...* Hij illustreert *Manon Lescaut, Tartarin, Madame Bovary, Cousin Pons* en Racine. Ook kwam hij nu in kennis met Burne-Jones en George Frederic Watts en werkte eenigen tijd op de school van Prof. Brown te Westminster. Over dag was hij nog werkzaam in de Verzekerings-maatschappij, maar in 1893 ziet hij daarvan af deels om reden zijner steeds wankelende gezondheid, deels wijl hij nu kennis maakte met uitgevers zooals M. Dent en M. John Lane, van critici zooals M. Vallance, discipel van Morris, en M. Joseph Pennell, die allen Beardsley met raad en daad bijstonden.

Van dit tijdstip af vangt een nieuw leven aan. Onafhankelijk als 'n vermogend virtuoos, deel nemend aan de stichting van menig kunst-tijdschrift, *art-editor* van *The Yellow Book* en later van *The Savoy*, nu eens te Londen, dan weer te Dieppe, Brussel of Parijs, gecaricatureerd, afgebroken en aanbeden, zoo is hij nu, even beroemd als Whistler, Oscar Wilde of Paderewski, een der lions van Londen en een der meest representatieve typen van het geslacht van 1896. Het eerste werk dat nu zijne aandacht wekt is de *Salomé* van O. Wilde. Hij illustreert het voor de groote pracht-uitgaaf van John Lane. Dit was nu ineens het meesterwerk. De afstand tusschen de vroegere teekeningen en deze is enorm. Hoegenaamd niet meer in den geest der middeleeuwsche evocaties van Burne-Jones! De artiest heeft andere meesters leeren kennen, Hokusaï en de Japanneezen der XVIIIe eeuw niet het minst. In April 1894 verscheen *The Yellow Book* onder het letterkundig beleid van Henry Harland. Toen echter in 1896 dat tijdschrift veel van zijn karakter van voorvechter, en dus ook zijne reden van bestaan, verloren had, was Beardsley, die het korts te voren met

klank verlaten had, dadelijk bereid tot medewerking aan *The Savoy*, gesticht door Arthur Symons. Slechts drie voluums van *The Savoy* zagen 't licht. Beardsley gaf negen en veertig teekeningen en de novelle *Under the Hill*.

Dieppe was toen het rendez-vous van een groep Engelsche artiesten, en het programma van *The Savoy* werd dáar opgesteld. De schilders Charles Conder, Fritz Thaulow en J.E. Blanche leefden daar, Arthur Symons kwam er vaak en met hem de uitgever Smithers en de dichter Dowson. Een enkele was er niet, die op dit oogenblik de Londensche pharizeeërs tartte door 'n leven wellicht te zeer in den geest van het *Satyricon*: Oscar Wilde. Eenige jaren later echter kwam hij als boeteling te Berneval, dicht bij Dieppe... Met hen dus leefde Beardsley. Telkens dat hij in het badplaatsje verbleef trok hij zich hoegenaamd niets aan van het verpoozend schouwspel der zee. Meest zat hij in het Casino en het schijnt dat vooral de cosmopolitische typen rond de *petits chevaux* geschaard, zijnen opmerkingsgeest gaande maakten; hij ging ook graag naar de kinder-bals kijken en verzuimde geen concert. Hij moet 'n zonderlinge verschijning geweest zijn! Zijne magere, lichtjes gebogen gestalte was meestal in een wijden mac-ferlan gewikkeld; het portret door Walter Sickert (1ste voluum van *The Yellow Book*) moet het best de impressie van zijn houding weergeven; ik ken echter geen portret dat zulken pijnlijken indruk maakt: hij is als een fantastische gedaante bij nacht op een kerkhof wandelend... Steeds droeg hij een port-folio van kostbaar, ouwerwetsch marokijn met zich; nu en dan teekende hij op het oude papier een mooi-klinkend woord op, een vinnige epigrammatische zet of een boutade zooals deze: *Turner is only a rhetorician in paint*(1). En wellicht is het ook uit die vreemdsoortige port-folio dat die wonderlijke vertaling komt van een van Catullus' *Carmina*, waarbij hij eene penteekening voegde, zoo vol edele droefheid. Ofschoon hij zeer ijdel was op zijn faam als litterateur (bij zekere gelegenheid hield hij er fel

(1) Ziehier nog 'n paar staaltjes:
Over George Sand: *After all, the Muses are women, and you must be a man to possess them - properly*.
Over Weber: *Weber's pianoforte pieces remind me of the beauliful glass chandeliers in the Brighton Pavilion*.

aan in een register te worden opgeteekend als homme de lettres), toch was zijn litterair werk slechts de uitspanning van een dilettant; wel schreef hij nog een paar fijne gedichten *The Ballad of a Barber*, en *The three Musicians*, die zijn als vernuftige impromptu's, en droomde hij van een essay over J.J. Rousseau en van een studie over *Les Liaisons dangereuses*, doch hier bleef het bij plannen, wijl zijn productie als teekenaar verbazend was. In 1896 illustreerde hij zijne novelle *Under the Hill*, het heroï-comisch gedicht van Pope, *The Rape of the Lock* en Théophile Gautier's *Mademoiselle de Maupin*, wijl hij zich ook door de antieken liet boeien, in wier litteratuur hij zeer belezen was, en heerlijke teekeningen maakte voor *Lysistrata* en voor de Satiren van Juvenalis die in privaat-druk verschenen. Ten slotte teekende hij vijf hoofdletters en 'n titelplaat voor Ben Jonson's *Volpone*.

Terecht noemt Robert Ross het jaar 1896 Beardley's wonderjaar. Zijne gezondheid liet echter meer en meer te wenschen over; meestal verbleef hij met zijn moeder en zijn zuster in den vreemde, nogal dikwijls te Brussel, te Parijs, doch steeds snakte hij naar Londen; Oscar Wilde schreef eens aan een vriend *One can only write in cities*; zoo beeldde ook Beardsley zich in, dat hij slechts te Londen kon werken. In de lente van 1896 schreef hij aan den uitgever Smithers dat hij ongeduldig was om weer naar de Cockney-city terug te keeren en zelfs gedurende zijn verblijf van Bournemouth in 't voorjaar van 1897 dacht hij nog veel aan Londen en droomde van een huis met atelier, liefst aan de kanten van Bloomsbury. Soms wordt zijn werk door de crisen zijner ziekte onderbroken; dan vindt hij slechts troost in de partituren van Wagner wiens volledige prozaschriften hij ook bezat. Eens schreef hij aan Smithers ‘dat zijn toestand zóo negatief was dat hij zich ternauwernood kon vermeiden in *Les Mystères de Paris*’. Doch meestal werkt hij flink dóor, sluit zich op om uren lang te werken aan een teekening, alleen voor zijn kleine tafel met zijn instrumenten die subtiel zijn als die van een Japansch graveur, het kostelijk papier, de chineesche inkt en de fijne gouden pen. Ook snuffelt hij vaak langs de kaaien van Parijs, houdt zich bezig met Canaletto en La Tour, leest Voltaire, van wien hij niet minder dan 30 voluums bezat, Laclos en Bourdaloue, koopt, steeds gepassioneerd voor *l'autre siècle*, in de venditie Goncourt, gravuren van Reaunarlet, naar de Troye... de

Fransche XVIIIe eeuw moet hij dóor en dóor bezeten hebben; ik stel me soms Beardsley vóor als de liefhebber op het uithangbord van Gersaint, lorgneerend naar een ovaal schilderij met nimfen en boschages, of gezeten in een vergulde koets voorafgegaan door moorsche paukenslagers, op weg naar Passy om te soupeeren bij den Markies de Réchale!

In maart 1897 bekeerde Beardsley zich tot het catholicisme Dergelijke bekeeringen schijnen in die dagen te Londen fel in de mode te zijn geweest. *Ce fut une mode et un engouement parmi les gens cultivés d'embrasser le catholicisme*, zoo schrijft J.E. Blanche(1), *au++ moment où s'achevait la surprenante cathédrale byzantine, le plus bel édifice moderne de la ville, sinon la plus belle église élevée de nos jours; théâtrale, sombre, pleine d'encens et d'une mise en scène émouvante. Elle attirait ceux qui le culte protestant rebute par sa froideur. Parsifal, Amfortas et la repentante ensorceleuse Kundry, semblaient se cacher derrière les piliers de la nerf, près de ces fidèles britanniques pour qui il n'est guère de plaisir sans que l'âme du Pasteur ne rôde dans la ruelle du lit comme une menace...* Beardsley de scepticus, de verluchter van *Lysistrata*, wiens werken hunne plaats vinden naast Petronius, den goddelijken Aretijn en *Les Bijoux indiscrets*, Beardsley gehoorzamend aan godsdienstig snobisme! In den grond moet een hereditair catholicisme in hem gesluimerd hebben, en dat op 't einde zijner dagen, wellicht onder den invloed zijner ziekte, stil naar boven geborreld is. De levensgeschiedenissen der Heiligen waren steeds zijn lievelingsboeken - dat was niet alleen om zuiver esthetische redenen; hij teekende de *Verrijzenis van de H. Rosa van Lima*, subliem van kuischheid en devotie; veertien dagen vóor zijn dood roept hij uit in z'n laatsten brief aan Smithers: *Jesus is our Lord and Judge*, en in 'n post-scriptum smeekt hij hem àl de exemplaren der *Lysistrata* te vernietigen... Deze bekeering had gewis eenen Renaissance-paus behaagd.

En wellicht is een verkeerd begrip der oudheid de oorzaak van een verkeerde opvatting van Beardsley. De Duitsche criticus Franz Blei, in eene korte studie *Das ästhetische Leben*(2) merkt op dat

(1) Zie *Antée*, 2e année, p. 1118.

(2) *Zie Oesterreichische Rundschau* Band VII, Heft 79.

vulgaire meening den antieken mensch te rechtstreeks tegenover den christen-asceet plaatst. De christen wordt te zeer als asceet, de antieke mensch te zeer als een met rozen bekranste, optimistische danser beschouwd. Het Christendom dient evenmin als een verschijnsel gelijkloopend met de antieke levensbeschouwing te worden aanzien, doch veeleer als iets dat uit de antikiteit noodzakelijk voortvloeien moest, toen de antieken aan hun dor rationalisme begonnen te twijfelen en meer opbeuring vonden in het geloof, de liefde en de hoop en in de mystieke paradoxen. En zóo besluit F. Blei moeten de in jonger tijden terugkeerende antieken, in het catholieke Christendom eindigen. Hier rijst natuurlijk het droeve beeld van Oscar Wilde weer voor den geest, in het boete-kleed van Reading-Goal, hij die eens door Beardsley geteekend werd met druivetrossen om het hoofd, en in 'n pantervel gewikkeld als een die van het Dionusos-feest terugkeert... en een andere maal met de snelle vleugels van Hermes langs de slapen... Want de verhouding van *De Profundis* tot *Dorian Gray* is dezelfde als die van Beardsley's *H. Rosa van Lima* tot de platen van *Lysistrata*. De intieme vrienden van Beardsley verklaren dat hij op het gebied van zijn geloof zeer terughoudend was. Bevreemdend en pijnlijk is de ontzettende drang naar boetveerdigheid in de laatste brieven aan Smithers.

Op het einde van 1897 ging Beardsley naar Menton, waar hij na den 25^{n} Januari van 't volgende jaar zijne kamer in het *Hôtel Cosmopolitain* niet meer verliet. Den 23^{en} Maart ontving hij de H. Sacramenten en den 25^{en} ontsliep hij. Hij was zes en twintig jaar oud.

Dat korte, rijke, wèl-gevuld leven van Aubrey Beardsley komt mij vóor als een bondige, volledige schoonheid. Een langer bestaan ware den mensch ondragelijk geweest, en door geene perfectie in zijne kunst verrijkt geworden.

Menig uitstekende geest verliet ons te vroeg, wiens werk als het morgengloren was van een rijken dag, maar weinigen bezitten het voorrecht een werk na te laten dat als een geheel op zich zelf staat, en hunne volle scheppingskracht te bereiken in de jaren waarop anderen nog stamelen. Toen Beardsley stierf was hij als een meester erkend, alleen betwist door nuchtere beknibbelaars en gegispt door kunst-democraten van slecht allooi. Stellig, het is gemakkelijk werk

zijn lijnen te overdrijven, en er groteske dingen van te maken, of zelfs hem te beschuldigen van ôn-kunde in het teekenen. Men kan zich bezwaarlijk een kunstenaar voorstellen die bereikt heeft wat Beardsley heeft weten te bereiken: geniale werken met zulk een minimum van technische middelen. Hij heeft geleefd als een dandy en als een dilettant. Een dandy door zijn versmaden van alle uiterlijke excentriciteit; lyrisme in kleerendracht en in de manieren van doen was in zijn oog het symptoom van onheelbaren wansmaak en hij verkoos de koele correctheid van een diplomaat boven den baard en het fluweelen vestje van den rapin. Een dilettant, in den oorspronkelijken, zeer gunstigen zin des woords, turend met zekeren blik in de tijden waarin hij slechts het beste koos, vooral aangetrokken door de epochen van de grootste elegantie, van verdorvenheid, van sceptische levensvreugd: de Italiaansche Renaissance, de Fransche Régence... En tevens zulk een minnaar van het moderne leven, dat der groote steden en badplaatsen! In zijn gedurig reizen van Londen naar het Zuiden, langs Brussel en Dieppe, moet hij zich overal volkomen op zijn plaats gevoeld hebben. Hij minde de melancolie der music-hall's zooals Renoir en Jean de Tinan die liefhadden, de koele zalen der Casino's met het ruischen van een ver orchest, het groen tapijt der speelzalen, de vlottende menigte der badplaatsen, in smoking en lange satijnen mantels, den Parijschen linker-oever met zijne bibliotheken en koortsige jeugd, de oude straten van Montmartre... Zijn heengaan is geweest als 't verscheiden van Pierrot. Zijn heele figuur heeft wel wat van dien hij noemde *the white-frocked clown of Bergamo*, van den lichten, grimlachenden, weemoedigen Pierrot, die al schuifelend, en minziek door 't leven danst. Bij het sterfbed van Aubrey Beardsley denk ik aan zijne wondervolle plaat, een wereldje van smart, *Death of Pierrot*. In het maagdelijk-blank ledikant ligt de doode clown als een die zoetjes sluimert. Arme kerel! Nóg een ‘van oneindig vernuft en vol van de kostelijkste invallen’! En op 't voorplan de grappige stoet van zijn vrienden die steelsgewijze hunnen dooden maat komen halen; daaronder deze woorden van hem zelf: *Toen de dag aanbrak zonk Pierrot in zijn laatsten slaap. Toen traden op de tippen van de toonen, zwijgend langs den trap, geruischloos in de kamer de komedianten Arlecchino, Pantaleone, de Dokter en Columbina; zij*

namen met oneindige liefde den clown van Bergamo in zijn wit hemdeken, op hun schouders en droegen hem, waarheen? dat weten wij niet...

* * *

De kunst van Aubrey Beardsley is een verheerlijking der Lijn. Wat een genot moet hij er in gevonden hebben, met lijnen te spelen als een goochelaar, ze te doen opschieten elegant en vlug, te wentelen en te keeren in sobere kringen, te doen neerdalen in gracielijke buiging, heen en terug te dribbelen in microscopische stippeltjes! In den beginne werkt hij wel eens met het malsche potlood zooals in zekere fries, *The Procession of Joan of Arc*, maagdelijk-frisch als een sonate van Mozart; later bezigt hij slechts de pen; de teekeningen zijn alsdan hard en zuiver als in één seconde met diamanten stift getrokken door een onfeilbaar vaste hand, eerlijk weg, zonder wegmoffelen van moeilijkheden, ze steeds overwinnend met een gracie zonder weergâ. Ja, soms zijn zijne werken koud, tot abstractwordens toe, zonder achterplan, noch schaduwen, noch accessoires, als ter siering eener amphore bestemd. De tijd van stamelen heeft voor hem niet lang geduurd; zijn volle rijpheid heeft hij bereikt in 1893, na de illustraties van *Le Morte d'Arthur* en eenige werken in den trant der Pre-Raphaëlieten; dan begint hij plots op zichzelf te staan en met groote zekerheid werkt hij nu naar eigen goeddunken. Te zijnen behoeve schept hij een conventioneele kunst; zijn omvattende cultuur laat hem toe te rade te gaan bij de kunst-expressies van verschillige perioden. In die tijdperken die hem 't meest betooverden koos hij uit wat hem de mooiste decoratiemotieven kon verschaffen: de gewaden der Antieken uit het British Museum leeren hem de kunst van drapeeren; de Artemis var Ephese bezigt hij menigmaal als caryatide,de bloemen van Pisanello inspireeren zijne rand-versieringen. 't Is wel overbodig te verzekeren dat het al door Beardsley's oog gezien en door zijn genie bestempeld is... Hij was er den mensch niet naar om zich te bepalen bij éénen stijl, bij éene manier; te recht is van hem gezegd geworden dat hij opslorpte zonder zich te laten opslorpen; zijn zienersoog zag eensklaps klaar in de kunst van een school, van een individu; eenige elementen die hem bizonder bevielen ontleende hij, en daar ging hij opnieuw mee

werken om eigen visie te verwezenlijken. Het empirisme van Beardsley is zuiver intellectueel, litterair zoo men wil; met de natuur heeft hij geen uitstaans, en wanneer hij ze soms bezigt, dan is het slechts om haar decoratieve beteekenis: Beardsley te Dieppe in het Casino, den rug naar de zee toegekeerd en alleenlijk zijn aandacht vestigend op de drapeering van een tooneelgordijn - symbool van dien dogmatieken, natuurlijk-paradoxalen geest.

A second Book of fifty Drawings geeft een zeer juist gedacht van de vorming zijner kunst in al hare phasen en bruuske gedaanteverwisselingen en van het eclectisme waarmee hij in zijn kiezen te werk ging. Uit de dagen die zijne Pre-Raphaëlieten-manier voorafgaan, dagteekenen eenige schetsen voor *Manon Lescaut, Phèdre, Madame Bovary* en *La Dame aux Camélias* - dit laatste zijn lievelingsboek - schetsen die te waardeeren zijn als getuigenissen van zeer oorspronkelijke denkbeelden welke de lectuur dien zeventien-jarigen knaap vóor den geest riep. Toch is de term illustratie niet geheel toepasselijk op Beardsley. Beardsley is nimmer een plastiek commentator van een gegeven werk geweest. Hij alleen kon Emma Bovary zóo zien met die onbeschrijflijke uitdrukking op het wezen, die stugge plooie in 't voorhoofd die de ontzettendste monomanie verraadt, met iets dat denken doet aan 'n kloosterzuster en 'n giftmengster; in een tooneel uit *Manon Lescaut* ligt iets helsch dat de roman van Prévost bezwaarlijk voor den geest roept; ik zou haast zeggen dat het veeleer aan zekere vertellingen van Edgard Poë denken doet! De vier personages die hier rond eenen disch geschaard zijn, 't zijn fijne spotters die u bij lange beschouwing een gevoel van onbehaaglijkheid geven; de smaak voor het groteske treedt hier alreeds te voorschijn in de geile facie van den ouderling die naast Manon zit; de spiegels en gordijnen, de vruchtenschalen en fijne waskaarsen zijn later telkens terugkeerende systematieke versierings-motieven. Eene Marguérite Gautier uit die dagen voert mij dadelijk in eene der fantastische kamers van den huize Usher... Geen der figuren nochtans verraadt de latere karakteristieke vrouwen-type van Beardsley; de neuslijn is lichtjes gebogen, de uitdrukking der oogen is hard, scherp sarcasme speelt om den dunnen mond - niets van die malsche, gezonde zoenlippen die een der eigenaardigheden zijn van het Beardsley-type, van *Lysistrata*, van de personages uit *The Rape of the Lock*.

De studie van Malory's *Morte d'Arthur* en de betrekkingen met Burne-Jones brachten Beardsley in kennis met de kunst der Pre-Raphaëlieten en met de romantische ridderlitteratuur en middeleeuwsche legenden. De eerste werken van het jaar 1892 dragen den stempel van dien invloed: mystiek ideaal in archaïzeerenden trant uitgedrukt. En toch - hoe meer gij de vrouwe-figuren van die periode met die van Burne-Jones vergelijkt, des te grooter verschil zult gij tusschen beide typen kunnen waarnemen, en een veel nauwer verwantschap met de vrouw van Dante-Gabriël Rossetti.

Ik denk hier aan een der welbekende typen, aan *The Beloved* bijvoorbeeld. Vergelijk ze met de drie musiceerende engelen in Beardsley's plaat *Adoremus Te*: 't is dezelfde zwaar-ovale kin, 't s dezelfde gesmijdige hals-lijn, 't zijn dezelfde kern-gezonde, bloedzware lippen die niet alleen boete-gebeden prevelen; en de oogen hebben ook dien blik van zoete extase en toch van lievende aandacht op de waereldsche dingen. Hoeverre van Burne-Jones' bloedelooze askese! Toch ligt er in enkele physionomies van *Le Morte d'Arthur* al 'n greintje schalksch heid; het wezen van *La belle Iseult* getuigt van sluwheid, van ingehouironie. En ziet welk 'n grappig en voorbedacht anachronisme! Haar kapsel doet denken aan dat van een du Barry en de lange plooien van heur kleed sleepen statiglijk langs de wegelkens van een tuin die Versailles en Trianon voor den geest roept! Den artificieelen Beardsley moest de artificieele hof-architectuur van Le Nôtre behagen. Onze groote landschapschilders vertelden hem niet veel; zelfs Turner's lyrisme zei hem niets; men herinnere zich zijn boutade over Turner, een eerlijke boutade toch, vol oprechten ernst, hoe wrevelig ook geuit; eens noemde hij Turner *the Wiertz of the landscape*. Slechts Claude Lorrain begroette hij als een meester, Claude in wiens pseudo-classieke kasteelen langs de kaden van aziatische havens, hij eenige compositie-formulen ging aantreffen, Claude die geen evenknie heeft en dien hij noemt: *an adorable and impeccable master*. Welke disparate landschappen in *Le Morte d'Arthur!* Nu eens zijn het geduldig-uitgesneden rotsen die in kunstmatige windingen tot den einder loopen[1], elders

(1) Ziehier terloops de bemerking van Robert Ross: *The great cliffs, leaning down in promontories to the sea, have that unreal, architectural appearance so remarkable in the West of Cornwall, a place he had never visited*.

zijn het rozelaars in symmetrische waaiers opgezet, een fontein met veel bekkens, oranjeboomkens in aardige potten, hooge vruchtenschalen opgepropt met druiven... Een enkele maal trekt zijn pen een landschapje zooals dat der *Verrijzenis der H. Rosa van Lima*, een stedeken met gekanteelde torens en trapgeveltjes, lijk die welke men, door een venster, bespeurt op de doeken der Vlaamsche en Duitsche primitieven.

Niet lang echter zou Beardsley onder de voogdij der Pre-Raphaëlieten blijven. Hij leert de quattrocentisten kennen, Botticelli en vooral Mantegna wien hij veel verschuldigd is en wiens invloed in deze periode zijns levens zeer merkbaar is, dan onderbroken wordt om weer op te duiken in zijn allerlaatste werk: de vijf hoofdletters van den *Volpone*! In *The Mysterious Rose-garden* verschijnt een boodschap-brengende engel die terstond herinnert aan de dansende Lente van Botticelli, en *The Procession of Joan of Arc*, theorie van epheben, paukenslagers en bazuinblazers, is klaarblijkelijk behandeld in den geest van *Caesar's triomf*, van Hampton Court.

Plots doet zich een grillig verschijnsel vóor. Beardsley's kunst - hoe vaardig de techniek ook reeds was - bezat die opperste oorspronkelijkheid nog niet, die den kunstenaar tusschen de groote individuen gaat plaatsen. Tot nog toe had Beardsley gefantazeerd volgens de herinneringen van zijn lectuur, als een heel voorbarig-intelligent leerling in den trant zijner meesters gewerkt, met nu en dan reeds de halfbewuste kracht om op eigen pad te gaan. Daar wordt al meteens de rust van 't gezelschap zijner personages gebroken door de intrede van een reeks satanieke, groteske wezens van twijfelachtig geslacht, figuren van kwade droomen en bange nachtmerrie; met dwazen pas dansen zij naar binnen en hun slinksche blikken en spottende lach geven u een gevoel van malaise. Eerst is het een plaat welke Beardsley den titel gaf: *Incipit Vita nova.* Hier begint het nieuwe leven! De manier van doen verandert; hij werkt nu, zooals hij nog wel eens bij uitzondering zal doen, met zware massa's van zwart en wit in stee van pure, ijle zwarte lijn op fond van ijs-wit. Rechts een foetus met een hoofd dat is als éene enorme hersenkwabbe, met één oog vol stompe verbazing, en een klein verschrompeld lijfje; hij bladert in het rechtopstaande levensboek waar in brutaal-zwarte letters het Incipit

Vita nova gedrukt staat; links het peinzend wezen van een man, een vrouw? - met geloken oogen, gezwollen lippen, en bleeke rozen in de lange zwarte haarloken die op de bladen van het Boek nederdalen. - In *The Litany of Mary Magdalen* is de zondares biddend neergeknield; de oogen zijn gesloten, gansch het wezen verraadt een innig gebed, een opgaan in angstige boetveerdigheid, en de handen zijn in vertwijfeling, krampachtig saamgevouwen... Maar achter haar staat een kort, bultig gedrocht dat de tong uitsteekt, mannen en vrouwen staan geniepig, vol heimelijken spot en genoegen, om het vurig gebed te lachen, en een huichelende Pharizeër, met smallen, knobbeligen schedel wendt zich af met een gebaar van kleinzielige ontzetting. In de verte glooit in zachte golving een primitief land. Het geheel is in archaïken trant bewerkt, heeft den vorm van een kerkraam en geeft de impressie van een dier helle-vizioenen die in de godsdienstige tafereelen der middeleeuwen zoo vaak voorkomen. Met het oog op Beardsley's werk heeft deze plaat een bizondere beteekenis; zij is een voorzegging van al het groteske en het satirieke dat komen zal. Meer nog treedt in *La Comédie aux Enfers* (de titel is in 't Fransch) dat wel knap geteekend is maar toch riiet tot het beste van Beardsley behoort, de smaak van het wantstaltige en het perverse op den vóorgrond. La Comédie aux Enfers! 't Is de eeuwige klucht van het verraad achter den rug van den ouden echtgenoot, wiens hoofd met de symbolische horens versierd is, die aan podagra lijdt en in zijn stoelken gekluisterd zit; en het vrouwke, de bokspootige ballerine die met fijne handjes in 's mans haar wroetelt, *avec de frêles doigts aux ongles argentins* zooals Rimbaud zegt, en minnekoost met een komediant die zich ontmaskert... En t'allenkanten likkende vlammen en serpenten met haarfijne kuifjes.

Beardsley heeft ongetwijfeld beter en mooier dingen gemaakt. Deze werken zijn veeleer zonderlinge anomalies dan wezenlijk schoone scheppingen. Sommigen hebben het dan ook den kunstenaar geducht verweten - men boet soms voor zijn *Spielereien!* - alzoo meer waarde aan die koddigheden hechtend dan Beardsley zelf, en toch zonder te begrijpen dat hier alreeds het symptoom te herkennen was van dien virus van Beardsley's geest, van dien satanieken geest die hem bij blijft en steeds achter een gordijn gluurt. Welke af stand tusschen de

satire van Beardsley en die zijner landgenooten Hogarth en Rowlandson! Nooit heeft Beardsley zijne omgeving systematiek gehekeld zooals Hogarth dat deed in zijn beroemde reeksen, *The Harlot's Progress, Le Mariage à la Mode...* Bij Beardsley is de satire een sporadisch verschijnsel; nu en dan duikt ze op en in rake snap-shots geeft hij lucht aan zijn vernuftige schalkschheid. Hogarth pookte met geweld in al de standen van zijn tijd; zijn visie is brutaal-tragiek, zonder ontzag voor de gevoeligheid en voor het greintje zelf-eerbied dat een mensch tóch bezit. Hij is even cyniek als zijn tijdgenoot en evenknie Swift. Zijn benepen spies-burgers, zijn vrekken, dronkaards, overspeelsters en koppelaarsters vormen een schromelijke stoet en wie dien ziet voorbijtrekken, voelt een afkeer, een walg. Zóo moraliseerde Hogarth als een zeer harde oude schoolmeester met de plak in zijn stevige knuisten. Taine noemde hem *ce rude bourgeois dogmatique et Chrétien!* Wat nu den lateren Rowlandson betreft, bij hem wordt de satire vaak een geile caricatuur, zijn erotische platen zijn triviaal. Beardsley daarentegen is altijd het type zelf van de distinctie geweest. Hij moet zich in geblaseerde gezelschappen verbazend vermaakt hebben en de enkele satiren die we van hem bezitten, *The Wagnerites, Lady Gold's Escort*, doen ons niet weinig betreuren dat hij nooit gevolg gaf aan zijn voornemen om *Les Petits Chevaux* te teekenen, zóo lang te Dieppe bestudeerd! Het is hem niet om 't stichten te doen zooals bij Hogarth die soms een wel wat naïef preekje tegen de driften houdt. Een simplistische opvatting van de passies was in het complexie brein van een Beardsley louter onmogelijkheid. Hij lacht wat om de zedeles! Is de fabel zelf niet voldoende?De physionomies alleen van de uitgeleefde snobs vermaken hem al kostelijk! Nachtgasten uit de Londensche restaurants, habitué's der speelzalen, publiek van Covent-Garden. Beteekenisvol is ten dien opzichte *Lady Gold's Escort.* Stel u voor de stoep van het Lyceum-Theatre. In inktzwarten nacht vallen de helle lichtbalken der voltabogen. Lady Gold, een klein vernepen besje, rijk in licht brokaat gekleed, stapt uit haar koets die gij slechts raadt door 't blazoentje op het portier, de witte pruik en de epauletten van den koetsier. Boven Lady Gold's kapsel wiegelen drie struisveeren en haar waaiertje hanteert zij als een stafje waarmee zij de vergulde koets uit de pompoen gaat tooveren. Zóo schrijdt zij voort met comische révé-

rence, tusschen een dubbele haag van dandies, soupeurs uit Carlton en de Savoy alien in habiet, gevolgd door 'n saletjonker die haar enorme mof draagt. Wie is zij? Wat doet zij? Gewis kent zij de geheimen der speelbank, leent ponden, woekert en koppelt. Men vermoedt in dat grotesk-miezerig schepseltje een vreeselijke macht. Zij is tooverfeeks, koppelaarster en giftmengster. En in de *stilte* van die plaat hoort gij 't ruischen van haar brokaat-kleed over de fluweelen loopers van 't perron. En beziet me die physionomies van het gevolg! Hoe dom, hoe fleps, ziekelijk, verwaand en pervers! 't Geeft u den indruk van 'n kwalijk exotisch gerecht.

In *The Wagnerites* wordt uit de diepte van 'n beneden-logie het publiek van eene Wagner-opvoering bespied; de blik loopt schuin tusschen de orkestzetels dóor tot den lijst van het tooneel: lage, stugge voorhoofden met zwaar kapsel beladen, half geloken oogen, en de vampier-achtige zuiglippen die gulzig opkrullen, gezwel van naakte boezems en rondingen van ontbloote schouders; hier 'n ingedutte matrone, daar een uitgemergeld estheet, verder een joodsch bankier met gouden bril en belachelijk snorretje en in de loges aan de overzijde heeren rechtopstaand achter hunne dames, met diep uitgesneden gilets waarin het witte hemd als een vèr-blinkend schild van een scarabee lijkt... Ter opheldering grifte Beardsley in een hoekje van deze plaat: *Tristan und Isolde...*

Van nu af breekt eene periode aan waarin gestadige vereenvoudiging en subtiliseeren der lijn Beardsley's kunst karakteriseeren; eene periode van anders-doen doordien hij nu voor goed dat spelen met zware sepia-vlakken en helle lichtplekken laat varen, en ook een periode van vrijwillig tegemoet gaan en dadelijk-assimileeren van weerom andere invioeden, met dat heimelijk genot van zoo maar seffens uit te kippen wat hem bekoort. Zóo zien wij hem slag op slag zich verwanten met de Japanneezen, met de Fransche graveurs der XVIIIe eeuw en ten slotte met de Grieksche vaas-versierders.

Volgens de bewering van Robert Ross zou Beardsley de Japanneezen bestudeerd hebben op de deksels en wanden van biscuit-doozen en aan de uitstallingen van Londensche winkels... Ik zou er nu geen eed durven op doen dat Beardsley niet heel goed bekend was met het werk van een Hokusaï of een Outamaro; toch is er in de verkla-

ring van den Engelschman iets bevalligs. Vooreerst om het pittoreske zelf: ziet gij Beardsley slenteren door Bondstreet en zich aan de installing van een oudheid-winkel laten fascineeren door een lak-werk waarop twee grijnzende daïmio's mekaêr met hoekige passen bevechten, of wel zich kinderlijk verheugen in de versierng van een Peak-Freendoos: twee dikkerds stampen een baal rijst-papier, drie monikken beenen op den besneeuwden Fuji-Yama... En vindt gij niet dat er bovendien een diepe ernst in Ross' leuke bevestiging zit? Zegt het u niet de waarde van zulk een onnoozelheidje als een biscuit-doosje en dat het onbeduidenste motiefje zulke felle impressie kan maken op een ontvankelijken geest? Wie laat zich niet kluisteren door een oud prentje dat onze kinderboeken illustreerde? - Van de Japanneezen nu leerde Beardsley het artificieel realisme in de bewegingen, dat electrisch-snelle snappen van één moment in een gebaar; voeg daarbij het bestendig herleiden van het accessoire tot zijn kleinste uitdrukking, het landschap of het binnenhuis slechts heel eventjes aangestipt zooals de Japanneezen meestal doen in hunne kakemonos.

Het werk waarin die invloed 't meest opvallend is, is de *Salomé*, en bizonder de plaat *The Toilet of Salomé:* de danseres vóor haar kaptafeltje, achter haar de kapper, al even anachronisch voorgesteld als Herodias' dochter zelve, en lijkend op een personage uit het bergamasque kluchtspel, op 't achterplan niets aangeduid dan de plint van den muur, en een venster met neergelaten jalouzie. Pikant zijn de titels van de drie voluums op Salomé's kaptafel: naast reukfialen en hazepootjes liggen: *Manon Lescaut*, een voluum van den Markies de Sade en Apulejus' *Gouden Ezel*!

Het is slechts rond 1896 - twee jaar dus voor zijn overlijden - dat Beardsley's steeds dogmatieke voorkeur zich wendt tot de Fransche achttiendeeuwsche etsers en dat hij in hunnen trant begint te werken. Deze manier voerde hem tot het toppunt van zijn kunst en al wat hij in dezen stijl schiep zijn ontegensprekelijk meester-werken in den vollen zin des woords. Reeds werd er op gewezen hoe Beardsley's geest zich van jongs-af verwant gevoeld heeft met de Fransche achttiende eeuw; men herinnere zich enkele van zijn lievelingswerken, *Manon Lescaut, Les Liaisons dangereuses*, zijn grondige kennis van Racine, zijn plan om een essay te schrijven over J.J. Rousseau. Zijne

talrijke bezoeken aan Parijs en 't gedurig snuffelen in de boekenkisten langs de Seine-oevers brachten hem in kennis met de etsers en koperplaatsnijders zooals Cochin, Moreau le jeune, Carmontelle, Eisen en de beide Saint-Aubin's, deze keurige kleinmeesters uit een liefelijk en verdorven tijdperk. Het illustreeren van Pope's heroï-comisch epos *The Rape of the Lock* ging hem nu de gelegenheid verschaffen een maîtrise aan den dag te leggen waarvan M. Ross te recht zegt dat zij in geen tijd en door geen kunstenaar geëvenaard werd. Niets is zóo wonlijk, zoo ideaal volmaakt, zoo overvloedig rijk aangelegd, zoo vol fijne distinctie en voornaamheid als deze haar-fijne teekeningen die als louter spinrag zijn. Het summum van aristocratische kunst. IJdele sinjeurs in rijk brokaat gedoscht, madrigaliseerende doorluchtigheidjes, saletjonkers met een waaier in stee van een speeldegentje, verwaande komedianten, nuffige abbé's, pafferige apoplectische ouderlingen, ranke liefjes in wolken van mousseline, kant en batist, moorsche dwergen met tulband, trotsche paukenslagers en pijpers - één heroï-comische stoet die slingert door avond-tuinen vol apen en papegaaien, en door donzige boudoirs waar arcadische herders van Jean-Baptiste Dorat op de Gobelijns musiceeren! 't Is als een laatste wederroeping van de fantastische nachtfeesten vóor de losbarstende Revolutie, vol zinnelijk gestoei, en preutsch marivaudage... Hier bereikt nu de vrouwen-type van Beardley de opperste uitdrukking. Opvallend is de verscheidenheid in het ideaal dat moderne artisten zich van de vrouw voorgesteld hebben en hun telkens weer uitwerken van één zelfde type die het werk van een artiest tusschen honderden afteekent. Ik denk aan de breed-open physionomies, vol zachtaardige dierlijkheid, van Renoir, aan de hermetische figuren van Khnopff, aan de gefardeerde vrouwen van Toulouse-Lautrec, aan de canailles van Rops, aan de ijdele, feërieke danseressen van Chéret. Nu, de wreede schoonheid van Beardley's vrouwen is weer een eenig verschijnsel: snoeperige snoetjes, zoensvaardige lippen in 'n fijn-tartend lachje gekruld, laag voorhoofd met iets stugs, en het onderste ooglid een beetje optrokken wat aan het oog die sluwe, Japansche expressie geeft. Men weet eigenlijk niet hoe men het met die dubbelzinnige wezens heeft, en of dat felpen kleed geen sirenen-lijf bedekt? Niet éene vrucht, maar volle manden hebben zij van den boom der kennis geplukt en in

hunne sceptische vreugde ligt diepe smart, berouw van te veel te weten. En tóch hebben zij iets gezonds over zich, een zinnelijke levensvreugde die den uitgebranden Beardsley al langs om meer gaat bekoren en die hem dichter voert bij de Grieken. Van het diep-in-zich starend symbolisme der Pre-Raphaëlieten geen zweem meer! Even vrank en vrij van uitdrukking als de tekst zelf zijn zijne illustrates voor *Lysistrata* en voor de Satiren van Juvenalis[1]. Geen achterdocht meer, maar de oprechtheid die de daad durft noemen bij haar naam, en een steeds meer zich-verheugen in gezonde naaktheid van corybanten en epheben, jong en schoon. Zie op de titelplaat van Juvenalis' Satiren de gespietste hetaïre en den jongen dansenden sater met de striemende geeselroede in de hand; zie de kostelijke prente *The Lady with the Rose*, hoe die wulpsche lijven vol gezond verlangen zijn en hoe ten slotte de vijf hoofdletters voor Ben Jonson's *Volpone* een malschere, een weekere techniek aankondigen en laten vermoeden dat Beardsley's kunst weer op een keerpunt stond: er komt iets ruimers in, een groothartige gulheid die ons opbeurt na menige bitse toespeling en arglistig epigramma.

De ongestadige veelslachtigheid van Beardsley, zijn voortdurend verwisselen van identiteit, zijn snel assimilatie-vermogen en zijn steeds bewaren van ongeschonden oorspronkelijkheid zijn een eenig verschijnsel in de kunst. Niemand heeft, naast en niettegenstaande veel disparate invloeden, meer eerbied gehad voor eigen manier van zeggen. Beardsley bezat de volle bewustheid van zijn eigen kracht en wist dat hij alles vermocht, absoluut alles, binnen de enge ruimte van zijn papier. Menigmaal zien wij hem aan een vriend onbewimpeld en naïef-weg bekennen dat zekere van zijn teekeningen verbazend mooi zijn! Op geen artiest is het etiketje *artiste d'exception*, waarmee wel eens lichtjes omgesprongen wordt, beter toepasselijk dan op Beardsley. Te vergeefs zou men een sensatie zoeken die bij benadering met die zijner kunst te vergelijken is en buiten zekere dingen van Ensor of het proza van Lautréamont weet ik niets dat zóo bevreemdend en zoo bang is. Een gerecht uit het gastmaal van Tri-

(1) Vijf platen uit deze beide werken werden verleden jaar uitgegeven in het tweede nummer van *Der Amethyst, Blätter für seltsame Literatur und Kunst;* het gerecht van Breslau vond ze echter ontuchtig en beval de vernietiging van het nummer.

malchioon zou 'n niet ongepaste vergelijking zijn. Of hebt ge wel eens gehoord, in vreemde reisverhalen, van die wonderbare vegetaties die de verbazing der matrozen opwekken en van welke men niet weet of het bloemen zijn of vreemdsoortige dieren en die niemand durft aanraken, maar die men van verre bewondert? Niet immer behaagt ons de steedsche tuinroos of het nederig viooltje en sommigen verlustigen zich in de verrotting der chrysanten of de dubbelzinnige balsem der narcissen. Op tijd en stonde giete men was in de ooren der bootsgezellen en late men zich aan den mast binden om te luisteren naar de verschrikkelijk schoone gezangen van een betooverd eiland! Beardsley kende zich zelf heel wèl! En op het oogenblik dat we hem het ernstigst wanen, maakt hij plots een pirouette en roept uit wat hij eens boven zijn eigen portret schreef:

Par les dieux jumeaux, tous les monstres ne sont pas en Afrique!

ARTHUR H. CORNETTE.

De vogels van Pieter Lanchals.

I.

De legende van Brugge's zwanen.[1]

Waarom te Brugge steeds, gelijk in oude zangen,
Die zwanen, plechtig stil, op waters, krozig groen?
Men spreekt van d'ouden tijd, - den grootschen en den bangen, -
Van Pieter Lanchals' moord, van rechterlijken zoen.

Men spreekt van hertog Max, in Cranenburg gevangen,
Door schrik vóór 't stavenraam als vastgenageld, toen
Hij daar, ter markt, zijn schout zag folteren en prangen,
En 't grauw, in dolle drift, den kop hem rollen doen!

Deed nu 't verblinde volk dat hoofd onschuldig vallen,
Zijn daad zegt toch zijn wil: gerechtigheid voor allen!
En daarvan zij nog steeds dit stout bestaan de tolk!

Er moge een bloedvlek al op uwe reinheid gloeien,
Blijf, blanke langhals, trouw door Brugge's waters roeien,
En tuige uw stille trots de fierheid van dat volk!

Brugge, 15^{n} Oktober 1893.

JULIUS SABBE.

Zoo zingt de grijze dichter, in zijn heerlijke taal, over de sage van Brugge's zwanen. Hun bestaan in de ‘reien’ der oude stad, zegt men, is een eeuwigdurende boetedoening voor den moord, bedreven op den schout Pieter Lanchals, die onschuldig ter dood gebracht werd.

Wie was die schout, met zijnen suggestieven naam?
Om hem goed te kennen, moeten wij terzelfder tijd gewagen

(1) Uit *Brugge in Woord en Beeld*, een bundel onuitgegeven sonnetten, door Julius Sabbe.

van de geschiedenis van Brugge, waarin hij eene hoofdrol gespeeld heeft gedurende eenige jaren van het Burgondisch tijdvak. Anders te werk gaan, ware hem uit zijn verband rukken.

Beproeven wij het in de volgende bladzijden.

II.

Maria van Burgondië overleed te Brugge den 27^{n} Maart 1482 en haar echtgenoot, Maximiliaan van Oostenrijk, riep aldaar den 8^{n} April daaropvolgende de Staten van het Land en de drie Leden van Vlaanderen (Brugge, Gent en Yperen) bijeen, met het verzoek hem als voogd en wettigen Momber zijner onbejaarde kinderen te erkennen.

De Staten verzochten om uitstel, ten einde de zaak te overleggen; doch zij vroegen reeds den 11^{n} April de afstelling van Mher Roelandt van Halewijn, hoogbaljuw van Brugge, Mher Antoon van den Vichte, schout, Mher Jacob van Ghistele, burgemeester en Mher Joos van Varssenaere, burgemeester van den Courpse gedurende het vorig jaar, omdat zij de penningen van ‘het Gemeente qualyck ende tot hun eygen bate gebruyckt hebbende, sy selve van dese misdryven eenige eerelycke lieden ten onrechte beschuldigt hadden’. Maximiliaan gaf dadelijk toe, om beter zijn oogwit van het Momberschap te bereiken. (Custis: *Jaerboecken*, Deel II, blz. 220-222).

Nochtans, de voorwaarden onder welke het voogdijschap werd toegestaan, bevielen den Aartshertog niet en hij vertrok uit Vlaanderen, zeer misnoegd. Den 28^{n} Februari 1483 verscheen hij met een leger vóór Brugge; doch hij werd er niet binnen gelaten.

Toen verbanden de Bruggelingen (Maart 1483) hunnen schout, Pieter Lanchals, voor vijftig jaar, ‘op verbeurte van syn hooft,’ omdat hij, den aartshertog zeer genegen zijnde, hem kennis gaf van al hetgeen binnen de stad gebeurde.

't Scheen dat die Lanchals van gemeene afkomst was, volgens Nicolaas Despars. Hij zou de zoon wezen van een schrijnwerker, die, van het beleg van Kales teruggekeerd, om zijne muiterij verbannen en te Middelburg in een gasthuis gestorven was. De zoon had zich nochtans tot het ambt van schout weten omhoog te werken. (Custis: D. II, blz 223-231.)

Maar Beaucourt de Noortvelde voegt deze eigenaardige opmer-

king bij de bewering van N. Despars: ‘On a peine à comprendre comment Lanchals était fils d'un menuisier, car il n'est pas possible de concilier une pareille naissance avec l'épitaphe du même écoutête, qu'on voit encore aujourd'hui, surmontée de ses armes, dans la chapelle du prévôt de N.D. à Bruges, et où l'infortuné Lanchals est désigné chevalier et chambellan du Comte de Flandre; on pourrait peutêtre résoudre cet énigme en réfléchissant à tous les préjugés, dont est capable un peuple envers *un particulier qui était l'auteur de ses maux.*’ (Wij cursiveeren de bekentenis van B. de N.) De schrijver, schijnbaar vergramd daarover Lanchals te moeten verdedigen, schiet nog tegen het ‘volk’ eenen tweeden giftigen pijl af in de volgende voetnota: ‘Cela est propre à un peuple aveuglé de noircir les grands, nommément de publier qu'ils sont d'une origine basse, par haine et afin de se rendre égal à eux.’ De man vergeet echter dat iemands verdienste ligt - niet in zijne geboorte - maar in zijn karakter en zijne werken.(1)

Pieter Lanchals was de eerste maal getrouwd geweest met Katharina van Nieuwenhove, geboren te Brugge den 12^{n} Juni 1453, dochter van Maarten, Heer van Wommelbeke, schepen en raadsheer van Brugge. Hij had drie kinderen: Charlotte (bastaarddochter), Pieter en Katharina. Nog had hij een broeder, Adriaan Lanchals, en eene zuster, Fransisca, die trouwde met zekeren Mergaerts, uit welks huwelijk vier kinderen sproten: Hannekine, Zegherkinne, Neelkinne en Kalekine.

Lanchals was aan zijne persoonlijke verdiensten de hooge functiën verschuldigd, waartoe Maximiliaan van Oostenrijk hem riep. Eerst vervulde hij ondergeschikte ambten; doch later werd hij schout en grootbaljuw van Brugge, geheim raadsheer, hofmeester en ontvanger van den aartshertog. Als proost zetelde hij de vergadering der Edele confrerie van het H. Boed voor, in 1480. Hij verkreeg adelbrieven en werd in de ridderschap opgenomen. Tweemaal was hij kommissaris bij de vernieuwing van den Magistraat van Brugge: de eerste maal den 1^{n} Maart 1486 met Jan Crabbe, Daniël van Praet en Karel van

(1) Mr Beaucourt de Noortvelde et de Ter Heyden: *Tableau fidèle des troubles et révolutions arrivés en Flandre et dans ses environs*, 2 deelen, 1792. - Deel I, bl. 146.

Halewijn; de tweede maal den 1n September 1487 met Philippe van Huerne, Karel van Halewyn voorzeid en Roland Lefebure.

Lanchals huwde ten tweede male met Katharina van Poucke, dochter van Roland, ridder, markgraaf van Yperen en Burgemeester van het Vrije, en van Ygone van der Goes. Katharina van Poucke overleed te Brugge, den 7n Februari of Maart(1) 1515 en werd in de Minderbroederskerk begraven, vóór den ingang van het koor.

De verheffing van de familie tot den adelstand moge dus van oudsher of van lateren datum dagteekenen, om het even. Lanchals noemt zich zelven, in den loop van zijn testament, tot driemaal toe: ‘ruddre, raedt ende hofmeestre skuenynx van den romeynen’. Hij had de volgende wapens: Van keel, met een zilveren rivier van lazuur gescherpt, en daarop een zilveren zwemmende zwaan, met hals en kop op den grond van het schild (keel).(2). Het waren dus ‘sprekende wapens’, met den naam in beeld uitgedrukt: de zwaan, vogel met den ‘langen hals’ herinnert dadelijk aan den naam ‘Lanchals’.

Het einde van 1483, alsmede de jaren 1484 en 1485, werden gekenmerkt door een groot aantal veroordeelingen van poorters en magistraten van Brugge, tot ballingschap of ter dood, omdat zij den aartshertog genegen waren, of met hem in briefwisseling stonden, of onrechtvaardige vonnissen uitgesproken of verraad gepleegd hadden, het vorige jaar, toen Maximiliaan voor de Smeden- en Bouveriepoorten gelegerd was. Die beslistheid toonde wel het inzicht des volks, onbarmhartig op te treden tegen wien het ook zijn mochte, die eene schendende hand zou slaan aan de vrijheid en veiligheid der gemeente, den aartshertog niet uitgezonderd.

Niettemin begon de Brugsche handel te kwijnen en de Bruggelingen geraakten het moede langer in onvrede te leven. Tijdens eene vergadering vóór het stadhuis, riepen zij ‘*Peys, Peys*’ en welhaast verscheen Maximiliaan te Brugge en zwoer dat hij ‘eenen goeden en getrouwen Heer en Prince wesen soude, als voogdt, en wettelycken Momboir van den onbejaarden Hertog Philips van Bourgogne, Graeve van Vlaenderen, synen sone’.

(1) J. Gailliard geeft in *Bruges et le Franc* die twee verschillende maanden op: 7n Maart in Deel I, bl. 114 en 7n Februari in Deel IV, bl. 96.

(2) Baron van Herkenrode: *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, Deel III, bl. 1176.

Zooals bij de algemeene vredesvoorwaarden besproken was, keerden ook de ballingen en vluchtelingen (waartusschen Pieter Lanchals) weder en bevonden zich bij den prins op de Groote Markt. Dit gebeurde tusschen 24^{n} en 27^{n} Juni 1485 en reeds den 28^{n} dier maand, nam Pieter Lanchals den Burgemeester, Nicolas Marteel, in het College van het Vrije gevangen. Aldus vierde hij zijne blijde wederkomst! (Custis: II, 232-255. Beaucourt: I, 142-157).

Thans waren het Maximiliaan en zijne partijgangers, die weerwraak namen en een schrikbewind huldigden, waardoor degenen die van meineed beschuldigd of alléén *verdacht* werden, van hunne bediening afgesteld werden of verbannen, in de gevangenis geworpen of op de pijnbank gelegd, onthoofd of gevierendeeld, hunne hoofden op een 'pinne' gesteld op de stadspoorten of op de hoektorentjes der Halle. Dit regiem duurde tot in 1486.

Op 5^{n} Juli 1485 vernieuwde Lanchals zijnen eed als schout (hij kreeg eene lijfwacht van twintig man op stadskosten) en den I^{n} Maart van het volgend jaar was hij als kommissaris tegenwoordig bij de aanstelling van vier nieuwe burgemeesters en vier-en-twintig nieuwe schepenen in het Landhuis van het Vrije. (Custis. II, 256-265. Beaucourt: 158-160).

Intusschen was Maximiliaan naar Duitschland vertrokken, waar hij Roomsch koning gekroond werd en hij kwam naar Vlaanderen terug, vergezeld van zijn vader, keizer Frederik, en van zijn zoon, hertog Philips (den Schoone). Zij namen te Brugge deel aan eene schieting in het Oud Hof (St-Sebastiaansgild) den 26^{n} Mei 1486 en verwekten allerwegen de grootste geestdrift, zoodat men meenen kon, dat alle geschillen bijgelegd waren.

Maar de oorlog met Frankrijk brak uit en Maximiliaan, geene hulpmiddelen genoeg bezittende, vroeg aan de drie Leden van Vlaanderen eene som van negen honderd duizend gouden kronen 's jaars, gedurende drie achtereenvolgende jaren, - hetgeen beslist geweigerd werd.

Daardoor geraakten de gemoederen aan het gisten en op 2^{n} September 1487 werd de Wet van Brugge, in naam van den Roomschen koning, vervangen, waarbij o.m. nogmaals P. Lanchals en Roeland Lefebure, ontvanger-generaal van Vlaanderen, als kommis-

sarissen dienst deden. Hetzelfde geschiedde ook ten Vrijen, den 14^{n} September, waar de Burgemeesters vervangen werden. Maar die staatsaanslag bleef niet zonder gevolgen.

Die van Gent kwamen in beroering. Gezaghebbende inwoners vluchtten uit de stad, omdat zij de vredesvoorwaarden met Maximiliaan niet goedkeurden; terwijl anderszijds de Raad van Vlaanderen zich te Brugge, bij verschillende edellieden, verschuilen ging. Dat maakte de Gentenaars woedend en boden werden naar de andere steden gezonden, om tegen Maximiliaan samen te spannen. Op de Halle, te Brugge, vond men 's morgens van den 10^{n} November 1487 verscheidene briefjes geplakt, waarop stond: '*Gij Heeren van Brugge, zyt gy niet wel op ulieder hoede, gy zult by nachte berooft syn van lyf en goede.*' Daardoor geraakten de Bruggelingen 'seer beroert' en een Hallegebod verbood alle gemeenschap met de Gentenaars. Dat was een kunstgreep echter, waaraan de handlangers van Maximiliaan wellicht niet vreemd waren, ten einde de Bruggelingen met de Gentenaars overhoop te werpen. (Custis: II, 266-272. Beaucourt: I, 161-164).

De Roomsche koning kwam uit Antwerpen te Brugge toe en ging recht naar het huis van Joos van Varssenaere, een partijganger, waar hij den Raad van Vlaanderen vergaderd vond. Dââr werd hem, op aanraden van Pieter Lanchals, een geschenk van 4000 gulden gedaan; doch hij verbleef niet lang in de vergadering en keerde naar Antwerpen terug, in gezelschap van Lanchals, langs Kortrijk, Oudenaarde en Mechelen, aldus de Gentenaars en hunne stad ontwijkende. Echter liet hij uit Sluis den 20^{n} November 1487 afkondigen, dat alwie een witte Caproen of een Groententer (Gentenaars) kon onschadelijk maken, zou ontvangen 6 gouden kronen voor een dooden - en 12 gouden kronen voor een levenden vijand. De Gentenaars, als antwoord, verwoestten het land van den koning, hetgeen de Bruggelingen hun betaald zetteden, met landlieden, die naar Gent wilden vluchten, gevangen te nemen en den Gentenaars te verbieden nog in Brugge te komen.

Dat alles deed den handel veel kwaad en de vreemde kooplieden vertrokken met hunne goederen uit Brugge, 'tot groot verdriet en onuitsprekelycke schaede van dese stadt'. De moedwilligheid der

soldaten van Maximiliaan ging zoover, dat zij geen onderscheid meer maakten tusschen vriend en vijand, en dat het volk, gedurende de kerstdagen van 1487, langs de straten liep. en weenend uitriep:

‘*O schoone Koop-Stede,*
‘*Gy wordt een Roof-Stede,*
‘*'t En zy dat Godt voorsiet,*
‘*En ons syn gratie biedt.*

Andere knevelarijen werden het volk niet gespaard. Zoo werd een timmerman, Frans Roels, onthalsd, omdat hij drie dagen te voren geantwoord had, aan iemand die hem vroeg, of hij Maximiliaan wou zien voorbij rijden: ‘*Den duyvel haelt den Roomschen koning met alle die hem lief hebben, ende wel willen, ik en stonde niet een voet daerum up.*’ Een grofheid hoogstens, - geen misdaad echter! Moesten allen, die heden ten dage van den koning oneerbiedig spreken, daarom gehalsrecht worden, de beul zou niet weinig werk hebben! (Custis: II, 273-277. Beaucourt: I, 164-166).

Onder zulke voorwaarden begon het jaar 1488, dat Maximiliaan en zijnen partijgangers duur zou komen te staan.

III

De afgevaardigden der drie Leden van Vlaanderen achtereenvolgens te Gent, te Brugge en weder te Gent vergaderd hebbende, zoo zonden de Yperlingen alle twee of drie dagen eenen langen brief naar de Wethouders hunner stad, om hun wedervaren en de genomen besluiten te laten kennen.

Die verzameling brieven, ten getale van 91 door J. Diegerick[1] uitgegeven, leveren een trouw relaas van de omstandigheden, welke zich tijdens en na de gevangenschap van Maximiliaan voordeden, en, door tijdgenooten geschreven zijnde, die tevens met een politiek mandaat bekleed waren, bieden zij eene waarborg van rechtzinnigheid en juistheid aan, welke men bij Despars, Molinet, Custis,

(1) Oud-archivaris te Yperen. Hij had niet alleen de verdienste van uitgaaf maar ook deze van de brieven ontdekt te hebben op den ‘papierzolder’, ten stadhuize van Yperen, t.t.z. de plaats waar nog duizenden handschriften op een ordentelijke schikking wachten.

Wyts, Beaucourt, Kervyn, enz. (allen van lateren tijd) niet in zoo hooge mate aantreft.

De Yperlingen kwamen dus den 23^{n} Januari 1487 (n. st. 1488) te Brugge toe en werden ontvangen, schrijven zij ‘in de camere, present mynen Heere den Scouteten en ons’. Zij maakten er dus kennis met Lanchals.

TeYperen, overigens, waren de gemoederen minder gespannen tegen Maximiliaan, dan te Gent en te Brugge; hunne gedeputeerden verklaarden onzijdig te willen blijven en waren tegen de gevangneming van Maximiliaan gekant; zij waren vooral bemiddelaers van den vrede en, om die reden, door de afgevaardigden der twee andere steden min of meer mistrouwd: te Gent werden ze dag en nacht bewaakt en te Brugge waren ze verplicht zich in St-Gilliskerk te verschuilen. Bij de strafuitvoering van Lanchals wilden ze niet tegenwoordig zijn; maar twee hunner werden door gewapende mannen tot bij het schavot gedreven, om het beulenwerk te aanschouwen. (*Annales de la Société d'Emulation*, reeks 2, deel X, blz. 314).

Waar er verschil van eensluidendheid bestaat tusschen de brieven der Yperlingen en de gezegden van andere (latere) schrijvers, zullen wij de voorkeur aan eerstgenoemden geven.

IV.

Maximiliaan gaf te Brugge, in zijn munthotel, geldspecies uit met zijne eigene beeltenis. De Gentenaars, uit minachting voor den aartshertog, lieten geld munten, met de wapens van den hertog Philips (den Schoone), zijn zoon, aldus toonende dat zij enkel dezen laatsten als wettigen vorst erkenden.

Twee maal liet Maximiliaan op het stadhuis te Brugge de Gemeente bijeen roepen en deed haar vredesvoorstellen; maar die van Brugge verklaarden het met die van Gent eens te wezen, niettegenstaande de tusschenkomst, tijdens de onderhandelingen, van den schout, Pieter Lanchals, en van messire Paul de Baenst, voorzitter van den raad van Vlaanderen.

Niettemin trokken de afgevaardigden van Brugge en Yperen - met uitsluiting van die van het Vrije, met wie de Gentenaars geen

uitstaans wilden hebben, - naar Gent. Zij hingen er een tafereel op van den naren toestand des lands en bepleitten er den algemeenen vrede met Maximiliaan; maar de Gentenaars weigerden halsstarrig en somden de volgende grieven op tegen den Roomschen Koning (hier kortheidshalve samengevat):

1. Verbreking van den vrede van Atrecht (1482);
2. De ‘quaede regeringe en baetsuchtigheid’ der raadslieden van Maximiliaan[1];
3. Mishandeling der Groentenaers en Witte kaproenen (soldaten van Gent) door de Duitsche soldeniers van Maximiliaan;
4. Geld slaan met andere beeltenis dan die van Philips, zijn zoon;
5. Gedwongen verblijf van dezen laatste, te Mechelen, in stede van hem in zijne staten vrijelijk te laten omgaan;
6. Benoeming van vreemden tot het bekleeden van 's Lands officieën, zijnde teenemaal strijdig met deszelfs voorrechten;
7. Het voornemen van Maximiliaan, die van het Vrije tot vierde Lid van Vlaanderen aan te stellen;
8. Verzoek om alle rekeningen te zien, ‘pointingen, settingen, impositien en andere lasten’, welke ten profijte van den Romeinschen koning sedert eenige jaren geheven waren.

De Bruggelingen en de Yperlingen zeiden niet gemachtigd te zijn, daarop te antwoorden, alvorens hunne medeburgers verslag gegeven te hebben en zij keerden derhalve naar Brugge weder, waar zij in den nacht van 26^{n} Januari 1488 toekwamen. Zij begaven zich dadelijk naar het Hof, om Maximiliaan daarvan kennis te geven. Bij den vorst waren Jaak van Ghistele, heer van Dudzeele, de schout Pieter Lanchals, Jan van Nieuwenhove, burgemeester van den Courpse, en Joris Ghyselin, baljuw van Sysseele. Het antwoord der Gente-

(1) De Gentenaars ‘vertoochden hoe dat tlant van Vlaenderen buytermaeten qualick ende vuylick gherigiert was, ghelyckt wel bleeck byder excessivelicke grooter verachterthede van alle die steden int particuliere die welcke heel arme ende bestier waren, bij den toedoene van de quade boose raedtslieden van den R. coninc, die welcke onder tdexele van ander ghesochter oorloghe (quansuus) ontwyffelick noyt anders gestudeirt en hadde dan thuerlieder eyghen pot ende buerse te vullene’. (*Cronycke van den Lande ende Graefscepe van Vlaenderen*, door Nicolaas Despars, 2^{e} uitgave, 4^{e} deel, blz. 337).

naars verwekte er opschudding en men kwam overeen des anderendaags, tijdens de bijeenkomst der Gemeente op het stadhuis, van niets anders te gewagen dan van den vrede van Atrecht en Doornik. Het zou ook zóó gebeuren te Yperen.

Zóó geschiedde het inderdaad, - eene zwakheid der afgevaardigden, aldus het licht onder de korenmaat te verbergen en hunne medeburgers te bedriegen! - en ten stadhuize werd besloten een algemeene ‘dagvaert’ (eene soort van Congres) te beleggen, waarop men verder zou beramen.

Maximiliaan, bemerkende dat de Bruggelingen nu die van Gent genegen waren, wachtte den bestemden dag niet af en smeedde het plan zich van de stad meester te maken, om de Bruggelingen af te zonderen. (Custis: II, 277-288. Beaucourt, I, 166-172).

Hij ontbood vreemde ruiterij, welke men echter weigerde binnen te laten. Ondanks de bedreigingen van den Burgmeester, Jan van Nieuwenhove, bleven de Smeden-, de Bouverie-, de St-Kruis- en de Kathelijnepoorten, waar Maximiliaan zich achtereenvolgens aanbood, om buiten gelaten te worden, voor hem gesloten. Pieter Lanchals, mitsgaders andere edellieden en Regeerders der stad, zulks hoorende, besloten zelven de poorten te gaan bewaken en de ambachten van daar te doen vertrekken. De ambachtslieden, met hunne Dekens, waren hen echter te rap, zoodat de raadslieden van Maximiliaan, uit spijt, de stad aan de vier hoeken in brand staken, hetgeen echter in tijds gebluscht werd (31^{n} Januari 1488).

's Anderendaags morgens, om 5 uur, wilde Maximiliaan met veel soldaten, Pieter Lanchals en eenige anderen, de Gentpoort doen openen, om zijne troepen binnen te laten; doch dat werd hem zeer beslist geweigerd. Dan bad hij met zoete woorden, om zelf uit de stad te mogen vertrekken; doch eene tweede weigering was het antwoord.

Hij keerde naar zijn Hof terug: maar vernomen hebbende, dat de ambachten vergaderden, wilde hij het oproer in het ei stikken en liet zijn krijgsvolk op den Burg in slagorde stellen, in tegenwoordigheid van verschillende wethouders, o.a. Pieter Lanchals. (Custis: II, 288-292. Beaucourt: I, 172-174).

De dekens der vier Neringen ontboden geweest zijnde en vragende, wat men van hen verlangde, zoo snauwde P. Lanchals hun

toe: ‘Gij zult dit seffens weten’. Zij waren door dit antwoord zoozeer bekommerd, dat ze dadelijk naar hunne Ambachtshuizen keerden, om den gezellen hunne vrees en achterdenken mede te deelen. Deze, meenende dat Maximiliaan zich op het onvoorziens van de Gemeente wilde meester maken, wapenden zich terstond om dit voornemen te beletten.

Die vergadering van Duitsche soldaten op den Burg heette de ‘Quaeden Dagvaert’. (1^{n} Febr. 1488).

Ongewapende burgers kwamen langs alle kanten op den Burg te zamen en de Duitsche soldaten, dit gewoel willende beletten, keerden hunne lansen naar het volk, roepende: ‘Staet, staet’, - wat verkeerd begrepen werd voor ‘slaet, slaet’ en eene algemeene vlucht veroorzaakte, elkeen denkende dat er moorderijen op den Burg plaats hadden. Gezien de toebereidselen welke Maximiliaan door het volk zag maken, vond hij het raadzaam met zijne soldaten, langs den Dijver, naar zijn Hof terug te keeren.

Dadelijk werden Yperen en Gent, in kennis gesteld met de omstandigheden, om hulp en bijstand aangezocht. De ambachten verschenen gewapend ter Groote markt, met de hoofdmannen der Sestendeelen en de te Brugge inwonende Vrijlaten: 't Was het oproer in den vollen zin des woords.

Veel muitelingen liepen achter de Halle naar het huis van P. Lanchals, thans n^{r} 21 der Oudenburgstraat (*alias* n^{r} 29). De schout was gelukkig afwezig, anders ging hij een kwaad uur beleefd hebben! Men richtte er een ware verwoesting aan: de vensters en het huisraad werden stuk gesmeten; harnassen, buksen, lansen en andere wapens werden mêegenomen en op de markt onder de Ambachten rondgedeeld.

De hoofden van de vroeger ter dood gebrachte Louis Steylin, Jan de Keyt, Pieter van der Eecke en Tone Labe, die reeds sedert 1485 op de hoektorentjes der Halle op eene pinne staken, als een schandemerk voor hen en hunne familiën, werden weggenomen, als eene afbreuk met het oud regiem.

Het volk richtte zich ook gewapenderhand ten Prinsenhove. Maximiliaan vroeg: ‘Kinderen wat begeert gij?’ Zij schreeuwden allen dooreen, zoodat hij hen niet begreep. Hij hernam: ‘Laat een

onder U spreken, om der anderen meening uit te drukken'. Toen riep er een: 'Wij willen hier P. Lanchals en den Markgraaf van Antwerpen hebben. Wij weten dat zij in uw slot zijn'. De koning antwoorde dat ze er niet waren; doch, indien men het Prinsenhof wilde afzoeken, hij hun gaarne daartoe oorlof gaf. Alle poorten werden met wachten bezet en twintig drongen binnen, om nazoek te doen; doch te vergeefs, wijl Lanchals en de Markgraaf er niet waren *(Société d'Emulation*, reeks 2, deel IX, blz. 179).

Maximiliaan trachtte de oproerlingen te bedaren en zond zijne hovelingen en voorname kooplieden ter Markt; maar zij werden er op hoongelach onthaald. De ambachten weigerden gratie, zeggende dat de koning oneindig meer tegen hen misdaan had, met den raad van zijne hovelingen te volgen.

Hij zond vervolgens Pauwel de Baenst ter plaats, om de grieven des volks te kennen; doch men antwoordde dat men de volledige waarheid wilde kennen, over hetgeen in de maand Januari te Gent besloten was geworden. (Men weet, dat op aanraden van Lanchals en anderen, de waarheid niet geheel en gansch bekend gemaakt werd).

Maximiliaan, nog altijd verblind, liet bij Hallegebod het verdragspunt, aangaande den vrede van Atrecht alléén afkondigen en bood zelfs de kopij van het gebod aan; doch het volk, ziende dat men het nog verder wilde bedotten, eischte met klem het origineel vertoog, welk de Gedeputeerden uit Gent medegebracht hadden.

Maximiliaan was in zijne dubbelzinnigheid gevangen.

Paul de Baenst verscheen weder op het Hallegebodhuizeken en vroeg, of het volk Jan Pieter Mettenye, in plaats van Pieter Lanchals, tot schout verlangde? Dat het voorstel gretig aanvaard werd, hoeft geen betoog; maar, door Lanchals te slachtofferen aan de eischen des volks, beging Maximiliaan de dwaasheid en de zwakheid te erkennen, dat zijn schout en hofmeester plichtig was aan valscheid en verraad, misschien ook wel aan slecht beheer der stadspenningen. Het volk moest wel de beteekenis van Maximiliaan's daad begrijpen, wijl het denzelfden dag ter Halle liet uitroepen, dat alwie Pieter Lanchals en Jan van Nieuwenhove kon inleveren, een som van 50 pond grooten zou ontvangen. (Custis: II, 294-298. Beaucourt, I, 175-177).

J. van Nieuwenhove werd reeds den 4^{n} Februari, ten huize zijner moeder, gevat en in de gevangenis geworpen.

Denzelfden dag ging Maximiliaan ter Markt en, de Ambachten vriendelijk groetend, liet hij uitroepen dat hij hun in alles believen wilde en dat ze maar hoefden te verklaren, wat hunne begeerte was. De Gemeenten verklaarden hunne wenschen niet te kennen te zullen geven, alvorens de Gedeputeerden van Gent en Yperen zouden toegekomen zijn; zij toonden zelfs den brief, waarbij die van Gent hulp beloofden. En, in tegenwoordigheid van gansch het Hof, werd eene som van 100 pond gr. beloofd aan allen die Pieter Lanchals, Roeland Lefebure, ontvanger-generaal van Vlaanderen en Thibaut Barradot, raadsheer des konings, zou inleveren. Zelfs de klerk van Lanchals werd onder de verdachten begrepen en zijn hoofd op prijs gesteld.

Maximiliaan, ziende dat er met het volk niets aan te vangen was, keerde naar zijn paleis terug.

In het begin van Februari, werd een paskwil te Brugge op de markt gevonden, waarop men het volgende las:

> ‘*Jonker Hans Rans den Markgraeve van Antwerpen*,
> *Mher Pieter Lanchals en Mher Thibaut Barradot*,
> *Mitsgaders oock Roeland de Febure*, (spreek uit: *Fevre*)
> *Hebben 't zaemen geëten de levere*,
> *Daer m'Her Jooris Baert*,
> *Gevoert heeft den Standaert*,
> *En de Heeren van Dudzeele en Varssenaere*
> *Spelen mede op de snare*.’

't Zijn de namen der partijgangers van Maximiliaan, in wie het volk geen vertrouwen had en die aan de algemeene verachting werden prijs gegeven.

De baljuw van Sysseele, Joris Ghyselin, een handlanger van den aartshertog en gunsteling van Lanchals, niettegenstaande zijne vermomming in predikheer, om beter buiten de poorten te geraken, werd aan zijn leelijke tronie erkend, gevangen genomen en in een donker kot gestoken, ‘daer hij noch zonne noch maene en zach’. Terzelfder tijd werd er uitgebeld, dat indien iemand iets te lijden had van de Duitsche soldaten (van Maximiliaan), men deze vermocht dood te slaan. (*Ann. de la Soc. d'Emulation*, reeks 2, deel IX, blz. 84)

De toestand van den aartshertog werd langsom hachelijker,

toen twee brieven van de Gentenaars toekwamen, waarin deze vroegen den persoon van den Roomschen koning wel te bewaeren en zeventien personen, waaronder P. Lanchals, Le Febure, Barradot, Jac. van Ghistele, Joos van Varssenaere en twee abten te willen gevangen zetten, ‘om dieswille dat alle de selve door hunnen quaeden raedt en daedt aen het land van Vlaenderen uitersten schaedelyck hadden geweest; en oock de oorsaeke waeren van den Quaden Dagvaert.’

Men begon dadelijk de opzoekingen naar de opgegeven personen, en vooral naar P. Lanchals, ‘op den welcken de Gemeenten buyten alle andere aldermeest verbitterd waren; maer voor alsnoch en konden sy niemand vinden’. Nochtans had men Maximiliaan doen gelooven, dat Lanchals gevangen was ‘ende dat midts dat hy hem secreet ende abstract gehouden heeft, om zekere tydinghen die by hem quaemen dat Mher Pieter Lanchals ghevanghen soude wezen, 't twelcke nochtans niet waer en was.’ (*Ann. de la Soc. d'Emulation*, reeks 2, deel IX, blz. 82).

Den 6^{n} Februari kwamen de Gedeputeerden van Gent voor Brugge aan en waren van 2,000 man troepen vergezeld. De Bruggelingen wilden wel de Deputatie ontvangen, maar niet het krijgsvolk, alhoewel zij den troepen veel proviand zonden, als brood, vleesch, wijn, bier, kaas en boter. Doch de cipier, Cornelis Mettenye, een aanhanger van Maximiliaan, veinsde uit de stad te trekken en kwam seffens terug, zeggende dat de Gentenaars weigerden het gezondene te aanvaarden, hetgeen hen bij de Bruggelingen hatelijk moest maken. De proviand werd onder de troepen ter Markt uitgedeeld.

Maximiliaan begaf zich ter Markt en vleide de gemoederen, om de Bruggelingen van de Gentenaars af te trekken. Gaande van banier tot banier, bedankte hij elk in 't bijzonder, omdat zij die van Gent niet binnen gelaten hadden, ‘aengezien de Stadt andersints in peryckel soude gestaen hebben’. De aartshertog verwarde hier zich zelven met de stad, voor hetgeen het ‘peryckel’ betrof.

Den volgenden dag werden echter de Gedeputeerden van Gent en 100 man troepen binnen gelaten. Zij gingen post vatten vóór de Halle en deden aanstonds aldaar het schavot oprichten. Men eischte de namen van hen, die aan de ‘Quaeden Dagvaert’ deel genomen hadden en bedreigde, met verbeuring van lijf en goed, degenen die

P. Lanchals, Barradot, Lefebure, Klaas Delft, Adriaan Drabbe en Joos de Hert verborgen of eenigen bijstand verleend hadden. Paul de Baenst en Joris Baert werden onder sterke wacht in de Halle bewaard.

De Gedeputeerden der drie Leden van Vlaanderen kwamen in het huis van Jan Canneel, langs de westzijde der markt, bijeen en het vertoog der Gentenaars gehoord hebbende, bevattende in hoofdzaak de grieven (zie hiervoren blz. 499) werd er besloten den aartshertog en zijne raadsheeren gevangen te nemen, ten einde rekening te bekomen van hun gedrag en bestuur.

Dienvolgens werd Maximiliaan ter markt genoodigd en daar aanzocht ‘ter provisie zyne woonste te houden op Craenenburg, ten huyse van Hendrik Nieulant, d'oude, tot alderstont dat de vyanden van de Gemeente zouden gestraft zyn.’ Dàt beviel Maximiliaan maar half; maar ziende dat het ten tweede male zeer ernstig gevraagd werd, maakte hij van den nood een deugd en trok in Cranenburg(1).

Maximiliaan bleef 14 dagen in Cranenburg gevangen, onder de waakzaamheid der timmerlieden en nadien werd hij overgebracht naar het huis van Jan de Gros, bij de Ezelbrug, waar hij omtrent vier maanden verbleef (*Ann. de la Soc. d'Emulation*, reeks 1, deel IV, blz. 249). Dit huis bestaat thans niet meer.

Zijne Hovelingen en de Wethouders van Brugge, sedert drie jaar in functie, werden insgelijks gevangen gezet, uitgenomen eenige die 's nachts buiten de stad geraakten, o.a. Lefebure en de bisschop van Leon, in Bretagne.

Na eene nieuwe vergadering der drie Leden, op dewelke het overbrengen van Maximiliaan naar Gent geweigerd werd, gingen de

(1) Door een brief der Yperlingen weten wij dat Cranenburg een winkel was van aardewerk, - ‘pottecarie’, schrijven zij. Dat woord wordt heden nog te Yperen gebezigd, om een magazijn van aarden potten, pannen, teljoren, boterpotten, deksels, enz. aan te duiden. - Maar die Hendrik Nieulant was vermoedelijk ook kruidenier, aangezien hij suiker verkocht, zooals men verder in de rekening van Lanchals' uitvaart zien zal. - Kan er hier in den geest der Yperlingen geen verwarring ontstaan zijn, tusschen twee in hunnen uitgang gelijkluidende woorden: ‘pottecarie’ en ‘schuppewarie’, t.t.z. waren, met eene ‘schuppe’ (scheplepel, ‘schepper’) geschept en besteld? De twee woorden bestaan nog te Yperen en worden zelfs veel meer gebruikt dan ‘aardewerk’ en ‘kruidenierswaren’; doch, onze veronderstelling valt, indien H. Nieulant te gelijk in ‘pottecarie’ en in ‘schuppewarie’ deed.

Gedeputeerden gezamenlijk tot hem en zegden dat zij hem onbekwaam achtten, om verder de voogdij zijns zoons waar te nemen en dat zij er zelven in gingen voorzien.

Intusschen was het volk naar het Prinsenhof geloopen en had er twee ‘serpentinen’ (soort kanons), lansen, looden hamers, ijzeren haken, lederen ladders, tonnen en vaten met stroppen en koorden gevuld, enz., ontdekt en zag daarin - niet ten onrechte, wellicht - het bewijs, dat Maximiliaan bij de eerste gelegenheid een verraderlijken aanval tegen de stad zou beproefd hebben. Die ontdekking bedaarde natuurlijk de gemoederen niet. Derhalve werden de belooningen, voor het aanbrengen van Lanchals, van Delft, Drabbe en de Hert, met de helft verhoogd; met bijvoeging dat, ‘indien sy in eenige kercken of kloosters versteken waeren, met kennisse van de Oversten men deselve plaetse aenstonds zoude omverre werpen en vernietigen: andersindts, dat men alle die daar af geweten hadden, met het sweerdt soude straffen’, (Custis: II, 298-322. Beaucourt: I, 178-188).

Eenige vroegere wethouders werden aan een verhoor onderworpen, ter markt geleid en ten aanzien van eenieder gepijnigd; zelfs de vroegere dienaars van Lanchals kwamen zeggen, dat zij door hunnen Meester gewapend geweest waren, tijdens de ‘Quaeden Dagvaert.’

Die bekentenis maakte het volk nog woedender en andermaal werden de hoofden der plichtigen op grooteren prijs gesteld. ‘En de coninc daer wezende, es gebrocht ghevanghene Jan van Nieuwenhove, watergrave, daer dat terstondt, in de presentie van den coninc, diversche personnagien te diversche sommen van penninghen ghestelt, daer dat Pieter Lanchals, donfangere[1] ende noch een[2] ghestelt waren CL liv. gr. ende andere te CXXV 1.v. men zeit oock dat de hofmeester terstondt gevrought was ende dat by eenen van zyne dienaeren ghevanghen was.’ (*Ann. de la Soc. d'Emulation*, reeks 2, deel IX, bl. 80).

Intusschen heerschte er een waar schrikbewind: gevang, pijnbank en schavot werkten voortdurend en vonden hunne slachtoffers in partijgangers van Maximiliaan: Victor Huyghens, Gillis Smout, Jan

(1) De ontvanger R. Lefebure.
(2) Th. Barradot, geboren Burgondiër, raadsheer des konings.

van der Brugge, Gillebert d'Homme, Jan van Nieuwenhove, Pieter Daris, Willem Houtmark. De vijf laatsten, alvorens te sterven, bekenden de inrichting van de ‘Quaeden Dagvaert’ vooraf geweten te hebben en er door opstoking van Lanchals en anderen aan deelgenomen te hebben. (Custis: II, 312-346. Beaucourt, I, 189-200). Jan van Nieuwenhove, tijdens zijne tweede pijniging, beschuldigde Lanchals, de Fèvre (Lefebure?), van Delft, Barradot en de Hert, als zijnde degenen wier gedrag het meest ‘opentlijk’ geschied was, in hetgeen de verkwisting der stadsgelden betrof (J. Gailliard; *Inscriptions funéraires de l'Eglise N.D.* blz. 389).

Op 5^{n} Maart werden eindelijk de stadsrekeningen van Brugge in 't openbaar afgelezen en het volk was verontwaardigd over de vele nuttelooze uitgaven van persoonlijken aard, welke Lanchals, Burgemeesters en Wethouders door de stad deden betalen. Deze was verscheidene sommen schuldig waarvan de aflossing nog niet had plaats gehad, zoodat men vond dat ze in de jaren 1485-1486 niet minder dan 22.000 pond gr. ten achteren gegaan was. De ontroering steeg ten top en de woede van het volk tegen Lanchals en zijne trawanten vermeerderde dag aan dag. Een toeval zou echter welhaast tot de aanhouding leiden.

De Bruggelingen hadden reeds onderscheidene malen aaneengebonden sparren of persen en tonnen over de stadsgrachten vinden liggen, langs waar plichtigen of verdachten des nachts uit de stad gevlucht waren. Nu vernamen zij, dat bij een pachter van Male een dergelijk toestel - ‘een engien of instrument van quartkins[1] met barderen[2] aan mencanderen gheclist’, - gereed stond, om Klaas van Delft, oud pensionnaris van Brugge en schoonzoon van den watergraaf Jan van Nieuwenhove, langs de Carmersveste ongemerkt uit de stad te laten. De Bruggelingen hielden den pachter aan, ondervroegen hem en dit had de gevangneming van Klaas van Delft ten gevolge (10^{n} Maart 1488), die op zijne beurt verklaarde, den zaterdag te voren, in het Augustijnerklooster genoenmaald te hebben met Pieter Lanchals. Men liep dadelijk en in groote getale naar het klooster, maar Lanchals daar niet vindende, hield men den prior en vijf of zes

(1) Kwartvaatjes of - tonnekens.
(2) Van “bard” = ongeschaafde plank.

paters aan. (*Ann. de la Soc. d'Emulation*, Brief XXI, reeks 2, deel IX, blz. 52; ook blz. 116-117. - 10^{n} Maart 1487 (n. st. 1488).

Nieuwe woede tegen den ontsnapten Lanchals. De Yperlingen schreven in hun brief XXVII, van 16^{n} Maart 1487 (n. st. 1488) aan de Wethouders hunner stad: ‘Want te diversche stonden zekere voorgheboden ghedaen gheweest hebben, binnen deze stede van Brugghe, dat alle de ghone, die Mer Pieter Lanchais huusden of hoofden, dat men zulken hangen zoude uut huerlieden deure, ende huerlieden huusen raseren’ enz. Eene belooning van 150 p. gr. en eene levenslange rente van 6 p.gr. werden uitgeloofd, aan hem die Lanchals kon aanhouden, of tijdingen aanbrengen die tot de aanhouding konde leiden. (*Ann. de la Soc. d'Emulation*, reeks 2, deel IX, blz. 132-133).

Klaas van Delft, gepijnigd zijnde, verklaarde dat men bij Jan de Taye, gewezen klerk van den Bloede, een boekje zou vinden, bevattende de omstandigheden en de namen der plichtigen aan de ‘Quaeden Dagvaert’. J. de Taye, zelf in 't gevang, leverde bewust overtuigingsstuk en verklaarde het op bevel van Lanchals en J. van Ghistele geschreven te hebben, iets wat hij, als hunner afhankelijk, niet weigeren kon. Daardoor ontsnapten van Delft en de Taye aan 's beuls zwaard.

Eindelijk legde men, dank eene verklikking, de hand op Lanchals.

N. Despars, en na hem Custis, Beaucourt en Kervyn, zegden dat hij verborgen zat bij Jan van den Keere, mutsenmaker, in de Carmersstraat; maar de Yperlingen - en die zullen het wel juist geweten hebben, vermits zij zich te Brugge bevonden, - in hunnen brief XXVII, zeggen dat het in den Berg van Barmhartigheid was, parochie St-Gillis. ‘Uut welcken es ghebuert dat Lanchals voors. ghister avent ontrent den vij hueren ghevanghen was, in den Lombarde, op St-Gillis, daer hy hem altyts ghehouden heeft. Dewelcke ghevanghen zynde, al zulke roepinghen ende crysschingen als alomme in allen straeten waeren, binnen de stede van Brugghe, van de kinderen roepende: ‘Lanchals es gevanghen’ en ware niet scrivelijck; in zulcker wyze dat ic meene dat binnen een vierendeels van der huere, ende min, de stede vol was. (*Ann. Emulation*, reeks 2, deel IX, blz. 52 en 133).

De gewezen schout werd ter Markt gedreven, waar de gemeenten al hun geschot van blijdschap losten, onder den klank der trompetten en het geroffel der trommels. Van banier tot banier werd hij rondgeleid, ‘waer hem menigvuldige schimpwoorden ende lasteringen aengeseid wierden.’ Sommigen heetten hem ‘levereter’: anderen, zijn woord aan de Duitsche soldaten herinnerd, schreeuwden: ‘Vaert wel, schuytken, houf! houf! Dat waeren uwe roepen, waerent niet? Hoe vaert gy nu? Houdt daer die fyge[1]. Gy zult nu zelve eerst den pynbanck proeven, die gy hebt doen maecken, gy ongenadige boeve als gy zyt.’ Lanchals, sterk in het ongeluk en zelfs een weinig hooghartig, antwoordde: ‘Waere het saeke dat ick met menschen van reden te doen hadde, ick soude my genoeg konnen verontschuldigen.’ Hij werd in de gevangenis, onder sterke wacht, gesloten en met zware boeien bevracht.

's Anderendaags, 18^{n} Maart, werd de oud-schout in het park, vóór de Halle, gebracht en gepijnigd op de pijnbank, welke hij zelf te Brussel had doen vervaardigen, in het begin dat hij schout was en welke nog nooit voor iemand anders gediend had. 't Was eene verfijning van wreedheid, bij het volk van Brugge!

Lanchals hield het twee uren uit, van tien tot twaalf, en verklaarde toen alles te willen zeggen, als men hem tijd liet tot morgen, om zich alle omstandigheden te herinneren. Dat werd hem toegestaan. Den volgenden dag, 19^{n} Maart, werd hij andermaal op het foltertuig gelegd; doch welhaast sprak hij: ‘Liever als die pyne nog eens te te lyden, die ick gister geleden hebbe, soo sal ick van alles de regte waerheid seggen en belijden.’ Hij deed het, op de pijnbank gezeten, en werd terug in de Halle gebracht. ‘Naer dat Mher Pieter Lanchals, zeggen de Yperlingen in hunnen brief XXVIII, van 20^{n} Maart 1487 (n. st. 1488), ghister naer den noene noch eens ghepynt was, zo was daer in t' scheeden, zoo ic verstaen hebbe, ghezeidt dat men al d'oude wethouders ontslaen zoude.’ (*Ann. de l'Emulation*: reeks 2, deel IX, blz. 135).

Het was Lanchals stellig geen voordeel, dat men juist Jac. van Ghistele, heer van Dudzeele, vóór hem onthoofde, ondanks het smeeken zijner vrouw en zijner twee jonge dochtertjes; want deze

(1) Schimp op Maximiliaan, wien Lanchals trouw gebleven was.

beschuldigde zeer ernstig den gewezen schout van plichtverzuim en geldverduistering. Dit verhaastte dezes vonnis, dat den 22^{n} Maart voltrokken werd. Men haalde den plichtige uit het beluik der Halle, waar hij sedert zijne folteringen ‘gelegen’ had en bracht hem ter Markt, vóór de Heeren, Rechters en Gedeputeerden, waarna Pieter Schoutharinck, ‘die clerck van den Bloede’, het vonnis met luider stem aflas, met het volgende aanvangsformulier: ‘dat hy, Pieter Lanchals, verkent ende beleden hadde, by zynen vryen eyghene wille, buyten alle pynen, echte van vanghenesse ende banden van isere’,[(1)] enz. Ziehier wat Lanchals ten laste werd gelegd:

1. Dat hij gedoogd had, dat de Duitsche soldaten veel kwaad deden aan Gentenaars en landslieden;

2. dat hij, met de abten van St Bening en St Bertin, Jac. van Ghistele, Barradet, Lefebure, e.a. den koning slechten raad gegeven had, ter schâ van het land en de stad Brugge;

3. dat hij, zonder oorlof, geldleeningen had aangegaan;

4. dat hij nieuwe ‘pointingen en settingen’ had helpen voorstellen en uitvoeren, zonder toelating der Gemeente;

5. dat hij zijn best gedaan had, om Duitsch peerdevolk en ‘henewiers’ (Henegouwers) in de stad te brengen, om ze te ‘overvallene ende te niete te doene’;

6. dat hij de Brugsche gezanten, van Gent teruggekeerd, aangespoord had de volle waarheid niet te zeggen;

7. dat hij aan de dekens van timmerlieden, wollewevers, scheerders en schippers de namen van de voornaamste muitelingen gevraagd had om deze te straffen;

8. dat hij een der voornaamste inrichters en aanvoerders van de ‘Quaden Dagvaert’ geweest was;

9. dat hij oorzaak was dat geen leenen in Holland en Zeeland

(1) Er ligt iets terugstootends en bittere spot in dit formulier. Welhoe, men legt de menschen, onplichtig óf plichtig, op het foltertuig en pijnigt ze onbarmhartig en gruwelijk, tot ze, uitgeput door lijden en smart, alles bekennen wat hun beulen van hen verlangen; en daarna komt men in hun vonnis bevestigen, dat zij, uit vrijen wil en buiten alle pijnen, hunne (zoogezeide) misdaden bekend hebben! - De vonnissen van Jac. van Ghistele, Jacob d'Heere, Jan van der Brugge, Joris Ghyselin, Pieter Daris, Victor Huyghens, Guilbert d'Homme, enz., vangen allen met dezelfde bewoordingen aan.

meer aan vrouwen toekwamen, maar wel aan den Roomschen koning;

10. dat hij, niettegenstaande ‘dat tgeldt doen quaet crycks was’, tachtig duizend gouden kronen aan den keizer Frederik, van Duitschland, geschonken had, toen deze te Brugge gekomen was.

‘Om alle welcke redenen hy veroordeelt wierdt - in naam van den onbejaarden hertog Philips en geenszins in Maximiliaan's naam, - te worden onthalst, syn lichaem gevierendeelt en het hooft gesteken op een pinne boven de Gentpoorte.’

Lanchals viel op de knieën, biddende ootmoediglijk om gratie en om zijn leven lang in een toren te mogen opgesloten blijven; maar de rechters antwoordden, dat de justitie haren loop volgen zou; ook de smeekingen zijner vrouw, Cath. van Poucke, en zijner bastaarddochter, Charlotte Lanchals, hielpen niets.

Hij klom op het schavot en liet zich ontkleeden; doch een ‘zwaerdeken’ de gouden ketting - een geschenk van Maximiliaan, - die de veroordeelde om den hals droeg, afgenomen hebbende, zoo zeide hem Lanchals: ‘Heer Dekene, ghy weet wel dat eenen poortere van Brugghe geen lyf ende goedt te gelyck verbeuren en mach’, en de ketting terug genomen hebbende, reikte hij ze den biechtvader, Lodewijk Witkin, over, om ze aan zijne vrouw te overhandigen.

Hij werd nu ontkleed ‘tot in zyn lynwaet’, en biddende ‘dat duer dat bitter lyden ons liefs Heeren Jesu Christi’, zijn lichaam in het gewijde zou mogen begraven worden, zoo gaf hij ‘hem zelven zeer ghewillichlick ter doot’. Zijn hoofd werd op eene ‘hooghe peertse’ ter Gentpoort uitgestoken en zijn lichaam - in plaats van gevierendeeld - in O.L.V.-kerk begraven.

Als bij tooverslag, na de strafuitvoering van Lanchals, schenen de gemoederen te bedaren, of althans waren ze niet meer tot zulken hoogen graad van verbittering gestegen. Ook de Bruggelingen gingen het te kwaad krijgen: Krijgsvolk uit Brabant werd gezonden om den Roomschen koning te verlossen, maar er werd goede wacht bij gehouden; de bevelhebber der kasteelen van Sluis dreigde op zijne beurt de Bruggelingen en Duitsche soldaten kwamen tot vóór de stadspoorten; de hongersnood was nakend. De Gentenaars wilden zich andermaal van Maximiliaan verzekeren, doch die van Brugge verkozen hem alleen te bewaken, wel bevroedende wat eerstgenoemden in hun schild voerden.

De ambachten trokken van de Markt naar hunne haardsteden terug, na eerst de twee schavotten en de pijnbank van Lanchals verbrand te hebben; insgelijks legden ze hunne wapenen neder, waarmede ze zes weken op de markt gestaan hadden, in de hoop eenen goeden vrede te bekomen.

Vreemde vorsten en zelfs de Paus hadden dringend de loslating van Maximiliaan gevraagd, zoodat de Bruggelingen, benauwd, het oorbaar achtten, niet langer aan die eischen en wenschen te wederstaan en den vogel zijne vrijheid terug te schenken. Wel trokken de Gentenaars wat tegen; maar de Bruggelingen beriepen zich op de ‘overvoysinge’ (meerderheid van stemmen) van Brugge en Yperen tegen Gent, tot eindelijk de vrede den 10^{n} Mei geteekend werd en Maximiliaan den 16^{n} derzelfde maand losgelaten.

V.

Lanchals moet een man geweest zijn van ongekende wilskracht en karaktersterkte. Dat blijkt namelijk uit het testament, dat hij in de gevangenis schreef, eenige uren vóór zijnen dood, toen hij door zijne folteringen der vorige dagen uitgeput, en gemarteld was door de gedachte van zijne aanstaande terechtstelling; men is verwonderd hoe iemand, in zulke nare en plechtige oogenblikken tevens, nog zijn ‘verstand bijeen houdt’ om zich met zulke, dikwijls nietige zaken bezig te houden.

Het stuk berust in het archief der O.L.V.-kerk te Brugge, onder litt. E, n^{r} 11 en beslaat 396 regels kleinen tekst; het voorziet de kleinste bijzonderheden, welke hij zelf wenscht te regelen, zoowel voor hetgeen hij te goed heeft op de stad en op den koning, als voor de giften aan de kerken voor zijne zielezaligheid: eene bonte mengeling van het tijdelijke met het eeuwige! Zelfs aan de weduwen en aan de weezen, van onder zijn schoutschap gehalsrechte personen, doet hij giften in geld of in natura, hetgeen zou laten veronderstellen dat hij bewuste terechtstellingen beklaagt of tracht te vergoeden, in de mate van zijn vermogen.

Na de inleiding (woorden van het Kruisteeken en eene aanroeping van God, de maagd Maria en alle Heiligen) zegt hij, o.a.:

‘Zoo willic ende begheere mynen voorseyden dooden lichaeme ghedreghen thebbene binnen de voorseyde kerke van Onzen Vrauwen ende aldaer begraeven te zyne in myne capelle in de sepulture die ik aldaer hebbe ghedaen maeken, by mynen eersten wiue’ (Cath. van Nieuwenhove).

Uit die bewoordingen blijkt, dat Lanchals zelf de kapel van St Pieter, waar zijn graf nog is, heeft doen maken, - en niet zijne vrouw, gelijk men het vroeger verkeerdelijk geschreven heeft. Dit is overigens gebeurd den 16^{n} September 1485, toen Lanchals nog leefde en het stuk, welke het bevestigt, staat afgeschreven in het ‘sepultuurboek’, n^{r} 6, folio 114. Misschien was die kapel niet dadelijk voltooid geworden, aangezien eene rekening van het sterfhuis het volgende bevat: ‘Item betaelt XVIIJ in Maerten anno LXXXIX (1489) Cornelis de Bauelare ter causen van de deuren ande tafele in de voorseyde cappelle ende anders daeran gewrocht. V. se. gr.’

Verder lezen wij: ‘Voort begheeric ghefondeirt thebbene een eeuwigh ende eruigh jaerghetyde binnen de kerke van Onzer Vrauwen voorseyt, dat men doen zal alle jaere up den dag van minen begrauene eeuwelick gheduerende, ten hooghen outere met dyake ende subdyakene ende vullen choore, ende wille dat men daertoe coope twintigh scellinghen grooten eruelicker renten tsiaers, wel bezet zynde, die ie der voorseyder kerke gheue ten voorseyden jaerghetydewaerts.’

Den 10^{n} November 1492, werd er voor Jan van Bourgoenje, ‘proost ende capitele van Onzer Liever Vrauwenkerke in Brugghe, 's bisscopsdoms van Doornicke,’ eene fondatie gesticht door Lod. Witkin, Pieter Mettenye en Joris Baert, voor Pieter Lanchals, voor zijne dochter, Kathelyne Lanchals (overleden vrouw van Philips Pinnoc) en voor zijne tweede vrouw, Katharina van Poucke. ‘De voornoemde fundatien, zegt de akt, goddelicke diensten ende alle dandere zaken ende poincten ende articlen byzonder int langhe verhaelt in alle huere leden ende elc byzondere by ons ende by alle onse voorseyde naercommers eeuwelicke ende tallen daghen... onderhouden, ghedaen ende ghecelebreert worden.’ En om nu te toonen, hoe de geestelijkheid van later de verbintenissen van hare voorgangers eerbiedigde en uitvoerde, en welk besef zij had van het

begrip ‘eeuwig en altijddurend’, zij het voldoende te zeggen, dat bij brieve van 11^{n} Augustus 1621, de bisschop Antoon Triest, gezien de onvoldoende inkomsten der kerk, de fondaties van veertig rijke personen, in O.L.V.-kerk begraven, verminderde. Pieter Lanchals en de zijnen waren er onder: de eeuwigheid had voor hen nog geen 150 jaar geduurd! *(Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale, par J. Gailliard. Tome I, deuxième partie. Eglise de N.D. à Bruges*, blz. XXXV).

Doch, keeren we nog een oogenblik naar het testament terug.

Lanchals voorziet het geval dat zijne vrouw zou ‘beurucht’ wezen en regelt den nieuwen toestand, die er uit kan ontstaan. Aan Lod. Witkin, priester, draagt hij op voor zijne kinderen te zorgen en vooral wat het onderwijs van den kleinen Pierkin betreft. Den ‘prochiepape’ schenkt hij 2 p. grooten en den ‘capellaen’ 20 schelling grooten. Aan Charlotte, de vrouw van Klaas van Delft (‘mynder bastaerder dochtre’ noemt hij ze) geeft hij 30 p. grooten. De schout, Pieter Mettenye, mag een paard uit zijnen stal kiezen. Nog worden bevoordeeligd: zijne drie meiden, waarvan er twee bij zijne weduwe mogen blijven inwonen, zijne knechts, de bewakers der gevangenis, de weduwe van eenen armen metselaar, dewees van eenen gehalsrechie op kerstavond, de stadssergeanten, de klerk van den schout, de weduwe van Maerten van Steenlandt en de ‘aerme’ gevangenen in de ‘Donkere kaemer’. Aan St Romboutskerk te Mechelen schenkt hij zijnen zwarten fluweelen ‘keerle’ (mantel), om er eene koorkap van te maken. Eindelijk doet hij restitutie van eenige sommen gelds jegens personen, die in den tijd veroordeeld geweest waren door zijn toedoen of te zijner ‘causen’, en zulks ‘omme de ontlastinghe van myner conscientie’. Dit besluit, *in extremis* genomen, laat het vermoeden rijzen, dat zijne ‘conscientie’ op dat punt niet zuiver was.

Als voogden over de kinderen werden aangesteld: Jacob Gheerolf, langs de vaderzijde, en Jan van Nieuwenhove, langs de moederzijde, en, in geval van overlijden van dezen laatsten, Jan de Boot. De testamentuitvoerders waren: De priester Lod. Witkin, de schout Pieter Mettenye, zijn schoonzoon Klaas van Delft, en Joris Baert. Zij kregen elk voor hunne taak, bij de zakenvereffening in het sterfhuis, eene zilveren schaal, met de wapens van den gewezen schout.

Bij het testament was nog een stuk gevoegd, waarin Lanchals het volgende boekstaaft:

1. Nota over de ‘Renten die ic (hij) hebbe’ in Vlaanderen, Holland en Zeeland;
2. ‘Andere sculden die my de coninc sculdigh es’;
3. Lijst der waarden, welke Casin Pierins en andere ‘tresoriers’ der stad Brugge in handen hebben en welke Lanchals toebehooren.

Hij beklaagt zich bitter over de onrechtvaardigheid der Brugsche Magistraten en eindigt met dit protest: ‘Ende dit onder tdeksel dat zy segghen dat ic de stede sculdigh zoude zyn ij^{m} (2000) lib. gr. dat niet en is, want ie niet eene mite[1] sculdigh ben der stede. Ic hebbe begheert den petitien te hebbene, omme daerup te verandwoorden binnen minen levenden live, het en heeft my niet mueghen ghebueren; zy hebben den clercq van den scoutteeten ghegheuen eene memorie angande myne sergeante ende scouteetenschap van Brugge, daerup ie verandwoord hebbe, gelyct men bevinden zal by der zelver memorie gheteekent met mynder hant. Actum XXIJ in Maerte anno LXXXVIJ (oude stijl). Aldus gheteekent

Lanchals.’[2]

VI.

Lanchals bewoonde een groot huis, waaraan een talrijk dienstpersoneel gehecht was. Hij bezat *steenen* huizen (teeken van rijkdom, aangezien de armen destijds in houten krotten woonden), hofsteden, landerijen, weiden en had renten op talrijke eigendommen. De giften in zijn testament (we waren er verre af, ze alle op te geven) waren talrijk. Hij was creancier van zijnen koning en van de stad Brugge. De vereffening van zijn sterfhuis, door Lod. Witkin, duurde drie jaar hetgeen eene gedachte geeft van de belangrijkheid der taak, dezen opgedragen. Zijne rekeningen zijn zeer uitgebreid, maar kunnen hier onmogelijk *in extenso* weergegeven worden; stippen wij nochtans eenige uittreksels aan, die van den welstand van Lanchals een denkbeeld geven.

(1) Zeer klein geldstuk van geringe waarde.

(2) *Inscriptions funéraires et monumentales*, door J. Gailliard, 1e deel blz. 343-344

Aldus bracht eene gouden ketting, door Jacob Gheerolf verkocht, de som van CV lib. gr. viij sc iiij den. gr. op. Vermoedelijk was het deze, die Lanchals op het schavot droeg.

De staat van ontvangsten, opbrengst van het verkochte zilverwerk (schalen, kroezen, enz.) vermeldt 580 p. gr. 7 schell. en 11 den. gr.

Verscheidene mannen en vrouwen werden betaald voor het dragen van brieven, ‘missiuen ende een paspoort,’ het sterfhuis betreffende, naar Holland, Zeeland, Brabant en Gent. (De weduwe Lanchals bevond zich in 1489 in Zeeland, waar zij zelve of wijlen haar echtgenoot eigendommen bezat).

Dit alles bewijst den rijkdom van den gewezen schout. Vermoedelijk wekte dit de achterdocht des volks op, dat met kwaad oog zijne inmenging in de zaken der stad aanzag en hem aansprakelijk maakte voor den berooiden toestand der kas. Van de achterdocht tot de beschuldiging is de afstand heel kort. Herinneren wij echter, dat Lanchals tegen die beschuldiging opkwam, in een stuk weinige uren vóór zijnen dood geschreven.

VII.

Slaan wij nu een blik op de kosten van uitvaart. We zullen er slechts eenige van opsommen om hunne eigenaardigheid, andere omdat ze een beeld van den tijd geven.

‘In een sterfhuis komt alles uit’, zegt men gemeenlijk, en dat dat zal ook het geval geweest zijn, met die onbetaalde bakkersrekening, eene schuld betreffende, dagteekenend van Lanchals'... bruiloft. ‘Item betaelt Cornelis Adriaens backere ter cause van broode ende van biere van dat men nog sculdigh was van de brulocht van Mher Pieter Lanchals. ij lib. xiij sc. iiij d. gr.’ Er is hier ongetwijfeld spraak van Lanchals' tweede huwelijk (rond 1484-85, meenen wij); maar toch is het geene eer, met eene onbetaalde rekening, van verscheidene jaren ver, bij den bakker te prijken!

Het is ongelooflijk hoeveel menschen, in dien tijd, afzonderlijk profijt trokken uit de begrafenis van een welstellend persoon:

‘Item betaelt den Frere die het doode lichaeme van mer Pieter voorseyt droughen ter kerekewaert, iij sc. iiij d. gr.’

‘Item betaelt X in hoymaent anno voorseyt den clockluders van Onse Vrauwen van den graue up ende toe te doene als het lichaeme van mer Pieter voorseit begrauen was, vj sc. viij d. gr.’

‘Item betaelt Gillis Markys van dat hy tgraf weder toe maetste als het doode lichaeme begrauen was van mer Pieter Lanchals ende van dat hy de capelle weder paueerde iiij sc. gr.’

‘Item betaelt den ghilde van de drie Santinnen[1] ter cause van de dootscult van mer Pieter voorseit, V sc. gr.’

Verder: aan Augustin Willeman, ‘van laken dat hy leverde ten voorseyden sterfhuuse’; aan Jan Canin, ‘ter cause van zwarte laken daer de zaele ende endcamer mede behanghen was’; aan den waslichtmaker, ‘van zestien handt toortsen ende van al het anderen was’; aan Frans van de Pitte, ‘ter causen van scildrye dienende ten voorseyde uutvaert’; aan de ‘zielewachters, voor huerlieder dienst’; aan de ‘clynckers, van te clynckene den voorseyden uutvaert’.

Kijken we nu eens, wat er op den maaltijd, welke na de begrafenis plaats greep, zoo al verorberd werd. Hadden bloedverwanten en vrienden in de kerk eene ‘zielemis’ gelezen voor den ongelukkigen Lanchals, te huis gekomen deden zij hunnen buik ook een ‘zielemis’. Zij schijnen er ‘niks meê ingezeten te hebben’, dat hun Meester en vriend den schandedood op het schavot gestorven was, veroordeeld door een volk in oproer en te midden van beroerlijke tijden. De man was weg - des te slechter voor hem! - maar daarom verloor de maag haar rechten niet! En te oordeelen naar de betaalde rekeningen, zoowel voor den aard als voor het bedrag, moeten ‘eten en smeren’ aan de dagorde van dien maaltijd gestaan hebben: - van oude Vlamingen kon men al niets beters verwachten!

Aan den vleeschhouwer ‘van al tvleesch dat hy leverde ten huuse ter maeltyt up den dag van den voorseiden uutvaert’; aan den bakker ‘voor al tbroodt dat hy leverde ten huuse van den voorseiden mer Pieter up den dagh van den voorseyden uutvaert’; aan den pasteibakker ‘van het ghebac dat hy leverde ten huuse van den voorseyden mer Pieter... enz.’; verder betaald: ‘van rynsche wyne ende anders die ghedronkene was ten huuse van... enz.’; ‘betaelt van

(1) Rhetorikagild te Brugge.

capoenen ende anderen ghevoghelte van cauwelen sausyse ende ander zaken ten huuse... enz.'; 'betaelt Heinderyc in Craeneburg van sukre van poudre ende anders datter ghehaelt was'; 'betaelt van fighen, rosynen, dadelen, prumen, peeren, van potten, van twee hoet coelen, van groote clauwieren ende van spellen'; 'betaelt. van een thunne dobbelbiers metter assyse'. Die rekening werd gesloten den 5^{n} Sept. 1491, drie jaar na den dood van Lanchals. Of de leveranciers ook zóó lang naar hun geld hebben moeten wachten, hebben wij niet ontdekt.

VIII.

Lanchals werd begraven in zijn eigen kapel, gewijd aan zijn Patroon, Sint-Pieter. Zij is onder het volk bekend gebleven, als de 'kapel van Lanchals', niettegenstaande de tegenwoordigheid aldaar van de grafsteden van twee doorluchtige personen, Karel den Stoute en zijne dochter, Maria van Burgondië.

Het graf van Lanchals bestaat er nog, uit graniet voor het onderste - en geel steen voor het bovenste gedeelte. Twee figuurtjes en zijn wapenschild zijn in dit gedeelte gebeeldhouwd. In eene ogiefvormige ruimte is de plaats voor het grafschrift uitgespaard. Van de tafel is het liggend figuur van den ridder verdwenen; maar in den granietsteen daaronder zijn de reproducties van zijne eigene wapens en die zijner twee vrouwen gekapt(1). Jan van den Poele, de beroemde bouwmeester van het huis der Oosterlingen (1478) en van de absidale kapellen van St Salvators (1482-1527) leverde in 1488 vijf beeldjes voor die kapel en ontving er voor V lib. gr. Die beeldjes zijn zoek geraakt *(Ann. de la S^{te} d'Emulation*; reeks 3, deel VI, blz. 64).

Ziehier het tamelijk lang grafschrift: 'Hier licht begraven mer Pieter Lanchals, rudder, die was in zijn leven raet ende hofmeestre van macximiliaen, conync van den romeynen, die starf den XXII in

(1) *van Nieuwenhove*: Van lazuur met een zilveren schelp en drie gouden palen in top. Helmteeken: tusschen twee vleugels, een natuurlijke luipaard die uitkomt. Wapenkreet: *il y a causes.*
van Poucke: Van goud met een doorgaanden leeuw van sabel: oogen, klauwen en tong zijn van keel.

maerte anno XIIIe zevenetachtetich, de welcke heeft dese capelle doen maeken, ende daer in ghefondeert een capelrie van den choor met een daghelickxse misse; item ghefondeert Sinte Pieters dagh in maerte cleyn principael, item een jaerghetyde den XXII maerte voor mer Pieter Lanchals, met een disch van LX provenen; item een jaerghetyde den VIII^{en} in wedemaent van kathelyne, de dochtre van den voorseyde mer Pieters, de huysvrouwe van phelips pinnoc, met eenen disch van C provenen; item de laetste dagh in Julio een jaerghetyde van Kathelyne van Poucke, de weduwe van den overleden, met eenen disch van LX provenen; item ghefondeert eene solemne feeste ghenaempt vincula petri, met den vullen luminaris in den choor, ende snuchtens een zinghende messe in de capelle ten achthueren. item ghefondeert te synte donaes de feeste van Presentationis van onser vrouwe ende hier groot principael ende heeft al deze feeste ghefondeert processie voor de hooghmesse met inviolata, te weten: nieudagh, dertiendagh, lichtmesse, annunciasie, visitatie, halfougst, de gheboorte, presentatie, de conceptie, kersmesse ende jhestis dagh.'[(1)]

Het archief der O.L.V.-kerk bevat nog enkele stukken, op Lanchals en zijne familie betrekking hebbend. Aldus:

1° Een charter op perkament (litt. E, n^{r} 19), betreffende den verkoop, door den magistraat van Brugge, van verscheidene renten aan Jaak Geerolf en Jaak de Heere, voogden van Pierkin Lanchals (filius Pieter), den 31^{n} December 1491;

2° Een akt (litt. E, n^{r} 19) bevestigt de gift van zekere renten, door de voogden van Pierkin Lanchals (f^{s} Pieter) aan Jan Wouters 'prochiepape' van O.L.V.-kerk, den 18^{n} October 1493;

3° Eene lijst (litt. H. n^{r} 298), onder denzelfden datum, bevattende de opgave der goederen door de kinderen van Pieter Lanchals aan O.L.V.-kerk afgestaan. Den 4^{n} Sept. 1494 kwam Lod. Witkin vóór de Dischmeesters van gemelde kerk, in naam van Philips Pinnoc en van de weduwe Lanchals (geb. van Poucke) en stichtte er een 'eeuwig en ervig' jaargetijde, met brooduitdeeling aan de arme huis-

(1) J. Gailliard: *Bruges et le Franc*, 1860. 4e deel, blz. 97-105.
J. Gailliard: *Inscriptions funéraires et monumentales*, 1866, 1e deel, 2e aflevering, blz. 339.

gezinnen en dito kloosters. (Dit jaargetijde wordt nu niet meer gecelebreerd).

Pierken Lanchals was intusschen een groote Pier geworden; want wij vinden hem getrouwd in 1505, met Jozine Quevins. Den 6^{n} Nov, van dat jaar geven zij oorlof aan Alianis Faelge (Faille) en zijne vrouw, Marie Adriaens Brune, bij hun afsterven, in de kapel van Lanchals, langs de noordzijde, begraven te mogen worden. Den 8^{n} Oct. 1509, kreeg ook Lod. Witkin de toestemming van Pieter Lanchals (f^{s} Pieter) en van Jonkvrouw Jozine Quevins, zijne 'gezelnede', om insgelijks in gemelde kapel te mogen begraven worden, aan de zuidzijde van het graf van Alianis Faelge voornoemd en zijn graf te mogen bedekken met een 'zaercsteen met zyne epitaphie ende wapenen'.

IX.

Lanchals stierf zonder zich eene enkele verklikking te verwijten, zonder zich zelfs aan eenige misdaad plichtig te *wanen.* Hij was het laatste slachtoffer eener schrikwekkende omwenteling.

Het ware voor zijne familie eene weldaad geweest, hadde hij de woede des volks in zijn graf kunnen mededragen; maar het was niet zóó: de Bruggelingen meenden zich te mogen wreken, over de standvastigheid en de wilskracht van den gewezen schout, met zijne nakomelingen te vervolgen. Men zegt zelfs dat de familie, om de smet, die op de naam van Lanchals kleefde, te doen vergeten, oorlof bekwam om hem te veranderen in 'Korthals'[(1)]; maar die bijzonderheid, die wel eerder een woordenspel gelijkt, behoort ook tot de legende, aangezien de familie 'Lanchals' bestond tot in de 18^{e} eeuw: de laatste mannelijke afstammeling, Donatus Maximiliaan Lanchals, stierf den 29^{n} Juni 1729. Nochtans verliet de familie Brugge, in het begin der 16^{e} eeuw, en ging zich in Oost-Vlaanderen vestigen, waar zij na twee eeuwen uitstierf.

Lanchals had zich anders verdiensteljker kunnen maken dan hij het deed: hij was hoveling; hij was vleier; hij werkte in het voordeel van zijn vorst; maar bekommerde zich weinig of niet om het

(1) De naam *Corthals* bestaat te Brugge; ook te St-Kruis, bij Brugge.

volk, waaruit hij stamde. Hij had met beiden kunnen wèl staan: de liefde des volks behouden en terzelfder tijd de vriendschap en het vertrouwen van zijn Meester winnen.

Nederig begonnen zijnde, kende hij beter de noodwendigheden en de eischen des volks dan een edelman, die uitsluitend aan het Hof leeft: hij had als bemiddelaar kunnen optreden tusschen een verblinden Souverein en de verongelijkten.

Wij hebben meermaals zijne dubbelzinnigheid en partijdigheid kunnen nagaan en steeds raadde hij Maximiliaan de uiterste middelen aan, wanneer het zoo gemakkelijk ware geweest, de vijandelijkheden door onderhandeling en overeenkomst bij te leggen.

De Vlamingen van dien tijd, ruw maar rechtvaardig, waren de mannen niet om zulke judasserij te verdragen: de handelwijze van een hunner verbitterde hen ten zeerste. Lanchals bracht zijn Meester in eenen neteligen toestand en hij was de schuld van den dood veler zijner vrienden, volgelingen van Maximiliaan; hij bewerkte zijn eigen schandevonnis. De Vlamingen hadden dorst naar zijn bloed: tot driemaal toe verhoogen zij de belooning, om hem in handen te krijgen; eenmaal gevangen, leiden zij hem ter Groote Markt rond, opdat hij door iedereen bespot en gevloekt worde; zij folteren hem wreed op de pijnbank, welke hij zelf heeft doen vervaardigen; zij weigeren de bede zijner vrouw en dochter te aanhooren; zijn hoofd wordt, als dat van een misdadiger, op een schandpaal ten toon gesteld: zóó wreekt zich het volk jegens degenen die verraad plegen.

Misschien was Lanchals geen dief, zooals men langen tijd beweerd heeft: althans hij teekent tegen die beschuldiging protest aan, in een plechtig oogenblik; maar hij was een dubbelzinnig, een plichtvergetend man, die samenzwoer tegen het volk waaruit hij gesproten was. Hij verloochende het uit gehechtheid aan een vorst - nog een vreemdeling! - zonder te beseffen, dat het eene veel loffelijker taak is met het verongelijkte volk te strijden voor het goede recht. Een welkdanig vorst kon hem of zijne voorzaten tot den adelstand verheven hebben; maar daarom gaf hij hem geen ‘edel’ hart.

Lanchals had zich aan geen manslag, misschien aan geen roof plichtig gemaakt: zijn straf - eerder een bloedige wraak - was dus te streng. Dat zal op het volksgemoed der latere tijden ingewerkt

hebben, vooral na het vertrek zijner familie uit Brugge. De tijd, die veel doet sussen en vergeten, zal ook de grieven tegen den gewezen schout bemanteld hebben en meêwarigheid voor zijne ongelukkige nakomelingen ingeboezemd.

Van daar de sage: de edele zwanen, met den langen hals, die in Brugge's ‘reitjes’ wiegen, zijn eene eeuwige herinnering aan den bedreven moord door de oproerige gemeente. Deze werd veroordeeld, zoo gaat het vertelsel, om die zwanen ten eeuwigen dage in hare grachten te onderhouden, en aldus, door eene schitterende eerherstelling, den gruwel van eene nuttelooze moord terug te koopen. Men zegt zelfs, dat Maximiliaan, eenmaal uit Brugge ontsnapt, die verplichting zou opgelegd hebben aan de boetende stad; doch dat is ook onwaar, aangezien de zwanen, langen tijd vóór Lanchals dood, in de stadswateren leefden.

Zoo lezen wij in den inventaris der archieven van Brugge *(Tafels, 1*e *reeks, Dertiende tot zestiende eeuw;* ontledende tafel door Edw. Gailliard, blz. 103):

‘Zwanen in de stadsgrachten te Brugge:

Van achte zwanen die hem waren ghedaen vanghen in de veste ter stede bouf’[1] Rekening van 1403, deel III. blz. 486.

‘Betaelt de gordinen[2] van ghevanghen thebbene xvj zwanen jn de vesten van der stede’. Rekening van 1474, deel IV, blz. 120.

Die twee jaartallen (1403 en 1474) gaan het jaartal 1488 (Lanchals' dood) vooraf. De zwanen zijn dus in Brugge's vesten niet geplaatst, als boetedoening voor Lanchals' dood, aangezien ze er drie kwart eeuws vroeger waren. Nog eene sage, die... sage blijft! 't Is jammer dat er de poëzie van af is.

MEDARD VERKEST.

(1) Ten behoeve der stad (voor stadsrekening).

(2) Dit woord is bepaald Brugsch en beteekent “dienstmannen”. Het komt waarschijnlijk van het Fransch *gardiens* en mag vertaald worden door *servants.* De teksten, waarin het voorkomt, laten vermoeden dat de gordinen nu eens zelven handwerk verrichtten, andermaal het werk van anderen bewaakten. In dit laatste geval zouden ze dus gelijk staan met de tegenwoordige surveillanten van het werk' of “stadsbazen”, te Brugge.

X.
Bibliographie.

1. *Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale:*
   Reeks 1, deel IV, blz. 230, 248.
   Reeks 2, deel IX, blz. 52, 59, 79, 80, 82, 105, 117, 132, 135, 137, 179, 181.
   Reeks 2, deel X, blz. 118.
   Reeks 3, deel VI, blz. 64.
2. *Inventaire des Archives de la ville de Bruges. Tables.* 1re *Série. Treizième au seizième siècle. Table analytique par* Ed. Gailliard. p. 103.
3. Mr Beaucourt de Noortvelde et de Ter Heyden: *Tableau fidèle des troubles et révolutions arrivés en Flandre et dans ses environs*, 2 *volumes*, 1792. - Deel I: blz. 132, 138, 141, 146, 148, 157, 159, 164, 166, 168, 171, 173, 174, 177, 179, 180, 181, 190-192, 196, 200, 203-204, 207-213, 215, 217.
4. Charles Custis, Heere van Calvoorde: *Jaerboecken der Stadt Brugghe*, 3 deelen, 1765. - Deel II, blz. 234-235, 247, 254, 259, 264, 265, 269, 272, 273, 277, 278, 281, 284, 286, 287, 290-295, 297, 298, 300-306, 310-312, 319, 322-324, 326, 328, 333, 337, 341-349, 352, 355, 358, 361-367, 369-376, 382.
5. Nicolaas Despars (geb. 1522, gest. 1597): *Cronycke van den Lande ende Graefscepe van Vlaenderen*, 2e uitgave, 4e deel, blz. 233, 263, 264, 267, 276, 287, 288, 310, 317, 320, 321, 323, 324, 326, 329-336, 339, 345, 346, 348, 349, 351, 362-366, 371, 376, 381-385, 389-391.
6. Bon Kervyn de Lettenhove: *Histoire de Flandre*. Deel V, blz. 355, 404, 407, 409-413, 415, 420, 425, 426, 428-431, 435, 437, 478.
7. I. Strobbe: *De Brugsche Zwanen*, 1902: blz. 19-32.
8. J. Gailliard: *Bruges et le Franc.* Deel I, blz. 114; deel IV, blz. 96-105.
9. J. Gailliard: *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale, avec des données historiques et généalogiques. Arrondissement de Bruges. Tome premier, deuxième partie. Bruges. Eglise de Notre Dame*, 1866. Blz. XXXV, XLVI, 69, 97, 234, 243, 260, 273-277, 339-347, 349-351, 353, 389, 443, 444, 466, 473, 474, 491, 492, 520.

Over Kogelbliksems.

Buiten de processen van het organische leven zijn weinig verschijnselen zoo ingewikkeld als de meteorologische. En de wetenschap die ze bestudeert, bevindt zich nog immer in de eerste phase harer ontwikkeling, de phase waarin zij nog bijna uitsluitend gebruik maakt van de analytische redeneering. De waarnemingsgegevens, waarover de meteorologie vooral sedert het laatste vierde der voorgaande eeuw beschikt, zijn zeer talrijk; doch ook het aantal der faktoren, die op den gang der verschijnselen een doorslaanden invloed oefenen, is overgroot. Aan de een zijde zien we dus in die wetenschap een proces van vereenvoudiging, van abstraktie aan den gang, dat uit de gegevens der waarneming het gemeenschappelijke tracht te verzamelen, en langs induktieven weg algemeene wetten zoekt op te sporen. In een zekere mate is dat proces, bij voorbeeld voor de regelmatigste verschijnselen, als algemeene dampkringscirkulatie, temperatuur- en luchtdrukverdeeling over den aardbol, enz., geslaagd; zelfs is men verder gegaan, en heeft men de vastgestelde wetten reeds aan algemeene principes kunnen vastknoopen, die buiten het eigenlijke gebied der meteorologie zijn gelegen. Schitterend getuigt zulks van den vooruitgang der meteorologische wetenschap; een overgangstijdperk is stellig voor haar nakend; weldra zullen haar betrekkingen tot de algemeene natuurwetenschap, die haar omvat, helder uitschijnen. Alsdan zal zij over de gansche natuurwetenschap licht verspreiden; want een geheel is niet gekend zonder de kennis van al zijn deelen; des te beter kent men de gesteldheid van een land, van hoe meer van zijn bizondere streken men eene klare voorstelling bezit.

Zoover staat het heden nog niet; en aan de andere zijde dan die welke we komen te beschouwen, zien we in de meteorologie de waarneming met meer en meer bizonderheden voor den dag treden, die we heden nauwelijks, in hun geheel onder den vat van algemeene wetten vermogen te brengen. Van dat getal zijn de kogelbliksems,

waarvan eenieder gehoord heeft als van een der geheimzinnigste verschijnselen der natuur.

Daaromtrent zijn de beschrijvingen, indien niet bepaald schaarsch, meestal zeer onvolledig, en dikwijls weinig betrouwbaar. Zulks is gewis voor een deel te wijten aan de onverwachte verschijning dezer dingen, aan hun zeldzaamheid, aan hun korten duur; maar toch nog meer aan de omstandigheid, dat de waarnemingen schier immer gedaan zijn geworden door onvoorbereide, ja veelal onwetende lieden, die vaak de gewichtigste punten van het verschijnsel niet bemerken of op zijn bijomstandigheden geen acht slaan, die blootgesteld zijn aan zelfbedrog en daaruitspruitende overdrijving. En uit den aard der zaak waren de vakgeleerden toch gedwongen, steun te zoeken bij de leeken, indien zij de resultaten van hun geestesarbeid aan de gegevens der werkelijkheid wilden toetsen.

Desniettegenstaande is, in de laatste jaren, een veel zekerdere inzage in het verschijnsel der kogelbliksems bekomen, dan een kwart eeuw geleden gedroomd werd; en we mogen zeggen, dat het geheimzinnige er eindelijk af is. Nu dat we de volledige oplossing van het vraagstuk der kogelbliksems zoo nabij zijn, zal een bondig overzicht van den sedert den aanvang afgelegden weg den lezer misschien belang inboezemen.

De stelselmatige studie der bliksems werd het eerst door Arago ondernomen.[1] Hij deelde ze in drie klassen:

1° *de vonkbliksems* (zigzag- of lijnbliksems, bliksemstralen), de vorm dien iedereen kent, een smalle, scherp afgeteekende, meestal kronkelende lichtstreep van groote glansrijkheid;

2° *de vlaktebliksems* (vlakbliksems), waarbij geen lichtstrepen te bespeuren zijn, maar waarvan het licht zich integendeel over zeer groote oppervlakten in de wolken uitstrekt; zij zijn niet zeer glansrijk. Ze dienen niet verward te worden met den weerschijn van achter wolken verdoken vonkbliksems[2];

(1) *Sur le Tonnerre*, in Annuaire (Bur. des Long.) pour 1838, 221-618, zie 249-266.

(2) Vonkbliksems geven een strepenspektrum (hoofdzakelijk strepen van stikstof, zuurstof en waterstof, daarnaast ook die van waterdamp, argon, krypton, xenon en neon; dus de strepen der bestanddeelen der dampkringslucht en van den door den vonk ontbonden waterdamp), vlaktebliksems daarentegen een bandenspektrum (stikstofbanden). De vonk der elektrische machines vertoont ook een strepenspektrum, het bussellicht een bandenspektrum.

3° *de kogelbliksems* (vuurbollen), een gansch eigenaardige vorm.

Sedert Du Moncel[1] onderscheidt men een vierde klasse:

4° de *parelsnoerbliksems* (G. Planté's *Eclairs en chapelet*[2] rozenkrans-, parel-, kettingbliksems); zij bestaan in een rij achtereengeschakelde lichtpunten, herinnerend aan de kralen van een parelsnoer.

Later heeft men daar nog bijgevoegd:

5° *de bandbliksems*, die het uitzicht van een breed zijden lint hebben, dat in den wind wappert.

Met deze indeeling zijn echter de waargenomen bliksemvormen lang niet uitgeput; de beschrijvingen wijzen op een onafgebroken overgang tusschen de verschillende ontladingsvormen der dampkringselektriciteit, en in 't bizonder is de verwantschap tusschen de kogelbliksems en de menigvuldige vormen van Elmsvuur[3] niet te loochenen.

De kogelbliksems vertoonen zich als lichtgevende massa's[4], meestal tijdens hevige onweders. Een typisch voorbeeld aanhalen is niet mogelijk[5], want geen twee der tot nog toe met eenige volledigheid

(1) *Notice historique et théorique sur le tonnerre et les éclairs*, par TH. DU MONCEL (Parijs 1857), 52.

(2) *Recherches sur l'Electricite* (2e uitg., Parijs 1883, 200-208); *Phénomènes électriques de l'atmosphère* (Parijs 1888), 60-76.

(3) Elmsvuur noemt men elektrische lichtpluimen (bundelontladingen) en glimlicht, die vooral aan spitse lichamen, als torenspitsen, daknokken, scheepsmasten, worden waargenomen. Men onderscheidt positief en negatief Elmsvuur.

(4) Met dit woord zij niets bedoeld omtrent het wezen van het verschijnsel.

(5) Indien aan den lezer nooit beschrijvingen van kogelbliksems mochten medegedeeld geweest zijn, kan nochtans het volgende drietal korte, op goed geluk af gekozen verhalen, een denkbeeld van het verschijnsel geven:

1. Gedurende een onweer in Juni 1829 zaten drie personen in de keuken eener herberg nabij Montmouth, toen ze plots twee hevige donderslagen hoorden en kort daarop een karmozijnroode vuurbol van de grootte van een crickelbal, door een openstaande achterdeur zagen binnentreden. De bol trok de keuken door, doorboorde een zeef en verliet dan het huis langs de voordeur, zonder het gebouw te schenden, noch de zich daarin bevindende personen te bezeeren (SAUTER, 116).

2. Den 24en April 1887 trok tusschen 3 en 7 uur 's avonds een ongemeen hevig onweder over Mortrée (Orne). De bliksem drong in een huis door den schoorsteen en trad in de straat uit, drie gaten in een muur borend. Achter het huis was iemand in een stal bezig een koe te melken. Een vuurbol kwam langs de deur binnen, ging tusschen de pooten van het dier door, en verdween zonder sporen na te laten en zonder schade te veroorzaken (SAUTER, 66).

3. Op een dag van Juli 1744 dreef een dreigende wolk over Kinfwingsgute. Een boerin was bezig aan den haard te koken, als plotseling de bliksem flikkerde en een vuistgroote vuurbol door den schoorsteen naar beneden kwam, tusschen de voeten der boerin heen ging zonder haar te kwetsen, en zijn weg voortzette, zonder brand te stichten en zonder zelfs het spinnewiel en verschillende andere, op den vloer geplaatste voorwerpen, omver te gooien. Verschrikt liep de boerin naar de deur, maar op het oogenblik, dat ze deze opende, kwam de vuurbol huppelend op haar aan, ging dicht bij haar voeten voorbij, begaf zich in een kamer, die naar buiten openstond, en ging langs de deur in den tuin, dien hij doorliep. Vervolgens drong hij in een schuur, steeg tegen den achtermuur op, en wanneer hij onder den rand van het stroodak aan kwam, flikkerde hij op en verdween met een verschrikkelijke ontploffing, die de boerin in onmacht vallen deed. Daarop stond de schuur in vlam (SAUTER, 78).

beschreven gevallen zijn gelijkaardig. Het zal dus beter zijn de merkwaardigste bizonderheden uit de beschrijvingen te verzamelen[1].

De wezenlijke kenmerken der kogelbliksems zijn, benevens hun gedaante, waaraan ze hun naam ontleenen, hun merkelijke duur en hun langzame beweging. In de meeste gevallen worden zij als bolvormig beschreven, doch zeer zelden met nadruk[2], en vaak worden ze uitdrukkelijk ovaal, ei-, peer-, cilindervormig genoemd; ja, veeltijds zijn ze van volstrekt onregelmatige gedaante, en worden ze als klompen vuur, vlammen, slangen, enz. bestempeld. Zij kunnen ook plat, d.i. schijfvormig zijn[3].

Hun afmetingen zijn zeer veranderlijk; die der ronde kogelbliksems wisselen gewoonlijk af tusschen die van een vuist en van een kinderhoofd; nochtans kunnen ze maar de grootte van een marbol hebben, ofwel, in andere gevallen, grooter dan een wagenrad zijn[4]. Hun randen zijn soms uitgedoezeld[5]. Hun duur wisselt af tusschen een oogenblik en verschillende (3-5) minuten; gemeenlijk bedraagt hij 1 of 2 sekunden; doch deze duur is enorm vergeleken bij dezen der

(1) Alle werken over onweders bevatten beschrijvingen van kogelbliksems. Men raadplege echter vooral de zeer verdienstelijke verzameling van Prof. SAUTER: *Beispiele von Kugelblitzen* (Ulm. 1892).

(2) S. 94, 101, 110, 117. In al de volgende voetnoten verwijst S. naar de verzameling van Prof. Sauter; de getallen duiden de volgnummers der voorbeelden in die verzameling aan. (Naar voorbeeld van Toepler.)

(3) L. PALAZZO (Meteorologische Zeitschrift *20* [1903] 188-189) nam een hartvormigen kogelbliksem waar, 32 cm. lang, 22 cm. breed, en minder dan 1 cm. dik.

(4) Een doormeter van een halven meter is niet zeldzaam. S. 67 haalt een diameter van 5 m. aan; en E. LESS (Met. Zs. *18* [1901], 39), berekent een diameter van minstens 20 m. (!) voor een kogelbliksem, welken hij in de wolken zag verschijnen.

(5) S. 86, 125; PLANTÉ, *Phén. él. & c.*, 228.

meeste vonkbliksems, die zich tot een klein onderdeel eener sekunde beperkt[1]. De kogelbliksems verplaatsten zich, zoowel in vertikale als in horizontale richting, met een snelheid die gewoonlijk vergeleken wordt bij die van een voetganger, een voortgeworpen kegelbol, enz.; soms echter schijnen ze min of meer lang stil te staan, zelden wordt hun snelheid als zeer groot aangegeven[2]. Nu bewegen zij zich in rechte, dan in kromme lijn, of dansen op en neer; menigwerf strijken zij van uit de wolken naar de aarde neder en loopen een eindwegs waterpas op eenigen afstand van den grond; soms raken zij dien en maken dan wel eens sprongen, als een kaatsbal. Somwijlen keeren ze terug naar de wolken zonder de aarde bereikt te hebben; men heeft er ook gezien die uit den bodem schenen op te stijgen[3]. Zij dringen in huis langs den schoorsteen of langs een open deur of venster, en gaan dikwerf heel rustig terug buiten. Ook verschijnen zij plots in vertrekken zonder dat men ze langs waar ook heeft zien binnenkomen. Men heeft ze wel eens door kleine openingen, als een reet of een sleutelgat, zien gaan[4]. Tamelijk dikwijls heeft men ze goede geleiders, als bliksemafleiders, dakgootafvoerpijpen, telegraafdraden, enz. zien volgen, of in waterputten, slooten of moerassen zien verdwijnen; in andere gevallen vermeden zij integendeel goede geleiders; doch meestal schijnt hun loop geheel regelloos te wezen, en zijn de invloeden, die op hun beweging inwerken, niet te ontdekken.

De kleur der kogelbliksems wisselt af tusschen de verschil-

(1) Metingen van den duur des bliksems zijn sedert Wheatstone (1834) meermaals gedaan geworden. Volgens K.E.F. SCHMIDT *(Beobachtungen über die Leuchtdauer der Blitze*, Elektrotechnische Zeitschr., *26* [1905], 903-904; *Dauer der Blitzentladungen*, Meteorologische Zeitschrift, *22* [1905], 362), zijn er: 1. bliksems die minder dan 1/5000 sek. (zelfs minder dan 1/35000 sek.) duren; 2. bliksems die oscilleerend zijn met perioden van ca. 1/1000 tot 1/2000 sek., en waarvan het aantal waarneembare perioden 7-8 kan bedragen; 3. bliksems waarvan de duur 1/200 sek. overschrijdt. Het ware nuttig de proeven uit te breiden; want er zijn bliksems die een merkelijk deel eener sekunde aanhouden, ja zelfs een heele sekunde (vgl. o.m. W. PRINZ, *Observations d'éclairs*, Ciel et Terre, *26* [1905], 249-255). De vlakbliksems, die uit een reeks elkander zeer snel opvolgende bundelontladingen bestaan (vgl. O.N. ROOD, *Observations on the duration and multiple character of Flashes of Lightning*, American Journal of Science, III, *5* [1873], 163-170), kunnen ook eenen aanzienlijken tijd duren.

(2) S. 91. GOCKEL *(Das Gewitter*, 2e uitg., Keulen 1905, 43) haalt een snelheid aan van 30 m/s; S. 166 een van 240 m/s. (?).

(3) S. 75, 76, 131.

(4) S. 98, 147.

lendste schakeeringen van wit, geel, rood, blauw, violet en purperrood. Hun glans is dikwijls verblindend; in de meeste gevallen echter door het oog goed te verdragen. Nu en dan bezit de vuurbol meer dan één kleur, of vertoont hij vlekken[1]. Somtijds stralen de kogelbliksems een voelbare warmte uit[2], somtijds geen[3]; niet zelden verzengen of ontsteken ze brandbare voorwerpen die zij aanraken. Vaak laten zij een sissend, krakend, ratelend geluid hooren; ze kunnen ook volkomen geruchtloos zijn[4]. Menigmaal vertoonen zij een snelle aswenteling[5], ja ook inwendige bewegingen (waartoe ook vonkspatting dient gerekend); altemet verdeelt zich de bol in stukken[6], in andere gevallen vereenigen zich integendeel verschillende bollen tot één[7]. Nu eens gloeit hun baan na[8], dan weer niet[9].

Soms nemen ze stilaan aan volume af[10], soms ook toe[11].

Zij schijnen zeer zeldzaam te zijn[12] en doen zich gelijktijdig

(1) S. 17, 86, 94, 111, 115, 125; Meteor. Zs. *13* (1896), 189.
(2) S. 117.
(3) S. 89.
(4) S. 61, 140, 155; GOCKEL, l. c. 46.
(5) S. 138, 139, 140, 141, 148; PLANTÉ, *Phén él.*, 202; C.V. ZENGER, Comptesrendus des séances de l'Académie des Sciences, *109* (1889), 294. EVRARD et LAMBOTTE, *Cinquième note sur les observat. des coups de foudre en Belg.* (Bull. Soc. belge d'Electriciens 1889), bl. 34 v.h. separaat; Evrard (1e) *Note* etc. bl. 8 (1885). REIMANN heeft een kogelbliksem waargenomen, die om een horizontale as wentelde (Meteor. Zs. *13* [1896], 25).
(6) S. 8, 9, 15, 16, 29, 30, 88, 128, 132, 135, 142, 156.
(7) S. 158; GOCKEL l.c. 43.
(8) S. 69, 95, 136. In de twee laatste gevallen was de kleur van het nagloeien de komplementaire van die der vuurbollen. Het was misschien een physiologische werking en geen echt nagloeien.
(9) S. 107, 108.
(10) S. 21, 139, 211.
(11) S. 111, 112, 132, 148.
(12) De bliksems die de aarde treffen zijn betrekkelijk zeer schaarsch. Welnu, slechts in een zeer klein aantal der waargenomen gevallen zijn deze bliksemslagen van kogelbliksems vergezeld. We bekomen bijv. uit de 6 noten van Evrard en Lambotte de volgende getallen: slechts in een zeer klein aantal der waargenomen gevallen zijn deze bliksemslagen van kogelbliksems vergezeld. We bekomen bijv. uit de 6 noten van Evrard en Lambotte de volgende getallen:

JAARTAL.	AANTAL BLIKSEMSLAGEN IN BELGIE.	AANTAL KOGEL-BLIKSEMS.
1884	102	2
1885	122	4
1886	275	10
1887	93	4
1888	229	7
1889	322	7

Zulks geeft gemiddeld 345 kogelbliksems op 10,000 bliksemslagen.
Alhoewel het niet uitgesloten is, dat menigmaal kogelbliksems onopgemerkt voorbijgaan, zal men moeten erkennen dat zij een uiterst zeldzaam verschijnsel uitmaken.

meestal in uiterst gering aantal voor; evenwel zijn er onweders, orkanen, enz., buitengewoon rijk aan kogelbliksems[1]; ja men heeft er waargenomen waarin de bliksem uitsluitend deze gedaante aannam[2]. Van tijd tot tijd komen ze groepsgewijze voor, en kunnen dan in opzicht van vorm, grootte, glans, kleur, enz., onderling groote verschillen opleveren. Niet immer komen ze naar de aarde neer; men heeft ze menigmaal in de wolken zien verschijnen.

In zeldzame gevallen heeft men er bij onbewolkten hemel aangetroffen[3]. Zeer vaak ontwaarde men vuurbollen, nadat de bliksem ergens had ingeslagen, en meest schijnen zij door een gewonen bliksemstraal te worden ingeleid; doch er zijn ook gevallen dat het vaststaat, dat de kogelbliksem van geen merkbaren gewonen bliksem was voorafgegaan[4].

Nu eens vergaan zij heel rustig, met gering of in 't geheel geen geluid; dan weer ontploffen ze met oorverdoovend geknal, ja ook onder hevig opflikkeren[5]; en dan zijn ze gevaarlijke dingen, want in dat geval richten ze, volgens omstandigheden, al de verwoesting van een gewonen bliksemslag aan: vernieling, brandstichting en doodslag. Men zag zelfs wel eens uit den bol, bij deze ontploffing, vonkbliksems te voorschijn komen[6].

De kogelbliksems vertoonen zich zoowel in den zomer, den tijd vooral der warmte-onweders, als in de wervelonweders van den winter, en in dit laatste jaargetijde is hun betrekkelijk aantal niet geringer dan in de warme maanden. Zij verschijnen zoowel binnenshuis, als in steden, op het vrije veld, in het woud, op hooge zee. Aan bepaalde landstreken zijn ze evenmin gebonden[7].

(1) S. 69 (hoos), 119 (onweer); PLANTÉ, *Phén. él.*, 201 (orkaan).
(2) S. 149; GOCKEL, *l.c.* 53.
(3) S. 48 (onweer, doch gedeeltelijk onbewolkte hemel), 54 (id.), 74 (zonneschijn, wolken), 94 (na onweer, klare hemel), 95 (op onweersdag, doch geen gelijktijdig onweer), 108 (klare hemel), 140 (geen onweer, klare hemel, doch storm in de nabijheid), 170 (klare hemel).
(4) S, 22, 83, 91, 149, 151, 152; GOCKEL, *l.c.*, 53.
(5) S. 78, 92, 104, 119, 156; GOCKEL, *l.c.*, 45.
(6) S. 90, 107, 124; GOCKEL, *l. c.*, 47, 48.
(7) Natuurlijk dienen die streken, waar de onweders zelf zeldzaam zijn, uitgezonderd: de poolstreken, Egypte, Arabië, de kust van Peru, enz.

Alhoewel de kogelbliksems in de Oudheid niet onopgemerkt zijn gebeleven[1], is het slechts op het einde der 18e eeuw dat zij de aandacht der geleerden begonnen te vestigen. Zij werden dan echter niet zelden met de aerolieten (luchtsteenen) verward[2]. Nadat men ze van deze had leeren onderscheiden, stonden zij gansch afgezonderd daar, als een der raadselachtigste verschijnselen der natuur. Niets was bekend, dat, zelfs oppervlakkig, met hen eenige gelijkenis bood. Hetgeen men niet verklaren kan is men bijna altijd geneigd te loochenen. Zoo gebeurde het met de zonnevlekken, met de aerolieten. Zoo is het ook met de kogelbliksems geschied. Men meene niet dat we heden die neiging zijn los geworden: welke tegenstand heeft de erkenning der radioaktieve omvormingen en zelfs van het zelfstandig bestaan der radio-elementen in den jongsten tijd niet in den weg gestaan? De negeerende kritiek veroordeelt *ex cathedra* al wat niet past in het raam der aanschouwingen in zwang. Men wachte zich echter deze tendentie onbedingd te laken[3]: zij is de uiting van dien geest van konservatisme, die den mensch is aangeboren, en die, wanneer hij niet wordt overdreven, voor diens vooruitgang niet minder heilzaam is, dan stoutheid van verbeelding en kinderlijk vertrouwen in nieuwe, onbekende dingen. Hij hoedt ons voor wilde, onberedeneerde vooruitijling der wetenschappelijke imaginatie, en is uit dien hoofde de waarborg van het zekere, gestadige voorwaartsrukken onzer wetenschap. Heeft hij nu en dan vertragend gewerkt, dan is dat steeds

(1) Vgl. voor literatuur van het onderwerp TH. HENRI MARTIN, *La Foudre, l'Electricité et le Magnétisme chez les Anciens* (Parijs 1866), 178-179, 187-188; GR. FOUGÈRES, art. *Fulmen*, in CH. DAREMBERG & EDM. SAGLIO'S *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, 2*, II (Parijs 1896).

(2) De verwarring van bolieden en aerolieten met den bliksem stamt van de Grieksch-Romeinsche Oudheid; vandaar de naam *dondersteenen*, aan de meteorietstukken gegeven.

(3) De vooruitgang der wetenschap vordert kritiek en vorsching beide; en het is onontbeerlijk, dat nieuwe ideeën en stellingen niet zonder vuurproef worden toegelaten. Men denke slechts aan de Marskanalen, aan de intramerkurieele planeet, aan de N-stralen, en tal van andere dingen, die ofwel valsch gebleken, ofwel niet uitgemaakt zijn. Het is onze natuurlijke neiging tot konservatisme, die ons op onze hoede doet zijn voor nieuwigheden, zoolang als niet bewezen is dat zij recht hebben op een zelfstandige plaats in het systeem onzer begrippen. Die geest is niet verderfelijk; doch wel de geest van dogmatisme, welke den vooruitgang dwarsboomt, en die bij voorbeeld, bij den val der School, de hatelijke behandeling van Galileï en Giordano Bruno heeft ingesproken.

geweest met het groote voordeel, dat de wetenschap het door haar veroverde gebied slechts in zeer zeldzame gevallen weer prijs moest geven.

Zoo heeft men dan ook de kogelbliksems uit den weg willen ruimen door ze voor gezichtsbedrog te verklaren, en wel bepaaldelijk voor nabeelden van glansrijke, gewone bliksems, welke in hun eigen richting zouden waargenomen geweest zijn[(1)]. Maar hoe dan uitgelegd, dat de waarnemers niet getroffen werden? Overigens, indien de kogelbliksems nabeelden waren, en zij in die hoedanigheid de bewegingen van het oog volgden, zou dan ooit een waarnemer zich hebben ingebeeld, dat het verschijnsel zelfstandig zijn weg aflegde? Verder zou de verandering van intensiteit en kleur van het licht der kogelbliksems in vele gevallen niet te verklaren zijn[(2)]. Van de andere aangehaalde bizonderheden, als warmtestraling, aswenteling, enz., vinden de meeste, in de hypothesis der nabeelden, in het geheel geen verklaring, tenzij ze aan zinsbegoocheling worden toegeschreven. Doch het feit, dat in menig geval een kogelbliksem gelijktijdig door verschillende personen gezien werd en de verschillende beschrijvingen ervan samenstemden, ofwel dat personen den kogelbliksem eerst zagen nadat anderen er hun aandacht op getrokken hadden; en het andere feit, dat verschillende dier vuurbollen door wetenschappelijk opgeleide menschen rechtstreeks werden waargenomen, pleiten zoo sterk tegen de veronderstelling van het gezichtsbedrog, dat we in waarheid aan het objektief bestaan der kogelbliksems niet twijfelen mogen.

We moeten dus zonder vooringenomenheid, naar de oplossing van het vraagstuk zoeken. Dat de vuurbollen bij de elektrische ontla-

(1) Bij voorbeeld E. MASCART, *Traité d'électricité statique* (Parijs 1876) *2*, 563; Compt. Rend. *111* (1890), 496; J. JOUBERT, *Traité élémentaire d'électricité*, 4e uitg. (Parijs 1901; 586; W.G. HANKEL, *Arago's Werke, 4*, 45. OOK W. THOMSON, Brit. Ass. Rep. 1888, 604 schrijft de waarneming van kogelbliksems aan een physiologische werking toe. Reeds Arago is die meening te gemoet gekomen (*l. c.* 258).

(2) S. 156 haalt een geval aan, waarin roode en gele kogelbliksems bij hun (geluidlooze) ontploffing wit waren. Nabeelden zouden echter nooit zoo iets vertoonen. Waarschijnlijk is deze witte kleur te wijten aan een opflikkering der bollen, die in andere gevallen meermaals werd waargenomen. Het is een welbekende psychophysische wet, dat indien men een licht van welke kleur ook, gestadig aan intensiteit laat toenemen, onze gewaarwording allengs meer en meer naar die van wit overhelt.

dingen moeten gerangschikt worden, maakt niet alleen hun samenhang met onweders en, in het meerendeel der gevallen, met gewone bliksemstralen waarschijnlik, maar ook het feit dat ze vaak ozoon ontwikkelen[1] zoowel vóór als bij hun eindontploffing (als deze plaats heeft). Het is dus door de studie der ontlading in gewone dampkringslucht dat we kunnen hopen, tot de kennis der ware natuur der kogelbliksems te geraken.

Zulks heeft men echter van eerst af aan niet ingezien, en het hoeft niet zoozeer te verwonderen, want het is een *a posteriori* uit latere ervaring afgeleide gevolgtrekking. Men is begonnen met naar het wezen van het verschijnsel eenvoudig te gissen.

De oudste poging tot verklaring is wel die van Petrus van Musschenbroek[2]. Volgens hem hebben de vuurbollen, die hij volstrekt niet met bolieden en aeroliethen verwart, met elektrische verschijnselen niets te maken. Maar een van de Oudheid herkomstige meening, die lang tot grond verstrekt heeft ter verklaring zoowel van den bliksem als van vallende en staartsterren, bolieden, enz., doet hemde kogelbliksems denken te bestaan uit samenballingen van brandbare stoffen, komende uit de hoogere lagen van den dampkring, welke, na eerst als uitwasemingen uit de aarde te zijn opgestegen, zich verdicht en verzameld hebben. Door haar gewicht komen ze dan naar beneden, en worden er door toevallige oorzaken in brand gestoken.

Het voorslaan van een dergelijke hypothesis is ten tijde van van Musschenbroek nog aan te nemen, en zelfs Arago[3] kon de

(1) De ozoongeur is soms uitdrukkelijk aangestipt (S. 40, GOCKEL, *l.c.*, 48) en ook zijn bleekvermogen vastgesteld geworden (S. 69). Meestal wordt van stikdampen (brandenden zwavel) gewag gemaakt, zeker bij vergissing. Ja soms wordt een soort smook vermeld (S. 95, 110, 157, 159). Indien deze laatste van verbrandings- of vervluchtigingsprocessen op de baan van den bliksem stammen kan, is zulks in andere gevallen (S. 139, 161) niet aan te nemen. Indien de damp in deze gevallen werkelijk was, is het misschien mogelijk dat hij uit stikstofsuperoxiede bestond. Reeds Priestley (1785) en Cavendish (1788) hebben de vorming daarvan in vochtige lucht waarin vonken overspringen, aangetoond. Stikoxieden treden insgelijks op in den lichtboog en heden heeft de nijverheid zich van dat bereidingsproces van salpeterzuur meester gemaakt. Zie ook de proef van Hesehus, op bl. 543.

(2) *Cours de Physique expérimentale et mathématique*, vertal. SIGAUD DE LA FOND. Leiden 1769; *3*, 406.

(3) *L. c.* 426. Ook TH. MARTIN, *l.c.* 188. - TH. DU MONCEL neemt insgelijks het voorhandenzijn van weegbare stof in zekere kogelbliksems aan. (*Notice sur le tonnerre et les éelairs*, 51).

kogelbliksems nog als samenballingen van sterk geëlektrizeerde weegbare stof beschouwen; doch dat Pfeil[1] in 1886 deze theorieën te verjongen poogde, is geschikt om verwondering te baren.

Pfeil nam aan, dat de hoogste lagen van den dampkring, die welke boven onze stikstof-zuurstofatmosfeer zijn gelegen, hoofdzakelijkuit koolwaterstoffen bestaan. Kosmisch stof, vooral voortkomende van de zonneprotuberanties, in die lagen binnendringend, doortrekt er zich van die brandbare gassen, en zinkt door zijn gewicht in kleine wolkjes, die sterk elektrisch zijn, naar beneden. In de nabijheid der aardoppervlakte aangekomen, beginnen deze in St-Elsmvuur te glimmen, totdat zij, dicht bij geleiders naderend, door een elektrischen vonk ontstoken worden en nu eens geweldig ontploffen, dan weer rustig af branden. Ongetwijfeld wordt kosmisch stof door de Zon voortdurend weggestooten: het wordt voortgedreven door de drukking van het licht, en geraakt stellig in onze hoogste dampkringslagen[2]. Dàar is ook een brandbaar gas aanwezig, alhoewel datgene niet, dat Pfeil postuleert, maar wel waterstof[3]. Ook vindt men een kogelbliksem beschreven, die ‘als papier’ te branden scheen[4]. Maar ziedaar alles, wat ten gunste der theorie van Pfeil kan aangevoerd worden; en het is niet veel, wanneer aan de andere zijde een overvloed van vragen kan worden gesteld als deze: waarom balt het kosmisch stof zich tot wolkjes samen, en hoe komen deze behouden aan de aardoppervlakte aan, ondanks de onderlinge afstooting harer elektrisch geladen bestanddeelen en de bewegingen, alsook den wrijvingsweerstand, der lucht? Hoe de vuurbollen verklaren, die uit de aarde schenen omhoog te stijgen? Waarom zijn de kogelbliksems zoo

(1) Zie SAUTER, *Theorie der Kugelblitze* (Beilage z. Progr. des Kgl. Realgymn. in Ulm. Ulm 1890).
(2) Arrhenius houdt dit stoi voor negatief geladen (*La Cause de l'Aurore boréale*, in Rev. gén. des Sciences, *13*, 69, 1902). Vgl. ook S. ARRHENIUS, *Das Werden der Welten*, 107 seq. (Leipzig 19U7); *Lehrbuch der Kosmischen Physik* (Leipzig 1903), I, 150 en volg.
(3) Uit de scheikundige analyse der dampkringslucht leidt men door berekening af, dat op 100 Km. hoogte, de lucht (in volume) samengesteld is uit 99.448 % waterstof, 0.10 % stikstof en 0.453 % helium, terwijl geen andere gassen, ook geen zuurstof, meer aanwezig zijn (J. HANN, *Die Zusammensetzung der Atmosphäre*, Meteor. Zeitschr., *20*, 122-126, 1903).
(4) S. 90.

uitermate zeldzaam, en bijna zonder uitzondering aan blijkbare onweersverschijnselen gebonden? Waarom worden ze meestal na een gewonen bliksemstraal gezien? Op dergelijke vragen blijft deze theorie het antwoord schuldig[1]. Ja meer: natuurlijke proefnemingen op groote schaal spreken haar tegen: bij de uitbarstingen van den Krakatau in 1883 en van den Mont Pelé in 1902, werden overgroote hoeveelheden stof tot in zeer groote hoogten in den dampkring geslingerd[2], en dat stof is niet in kleine wolkjes naar den aardbodem neergezegen. Ook is het gewone dampkringsstof hoogstwaarschijnlijk elektrisch niet geladen[3].

Talrijk zijn degenen, die, de wetenschappelijke methode miskennend, theorieën der kogelbliksems op den lossen grond van verbeelding en fantazie hebben gebouwd. De verwijderdste analogie, valsche of ware, gaf terstond aanleiding tot de vermetelste hypothesen, die op voorhand tot een onvermijdelijke logenstraffing waren gedoemd. Zij kunnen in twee groote groepen verdeeld worden: 1° die, welke den kogelbliksem opvatten als een stelsel in min of meer wankelbaar evenwicht, als een reservoir van beschikbaar arbeidsvermogen; en 2° diegene, welke in den kogelbliksem het uitwerksel van een verborgen dynamisch proces, - de elektrische ontlading, - zien, en de bron der in spel komende krachten buiten het zichtbaar verschijnsel zoeken.

De reeds vermelde theorieën behooren tot de eerste groep; behalve die van Arago, die uiterst vaag is en trouwens door haar stichter slechts als een bloote gissing werd vooruitgezet, geven zij een hoofdzakelijk scheikundige verklaring. Hetzelfde doet ook de theorie van Hildebrandsson[4].

(1) In Annuaire de la Société météorol. de France, April 1884, spreekt M. de Tastes de meening uit, dat het atmosferische stof (bestaande uit mikro-organismen, enz.) aan het verschijnsel der kogelbliksems niet vreemd zou wezen. Vgl. ook de zienswijze van Planté, volgens dewelke de minerale stofjes van den dampkring in de kogelbliksems gloeien, en zoo tot hun soms hoogen glans bijdragen (*Phén. él.* 33-34).

(2) De fijne asch van den Krakatauvulkaan werd tot op 30 km. hoogte in de lucht geslingerd, en door de luchtstroomingen tot op 80 km. gedragen.

(3) Vgl. G.C. SIMPSON: *Ist der Staub der Atmosphäre geladen?* Physikalische Zeitschrift *7* (1906), 521-522.

(4) Gäa, *21*, 604 (naar SAUTER, *Theorie der Kugelblitze*). In 1896 houdt Hildebrandsson nog aan zijn meening vast (H. HILDEBRAND HILDEBRANDSSON, *Merkwürdige Blitzschläge in Schweden*. Met. Zs. *13* (1896) 476.

Naar dezes meening zou de kogelbliksem het produkt eener voorafgaande ontlading zijn, en uit knalgas bestaan, waarvan de ontploffing het geweldig einde van vele vuurbollen zou verklaren. Zooals hooger werd aangestipt, worden de kogelbliksems inderdaad in vele gevallen door een gewonen vonkbliksem ingeleid; en dat deze laatste in staat is, het vloeibaar en gasvormig water op zijn baan te ontbinden, staat vast[1]; doch de bestanddeelen van het water verbinden zich onmiddellijk opnieuw[2] met ontploffing[3]. De duur alleen der kogelbliksems sluit deze hypothesis dus uit. Overigens kan de kogelbliksem geen thermisch-gloeiende gasbal hoegenaamd wezen: men heeft inderdaad zeer glansrijke kogelbliksems beschreven, en daarvoor zou het gas zeer dicht moeten zijn, d.w.z. geruimen tijd onder een aanzienlijken druk verkeeren.

De andere hypothesen der eerste groep zijn louter physisch, en van uiteenloopenden aard. In de eenen worden de elektrische verschijnselen als sekundair beschouwd; in de anderen integendeel speelt de elektriciteit de hoofdrol, ja is zij het eenige agens, dat in 't geheel in aanmerking komt.

A. Poey[4] meende een volledige analogie te bespeuren tusschen de kogelbliksems en het verschijnsel, in 1756 door Leidenfrost ontdekt, dat Boutigny nader bestudeerd had, en dat deze, trouwens ten onrechte, aan een bizonderen toestand der stof, den zg. sferoidaaltoestand, had toegeschreven. Een waterdruppel, die bij de gewone temperatuur ijzer b.v. natmaakt, doet zulks niet meer wanneer het ijzer heet is. Wanneer water op de heete kachel valt, rollen de drup-

(1) Waterdamp wordt bij luchtdruk door de warmte boven 1200° C. ontbonden. Het spektrum der vonkbliksems vertoont de strepen van zuur- en waterstof zeer duidelijk.

(2) Indien ze niet, zooals in de beroemde proef van H. Sainte-Claire Deville, vóór hun afkoeling gescheiden worden.

(3) Aan deze ontploffing heeft Trowbridge, op grond van met een 2000-cellige akkumulatorenbatterij genomen proeven, het gerucht van den donder toegeschreven. Nochtans kan dit gerucht volkomen verklaard worden enkel door den hoogen druk, welke in den vonk heerscht, en die honderdtallen van atmosferen kan bedragen; het bestaan van dien druk is proefondervindelijk aangetoond geworden; zijn voormeld bedrag is uit berekening afgeleid.

(4) *Des caractères physigues des éclairs en boules et de leur affinité avec létat sphéroïdal de la matière*, Comptes Rendus, *40* (1855), 1183-1184.

pels er over heen zonder haar te bevochtigen; doch zoodra zij plaatsen bereiken waar het ijzer kouder is, vergaan zij snel tot damp, dikwerf met een kleine ontploffing. Zoolang het water het metaal niet bevochtigt, verkeert het in den sferoidaaltoestand; het raakt het ijzer dan niet aan, althans niet voortdurend[1], en zijn temperatuur blijft beneden het kookpunt, welke de temperatuur van het metaal ook weze. Zoo zou ook, volgens Poey, de na een bliksemontlading overgeblevene (?) elektrische vloeistof, en de haar omgevende weegbare materie, door de ontlading verhit, in den sferoidaaltoestand verkeeren; een bal zou tot stand komen, opgevuld met lichte gassen, begrensd door een zeer dunne materieele laag, een vaste, veerkrachtige huid. Van de dikte dezer laatste zou de kleur van den kogelbliksem afhangen; deze zou licht verspreiden door hetzelfde mechanisme als een zeepbel. Deze fantastische hypothesis heeft Alt[2] onlangs tot uitgangspunt eener nieuwe gekozen: volgens hem scheurt zich van de onweerswolk, de schudding der ontlading ten gevolge, een stuk los, dat door de gelijknamig geëlektrizeerde wolk wordt afgestooten, door de aarde integendeel wordt aangetrokken; indien deze nevelbal door verdamping of verdichting, krimpt, en zijn elektrische spanning daardoor toeneemt, overtrekt hij zich met een glimlichthuid, en men ontwaart een kogelbliksem.

Door het lichtverschijnsel van den kogelbliksem, dat aan de klassieke proef met het *elektrisch ei* herinnert, en door het geweld, waarmede hij in vele gevallen schijnt te ontploffen, werd de Tessan[3] ertoe gebracht, de kogelbliksem aan te zien als een sterk geladen Leidsche flesch: van binnen een luchtverdunde ruimte (het binnenbekleedsel), omgeven van een bolle schaal droge, saamgeperste lucht (het diëlektrikum), waarrond (als buitenbekleedsel) de vochtige atmosfeer. Hij meende het bewijs te leveren, dat een dergelijk stelsel redelijk stabiel zou zijn; de energie zou zetelen in de saamgeperste luchtschaal, maar in laatste instantie dan toch van de elektrische lading stammen. Tait[4] schijnt een soortgelijke meening

(1) Vgl. J. STARK, *Bemerkungen zur Leidenfrost'schen Erscheinung*, Ann. der Phys. *65* (1898), 306-310.
(2) E. ALT, *Kugelblitze* (Met. Zs. *18* [1901], 573-576).
(3) *Sur la foudre en boule*, Compt. Rend. *49* (1859), 189-191.
(4) P.G. TAIT, art. *Thunderstorm*, in Encyclopaedia Britannica, 9e uitg., Londen, 1888.

te zijn toegedaan geweest, en ook Faye[1] heeft een gansch analoge hypothesis op grond zijner, later te absoluut gebleken, werveltheorie der onweders verdedigd.

Een voorstelling, die tamelijk verbreid geweest is, is deze, dat een hoeveelheid elektriciteit een sferische gedaante aanneemt, zij het dan dat dit haar natuurlijke evenwichtsfiguur is, ofwel dat uitwendige oorzaken haar daartoe dwingen. Deze ongeoorloofde meening stamt waarschijnlijk van de opvatting der elektriciteit als een vloeistof, waarbij onwillekeurig meer aan een drupvormige dan aan een gasvormige vloeistof werd gedacht. Misschien heeft ook het voorkomen van bliksemstralen met duidelijk erkenbare voortplantingssnelheid en verdikt uiteinde, daaraan schuld. Een vonk zou niets anders zijn dan de baan van een lichtverspreidenden elektrischen bol, die zich zeer snel beweegt; en aan den indruk daarvan op ons netvlies zou het te wijten zijn dat de vonk ons als een lichtstreep verschijnt. Zulks zou natuurlijk van gewone bliksemstralen ook gelden[2], en, ingeval de bol zich maar langzaam beweegt, - iets waarvoor men allerlei oorzaken heeft aangevoerd, - zou een kogelbliksem worden waargenomen. Op deze, of op een daarvan weinig afwijkende wijze, hebben Du Moncel[3], Moigno[4], Coulvier-Gravier[5], Paul Perin[6], Moussette[7] zich het kogelbliksemverschijnsel voorgesteld[8].

Tot de tweede groep van aprioristische kogelbliksemtheorieën behoort die van Suchsland[9].

(1) H. FAYE, *Sur les Orages et sur la formation de la grêle*, Armuaire pour l'an 1877 publié par le Bureau des Longitudes, 483-602; zie 559-568.
(2) KAMTZ (*Cours complet de météorologie*, vert. Ch. Martius, Parijs 1843, 346) heeft deze meening gedeeld. Planté heeft den vonk aanzien als de zeer snelle verschuiving van een kleine hoeveelheid weegbare stof (vgl. Compt. Rend. *88* [1879], 442).
(3) Loc. cit., 49-51. Nochtans is voor Du Moncel de kogelbliksem van een elektrischen stroom vergezeld. Vgl. de meening van Planté op bl. 542-543.
(4) Cosmos, *14* (1859), 672-674.
(5) *Recherches sur les Météores et sur les lois qui les régissent* (Parijs 1859), 185 en volgende.
(6) *Etude sur les Eclairs* (Parijs 1873).
(7) CH. MOUSSETTE: *Orage du 12 mai 1886. La foudre en spirale*. Compt. Rend. *103* (1886), 30-31. Vgl. ook Compt. Eend. *107* (1888), 435.
(8) Een onzinnige verklaring der kogelbliksems door MARIUS OTTO (*L'Eclair en boule*, La Nature, *29* [1901], 361-362) moge hier verzwegen blijven.
(9) *Die gemeinschaftliche Ursache der elektrischen Meteore und des Hagels*, Halle 1886 (naar SAUTER, *Theorie*, enz. en J. KOLLERT. Electrotech. Zeits *8* (1887), 285 en 321.

Deze onderstelt, dat zuur- en stikstofmolekulen met de waterdruppeltjes der onweerswolk Volta'sche elementen uitmaken; de wolk zou aldus een batterij van een ontelbaar aantal zeer kleine neven- en achtereengeschakelde elektrische zuilen zijn, zoodat haar spanning zoowel als haar beschikbare elektriciteitshoeveelheid zeer groot kan worden. Een dergelijke wolk zal dan, zegt hij, twee ongelijknamige polen vertoonen, waartusschen bij voldoende spanning, in een met waterdropjes opgevulde luchtruimte, de bliksem kan overspringen. Wanneer de wolk tot aan de aarde reikt, en een harer polen zich nabij de oppervlakte dezer bevindt, gaat de elektrische stroom van de wolk naar de aarde in vorm van kogelbliksem.

Al de theorieën zien de meest gewichtige bizonderheden der kogelbliksems voorbij, en de meesten getuigen van een hoop wanbegrippen en verkeerde voorstellingen, waarmede haar stichters, hadden zij een gezonde kennis der natuurwetenschap van hun tijd bezeten, niet behept zouden zijn geweest. Het zou de moeite niet loonen, ze nader te bespreken. Nog nooit is door redeneeringen *a priori* een duister punt der natuurkunde opgehelderd geworden; enkel de weg van het proefondervindelijk onderzoek kan tot dat doel leiden. In het kunstmatig nabootsen der natuur en in de waarneming ligt het eenige middel, een onbekend verschijnsel in de keten der zg. bekende te schakelen, d.w.z. in de keten van onderling verknochte natuurprocessen, waartusschen de betrekkingen van oorzakelijk verband ons reeds [k]laar voor den geest staan.

Het is dan ook alleen het streven der arbeiders van het laborato[ri]um, dat onze kennis der kogelbliksems heeft vooruitgeholpen. Het is niet dan in den jongsten tijd dat men op het goede spoor is gekomen. Wel hebben de eerste vorschers begrepen, dat ze het gebied der elektrische ontlading tot hun arbeidsveld moesten kiezen; doch de tijden waren toen niet rijp, om de voorwaarden, waarin de ontlading bij kogelbliksems plaats heeft, zelfs maar bij benadering te onthullen.

De oudste proef in deze richting is wel die, welke op het einde der 18e eeuw, toevalligerwijze door Arden en Constable werd genomen[(1)]. Deze natuurkundigen ontwaarden in een Leidsche flesch, die

(1) Deze proefneming staat beschreven in BERTHOLON, *De l'Electricité des météores*, Lyon 1787; *2*, 27-29. Te dien tijde zag men geen verband tusschen die proef en het verschijnsel der kogelbliksems. Ze wordt ook aangehaald door Du Moncel (*l.c.* 51).

zij aan 't laden waren, een rooden vuurbol van 3/4 duim doormeter, die zeer goed op een gloeienden ijzerbol geleek, en om een diameter wentelde. Plots zagen zij een hevige opflikkering en hoorden een ontzettenden knal, en een sterke ozoongeur vervulde het vertrek. Het glas der flesch was doorgeslagen en men bemerkte er een fijn geteekende, ronde opening in. Verschillende malen trachtten ze te vergeefs de proefneming te herhalen. De voorwaarden tot slagen bleven dus onbekend, zoodat deze proef van geen waarde is.

Men moet wachten tot aan G. Planté, alvorens een op ernstige proefondervindelijke gegevens gesteunde verklaring der kogelbliksems werd beproefd.

Met zijn machtige akkumulatorenbatterij, bekwam hij elektrische lichtverschijnsels, die nagenoeg den vorm van vuurballetjes vertoonden. Met een spanning van 600 volt verkreeg hij tusschen een platinadraad als anode en een kathode van zout water, een lichtgevenden vloeistofdruppel. Bij 2000 volt nam hij, tusschen een anode van gedistilleerd water en een kathode van platina, een vuurbol van ongeveer 1 cm. doormeter waar, die soms om een as wentelde; waarschijnlijk was het een elektrische boog(1). Bij 4000 volt spanning kreeg hij, tusschen twee elektroden van met gedistilleerd water bevochtigd filtreerpapier, die aldus een luchtkondensator met waterbekleedsels vormden, de ontlading in de gedaante van een kleinen, rondwandelenden vuurbol(2).

Planté, meegesleept door die proeven, dacht het geheim der kogelbliksems te hebben ontsluierd. Op de volgende wijzen stelt hij zich de vorming van kogelbliksems, en hun beweging, voor. 1° Van de onweerswolk daalt een onzichtbare darm, een wervel of hoos, bestaande uit goed geleidende lucht, naar de aarde neder; deze darm laat een elektrischen stroom, een vertraagde ontlading tusschen wolk en aarde, door; hij is min of meer kegelvormig en wordt naar beneden toe nauwer; nabij de aardoppervlakte, in zijn engste punt, verschijnt de ontlading in den vorm van een kogelbliksem. Planté heeft dus zeer

(1) *Recherches*, 145-147; *Phén. él.* 17-20. De kathode is altijd zeer heet, zegt Planté in dit laatste werk, bl. 19.

(2) *Phén. él.*, 25-26 De proef heeft misschien wel gelijkenis met de proeven van von Lepel. Het is te betreuren, dat Planté's proeven nooit herhaald rijn geworden.

wel ingezien, dat de kogelbliksem geen statisch verschijnsel is, zooals de meesten zijner voorgangers geloofd hadden, maar wel integendeel een dynamisch fenomeen. Zijn theorie is zeker niet zonder gelijkenis met onze modernste aanschouwingen: evenals deze, postuleert zij een geleidende luchtstreng, zetel van een elektrischen stroom. In haar bizonderheden wijkt zij echter sterk van onze tegenwoordige zienswijze af, en is ze dan ook niet bestand tegen de huidige kritiek. Niet alleen stamt het geleidingsvermogen der luchthoos volgens Planté van haar grooten vochtigheidsgraad, maar de verklaring getuigt bovendien van een al te verregaande gelijkstelling van de geleiding der elektriciteit in gassen met metallische geleiding. Planté gelooft, dat de kogelbliksem een thermisch verschijnsel is; dat, evenals in een metaaldraad het geval zou zijn, een groote warmteontwikkeling plaatsvindt in het vernauwde gedeelte der geleidende luchtstreng(1); dat dààrdoor in dat oord een groote luchtverdunning zal ontstaan, welke zich onder den invloed van den stroom als 'een elektrisch ei zonder glashulsel'(2), vol gloeiende lucht en gloeiend knalgas(3), openbaart. Het bestaan van een wervel wordt overigens door de waarneming alles behalve bevestigd(4).

2°. In de tweede plaats onderstelt Planté, dat zich tijdens onweders onzichtbare kondensatoren vormen kunnen, waarvan het diëlektrikum uit een laag relatief droge lucht bestaat, terwijl de aardoppervlakte en een laag zeer vochtige lucht er de bekleedsels van uitmaken. De ontlading van een dergelijken kondensator door zijn diëlek-

(1) In den verder te bespreken bundellichtboog liggen de lichtvlekken waarschijnlijk in de nabijheid van verengingen der ontladingsbaan (M. TOPLER: Ann. der Phys. IV, *6* [1901], 343), en in de lichtvlekken heerscht een hoogere temperatuur dan in de duistere tusschenruimten. Doch hiervan wijkt Planté's voorstelling geheel en al af.

(2) *Recherches*, 186; *Phén. él.* 32.

(3) *Recherches*, 184; *Phén. él.* 29-30. Nochtans verklaart Planté uitdrukkelijk, dat hij daaraan de ontploffing der kogelbliksems niet toeschrijft.

(4) Wel heeft men ware hoozen met lichtgevenden punt waargenomen (PLANTÉ, *Phén. él.* 259, 267; ZURCHER et MARGOLLÉ. *Trombes et cyclones*, Parijs 1883, 101; A. PELTIER, *Observations et Recherches expérimentales sur les causes qui concourent à la formation des trombes*, Parijs 1840, 45 en hoofdst. 21 en 22), en andere waaruit kogelbliksems te voorschijn kwamen (PLANTÉ, *l.c.* 262; ZURCHER et MARGOLLÉ, *l.c.* 95; PELTIER, *l.c.* hoofdst. 21 en 22). Doch in de beschrijvingen van kogelbliksems in gewone onweders, of van die welke buiten alle onweersverschijnselen verschenen, is nooit van luchtwervels, zoomin zichtbare als onzichtbare, spraak.

trikum zou den vorm aannemen van een luchtverdunde sfeer, vol gloeiende lucht, vermengd met de ontbindingsprodukten van den waterdamp. Hier beroept Planté zich op zijn proef met de elektroden van natgemaakt vloeipapier.

Waar Planté de bizonderheden der kogelbliksems (b.v. hun glansrijkheid[1], hun gesis, hun aswenteling, enz.) met zijn proeven wil doen kloppen, blijkt ten duidelijkste dat de door hem waargenomen feiten met het natuurverschijnsel slechts een zeer verwijderde analogie vertoonen. Zulks is ook hieruit klaar, dat het weinige, dat in zijn theorie waar schijnt te wezen: het bestaan eener geleidende luchtstreng en h[e]t voorhanden zijn van een elektrischen stroom, niet als een noodzakelijk gevolg uit zijn proefnemingen kan afgeleid worden.

Planté heeft ook nog de volgende proef beschreven. Hij verbond de tinnen bekleedsels van een glimmerblad-kondensator met de polen zijner batterij van 800 cellen (2000 volt). Dan gebeurde het, dat het glimmer werd doorgeslagen, en dat zich daar een dropje gesmolten stof vormde, hetwelk over den kondensator een zeer kapricieuze baan aflegde. In deze proef een bewijsgrond ten bate zijner uitlegging der kogelbliksems te vinden[2], is echter overdreven; he[t] gloeiend dropje is maar rond door de werking der kapillaire krachten, en levert niet de geringste gelijkenis met het natuurverschijnsel op.

3° Er is eindelijk, volgens Planté, nog een andere wijze dan de twee voornoemde, waarop kogelbliksems ontstaan, die dan van zeer korten duur zijn. Het is door het stukgaan van een parelbliksem, zoodat de koralen van het snoer zich, als vuurbollen, uiteenspreiden. Doch deze voorsteling is uiterst duister[3]. Hier wil

(1) *Recherches*, 186-187. Indien de kogelbliksems zoo heet waren als Planté meent, moesten ze bijna immer brand stichten.

(2) *Recherches*, 190-193.

(3) Een hypothesis, waarin de kogelbliksem ook wordt opgevat als voortkomende van het stukgaan van een (gewonen) bliksem, werd onlangs door P. DE HEEN (*Prodrome de la Théorie mécanique de l'Electricité*, Brussel 1903, 36) voorgeslagen. Volgens dezen natuurkundige bestaat een elektrische vonk uit een dubbele wervelpijp, waarin de ether, te zamen met stoffelijke ionen, wentelt; deze pijp kan zich in stukken verdeelen, die zelfstandig voortbestaan, en evenveel wentelende sferen uitmaken. Deze sferen zijn kogelbliksems: de kogelbliksem is in deze hypothesis een metastabiel stelsel, een reservoir van arbeidsvermogen; zijn energie is *orientatie-energie* der wervelende deeltjes, gyrostatische energie. Deze theorie is duidelijker dan de analoge van Planté, doch strookt slecht met de eigenschappen der wervelbeweging.

Planté de kogelbliksems blijkbaar al te zeer materializeeren. Instede van ze te aanzien als eenvoudige toestanden der van een ontlading doorstroomde lucht, schijnt hij tot de opvatting van Arago terug te keeren, nl. van samenballingen van geëlektrizeerde materie[1].

Soortgelijke proefnemingen als die van Planté met zijn waterkondensator heeft F. von Lepel[2] met behulp eener eenvoudige influentiemachine herhaald, en N. Piltchikoff met een induktieklos; doch de vuurbolletjes, die zij verkregen, waren materieel, en een verwantschap met de kogelbliksems is evenals in Planté's proef uitgesloten. Hetzelfde mag gezegd worden van een nog al beruchte proefneming van S. Leduc[3].

Een eenigszins anderen weg sloegen Hesehus en Georgiewski in[4]. Zij verbonden een wateroppervlak en een daarboven geplaatste horizontale koperplaat met beide polen van een wisselstroomtransformator van 10.000 volt, en bekwamen kegelvormige, ovale en ronde lichtverschijnselen tusschen de elektroden. Deze vlammen[5], wier kleur zich met de stroomspanning wijzigde, waren uiterst beweeglijk en nooit in rust; zij verdeelden zich in stukken, die zich dan weder vereenigden. Wanneer zij met een klok bedekt werden, traden de bruine dampen van stikstofsuperoxiede te voorschijn. Hesehus beschouwt dientengevolge de kogelbliksems als bestaande uit stikstof, welke onder den invloed van sterke wisselontladingen der dampkringselektriciteit verbrandt; voor hem zijn de twee verschijnselen: kogelbliksem, en verbranding van de stikstof der lucht, onafscheidbaar aan elkander verbonden. Echter schijnen oscilleerende ontladingen enkel bij vonkbliksems voor te komen, en dan nog betrekkelijk zelden. De

(1) *Recherches*, 201-205; *Phén. él.* 38, 66-67.
(2) *Ueber wandernde Funken*, Met. Zs., 7, 297-301 (1890).
(3) *Etincelle globulaire ambulante*, Compt. Eend. *129* (1899), 37-38; vgl. ook Eclairage électrique *29* (1901), bl. LIV. De proef van Leduc bestaat in het plaatsen van 2 spitse elektroden op een fotografische plaat; de elektroden zijn met de polen eener elektrizeermachine verbonden; aan de kathode vormt zich een glimmend balletje dat zich langzaam naar de anode toe beweegt. Deze proef is echter voor een andere verklaring vatbaar; vgl. TH. INDRICSON, Journal de Physique IV, *1* (1902), 46.
(4) N. A. HESEHUS: *Kugel- und Flammenblitze als besondere Entladungsformen der atmosphärischen Elektrizität*, Physikalische Zeitschrift, *2*, 578-580 (1900), vgl. ook Beiblätter 1900, 200, en Met. Zs. *17*, 382.
(5) Ongetwijfeld ontladingen met groote aureool.

proef van Hesehus, die anderzins leerrijk is, kan de vorming van stikoxiede in kogelbliksems doen vermoeden; doch een verklaring van het natuurverschijnsel geeft ze niet; zoomin als al zijn voorgangers, voldoet Hesehus aan de voorwaarden, die een dergelijke verklaring moet vervullen[1].

Een verschijnsel verklaren heet toch, aantoonen hoe het, met al zijn eigenaardigheden, vervat is in meer elementaire, d.i. algemeenere verschijnselen, waarmede we reeds beter vertrouwd zijn, waarvan we het verloop, volgens het woord van Kirchhoff, nauwkeurig kunnen *beschrijven*, die we dus meenen, beter te begrijpen. De kogelbliksems zullen we slechts dan verklaard mogen heeten, als we ze aan grondig bestudeerde verschijnselen zullen hebben ondergeschikt.

Het is de verdienste van Max Töpler, in die richting baanbrekend te zijn opgetreden.

De systematische studie der ontlading in vrije lucht heeft Töpler tot de ontdekking van een nieuwen ontladingsvorm gevoerd, dien hij met den naam van bundellichtboog heeft bestempeld.

Nochtans waren, zooals Töpler heeft doen opmerken, reeds vroeger bizondere gevallen van den bundellichtboog in verdunde gassen waargenomen geworden, nl. door Wüllner met een induktieklos[2] en door Righi[3] met de sterk vertraagde ontlading van groote kondensatoren; en deze laatste heeft op de gelijkenis gewezen, welke tusschen het door hem waargenomen verschijnsel en de kogelbliksems bestaat. Töpler echter heeft niet eenvoudig een analogie aangeduid, maar hem komt de eer toe, den weg tot een definitieve uitlegging der kogelbliksems te hebben geopend.

(1) Hesehus heeft ook een proefneming beschreven waarin twee waterelektroden werden gebruikt, waartusschen hij, met den stroom van een induktorium met Wehnelt-onderbreker, gelijkaardige vlamontladingen verkreeg als in de zooeven aangehaalde proef. (Vgl. Journal de Physique, IV, *1*, [1902], 51).

(2) A. WULLNER, *Studien über die Entladung des Inductionsstromes in mit verdünnten Gasen gefüllten Räumen*, Ann. d. Phys., 1874, Jubelband, 32-60.

(3) A. RIGHI, *Sopra una specie di scintille elettriche nelle quali la luminosità si propaga gradatamente da un elettrodo all' altro* (Mem. della R. Acc. di Bologna, Va. *1*); *Sulle scintille costituite da masse luminose in moto* (Atti della Reale Accademia delle Lincei, IV, *7* [1891], 330-333); *Recherches expérimentales sur certaines étincelles électriques constituées par des masses lumineuses en mouvement* (La Lumière électrique, *42* [1891], 501-506, 604-618).

De vormen der elektrische ontlading in lucht kunnen in twee groote klassen ingedeeld worden, nl. de diskontinue (ontladingen, hoofdzakelijk door den gewonen vonk vertegenwoordigd; zij doen zich stootsgewijze voor en duren ieder een uiterst korten tijd; en de bijna kontinue ontladingen, die, zoolang elektriciteit voorhanden is, een onbepaalden tijd kunnen aanhouden[1]. Deze beide klassen zijn in de ontladingen der dampkringselektriciteit vertegenwoordigd: de eerste door de zigzagbliksems, de tweede o.a. door zekere vlakbliksems en het Elmsvuur. Natuurlijk zijn de twee klassen niet volkomen scherp te onderscheiden; een ontlading der eerste klasse kan kunstmatig worden vertraagd, en een der tweede klasse kan door een gewonen vonk worden ingeleid, en er eenvoudig de voortzetting van zijn.

De bijna kontinue ontlading (en we zullen hier slechts die in dampkringslucht onder gewone drukking beschouwen) vertoont zelve verschillende gedaanten, welke men, naar gelang van het lichtverschijnsel dat zij teweegbrengen, onder de volgende hoofden rangschikt[2].

1. De donkere ontlading; deze is, zooals haar naam het zegt, onzichtbaar; zij gaat waarschijnlijk de vorming van iederen vonk of bundel vooraf: zij maakt, m.a.w., het vóorproces dezer ontladingen uit;

2. Het glimlicht, dat de elektroden meestal als een lichtgevende huid bedekt;

3. Het bundellicht, dat in gedaante verschilt naar gelang het van den positieven of van den negatieven pool uitgaat; het positieve licht vertoont zich als een breed openstaande garve van fijne, weinig gekromde lichtvezels, die door een gemeenschappelijken steel aan de elektrode zijn verbonden; het gelijkt vrij wel op een boompje; het negatieve bundellicht zit gewoonlijk[3] rechtstreeks op de elektrode,

(1) Echt kontinue ontlading (Volta'sche stroom) is in gassen, zelfs verdunde, hoogstwaarschijnlijk niet mogelijk.

(2) Deze indeeling dringt echter dieper in het wezen van het verschijnsel dan het gebruikte principe van klassifikatie laat vermoeden.

(3) Men kan ook gesteelde en vertakte negatieve lichtbundels bekomen; hun struktuur verschilt van deze van den positieven bundel. Vgl. W. HOLTZ: *Der negative Büschel mit Stiel und Zweigen in freier Luft*, Ann, der Phys. IV, *17* (1905), 353.

en is van veel teerdere struktuur; het staat veel minder wijd open, en gelijkt eerder op een pluim. De bundelontlading is een zeer snelle, door het oog niet onderscheidbare opvolging van intermitteerende lichtverschijnsels (hetzelfde stelde Töpler voor den bundellichtboog vast).

In de voorgaande ontladingsvormen geschiedt het vervoer der elektriciteit door de ionen van het gas waarin de elektroden zijn gedompeld (hier de lucht).

4. De bundellichtboog, de door Töpler ontdekte[1] overgangsvorm, waarbij vooral het tot den negatieven pool behoorende gedeelte der ontlading bestaat uit een reeks lichtvlekken, door donkere tusschenruimten gescheiden; in den grond verschilt hij niet van het welbekende lichtverschijnsel bij de ontlading in verdunde gassen[2] (de zg. positieve lichtzuil, of anodelicht, in Geisslerbuizen); hier begint de stof, waaruit de elektroden vervaardigd zijn, een rol te spelen, althans bij de ontlading in gewone lucht[3];

5. De gewone (of Davy'sche) lichtboog, waarvan we in onze elektrische booglampen een algemeen bekend voorbeeld hebben; hij bestaat uit een stroomdoorvloeiden kern, omgeven van een aureool, en is gekenschetst door het noodzakelijk gloeien en vervluchtigd worden der negatieve elektrode[4]; de boog bestaat dus uit den damp van minstens éen zijner elektroden, en de elektrische stroom wordt gedragen door ionen, komend uit deze elektrode zelve.

Hoe deze verschillende ontladingsvormen onderling samenhangen, heeft Töpler[5] onderzocht voor lucht onder gewone drukking,

(1) *Geschichtete Entladung in freier Luft* (Ann. d. Phys. *63* [1897], 109-116); *Geschichtete Dauerentladung in freier Luft (Büschellichtbogen) und Righi'sche Kugelfunken* (Sitzungsber. u. Abhandl. d. naturw. Gesellsch. Isis in Dresden, 1898, 3-25).

(2) M. TOPLER, *Ueber die Eigenschaften des geschichteten Büschellichtbogens in freier Luft* (Ann. d. Phys. 66 [1898] 660-675). Zie echter ook *Ann. der Physik*, IV, *6* (1901), 342, voetnoot.

(3) O. LEHMANN, *Magnetischer Wind und Magnetokathodenstrahlen*, Verhandl. des Naturwiss Vereins. i. Karlsruhe, *18* (1905), 30.

(4) Vgl. J. STARK; *Zur Kenntnis des Lichtbogens* (Ann. d. Phys. IV, *12* [1903], 673-713); J.J. THOMSON. *Conduction of Electricity through gases* (2^{d} ed., Londen 1906), 613.

(5) *Ueber die Abhängigkeit des Characters elektrischer Dauerentladung in atmosphärischer Luft von der dem Entladungsraume continuirlich zugeführten Elektricitätsmenge, nebst einem Anhange zur Kenntnis der Kugelblitze* (Ann. d. Phys. IV, 2, [1900] 560-636).

bij gebruik eener spitse metaalelektrode die tegenover een uitgestrekte, half geleidende plaatelektrode was geplaatst. Gezegde vormen hangen, algemeen gesproken, van de slagwijdte en de stroomsterkte der ontlading af. Maar bovendien speelt de elektrische kapaciteit der elektroden een rol. Bij oneindig kleine kapaciteit geschiedt de overgang tusschen de verschillende ontladingsvormen onafgebroken: bij toenemende stroomsterkte doorloopt de ontlading, met dezelfde slagwijdte tusschen de elektroden, geleidelijk de rij van 1 tot 5[(1)]. Is daarentegen de elektrodenkapaciteit niet verzwindend klein, dan treedt, bij eiken overgang tusschen de hooger vermelde ontladingsvormen, diskontinue ontlading op[(2)].

Dat alles zij enkel aangevoerd om de gasontlading te kenschetsen; in andere proefnemingsvoorwaarden komen wezenlijk dezelfde vormen voor.

Ziehier nu hoe Töpler zijn proefondervindelijke resultaten op de kogelbliksems toepast. Alhoewel hij toegeeft, dat deze laatsten zeker met geen der tot nog toe verkregen ontladingsvormen volkomen identisch zijn, aarzelt hij niet ze tusschen de geschifte ontladingen te rangschikken.

Volgens Töpler biedt de bundellichtboog de grootste gelijkenis met de kogelbliksems[(3)]; vooral de bundellichtboog in verdunde lucht bij een drukking van ongeveer 1/15 atmosfeer[(4)]. Hij stelt zich dan het gansche proces, dat aan kogelbliksems aanleiding geeft, als volgt voor.

De ontlading, zoowel die tusschen twee wolken als die tusschen een wolk en de aarde, vangt aan met een zigzagbliksem, waarin die elektriciteitshoeveelheden elkander neutralizeeren, ‘welke hem aan zijn uiteinden in den allerkortsten tijd kunnen binnenstroomen.’ Doch na het overspringen van dezen *initiaalbliksem* blijft dezes baan

(1) In zekere gevallen doet zich instede van glimontlading de z.g. streepontlading, een door ontelbare korte, vezelvormige bundels gekenmerkte vorm, voor.

(2) Vgl. TOOPLER, *Ueber die Abhängigkeit*, enz.; *Ueber Funkenlängen und Anfangsspannungen in Luft von Atmosphärendruck*, Ann. d. Phys. IV, *10* (1903), 730-74).

(3) S. 126, haalt een geval van kogelbliksem aan, die ‘het karakter der bundelontlading’ vertoonde.

(4) De verschijnselen welke bij deze drukking voorkomen vindt men beschreven in Töplers verhandeling in Sitzb. u. Abh. d. Ges. Isis, 14-21.

‘voor een korten tijd in zoodanig een toestand verkeeren, dat elektriciteit er zich gemakkelijker in beweegt, dan in de omgevende lucht: de bliksem laat een ontladingskanaal achter. Wordt kort na de bliksemontlading nieuwe elektriciteit in de beiderzijdsche oorsprongsgebieden des bliksems vrij, of volgt uit verder afgelegen gedeelten der wolken een nakomend toestroomen van elektriciteit, dan kan het ontladingskanaal door een reeks na-ontladingen in den vorm van gewone bliksems, gebezigd worden. Doch het is ook mogelijk, dat in het ontladingskanaal een bijna kontinu vloeien van elektriciteit intreedt... Geschiedt dit navloeien van elektriciteit zeer gelijkmatig, dan vindt in gunstige gevallen een regelmatige lichtstratifikatie, vorming van lichtgevende massa's langsheen de ontladingsbaan, plaats (parelsnoeren kogelbliksems)’[1].

Het hoofdbeding voor de totstandkoming van een kogelbliksem, is dus een voorafgaande vonkbliksem. In vele gevallen van waargenomen kogelbliksems wordt deze vonkbliksem (of zijn donderslag) uitdrukkelijk vermeld; in de meeste andere gevallen is zijn bestaan waarschijnlijk; in een klein aantal laatsten schijnt hij integendeel afwezig te zijn geweest[2]. Maar buiten een paar zeer zeldzame gevallen, waarin een kogelbliksem verscheen bij volkomen onbewolkten hemel, kan zulks niet als een beslissend argument tegen de theorie van Töpler gelden, daar de initiaalbliksem geenszins sterk behoeft te wezen[3]. En een zeer zwakke initiaalbliksem kan, bij dag, gansch ongemerkt voorbijgaan. Het is ook niet onvoorstelbaar, dat het

(1) TÖPLER, *l.c.* 624. In zijn verhandeling van 1897 (Ann. d. Phys, *63*, 115) meldt Töpler dat hij na het overspringen van een vonk een lichtschifting waarnam (experimenteele parelsnoerbliksem?).

(2) B.v.S. 22; A. HÖHR, *Zwei merhwürdige Kugelblitzerscheinungen.* Met. Zs. *20*, 570-571. In Sauters verzameling treft men 88 gevallen aan, waarin zeker of waar, schijnlijk een initiaalbliksem heeft bestaan, tegen slechts 15 gevallen waarin de initiaalbliksem *waarschijnlijk* afwezig was.
He veelvuldig voorkomen van een initiaalbliksem en van een eindbliksem was reeds door Leonh. Weber uitdrukkelijk vermeld geworden (*Ueber den gegenwärtigen Stand der Kugelblitzfrage.* Met. Zs. VI, 216-220; 1889). Evenwel hebben de vroegste waarnemers den initiaalvonk al wel opgemerkt; vgl. b.v. COULVIER-GRAVIER, F. SESTIER (& C. MÉHU), *De la Foudre, de ses formes et de ses effets* (Paris 1866), *1*, 165-167).

(3) Een geval waarin een zwakke initiaalbliksem schijnt bestaan te hebben vindt men in S. 62.

navloeien van elektriciteit in een bliksembaan éerst onzichtbaar begint, en een lichtverschijnsel slechts na eenigen tijd intreedt; de kogelbliksem zou dan verschijnen zonder van een gewonen bliksem *onmiddellijk* te zijn voorafgegaan[(1)].

Ook is het mogelijk, dat in plaats van een initiaalbliksem, in groote hoogten, bussellicht (St. Elmsvuur) de kogelbliksem kan inleiden[(2)]. We kunnen dus, voorloopig althans, en als een arbeidshypothesis, het voorhandenzijn van een initiaalbliksem tostaan, en aan de toekomst overlaten ons te leeren, of er zich werkelijk onverklaarbare uitzonderingen aan dien regel voordoen.

Eens het bestaan van den initiaalbliksem (of Elmsvuur) aangenomen, kan er nopens de toepasselijkheid van Töplers verklaring geen twijfel heerschen.

Inderdaad, de elektrische vonk, die iederen gewonen bliksem uitmaakt, ionizeert ongetwijfeld de lucht sterk op zijn doorgang. Hij brengt aldus een soort luchtstreng, het ontladingskanaal, tot stand, die zich van de omringende lucht door een aanzienlijk geleidingsvermogen onderscheidt. Dit kanaal kan dan natuurlijk aan nieuwe vonkontladingen tot baan verstrekken, ofwel kan er een onafgebroken voortvloeien van elektriciteit langs geschieden. Het werkelijk bestaan van een dergelijk kanaal wordt trouwens bewezen[(3)] door de bliksemfotografieën, die B. Walter[(4)] met een draaiende kamera genomen heeft; daarop ziet men, dat een zigzagbliksem doorgaans niet uit

(1) Zulks is misschien het geval geweest in een door J. Violle beschreven kogelbliksem (*Sur un éclair en boule*, Compt. Rend. *132* [1901], 1537-1538).

(2) Vgl in GOCKEL, *l.c.* 43-45, de beschrijving van een op den Säntis (2500 m.) waargenomen kogelbliksemonweder met Elmsvuur.

(3) Reeds de eerste bliksemfoto van H. Kayser maakte de aanname van een ontladingskanaal onvermijdelijk (KAYSER, *Ueber Blitzphotographien*, Sitzungsberichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1884, 1119-1123).
Ook andere verschijnselen kunnen zonder de aanname van een dergelijk kanaal moeilijk een verklaring vinden. Zoo een parelsnoerbliksem door Dr. Reimann beschreven (*Ein vom Wind bewegter Blitz*? Meteor. Zs. *22*, 360; 1905). Zoo ook de bandbliksems, die men voorloopig toeschrijft aan de werking van den wind op het ontladingskanaal gedurende de ontlading.
[Vgl. Meteor. Zs. *16*, 422; (1899); voor literatuur zie J. HANN, *Lehrbuch der Meteorologie* (2e uitg., Leipzig 1906) 481, voetnoot].

(4) *Ueber die Entstehungsweise des Blitzes*, Annalen der Phys. IV, *10*, 393-407 (1903). Dezelfde verschijnselen bekwam Walter met den vonk van een induktorium (*Ueber die Entstehungsweise des electrischen Funkens*, Ann. d. Phys. *66* (1898), 636-648, *68* (1899), 776-778).

één vonk bestaat, maar uit een aantal achtereenvolgende, vertakte, bundelachtige vonken van verschillende lengten, van dewelke iedere wat verder vooruitdringt dan zijn voorganger, zoodat de laatste alleen, de geheele slagruimte overspant; en daarbij volgt iedere vonk een baan, hem door zijn voorganger bereid[(1)]. Bovendien werd het navloeien van elektriciteit meermaals waargenomen, het verraadt zich nl. door een naglimmen der ontladingsbaan[(2)].

Indien nu, bij een gepaste stroomdichtheid, de potentiaalgradient langshenen het ontladingskanaal in zekere punten groote waarden aanneemt, dan zal het gas in die streken aan het lichten gaan, want men weet dat de lichtgevende schijven der positieve lichtzuil in Geisslerbuizen gepaard gaan met een lokale versterking van de elektrische kracht, en uit proeven van J.J. Thomson[(3)] is insgelijks gebleken, dat een grootere veldsterkte heerscht in de lichtgevende gedeelten der ontlading. Van daar dan het ontstaan van een of meer kogelbliksems, of, wanneer een gestreepte lichtzuil tot stand komt, van een parel-

(1) Zóó, wanneer bij een tusschen wolk en aarde plaatsgrijpende ontlading de wolk positief is ten opzichte der aarde; is daarentegen de wolk negatief, dan is de vonk enkelvoudig.

(2) Dit naglimmen heeft men op verschillende wijzen pogen te verklaren. De waarschijnlijkste verklaring is die van een navloeien van elektriciteit in het ontladingskanaal. De beste grond hiervoor vindt men in het feit, dat het naglimmen slechts een (korte) poos na het verzwinden van den bliksem begint (B. WALTER, *Ueber das Nachleuchten der Luft bei Blitzschlägen*, Ann. d. Phys. IV, *18* [1905], 863-866). Pockels vermeldt een onweder gedurende hetwelk hij een met het oog waarneembaar nagloeien van verscheidene bliksembanen bemerkte (Met. Zs. *10* [1893], 73-74).
Zie voor den strijd die nopens de oorzaak van het naglimmen is opgerezen:
EM. TOUCHET: *Sur une photographie d'éclair montrant une incandescence de l'air*, Compt. Rend. *140* (1905), 1031-1033, zie ook Bull. Soc. astronom. de France 1897, 263; 1899, 424; 1904, 141.
K.E.F. SCHMIDT: *Leuchtdauer der Blitze*, Elektrotechn. Zs. *26*, 903 (1905), noot 4.
B. WALTER: *Ueber das Nachleuchten*, enz.
K.E.F. SCHMIDT: *Bemerkungen* enz., Ann. der Physik, IV, *19* (1906), 215-217.
B. WALTER: *Einige weitere Bemerkungen über Blitze und photographische Blitzaufnahmen*, Ann. der Physik, IV, *19* (1906), 1032-1044.

(3) *Conduction of electricity through gases*, 2^{d} ed. (Londen 1906), 515. J.J. Thomson bekwam een afgezonderde lichtgevende massa tusschen de elektroden. Wanneer de stroomsterkte toenam, wandelde deze massa naar de kathode toe, juist zooals Töpler vond het geval te zijn met de lichtgevende massa's in den bundellichtboog, en zooals het sinds lang bekend is voor de schijven der positieve lichtzuil.

snoerbliksem[1]. De duur van deze verschijnselen zal in 't algemeen niet groot zijn; want, is het elektrisch veld niet zeer sterk, dan behoudt de in het ontladingskanaal geionizeerde lucht haar geleidingsvermogen slechts korten tijd, te meer, daar de doorgang zelf van den stroom het geleidingsvermogen vernietigt door het wegvoeren der voorhanden gasionen. Slechts wanneer en zoolang het elektrisch veld sterk genoeg is, om de ionizatie van het gas te onderhouden, zal de ontlading langer duren. Dit verklaart hoe de kogelbliksems gewoonlijk zoo kortdurend zijn, en waarom minuten aanhoudende vuurbollen zoo buitengewoon zelden worden aangetroffen.

De door Töpler aangehaalde oorzaak der kogelbliksems is dus wel een *vera causa;* alleen de vraag naar haar gepastheid blijft nog, open. Om haar een gunstig antwoord te verzekeren, heeft Töpler op verschillende gelijkenissen gewezen, welke tusschen de lichtende massa's van den bundellichtboog en de kogelbliksems bestaan: de uitdoezeling van de randen der lichtvlek, haar vaak lngwerpige, eivormige of spitse gedaante, maar vooral de partikulariteiten der beweging der kogelbliksems.

Wanneer in den bundellichtboog de stroomsterkte wordt gewijzigd, begeeft de lichtgevende massa zich naar de een of de andere elektrode[2]; ook de kogelbliksems bewegen zich in vertikale richting tusschen de aarde en de wolken, of wanneer zij tusschen twee wolken ontstaan, gaan ze van de een naar de andere. Een verschuiving van het ontladingskanaal door luchtstroomingen verklaart de

(1) Om een beschrijving van een parelsnoerbliksem te geven zij een, door steller dezes op 30 Juni 1905 te Antwerpen waargenomen geval, aangehaald. Gedurende een kort, maar hevig onweder, sprong, rond 8 uur 's avonds, tusschen de wolken en de aarde, een gewone vonkbliksem over, op een afstand van het waarnemingsoord die wellicht een paar kilometers bedroeg. Bij zijn verdwijnen loste de bliksemschicht zich in een menigte roodachtig-witte balletjes op, die slechts na een (zeer kort) oogenblik verzwonden; ze schenen van ongelijke grootte te zijn. Zij bevonden zich op de door den bliksemschicht geteekende lijn. De bliksem waarvan kwestie was zeer glansrijk; doch het parelsnoer was veel minder lichtgevend. Het onweder was na een warmen, drukkenden dag ontstaan; de lucht was buitengewoon vochtig, zoodat de waterdamp in de binnenvertrekken op de door den regen afgekoelde ruiten overvloedig nedersloeg. Geen hagel is gedurende het onweer gevallen, maar regen bij stroomen.

(2) Vgl. noot (2) op bl. 551.

horizontale beweging. Ook het toespringen van vele kogelbliksems naar geleiders, waaronder het menschelijk lichaam, en de daarbij veroorzaakte warmteverschijnselen[1] (brandstichting, verzenging, brandwonden, enz.); ofwel integendeel het vermijden van geleiders door kogelbliksems, loopen parallel met op den bundellichtboog waargenomen effekten. Eindelijk kunnen, op de mooiste en treffendste wijze, met den bundellichtboog, het binnendringen van kogelbliksems in woningen, hun gelijktijdig verschijnen in verschillende vertrekken, en hun schijnbaren doorgang door geleidende voorwerpen (passeeren van sleutelgaten, enz.), nagebootst worden[2].

De verdeeling van een kogelbliksem in onderscheidene stukken is gemakkelijk te verklaren: splitst zich namelijk de ontladingsbaan in de nabijheid der aardoppervlakte in verschillende takken, dan zal de lichtmassa, wanneer zij de aarde nadert, zich in evenveel lichtbollen verdeelen[3].

De verandering van kleur kan uit een wijziging der stroomintensiteit (of liever-dichtheid) voortspruiten[4]; aan verschillen in deze intensiteit kunnen de verschillende kleuren der kogelbliksems worden toegeschreven. Ook het gelijktijdig voorkomen van een vuurbol en van een glimlichthuid of lichtbundels op de omringende voorwerpen[5], vindt onmiddellijk zijn verklaring in Töplers theorie.

Eindelijk stemt deze theorie goed met de waarneming overeen

(1) Alsook andere physiologische werkingen, als lamslaan, enz.

(2) TÖPLER: *Ueber die Abhängigkeit* enz., 628-630. Over den doorgang door spleten, sleutelgaten, enz., vgl. M. TÖPLER: *Einfluss von Diaphragmen auf elektrische Dauerentladung durch Luft von Atmosphärendruck*, Ann. d. Physik, IV, *6* (1901), 339-346.

(3) Zeer dikwijls schijnen ergens inslaande bliksems vertakt te zijn geweest. Ten anderen toonen de bliksemfoto's in bijna alle gevallen menigvuldige vertakkingen der bliksembaan op dezer gansche lengte.
Een merkwaardig geval van verdeeling van een kogelbliksem vindt men in S. 207-213, of in Planté's *Phén. él.*, 228-236. Sauter rangschikt dit geval wel ten onrechte onder de parelsnoerbliksems; het einde van het verhaal duidt blijkbaar op een grooten kogelbliksem.

(4) Bij geringe stroomsterkte is volgens Töpler de lichtende massa blauwachtig, dan donker- of karmozijnrood, baksteenrood, geelrood, eindelijk bij groote stroomsterkte wit. (l, c., 626).

(5) S. 18, 60, 70, 114, 125, 161, 164; GOCKEL, *l.c.* 43-45; Met. Zs. *13* (1896) 189.

voor wat betreft het einde van een kogelbliksem. Deze zal zonder geluid uitdooven, indien de toevoer van elektriciteit in de wolk eenvoudig ophoudt, of ook nog indien de in het ontladingskanaal voorhanden gasionen door den stroomdoorgang zijn weggevoerd en het elektrisch veld niet sterk genoeg is om de ionizatie te onderhouden. Maar het kan ook gebeuren, wanneer de bijna kontinue ontlading tusschen een relatief goed en een slecht geleidende elektrode plaats heeft, dat het ontladingskanaal (hetwelk zich, zooals reeds gezegd, verschuift), met een zijner uiteinden (of ook wel met beide) een gebied bereikt waaruit oogenblikkelijk een groote elektriciteitshoeveelheid in het kanaal kan vloeien: alsdan zal de ontlading den vorm van een gewonen bliksem hernemen, en de kogelbliksem eindigt met een donderslag[1]. Is het ontladingskanaal nabij de plaats, waar de lichtende massa zich bevindt, vertakt, dan zal de eindbliksem de verschillende takken daarvan benuttigen, en de springende kogelbliksem zal evenveel gewone bliksemstralen schijnen uit te slingeren[2].

Indien de aardoppervlakte de beter geleidende elektrode vormt, zal de kogelbliksem, tot aan zijn ontploffing, een rustig verloop hebben; is daarentegen de wolk de beste geleider, dan zal de vuurbol, dicht bij de aarde, sissen, kraken, onrustig schijnen, en geweldig vonken schijuit te spatten[3].

In een mooi proef[4] met de vertraagde ontlading van groote Leidsche batterijen, bootst Toepler deze verschijnselen in zekere mate na: de ontlading vangt met een initiaalvonk aan, welke door een bundellichtboog wordt opgevolgd. Deze kan men rustig laten uitdooven;

(1) Gevallen zooals S. 71, 72, 77, 87, 130, 135, 143, 158, 161, 170, 180, schijnen ongetwijfeld op een eindbliksem te wijzen. Een kogelbliksem waaruit bij zijn ontploffing één enkele bliksemstraal kwam, vindt men beschreven in Met. Zs. *13* (1896) 25. Reeds Du Moncel (*l.c.* 51) heeft de z. g ontploffing van vele kogelbliksems aan een dergelijke eindontlading toegeschreven, doch zonder dat hij zich daarvan een nauwkeurige voorstelling scheen te vormen. Integendeel vindt men in Planté dezelfde gedachte in veel klaardere bewoordingen uitgedrukt (*Recherches*, 193-194; *Phén. el.*, 49-50); men zou haast wanen een bladzijde van Töpler te lezen.

(2) De theorie van Toepler verklaart ook hoe, zooals in S. 94, een kogelbliksem rustig verdween, op het oogenblik dat, op 100 m. afstand, een vonkbliksem insloeg.

(3) Hieromtrent zij naar de oorspronkelijke verhandeling, 632, verwezen.

(4) TÖPLER. I, c. 632-833.

doch men kan hem ook, door wegblazen, met zijn uiteinden in gebieden brengen, waaruit een oogenblikkelijke elektriciteitstoevoer kan geschieden: de ontlading eindigt dan met een nieuwen vonk.

Doch deze proef zou gemakkelijk zoodanig gewijzigd kunnen worden, dat de laatste vonk op zijn beurt door een bundellichtboog werd voortgezet; en zoo bestaat er ook geen reden, waarom in de natuur de bliksem, die volgens Toepler aan een kogelbliksem een einde stelt, zelf weer geen vuurbol zou kunnen achterlaten. De bijna kontinue ontlading zou dan eenvoudig voortduren. Indien Töplers theorie waar is, zou men zich aan een dergelijk verschijnsel wel nu en dan mogen verwachten. En nu is het merkwaardig, dat juist zulk een voorval geboekt is geworden, waarin na de ontploffing van een vuurbol nog een vuurbol voorhanden was(1).

Töplers idee van den eindbliksem verklaart ook, hoe de kogelbliksems, bij hun ontploffing, dikwijls dezelfde uitwerkselen hebben als gewone bliksemstralen(2). Maar daar waar de gemeene opvatting het hoofdgevaar ziet, is het in werkelijkheid niet gelegen; het is de kogelbliksem zelf niet, die het ergst te duchten is; hij is slechts een bizonder opvallend gedeelte van een uitgebreider verschijnsel, slechts een *teeken* van de aanwezigheid eener streng van geionizeerde lucht, door een elektrischen stroom doorloopen; en enkel als zoodanig moet hij gevreesd worden. De kogelbliksem is de zetel van een zeer geringe stroomsterkte(3), doch hij verraadt het bestaan van een onzichtbaar kanaal, waarlangs onvoorziens een geweldige bliksemschicht(4) zich een weg kan banen.

Het dient nu aangestipt, dat de theorie van Töpler sommige verschijnselen nog duister laat, of men zou hulphypothesen moeten invoeren, die, alhoewel niet onaannemelijk, toch min of meer willekeurig of niet voldoende gegrond zouden schijnen. Zoo zijn bijvoor-

(1) S. 90. Zie ook S. 72.
(2) S. 73, 78.
(3) Enkele ampères. Vgl. TOEPLER, *l.c.* 634-635.
(4) Stroomsterkte van de orde van den myriampère. Vgl. J. POCKELS: *Ein Versuch, die bei Blitzschlägen erreichte maximale Stromstärke zu schätzen*. Met. Zs. *15* (1898), 41; *Zur Bestimmung der Maximalstromstärke von Blitzen*, ibid.; *18* (1901), 40.

beeld: het uitsluitend voorkomen van kogelbliksems in zekere, wel is waar zeer zeldzame, onweders zonder vonkbliksems[1]; het verschijnen van kogelbliksems bij volstrekt klaren hemel en zonder spoor van initiaalvonk; enz.

Men zal desondanks niet ontkennen, dat voornoemde theorie een zeer groot aantal, en de gewichtigste, der kogelbliksemverschijnselen uitlegt, ze samenbindt als noodzakelijke gevolgen van eenzelfde oorzaak, en wel van een oorzaak die natuurlijk schijnt: de bijna kontinue elektrische ontlading, toe te schrijven aan de gesteldheid zelve der lucht en der wolkelektroden. De verklaring is ongekunsteld, en eensdeels steunt zij zich op proefnemingen nopens den elektriciteitsdoorgang in dampkringslucht, anderdeels is zij in harmonie met zeker waargenomen natuurverschijnselen, als b.v. het werkelijke navloeien van elektriciteit in vonkbliksembanen. Ze komt tegen geen enkel bekend feit in opstand. Zij is wellicht nog onvolledig; maar valsch schijnt ze niet te wezen. Deze theorie is voorzeker de beste, die tot nog toe werd voorgeslagen, en ze zal voor alle toekomstige waarnemers een nuttige leidsvrouw zijn.

Indien we thans een terugblik werpen op den weg, waarlangs de kwestie der kogelbliksems tot haar huidigen stand is gebracht, dan worden we eens te meer getroffen door een algemeene waarheid, welke geen beoefenaar der wetenschappen ooit zou mogen uit het oog verliezen. Het kogelbliksemvraagstuk werd gesteld in een tijd, dat noch het waarnemingsmateriaal, noch de laboratoriumarbeid toereikend waren, om het op te lossen. De eerste onderzoekers, - en ongelukkig hebben die heden nog navolgers, - zochten links en rechts, zij kwamen aandragen met de zonderlingste veronderstellingen, alsof het een raadselprijskamp gold, en zonder dat al dat pogen het vraagstuk één stap nader tot zijn oplossing vermocht te brengen. Geen hoofdgedachte, welke de talrijke hypothesen doortrekt; geen kern, waarrond zich de theorieën scharen. Het is slechts tengevolge van den arbeid van Planté dat een krachtigen stoot tot proefondervindelijke studie was gegeven, en sedertdien heeft alle ernstige navorsching van het onderwerp, op het gebied der elektrische ontlading plaatsgehad.

(1) S. 149.

Maar eerst nadat het onderzoek der ontlading in gassen zich alzijdig had ontwikkeld, bestond er kans op welslagen, en het is ook maar dan, dat de leiddraad ontdekt kon worden, die tot de volledige oplossing van het problema zou voeren. Deze leiddraad is nu, we mogen het met alle vertrouwen gelooven, gevonden; het doel is zeer zeker nog niet bereikt, maar geen twijfel dat we er, langs den thans gevolgden weg, toe komen zullen. En de tegenwoordige stand der natuurkunde was vereischt, om dien weg te vinden.

En zoo is het altijd geweest, en zal het immer blijven: wanneer de waarneming ons voor een onbekend verschijnsel stelt, baten geen voorbarige verklaringen, geen haastige veralgemeeningen. Zijn onwetendheid belijden, met geduld voortzoeken en werken, en wachten totdat uit den vooruitgang der wetenschappen, het licht, dat toch onfeilbaar komt, hem tegenstraalt, is voor den natuuronderzoeker eerlijkheid en plicht.

C. De Jans.

Gerhard Hauptmann en de Verzonken Klok.[1]

G. Hauptmann is in de Duitsche tooneelletterkunde de machtigste en zuiverste vertegenwoordiger der naturalistische school. Waar Hermann Sudermann, de bekende schrijver van *De Eer* en van *Heimat*, maar een overgangsfiguur is, die nog tot de school van Dumas, zoon, behoort en van het nieuwere naturalisme maar juist genoeg nam om ook van zijn tijd te zijn, - staat G. Hauptmann daarentegen met beide voeten op naturalistischen grond en is *mutatis mutandis* voor de Duitschers wat Zola, Ibsen en Tolstoï voor hun landgenooten zijn.

De theorie van het Duitsche naturalisme werd voorgehouden door Arno Holz en Johannes Schlaf, die in hun drama *Familie Selicke* de toepassing hunner denkbeelden zochten te geven. Zij wilden een naturalisme, dat zich niet uitsluitend aan uiterlijkheden vergaapte, maar tot het intiemste wezen der menschen en dingen doordrong en ook zinnelijke indrukken en stemmingsindrukken zocht weer te geven. Holz en Schlaf waren in de eerste plaats theoretici, hun kunstvermogen was niet op de hoogte van hun kunstinzicht - niettemin bewerkte hun drama een volledigen omkeer in de Duitshe tooneeltaal, die tot nog toe onder den invloed van de groote classieke schrijvers - vooral van Schiller - zeer declamatorisch getint was, - en bovendien deden zij het Duitsche milieu-drama ontstaan.

De eerste ernstige vrucht van Holz' en Schlaf's naturalistische tooneeltheorie was G. Hauptmann's drama *Voor Zonnenopgang*, dat met 1889 het optreden van het naturalisme op het Duitsche tooneel dagteekent. Van dat oogenblik af is Hauptmann de sterkste naturalististische dramaturg van Duitschland gebleven. Fulda met zijn *Verloren Paradijs*, Max Halbe met zijn *Jeugd*, Bahr met zijn *Nieuwe Menschen*, Alberti en nog menige andere vertegenwoordigers der naturalistische tooneelkunst in Duitschland staan in Hauptmann's schaduw en moeten zijn onbetwistbare meesterschap erkennen.

De thans vijf en veertig-jarige Hauptmann, die aanvankelijk

(1) Naar aanleiding van de opvoering van dit sprookjesdrama, door het Koninklijk Nederlandsch Tooneel te Antwerpen aangekondigd.

zijn wegen in de beeldhouwkunst zocht en bij zijn eerste optreden in de letterkunde, in 1885, nog gedichten schreef in den trant van Lord Byron's *Childe Harold* (getuige zijn *Promethidenlot*), heeft in de vijftien jaar, gedurende dewelke wij hem als tooneelschrijver werkzaam zien, om zoo te zeggen jaar op jaar een nieuw dramatisch gewrocht voortgebracht, waarin hij steeds met verrassende zekerheid het ware leven in den spiegel weet te vatten en zich hoe langer hoe meer aan allen vreemden invloed weet te onttrekken om echt Duitsche, nationale kunst te scheppen.

Op *Voor Zonnenopgang*, het ruw-krachtig sociale drama, waarin ons de zedelijke en geestelijke ellende, door drankmisbruik teweeggebracht, ontsluierd wordt en dat invloed verraadt van Zola's *La Terre* en Tolstoï's *Macht der Duisternis*, volgen in 1890 *Het Vredefeest*, een tegenhanger van Ibsen's *Spoken*, en in 1891 *Eenzame Menschen*, waarin wij ook nog eenigszins invloed van Ibsen's *Rosmersholm* vinden. Dit laatste werk, een der mooiste en roerendste, die uit Hauptmann's pen vloeiden, toont ons hoe de jonge schrijver tot rijpheid was gekomen, vooral in opzicht van tooneelkennis, en hoe hij zich meer en meer van den invloed zijner groote modellen wist vrij te vechten. Zoo komen we in 1892 tot zijn kernachtig, door en door oorspronkelijk stuk *De Wevers*, waarin hij den weversopstand van 1844 in zijn vaderstreek Schlesiën (hij werd geboren te Salzbrunn) zoo aangrijpend en levenswaar weet te schilderen, dat hij ineens als een meester in de wereldliteratuur optreedt. *De Wevers* is niet alleen Hauptmann's meesterwerk, maar het is ook, zooals een criticus het noemde: ‘het hoofdwerk der moderne sociale aanklachtsliteratuur’. Velen hebben dit drama een tendenzwerk geheeten, het is echter in historisch zoowel als in artistiek opzicht veel te eerlijk objectief, innerlijk en uiterlijk veel te waar om onder een der verdenkingen geplaatst te worden, die het etiketje tendenzwerk gewoonlijk opwekt. Op *De Wevers* volgen nu slag op slag de comedies *College Krampton* en *De Beverpels*, een door en door volksch, Duitsch blijspel, - *Florian Geyer*, een poging om het historische drama voor het naturalisme te veroveren, - *Voerman Henschel*, het diep gevoelde en voortreffelijk gemaakte drama, - *Schluck und Jau, Michel Kramer* en *De roode Haan*, drie minder gelukkige werken, - *De arme Hendrik*, een dramatische bewerking van Hartmann van Aue's dichterlijk verhaal, en *Rosa Bernd*, het hoogtepunt van Hauptmann's levensschildering.

In al deze werken vertoont zich Hauptmann als de geboren dramaturg van het naturalisme. Zijne opmerkingsgaaf, zijne juistheid van detailschildering, zijn kracht om een heele sociale groep, een

heel zoogenoemd ‘milieu’ in zijn drama's te doen opleven, zijn onvergelijkbaar en stellen hem in staat om het kunstideaal der naturalisten volkomen te verwezenlijken, het ware, onopgesmukte leven eerlijk en trouw te vertolken.

Nochtans zouden wij Hauptmann onrecht aandoen moesten wij dit naturalistische kunstideaal beschouwen als het eenige dat hem bezielt. Zijn kunst is hem wat meer dan een soort reportage of photographie. Zoo hij ons de werkelijkheid schildert met nauwgezette getrouwheid, dan is het niet om de schildering zelf, maar om door haar onrechtstreeks en daarom wellicht machtiger en zekerder te werken op ons gemoed, op ons gevoel, op alles wat edel is in den mensch. Al de sociale ellenden, die Hauptmann in de zooeven opgesomde stukken schildert, wekken ons tot medelijden, tot menschenliefde, tot altruïstische daadvaardigheid op - ze zijn realistisch in hun vorm, maar idealistisch in hun werking. Dit ontsnapt aan geen enkel verstandig lezer of toeschouwer van Hauptmann's werken - en bij Hauptmann zelf was dit een bewust en gewild streven. Ziehier wat hij heel in 't begin van zijn letterkundige loopbaan schreef: ‘De wereldsmart is de wortel van het smachten naar den Hemel. De wortel van het lied staat in het wee der aarde, maar zijn kruin wordt met hemellicht overgoten’. Deze veelbeteekenende woorden kenschetsen op treffende wijze Hauptmann's talent en toonen ons achter de schijnbaar onverschillige trekken van den koel ontledenden realist, een mensch, die dweept met naastenliefde en droomt van een betere maatschappij en een gelukkiger toekomst.

Laten wij ons nu eenmaal doordringen van deze idealistische neiging van Hauptmann's gemoed, zoo zal het ons dan ook minder verrassen, dat hij opeens, in 1896, van zijn realistische kunstrichting afwijkt en ons de *Verzonken Klok*, een door en door symbolistisch stuk, komt aandragen. Reeds eenige jaren vroeger, in 1893, had het ons getroffen, dat Hauptmann in zijn *Hannele Mattern's Hemelvaart* onwerkelijke tooneelen als droomverschijningen en visioenen naast naturalistische schilderingen opneemt. De schamele Hannele, die ijlend op het krankenleger in het armenhuis, haar eigen hemelvaart in visoen bijwoont, - is als het ware de voorbode van de personages der *Verzonken Klok*, die gansch in het onwerkelijke leven, en louter zinnebeelden en symbolen zijn.

De *Verzonken Klok*, dit offer van Hauptmann aan de symbolistische kunst, hebben wij overigens niet *alleen* aan Hauptmann's persoonlijke idealistische neigingen te danken, maar ook wel aan de letterkundige strooming van het symbolisme, die zich omstreeks 1893

in Duitschland voordeed, en ons Richard Dehmel en zijn school gaf. Dit symbolisme, dat zich hier even als in Frankrijk en andere landen op dit tijdstip openbaarde, kan opgevat worden als een reactie tegen het naturalisme. Waar het lichaam alles geweest was, wreekte zich nu de geest, wilde op zijn beurt alles worden en scheurde zich van het lichaam los. In ieder geval is het een zeer eigenaardig verschijnsel, dat Hauptmann, de meester van het naturalisme, ook in de symbolistische kunstrichting een meesterstuk wist te scheppen. Dit bewijst voor de macht en de mildheid van zijn talent.

Laten wij nu op de *Verzonken Klok* zelf ingaan en er eerst en vooral den inhoud bondig van vertellen.

Meester Heinrich, een vroom en ervaren klokkengieter, had na lange inspanning en zwaren arbeid een groote klok gegoten voor de nieuwe kerk in de bergen. Deze klok moest luider en edeler klinken dan al de andere klokken, die meester Heinrich vroeger ooit gegoten had. Hij hoopte, dat ze zijn heerlijkste gewrocht zijn zou en hoog in 't gebergte zou luiden tot stichting en zegen van den heelen omtrek. Maar op den weg van de gieterij naar de nieuwe kerk in het gebergte komt de Waldschrat, een nijdige woudgeest, woedend bij de gedachte, dat die christen klok met haar geluid de heidensche wezens in woud en bergen ging storen, heimlijk een van de wagenwielen breken en doet alzoo de klok langs de steile bergpaden naar den afgrond tuimelen in een onmetelijk diepen waterkuil. Toen de meester zijn werk neerbuitelen zag, werd hij als van waanzin aangegrepen, en stortte het achterna.

Uitgeput en levensgevaarlijk gewond komt hij eindelijk terecht op de bergweide voor het huisje van de Wittichen, een soort van wijze vrouw, in het dorp als heks beschouwd, waar hij het bekoorlijkste elfje uit het gebergte ontmoet, de lieve Rautendelein, die een diepen indruk op hem te weeg brengt. Ook Rautendelein wordt bij deze ontmoeting diep geroerd en voelt zich opeens als door een onweerstaanbare kracht tot meester Heinrich aangetrokken. De Pastoor, de Schoolmeester en de Barbier, vrienden van meester Heinrich, die hem bij het vervoeren der klok vergezelden, vinden hem daar in de bergeenzaamheid weer, en brengen hem 's anderendaags op eene draagbaar naar huis. Daar ligt de verongelukte meester te ijlen van de koorts en roept in zijn wanhoop over het mislukte werk den dood met ongeduld aan. Het neerstorten van zijn klok beschouwt hij als een bewijs dat zijn werk slecht was. Al zijn ervaring, al zijn kracht was niet bij machte geweest om een werk te maken voor de hoogten. In de dalen klonk zijn klok, maar ze was niet geschikt om den weergalm der bergtoppen te wekken, en dit laatste was zijn levensdoel geweest. Nu hij het niet bereiken kon, verlangde hij maar te sterven.

Paul Schlenther, Hauptmann's biograaf, weet te vertellen, dat achter deze allegorie van den klokkenval en meester Heinrichs wanhoop een gebeurtenis en een gemoedsstemming uit Hauptmann's leven verborgen liggen. Juist een jaar vóor de *Verzonken Klok* had Hauptmann zijn *Florian Geyer* laten opvoeren, een grootsch aangelegd historisch drama, waarin de Duitsche dramaturg voor de eerste maal gepoogd had boven de enge grenzen van ruimte en tijd te stijgen, - niet meer voor de dalen maar voor de berghoogten te zingen, - een drama, dat hij met de meeste zorg en met de onvermoeibaarste werkzaamheid voltooid had. De *Florian Geyer* had buiten alle verwachtingen van den schrijver geen den minsten bijval, tuimelde in de diepte als de klok van meester Heinrich. De ontgoocheling van Hauptmann was ongemeen groot, - en het wee, dat hem die val van *Florian Geyer* veroorzaakte, heeft hij zelf onverholen uitgesproken toen hem kort daarop voor zijn *Hannele Matterns Hemelvaart* uit Weenen den Grillparzerprijs werd toegekend.

Volgens Schlenther is de wanhoop en de ontgoocheling van meester Heinrich over het mislukken van zijn werk de allegorische vertolking van Hauptmann's eigen kunstenaarswee na den val van *Florian Geyer*.

Wat er ook van zij, deze autobiografische allegorie gaat in de *Verzonken Klok* niet verder.

Meester Heinrich wordt op wonderbare wijze genezen. Rautendelein dringt in zijn woning als dienstmeid, en weet hem daar door het bereiden van filters nieuwe krachten en geloof in een nieuw leven te schenken. Zij beweegt hem om vrouw en kinderen te verlaten en haar in het gebergte te volgen om daar een vrijer leven te leiden en hooger idealen na te streven.

Heinrich stijgt met zijn liefje de bergen op. In den roes zijner nieuwe liefde, zich vrij voelende van alle banden, neemt zijn scheppende aanleg thans een stoute vlucht. Hij wordt als een soort ‘Ubermensch’. Hij gevoelt zich in de vrije natuur als een kind der zon en wil daar aan de Moedergodheid een grootschen tempel met heerlijk klokkenspel wijden. De ervaren ambachtsman van vroeger wordt hier tot echt kunstenaar, grootsch denkend en stout durvend. Hij droomt, dat zijn nieuw klokkenspel de wedergeboorte van het licht op aarde zal verkonden.

Hij blijft niet langer de slaafstrouwe volger van gebaande paden, maar wordt zelf baanbreker van nieuwe wegen.

In het dal heerschen onrust en onzekerheid over Heinrich's lot. Men vertelt in het dorp, dat hij zijn plichten van echtgenoot en vader vergetend, daarboven met een heidensch wezen boeleert. De

Pastoor, die nog steeds zijn vertrouwen in Heinrich's deugzaamheid en vroomheid had bewaard, begeeft zich naar het gebergte om te vernemen hoe het met den klokkengieter gesteld is. Daar doet hij de bittere ervaring op, dat men in het dorp waarheid spreekt - ja erger nog, daar verneemt hij, dat Heinrich mei het oude geloof gebroken heeft er, naar zijn opvatting van geestelijke, trouw aan dogma's en conventies, een jammerlijke opstandeling geworden is.

Dit gesprek in de werkplaats op de bergen tusschen den eerlijk vromen priester en den opgewonden dichter klokkengieter is een der hoogtepunten van het sprookjesdrama.

Bij het aanhooren van Heinrich's geestdriftige droomen van menschenliefde en beter, hooger en reiner leven, - bij de schittering zijner poëtische uitboezemingen over de wedergeboorte van het licht en de liefde - denken wij onwillekeurig aan Hauptmann's eigen verzuchtingen naar sociale verbeteringen en hervormingen, die uit al zijn naturalistische drama's spreken. Het is alsof het smachten naar den hemel, waarvan Hauptmann vroeger eens gewaagde, ons hier nogmaals in lyrische, verheven verzen warm en machtig tegenwaait.

De oude pastoor was echter een menschenkenner. Hij wist, dat Heinrich niet behoorde tot het geslacht der helden, der halfgoden, die zich van allen gevoelsaanhang kunnen bevrijden om onbekommerd den weg van hun ideaal te volgen, - hij wist dat het hart van den klokkengieter een zwak menschenhart was en nog met ontelbare, machtige vezels gekluisterd lag aan 't oude menschelijke gevoel, aan zijn vroegere liefde voor vrouw en kinderen, aan de machten van het verleden. En waar hij den klokkengieter vermaant, dat de oude klok nog wel eens voor hem weer zal luiden, hebben zijne woorden de kracht eener prophetie.

Heinrich was inderdaad een zwak mensch met hooge droomen maar krank vermogen. Er komen oogenblikken van ontmoediging in zijn leven daarboven. Was het bouwen van dien grootschen tempel niet een werk, dat zijn krachten overtrof? De bosch- en berggeesten, die Rautendelein hem dienstbaar gemaakt had, werden weerbarstig. Doch Rautendelein's liefde geeft hem steeds nieuwen moed en hij zet zijn werk voort. - Den aanval der menschen uit het dorp, door den pastoor opgeruid, weet hij ook af te weren. Dat alles trof hem niet in het diepste van zijn mensch-zijn. Maar toen zijn twee kinderen hem een kruik aanbrachten, gevuld met de tranen hunner moeder; toen hij het geluid vernam van zijn oude, verzonken klok, aangeraakt door het zinkende lijk van zijn vrouw, die zich uit wanhoop verdronken had; toen gevoelde hij zich onweerstaanbaar uit de hoogte weg

gerukt worden en keerde hij, trots de liefde en de smeekingen van Rautendelein, naar het dal terug.

Maar daar werpen de bewoners den plichtvergeten vader en den slechten christen steenen toe en drijven hem weer naar de wildernis in de bergen. Hier terug, vindt hij niets meer van hetgeen hij verliet. Zijn werkplaats op de bergen en zijn onvoltooide tempelbouw werden door den nijdigen Waldschrat in brand gestoken en zijn schutsgeest, de lieve Rautendelein, had zich in haar liefdewanhoop overgeleverd aan den Waternikker, die haar reeds lang met zijn geile lust vervolgd had.

Gebroken en uitgeput komt Heinrich weer voor de hut der Wittichen, waar wij hem na den val zijner oude klok ook reeds zagen. Hij smeekt de oude wijze vrouw om hem de levenskracht, de lieve Rautendelein, weer te geven en opnieuw zijn hooger werk te laten hervatten, - maar de Wittichen ontwoordt hem:

> ‘Dat is voorbij. Te zwaar zijn de lasten,
> Die u naar beneden trekken, uw dooden zijn
> U te machtig, gij bedwingt ze nooit!’

De reden zijner machteloosheid geeft zij hem ook op. ‘Gij waart wel een edele spruit, zegt zij hem, wel sterk, maar niet sterk genoeg. Gij waart wel geroepen, maar toch niet uitverkoren!’

En den armen Heinrich blijft er niets anders over dan te sterven. De Wittichen geeft hem drie bekers wijn te drinken. De eerste geeft hem voor een stond weer de oude kracht - de tweede doet hem Rautendelein, de lichte geest, die hij verloren had, nog eens verschijnen - en de derde, die hij noodzakelijk na de twee eerste drinken moet, geeft hem den dood.

De zinnebeeldige gedachte, die ons in de *Verzonken Klok* ontwikkeld wordt, is treffend duidelijk. Zonder aarzelen erkennen wij in den klokgieter Heinrich den dichter, die zich losrukt van het bekrompen alledaagsch bestaan om vrij in zijn scheppingsweelde te leven; den dichter, die grooter droomt dan hij met zijn menschelijke krachten uitvoeren kan; den dichter, die zich de wieken voelt breken wanneer hij de grenzen van zijn mensch-zijn wil overstijgen.

Heinrich herinnert ons aan Icarus, zegt Paul Schlenther. ‘Ook hij stijgt op naar de zon. Hij verheft zich uit de laagte, waar hem haardstede en werkplaats eerlijk pasten. Zijn gedachte zoekt een bovenaardsche kunst, zijn gevoel zoekt een bovenmenschelijke liefde. De overmaat van dit dubbel verlangen doet hem neerstorten.’

De klok, symbool van Hauptmann's menschelijkheid, van zijn

ootmoedigheid en zijn berusting in een hoogeren wil, is symbolisch in haar val, want met haar verdwijnen Heinrich's eenvoud en onderwerping. Als een overmoedige opstandeling miskent hij de innigste menschenbanden en denkt zich in het bezit eener goddelijke scheppingskracht, maar bij het eerste doordringende geluid van de oude klok verzwindt zijn waan en gevoelt hij zijn noodlottige machteloosheid.

Heinrich staat tusschen twee werelden die hem beurtelings aantrekken en afstooten: eenerzijds het oude geloof en de maatschappelijke conventie (de menschenwereld in het dal), anderzijds het onbeperkte ideaal en het vrije natuurleven (de elfen- en geestenwereld op de bergen).

En beide werelden hebben onder de personages hun typische, heerlijk geteekende vertegenwoordigers. Aan de eene zijde staan Magda, de eenvoudige, liefhebbende echtgenoote van Heinrich; de brave, goedige Pastoor; de vreesachtige Barbier en de eenigszins geëmancipeerde Schoolmeester, die aan de heksen niet meer gelooft. - Aan de andere zijde staat in de eerste plaats de verrukkelijke Rautendelein (Rood Annetje), de verleidende Muze, die Heinrich van Magda wegrukt. Rautendelein is een der dichterlijkste scheppingen van het moderne tooneel. Heel Duitschland werd bekoord en veroverd door die lieve, aetherische verschijning, vooral wanneer ze belichaamd werd door de tooneelspeelster Agnes Sorma. Naast Rautendelein staan de Waldschrat en de Nickelman. Beide zijn ook kostelijke scheppingen. De eerste is een bokspootige faun vol overweldigende natuurkracht, vroolijk, grof en genotziek, vreeselijk op de menschen gebeten. Hij is de onverzoenbaarste en stoutste vijand van. de menschjes uit het dal. De Nickelman, een soort van geantropomorfiseerde kikvorsch, is wat minder ruw dan de Waldschrat, wat diepzinniger en zwaarmoediger, maar toch ook een besliste menschenvijand.

De figuren van den Waldschrat en den Nickelman roepen ons onwillekeurig de faunische gestalten van den beroemden schilder Böcklin van den geest. Den zelfden humor en echt Duitsche fantazie vinden wij in Hauptmann's scheppingen. Meer dan een beeldend kunstenaar zal zich ook wel aangetrokken gevoeld hebben om den Waldschrat of den Nickelman met beitel of stift voor te stellen. Wij stippen maar terloops Heinrich Vogeler Worpswede aan, die in zijn album *Die Versunkene Glocke in Bildern* (Fischer-Berlin) o.a. een typisch beeld van den Nickelman heeft geteekend.

Tusschen deze elkander bekampende menschen- en geesteswereld plaatste de dichter de oude Wittichen, als een soort van middelaarster. De bosch- en bergwezens noemen haar grootmoeder, zij

voedt de kaboutertjes, - maar zij is ook den menschen goed. Twee maal helpt zij Heinrich in zijn nood. Zij kent en begrijpt de smarten der menschen en spreekt woorden van waarheid en wijsheid. De Wittichen is als boven het leven geplaatst om het in kalmte en vrede te beoordeelen. Zij is het dan ook, die de oorzaak van Heinrich's noodlot opgeeft.

Duitsche critici, o.a. Bartels, hebben er Hauptmann een grief van gemaakt, dat zijn klokgieter geen held is, maar wel een zwakkeling. Bij deze kritiek kunnen wij ons geenszins aansluiten. Heinrich is inderdaad geen onverstoorbare en onvermurwbare held, maar wel een wankelende en weifelende mensch, dat willen wij niet eens beproeven te loochenen want juist in dat zwakmenschelijke ligt onzes inziens zijn tragisch belang en zijn ontroerende kracht. De oudere dramaturgie neemt slechts de tragische kracht aan van den weerstand tot het uiterste toe, de tragische kracht der worsteling tegen het noodlot of tegen den ondergang berokkend door eigen fouten - en dat verklaart de veroordeelende machtspreuken van menig criticus tegen Hauptmann's *Verzonken Klok*. Maar wij vragen ons af of de tragische kracht van de bewuste machteloosheid, van het vurig willen en het tergend-kwellende niet kunnen niet even aangrijpend is en geschikt voor het tooneel als de andere. Helden zijn uitzonderingsmenschen, zwakke strevers zijn gewone menschen, die aan ons gelijk zijn en ons dus dieper ontroeren.

Hauptmann - en met hem menig ander modern dramaturg - heeft steeds een voorliefde voor dergelijke wankelende, struikelende naturen. En hier kunnen wij niet nalaten te wijzen op een ander werk van den Duitschen dichter, nl. *Eenzame Menschen*, dat een verrassende overeenkomst met de *Verzonken Klok* vertoont en ons in den natuurvorscher Johannes Bockerath een met Heinrich gansch verwante, wankelende natuur schildert.

In *Eenzame Menschen* evenals in de *Verzonken Klok* drukt het zelfde noodlot op gelijke naturen. De jonge geleerde Bockerath streeft naar de oplossing van de hoogste vragen der wetenschap, maar zijn liefhebbende, doch eenvoudige, vrome vrouw kan hem op die hoogten niet begrijpen en volgen. Zoo houdt zij op de gezellin van zijn zieleleven te zijn. Hij ontmoet een vreemde vrouw, de studentin Anna Mahr, die zijn wetenschappelijk ideaal begrijpt, hem een steun wordt in zijn geestesleven en hem verkwikt en sterkt, even als Rautendelein met Heinrich deed, zonder dat evenwel in haar gevoel eenige zinnelijkheid doordringt. Ware Bockerath nog vrij, Anna Mahr zou zijn goede geest geweest zijn. Maar de argwaan van Bockerath's aan conventie gekluisterde ouders wordt dra opgewekt en

Anna Mahr wordt verwijderd. De scheiding is den overprikkelden zwakken Bockerath thans te zwaar geworden en drijft hem tot zelfmoord.

Zooals ge ziet hebben we hier in de nuchtere verhoudingen der werkelijkheid dezelfde zielstragedie, die ons in de *Verzonken Klok* gegeven wordt opgesmukt met het gouden gewaad der poëzie. Aan niemand zal de tragische werking ontgaan van Bockerath's zielestrijd en van de droeve brok werkelijk leven, die hij ons voorstelt.

Een andere critiek, die tegen de *Verzonken Klok* gericht werd, geldt de ontleening van allerlei mythologische en folkloristische overleveringen en allegorieën. Bartels, die Hauptmann steeds stelselmatig streng beoordeelt, gaat zelfs zoover te zeggen dat de *Verzonken Klok* een weefsel is van louter vreemde motieven.

Wij treffen inderdaad in de *Verzonken Klok* menigvuldige vergelijkingen en beelden aan, die op bekende volksoverleveringen wijzen. Aan den zonnecultus b.v. ontleent Hauptmann allerlei bijzonderheden, - ik vermeld maar het zweren bij ‘Haan en zwaan en paardekop’. de symbolen van den Indogermaanschen zonnedienst. Hij vereenzelvigt in de oogen van Rautendelein Heinrich met den Germaanschen zonnegod Balder en maakt gebruik van de mooie legende, de ons van Frigg vertelt, dat zij van alle wezens den eed afnam Balder geen leed te doen, waarbij zij alleen den misteltak vergat. Hauptmann laat Rautendelein van alle schepsels den zelfden eed afnemen ten gunste van Heinrich - en laat haar maar de verzonken klok vergeten. Het tooneel, waar Heinrich's kinderen een kruik aanbrengen gevuld met tranen hunner moeder, berust ook op een oud sprookje, dat tot de Edda terug kan gebracht worden. Zelfs het beeld der verzonken klok, die uit den afgrond luidt, behoort tot de folklore.

Maar wij vragen ons in gemoede af, of men Hauptmann's werk ter oorzake dezer ontleeningen mag veroordeelen. Dat aanwenden van volksche motieven zouden wij eerder willen prijzen omdat het aan de heele *Verzonken Klok* dat rinsch-frissche smaakje der ware volkspoëzie mededeelt en als het ware rondom de eenvoudige menschen en natuurgeesten, die in het stuk optreden, de eenige hun passende atmospheer opwekt. Hauptmann heeft ten andere al die folkloristische beelden een hoogeren en hem persoonlijk gansch eigen zin geschonken. Hij maakt ze tot dragers zijner eigen dichterlijke droomen en opvattingen. Wat doet hij dan anders dan zooveel dichters, die bestaande motieven gebruikten om eigen denkbeelden in te kleeden? (Denkt slechts aan het mooie gedicht van A. de Musset, *Le Pélican*.) Veroordeelt men Hauptmann om zoo iets, dan veroordeelt men ook Shakespeare, die hetzelfde deed in zoo menig stuk, Goethe en

zijn *Faust*, Ibsen en zijn *Peer Gynt*, - dan zijn even schuldig als hij zoo menige moderne schrijvers als Frenssen, Barbey d'Aurevilly e.a., die zoo ruim aan de bron der volksoverleveringen putten. Dat màg een dichter, op voorwaarde alleen, dat hij het ontleende tot vleesch van zijn vleesch en bloed van zijn bloed maakt en tot iets gansch persoonlijks omwerke. Dat is het geval met Hauptmann in de *Verzonken Klok*.

Naast de groote dramatische verdiensten van de *Verzonken Klok*, die de proef van honderden en honderden vertooningen doorstond, moet overigens in de eerste plaats de beeldenrijkdom en de wondere welluidendheid van Hauptmann's tooneeltaal geroemd worden. Verrassend nieuw en plastisch in hooge maat is menige vergelijking in dit werk, en de muziek der taal, die nu eens stijgt tot de hoogte der hymne, zooals in Heinrich's gesprek met den pastoor, of zich vermeit in de bevallige tonen van lied en madrigaal, zooals in menig fragment uit Rautendelein's rol, is één verrukking voor de ooren van het begin tot het einde.

MAURITS SABBE.

AANGEHAALDE WERKEN: 1° *Gerhart Hauptmann, Sein Lebensgang und seine Dichtung, von Paul Schlenther*. (3e Aufl. S. Fischer, Berlin, 1898).

2° *Die Deutsche Dichtung der Gegenwart von Adolf Bartels* (7e Aufl. E. Avenarius, Leipzig, 1907).

Engelse Letterkunde.

In ons vorig overzicht hebben wij de verbazende bijval vermeld, die aan *The Mystics*, de nieuwe roman van Mrs. Thurston, te beurt was gevallen, nog eer iemand hem had kunnen lezen: de uitgever (Blackwood) had er, op voorhand, 10,000 exemplaren van verkocht. Hoe die 10,000 a-priori-kopers er onder en na het lezen zullen over gedacht hebben, is ongelukkig moeilik na te gaan, maar één ding is zeker: het onthaal bij de kritiek is vrij koel geweest. Mrs. Thurston had met haar vorige roman, *John Chilcote, M.P.*, een groot en verdiend sukses behaald, zowel bij het publiek als in de pers; men kon dus veel van haar verwachten; maar de massa zal zeker wat anders dan zuiver letterkundig genot gezocht hebben.

Als er in Engeland een roman gaat verschijnen, waaraan een gevierd schrijver nog bezig is, dan verneemt het publiek gewoonlik op voorhand het onderwerp daarvan door de pers: daarvoor zorgt de uitgever, vooral als één of andere aktualiteit er mee gemoeid is. Nu was het niet lang geleden, dat zekere stichter van de zoveelste dissidente sekte, na menigten bedrogen te hebben, plotseling op geruchtmakende wijze betrapt werd; in Engeland is het nooit lang geleden dat zo iets gebeurde.

En *The Mystics* vertelt ons juist de geschiedenis van zo een profeet. Eerst verkondigt hij de nieuwe alleen zaligmakende leer aan enkele naïeve zielen, die op hun beurt het goede woord verspreiden; weldra weet hij door een paar mirakels en door het zeer speciaal redenaarstalent dat daarbij behoort, een talrijke schaar gelovigen te fanatizeren en... te overtuigen dat zalig worden geld kost. Als hij echter voor één van zijn vrouwelike bekeerlingen meer dan evangeliese liefde begint aan de dag te leggen, komt in eens de ontnuchtering van de kudde, de ontmaskering van de herder en de herleiding van zijn mirakels tot gewone ‘humbug’. Dit alles vertelt Mrs. Thurston niet onaardig, maar zij is niet de eerste om het te vertellen; o.a. bij Dickens komt de predikant-bedrieger herhaalde malen vóór. Wilde Mrs. Thurston nu hetzelfde onderwerp nog eens behandelen, dan was het wenselik dat zij er wat nieuws uit haalde; maar dat heeft

zij niet gedaan, en van karaktertekening is er geen spraak, terwijl de valse clergymen van Dickens uitstekend getypeerd zijn.

De zogenaamde ‘Christian Science’ is ook een nieuwe leer, en Mrs Baker Eddy is haar profeet in en buiten Amerika. Zij verkondigt dat niets bestaat, behalve de geest; al de rest is ingebeeld. Daarom kunnen alle ziekten en alle lichamelike pijnen gemakkelik genezen worden, want die zijn maar illusies; het gebed is daartoe voldoende. De ingebeelde inktpot, die aan mevrouw Baker Eddy gediend heeft om met een imaginaire pen die troostende principes op het gewillig, doch overigens niet bestaande, papier neér te schrijven, bevatte na die operatie nog genoeg inkt - die niet bestond, maar dat is niets - om haar tot paus van de nieuwe sekte te zalven; zij verklaarde zich dan ook ‘pastor emeritus’ met onbeperkt gezag, in een paar dingen, die gij u zoudt inbeelden boeken te zijn.

Maar wie kan men met zulke onzin beet hebben, vraagt gij? Iemand, die de zaak heeft onderzocht, zal u antwoorden dat er families van ‘Christian Scientists’ zijn in elk Amerikaanse gemeente, en iedere familie is een fabriek, een agentschap voor de zaak, en maakt bekeerlingen onder de buren. ‘Christian Science’, zegt bedoelde schrijver,

> Christian Science, like Mohamedanism, is ‘restricted’ to the unintelligent, the people who do not think. There lies the danger. It makes Christian Science formidable. It is ‘restricted’ to ninety-nine one-hundreths of the human race, and must be reckoned with by regular Christianity. And will be, as soon as it is too late.

Aldus Mark Twain, in zijn laatste boek *Christian Science* (Harper), op één van zijn ernstige ogenblikken. Want, dat iemand als Mark Twain, buiten de ernstige bespreking van de zaak, zijn gewone humor niet verloochent, spreekt van zelf. Zo vertelt hij ergens, dat hij eens van een rots neerviel die vijf en zeventig voet hoog was, en dat hem, te dier gelegenheid een ‘Christian Science-lady’ uit Boston verzekerde dat pijn niet bestaat. Terwijl zij dat uitlegde, en een geestdriftig gebaar maakte, prikte zij zich echter aan een speld in haar kleed, riep ai! en ging dan gerust voort met haar betoog. Ergens anders verklaart hij dat de ‘scientist’ krankzinnig is; maar, voegt hij er bij, ‘ik meen daardoor geen onbeleefdheid: hij is niet krankzinniger dan de rest van het mensdom: I think he is more *picturesquely* insane than some of us.’ Daar echter, ook in dit geval, het ware geloof geld kost, kan hij zich toch niet onthouden er op te wijzen dat

> From end to end of the Christian-Science literature not a single (material) thing in the world is conceded to be real, *except the Dollar*.

Toch acht Mark Twain de invloed van die sekte een wezenlik gevaar. Overdrijft hij niet wat? In elk geval, als er nog een paar zulke plezierige boeken over geschreven worden, dan kunnen wij gerust zijn: dat gevaar zal dan ook weldra tot de denkbeeldige dingen gaan behoren.

Om verder nog wat bij aktualiteiten en denkbeeldige dingen te blijven: A.J. Dawson schrijft *The Message* (Grant Richards), een roman waarin het Duits gevaar van een imperialisties standpunt besproken wordt. Volgens hem is Engeland in een toestand van algemeen en toenemend verval. Ook, wanneer de Duitsers in Norfolk en Suffolk aangeland zijn, wordt het gehele land op één, twee, drie veroverd, en het zou uit zijn met de Engelse natie, kwam er geen redding van de Kolonies. Canadeese predikers brengen de 'Boodschap', beginnen het werk van de zedelike regeneratie, en ten slotte wordt de vreemdeling verjaagd.

De eerste uitgave van het boek was op de dag zelf van het verschijnen uitgeput; een tweede is reeds bij inschrijving verkocht en een derde is in voorbereiding! Een echte triomf, maar, evenmin als voor *The Mystics*, een letterkundige triomf, ofschoon de schrijver reeds ander, lang niet onverdienstelik werk heeft geleverd.

Een ander dergelijk boek is *When the Eagle flies seaward*, door Patrick Vaux en Lionel Yexley. (Hurst and Blacket). 'The Eagle' is natuurlik Duitsland. Maar ditmaal geldt het een zeeoorlog in het jaar 190 -. De Engelse vloot wordt verslagen door de Duitse, dat spreekt van zelf; want het doel van de schrijver is te waarschuwen voor de officieel gestadig geloochende verzwakking van de Engelse Marine, die echter door vele Engelsen, hetzij uit overdreven angst voor Duitsland, hetzij omdat er toch iets van aan is, als een feitelik gevaar wordt beschouwd.

Geen twijfel, of ook die roman zal verslonden worden, al is de letterkundige waarde gering. Van het standpunt waarop zich vrienden van de letteren gewoonlik plaatsen zouden wij dat zeker kunnen betreuren. Maar het past ons al heel weinig met ietwat pedante minachting op die onkritiese leeslust neer te zien.

Wat zouden wij niet geven om te kunnen zeggen dat het volgende in *ons* land is gebeurd: op 6 April l.l., vroeg in de morgen, braken dieven in de drukkerij van John Lane, één van de voornaamste Londense uitgevers, en stalen er... de proefbladen van een nieuw boek *Detective-Stories* door A.C. Fox-Davies; zodat de uitgever het geraadzaam achtte, de diefte in allerlei bladen kenbaar te maken, om andere uitgevers en drukkers er van te verwittigen, dat dit boek zijn

eigendom is, voor het geval dat iemand anders het hun ter uitgave zou aanbieden.

Wanneer breekt eens de gezegende dag aan, dat men *onze* letterkunde uit de drukkerijen, gelijk acties of geld uit brandkasten, komt stelen? En zal het verplichtend onderwijs, dat wij en de Turken nog niet bezitten, niet minstens vijftig jaar moeten werken, eer zo een diefstal in België winstgevend wordt?

Onder de beste romans uit de laatste tijd mogen genoemd worden: *Captain Desmond V.C.* door Mrs. M. Diver (Blackwood), *The Sheep and the Goats* door Mrs. Mary E. Mann (Methuen), *The Stooping Lady* door Maurice Hewlett (Mac Millan) en *Alice-for-Short* door William De Morgan (Heinemann).

In de roman van Mrs. Diver krijgen wij een beeld uit het Anglo-Indies leven. Kapitein Desmond bekleedt een tamelik gevaarlike post aan de grens; zijn vrouw heeft hem daarheen vergezeld en de omstandigheden brengen mee dat Honor Meredith, een schoolvriendin van Mevrouw Desmond, gedurende een volle jaar onder het zelfde dak leeft. Eer het jaar uit is, wordt voor iedereen duidelik hoe kleingeestig, kinderachtig en egoisties de vrouw, en hoe schrander, dapper en edelmoedig haar vriendin is. Deze is het, die Desmond telkens ter zijde staat als er moeilikheid of gevaar is, als er dient gehandeld te worden. Eindelik is Honor noodzakelik geworden in het huishouden, eer zij volkomen beseft dat zij de kapitein bemint en dus weg moet. Het verdere verloop van de roman beschrijft dan het aldus geboren konflikt tussen plicht en liefde op een levendige, uiterst boeiende wijze, zonder dat de schrijfster nochtans vervalt in het blote sensatie-verhaal, dat doorgaans de waarschijnlikheid gerust trotseert en zich om geen karakterschildering bekommert.

Sedert de verschijning van haar roman *Rose at Honeypot*, dat snel achtereen verscheidene uitgaven beleefde, is de naam van Mrs. Mary E. Mann gevestigd. Haar nieuw werk, *The Sheep and the Goats*, is van aard om haar veelzijdig talent nogmaals in het licht te stellen. Het beschrijft het kleinsteedse leven met al zijn kliekgeest, zijn snobbisme en zijn bekrompen afgunst op meesterlike wijze: er is natuurlik strijd tussen deze Engelse ‘Burgers van Darlingen’ en een paar personen die door karakter en bekwaamheid verre boven de anderen uitsteken en bijgevolg veel te verduren hebben. Mrs. Mann bevond zich dus voor de gewone dubbele moeilikheid, aan de ene kant moest de held, de aanvoerder van de verlichte minderheid, edel zijn, zonder *pius Aeneas*-achtig vervelend te worden; aan de andere kant mochten de klein-stedelingen wel humoristies getypeerd worden, maar niet tot een

reeks karikaturen vervallen. Aan die twee vereisten heeft de schrijfster geheel voldaen; al haar personages blijven gewoon menselik.

Ch. Marriot stelt ons, in *The wondrous Wife*, het leven van een edelaardige vrouw vóór, die, uit plichtbesef, aan haar verachtelike echtgenoot, die haar steeds bedroog, getrouw blijft; na een pijnlike, innerlike kamp zegt zij vaarwel aan haar liefde voor een ander man, die haar integendeel, schier zonder hoop, volkomen getrouw is gebleven en overigens op alle manier sympathiek is. *Eine alte geschichte!* Maar het slot klinkt gewoonlik anders in allerlei romans waarin de liefde de eerste wet is en zich *plus fort que la mort* toont. Ch. Marriott munt hier vooral uit door het talent waarmee hij de lezer weet te overtuigen dat de handeling geen ander verloop kon hebben.

The Stooping Lady van Maurice Hewlett werd op een grote bijval onthaald. Het is een politieke roman, zoals er Disraeli maakte; maar de Engelse geschiedenis (van om het jaar 1809) wordt er met meer getrouwheid weergegeven.

Alice-for-Short vertelt ons, een weinig te breedvoerig, de lotgevallen van een kind en hangt ons te gelijker tijd een wel geslaagd tafereel op van hare omgeving: de gewone wereld. De auteur heeft veel van Dickens, o.a. een trek die in onze dagen van pessimistiese letterkunde zeldzaam wordt: dat energiese, aanstekelike optimisme, dat niet spruit uit blind zijn voor de donkere kanten van de wereld - deze worden realisties genoeg beschreven - maar uit het bestand zijn daartegen, om den wille van het vele goede, dat toch ook tot de ‘realiteiten’ behoort. Zoals de glimlach van Dickens, laat de humor van De Morgan geen bitterheid achter, maar werkt opbeurend.

Engeland heeft in Mei l.l. één van zijn beste novellenschijvers verloren door de dood van Dr John Watson, beter bekend onder zijn deknaam Ian Maclaren. Nog onlangs verscheen van zijne hand, en door de zorgen van de ‘Religious Tract Society’, *St-Jude's*, een reeks verhalen die, door hun onderwerp, inderdaad als een godsdienstige ‘tract’ kan dienst doen: zij behandelen eigenlik de kerkelike onenigheden die zich in vele kleine plaatsen uit Schotland voordoen.

Maar hij was sedert lang beroemd geworden door landelike novellen waarin hij de zeden van zijn eigen land - de Schotse Hooglanden - met meeslepende waarheid en even meeslepende, gezonde humor beschreef. Zijn beste werk is waarschijnlik *In the Days of auld lang Syne* (‘In de goede oude tijd’). De Schotse boeren worden er met hun eigen tongval opgevoerd, zonder dat de schrijver zelf, als hij aan het woord is, de algemene taal prijs geeft. Dus, gelijk Cremer, niet gelijk Stijn Streuvels, met wie hij overigens slechts één trek gemeen

heeft: de liefde tot en de diepe kennis van de buiten en van zijn bewoners. Voor Ian Maclaren immers, is de beschrijving bijzaak, ofschoon aanwezig; handeling en karaktertekening, met een bescheiden moraliserende bedoeling, is hem hoofdzaak.

* * *

Na de bijval van *The Silver Box*, die wij in één van onze vorige overzichten aankondigden, zag men met hoopvolle verwachting het nieuwe toneelstuk van John Galsworthy te gemoet. Zijn naam als romanschrijver was reeds gevestigd, zijn eerste drama was een schitterende belofte; maar *Joy*, een 'comedy' in drie bedrijven, is een teleurstelling geweest. Hij, die zich in meer dan één roman en ook in zijn *Silver Box* juist onderscheidde door interessante handeling, scherpe karakterschildering en glanzende humor, geeft ons nu een stuk met slappe handeling, levensloze schimmen en geen humor.

Er was nochtans in het gekozen onderwerp stof genoeg voor een echt dramatiese behandeling: De ogen van *Joy*, een onschuldig jong meisje, gaan open voor allerlei lelike kanten van het leven die zij tot nog toe niet vermoedde, en de eerste grote plichtige ontmoet zij, tot haar grenzeloze wanhoop, in haar eigen moeder; deze, door een onwaardig echgenoot mishandeld, heeft een minnaar; Joy ontdekt dit, en alle verzachtende omstandigheden door haar moeder aangevoerd zijn vruchteloos tegenover haar kinderlike overtuiging dat die een schandelik leven leidt.

Waarom heeft de auteur daar niet kunnen uit halen wat er in was? Wie zal het zeggen? Wellicht verbaast hij ons de volgende maal door een ommekeer in tegenovergestelde richting.

Ook Henry Arthur Jones zou wel doen door aan een ommekeer in zijn werk te denken. Hij is één van de beste toneelschrijvers van het huidige Engeland, maar heeft sedert jaren niets anders gedaan dan zich zelven te herhalen. Altijd maar leugenaars en huichelaars aan de kaak stellen in stukken waarin altijd weer de zelfde onredelike mevrouw, de zelfde verleide juffrouw en de zelfde verleider voorkomen, wordt op de duur eentonig.

Zo weer in *The Hypocrites.* Een meisje wordt door de zoon van een lord verleid; de dooreerlike priester heeft besloten haar uit de schande te redden, de lordszoon tot het nodige huwelik te dwingen, en desnoods alles aan diens adelige bruid te vertellen. Als hij met dit doel op het kasteel verschijnt, bevindt hij zich echter voor zulk een geniale samenzwering van logen en schijheilige list, dat hij zich met onmacht geslagen voelt: het slachtoffer zelf werd er toe gebracht

te loochenen wat zij hem en zijn vrouw in haar wanhoop bekend had. Hij is op het punt onverrichterzake het slagveld te ruimen, wanneer zijn verontwaardiging en zijn verachting hem te machtig worden en hij heel het gezelschap als een bende huichelaars schandvlekt. Zijn rede maakt zulk een indruk, dat nu de jonge edelman zelf alles bekent en zich tot de traditionele vergoeding, een eerlik huwelik, bereid verklaart.

Het stuk had sukses en heeft getoond, dat de schrijver op het gebied van de techniese vaardigheid is vooruitgegaan, maar dat is het enig nieuw element in zijn kunst.

Het onderwerp van *Irene Wycherley*, dat in Oct. l.l. opgevoerd werd, is ook niet nieuw: de verongelijkte vrouw en haar brutale man. Maar het stuk werd heel goed ontvangen en heeft aanleiding gegeven tot een gebeurtenis van belang: Het optreden van een nieuwe toneelschrijver, A.P. Wharton, een jonge Ier die tot nog toe volkomen onbekend was, en in zijn eerste stuk, trots vele tekortkomingen, zoveel eigenaardig talent heeft aan de dag gelegd, dat men van die eerste belofte veel kan verwachten.

* * *

Onder de beste levende dichters - Swinburne leeft nog, maar heeft sedert lang geen poëzie meer geschreven - hebben wij reeds gelegenheid gehad Theodore Watts-Dunton te noemen, de schrijver van *The Coming of Love*, en de beste, ja de enige vriend van Swinburne, wiens zeer ingetogen leven hij onder het zelfde dak deelt. Van zijne hand verscheen *The Work of Cecil Rhodes* (Clarendon Press), een sonnettenreeks ter verheerliking van de man wiens grootse plannen en koppige voortvarendheid voor een groot deel de val van de twee Zuidafrikaanse republieken - en misschien de redding van hun nationaal bewustzijn - hebben veroorzaakt. Watts noemt hem, in zijn imperialistiese geestdrift ‘a king whose memory shall not pass.’

Men kan zich afvragen, of die grootste van alle eerbewijzen, - door een ware dichter bezongen te worden - niet wat voorbarig wordt bewezen aan iemand, die de geschiedenis nog niet ingetreten is, en over wiens streven en karakter de meningen nog zo uiteenlopend zijn. Sympathiek is het onderwerp van Watt's werk lang niet aan iedereen. Maar iedereen zal moeten hulde brengen aan het meesterlike gemak waarmee het sonnet hier behandelt wordt. Men krijgt de indruk als of geen vorm-moeilikheid te overwinnen was, zo ongedwongen beweegt zich de bezieling binnen die enge perken.

En dan, er is tegenwoordig zo weinig echte Engelse poëzie te genieten, dat de polemiese aard van Watt's werk wel door de vingeren zal worden gezien, in afwachting dat de Engelsman weer met volle recht kieskeuriger mag zijn.

* * *

Intussen wordt hem de nodige troost rijkelik geboden, eensdeels door de zeer bloeiende moderne proza-letterkunde, anderdeels door de poëzie uit vroegere jaren en eeuwen, die nog altijd door zeer velen gewaardeerd wordt. Dit getuigt het sukses van de talrijke bloemlezingen uit de letteren van zekere afzonderlike tijdvakken, of uit afzonderlike schrijvers, of ook nog uit de gehele letterkunde, die worden uitgegeven; het blijkt ook uit de nog talrijker heruitgaven, onder allerlei vorm, van schrijvers die dus niet alleen geprezen worden, maar ook nog steeds gelezen. Vooraan komen natuurlik de modernen.

Zo geeft Mac Millan nog eens de *Plain Tales from the Hills* van Rudyard Kipling uit in zijn bekende ‘thin paper edition’ en daardoor bereikt dit boek zijn 56ste duizend! Van de zelfde schrijver werden, tot nog toe, gedrukt: *The Jungle Book* op 73, *The Day's Work* op 64, *Kim* op 68, en *Soldiers Three* op 25 duizend exemplaren.

De ‘Pentland edition’ van de volledige werken van R.L. Stevenson (Cassell), met inleiding en nota's van Edm. Gosse, heeft nu zijn 20ste en laatste deel bereikt; van de ‘National edition’ van Dickens (Chapman and Hall), een weelderig geïllustreerde prachtuitgave is eveneens het 20ste (maar niet het laatste) deel verschenen; bij Bell zag het 11e deel van Swift's prozawerken, door Temple Scott uitgegeven, het licht, en de nieuwe Shakespeare-uitgave van de ‘Shakespeare-Head Press’ (Stratford-on-Avon) is volledig in 10 delen.

In de goedkope ‘Everyman's Library’ (Dent) krijgen wij nog eens Pickwick, de gedichten van Shelley, en een vertaling van de Kalewala. De ‘People's Library’ (Cassell) bevat tot dusver een tiental kleine delen (7 op 4 1/2 duim, prijs 8 pence). Daarin komen o.a. voor: Stevenson, *Treasure Island* en *Kidnapped;* Mrs Henry Wood, *East Lynne;* Hawthorne, *The Scarlet Letter* en de gedichten van Tennyson. De firma Grant Richards heeft een nieuwe goedkope reeks ondernomen, de ‘Penny Classics’, bestemd om door middel van afleveringen die uiterlik op de beruchte *penny dreadfuls* gelijken, de verderfelike invloed van die moord-en-brand-litteratuur te bevechten; dus, iets als b.v. onze Flandria's Novellenbibliotheek, maar op groter schaal. Aldus verschenen reeds gedeeltelik David Copperfield en... alweer!... Tennyson's gedichten.

The Periodical, het bekende tijdschriftje van de Clarendon Press, brengt ons nieuws over enige van hare, eilaas minder goedkope, maar even belangrijke uitgaven. Daaronder een prachtherdruk van Coleridge's *Christabel*, met talrijke nota's door een afstammeling van de dichter, Ernest Hartley Coleridge. De prijs, 21 sh., is echter niet voor iedereen's beurs berekend. Merkwaardig zijn, met het oog op de latere bijval van *Christabel,* de oordeelvellingen door zekere critici bij de eerste verschijning daarvan uitgesproken, en die *The Periodical* aanhaalt. Zo drukte de *British Review* van Augustus 1816 het volgende:

> We should not be much surprised if the object of the poet was to make fools of the public,... and if it was really published on the *first* 'of the month before the month of May', we cannot altogether disapprove of the pleasantry.

Een ander welkom boek uit dezelfde pers is *Drayton's Minor Poems* door Cyril Brett uitgegeven, en dat gelukkig wat minder duur is: 5 sh. Zou het gewaagd zijn te zeggen, dat die uitstekende tijdgenoot van Shakespeare ten onzent zo goed als onbekend is? En toch is hij één van de beste lyriese dichters die Engeland ooit voortgebracht heeft, en verdient het volgende delikaat stukje, in onze sonnettensmedende tijd, overgeschreven te worden voor wie het nog niet in één of andere bloemlezing aantrof; wij modernizeren alleen de spelling:

> Since there's no help, come, let us kiss and part;
> Nay, I have done: you get no more of me,
> And I am glad, yea glad with all my heart,
> That thus so cleanly I myself can free.
>
> Shake hands for ever, cancel all our vows,
> And when we meet at any time again,
> Be it not seen in either of our brows,
> That we one jot of former love retain.
>
> Now, at the last gasp of Love's latest breath,
> When, his pulse failing, Passion speechless lies,
> When Faith is kneeling bij his bed of death,
>
> And Innocence is closing up his eyes,
> Now, if thou wouldst, when all have given him over,
> From death to life thou might'st him yet recover.

* * *

De dilettantiese belangstelling van het Engels publiek in zijn oude letterkunde gaat gepaard met - en is overigens bijna geheel te danken aan - de wetenschappelike studie daarvan. In Engeland, immers, blijven de mannen van de wetenschap in nauwer voeling met het volk dan elders, en zijn dieper doordrongen van de plicht om niet alleen voor vakgenoten te schrijven, maar ook voor iedereen. Toen men elders nog nauweliks aan vulgarisatie van de wetenschap dacht, bestond die reeds in Engeland, en werd waargenomen door de geleerden zelf, die zich de moeite getroostten met eigen, bevoegde hand de uitkomsten van hunne nasporingen aan hun volk toegankelik te maken, terwijl elders die zorg, veelal met een zekere minachting, aan halve- of schijngeleerden werd overgelaten. Hoewel hun voorbeeld ook in andere landen werd gevolgd, is daarom Engeland nog altijd bij uitstek het land van de doelmatige vulgarisatiewerken, van de University Extension en van die uitstekende ‘primers’ waarin grote geleerden echt wetenschappelike kennis op duidelike, praktiese wijze weten samen te vatten en genietbaar te maken. Dit is vooral waar voor de natuurlike wetenschappen, maar geldt ook voor de letterkundige kennis.

Zo heeft onlangs Sidney Lee zijn groot werk over Shakespeare herleid tot een klein boekje van 2 1/2 shilling, onder de titel: *Shakespeare's Life and Work*, being an abridgment, chiefly for the use of students. (Smith Elder)

In de *English Men of Letters Series* van Mac Millan heeft Prof. Walter Raleigh ook *Shakespeare* behandeld, en wel op zeer verdienstelike wijze. Enige van de flauwe legenden die, met betrekking tot de dichter, zelfs onder vaklieden, nog altijd in omloop waren, worden voor goed geweerd. Shakespeare's zogenaamde encyclopediese kennis, waarmee nog altijd door naïve Baconianen geschermd wordt om zijn werken aan Bacon te kunnen toeschrijven, krijgt een gevoelige slag: Prof. Raleigh bewijst dat, enige alledaagse kennis van gewone dieren en veldgewassen daargelaten, zijn bevoegdheid op het gebied van de natuurlike wetenschappen nul was.

Wie zich nog wil bezig houden met de Shakespeare-Bacontheorie zal ook wel doen door de tweede reeks *Collectanea* van Ch. Crawford te lezen; het is een reeks artikels uit *Notes and Queries* door A.H. Bullen herdrukt. (Stratford-on-Avon, Shakespeare Head Press), waarin Crawford o.a. de argumenten van Dr Theobald en van Mrs. Pott over de Bacon-vraag op krachtige wijze weerlegt.

De algemene geschiedenis van de Engelse letterkunde vormde het onderwerp van twee onlangs verschenen handboeken. Het eerste is voor studenten bestemd door de Amerikaan W.H. Cra-

shaw: *The Making of English Literature* (Heath); schrijver zorgt er vooral voor, het verband tussen de letterkundige en de algemeen-historiese gebeurtenissen duidelik de maken. Het ander is een schoolboek: E.W. Edmunds and F. Spooner: *The Story of English Literature.* Het pas verschenen tweede deel handelt over de XVIIe en de XVIIIe eeuw en bevat, volgens het plan van het gehele werk, een bloemlezing, waarnaar in de geschiedkundige uiteenzetting verwezen wordt.

Ten slotte vermelden wij nog T.S. Omond, *English Metrists in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (Clarendon Press) waarin, benevens het stelsel van de schrijver zelf, een geschiedenis van de verschillende Engelse theoriën aangaande versmaat op onpartijdige wijze wordt samengesteld.

M. BASSE.

Inhoudstafel en lijst der medewerkers.

Inhoudstafel

MAX ROOSES.	- Jan van Rijswijck	bl. 1
POL DE MONT.	- Het Vizioen van Vrederick	bl. 33
KAREL CASTEELS.	- Verzen:	
	Herrijzenis	bl. 57
	Herfstschemering	bl. 58
	Lied	bl. 59
E.P. VAN DEN BERGHE.	- Een Noord- en Zuidnederlandsch Verbond	bl. 60
L. WILLEMS.	- Prof. H. Pirenne over onze Middelnederlandsche Letterkunde	bl. 77
M. BASSE.	- Shakespeare in de klasse	bl. 123
C. DE JANS.	- Eenheid der Stof	bl. 132
A. LODEWYCKX.	- Onze taal in Zuid-Afrika	bl. 173
FRANS BUYENS.	- Vlaamse Letterkunde. (A. Vermeylen, *De Wandelende Jood;* H. Teirlinck, *Zon*)	bl. 182
MARNIX VAN VLAANDEREN.	- Uit den Schoolstrijd	bl. 186
POL DE MONT.	- Een Blik op de Ontwikkeling van de Schilderkunst in Zuid-Nederland van 1800 tot nu	bl. 195
VIRGINIE LOVELING.	- Nopken	bl. 229
POL DE MONT.	- Weerzien	bl. 242
H. PIRENNE.-L. WILLEMS.	- Prof. Pirenne over onze Middelnederlandsche Letterkunde	bl. 247
M. DE WEERDT.	- De Crisis	bl. 254
J. LHONEUX.	- De eerste vrouw van Adam	bl. 262
J. VERCOULLIE.	- De Oosterse Godsdiensten in het Romeinse Heidendom	bl. 273
M. BASSE.	- Engelse Letterkunde	bl. 280
POL DE MONT.	- Een Blik op de Ontwikkeling van de Schilderkunst in	bl. 291

	Zuid-Nederland van 1800 tot nu. (*Vervolg*).	
POL DE MONT.	- Noch een lezing van ‘Here Halewine’	bl. 323
FRANS VAN CUYCK.	- Arthur Schnitzler	bl. 328
L. FREDERICQ.	- Zelfverminking (Autotomie) als middel tot verdediging bij dieren	bl. 346
CONSTANT STOFFELS.	- Over Stéphane Mallarmé	bl. 362
K. LOPPENS.	- Invloed der omgeving op dieren en planten	bl. 372
Nederlandsche letteren:		bl. 377
	MAURITS SABBE (Gustaaf D'Hondt, Van Simpele Menschen). - (F. van Eeden, De Kleine Johannes, II, III). - FRANS BUYENS. (V. De Meyere, Langs den Stroom.	

Nieuwe Boeken:		bl. 386
	HERMAN VANDER LINDEN. Het derde deel van Prof. Pirenne's Geschiedenis van België. - M.S. (M. Brants, De Hervorming van het Middelbaar Onderwijs).	
AUGUST MONET.	- Leven in't Verleden	bl. 391
POL DE MONT.	- Een Blik op de Ontwikkeling van de Schilderkunst in Zuid-Nederland van 1800 tot nu. *(Slot)*	bl. 460
POL DE MONT.	- Verzen:	
	Lied	bl. 467
	Lied	bl. 468
	Om u!	bl. 469
ARTHUR H. CORNETTE.	- Aubrey Beardsley	bl. 470
MEDARD VERREST.	- De vogels van Pieter Lanchals	bl. 491
C. DE JANS.	- Over Kogelbliksems	bl. 524
MAURITS SABBE.	- Gerhard Hauptmann en de Verzonken Klok	bl. 557
M. BASSE.	- Engelse Letterkunde	bl. 568

Lijst der medewerkers.

BASSE, M.	123, 280, 568
BUYENS, FRANS	182, 383
CASTEELS, KAREL	57, 58, 59
CORNETTE, ARTHUR H.	470
DE JANS, C.	132, 524
DE MONT, POL	33, 195, 242, 291, 323, 460, 467, 468, 469
DE WEERDT, M.	254
FREDERICQ, L.	346
LHONEUX, J.	262
LODEWYCKX, A.	173
LOPPENS, K.	372

LOVELING, VIRGINIE 229
MONET, AUGUST 391
PIRENNE, H. 247
ROOSES, MAX 1
SABBE, MAURITS 377, 389, 557
VAN CUYCK, FRANS 328
VAN DEN BERGHE, E.P. 60
VANDER LINDEN, HERMAN 386
VAN VLAANDEREN, MARNIX 186
VERCOULLIE, J. 273
VERREST, MEDARD 491
WILLEMS, L. 77, 250